

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Sayı/Number 28

Yaz/Summer 2024

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN
Öğr. Gör. Cengiz AKSEKI

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih
ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel
Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover
Design**
Şule AVCIOĞLU

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

**BELGİ DERGİSİ, TR DİZİN ULAKBİM tarafından
taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.**

**Bu Dergi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı
ile lisanslanmıştır**

Belgi (ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

- Dr. Mithat AYDIN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
maydin@pau.edu.tr
- Dr. Erdal AYDOĞAN Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü/
TÜRKİYE *erdalaydogan@atauni.edu.tr*
- Dr. Zafer ÇAKMAK Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
zcakmak@firat.edu.tr
- Dr. Hayri ÇAPRAZ Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
hayricapraz@sdu.edu.tr
- Dr. Hilary COOPER University of Cumbria/ENGLAND
hilary.cooper@cumbria.ac.uk
- Dr. Violeta Petrova GEORGIEVA Veliko Turnova University/BULGARIA
violetvt@gmail.com
- Dr. Fabio L. GRASSI Sapienza Università di Roma/ITALY
fabio.grassi@uniroma1.it
- Dr. Ercan HAYTOĞLU Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ehayt@pau.edu.tr
- Dr. Süleyman İNAN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
sinan@pau.edu.tr
- Dr. Umut KARABULUT Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ukarabulut@pau.edu.tr
- Dr. Tahir KODAL Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
tkodal@pau.edu.tr
- Dr. Catriona PENNELL University of Exeter/ENGLAND
C.L.Pennell@exeter.ac.uk
- Dr. Armand SAG Instituut voor Turkse Studies/HOLLAND
a.sag@turksestudies.org
- Dr. Ömer TURAN Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
omer@metu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ/ SECTION EDITORS

- Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Bayram AKÇA, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Nejdet BİLGİ, (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. İbrahim BOZKURT, (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE)
- Dr. Zafer TANGÜLÜ, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /TÜRKİYE)

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)
Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gavriil PEDA (ROMANYA)
Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Dr. Recep ARSLAN (Karabük Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Resul BABAOĞLU (Katip Çelebi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Özlem BAŞARIR (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Umut BEKCAN (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Tuğba BELENLİ (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Recep BÜYÜKTOLU (Çankırı Karatekin/TÜRKİYE)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Caner ÇATAL (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Bahattin DEMİRTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Yasin DOĞAN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. M. Emin ELMACI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Konuralp ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Feyzullah EZER (Fırat Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yavuz HAYKIR (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Nilgün Nurhan KARA (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sezen KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mehmet KARAYAMAN (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Taner LÜLECİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Başak OCAK (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mesut ÖZEKMEKÇİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Kenan ÖZKAN (Altınbaş Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Gülsüm POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Meltem Begüm SAATÇİ ATA (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hürü SAĞLAM TEKİR (Sinop Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Erdal TAŞBAŞ (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. İsmail TÜRKÖĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Özgür YILDIZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN

ANMA

Prof. Dr. Önder Göçgün 6 Nisan 2024'te aramızdan ayrılarak ebedi hayata intikal etti. Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezimizin kuruluşuna ve Merkezimiz yayın organı olan Belgi Dergisi'nin bilim hayatına kazandırılmasına öncülük etti. Prof. Göçgün yaşamını bilime adadı; bir bilim insanı olarak vermiş olduğu eserler ve saygın kişiliğiyle takdir gördü. Bu suretle hayattayken adına çıkarmış olduğumuz "Prof. Dr. Önder Göçgün'e Armağan Kitabı" hep iftihar vesilemiz olacaktır. O, üretken ve idealist bir bilim insanıydı. Esas itibarıyla uzmanlık sahası olan Yeni Türk Edebiyatında birçok eser vermiş olmasına rağmen, Atatürk ve Türk Devrimi üzerine kafa yordu ve bu doğrultuda verdiği eserlerle Atatürk sevgisini ve Cumhuriyet kazanımlarını yeni kuşaklara aktarmak için çalıştı. O, akademi yıllarında ve emeklilik döneminde bilgisini yazıya dökmekle kalmadı, aynı zamanda birikimini toplumuna aktararak sorumlu bir bilim insanı olduğunu hep hissettirdi. Prof. Göçgün, Türk ulusunun mutluluğu ve geleceği için Türk devrimin kurucu felsefesinden sapılmaması gerektiğine inandı ve idealist kişiliğiyle Atatürk ve devrimlerini Türk toplumuna anlatmayı görev bildi. Bunun için birçok bilimsel eserler verdi, birikimini basın ve yayın organlarıyla toplumuna aktarmaya çalıştı.

Ufuk açıcı ve yol gösterici eserleri ve düşünceleriyle ömrünü bilime adayan Prof. Dr. Önder Göçgün'ü rahmet ve minnetle anıyor, yakınlarına ve sevenlerine baş sağlığı diliyoruz. Ruhu sad olsun.

Prof. Dr. Mithat AYDIN

Belgi Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

- Enes ÖZ**..... 1
Millî Mücadele Sürecinde İsviçre Basınında Mustafa Kemal Paşa
- Sinan KIYANÇ - Erdal KORKMAZ**..... 23
Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin
Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi
- Ahmet YILMAZ**..... 49
Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasası İle İlişkili Suçlar ve
Basındaki Yansımaları (1929-1943)
- Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT**..... 75
1923-1945 Yılları Arası Türkiye’de Alman Kültür Politikaları ve
Etkileri
- Hatice YILDIRIM**..... 101
Venizelos’un Ölümünün Türk Basınındaki Yankılar
- Oğuz KALAFAT**..... 123
Ticari ve İktisadi İçeriğiyle Farklı Bir Adana Gazetesi: Seyhan
(1947-1950)
- Nesrin HANGÜL**..... 147
Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Lübnan Ziyareti (16-22 Haziran
1955)
- Özlem SEYHAN**..... 169
Demokrat Parti Döneminde Anadolu’da Milliyetçilik İdeolojisinin
Yükselişi: Türk Milliyetçiler Derneği’nin Afyon Şubesi ve *Türkeli*
Dergisi
- Murat TALU - Ömer Osman UMAR**..... 193
Albay Talat Aydemir’in 21 Mayıs 1963’te Yaptığı İkinci Darbe
Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları
- Sinan BAŞARAN**..... 209
Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde
Makedonya’da Kurulan Türk Cemiyetleri

Ahmet YADİ- Mucize ÜNLÜ..... 225
Osmanlı Devleti'nde Kadınların Nüfus Sayımına Dahili ve Bu Süreçte Yaşanan Sorunlar

Sevim ERDEM..... 243
Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

MİLLÎ MÜCADELE SÜRECİNDE İSVİÇRE BASININDA MUSTAFA KEMAL PAŞA

MUSTAFA KEMAL PASHA IN THE SWISS PRESS DURING THE NATIONAL STRUGGLE

Enes ÖZ*

Geliş Tarihi/Received:28.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

ÖZ, Enes, (2024), "Millî Mücadele Sürecinde İsviçre Basınında Mustafa Kemal Paşa", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 1-21.

Öz

Uluslararası basın kuruluşları, Millî Mücadele esnasında Küçük Asya olarak tabir ettikleri Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. İsviçre basını da bu noktada gözünü Türkiye'ye çevirmiş, Millî Mücadele haberlerine ve bu haberlerin içeriğinde de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili gelişmelere yer vermiştir. Bu bağlamda İsviçre basınına bu süreçte yansıyan Mustafa Kemal Paşa içerikli haberlerin aktarılması, çalışmanın esas argümanını oluşturmuştur. Böylece, İsviçre basınından hareket edilerek Avrupa kamuoyunda Mustafa Kemal Paşa haberlerinin araştırılması yapılmıştır. Bu noktada Millî Mücadele döneminde İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa hakkındaki haberlerin hangi gelişmelerle birlikte yansıdığı ve haberler aktarılırken kullanılan ifadelerin ne yönde olduğunun tespiti yapılmak istenmiştir. Zira tarafsız olarak kabul görmüş bir ülkede kamuoyunun Millî Mücadele esnasında, bu hareketin liderini nasıl haberleştiği bir soru olarak sorulabilmektedir. Çalışmada, İsviçre basınında bulunan ve kamuoyunun nabzının tam anlamıyla tutulabileceği ulusal gazetelerden yararlanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı haberler ayıklanarak tahlil edilmiş ve çalışmada kullanılmıştır. Bu kapsamda 1919-1922 tarihleri yani Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından, Lozan Konferansı sürecinin başlamasından hemen önceki döneme kadar olacak şekilde konu daraltılmıştır. Böylece, Mustafa Kemal Paşa özelindeki mevcut literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. 1919 yılından itibaren, Mustafa Kemal Paşa'nın geçtiği içerikler İsviçre basınında yoğunlaşmaya başlamıştır. İlk olarak onun Anadolu'daki teşkilatlanmanın lideri olması haberleri tespit edilmiştir. Daha sonraki dönemde ise Millî Mücadele'de yürütülen savaşlar döneminde gelişmeler hakkında bilgiler paylaşılırken, Mustafa Kemal Paşa'ya haber ayrıntılarında yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı kararlar ve verdiği talimatları içeren haberler bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Büyük Taarruz sürecinde ise bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği kararların dikkatle takip edildiğini gösterir nitelikte haberler İsviçre basınına yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Küçük Asya, İsviçre Basını, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa.

*Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacıbektaş Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu-(Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü), (<https://orcid.org/0000-0001-5626-5516>), enesoz@nevsehir.edu.tr

Abstract

International media organizations closely followed the developments in Türkiye, which they referred to as Asia Minor, during the National Struggle. At this point, the Swiss press also turned its attention to Türkiye and included news of the National Struggle and developments regarding Mustafa Kemal Pasha in the content of these news. In this context, conveying the news about Mustafa Kemal Pasha, which was reflected in the Swiss press during this period, constituted the main argument of the study. Thus, starting from the Swiss press, the news of Mustafa Kemal Pasha in the European public was researched. At this point, it was aimed to determine with which developments the news about Mustafa Kemal Pasha was reflected in the Swiss press during the War of Independence and what the expressions used were when conveying the news. Because in a country that is accepted as neutral, a question can be asked how the public reported on the leader of this movement during the War of Independence. In the study, national newspapers in the Swiss press were used, where the pulse of the public opinion could be fully taken. The news about Mustafa Kemal Pasha were sorted, analyzed and used in the study. In this context, the subject has been narrowed down to the period between 1919 and 1922, that is, from the arrival of Mustafa Kemal Pasha to Samsun to the period just before the start of the Lausanne Conference process. Thus, it is aimed to contribute to the existing literature on Mustafa Kemal Pasha. Since 1919, content mentioning Mustafa Kemal Pasha began to intensify in the Swiss press. Firstly, the news that he was the leader of the organization in Anatolia was detected. In the later period, while information was shared about the developments during the wars of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha was included in the news details. News containing the decisions taken and instructions given by Mustafa Kemal Pasha gained importance in this period. During the Great Offensive, news was reflected in the Swiss press, showing that the decisions made by Mustafa Kemal Pasha were followed carefully.

Keywords: *Asia Minor, Swiss Press, National Struggle, Mustafa Kemal Pasha.*

Giriş

Millî mücadele sürecinde Avrupa basını Türkiye’de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve kendi kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu haberlerde Millî Mücadele’nin lideri Mustafa Kemal Paşa’ya sıklıkla yer verilmiş olup, onun çevresinde gelişen olaylar ve aldığı kararlar aktarılan haberlerden olmuştur. Bu bağlamda İsviçre basını da Mustafa Kemal Paşa içerikli haberlerini özellikle 1919 yılından itibaren yoğunlaştırmıştır. Avrupa’da savaşlardan uzak kalarak tarafsız bir ülke görünümünde bulunan, ancak savaşlardan sonra yapılan anlaşmaların önemli bir kısmına da ev sahipliği yapan İsviçre’de, Millî Mücadele esnasında Mustafa Kemal Paşa’nın hangi haberler ile yansıdığını ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmuştur. Zira İsviçre, herhangi bir ittifak içerisinde bulunmamasına rağmen, basınındaki haberler ile genellikle Almanya, Fransa ve İtalya kamuoyunun da görüşlerini yansıtmaları bakımından önemli bir yere sahip olmuştur. Bu noktada Millî Mücadele döneminde, İsviçre basınına Mustafa Kemal Paşa’nın nasıl yansıdığı ve hangi habercilik dili kullanılarak bu haberlerin aktarıldığını ortaya koymak, tarafsız olarak kabul görmüş bir ülkede, kamuoyunun bu yöndeki bakış açısını belirlemek açısından önem arz etmiştir.

Çalışmada Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktığı 19 Mayıs 1919 ile Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı 11 Ekim 1922 tarihleri arasına ve içerisinde doğrudan Mustafa Kemal Paşa özelinde yansıyan haberlere odaklanılmıştır. Yani Millî Mücadele sürecinin hazırlık aşaması ile savaşlar dönemi esas alınmış, Lozan Konferansı sürecine başka bir çalışmanın konusunu oluşturacağı için değinilmemiştir. Diğer taraftan Millî Mücadele sürecinin oldukça geniş bir konu olması dolayısıyla konu seçimi de İsviçre basınında Millî Mücadele olarak değil, o süreçte Mustafa Kemal Paşa özelindeki yansımalar olarak belirlenmiştir. Zira İsviçre basınında Millî Mücadele sürecinin ayrıca çalışılmaya muhtaç ve geniş hacimli bir eser olarak ele alınabilecek bir konu olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada İsviçre basınında yer alan Neue Zürcher Zeitung, Bieler Tagblatt, Der Bund, La Rezia, Tagblatt der Stadt Thun, Le National Suisse, Oberländer Tagblatt, Il Grigione Italiano, Engadiner Post, Neue Zürcher Nachrichten gazetelerinden yararlanılmıştır. Çoğunluğu Almanca, birkaçı da Fransızca ve İtalyanca olan bu gazeteler tetkik edilmiş, içeriğinde Mustafa Kemal Paşa’nın yer aldığı haberlerin tespiti yapılmış ve kronolojik olarak ele alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele süreci ile ilgili yabancı basında yer alan yankıların aktarıldığı tetkik eserlerin yanında, İsviçre basınında özellikle Lozan Konferansı sürecini içeren az sayıda değerli çalışma bulunduğu tespit edilmiştir. Bu noktada İsviçre basınında doğrudan Mustafa Kemal Paşa özelindeki haberlere yoğunlaşmanın ve konunun bu doğrultuda ele alınmasının uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Bu ifadeden olmak üzere, Millî Mücadele’nin lideri Mustafa Kemal Paşa hakkında çıkan haberlerin ele alınması sonucu, bu noktadaki bir eksiklik kapatılmak istenmiştir. Zira Dünya ve Avrupa basınında Mustafa Kemal Paşa’nın içeriğinde yer aldığı basın yayımlarının ortaya konulmasında, İsviçre’deki içeriklerin işlenmesi ile çalışmanın Mustafa Kemal Paşa özelinde hali hazırda var olan ve gelişen literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

A. Millî Mücadele’nin Hazırlık Döneminde Mustafa Kemal Paşa ile İlgili Haber İçerikleri

Mustafa Kemal’in adı ve fotoğrafının Batı basınına en erken yansımaları Trablusgarp Savaşı ile birlikte kendini göstermiştir. 1911 yılında İtalya’nın Trablusgarp’a saldırması ile başlayan savaşta birçok arkadaşı ile birlikte “*gönüllü mücahit*” olarak yer alan Mustafa Kemal hem iç hem dış basında adı ve fotoğrafları ile merkezi bir noktayı oluşturmaya

başlamıştır.¹ İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı ilk haber 5 Şubat 1912 tarihli Neue Zürcher Zeitung gazetesinde tespit edilmiştir. "İtalyan-Türk Savaşı" başlığını kullanan gazete, Trablusgarp Savaşı ile ilgili bilgi vermiş ve haber içeriğinde bölgede yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İsviçre basınında yer aldığı bu ilk haberde "Corriere della Sera'ya göre, bir dizi Türk subayı Mısır'dan Sirenayka'ya ulaşmayı başardı. 23 Ocak'ta Derne'nin önüne vardılar. Bunların arasında şu anda... Nuri Bey ve binbaşı da vardı. Doğu Taarruz Kanadı komutasını Mustafa Kemal Bey devraldı" ifadelerine yer verilmiştir. Bu haberden sonra I. Dünya Savaşı da dahil olmak üzere Millî Mücadele sürecine kadar İsviçre basınında içeriğinde Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu herhangi bir habere ulaşılamamıştır.² Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale cephesinde göstermiş olduğu başarılar yabancı basında, özellikle müttefik ülkeler olan Almanya ve Avusturya-Macaristan basınında yankılanmıştır.³

I. Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne oldukça ağır yaptırımlar getirmiş, Anadolu'yu tekrardan zor bir duruma sokmuştur. Ateşkes antlaşmasının maddeleri, Anadolu'nun işgaline zemin hazırlamış ve özellikle de 7. Madde İtilaf Devletleri tarafından uygulamaya konulmuştur. Bu şartlar altında ise Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Millî Mücadele başlamış ve Anadolu'yu kapsamıştır.⁴ Millî Mücadele'nin başlangıç sürecinde İsviçre basınına Mustafa Kemal Paşa ile ilgili ilk gelişme 10 Ağustos 1919'da Neue Zürcher Zeitung gazetesinin "Türkiye" başlığı ile yansımıştır. İstanbul'dan alınan bilgileri aktaran gazete, Erzurum Kongresi sonrası Anadolu'daki duruma yer vermiştir. Yunan işgali başlamasından sonra Anadolu nüfusu arasında bir ayaklanma ve bağımsızlık hareketi yaşandığını yazan gazete, Yunanlıların şimdiden 70.000 kişiyi Küçük Asya'ya göndermek zorunda kaldığını bildirmiştir. Haberde "Orta ve Kuzey Anadolu'da ise Türk ordusunun Genel Müfettişi olarak Küçük Asya'ya gönderilen General Mustafa Kemal Paşa, kendisini ön saflara koymuş durumda" ifadesine yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, halen padişahın Türk üstünlüğünün korunmasından yana olan bağımsızlık hareketinin ardından Erzurum, Ankara ve Sivas'ta kurucu meclisler topladığı aktarılmıştır.⁵ Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmesinden itibaren gerçekleştirilen Millî Mücadele'nin hazırlık aşamasında, hareketin lideri olarak nitelendirilmiştir. Bir bakıma İsviçre basını, Ağustos 1919 itibarıyla Anadolu'da Millî bir direnişin filizlendiğini de görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine vurgu yapan bir diğer basın kuruluşu Bieler Tagblatt gazetesi olmuştur. Gazetenin 15 Ağustos 1919 tarihinde Fransız ajanslarına dayandırdığı haberinde, Anadolu'daki durumun tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde olduğu, bütün ordunun ona katıldığı ve İstanbul'daki hükümet açısından bu durumun son derece kritik bir yere geldiği yorumu yapılmıştır. Haber içeriğinde ise Küçük Asya'daki durum, yaklaşmakta olan bir felaket olarak değerlendirilmiştir. Türk Hükümeti'nin güçsüz olduğunu, hükümetin Hıristiyanlara güvenmesi halinde Müslümanlar üzerindeki otoritesini anında kaybedeceğini; Müslümanlara güvenirse Hıristiyan düşmanlığı tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını bildirmiştir.⁶

¹ Mehmet Emin Elmacı, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kamuoyunda Tanınması (1911-1919) Fotoğraf ve Haberleriyle*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 28, 40.

² "Der Italienisch-Türkische Krieg", *Neue Zürcher Zeitung*, 5 Şubat 1912, s. 2.

³ Elmacı, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kamuoyunda Tanınması...*, s. 126.

⁴ Haşim Erdoğan, "Millî Mücadele Döneminde Kayseri", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, Cilt 5, ed. Mustafa Göleç vd., Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2023, s. 193.

⁵ "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 10 Ağustos 1919, s. 2., Bkz.: Ek-1.

⁶ "Türkei", *Bieler Tagblatt*, 15 Ağustos 1919, s. 3.

17 Ağustos 1919'da Der Bund gazetesi, haftalık gelişmeleri aktardığı haberinde şu ifadelerle yer vermiştir: *“Türkiye’de durum hâlâ çok ciddi. Damat Ferit hükümeti ülkede tüm saygıyı kaybetmiştir. İttihat ve Terakki komitesi, hükümete karşı bir darbe hazırlamak için çok sayıda konferans düzenliyor. Bu komite, bu arada, ulusal bir partiye dönüşmüş ve faaliyetlerini ülke geneline yaymıştır. Hareketin başında ünlü askeri satranç oyuncuları Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa yer alıyor. ...Müttefikler için özellikle endişe verici olan, Türk ordusunun hızlı bir şekilde yeniden örgütlenmesidir.”* Haberde ayrıca düzenli birliklerden oluşan iki tümen ve çok sayıda gönüllüye sahip olan Mustafa Kemal Paşa’dan müttefiklerin çekindiği kaydedilmiştir. Burada dikkat çekici nokta İttihat ve Terakki vurgusu olmuştur.⁷ Zira mütareke sonrası İttihatçıların dünyanın her tarafına dağılması ve liderlerinden bazılarının da İsviçre’ye gelmeleri durumu gerçekleşmiştir.⁸ Bunun bir sonucu olarak da İttihat ve Terakki İsviçre kamuoyu tarafından tanınır hale gelmiştir. Gazetenin Mustafa Kemal Paşa’yı İttihatçı olarak nitelendirmesinin sebebi olarak bahsi geçen gelişme göz önünde bulundurulabilir.

Mustafa Kemal Paşa’nın çalışmaları ve komutanların katkıları sonucunda bu süreçte Kuvayı Milliye anlayışı, Batı Anadolu’nun büyük bir bölümünde benimsenmiş ve gün geçtikçe daha genel bir boyuta ulaşmıştır. Fiilen savunmaya başlamış olan Batı Anadolu gibi Erzurum Kongresi ile Doğu Anadolu da bu savunma teşkilatında yer almaya karar vermiştir.⁹ Neue Zürcher Zeitung gazetesi Anadolu’daki bu gelişmeleri 3 Eylül 1919 tarihinde haberleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’yu askeri bakımdan çeşitli bölgelere ayırdığına değinen gazete; birinci bölgenin Cemal Paşa komutasındaki Erzurum, ikinci bölgenin Müttefik alayının yeri olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa’nın da bulunduğu söylenen Samsun ve üçüncü bölgenin ise Yunanlılara yönelik operasyonları yöneten Rauf Bey’in komuta ettiği bölgeler olduğu bilgisine yer vermiştir. Buna ek olarak haberin son kısmında Mustafa Kemal Paşa *“kendisini Anadolu Genel Valisi ilan ettirdi”* yorumu yapılmıştır.¹⁰ Gazetenin bu ifadeyi kullanmasındaki en etkili faktör, hiç şüphesiz Erzurum Kongresi ile Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Heyet-i Temsiliye’nin oluşturulmasıdır.¹¹ Zira Heyet-i Temsiliye vatanın bütünlüğü, ülkenin bağımsızlığı adına her türlü siyasi tedbiri almakla yetkilendirilmiş olup, ülkenin ve milletin geleceğini ilgilendiren konuların Heyet-i Temsiliye’ye danışılması kararlaştırılmıştır.¹²

4 Eylül 1919 tarihli Der Bund gazetesi de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberlere yer vermiş, *“Anadolu’da bağımsızlık hareketi”* ifadelerini kullanarak gelişmeleri aktarmıştır. İtalyan Corriere della Sera gazetesinin İstanbul’dan aldığı habere dayandırılarak *“Anadolu’da Mustafa Kemal’in önderlik ettiği bağımsızlık hareketi sürekli büyüyor”*

⁷ “Die Moche”, *Der Bund*, 17 Ağustos 1919, s. 2.

⁸ Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra İttihat ve Terakki mensubu kişiler dört bir yana dağılmışlardır. Liderlerinden bir kısmı Almanya’ya giderken, bir kısmı da İsviçre’ye gitmiştir. Daha az tanınan ve ülkede kalanların bazıları İstanbul’da kalırken, bazıları da Anadolu’ya geçmiştir. Mütarekeden beri Cavid Bey ve Eski Levazım Reisi Hakkı Paşa gibi kişiler İsviçre’de ikamet eden bazı İttihat ve Terakki mensubu kişilerden olup bir süre sonra İsviçre’yi terk etmeleri istenmiştir. Zamanla İsviçre resmi makamları, Lozan şehrinin eski Türk devlet adamlarının propaganda merkezi olmasını önlemek için Talat ve Cemal paşaların İsviçre’ye girmesini engellemişlerdir. Cengiz Mutlu, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Millî Mücadele’ye İsviçre’de Osmanlı Aleyhtarı Propaganda ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *History Studies*, Cilt 4, Sayı 4, Kasım 2012, s. 249, 255.

⁹ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Yunanlıların Batı Anadolu’da İstila Hareketlerine Başlamaları, İzmir’in İşgali, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkması, Millî Mukavemet’in Kurulması (15 Mayıs - 4 Eylül 1919)*, Cilt 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 98, 100.

¹⁰ “Türkei”, *Neue Zürcher Zeitung*, 3 Eylül 1919, s. 2.

¹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1 (1919-1920), Millî Eğitim Basımevi, 10. Basım, İstanbul, 1970, s. 67.

¹² Nurcan Toksoy, Erzurum Kongresi, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Elektronik Materyal, Erişim Adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erzurum-kongresi/>, Son Erişim Tarihi: 07.02.2024.

denilmiştir. Haberde ayrıca Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinden "isyancılar" kelimesi kullanılarak söz edilmiş ve İstanbul Hükümeti'nin, Anadolu hareketinin etki ve gücüyle karşılaştırıldığında artık yalnızca sahte bir hükümet olduğuna değinilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın cesaretine yer verilen haberde, "Mustafa Kemal, Türkiye'den tam bağımsızlık için savaşı ölümüne sürdürme konusundaki sarsılmaz kararlılığını Konstantinopolis'e bildirdi. Konstantinopolis'teki hükümete kayıtsız şartsız ulusal harekete katılması veya ortadan kaybolması yönünde bir ultimatom verildi" cümleleri kullanılmıştır. Gazete Anadolu gezisinden dönen, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın Anadolu'daki yurtsever çetelerin durdurulma umudunun kalmadığını ilan ettiği bilgisine yer vermiştir.¹³ Bu haber, Erzurum Kongresi'nde alınan manda ve himayenin kabul edilemeyeceği kararının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aynı gün çıkan bir başka haber de La Sentinelle gazetesi tarafından yapılmıştır. "Türkiye'de ulusal ayaklanma" ifadesine yer veren gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın bir bağımsızlık hareketi başlattığını ifade etmiştir.¹⁴ 1919 yılı Eylül ayı içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili İsviçre basınında bulunan bir diğer haber de 27 Eylül günlü Der Bund gazetesinde çıkmıştır. "Anadolu'daki isyancılar hükümetinin istifasını talep ediyor" alt başlığı ile verilen haberde Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde Sivas'ta toplanan kongrede, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden kabinenin sorumlu ilan edilerek istifasının talep edildiği ifade edilmiştir. Kabinenin istifasının reddedilmesi halinde "Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde bağımsız Anadolu Cumhuriyeti'ni ilan etmekle..." merkezi idareyi tehdit ettiği iddiası öne sürülmüştür.¹⁵

İstanbul'dan gelen haberleri İsviçre kamuoyu ile paylaşan 30 Eylül 1919 tarihli Neue Zürcher Zeitung gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal hareketinin giderek önem kazandığını ve Osmanlı merkezi hükümetine karşı sert bir mücadeleye girildiğini bildirmiştir. Sivas Kongresi sonrası yaşanan gelişmelere değinen gazete haberinde, İstanbul ile olan ilişkinin kesildiği ve Anadolu'nun bağımsızlığını ilan etmeye yakın olduğu aktarılmıştır. Bu sırada müttefiklerin işgali genişletmek için harekete geçtiği bilgisi de verilmiştir. Aynı gazetenin 6 Ekim günlü haberinde yine Mustafa Kemal Paşa'ya yer ayrılmış ve Türkiye'deki durumun değiştiği, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey öncülüğünde Anadolu'da milliyetçi hareketin ilerleme kaydettiğinden söz edilmiştir. Anadolu'daki hareketin 20.000 ila 30.000 arası ordu nüfusuna ulaştığı, Ali Fuat Paşa'nın millî hareketin yanında olduğu ve Hamdi Paşa'nın isyancılara saldırmak yerine onlara karşı yardımsever bir tavır takındığı ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya katılabileceği endişesiyle yeni asker toplanmasının Osmanlı merkezi idaresi için bir risk teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir. Gazete, haberinde sonuç olarak Türklerin her türlü yabancı kontrolünü reddedeceği ve silah zoruyla toprakların bölünmesine direneceği sonucuna varmıştır. Neue Zürcher Zeitung gazetesi Kasım ayında da Mustafa Kemal Paşa'ya yer ayırmış ve İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında Amasya'da gerçekleştirilen görüşmelere değinmiştir. İçerikte, Amasya'daki görüşmeler ile taraflar arasında fikir ayrılıklarının önemli ölçüde azaldığını bildirilmiştir.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa ile ilgili İsviçre basınına yansıyan gelişmeler 1920 yılında daha da yoğunlaşmıştır. 7 Ocak günlü Der Bund gazetesi, "Türkiye'nin Kaderi" başlıklı haberinde Anadolu halkının acımasız barış koşulları karşısında, umutsuzluktan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldığı yönünde bilgiler paylaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Damat

¹³ "Türkei", *Der Bund*, 4 Eylül 1919, s. 4.

¹⁴ "Insurrection Nationale en Turquie", *La Sentinelle*, 4 Eylül 1919, s. 4.

¹⁵ "Verschiedene Nachrichten-Die Ausständigen von Anatolien verlangen den Rücktritt der Regierung", *Der Bund*, 27 Eylül 1919, s. 3.

¹⁶ "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 30 Eylül 1919, s. 2., "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 6 Ekim 1919, s. 2., "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 1 Kasım 1919, s. 5.

Ferit Paşa'yı "İtilaf Devletlerinin Veziri" ve hain olarak nitelendirdiği, ayrıca silahların teslimini reddettiği ifade edilmiştir. Haber içeriğinde Mustafa Kemal Paşa için "Muazzam bir popülerlik kazandı; pek çok yetkili ve asker ona katıldı ve Konstantinopolis'ten kaçtı" denilmiştir. Birçok memurun Mustafa Kemal Paşa'ya katılmak için İstanbul'dan kaçtığı ve arkasında da hatırı sayılır oranda bir gücün olduğu haber içeriğinde değinilen unsurlardan olmuştur. Haberde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın modern büyük ölçekli harekâtın liderlik görevlerini yapabildiği gibi, gerilla savaşına da aşina olduğu ve Avrupalı birliklerin onun kuvvetleri karşısında zor duruma düşebileceği çıkarımı yapılmıştır. Son olarak İstanbul Hükümeti'nin otoritesinin kabul edilmediği, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da yeni bir iktidar gücü oluşturulduğu ifade edilmiştir.¹⁷

Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin açılması ile ilgili yaşanan gelişmeler de İsviçre basınında yer bulmuştur. Neue Zürcher Zeitung gazetesi 15 Ocak 1920 tarihli yayınında İstanbul'da meclisin açıldığını ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmediği ve Anadolu'da meclisten gelecek kararları beklediği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'yı merkez olarak seçmesi durumuna da değinilerek karargâhın Afyonkarahisar yakınlarına taşındığı içerikte aktarılmıştır. 8 Mart gününde bir kez daha içeriğinde Mustafa Kemal Paşa'nın adının geçtiği bir haber yapan aynı gazete "Türkiye'nin güçlü eli" başlığını kullanarak Anadolu'daki gelişmeleri de içeren bilgileri okuyucuları ile paylaşmıştır. Haberde Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı ordunun önünde hiçbir engel duramayacağı "...önceki kabinenin çocuk muamelesi yaptığı Küçük Asya'daki milliyetçi ordu... Mustafa Kemal Paşa artık hiçbir engelle maruz kalmadı" şeklinde aktarılmıştır. Buna karşılık İngilizlerin 25 bin kişilik bir güç ile İstanbul'u işgal edebileceği, Fransa ve İtalya'nın da bu işgale davet edildiği bilgisi paylaşılmıştır. Gazete ayrıca "Türkiye'ye verilen son tavizler başarısızlıkla sonuçlanınca İngiltere bu tedbirleri alma kararı aldı. Bu kararlı duruşun Mustafa Kemal Paşa'yı da korkutması bekleniyor" yorumunda bulunmuştur.¹⁸ Bu ifadeden hareketle İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş yönündeki faaliyetlerinin müttefikler üzerindeki etkisini gösterdiğinin bir kanıtı olmuştur.¹⁹ Zira İtilaf Devletleri'nin bu işgal ile Mustafa Kemal Paşa'ya bir göz dağı verme niyetinde olduğu yorumu basın kuruluşları tarafından net bir şekilde ortaya konmuştur.

B. Millî Mücadele'nin Savaşlar Döneminde Mustafa Kemal Paşa ile İlgili Haber İçerikleri

Millî Mücadele sürecinde TBMM'nin açılmasına gide süreç artık son noktaya ulaşmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hareketinin lideri olması konusu ve hazırlık aşaması süreçleri tamamlanmıştır. İstanbul'un işgal edilmesi ve sonrasında, Anadolu'da Yunanlılar ile sıcak çatışmaların çıkmasına yakın, bir takım iç ayaklanmalar da kendini göstermiştir. Öyle ki düşman unsurlarının taarruzları çıkınca ona karşı kuvvet sevk ediliyor, ancak bu sırada ayaklanmalar çıkarıldığı için ayaklanma bölgesine kuvvet gönderilmeye çalışılıyordu.²⁰ Bu aşamadan sonra savaşlar süreci hız kazanmış ve Anadolu'da yaşanan gelişmelerin genelde Avrupa, özde ise İsviçre kamuoyunda yankılarının arttığı görülmüştür. La Rezia gazetesi 22 Mart 1920'de Türkiye'den aktardığı haberlerde Mustafa Kemal Paşa'ya yer vermiştir. "Türkiye'de ciddi sıkıntılar" başlığını kullanan gazete, İstanbul Hükümeti adına

¹⁷ "Das Schickfal Türkei" *Der Bund*, 7 Ocak 1920, s. 1., Bkz.: Ek-2.

¹⁸ "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 15 Ocak 1920, s. 2., "Die Starke Hand in der Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 8 Mart 1920, s. 2.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", *Bellefen*, Cilt 62, Sayı 234, 1998, s. 467.

²⁰ *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Cilt 6, Genelkurmay Harp Tarih Başkanlığı Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 26.

Ahmet Anzavur ile Anadolu'daki milliyetçiler arasında şiddetli çatışmaların olduğu bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa üzerine gönderilen bir Türk alayının silah ve cephaneleri ile birlikte milliyetçilerin eline geçtiği ifade edilmiştir.²¹

Haziran 1920'de İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yoğun haberler devam etmiştir. Tagblatt der Stadt Thun gazetesi 22 Haziran'da "Doğu'daki devrim" başlığı ile okuyucularının karşısına çıkmıştır. Haber içeriğinde Mustafa Kemal Paşa'nın iktidar alanının düşünüldüğünden daha geniş olduğu, Kilikya, Likaonya, Konya, Antalya, Van, Erzurum, Trabzon, kısacası Anadolu'nun tamamını kontrol altında tuttuğu ve milliyetçilerin elindeki kaynakların da hafife alınmaması gerektiği ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu insan gücünün yanı sıra, ülkenin içlerine çok büyük miktarlarda savaş malzemesi taşıdığı bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca İtilaf Devletleri açısından şüphesiz en tehlikeli olayın, Rusya ile Mustafa Kemal Paşa arasında aktif ilişkilerin bulunmasının olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın, İtilaf Devletleri ile her türlü bağlantıyı reddettiği ve geniş kapsamlı taleplerinde kararlılıkla ısrar ettiğine değinilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın dört subayının İstanbul'da Harbiye Nezareti önünde asıldığı ve Mustafa Kemal Paşa ile sadrazamın (Damat Ferit Paşa) amansız düşman oldukları çıkarımı yapılmıştır.²² Aynı ayda çıkan bir diğer haber de 25 Haziran günlü Neue Zürcher Zeitung gazetesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da başlayan Yunan taarruzlarının bilgisinin paylaşıldığı içerikte Mustafa Kemal Paşa'nın birliklerinin Akhisar yakınlarında saldırıya uğradığı ve düzensiz bir şekilde geri çekildiği bilgisi aktarılmıştır.²³ Bu arada I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında yapılacak barış antlaşması olan, Sevr Antlaşması'nın taslağı da belli olmuş Der Bund gazetesi 29 Haziran günlü haberinde Mustafa Kemal Paşa'nın barış antlaşmasını açıkça reddettiği ifade edilmiştir. Haber içeriğinde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri ile Yunan kuvvetleri arasında çatışmaların devam ettiği bilgisi paylaşılmıştır.²⁴

20 Temmuz 1920 tarihli Der Bund gazetesi, "Mustafa Kemal ve Bolşevikler" başlığını kullanarak okurlarına hitap etmiştir. Gazete, İstanbul'daki güvenilir kaynaklara dayandığı haberinde Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova hükümetiyle yakın ilişkiler kurduğu, milliyetçiler ve bolşevikler arasında defalarca görüşmeler yapıldığı bilgisini aktarmıştır.²⁵

Mustafa Kemal Paşa, Fransız yazar ve politikacı Denys Cochin'in, Le National Suisse gazetesinde 9 Ağustos 1920 tarihli makalesinde Türkiye'deki gelişmeler üzerinden yer almıştır. Cochin, iki ay önce Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Küçük Asya'nın hâkimi olarak gördüğünü ve milliyetçi bir hareket ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Ayrıca İslam anlayışının cesaretle korunduğu, sultanın milliyetçi hareketi engelleyemediğini ve padişahın Mustafa Kemal Paşa'dan çekindiğini dile getirmiştir. Cochin ayrıca Paris'te Kilikya Gregoryen patriği ile görüştüğünü ve ona Mustafa Kemal Paşa'nın Bab-ı Âli'ye isyan edip etmediğini sorduğunu dile getirmiştir. Bu soru üzerine patriğin kakhahalar atarak geçmişte Ermenilere karşı yapılan Kürt ayaklanması gibi milliyetçi hareketin de sultanın emriyle

²¹ "Gravi Torbidi in Turchia", *La Rezia*, 22 Mart 1920, s. 1.

²² "Die Revolution im Orient", *Tagblatt der Stadt Thun*, 22 Haziran 1920, s. 1., Bu süreçte Damat Ferit Paşa'nın başında olduğu hükümet tarafından Mustafa Kemal Paşa ve önde gene subaylar hakkında idam kararları alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 43, 2009.

²³ "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Haziran 1920, s. 2.

²⁴ "Zu den Vorgängen im Orient", *Der Bund*, 29 Haziran 1920, s. 1.

²⁵ "Mustafa Kemal und die Bolschewisten", *Der Bund*, 20 Temmuz 1920, s. 1.

yapıldığını bildirdiğini söylemiştir. Cochin yazısında ayrıca, Venizelos'un Anadolu'nun doğusuna doğru başlattığı harekattan söz ederek, Kemalistlerin artık kendisine o kadar da korkunç gelmediğini belirtmiştir.²⁶ Cochin'in bu ifadeleri Millî Mücadele sürecinde Avrupa'nın Mustafa Kemal Paşa ve onun başlattığı direnişten ne ölçüde çekindiklerini gösterir bir boyutta olmuştur.

Tagblatt der Stadt Thun gazetesi 10 Eylül 1920 tarihli haberinde doğudan gelen haberleri "*kasvetli*" olarak nitelendirmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin arasında gizli bir antlaşma yapılmış olabileceğine dair iddialarda bulunmuştur. Haberde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Parisli bir danışmana tüm İslam nüfusunun arkasında olduğunu açıkladığı aktarılmıştır.²⁷

İsviçre'de İtalyanca yayın yapan Il Grigione Italiano gazetesi, 5 Ocak 1921 tarihli yayınında Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarına yer ayırmıştır. İtilaf Devletleri'nin, Türkiye'ye dayatılan antlaşmayla Yakın Doğu sorununu çözebileceğine inandığını ancak bunun mümkün olmadığı bilgisi aktarılmıştır. Anadolu'daki milliyetçilerin Mustafa Kemal Paşa komutasında Ermenilere karşı başarılar elde ettiği, Küçük Asya'nın alt üst olduğu ve İzmir'in tehdit altında olduğu ifade edilmiştir. Yunanlıların Türklere karşı koyup koyamayacağı haberde sorgulanan bir başka yön olmuştur.²⁸ 28 Eylül 1920 tarihinde TBMM'ye bağlı ordu, Doğu Cephesinde Ermeniler üzerine taarruz harekâtı başlatmış, Ermeni kuvvetleri Türk ordusu karşısında tutunamayıp geri çekilmiş ve sonunda Ermenilerle 2/3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.²⁹ Bu aşamada ifade etmek gerekir ki tüm Avrupa'da olduğu gibi İsviçre kamuoyu da Anadolu'daki Ermenilerin faaliyetlerini yakından takip etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun meşru lideri olarak kabul edildiği bu süreçte, Bieler Tagblatt gazetesi 7 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletleri ile bir antlaşma yapabileceği söylentilerini dillendirmiştir. Haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılması ve boğazların denetiminin uluslararası bir komisyon tarafından yürütülmesi şartlarını öne sürdüğü iddia edilmiştir.³⁰

22 Nisan 1921 tarihinde Neue Zürcher Nachrichten gazetesi Mustafa Kemal Paşa ile Kardinal Gasparri arasındaki mektuplaşmayı "*Roma ile Ankara arasında mesaj alışverişi*" başlığı ile paylaşmıştır. Burada özellikle Fransızların Çukurova bölgesinden çekilmeye başlamasıyla Türkiye'deki Hristiyanların himayesiz kalmasından dolayı papanın endişeleri Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir. Kardinal Gasparri tarafından Ankara'ya gönderilen yazı şu şekildedir: "*Papa Hazretleri namına mümkün olduğu kadar süratle Kafkasya, Küçük Asya, Anadolu Hristiyanlarının hayat, mal ve eşyalarının emniyet altına alınması hakkında gerekli emirlerin verilmesini sahip buldukları asil ve insaniyetkâr hissiyata güvenerek rica ve niyaz eylemek şerefiyle iftihar ediyorum. İnsaniyetin uğradığı bunca meşakkat ve eziyetlerden sonra şefkat ve merhamet sesinin her tarafta hükümran olması temenni edilir, efendim.*"³¹ Mustafa Kemal Paşa bu mektuba cevap olarak şunları ifade etmiştir:

"Kardinal Gasparri Cenapları, haşmetpenahilerinin namına olarak Anadolu, Kafkasya ve Küçük Asya Hristiyanları lehinde özel temennilerini acizane tarafıma tebliğ eyledi.

²⁶ "Rhodes et le Dodécannèse", *Le National Suisse*, 9 Ağustos 1920, s. 1.

²⁷ "Auslands-Rundschau", *Oberländer Tagblatt*, 10 Eylül 1920, s. 1.

²⁸ "Dal 1920 al 1921", *Il Grigione Italiano*, 5 Ocak 1921, s. 1.

²⁹ *Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)*, Cilt 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 168, 224, 235.

³⁰ "Die Lage im Orient" *Bieler Tagblatt*, 7 Ocak 1921, s. 3.

³¹ "Depeschenwechsel zwischen Rom und Angora", *Neue Zürcher Nachrichten*, 22 Nisan 1921, s. 1., Bkz.: Ek-3.

Irk ve mezhep ayırmaksızın bütün memleketimiz sakinlerinin emniyet ve refahını temin mecburiyeti, insaniyetkârane hissiyatımızın ve dini Mübin'i İslam'ın bize emrettiği bir vecibedir. Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin nüfuz ve hakimiyetinin kapsadığı bölgelerin tamamındaki Hristiyanların tam bir sükûn içinde olmaları için evvel ve ahir her türlü tedbirler alınmıştır. Sınırlarımız dahilinde herhangi bir yabancı ordusu kıtal ve haraplık getirmediği yerlerde cari olan barış ve emniyet bu beyanatımızın reddedilemez bir delildir...”³²

Mustafa Kemal Paşa Kardinal Gasparri'ye verdiği cevapta ayrıca daha önce Meclis Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmayı da ek olarak göndermiştir. “...Büyük Millet Meclisi'nin hükümet havzasına dahil bulunan bütün Gayrimüslim unsurlar, kanunlarımızın ve silahlarımızın himayesi altında emniyet ve asayişe mazhar olarak yaşamaktadır.” ifadelerinin de yer aldığı ekte, Gayrimüslim unsurların güven içerisinde olacağı yinelenmiştir.³³

Neue Zürcher Nachrichten gazetesi 27 Nisan 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya ile kurduğu temasa “*Bolşeviklerin desteklediği Türk Milliyetçileri*” başlığını atarak yer vermiştir. Haberde Rusya halk komiserinin açıklamaları aktarılmış, Rus işçilerinin Mustafa Kemal Paşa ve Türk halkının ulusal varoluş mücadelesini canlı bir ilgiyle takip ettiği ve Rus işçi konseylerinin Anadolu'nun ciddi şekilde mağdur olan sakinlerine destek amacıyla 30.000 altın ruble bağışladığı belirtilmiştir.³⁴ Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde devam eden Millî Mücadele, bölgedeki diğer toplumlara da örnek teşkil etmiş, Arap toplumların da Fransa ve İngiltere'ye karşı bağımsızlık adına bir mücadeleye girişmelerini teşvik etmiştir. Yani Anadolu'daki Türkler ile Orta Doğu'da bulunan Arapların genel itibarıyla aynı devletler karşısında, aynı dönem içerisinde mücadelelerini yürütmeleri, özellikle Mısırlı aydınların Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmelerine ve örnek almalarına sebep olmuştur.³⁵ Zira bu durum da İsviçre kamuoyuna yansıyan gelişmelerden birini teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa adı o ülkelerin özgürlük mücadelelerinde de bir sembol olarak ön plana çıkmıştır. 29 Mayıs 1921 tarihli Neue Zürcher Zeitung gazetesi Mısır ile ilgili aktardığı haberlerde İskenderiye'de birtakım ayaklanma olaylarının devam ettiğini, göstericilerin protesto alayında Mustafa Kemal Paşa'nın portresini taşıdığı bilgisine yer vermiştir.³⁶

Batı Cephesi'nde mücadelelerin devam ettiği Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin hemen öncesi ve Fransa Hükümeti'nin Ankara ile anlaşma yolları aradığı bu süreçte, Anadolu'daki savaşın devam ettiği ile ilgili haberler Engadiner Post gazetesinin 18 Haziran 1921 tarihli nüshasına yansımıştır. Burada Küçük Asya sorununun ciddiye alınması gerektiği, birkaç gün önce Kral Konstantin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Yunan taarruzunun yeniden başlatılması için geniş bir maiyetle birlikte İzmir'e geldiği bilgisi paylaşılmıştır.³⁷ Anadolu'daki direnişten bahsedilirken benzetme yapılarak Mustafa Kemal Paşa'nın adının kullanılması suretiyle haberin aktarılması, onun Batı'daki karizmasını ortaya koyan durum olarak görülebilir. Buna bir başka örnek de 2 Temmuz günlü Oberländer Tagblatt

³² “Depeschenwechsel zwischen Rom und Angora”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 22 Nisan 1921, s. 1., Bkz.: Ek-3., *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 11, (1921), 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 94, 96.

³³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 94, 96.

³⁴ “Die Türkischen Nationalisten von den Bolschewisten Unterstützt”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 27 Nisan 1921, s. 2.

³⁵ Arda Baş, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 92, 2015, s. 38.

³⁶ “Aegypten”, *Neue Zürcher Zeitung*, 29 Mayıs 1921, s. 2.

³⁷ “Zur Weltlage”, *Engadiner Post*, 18 Haziran 1921, s. 2.

gazetesinden gelmiştir. Haberde Yunan Hükümeti “*sadece Mustafa Kemal’e karşı değil, İtilaf Devletlerine karşı da konumunu güçlendirecek erken askeri başarılar bekliyor gibi görünüyor*” ifadeleri kullanılmıştır.³⁸ Burada yine Yunanlıların Anadolu’da mücadele ettikleri Türkiye tarafındaki güçler, Mustafa Kemal Paşa’nın şahsında kişiselleştirilmiştir.

3 Temmuz 1921 tarihli Neue Zürcher Zeitung gazetesi, “*Yunan-Türk çatışması*” başlığını atmıştır. Haberde Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’ya karşı birtakım isyanlar çıktığı ve askeri olarak alınacak bir yenilginin onun konumunu zayıflatacağı yorumu yapılmıştır. Millî Mücadele yanlılarından bahsederken Batı’da o dönem sıkça kullanılan bir ifade olan “*Kemalistler*” kelimesini kullanan gazete, Mustafa Kemal Paşa’nın, kendi halkının isyanları ile zor durumda olduğu şeklinde cümlelere yer verilmiştir. Haber içeriğinden hareketle gazetenin, 1921 yılının Mart-Haziran ayları arasında gerçekleşen Koçgiri Ayaklanması ile ilgili bilgiler aktardığı düşünülmektedir. Haberde ayrıca “*Konya’da bir anti-Kemalist hareket daha çıktı. ...Kemal Paşa’nın kendi halkının isyanıyla tehdit edildiğine dair ciddi işaretler var; askeri bir yenilgi onun siyasi konumunu zayıflatacaktır*” ifadelerine yer verilmiştir.³⁹ Zira Millî Mücadele esnasında İstanbul Hükümeti tarafından aleyhte olarak çeşitli fetvalar ve bildirimler yayınlanmıştır. İngiliz siyasetini benimsemiş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri ülke çapında zararlı propagandalar yürütmüşlerdir. Bunun yanında İtilaf Devletleri, özellikle de İngilizler kurdukları geniş çaplı propaganda ağı sayesinde sistemli olarak yoğun faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Tüm bu yıkıcı çabalar birtakım kitlelerin Anadolu’da Millî Mücadele’ye karşı ayaklanmalarının zeminini hazırlamıştır. Bu ayaklanmalar Türk ordusunun savaş gücünü azaltmakla beraber, savaşın süresini de uzatmıştır.⁴⁰ İsviçre basınında bu durumun yankıları da Millî Mücadele karşıtı birtakım isyanların çıktığı şeklinde kendisini göstermiştir.

Neue Zürcher Zeitung gazetesi 10 Temmuz 1921 tarihli sayısında “*Doğu Sorunu*” başlığını kullanmış ve İngilizler ile Mustafa Kemal Paşa arasında görüşme yapılması konusuna değinmiştir. General Harrington’a Mustafa Kemal Paşa’nın sunduğu önerileri dinlemekle görevlendirildiği yönünde katı talimatlar verildiği ifade edilmiştir. Buna göre Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul ve boğazlar çevresini tamamen kontrol altına almayı istediği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca Trakya ile İzmir’in geri verilmesini öngören Türk programının tamamının kabul edilmesi koşuluyla müzakereye hazır olduğunu da belirttiği aktarılmıştır.⁴¹ 11 Temmuz günlü haberde yine Harrington ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmeler İsviçre basınında yer bulmuştur. Neue Zürcher Nachrichten gazetesi, Kemalistlerle Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Harrington arasında görüşme yapılması, Mustafa Kemal Paşa’nın bu görüşmeyi İngilizlerin istediğini söylemesi ve bunu olmazsa olmaz olarak görmesi nedeniyle kesintiye uğradığı aktarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın ayrıca Türkiye’nin ekonomik, mali, askeri ve hukuki bağımsızlığının tam olarak tanınmasını talep ettiği ifade edilmiştir.⁴² Temmuz ayı içerisinde Avrupa gündemini meşgul eden Harrington ve Mustafa Kemal Paşa arasında planlanan görüşme, İsviçre basınında da yer bulmayı sürdürmüştür. 16 Temmuz günlü Engadiner Post gazetesi Doğu sorununun Avrupa kabinelerini meşgul ettiğini, Türklerin azimleriyle, Küçük Asya’daki savaş sahasında sürekli ilerleme kaydettiği bilgisi paylaşılmıştır. Bu sırada Fransız hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa’nın Paris’teki temsilcisi arasında bir anlaşmaya varılmanın planlandığı iddia edilmiştir. Yine İngiltere’nin, Akdeniz filosunun tamamını

³⁸ “Auslands-Rundschau”, *Oberländer Tagblatt*, 2 Temmuz 1921, s. 1.

³⁹ “Die Griechisch-Türkischen Kämpfe”, *Neue Zürcher Zeitung*, 3 Temmuz 1921, s. 2.

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 2, 4.

⁴¹ “Das Orientproblem”, *Neue Zürcher Zeitung*, 10 Temmuz 1921, s. 2.

⁴² “Griechisch-Türkischer Krieg”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 11 Temmuz 1921, s. 2.

doğuya yığıldığı ve artık Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere General Harrington'ı gönderecekleri haberinin tüm dünyaya yayıldığından bahsedilmiştir. Ayrıca başlangıçta Anglo-Kemalist istişarelerinin, Ankara'nın milliyetçi programlarından en ufak bir sapmayı reddetmeleri nedeniyle başlatılmadığını da vurgulamıştır.⁴³ Bahsi geçen süreçte taraflar arası karşılıklı mesajlar iletilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Hükümeti'nin talepleri kabul edilirse müzakerelerin olabileceğini aktarması üzerine hadise kapanmıştır.⁴⁴ Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumunun İtilaf Devletleri'nin Ankara'ya bakışını nasıl yumuşatmaya başladığını göstermesi açısından önem arz etmiştir.

Neue Zürcher Zeitung gazetesi 12 Ağustos 1921 tarihli yayınında "Yunan-Türk Çatışması" başlığını kullanarak Mustafa Kemal Paşa'yı konu edinmiştir. Alınan haberler doğrultusunda Kemalistlerin Rumları ve diğer Hıristiyanları Karadeniz bölgesinden sürdüğü bildirilmiş, bu durumun Hristiyanlar arasında büyük bir heyecan oluşturduğu ifade edilmiştir.⁴⁵ Sakarya Meydan Muharebesi ve Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması sonrasında TBMM Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin meşru temsilcileri olması durumu Avrupa kamuoyunda net bir şekilde kabul edilmiş ve bu durum İsviçre basınına da yansımıştır. Neue Zürcher Zeitung gazetesi 3 Kasım 1921 tarihinde Times gazetesine dayandığı haberinde Orta Doğu'daki olayların bir dönüşüme uğradığı, Britanya Hükümeti'nin Türkiye'nin tek sorumlu hükümeti olarak Mustafa Kemal Paşa'yı görebileceğini ifade etmiştir. Haberde ayrıca Yurtdışında hâkim olan, İngiliz hükümetinin Yunanlıların iddialarını onayladığı izleniminin ortadan kaldırılması gerektiği ele alınmıştır. İngiltere'nin Yunanlılara, imkânsız taleplerden kaçınma tavsiyesinde bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak Yunanlıların, Küçük Asya'nın boşaltılmasına kadar iddialarını geri çekmelerine ikna edilmeleri gereken anın geldiği ifade edilmiştir. Böylece Ankara Hükümeti sayesinde Yakın Doğu'da adil bir güç dengesinin sağlanacağı ve Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarını tehlikeye sokan huzursuzluğun ortadan kaldırılacağı bildirilmiştir.⁴⁶ Times gazetesi üzerinden İngiliz kamuoyunun görüşlerinin aktarıldığı bu haberde Yunanlıların Anadolu'da başarı elde edemeyeceklerinin anlaşılması durumu Avrupa kamuoyunda hâkim olmaya başlamıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye ile yapılacak görüşmelerde ikna edilmesi gereken kişi olarak görülmesini de güçlendiren bir olgu olmuştur. 13 Kasım 1921 tarihinde İsviçre basınına Ankara Antlaşması yansımıştır. Der Bund gazetesi Fransız hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa hükümeti arasında 20 Ekim'de Ankara Antlaşması gerçekleştirildiğini bu vesileyle böylesine amansız bir mücadeleye girmeyeli uzun zaman olduğunu bildirmiştir. Haber içeriğinde ise Fransa ve İngiltere'nin Yakın Doğu'da birbirleri ile çekiştiği ve Türkler ile ilk anlaşmayı da Fransızların imzaladığı dile getirilmiştir. İki müttefikin Yakın Doğu'da farklı kartlar oynadığı ve farklı hedeflerin peşinde koştuğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁷

1922'nin ilk aylarında İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberler seyrekleşmiştir. Bu yılın ilk ayında Neue Zürcher Zeitung gazetesi 25 Ocak günlü haberinde Mustafa Kemal Paşa'nın önemli bir hamlesine yer vermiştir. Habere göre Ankara'daki Kemalist hükümetin posta ve telgraf komiserliği tarafından pul çıkartılmaya başlandığı ifade edilmiştir. Haber içeriğinde ise şimdiye kadar Anadolu'nun Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Millet Meclisi idaresi altındaki bölgelerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sembollerini içeren pulların kullanıldığı bildirilmiştir. Pulların içeriği ile ilgili de bilginin verildiği haberde

⁴³ "Auslands-Rundschau", *Engadiner Post*, 16 Temmuz 1921, s. 1.

⁴⁴ G. Jaeschke, "Mustafa Kemal General Harrington ile Görüşmek İstemiş midir?", *Belleten*, Cilt 36, Sayı 142, 1972, s. 171.

⁴⁵ "Die Griechisch-Türkischen Kämpfe", *Neue Zürcher Zeitung*, 12 Ağustos 1921, s. 2.

⁴⁶ "Das Orientproblem", *Neue Zürcher Zeitung*, 3 Kasım 1921, s. 2.

⁴⁷ "England und Frankreich im Nahen Orient", *Der Bund*, 13 Kasım 1921, s. 2.

pulların üzerinde Ankara'daki meclis binası, kongrenin toplandığı Sivas Lisesi binası ve Yavuz Sultan Selim'in Edirne'deki ünlü camisinin olduğuna vurgu yapılmıştır.⁴⁸ Pulların basılması Millî Mücadele'nin meşruluğunun tesis edilmesinde önemli bir propaganda işlevi görmüş ve yeni kurulacak olan Türk devletinin egemenliğini pekiştiren bir özellik ihtiva etmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda Ankara Hükümeti'nin kendi namına pul bastırması bir hakimiyet göstergesi olarak değerlendirildiği için, İsviçre basınına bu konuya yer vermesi Mustafa Kemal Paşa'nın egemenliği kullanma hamlesinin bir göstergesi olmuştur.

Büyük Taarruz hazırlık sürecindeki sessizlik döneminde Mustafa Kemal Paşa içerikli haberlere ara veren İsviçre basını, 1922 yılının Eylül ayı itibarıyla onun çevresinde gelişen haberleri yoğunlaştırmıştır. Zira Ağustos ayında başlayan Büyük Taarruz süreci ile Batı basınına Türkiye'de yaşanan gelişmeler sıklıkla yansımış, bu durum İsviçre'de de Mustafa Kemal Paşa özelindeki haberleri arttırmıştır. Neue Zürcher Nachrichten gazetesi 21 Eylül 1922 tarihinde Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı ile ilgili baş sayfadan bilgiler vermiştir. Gazete Kemalist ordunun Afyonkarahisar çevresine konuşlandığını ve İzmir'in ele geçirildiğini aktarmıştır. Ayrıca Kemalistlerin ilk ilerleyişinden sonra Yunanlıların, Türklerin saldırısına uğramayan kuzeydeki kuvvetlerini artık tutamayacaklarını anladıkları ve birlikleri Trakya'ya geri götürmeye karar verdiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak Büyük Taarruzun nasıl gerçekleştiği de aktarılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa'dan savaş malzemesi aldığı iddiasında bulunan gazete Yunanlılar zaten geri çekilmekteyken, Türk ordusunun Yunan kuvvetlerini imha etmek için yola çıktığını bildirmiştir. Devamında ise Türk ordusunun Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile İzmir'e doğru yürüyüşe geçtiği ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın savaşı kazandığına değinilen haberde "... *Mustafa Kemal şimdiden çitasını yükseltiyor...*" cümlesine yer verilmiştir. Gazete haberi verirken kullandığı habercilik dilinde olayı üzücü olarak nitelendirmiş ve tüm bu yaşanan gelişmelerin Mustafa Kemal Paşa'nın eline büyük bir koz verdiğine dikkat çekmiştir.⁵⁰

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonraki tavrının ne yönde olacağı Batı basınında merak konusu olmuştur. Neue Zürcher Zeitung gazetesi 22 Eylül 1922 tarihinde yaptığı haberinde, İngiltere'nin, Çanakkale'de birliklerinin kalması konusunda ısrar ettiği, Fransa'nın ise Mustafa Kemal Paşa'yı buraya taarruza geçmekten caydırmak için elinden geleni yaptığı üzerinde durulmuştur. Fransız General Pellé'nin Ankara ile kişisel temasa geçerek, askeri operasyonların birkaç gün ertelenmesini sağladığı ifade edilmiştir. Ayrıca "*Kemalistlerin sabrı çok ağır bir sınavdan geçirilmemelidir*" şeklinde bir ifade kullanan gazete, belirli garantiler olmadan Türklerin silah bırakmayacağı gerçeğini aktarılmıştır. Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın taleplerinin nasıl olacağı konusunda çeşitli duyular paylaşılmış ve Türk tarafının taleplerini Misak-ı Millî'nin oluşturabileceği belirtilmiştir. Gazete bu dönem batı basınına merak ettiği konulardan birini de gündeme almış olup, o da Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul üzerine harekete geçip geçmeyeceği olmuştur. 23 Eylül günlü haberde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a ilerlemesine yardımcı olmak için Sovyetler Birliği kuvvetlerinin tam hazır durumda olduğu iddiasında bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın elçileri ile Ruslar arasında görüşmelerin sürekli olarak devam ettiği şeklinde bilgiler de ayrıca haber içeriğine yansdığı görülmüştür.⁵¹

⁴⁸ "Kleine Mitteilungen", *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Ocak 1922, s. 6.

⁴⁹ Sezer Ahmet Kına, "Erken Cumhuriyet Döneminde Simgesel İktidara Bourdieu üzerinden Bakmak: Posta Pulları Örneği", *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, Sayı 62, 2022, s. 43.

⁵⁰ "Der Griechisch-Türkische Krieg", *Neue Zürcher Nachrichten*, 21 Eylül 1922, s. 1.

⁵¹ "Die Orientkrise", *Neue Zürcher Zeitung*, 22 Eylül 1922, s. 2., "Die Orientkrise", *Neue Zürcher Zeitung*, 23 Eylül 1922, s. 2.

25 Eylül 1922 tarihli Neue Zürcher Zeitung gazetesi “İngiltere ve Çanakkale Boğazı” başlığını kullanarak Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haber yapmış, Birleşik Krallık Başbakanı Lloyd George’un açıklamalarına yer verilmiştir. George gazetecilere verdiği demeçte, mevcut fikir ayrılıklarının doğasının yanlış yorumlanması nedeniyle gerçekleri açıklama zorunluluğu hissettiğini söylemiştir. Anadolu ve Trakya konusunda varılan anlaşmanın mahiyeti ne olursa olsun, bunun Müttefikler arasındaki bir konferansta yapılması gerektiğini belirten George, Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı’ndaki deniz ve kara kuvvetlerini güçlendirecek tedbirlerin alınmasına öncelik verdiklerini dile getirmiştir. George ayrıca İngiltere’nin bu süreçte Türkler ve Rumlar arasında tamamen tarafsız kaldığını belirtmiştir. Yunanlıların İstanbul’u işgal etme tehdidinde bulunduğu, bunu da Türklerin İzmir’e yönelik hareketine karşı bir hamle olarak yorumlandığını ifade etmiştir. George, Çatalca hattının tarafsız bölge olduğu ve General Harrington’un bu bölgeyi elinde tutarak iki tarafın da burayı geçmesine müsaade etmeyeceğine değinmiştir. Haberin devamında Mustafa Kemal Paşa’nın bundan sonraki tavrı da merak edilmiş, Fransa’nın arabuluculuğu yoluyla Mustafa Kemal Paşa’nın müzakere masasına getirilmesi ve tarafsız bölgeye sonuna kadar saygı göstermesi de umut edildiği aktarılmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a girmesinin uzun sürmeyeceği de haberin son kısmına eklenmiştir. Gazete aynı gün yaptığı bir başka haberde yine Mustafa Kemal Paşa’ya değinmiştir. İtilaf Devletleri adına Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilen notanın metnine yer verilen içerikte, notanın Kemalistlere tam bir tatmin sağlayacağını umulduğu dile getirilmiştir. Fransız Diplomat Henry Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılacak görüşmeye değinilen haberde, Bouillon’un Türk karargahına varıncaya kadar Boğazlar bölgesinde önemli bir olay yaşanmayacağından emin olduğunu söylediği ifadelerine yer verilmiştir. Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’te buluşacağı açıklanmıştır.⁵² Franklin Bouillon Fransa adına, İngiltere ve İtalya’nın da uygun görmeleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere geldiğini bildirmiştir. 23 Eylül’de verilen notanın konusu askeri hareketin durdurulması ve barış konferansının gerçekleştirilmesi adına olmuştur. Notada Türk askerinin Boğazlardaki tarafsız bölgeye gönderilmemesi şartıyla, Trakya’nın Edirne de dahil olmak üzere Meriç Nehri’ne kadar Türkiye’ye iade edilmesi ile ilgili Ankara’nın isteğinin olumlu karşılanacağı bildirilmiştir. Ayrıca barış görüşmelerinin başlamasından önce Yunanlıların, İtilaf Devletleri tarafından çizilen hattın gerisine çekilmesi adına, büyük devletlerin nüfuzunu kullanacağı sözü verilmiş ve bu konuda görüşülme yapmak adına İzmir veya Mudanya’da bir oturum gerçekleştirilmesi teklif edilmiştir.⁵³ Böylece Mudanya Ateşkes Antlaşması’na giden süreçte yol haritası belirlenmiştir.

6 Ekim 1922 tarihli Oberländer Tagblatt gazetesi, “Kemal Paşa’nın Özgeçmişi” başlığını kullanarak Mustafa Kemal Paşa’nın kısaca hayatı hakkında bilgi vermiştir. Yazı şu şekildedir:

“Artık kamuoyunun ilgi odağı haline gelen Mustafa Kemal Paşa’nın ailesi, mütevazı, neredeyse yoksul koşullarda yaşadıkları Rumeli’den geliyor. Kemal’in babası, Selanik’te küçük bir gümrük memuruydu ve oğlu henüz çocukken ölmüştü. Hiçbir kaynak olmadan kaldı. Zavallı çocuk, büyük zorlukların üstesinden gelerek ilkokul eğitimi almayı başardı ve sonunda, genellekürmay için atanan Türk subaylarının yetiştirildiği Konstantinopolis’teki Harbiye askeri okuluna gitmesini sağlayan bir burs kazandı. Ancak halkla sürekli temas halinde kaldı ve böylece ulusal yaşamın itici güçlerine ilişkin bakış açısını genişletti. Sık sık yoldaşlarını etrafına topluyor, onlara özgürlük ve vatan hakkında ateşli konuşmalar yapıyor ve onları içinde yaşadıkları savunulamaz koşullar konusunda bilgilendirmekten asla yorulmuyordu. Kemal subay olarak atandığında, kurduğu ve Türkiye’nin yeniden

⁵² “England und die Dardanellen-Ausland”, *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Eylül 1922, s. 1, 2.

⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2 (1920-1922), Milli Eğitim Basımevi, 9. Basım, İstanbul, 1969, s. 678, 679.

doğuşunu ve reform ihtiyacını hevesle propaganda ettiği bir gazetenin başkanıydı. Elbette bu faaliyet aynı zamanda kendisinin sonraki 20 yıl boyunca ağır bir şekilde çektiği zulümler zincirinin de başlangıç noktasını oluşturdu. Siyasi propaganda çalışmaları nedeniyle önce Şam'a, daha sonra Yafa'ya sürüldü ve sonunda bir şehirden diğerine kaçtı, gizli kalmaya ve sefil bir hayat sürmeye zorlandı... ..Şimdi, subay olarak atanmasından 20 yıl sonra, eski asi ve sürgün, kendisini ulusal bir kahraman, en ateşli arzularının hedefi olarak görüyor.”⁵⁴

1922 yılının Ekim ayı itibariyle Mudanya Ateşkes Antlaşması ile ilgili haberler İsviçre basınına yansımıştır. Neue Zürcher Zeitung gazetesi 9 Ekim 1922 tarihli yayınında Türkiye adına Mudanya'da görüşmeleri yürüten kişinin İsmet Paşa olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın da Bursa'ya gelerek görüşmeleri takip ettiği ve General Harrington ile bir toplantı yapmasının planlandığı ifade edilmiştir.⁵⁵

1923 yılında ise genel itibariyle Lozan Konferansı sürecine değinen İsviçre basını, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberlerini de bu yönde ortaya koymuştur.

Sonuç

Millî Mücadele döneminde İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa haberleri, genellikle onun liderliği ve Anadolu'daki hareketin başına geçmesi durumu çerçevesinde yansımıştır. Özellikle Anadolu, Türk-Yunan savaşı ve Yakın Doğu üzerindeki haberlerde Mustafa Kemal Paşa adı sıklıkla geçmiştir. Haber içeriklerinde Anadolu'daki millî direniş ile ilgili bilgiler paylaşılırken ve oluşturulan güçlerden bahsedilirken çoğu zaman “*Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetleri veya birlikleri*” şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın isminden hareketle, Anadolu'daki millî direnişi yürütenleri ifade etmek adına Batı basını tarafından sıklıkla kullanılan “*Kemalistler*” ifadesi, İsviçre basınında da ara ara kullanılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İsviçre basınına yansımaları ilk olarak Trablusgarp Savaşı ile görülmüş, daha sonra uzun bir müddet onunla ilgili habere rastlanmamıştır. Millî Mücadele sürecinin başlaması ile 1919 yılında İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa içerikli haberler artış göstermiştir. Başlarda onun Anadolu hareketinin başına geçmesi ve bir mücadele başlatma haberlerine yer verilmiştir. İsviçre kamuoyu, Anadolu'da başlayan bu mücadeleyi birkaç kez İttihatçılık şeklinde yorumlasa da daha sonra bu durumu ısrarla savunan haberlere son vermiştir. 1920-1922 yıllarında ise Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele haberleri içerisinde onun çalışmaları yer bulmuştur. Bu haber içeriklerinde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı hareketin Dünya'da da yankı bulduğu, Orta Doğu coğrafyasında örnek teşkil edebileceği, Mısır'da yaşanan birtakım olaylar üzerinden aktarılmıştır. Bu süreçteki haberlerde ilaveten Mustafa Kemal Paşa'nın Kardinal Gasparri ile yazışması, Ankara'nın Rusya ile olan ilişkileri, Fransa ile kurulan temaslar dikkat çekilen noktalardan olmuştur. Hristiyan dünyanın dikkatinin Anadolu üzerine yoğunlaştığını ispatlayan bu haberler kimi zaman Ankara'nın başarılı hamlelerini gösterir nitelik taşımış, kimi zaman da tedirginlikle karşılanmıştır. İsviçre basınına üzerinde durduğu konulardan biri de Anadolu'da Millî Mücadele karşıtı çıkan ayaklanmalar hakkında olmuş, bu ayaklanmaların Mustafa Kemal Paşa'ya zarar verebileceği yönünde yorumlar yapılmıştır. Özellikle Büyük Taarruz sonrasında Avrupa'da olduğu gibi İsviçre basını da Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonraki hamlelerinin ne yönde olacağını dikkatle takip ettiklerini hissettirir içerikler üreterek onunla ilgili haberler paylaşmışlardır. 1922 itibariyle

⁵⁴ “Der Lebenslauf Kemal Paschas”, *Oberländer Tagblatt*, 6 Ekim 1922, s. 3., Bkz.: Ek-4.

⁵⁵ “Die Orientkrise”, *Neue Zürcher Zeitung*, 9 Ekim 1922, s. 2.

Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olduğunu kabul eder nitelikte haberler paylaşan İsviçre basını, bilhassa gerçekleştirilen müzakereler çerçevesinde bazı bilgiler aktarmıştır. İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili doğrudan olumsuz bir habere rastlanmamış ancak kullanılan haber dili de İtilaf Devletleri'nin üstenci tavrını sergileyen bakış açısından da farklı olmamıştır.

Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa özelinde dünya kamuoyuna yansıyan gelişmelerin uluslararası boyutta daha fazla incelenmesi gerektiği bir gerçek olarak görünmektedir. İsviçre basınındaki yansımaları, sadece o döneme özgü bir örnek olarak değil, aynı zamanda Millî Mücadele tarihine, bundan hareketle uluslararası ilişkiler çalışmalarına ve medya çalışmalarına katkı sağlayacak bir analiz alanı olarak ele alınabilir. Gelecekteki araştırmalar, bu alanda daha derinlemesine bir anlayış ile daha kapsamlı olarak irdelenmesi, literatürün daha da çeşitlenmesini sağlayabilecektir. Bu sayede Millî Mücadele süreci ve Mustafa Kemal Paşa hakkındaki çalışmalar daha boyutlu bir mahiyete kavuşacaktır.

Kaynakça

1. Gazeteler

- "Aegypten", *Neue Zürcher Zeitung*, 29 Mayıs 1921.
- "Auslands-Rundschau", *Engadiner Post*, 16 Temmuz 1921.
- "Auslands-Rundschau", *Oberländer Tagblatt*, 10 Eylül 1920.
- "Auslands-Rundschau", *Oberländer Tagblatt*, 2 Temmuz 1921.
- "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 10 Ağustos 1919.
- "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 30 Eylül 1919.
- "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 6 Ekim 1919.
- "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 1 Kasım 1919.
- "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 15 Ocak 1920.
- "Ausland-Türkei", *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Haziran 1920.
- "Dal 1920 al 1921", *Il Grigione Italiano*, 5 Ocak 1921.
- "Das Orientproblem", *Neue Zürcher Zeitung*, 10 Temmuz 1921.
- "Das Orientproblem", *Neue Zürcher Zeitung*, 3 Kasım 1921.
- "Das Schickfal Türkei" *Der Bund*, 7 Ocak 1920.
- "Depeschenwechsel zwischen Rom und Angora", *Neue Zürcher Nachrichten*, 22 Nisan 1921.
- "Der Griechisch-Türkische Krieg", *Neue Zürcher Nachrichten*, 21 Eylül 1922.
- "Der Italienisch-Türkische Krieg", *Neue Zürcher Zeitung*, 5 Şubat 1912.
- "Der Lebenslauf Kemal Paschas", *Oberländer Tagblatt*, 6 Ekim 1922.
- "Die Griechisch-Türkischen Kämpfe", *Neue Zürcher Zeitung*, 3 Temmuz 1921.
- "Die Griechisch-Türkischen Kämpfe", *Neue Zürcher Zeitung*, 12 Ağustos 1921.
- "Die Lage im Orient" *Bieler Tagblatt*, 7 Ocak 1921.
- "Die Moche", *Der Bund*, 17 Ağustos 1919.
- "Die Orientkrise", *Neue Zürcher Zeitung*, 22 Eylül 1922.

- “Die Orientkrise”, *Neue Zürcher Zeitung*, 23 Eylül 1922.
- “Die Orientkrise”, *Neue Zürcher Zeitung*, 9 Ekim 1922.
- “Die Revolution im Orient”, *Tagblatt der Stadt Thun*, 22 Haziran 1920.
- “Die Starke Hand in der Türkei”, *Neue Zürcher Zeitung*, 8 Mart 1920.
- “Die Türkischen Nationalisten von den Bolschewisten Unterstützt”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 27 Nisan 1921.
- “England und die Dardanellen-Ausland”, *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Eylül 1922.
- “England und Frankreich im Nahen Orient”, *Der Bund*, 13 Kasım 1921.
- “Gravi Torbidi in Turchia”, *La Rezia*, 22 Mart 1920.
- “Griechisch-Türkischer Krieg”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 11 Temmuz 1921.
- “Insurrection Nationale en Turquie”, *La Sentinelle*, 4 Eylül 1919.
- “Kleine Mitteilungen”, *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Ocak 1922.
- “Mustafa Kemal und die Bolschewisten”, *Der Bund*, 20 Temmuz 1920.
- “Rhodes et le Dodécanèse”, *Le National Suisse*, 9 Ağustos 1920.
- “Türkei”, *Bieler Tagblatt*, 15 Ağustos 1919.
- “Türkei”, *Der Bund*, 4 Eylül 1919.
- “Türkei”, *Neue Zürcher Zeitung*, 3 Eylül 1919.
- “Verschiedene Nachrichten-Die Ausständigen von Anatolien verlangen den Rücktritt der Regierung”, *Der Bund*, 27 Eylül 1919.
- “Zu den Vorgängen im Orient”, *Der Bund*, 29 Haziran 1920.
- “Zur Weltlage”, *Engadiner Post*, 18 Haziran 1921.

2. Kitap ve Makaleler

- Akandere, Osman (2009), “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, s. 343-406.
- Armaoğlu, Fahir (1998), “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, *Belleten*, C. 62, S. 234, s. 467-494.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1970), *Nutuk*, C. 1 (1919-1920), 10. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1969), *Nutuk*, C. 2 (1920-1922), 9. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. 11, (1921), (2005), 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Baş, Arda (2015), “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S. 92, s. 31-76.
- Elmacı, Mehmet Emin (2022), *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kamuoyunda Tanınması (1911-1919) Fotoğraf ve Haberleriyle*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erdoğan, Haşim (2023), “Millî Mücadele Döneminde Kayseri”, *Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C. 5, ed. Mustafa Göleç vd., Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s. 191-238.
- Jaeschke, G. (1972), “Mustafa Kemal General Harrington ile Görüşmek İstemiş midir?”, *Belleten*, C. 36, S. 142, s. 169-172.
- Kına, Sezer Ahmet (2022), “Erken Cumhuriyet Döneminde Simgesel İktidara Bourdieu

Üzerinden Bakmak: Posta Pulları Örneği”, *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, S. 62, s. 33-65.

Mutlu, Cengiz (2012), “Birinci Dünya Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye İsviçre’de Osmanlı Aleyhtarı Propaganda ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *History Studies*, C. 4, S. 4, s. 245-260.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Yunanlıların Batı Anadolu’da İstila Hareketlerine Başlamaları, İzmir’in İşgali, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkması, Millî Mukavemet’in Kurulması (15 Mayıs - 4 Eylül 1919), C. 2, (1994), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921), C. 3, (1995), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), C. 6, (1974), Genelkurmay Harp Tarih Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

3. Ansiklopedi Maddeleri

Toksoy, Nurcan, Erzurum Kongresi, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Elektronik Materyal, Erişim Adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erzurum-kongresi/>, Son Erişim Tarihi: 07.02.2024.

EKLER

Ek-1: İsviçre basınında Mustafa Kemal Paşa’yı konu edinen haber içeriği (“Ausland-Türkei”, *Neue Zürcher Zeitung*, 10 Ağustos 1919, s. 2)

Türkei.

Mailand, 8. Aug. pt Wie der Sonderkorrespondent des „Secolo“ in Konstantinopel berichtet, ist unter der anatolischen Bevölkerung Kleinasiens infolge der griechischen Besetzung eine Aufstands- und Unabhängigkeitsbewegung im Gange. Die Griechen haben wiederholte Schlappen erlitten und mußten bereits 70,000 Mann für ihren Sicherheitsdienst nach Kleinasien schaffen. In Mittel- und Nordanatolien herrscht eine starke Gärung. Der als Generalinspektor des türkischen Heeres nach Kleinasien entsandte General Mustafa Kemal Pascha hat sich an die Spitze der anatolischen Unabhängigkeitsbewegung gestellt, die indessen noch für die Beibehaltung der türkischen Oberhoheit des Sultans eintritt. In Erzerum, Angora und Sivas wurden konstituierende Versammlungen abgehalten.

Ek-3: Mustafa Kemal Paşa ile Kardinal Gasparri arasında yapılan yazışmanın İsviçre basınında yansımaları ("Depeschenwechsel zwischen Rom und Angora", *Neue Zürcher Nachrichten*, 22 Nisan 1921, s. 1)

17. Jahrgang. Nr. 100. 1. Blatt. Erscheinenspreis 10 Gts.
Freitag, 22. April 1921.

Neue Zürcher Nachrichten

mit Kurs- und Handelsteil

Erscheint wöchentlich Samstag mit Montag-Morgenblatt und abendschließender 3. Beilage: „Literarische Werte der Neuen Zürcher Nachrichten“, „Die Woche“ (Sonntagsheft), „Die Welt der Frau“ (Frauenzeitschrift) und „Die Kunst“ (Kunstheft) (siehe die im Verlagsprogramm stehenden Nummern)

Abonnementpreise: Ganzes Jahr 100 Gts. (in 12 Heften), 6 Monate 50 Gts., 3 Monate 25 Gts., 1 Monat 10 Gts. (in 12 Heften). Einzelhefte 1 Gts. (in 12 Heften).
Die Anzeigen werden im Voraus entrichtet und sind mit dem Belegblatt zu versehen. Die Anzeigen werden im Voraus entrichtet und sind mit dem Belegblatt zu versehen.
Redaktion und Verwaltung: Bureau: Zähringerstr. 28
 Zürich: Gutenberg 100. Telefon: 214-11 bis 214-14. Telegramm: 11010/11.

Druckerei: Druckerei der „Neuen Zürcher Nachrichten“ (siehe die im Verlagsprogramm stehenden Nummern)

Vertrieb: Zürich: Gutenberg 100. Telefon: 214-11 bis 214-14. Telegramm: 11010/11.

Depeschenwechsel zwischen Rom und Angora.

Zu den die Anstalten, feierlichem Grade reichend, aus Ziffern bestehend, ist das französische Vortizitat über die Christen in der Türkei weitgehend geworden. Deshalb hat der Herr, nachdem er mit der französischen Regierung Kemal Paschas in Angora nicht offizielle Beziehungen unterhält, mit diesem Mann vor einiger Zeit Verhandlungen angefangen und vor langem folgende Depesche nach Angora geschickt:

„Im Namen des Papstes habe ich die Ehre, Ihre ersten Gefährungen der Menschlichkeit anzuerkennen, indem ich Sie bezeichne, je mehr es möglich die spezialisierten Schritte zu ermitteln, um die Notung für das Leben und die Güter der Christen des Reiches, Griechenlands und Konstantinopel zu sichern. Nach je vielen Zeichen, die die Menschlichkeit erwidert hat, ist es wünschenswert, dass die Stimme der Mitleid und des Mitleides sich abzeichnen aufzuwachen.“

Kardinal Gasparri.

Nach diese Depesche erwiderte Kemal Pascha durch folgende direkte Antwort:

„Im Namen Unser Heiligkeit hat S. Eminenz der Kardinal Gasparri mir telegraphisch Ihren Wunsch zugunsten der Christen Konstantinopels, des Anatoliens und des Ioniens übermitteln. Die Gründe für die Sicherheit und das Wohlbefinden aller Bewohner unserer Lande ohne Unterscheidung der Rasse und der Religion ist für und eine und von anderen Gefährungen der Menschlichkeit wie der muslimantischen Religion gegenüber aufrechter Wille. Daher sind bereit zu geeigneter Zeit die notwendigen Maßnahmen getroffen worden, damit die Christen aller dieser Gegenden, über die ich die Kontrolle und der Einfluss der Regierung der großen Nationalversammlung der Türkei erfüllt, die vollkommenen Ruhe erlangen. Die Gründe und die Sicherheit, welche im Interesse unserer Grenzen überall dort, wo nicht ein fremdes Volk die Zerstörung und den Tod droht, bestehen, bilden den unbedingtesten Beweis meiner Verabredungen. Verweilen Sie, um besser die Unverschiedenheit unserer Politik über diese Frage zu erörtern, nehme ich mit die Freiheit, nachstehend dem Heiligkeit die hochachtungsvoll von mir gemachten Erklärungen in meiner Stellungnahme, gehalten am 24. April 1920 bei Gelegenheit der Erfüllung der großen Nationalversammlung der Türkei und in meiner Rede vom 1. März bei Beginn des zweiten Jahres unserer Verfassung, zu übermitteln.“

Mustafa Kemal.

„Kardinal Gasparri“

Es folgen jedoch jene Erklärungen, welche feierliche Verbindungen bilden sind, dass den Christen jener Gegenden, solange in keine feierlichen Verbindungen bestehen, Ruhe und Sicherheit bewahrt werden.

Ek-4: İsviçre basınında çıkan “*Kemal Paşa'nın Özgeçmişi*” başlıklı yazı (“Der Lebenslauf Kemal Paschas”, *Oberländer Tagblatt*, 6 Ekim 1922, s. 3)

Der Lebenslauf Kemal Paschas.

Die Familie Mustafa Kemal Paschas, des Mannes, der heute im Mittelpunkt des öffentlichen Interesses steht, stammt aus Rumelien, wo sie in bescheidenen, fast armseligen Verhältnissen lebte. Kemal's Vater war ein kleiner Zollbeamter in Saloniki, der starb, als sein Sohn noch ein Knabe war. Dieser blieb ohne alle Mittel zurück. Unter Ueberwindung ungeheurer Schwierigkeiten gelang es dem armen Jungen, sich eine Elementarbildung anzueignen und schließlich ein Stipendium zu erhalten, das es ihm ermöglichte, Zulaß zur Kriegsschule Hardeh in Konstantinopel, in der die für den Generalstab bestimmten türkischen Offiziere herangebildet werden, zu erhalten. Er blieb jedoch in beständiger Verbindung mit dem Volk und erweiterte dadurch seinen Blick für die bewegenden Kräfte im nationalen Leben. Häufig versammelte er seine Kameraden um sich, hielt ihnen flammende Reden über Freiheit und Vaterland und wurde nicht müde, bei ihnen die Erkenntnis von der Unhaltbarkeit der Zustände, unter denen sie lebten, wachzuhalten. Als Kemal zum Offizier ernannt wurde, war er bereits Leiter eines von ihm gegründeten Blattes, in dem er eifrig für die Wiedergeburt der Türkei und die Notwendigkeit von Reformen Propaganda machte. Diese Tätigkeit bildete freilich auch den Ausgangspunkt einer Kette von Verfolgungen, unter denen er die nächsten 20 Jahre schwer zu leiden hatte. Er wurde wegen seiner politischen Propagandatätigkeit zunächst nach Damaskus und später nach Jassa verbannt und floh schließlich von einer Stadt zur andern, gezwungen, sich im Verborgenen zu halten und kümmerlich sein Leben zu fristen, was ihn aber nicht hinderte, in Wort und Schrift seinen Kampf gegen die Regierung in Konstantinopel fortzusetzen. Jetzt, 20 Jahre nach seiner Ernennung zum Offizier, steht sich der einstige Aufrührer und Verbannte als Nationalheld am Ziel seiner heißesten Wünsche.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MUĞLA VE ÇEVRESİNDEKİ GELİŞMELERİN MENTEŞE GAZETESİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF THE DEVELOPMENTS IN MUĞLA AND ITS SURROUNDINGS DURING THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD THROUGH MENTEŞE NEWSPAPER

Sinan KIYANÇ , Erdal KORKMAZ*****

Geliş Tarihi/Received:20.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

KIYANÇ, Sinan- Erdal KORKMAZ, (2024), "Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 23-47.

Öz

Bu çalışmada Millî Mücadele'nin hemen başında Muğla'da yayımlanan Menteşe Gazetesi ele alınmaktadır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Muğla'da da tepkilere neden olmuş, bu tepkilerin bir göstergesi olarak Menteşe Gazetesi yayımlanmıştır. Hafız Sabri Aksoy'un imtiyaz sahibi olduğu gazetenin sorumlu müdürlüğünü Şevket Gölcüklü, yazı işleri müdürlüğünü ise Zorbazade Emin Kâmilî Bey üstlenmiştir. Gazete, İtalyanlardan alınan matbaa ile İstanbul Oteli'ndeki (İskender Alper Kültür Merkezi) Hayat Kulübü'nde yayımlanmıştır. Kısa yayım hayatında yedi sayı yayımlanabilen, sekizinci sayısı kentin İtalyan işgaline karşı Mutasarrıf Hilmi Bey tarafından kaleme alınan makale nedeniyle basılamamıştır. Kentin İtalyanlar tarafından işgal edilmesi üzerine yayım hayatına son verilen gazete, özellikle İzmir ile başlayan Yunan işgaline karşı tepkileri içermiştir. İşgal edilen topraklarda Türk nüfusunun yoğun olduğunu, bu toprakların Türk toprakları olduğunu vurgulayan gazetenin yayımlanmasında, Millî Mücadele yıllarında kentin önde gelen isimlerinin emeği bulunmaktadır. Kentin Millî Mücadele yıllarındaki tepkisini göstermesi açısından birinci el kaynak teşkil etmektedir. Gazete Kuvayı Millîye birlikleri ile 57. Alay'ın hareketleri hakkında, Denizli, Burdur, Isparta, İzmir ve Aydın'daki ilerlemelerini ortaya koymuştur. Ağırlıklı olarak Yunanlıların İzmir ve Aydın işgaline yer verilmiş, işgal nedeniyle bu topraklarda yaşananları ele almıştır. Harici haberler ile uluslararası gelişmelere sınırlı da olsa yer verilmiştir. Bunun yanı sıra yerel haberlere de yer veren gazete o günkü Muğla'nın sosyoekonomik hayatı hakkında bilgiler de barındırmaktadır. Menteşe Gazetesi'nin suretleri üzerinden ele alınması bakımından bu araştırma ilk olma özelliği taşımaktadır. Araştırmada belge tarama yöntemi ile gazete suretleri başta olmak üzere birinci el kaynaklar ve araştırma eserlerinden elde edilen bilgi ve bulgularla, Muğla'nın işgaller karşısında güçlü bir tepki gösterdiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Menteşe Gazetesi, Muğla, Millî Mücadele, İtalyan İşgali, Yunan İşgali.*

* Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

** Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0148-9632>).

*** Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Hava Harp Enstitüsü, Harp Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanlığı, erdalkorkmaz.01@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3260-9403>).

Abstract

In this study, *Menteşe Newspaper*, published in Muğla at the beginning of the National Struggle, is discussed. The occupation of Izmir by the Greeks caused reactions in Muğla, as in many parts of Anatolia, and *Menteşe Newspaper* was published as an indicator of these reactions. Şevket Gölcüklü was the responsible director of the newspaper, of which Hafız Sabri Aksoy had a privilege, and Zorbazâde Emin Kâmili Bey was the editor-in-chief. The newspaper was published in the Life Club in the Istanbul Hotel (Iskender Alper Cultural Center) with the printing house purchased from the Italians. Although seven issues were published in its short publication life, the eighth issue could not be published due to the article written by Governor Hilmi Bey against the Italian occupation of the city. The newspaper, which ceased publication after the city was occupied by the Italians, included reactions to the Greek occupation, which started with Izmir. The leading names of the city during the War of Independence contributed to the publication of the newspaper, which emphasizes that the Turkish population is dense in the occupied lands and that these lands are Turkish lands. It constitutes a first-hand source in terms of showing the city's reaction during the War of Independence. The newspaper revealed the progress of the Kuvayı Millîye troops and the 57th Regiment in Denizli, Burdur, Isparta, İzmir and Aydın. It mainly covers the occupation of Izmir and Aydın by the Greeks and deals with what happened in these lands due to the occupation. External news and international developments were included, albeit limited. In addition, the newspaper, which also includes local news, also contains information about the socioeconomic life of Muğla at that time. This research is the first in that it deals with the copies of *Menteşe Newspaper*. In the research, it is argued that Muğla showed a strong reaction to the invasions, with the information and findings obtained from first-hand sources and research works, especially newspaper copies, through document scanning method.

Keywords: *Menteşe Newspaper, Muğla, National Struggle, Italian Occupation, Greek Occupation.*

Giriş

Menteşe Gazetesi, Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da çıkarılan gazetelerden birisidir. Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti topraklarının işgal edilmesine Anadolu'nun birçok yerinden tepkiler gelmiştir. Bu işgallerden birisi olan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, tepkileri daha da artırmıştır. İzmir'in işgal edilmesi Muğla'da da büyük tepkilere neden olmuş, bu kapsamda birçok gösteriler yapılmıştır. Ayrıca, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri ve Sadâret'e gönderilen telgraflar ile işgal protesto edilmiştir. Mentеше Gazetesi de bu kapsamda yayımlanmıştır. Gazetenin içeriğinden de anlaşılacağı üzere temel amacı Yunan işgallerine karşı tepkiyi ortaya koymak, işgallerde iddia edildiğinin aksine bu toprakların asırlar boyunca Türk yurdu olduğu ve bu topraklarda Türklerin çoğunluğu teşkil ettiği'dir.¹

Muğla'nın basın tarihi ile ilgili olarak ilk gazetenin, Fethiye'nin eski ismi olan Meğri/Megri isminde, Fethiye'de bir Rum doktor tarafından çıkarıldığı iddia edilmektedir.² Ancak, yapılan araştırmalarda bu gazete hakkında bilgi ve yayım hayatına dair kanıtlayıcı bulgular elde edilememiştir. Bu konuda ortaya atılan ilk iddialar da kanıtlar ışığında değildir. İlgili iddianın aksine Mentеше Gazetesi, elimizde nüshaları bulunduğu bölgede yayımlanan ilk basın organı olarak nitelenebilir.

Menteşe Gazetesi hakkında çalışmalar sınırlıdır. Bu konuda en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Mevlüt Çelebi tarafından yayımlanan "*Menteşe Gazetesi*" isimli makaledir. İlgili makalede Prof. Dr. Çelebi, gazete hakkında kapsamlı bilgiler verirken, gazetenin suretlerine ulaşamadığını belirtmiştir. Prof. Dr. İzzet Toprak "*Kurtuluş Savaşı'nda Basın Tarihi*" isimli eserinde Mentеше Gazetesi'ne kısaca yer vermiş, gazetenin 1919 yılında haftada iki sayı olarak yayımlandığını, ancak tarihlerinin belli olmadığını belirtmiştir.³ Gazete hakkındaki ilk çalışma 1966 yılında Muğla'da yayımlanan Devrim Gazetesi yazarlarından Kaya Müştakhan tarafından yapılmıştır. Müştakhan, Devrim Gazetesi'nin 13 Nisan 1966 tarihli köşe yazısında Muğla Basın Tarihi çalışması kapsamında Mentеше Gazetesi'nin ele alınacağını ifade etmiştir. Ancak Müştakhan tespit edemediğimiz neden veya nedenlerden ötürü çalışmasını tamamlayamamıştır.⁴ Dr. Öğr. Üyesi Ali Abbas Çınar, "50. Yılında Devrim Gazetesi ve Devrim'de Muğla" isimli eserinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı dolayısıyla Muğla Gazeteciler Cemiyeti'nin o güne özel olarak Mentеше Gazetesi kapağıyla özel bir yayım çıkardığını ve ilk sayısını gazetenin Latin alfabesiyle yayımladığını belirtmektedir. Ancak bu yayıma ulaşamadık, Devrim Gazetesi'nin 29 Ekim 1998 tarihli sayısında da Mentеше Gazetesi hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁵

İlhan Tekeli, derlediği "*Tarih İçinde Muğla*" isimli eserinin "*1923-1950 Döneminde Muğla'da Olan Gelişmeler*" isimli bölümünde Muğla'nın ilk gazetesi olarak Mentеше Gazetesi'ni belirtmiş, gazetenin litografi (taş baskı) baskıyla haftada bir ve pazar günleri

¹ Millî Mücadele yıllarında basın hakkında detaylı bilgi için bakınız Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları*, İstanbul 1964.

² Meğri ya da Megri gazetesi veya dergisi hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Devrim Gazetesi yazarı Kaya Müştakhan 13 Nisan 1966 tarihli yazısında Muğla basın tarihi hakkında bir çalışma ortaya koyduğunu belirtirken, bilgi talebinde bulunmuştur. Fethiye'de İtalyan işgali sırasında bir Rum doktor tarafından bir gazete çıkarıldığını ifade etmiştir. Ali Abbas Çınar, *50. Yılında Devrim Gazetesi ve Devrim'de Muğla*, Devrim Gazetesi Matbaası, Muğla 2010, s. 57; İddianın ortaya çıkarılması amacıyla bu alandaki çalışmaları ile tanınan Prof. Dr. Mevlüt Çelebi ile yaptığımız görüşmede iddianın doğru olmadığını belirtmiştir. Prof. Dr. Mevlüt Çelebi ile Görüşme (18.12.2023).

³ İzzet Toprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 254.

⁴ Çınar, *a.g.e.*, s. 57.

⁵ Çınar, *a.g.e.*, s. 38. Devrim Gazetesi, 29 Ekim 1998.

yayımlandığını (gazete Pazar ve Perşembe günleri yayımlanmıştır), İtalyanların kenti işgaline kadar toplamda yedi sayı yayımlandığına değinmiştir.⁶ Menteşe Gazetesi hakkında bir başka bilgi ise Muğla Tarihi konusunda çalışmaları ile tanınan Devrim Gazetesi başyazarı ve sahibi Ünal Türkeş tarafından “*Kurtuluş Savaşında Muğla*” isimli eserinde geçmektedir. Bu eserde Türkeş, gazete hakkında bilgi verirken çıktığı zorlu ortamda yayım hayatının kısa olmasına vurgu yapmaktadır.⁷

Ünal Türkeş ile görüşmemizde de belirttiği üzere Muğla Basın Tarihi konusunda bir kitap hazırlığı içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kitap yayımlanamadığı gibi bu konuda da ailesi ve Muğla Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulan kütüphanesinde yaptığımız çalışmalara karşın, notlarına ulaşamadık. Menteşe Gazetesi hakkında bir başka çalışma ise gazetenin imtiyaz sahibi Hafız Sabri Aksoy hakkında “*Hafız Sabri Aksoy 1885-1935*” isimli, Ünal Türköz tarafından kaleme alınan eserdir. Eserde Menteşe Gazetesi hakkındaki bilgilerin genellikle Ünal Türkeş’ten edinildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin bir kısmı Ünal Türkeş’in kendi eserlerinde yer almamaktadır. İlgili eser, Hafız Sabri Aksoy’un anlaşılması konusunda önemli bir yere sahiptir.⁸

Menteşe Gazetesi’nin kısa süreli yayım hayatı ve dahası suretlerinin bulunamaması nedeniyle hakkında kapsamlı bir çalışma yapılamamıştır. Menteşe Gazetesi suretlerinin Ünal Türkeş’te olduğunu öğrenmemiz üzerine, kendisi birkaç ziyaretimiz sonrasında suretlerini tarafımıza teslim etmiştir. Ünal Türkeş, gazeteyi bize teslim ettikten kısa bir süre sonra- 30 Eylül 2017 tarihinde- aramızdan ayrıldı, hayatı boyunca Muğla Tarihi konusunda katkılarından ötürü kendisini saygıyla anıyoruz. Araştırmamızın ortaya çıkma sürecinde, bu alanda kıymetli araştırmalar veren Prof. Dr. Mevlüt Çelebi ve Prof. Dr. Bayram Akça ile muhtelif tarihlerde görüşmeler yapılmış ve Prof. Dr. Akça’nın kütüphanesinden faydalanılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen bilgi ve bulgular, araştırmamızın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Menteşe Gazetesi’nin suretleri fotokopi olduğundan, gazetenin tam ebadı tespit edilememiştir. Gazete kısa yayım hayatında yedi sayı çıkabilmiştir. Muğla’nın İtalyanlar tarafından işgali üzerine bir veda sayısı olarak sekizinci sayı hazırlanmıştır. Ancak, Mutasarrıf Serficalı Hilmi Bey tarafından kaleme alınan “İhtirasatı *Beşeriyeye Hat ve Payan Bulunamıyor*” yazısı, kentten İtalyanlar tarafından işgalini sert bir şekilde eleştirdiğinden ötürü, matbaa İtalyanlar tarafından basılmış ve son sayı yayımlanamamıştır.

Gazete ilk beş sayısı dikey şekilde üç sütundan oluşmakta iken, son iki sayı yatay şekilde beş sütundan meydana gelmiştir. Birinci, ikinci, dördüncü ve beşinci sayılar dörder sayfa; üçüncü, altıncı ve yedinci sayılar iki sayfa olarak yayımlanmıştır.⁹ Elimizdeki suretlerin fotokopi olmasından ötürü, kararmalar nedeniyle bazı bölümler okunamamış, bazı sayfaların künyesi de belirlenememiştir.

Bu araştırmamızın amacı Muğla Tarihi’nin yanı sıra Millî Mücadele Tarihi açısından da kıymetli bir yere sahip olan Menteşe Gazetesi’nin suretleri ışığında; gazetenin nasıl, nerede, kimler tarafından, ne kadar yayımlandığı ve hangi konuları işlediği gibi soruların cevabını ortaya koyabilmektir. Araştırmamızın hacim kaygısından ötürü gazetenin Muğla’nın Millî Mücadele yılları hakkında gazetenin yayım hayatının sonuna kadar olan kısmı ele

⁶ İlhan Tekeli, “1923-1950 Döneminde Muğla’da Olan Gelişmeler”, Derleyen İlhan Tekeli, *Tarih İçinde Muğla*, Muğla Belediyesi Yayınları, Muğla 1993, s. 158.

⁷ Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken Matbaası, C. 2, İstanbul 1973, s. 341-342.

⁸ Ünal Türköz, *Hafız Sabri Aksoy 1885-1935*, Menteşe Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2016.

⁹ Mevlüt Çelebi, Menteşe Gazetesi, *Tarih ve Toplum*, C. 19, S. 112, Nisan 1993, s. 31.

alınmaktadır. Belge tarama yöntemi kapsamında gazetenin suretleri detaylı bir şekilde tahlil edilmiş, bu konuyu destekleyici arşiv belgeleri, temel eserler ile araştırma eserleri de incelenmiştir.

A. Millî Mücadele Yıllarında Muğla

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun birçok yeri işgal edilmiştir. Bu yerlerden birisi de Muğla ve çevresidir. Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlılara bırakılması, savaş öncesinde İzmir ve civarının kendilerine söz verilmesinden dolayı İtalyanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Paris Barış Konferansı'nı terk eden İtalyanlar, Anadolu işgali konusunda derhal harekete geçmiştir. 11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye'nin İtalyanlar tarafından işgal edilmesi ile Menteşe sahillerinin işgali başlamıştır. Aynı tarihte Marmaris ve Bodrum da işgal edilmiştir. İşgaller sırasında herhangi bir olay yaşanmamış, ancak bölgedeki Türk halkı işgalleri yazılı olarak protesto etmiştir.¹⁰ İtalyanlar işgallerini hızlandırmış, 16 Mayıs 1919 tarihinde Güllük, 30 Mayıs 1919 tarihinde de Milas'ı işgal etmiştir. Milas'ın işgali 2 Haziran 1919 tarihinde tamamlanmıştır.¹¹

İtalyan işgalinin her geçen gün genişlemesi, Muğla'daki halkın tepkisini artırmıştır. Bu kapsamda, İtalya'nın güneybatı Anadolu'yu işgali, Muğla halkı tarafından 18 Nisan 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf ile protesto edilmiştir. Menteşe sahillerinin işgali konusundaki protesto telgrafları da 12 Mayıs 1919 tarihinde Sadâret'e gönderilmiştir.¹² Arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere Muğla'nın işgal edileceği hususunda önceden bilgi alındığı anlaşılmaktadır. Bir arşiv belgesine göre, Bodrum Kalesi'ni ziyaret eden İtalyan subayı yaptığı konuşmada bölgenin işgal edileceğini ifade etmiştir.¹³ İtalya'nın Menteşe sahillerinde işgalinin her geçen gün genişlemesine karşın, kentteki en büyük korku Yunanlıların işgali olmuştur. Bu nedenle, İtalyan işgaline karşı tepkiler sınırlı tutulmuştur. İtalyanların da işgal sürecinde izlediği yumuşak tutum, Türk halkının tepkisini azaltmıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kentte tepkiye neden olmuştur. İşgaller karşısında Muğla'da direniş hareketlerinin ortaya çıkması üzerine İstanbul'dan bir Heyet-i Nasiha gelmiştir. Mahmut Hayret Paşa başkanlığındaki heyette Kuvayı İnzibatiyecisi S. Şefik Paşa, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi ve Ermeni Ohannes Efendi yer almıştır. 1 Mayıs 1919 tarihinde Muğla'da toplanan kalabalığa hitap eden heyet üyeleri, daha sonra bölgeden ayrılmıştır.¹⁴

Heyet-i Nasiha'nın kente gelişi tepkilerin azalmasına yetmemiştir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine gönderdikleri telgraflar ile işgali protesto etmişlerdir. İşgal sonrasında Kocahan'da düzenlenen mitingle de işgal protesto edildiği gibi işgal karşısında ortaya konulacak idarenin her türlü destekleneceği belirtilmiştir. Mitingin ardından bölgedeki Türkler, 27 Mayıs 1919 tarihinde "*Umum ahali nâmına Saadettin ve on refiki*" imzalı bir protesto telgrafını, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine göndermişlerdir. Telgrafta Fethiye, Bodrum ve Marmaris'in İtalyanlar tarafından işgal edilmesine ve İzmir'e Yunanlıların asker çıkarmasına tepki gösterilmiştir. Bu telgraflarda, işgallerin hiçbir hukuki gerekçesi olmadığı ve kentin büyük kısmının Türk olduğunu, gayrimüslimlerin azınlıkta olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra kentte asayiş olarak

¹⁰ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 90-94.

¹¹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 105-107.

¹² Çelebi, *a.g.e.*, s. 113-114.

¹³ BOA, Yer Bilgisi 631-6, DH.ŞRF., R. 20.05.1335.

¹⁴ Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nasiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitapevi, İzmir 1992, s. 49; Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Vadi Yayınları., Ankara 2008, s. 59; Türkes, *a.g.e.*, s. 152.

herhangi bir sorunun olmadığı da vurgulanmıştır. Muğlalılar işgaller karşısında tepkilerini protesto telgrafları yanında bölgede düzenlenen kongrelere katılım sağlayarak da göstermiştir. Bu kapsamda 6 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Birinci Nazilli Kongresi'ne, 19 Eylül 1919 tarihinde bu kongrenin ikinci toplantısına ve 6 Ekim 1919 tarihindeki üçüncü toplantısına katılımcı göndermişler ve alınan kararları kabul etmişlerdir.¹⁵

Muğla'da 15 Mayıs 1919 tarihi akşamında Belediye Başkanı Ragıp Beyin çağrısı üzerine; Dr. Cemil Şerif Baydur, Hacı Kadızade Hafız Sabri Bey, Zorbazâde (Zorbazzâde) Emin Kâmilî Bey, Sinanzade M. Cemal Bey, Serezlizade Memiş Efendi, Selimzade İsmail Efendi ve Serfıcelî Reşit Bey, Muğla Belediye Başkanlığı binasında bir araya gelerek Kuva-yı Millîye ve Heyet-i Merkeziyeler ile birleşilmesi, düşmanın yurttan atılması, ülkenin silah ile korunması hususlarında silah ve Kuran-ı Kerim'e el basarak yemin etmişlerdir. Bir gün sonra yeniden bir araya gelen bu isimler, *Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'*ni kurmuşlardır. Bu cemiyet sadece siyasi olarak değil aynı zamanda askeri faaliyetlerde de bulunma kararı almıştır. Bu kapsamda yerel çeteleri bir çatı altında birleştirmek için harekete geçmişlerdir.¹⁶

Menteşe Müdafaa-i Vatan Cemiyeti üyeleri, 1 Haziran 1919 tarihinde Şeyh Cami avlusundaki kütüphanede bir araya gelmiştir. Bu toplantıda alınan kararlardan birisi, İtalyanlar ile görüşülmesidir. Cemiyet, Yunan işgaline karşı gerekirse İtalyanların desteğini almayı düşünmüştür. Bu nedenle İtalyanların, Yunanlıların işgaline karşı tavrını öğrenmek istemişlerdir. Bunun üzerine oluşturulan heyet, Marmaris'teki İtalyan yetkililer ile görüşmüşlerdir. Görüşmede İtalyanların işgal ettiği topraklar ortaya konulurken, Yunanlıların Mentеше üzerine yapacağı bir saldırıda İtalyanların planları öğrenilmeye çalışılmıştır. Yunanlıların işgal ettiği topraklarda yaptıkları fenalıklar, Mentеше Gazetesi'nde yer kapladığından o günlerde Muğla sokaklarında bu fenalıkların konuşulduğu ve gelen muhacirler sayesinde konunun sıcak tutulduğu anlaşılmaktadır. Muğla'dakiler de Yunanlıların bu tarafa doğru bir saldırıyı İtalyanların durduracağını ummuşlardır. 5 Haziran 1919 tarihinde Belediye Salonu'nda yapılan Kongre'de Marmaris Heyeti adına söz alan Muğla Sandık Emîni Hafız Sabri Bey'in, "İtalyan Hükümeti *menafii ile Yunan Hükümeti amali harisanesi arasında kuvvetli bir surette tezat ve ihtilaf olması hasebiyle her iki hükümet arasında bir müsademe vuku bulur ve nihayet ilan-ı harbi intac ederse, İtalyanların bize karşı gösterecekleri müzaheret ve muavenete mukabeleten bizim dahi İtalyan askerlerini takviye için Kuvayı Milliyemizi Yunanlılar üzerine sevkedeceğim*" ifadeleri de bu durumu doğrulamaktadır.¹⁷

B. Mentеше Gazetesi

Muğla'da yayım hayatının ilk adımları 1912-1914 yılları arasında Mutasarrıf Münir Bey tarafından atılmıştır. Mutasarrıf Münir Bey, Muğla Özel İdare Basımevi'nin kurulması için gerekli araç ve gereçleri Almanya'dan sipariş etmiştir. Siparişin yola çıkması Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasına denk geldiğinden bu araç ve gereçler Muğla yolunda kaybolmuştur.¹⁸ Savaşın gölgesinde kalan bu hamle savaş sonrasında Mentеше Gazetesi ile hayata geçirilebilmiştir. Mentеше Gazetesi, Muğla'nın Millî Mücadele sürecinde attığı önemli adımlardan birisidir. Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve Aydın civarının Yunanlara bırakılması kararı Muğla'da geniş bir yankıya neden olmuştur. İzmir Valisi ve 17. Kolordu

¹⁵ Mevlüt Çelebi, "Menteşe Sancağı'nda İzmir'in İşgalin Gösterilen Tepkiler," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. I, Temmuz 2005, s. 41-43.

¹⁶ Türkeş, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁷ Türkeş, *a.g.e.*, s. 2005-210.

¹⁸ Türkeş, *a.g.e.*, s. 109.

Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Mentеше Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi

Komutanı Nurettin Paşa önderliğinde 17 Mart 1919 tarihinde İzmir’de gerçekleştirilen Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin toplantısına Muğla’dan Zorbazade Ragıb Bey, Müftü Hacı Hamzazade M. Zeki Efendi, İttihat ve Terakki Reisi Süleymanzade Murat Bey, Şehir Meclisi üyesi Serezlizade Memiş Efendi, Hürriyet ve İtilaf Reisi Müftüzade Sadettin Bey, Genel Meclis üyesi Bozöyükü Hacı Süleyman Efendi katılmıştır.¹⁹

Gazete çıkarma fikri Mentеше Müdafaa-i Vatan Cemiyeti üyelerinden emekli Yüzbaşı Ulalı Cennetzade Cavit Aker Bey’den gelmiş ve ardından oy birliği ile kabul edilmiştir. Basımevi kurulması ise o günlerdeki en önemli sorunlardan birisiydi. Bunun için Marmaris’teki İtalyan yetkililer ile irtibata geçilmiştir. Marmaris’teki İtalyan komutan ve siyasi temsilci olan Dr. Nekarato aracılığıyla basımevi için gerekli malzemeler Haziran 1919’da Roma’dan getirilmiştir.²⁰ Ünal Türköz kitabında, Ünal Türkeş tarafından kaleme alınan önsöz kısmında gazetenin imtiyaz sahibi Hafız Sabri Bey’in Rodos ve İstanköy Adaları Hukuki İslamiye Cemiyeti ile yakın ilişkide olduğu ve taş basma matbaasının bu cemiyet vesilesiyle satın alındığını belirtmiştir.²¹ Kitabın bir başka yerinde ise Hafız Sabri Bey’in Yerkesik’teki 100 dönüm araziyi Hacı Yahya Özal’a sattığı ve bu paranın bir kısmını matbaa için kullandığı belirtilmektedir.²² Bu iddiayı doğrulatacak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Basımevi 19. yy’da Muğla’da tüccarlar için inşa edilen ve Nail Çakırhan tarafından restore edildikten sonra Muğla Büyükşehir Belediyesi tarafından İskender Alper Konakaltı Kültür Merkezi olarak bilinen binada kurulmuştur. Mentеше Gazetesi’nin idarehanesinin adresi olarak İstanbul Otelindeki Hayat Kulübü verilmiştir. Gazetenin künyesi aşağıda verilmektedir:²³

MENTEŞE

(Sağ taraf) Sahib-i imtiyaz: Hafız Sabri

İdarehanesi: İstanbul otelinde Yeni Hayat Kulübü

Adresi: Muğla’da Mentеше

¹⁹ Mehmet Çanlı ve Ünal Türkeş, “Kuruluş ve Teşkilatlanma Çalışmaları Mentешeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, S. 2001-02, 2001, s. 41.

²⁰ Çelebi, “Menteşe Gazetesi”, s. 30-31.

²¹ Türköz, *a.g.e.*, s. XIII-XIV.

²² Türköz, *a.g.e.*, s. 92.

²³ Çelebi, “Menteşe Gazetesi”, s. 31

Abone bedeli: Liva için seneliği 240, altı aylığı 120 guruş. Vilâyatı saire için seneliği 280 altı aylığı 160 guruşdur.

Abone bedelâtı peşindir.

(sol taraf) Heyeti tahrirat reisi: M.Emin Kamil

Gerek liva gerek vilayati saire için nüshası yüz paradır.

Eski nüshalar beş guruşdur.

İlânât pazarlığa tabidir.

Umur-u tahririye ve hususati idare için sahibi ... veya ... mes'ule müracaat olunur.

Tam ortada bulunan Mentеше yazısının altında; Pazar ve Perşembe günleri neşr olunur her şeyden bâhis Türk gazetesidir" ifadeleri yer almaktadır.

Menteşe Gazetesi'nin tüm sayıları ve konu başlıkları aşağıda yer almaktadır:

1.Sayı 30 Haziran 1919 (1335) Pazartesi (Pazar) (4 Sayfa)

Arz-ı Meram (1. Sayfa)

Ahval-ı Siyasiye (2. Ve 3. Sayfa)

Havadis-i Mahalliye (4. Sayfa)

2.Sayı 3 Temmuz 1919 (1335) Perşembe (4 Sayfa)

Bend-i Mahsus, Yunanlıların Anadolu'ya Gönderilmeleri ve Yunan Emelleri Anlatılmıştır (1. Sayfa)

Liva'nın Ahval-i Ziraiyesine Dair Haberler (2. Sayfa)

Dış Haberler ve Mahalli Havadisler (3. Sayfa)

İstihbarat-ı Hususiyemiz (4. Sayfa)

Yunan Cesareti (4. Sayfa)

3.Sayı 6 Temmuz 1919 (1335) Pazar (2 Sayfa)

Zavallı Aydın ve Aydınlılar (1. Sayfa)

Aydın'ı Tahliye (2. Sayfa)

Medeniyet Utansın (2. Sayfa)

Yunanlıların Tekrar Avdeti (2. Sayfa)

Havadisât-ı Mahalliye (2. Sayfa)

Harici Haberler (2. Sayfa)

Açık Muharebe (2. Sayfa)

Liva Muhasebe-i Hususiye Müdüriyeti (2. Sayfa)

4.Sayı 10 Temmuz 1919 (1335) Perşembe (4 Sayfa)

İmza Toplamak (1. Sayfa)

Alçak Yunan Yaptıkları (2. Sayfa)

Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi

İtalyanların İnsaniyeti (3. Sayfa)

Aydın'a Dair (3. Sayfa)

Harici Havadisler (4. Sayfa)

5.Sayı 13 Temmuz 1919 (1335) Pazar (4 Sayfa)

Zulüm ve Tazyikin Neticesi İsyandır (1. Sayfa)

Aydın Rumlarının Sulh Konferansı'na Müracaatı (2. Sayfa)

Harici Haberler (3. Sayfa)

Dahili Haberler (4. Sayfa)

6.Sayı 17 Temmuz 1919 (1335) Perşembe (2 Sayfa)

Makale (1. Sayfa)

Havadis-i Müteferrik (1. Sayfa)

Menteşe Mutasarrıflığının Muğla'da Sıkıyönetim İlan Bildiren Beyanname (1. Ve 2. Sayfa)

7.Sayı 21 Temmuz 1919 (1335) Pazartesi (2 Sayfa)

Makale-i Mahsusa (1. Sayfa)

İstihbarat-ı Hususiye (2. Sayfa)

Gazete ilk sayısında, Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir başta olmak üzere Aydın ve civarının işgal edilmesi karşısında halkın ortaya koyduğu tepkiyi haberleştirmiştir. Elimizde sadece üç sayfası olan ilk sayısında gazete, işgaller karşısında Muğla'da gösterilen tepkilerin bir sözcüsü olmuştur. Zorbazâde Emin Kamili'nin baş harfleri (M.E.K.) ile bitirilen gazetenin hemen başında "Arz-ı Meram" başlığı altında Menteşe Beyliği'ne dikkat çekilerek, Selçuklulardan itibaren Menteşe ve civarında Türklerin yaşadığı, bu varlığının işgaller ile yok edilmesinin kabul edilmeyeceği şu ifadelerle belirtilmiştir:

"Çinden *Bahr-i Sefide* kadar imtidad iden bu kıt'a ve seb'anın sahibi aslisi bulunan *sekene-i karyesinin geçirdiği edvar inkilâbât* içinde ... alakası henüz baki kalan Selçuklular ile Osmanlıların teşkil eyledikleri *müessesât* ... ve *siyasiyedir*. *Dünyada hiçbir millet yoktur ki hükûmat-ı inkilâbiyatdan ... kalsın*. *Mukteziyatı asra tevfiik hareket idemeyen her hükümet mevkiini terk itmek zaruretinde kalır*. *Fakat millet payidar kaldıkca hükümet ... ittiba' milliyeyi muvafık bir hükümeti cedide ... ider*. *Selçuki hükümeti son günlerini yaşar iken meşiyet? ezeliye diğer hükümâtî ihzar ve eblâğıydı*. *İşte bunlardan biri de bintaş, menteş*. *Menteşin teşkil eylediği menteşe hükümeti idi*. *İklimin? vaziyeti coğrafyanın tarz ... maddiye ve maneviyesi gayri kabil inkardır*. *Bu avamili müessereden ki rabita-i selçukiyenin ... üzerine Saruhan, Aydın, Karesi "Kara İsa" ve emsali hükûmatın ihdasına vesile oldu*. *Fakat Türklüğün ittihad ihtiyacı Osmanlı hükûmatını tevellüd ederek ... siyasiesini istikmal ve müste'id olduğu kabiliyetleri ihzar eyledi*. *Vaziyeti hazıramız ... müşkildir*. *Ancak azm-i millî bu ve imtisali müşkilatı ... Lüzum ... şahidi hakikat beyanı olmak vazifesini deruhde ider*. *... milletin maddi ve manevi kuvâsına? Bil-istizan? ...intişar idecekdir*. *Menâfi' millîye mügayir olan her ... ve hareketi ... sadır olursa olsun tenkidden pervâ itmeyecek â'mâl haline tevafuk iden mesaiye teşvik ve takdir eyleyecekdir*. *Vema tevfiiki illa billah.*"²⁴

²⁴ "Arz-ı Meram", Menteşe, 30 Haziran 1335, s.1

Gazetenin ilk sayısının “Ahvali Siyasiye” başlığı altında da Yunan saldırılarının haksızlığı ve vahimliği ele alınmıştır. Ayrıca bu sayıda, Avrupalı Devletlerin haksız ve mesnetsiz iddialarla İzmir, Aydın ve çevresini Yunanlara vermesi şiddetle eleştirilmiştir. Bu başlık altında yer alan “Sâk Yatalım” başlığı altında ise her geçen gün artan işgallerle Türklüğün sonunun getirilmeye çalışıldığı, bu nedenle dikkatli olmak gerektiği ifade edilmiştir. Yunan işgali karşısında büyük bir tepkinin ortaya çıktığını ve bu tepkinin her geçen gün arttığını, bu kapsamda Muğla’dan da tepkilerin yükseldiğine dikkat çekilmiştir. Yunanlıların her geçen gün işgal topraklarını genişlettiği, Aydın vilayetinde yaptıkları fenalıklardan ötürü Türklerin göç ettiğine değinen gazete, hazır ve muntazır olarak sâk (derin uykuya dalmadan) yatılması gerektiğini belirtmiştir.²⁵

Gazetenin ikinci sayısı 3 Temmuz 1919 (1335) tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayının ilk sayfasında “Bend-i Mahsus” başlıklı makalede Yunanlıların işgaline karşı tepkiler ortaya konulmuş ve “Memalik-i Osmaniye’nin her tarafında mitingler ve içtimâlar akdiyel tezahürât-ı milîye başlamış ve bu tezahürât-ı makalât-ı aliyeye rabtla Dersâdet’den İngiltere, Amerika, Fransa, İspanya gibi mile-i muazzama mümesillerin telgrafla ismâ ve iblâğ edilmişdi” ifadeleri ile işgallerin karşısında kararlılık ortaya konulmuştur. Gazete yine aynı sayısında İzmir işgali sırasında Yunanlıların katliamlarına yer vermiştir:

*“Menemen’de başda Kaimmakam olduğu halde mümaileyh ahaliye Yunanlılar tarafından katliamlar yapılıyor. Ve beşikdeki çocuklar bile pek fecî ve şerîvazyelerde sürgülerden geçiriliyor. Önünü almak isteyen bulunmuyor. Acabâ hükümet-i muazzama ne düşünüyor. Bu havalide Yunan hükümetine birlik bahş edilmesi mutasavver veya mukarrerse bu tavur ve kararın te’dîb ve telkinleri Türklüğün mahviyla mümkün olabilecektir.”*²⁶

Gazetenin ikinci sayısında geniş yer tutan Aydın’ın Yunanlılar tarafından işgalinin, İzmir’in işgali gibi büyük tepki topladığı görülmektedir. 4 Temmuz 1919 tarihinde Yunan ordusu takviye edilerek Aydın’a girmiştir. Aydın’da savunmasız ahaliye saldıran Yunan ordusu, birçok yeri ateşe vermiştir. Bunun üzerine Aydın ahalisinin büyük kısmı Menderes’in güneyine göç etmiştir.²⁷ Bu sayıda Muğla’dan haberlere de yer verilmiştir. Bu haberler, Filâhâ (Çiftçilik), Yağmur ve Tolu (Dolu), Rüzgâr, Derece-i Harâret, Bağlar, Hububat Fiyatı, Amele Ücreti, Ameliyât-ı Ted’iye, Fadelî Ticaret ve Musir Malûmat başlıkları altında işlenmiştir. Muğla’da kışlık ve yazlık işlenecek arazi miktarının 681.058 dönümden 415.994 dönüme düştüğü görülmektedir. 255.064 dönüm kaybın nedeni belirtilmemiştir. 1919 yılı mayıs ayında yağmur miktarının yeterli olmasının yanı sıra Muğla merkeze bir günlüğüne dolu yağdığı, ancak zarar vermediği ifade edilmiştir. Bodrum’a yağın dolunun arpa mahsulüne zarar verdiği vurgulanmıştır. Kentte etkisini gösteren bir tür mantar hastalığı nedeniyle üzüm rekoltesinde de düşüş beklendiği aktarılmıştır. Hububat fiyatlarının ise buğday 18-21, arpa 12-15, darının ise 15-17 kuruş arasında alınıp satıldığı ortaya konmuştur. Amele ücretinin 40-60 kuruş arasında değiştiği belirtilmiştir. Dikkat çeken bir haber ise patatesten peynir üretildiği hakkındadır. Gazeteye göre patatesler bir süre haşlandıktan sonra soyulur, sonrasında hamur yapılıp muz ve yoğurt katılarak elde edilen karışım yaklaşık 15 gün kadar gölgede bekletilerek olgunlaşması sağlanırdı. Tüm bu bilgiler M. Cemal imzasıyla verilmiştir.²⁸ Bunun yanı sıra kaynağı belirtilmemiş bir mektuba

²⁵ “Ahvali Siyasiye”, Menteşe, 30 Haziran 1335, s. 2-3.

²⁶ “Yunanlıların Anadolu’ya Gönderilmeleri ve Yunan Emelleri Anlatılmıştır”, Menteşe, 3 Temmuz 1335, s. 1.

²⁷ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara 2014, s. 331-332; Süleyman Tekir ve Selçuk Ural, “Batı Anadolu’da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920)”, *CTAD*, C. 13, S. 26, 2017, s. 131-132.

²⁸ “Liva’nın Ahval-i Ziraiyesine Dair Haberler”, Menteşe, 3 Temmuz 1335, s. 2-3.

Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi

da bu sayıda yer verilmiştir. Mösyö Komanso'nun bir arkadaşına yazdığı mektupta Paris Konferansı'ndaki gelişmelere yer verildiği görülmektedir. Uzun telgrafta Türkiye hakkında gelişmelere yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra Ajans İstefani'ye atfedilen bir telgraf ile edinilen bilgiye yer verilmiştir. Buna göre Polonya'da bir hareketin gerçekleştirildiği ve zararın büyük olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra İtalyan kaynaklara göre Roma'da bir saatlik süre ile uçuş rekoru kırıldığına yer verilmiştir.²⁹ Ayrıca ilgili sayıda mahalli havadisler de şu şekilde yer almıştır:

“Çine deveçilerinden Fettâh ve refikinin keyfiyet-i katlinden dolayı maznûnen firarda bulunan Ahmed Kâmil zaptiyece bi't-takib derbest edilerek evrakıyla cihet-i adliyyeye evdi olunmuşdur. Saikâ-i işretle kasaba dahilinde silah endahat iden Kahveci M. Halil İbrahim ve refikleri ... Hacı Sadullah ve diğer Halil İbrahim Polis idâresince derbest edilerek evrakıyla adliyyeye virilmiştir.”³⁰

Gazetenin ikinci sayısında *“İstihbarat-ı Hususiyemiz”* başlığı altında Bodrum'a gelen Yunan subay ve askerlerin yakalandığını ve vapur ile Yunanistan'a iade edildiği belirtilmiştir. Bir başka habere göre Rodos'tan ayda üçer defa Marmaris ve Güllük iskelelerine vapurların işletildiğini, bu vapurların şimdilik İtalya ordusu tarafından kullanıldığı belirtilse de her sınıf yolcu ve eşya kabul edileceği duyurulmuştur. Bir başka haberde ise Güllük'ten hareket eden yolcu ve posta vapurunun İzmir'e uğradıktan sonra İstanbul'a sefer düzenlediği belirtilmiştir. Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Çine'ye çekilen 57. Fırka'nın Aydın'ın işgalinin sona ermesi üzerine kente döndüğünü de okuyucularına duyurmuştur. 57. Fırka'nın Aydın'a dönüşü ile Yunan ordusunun kente büyük zarar verdiği ve birçok insanın katledildiğine de yer verilmiştir.³¹ Gazetenin aynı sayısında yer alan *“Yunan Cesareti”* başlıklı yazıda, Yunan işgaline yer verilmiştir. İzmir'den Müslümanların Kuvayı Millîye'ye katılacağı endişesiyle çıkışına izin verilmediğini belirten gazete, Kuvayı Millîye birliklerinin Bergama'ya saldırması sonrasında, Yunan ordusunun buradan çekildiğini ve oradan Menemen'e gelen askerlerin buradaki Hristiyanlar ile Müslümanlara yönelik bir katliam gerçekleştirdiğini ve bu katliamı İtalyan elçisine göstermemek için yoğun çaba sarf ettiklerini belirtmiştir. İzmir'de işgal sonrasında asayişin iyice bozulduğunu bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere tarafından askere ihtiyaç duyulduğuna yer verilmiştir. İzmir'deki işgalin genişlemesi karşısında Denizli, Burdur ve Isparta merkez ve ilçelerinde Kuvayı Millîye birlikleri oluşturulduğu ve bu birliklerin Aydın'a ulaştığını okuyucularına duyurmuştur. Aydın'ın işgal edilmesi üzerine kentte görevli olan Mehmed Efendi isimli şahsın Muğla'ya geldiği belirtilmiştir.³²

Gazetenin üçüncü sayısında da Yunanlıların Aydın'ı işgali ele alınmıştır. 6 Temmuz 1919 tarihinde yayımlanan sayıda Yunanlıların Aydın'ı işgali *“Zavallı Aydın ve Aydınlılar”* başlığı altında edebi bir dille süreç anlatılmıştır. Yunanlıların Aydın'ı işgalinin, tıpkı İzmir'de olduğu gibi haksız olduğu vurgulanırken, işgal sırasında yaşanan katliamlara; halkın camilerde ateşe verildiği, onlarca insanın öldürüldüğüne dikkat çekilmiştir. Yunan işgalinden kentin büyük zarar gördüğünü belirten gazete, bu saldırı karşısında Kuvayı Millîye'nin harekete geçtiğini ve kente yürüdüğünü, bu saldırı karşısında Yunan birliklerinin çekildiği ifade edilmiştir.³³ Yunan ordusunun Aydın'a saldırısı püskürtülmüş olmasına karşın, kente büyük zarar vermiş ve insanlar hayatını kaybetmiştir. Menteşe

²⁹ “Dış Haberler”, Menteşe, 3 Temmuz 1335, s. 3

³⁰ “Havadis-i Mahalliye”, Menteşe, 3 Temmuz 1335, s. 3

³¹ “İstihbarat-ı Hususiyemiz”, Menteşe, 3 Temmuz 1335, s. 4.

³² “Yunan Cesareti”, Menteşe, 3 Temmuz 1335, s. 4.

³³ “Zavallı Aydın ve Aydınlılar”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s.1.

Gazetesi de bu olayları ele aldığından önemli kaynaklardan biri olarak ön plana çıkmıştır. “Aydın’ı Tahliye” başlığı altında verilen habere göre, yaklaşık iki saatlik saldırı sonrasında kenti ele alamayacaklarını anlayan Yunan ordusu geri çekilmiş, ancak Mutasarrıf Abdurrahman Bey ile kentin önde gelen isimlerini beraberinde götürmüşlerdir. Bu isimlerin hayatlarından endişe edildiği belirtilmiştir.³⁴ “Medeniyet Utansın” başlığı altında ise Yunan askerlerinin insanlık dışı davranışları ve katliamlarından iki örnek verilmiştir. Yunan askerleri tarafından iki icra memuru gencin kollarından birbirine bağlandıklarını ve diri diri yakıldıklarını, bir genç kızın ise (bikrini izale ettikten) tecavüz ettikten sonra yüzünün dersini soyup işkence ederek öldürdüklerine yer vermişlerdir.³⁵ Yine aynı sayfada Kuvayı Millîye birliklerinin Aydın’dan çekilmesi sonrasında kente dönen Yunan ordusunun yaptıkları “Yunanlıların Tekrar Avdeti” başlığı altında verilmiştir. Yunan ordusunun kente hücum etmesiyle kentteki Müslüman ahalinin Çine ve Nazilli’ye kaçtığı belirtilmiştir. Müslüman ahalinin zor şartlar altında olduğu ve onlara yardım için Hilal-i Ahmer Heyetinin harekete geçtiği, un ile ekmek başta olmak üzere ihtiyaçların karşılandığı ifade edilmiştir. Bu insanların durumunun Muğla ve ilçelerini harekete geçirdiği, Marmaris’ten 14.000 kuruş yardım gönderildiği, Marmaris’in yanı sıra diğer kazalardan da muhtelif miktarlarda yardım gönderildiği haberleştirilmiştir.³⁶ “Havadisât-ı Mahalliye” başlığı altında o günlerde etkili olan eşkıyalık ele alınmıştır. Bu kapsamda, Kuvayı Millîye birliklerinin adını kullanan çetelerin ortaya çıktığı ve halkı soydukları vurgulanmıştır. Bu olaylardan birisi de Turgud (Turgutlu) nahiyesinde ortaya çıkmış ve Bozüyük Jandarma Komutanı olayı duyar duymaz derhal harekete geçmiş ve ondört kişi oldukları belirlenen çete üyelerinden dokuzunu yakalamış, diğerlerinin de yakalanmasına çalışıldığına yer verilmiştir.³⁷ Gazetede tüm zorluklara karşın uluslararası gelişmelere de yer verilmiştir. Bu haberler “Harici Haberler” başlığı altında yer almıştır. İlgili sayıdaki habere göre Almanya ile ateşkes antlaşmasının imzalandığına, bunun üzerine ABD Başkanı Woodrow Wilson’un yerine Lansenik’i vekil bırakarak ABD’ye döndüğüne, Almanya ile ateşkes antlaşmasına İtalya adına Soniko isminde birisi tarafından imza konulduğu, diğer ülkeler ile antlaşma şartları için görüşmelerin devam ettiği ve İtalya adına yeni antlaşmalar için Titoni’nin imza koyacağı ifade edilmiştir.³⁸ Gazetenin son kısmında “Açık Muharebe” başlığı altında Milas Müftüsü Sadık Efendi’nin mektubunun yayımlanamadığını, ilerleyen sayılarda bu mektuba yer verileceği, bu aksaklıktan ötürü üzüntü duyulduğu belirtilmiştir.³⁹ Muğla’nın Karabağlar civarında ziraat numunesi kır rengindeki damızlık aygırın satışa çıkarıldığı, ilgilenenlerin Muhasebe-i Hususiye Müdüriyeti’ne başvurmaları konusunda ilana yer verilmiştir.⁴⁰

Gazetenindördüncü sayısında işgaller karşısında imza toplanması için duyuru yapılmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere İzmir’in işgali sonrasında Muğla’da işgaller karşısında tepkiler ortaya çıkmıştır. İşgalin Aydın’a ulaşması bu tepkilerin iyice artmasına neden olmuştur. “İmza Toplayalım” başlığı altında, Türk hâkimiyetinin Yunan boyunduruğuna verildiğine dikkat çekilerek, bunun kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. Yunanların Donkişot’a benzetildiği sayıda, ona benzer bir sarhoşluk etkisinde şövalyelik yaptıkları ifade edilmiştir. Muğla’nın Aydın işgaline karşı tepkisinin ortaya konulduğu imza kampanyasının, nasıl neticelendiği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bu girişim, Muğla’nın işgallere

³⁴ “Aydın’ı Tahliye”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

³⁵ “Medeniyet Utansın”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

³⁶ “Yunanlıların Tekrar Avdeti”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

³⁷ “Havadisât-ı Mahalliye”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

³⁸ “Harici Haberler”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

³⁹ “Açık Muharebe”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s.2.

⁴⁰ “Liva Muhasebe-i Hususî”, Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

karşı gittikçe artan bir tepkisini göstermektedir.⁴¹ “Alçak Yunan Yaptıkları” başlığı altında Yunan işgali karşısında kapsamlı bir yazı kaleme alınmıştır. İşgal altındaki toprakların yakılıp yıkıldığına ve onlarca insanın hayatını kaybettiğine, hayatta kalanların ise sefil bir durumda olduğuna dikkat çekilmiştir. Makaledeki tüm bu tabloya karşın, karamsarlıktan uzak olduğu görülmektedir. Bu işgaller karşısında her geçen gün kendini gösteren bir direniş olduğu ve Yunanlıların başarıya ulaşamayacakları vurgulanmıştır. Muhacirlerin durumunun kötü olduğuna dikkat çekilen makalede, Mutasarrıf Hilmi Bey’in ihtiyaçlarını karşılamada büyük özveri gösterdiğinin altı çizilmiştir. Muğla halkının elinden geleni yaptığını belirtilen makalede, yardımların yetersiz kaldığına ve bu durumun uzun süreceği endişesine de yer verilmiştir. Makale Ziya Paşa’nın şu sözleri ile bitmiştir: “İnsan ana derler ki ede *kalb-i rakîki/Âlâm-ı benînevi ile kesb-i melâlet.*”⁴² Gazetede dikkat çeken bir haber ise “İtalyanların İnsaniyeti” başlığı altında verilmiştir. Bu haberde, Menteşe sahillerinin de dâhil olduğu geniş bir kesimi işgal eden İtalyanlara, Yunan işgali karşısında olumlu bakıldığı ifade edilmektedir. Yunan işgali nedeniyle Aydın’dan Çine’ye gelmiş olan mültecilerin İtalyan Doktor Sinyor Nazalma Çitayidi tarafından muayene edildiği ve mültecilere yardım edildiği belirtilmiştir. Bu durumun Müslümanlar arasında memnuniyete neden olduğunu da vurgulayan gazete, insaniyetlerinden ötürü Milas’taki İtalyan komutana minnettarlıklarını vurgulamıştır.⁴³ Yunan askerinin yaptıklarının yer aldığı bir başka haber, “Aydın’a Dair” başlığı altında yer almıştır. Bir önceki sayıda belirtildiği üzere Aydın’a saldıran Yunan ordusunun, başarılı olamayıp geri çekildiği belirtilmiştir. Ancak haberin devamında, Yunan saldırısı sonrasında Mutasarrıf Abdurrahman Bey’den herhangi bir haber alınmadığı, kentin önde gelen isimlerinden İzzet Bey ile ceza reisi, kâtibi ve müdde-i umuminin feci şekilde öldürüldüklerinin tespit edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca haberde, Germencik Nahiyesinde altı gencin uzuvlarının kesilmiş bir şekilde öldürüldüğü, Köşk Nahiyesinde de nahiyeye muallimi Mehmet Efendi’nin beş kişilik ailesinin feci şekilde katledildiği aktarılmaktadır. Aydın’da yaşanan vahşetin uluslararası kamuoyunda da yer bulduğuna değinilen haberde, Aydın istilası sonrasında Nazilli ve Denizli’den de göçler geldiği, Aydın’dan kente gelen muhacirlerin nüfusunun 500’e ulaştığı ifade edilmiştir. Yunan ordusunun Aydın’ı işgali nedeniyle Çine’de bulunan İtalyan askerlerinin Aydın’ı işgal edeceği söylentilerine yer verilmesi de dikkat çekmektedir.⁴⁴ “Harici Havadisler” kısmında ise Paris Barış Konferansı’ndaki gelişmelere yer verilmiştir. Arabistan’da muhtar bir yönetimin kurulacağına konuşulduğu, Anadolu’nun ise Osmanlı Devleti himayesine bırakıldığı haberlerinin yanı sıra Paris Barış Konferansı’nın tamamlandığı ifade edilmiştir. Menteşe’nin durumu konusunda ellerinde net bir bilginin olmadığı, ancak devletler arasında anlaşmazlığa neden olabileceği kaygısına yer verilmiştir.⁴⁵ Aynı sayfada Aydınlı Fuad Şahin’in Mutasarrıf Hilmi Bey’e göndermiş oldukları “Arzu Şükran” a yer verilmiştir. Aydınlı Fuad Şahin Bey, İzmir ile başlayan Aydın’a kadar ulaşan Yunan mezalimi karşısında mezalimde sevdiklerini, akrabalarını kaybetmiş, bitkin muhacirlere yardımlarından ötürü şükranlarını belirtmiştir.⁴⁶ Devamında Milas Müftüsü Sadık Efendi’ye geçen sayıda, bir sonraki sayıda yayımlanacağı belirtilen makalesinin hacminden ötürü, bu sayıda da yayımlanamamasından ötürü özür metni yayımlanmıştır.⁴⁷ “İlanât” kısmında Mekteb-i Hukuk’tan üstün derece ile mezun olan birinci sınıf dava vekilli Orhan Safvet’in İzmir’in

⁴¹ “İmza Toplayalım”, Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 1

⁴² “Alçak Yunan Yaptıkları”, Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 2-3.

⁴³ “İtalyanların İnsaniyeti”, Menteşe, 10 Temmuz 1919, s. 3.

⁴⁴ “Aydın’a Dair”, Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 3.

⁴⁵ “Harici Havadisler”, Menteşe, 10 Temmuz 1335, s.3.

⁴⁶ “Mutasarrıf Hilmi Bey Efendi’ye Arzu Şükran”, Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 3.

⁴⁷ “İ’tizar”, Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 3

işgal edilmesi nedeniyle Muğla'ya geldiğini ve her türlü dava işleri ile uğraştığı ilan edilmiştir. Bir başka ilanda ise İzmir'de işi olanların Elmas ve Mustafa Necati ile İstanbul'da Nuri Beyler vasıtasıyla gönderildiğine yer verilmiştir. Bir önceki sayıda yer alan damızlık aygırın satışı ilanı da gazete de tekrar yer bulmuştur.⁴⁸

Menteşe Gazetesi'nin beşinci sayısında M. Reşid imzalı "*Zulüm ve Tazyikin Neticesi İsyandır*" başlıklı makale ilk sayfada yer almaktadır. Makalede İzmir ile başlayan ve Aydın'a kadar uzanan Yunan işgali ele alınmaktadır. Yunan ordusunun yaptığı zulümlerin Rumeli'den başladığının ifade edildiği makalede, sert bir dil kullanılmış ve Düvel-i Muazzama olarak adlandırılan İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya'ya karşı da sitemlere yer verilmiştir. Yunan mezalimi karşısında büyük bir direnişin ortaya çıktığını ve bu direnişin sadece bu bölge ile sınırlı kalmadığı, Anadolu'nun geneline yayıldığı belirtilmiştir. Makalede diğer yazılarda olduğu gibi işgaller karşısında tepki ortaya konulurken, karamsarlığa yer verilmemiştir.⁴⁹ Gazetenin "*Aydın Rumlarının Sulh Konferansı'na Müracaatı*" başlığı altında Aydın'daki Rumlardan Yovaim, Yordan Milayidis ve imzası okunamayan üç isim tarafından Aydın Heyet-i İdare-i Ruhaniyesi'nin 2 Temmuz 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na, Lord George (Büyük Britanya Başbakanı), Georges Benjamin Clemenceau (Fransa Başbakanı) ve Woodrow Wilson'a (ABD Başkanı) hitaben başvurusu yayımlanmıştır. Başvuruda Osmanlı Devleti himayesinde yaklaşık 600 yıldır huzur içerisinde yaşadıklarını ve bu zaman içerisinde Türkler ile herhangi bir sıkıntı yaşanmadığını, zenginleştiklerini belirtmişlerdir. Yunan ordusunun Aydın'daki mezalimi karşısında üzüntü duyduklarını, Aydın'da çıkan yangında birçok Hristiyan'ın da evlerinin yandığını, gözleri önünde Türklerin katledildiğini ifade etmişlerdir. Yunan ordusunun mezalimi nedeniyle kentten çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁰ "*Harici Haberler*" başlığı altında ise İtalya Kralı'nın Roma'ya döndüğü, Libi (?) ismindeki İtalya gemisinin İsveç'e ulaştığı ve İtalya sefiri tarafından karşılandığı, İtalya temsilcisinin Paris'e ulaştığı, Dörtler Meclisinin Macaristan'ın durumunu ele alacağını, Paris'te bulunan Osmanlı heyetinin İsviçre'ye geldiği, Selanik'te bir deponun infilak etmesi nedeniyle otuz beş İtalyan tayyaresinin infilak ettiği, Roma'da yayımlanan Curnal (Jurnal) İtalya gazetesinin Bodrum, Megri, Antalya ve civarındaki Türklerin, Yunan işgalini protesto ettiklerine yer verilmiştir. Haberlerde İtalya kısmının ağırlıklı yer alması, bu haber kaynaklarından birisinin İtalyan işgal güçleri olduğu düşüncesini doğurmaktadır.⁵¹ "*Dâhili Haberler*" başlığı altında sadece Muğla değil çevre illerdeki gelişmelere de yer verilmiştir. İzmir'in işgali sonrasında Yunanlılar tarafından ilan edilen sıkıyönetim nedeniyle ahalinin zor durumda olduğu, kimsenin kente sokulmadığı ve Türkçe gazetelerin dağıtılmasına müsaade edilmediği belirtilmiştir. Aydın, Söke ve İzmir'de köylerin ateşe verildiğini, sadece Aydın'dan Aziziye'ye kadar kırk köydeki İslam ahalisinin camilere doldurulup servetleri alındıktan sonra katledildikleri, evlerin ise Yunan ordusu tarafından talan edildikten sonra ateşe verildiği belirtilmiştir. Milas'ta İtalyanların da ikamet ettiği Rum mahallesinde, kaza ile yangın çıktığı ve yirmi hanenin yandığı aktarılmıştır. Bir başka haberde ise Yunan ordusuna Aydın'daki Rumların gönüllü olarak katıldığı yer almıştır. Bir başka haberde ise Çine Kaymakamlığı tarafından bildirildiğine göre, İtalyan askerlerinin teşebbüsü nedeniyle Yunan ordusunun Menderes nehrinin kuzeyine çekildikleri ve Çine'de bir tane bile Yunan askeri kalmadığı belirtilmiştir. Çine'ye gelen muhacirlere İtalyan askerlerinin yardım ettiği de aktarılmıştır. Haberin devamında, Marmaris'ten (İtalyan işgalcilerden) alınan bilgiye

⁴⁸ "İlanât", *Menteşe*, 10 Temmuz 1335, s. 4

⁴⁹ "Zulüm ve Tazyikin Neticesi İsyandır", *Menteşe*, 13 Temmuz 1335, s. 1.

⁵⁰ "Aydın Rumları'nın Sulh Konferansı'na Müracaatı", *Menteşe*, 13 Temmuz 1335, s. 2.

⁵¹ "Harici Haberler", *Menteşe*, 13 Temmuz 1335, s. 3.

Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi

göre Konya’da bir yangın çıkmıştı. Bunun yanı sıra Kuvayı Millîye birliklerinin Yunan ordusuna karşı etkin bir mücadele verdiği ifade edilmiştir.⁵² Gazetenin son kısmında bir önceki sayıda yer alan İzmir’den gelen hukukçular ile damızlık aygırın satılığa çıkarıldığı ilanları da yer almıştır.⁵³

Yunanlıların İzmir’i işgali karşısında ortaya konulan tepki, mücadele için Kuvayı Millî birliklerinin oluşturulması, bazı fırsatçıları da harekete geçirmiştir. Bu kapsamda, Kuvayı Millî önderlerinin adlarını kullanarak kırsal kesimde başıbozuklar ortaya çıkmıştır. Bu durum Menteşe Gazetesi’nin 6 Temmuz 1919 tarihli sayısında yer almıştı. Yukarıda belirtildiği üzere Turgutlu’da ondört kişilik bir grubun halkı millî teşkilat kuracağız bahanesiyle rahatsız ettiği, ancak haberi alan Bozüyük Jandarma Komutanlığının harekete geçerek çeteyi ele geçirmişti.⁵⁴ Başıbozukluğun iyice ortaya çıkması üzerine 15 Temmuz 1919 tarihinde Menteşe Mutasarrıflığı tarafından 40 günlük sıkı yönetim ilan edilmiştir. Sıkı yönetim kararı halka 17 Temmuz 1919 tarihinde Menteşe Gazetesi’nin ilk sayfasında şu şekilde duyurulmuştur;⁵⁵

“Makamı Alii Mutasarrıfiden Beyanname

İdare-i Örfiyye Beyannamesi dâhilinde bulunan Menteşe Livasının merkezi olan Muğla Kasabasında ahkâmı kanuniyyeye istinaden teşekkül eden Divan-ı Harb-i Örfî, bugünden itibaren ifayı vazifeye mübaşeret eylemiştir.

Geceleri saat alaturka iki buçuktan sonra sokaklarda gezmek ve umumi mahallerde bulunmak tahtı memnuniyete alınmıştır. Efradı ahalden mazereti memnuna dolayısıyla kasaba derununda bir mahalden diğer mahalle gitmenin zaruriyyesinde bulunanlar mensup olduğu mahallenin müfrezesi tarafından alacakları vesaik üzerine ve elinde fenerle gidebileceklerdir. Kavanini mevzua ve cariyeye âdemi mutavvatla cürüm ika edenler veya ikaa sebebiyet verenler divanı mezkûre sevk olunarak bu gibiler hakkında hükmü kanun derhal tatbik edileceğinin herkesin hilafı kanun ve muhilli asayiş hareketlerden içtinap eylemeleri ve devriyeler tarafından her nerede olursa olsun, tesadüf edilen eşhas (DUR) emrine itaat etmediği takdirde silah istimalile istisal edilecekleri beyan olunur.”

İtalyanların işgal alanının her geçen gün arttığı günlerde, Haziran 1919’da bir çavuş ve on İtalyan askerini taşıyan beş otomobil, telsiz ve telgraf istasyonu kurmak için Muğla’ya gelmiştir. Bu durum işgalin ilk adımlarıydı. Milas’ın işgal edilmesi sonrasında Muğla’ya sevk edilen askerler, Bademlik mevkiinde çadır kurmuşlardı. İtalyan General Battistoni’nin Muğla Mutasarrıfına asayişini sağlamak için asker gönderileceğini bildirmesinden bir gün sonra 23 Temmuz 1919 tarihinde Gökova’dan hareket eden İtalyan askeri birliği, Ula üzerinden Muğla’yı işgal etmiştir. Kentteki önemli merkezler işgal edilmiştir. Menteşe Gazetesi matbaası basılarak, tüm malzemeye el konulmuştur. Gazetenin de çıkarıldığı yer olan Hacılar Hanı, işgal komutanlığı karargâhı haline getirilmiştir. Böylece 5 Temmuz 1921 tarihine kadar süren işgal başlamıştır. Kentin işgal edilmesinde fiili bir direniş gösterilmese de telgraflar ile protesto edilmiştir.⁵⁶

İtalyanların Muğla’yı işgal etmesi sonrasında Menteşe Gazetesi’nin yayımlanmaması kararı alınmıştır. Ancak, son bir sayı çıkarılmasına karar verilmiş ve son sayıda Menteşe

⁵² “Dahili Haberler”, Menteşe, 13 Temmuz 1335, s. 4.

⁵³ “Dikkat” ve “Liva Muhasebe-i Hususiye Müdüriyetinden”, Menteşe, 13 Temmuz 1335, s. 4.

⁵⁴ “Havadisat-ı Mahalliye”, 06 Temmuz 1919, s. 2.

⁵⁵ “Makamı Alii Mutasarrıfiden Beyanname”, Menteşe, 17 Temmuz 1919, s. 1-2; Türkeş, a.g.e., s. 217.

⁵⁶ Çelebi, a.g.e., s. 114; Türkeş, a.g.e., s. 224; TİTE Arşiv, Kutu 111, Sıra 2, 10/05/1335.

Mutasarrıfı Hilmi Bey tarafından bir yazı kaleme alınmıştır. Gazete hazırlanmasına karşın, İtalyanlar tarafından çıkarılmamıştır. Bu konu hakkında Hafız Sabri Aksoy 3 Temmuz 1927 tarihinde Mülkiye Müfettişi Yakup Bey'in soruşturmasına verdiği yazılı cevabında, Mutasarrıf Hilmi Bey'in İtalyan işgalini resmen protesto ettiğini ve son sayı için bir makale kaleme aldığını belirtmiştir. 24 Temmuz 1919 tarihinde yani İtalyan işgalinden bir gün sonra yayımlanması planlanan gazetenin son sayısında yer alması planlanan yazı Ünal Türkeş tarafından Cavit Aker'in arşivinden alınmış ve tam metin olarak yayımlanmıştır. Biz de araştırmada bu makaleyi tam metin olarak yayımlamayı uygun bulduk:⁵⁷

"İhtirasatı Beşeriyeye Hat ve Payan Bulunamıyor

Aklın ve mantığın, bütün edyan ve mesalikin tanıdığı hakkın tecviz etmediği garip ahvale şahit oluyoruz. Aydın Vilayetini Yunanlılar, Antalya ve Menteşe Sancaklarını İtalyanlar işgal ediyorlar, niçin? Neden? Ne hakla_

Bu suali kime karşı dermeyen edelim ki aklın, mantığın kabul etmediği, mazinin, halin, istikbalin tecviz edebileceği cevabı alabilelim. Sekene-i arz İttihatçı İtilafçı namları tahtında ikiye ayrılıp birbirini boğmak, medeniyet, hakkaniyet, adalet namına ne varsa mahvetmek üzere uğraştılar. Nihayet bir taraf izharcı acz etti. Meydanı rakibine bıraktı. Dün hasmı en müthiş alatı tahribiyye ile mahvetmeyi azmeden galip tarafın fikrinde, ruhunda, ihtiras ve iftiranın bugün zeval bulduğuna nasıl itimat edebilirsin?

Dün senin batıl davanı haksız addeden hasmından bugün adalet beklemek saflık değil mi?

Dün kuvvetli iken sana suikast edenden bugünkü hali-acz ve zaafında hakkına riayet, merhamet, şefakat beklemek hamakat olmaz mı?

Yunanlılar İzmir ve mülhakatını niçin işgal ettiler? Ferdayı işgali ne cinayetler takibetti? Antalya, Menteşe'ye İtalyanlar neden müstevli oldular?

Mağlûbun harabisi, galibin tatmini ihtirası!...

Roma Tarihini tetkik et!... Her sayfasında bir misal Paris Kongresinde irtikâp olunan haksızlıklar hep sulh ve salâhi cihane perde. Balkan Harbinde, Trablus Harbinde, Alsas Loren Harbinde ve ondan evvelki muharebatta kullanılan perde tarıpuvuda sulhü salâhi cihandır. Gülünç bir riya!... Büyün cihan iktidar ve ihtirasına karşı hakka perestîş, batıla târiz eylediğini iddia eden eski Roma'nın yeni hafidi Danonçıyo Gavriel nokta-i nazarından İttifakçı il İtilafçıyı, İslâm ile Hristiyan'ı, İtalyan ile Türk'ü müsavi telâkki edecek kadar nezahete malik isen Sulh Konferansına de ki:

Bir tül kadar ince olan Vilson Prensiplerinin arkasında oynayan fecayie artık nihayet veriniz! Mukarreratınızın haksız olduğuna en büyük delil bu kararlarınızdan sizin de korkarak Fransa, İngiltere, Amerika İttifakı.

İşte siz vazife vicdaniyye yapabilirsiniz, yalnız Türklerin değil, büyün cihanı insaniyyetin kalbinde bir mevkii muhterem kazanmış olacaksınız.

Hakkı izhar etmek üzere intişar eden Menteşe Gazetesi, vazifesini bilhakkın ifade edemeyeceği kanaatıyla ihtiyarı sükût eder ve muhterem kari ve karielerine azı veda eyler."

⁵⁷ Türkeş, a.g.e., s. 225-226.

Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi

Menteşe Gazetesi'nin yayım hayatına son vermesi kentte yayım hayatının da durmasına neden olmuştur. Kentin ikinci gazetesi ise Menteşe Gazetesi'nden yaklaşık iki yıl sonra 26 Mayıs 1921 tarihinde İstanbullu Baha Bey tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Baha Bey, İstanbul'dan getirdiği baskı araç ve gereçleri ile kentin yeniden gazeteye kavuşmasını sağlamıştır. Böylece, İnkılâp Gazetesi ile başlayan bu süreç kesintisiz olarak günümüze kadar gelmiştir.⁵⁸

C. Yazarlar

Menteşe Gazetesi'nde hangi yazıyı kimin kaleme aldığı konusunda bir netlik yoktur. İlk sayının hemen altında yer alan M.E.K. kısaltmasının gazetenin yazı işleri müdürlüğü görevini üstlenen Zorbazâde (Mehmet) Emin Kâmili'ye ait olduğu değerlendirilmektedir. Liva'nın Ahvâl-i İzraiyyesine Dair Haberler bölümünün sonunda M. Cemâl ismi yer almaktadır. Ancak bu ismin kim olduğu konusunda bilgi mevcut değildir.⁵⁹ Yine aynı sayıda İstanbul'da Fransızca yayımlanan bir haber Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bu haber, gazeteyi yayımlayan isimlerin yani Millî Mücadele yıllarının tüm zorlukları ile karşı karşıya kalan isimlerin, İstanbul basınına takip ettiğini göstermektedir. Bu makalenin ne zaman ve hangi gazetede yayımlandığı gibi künye bilgileri olmamasının yanı sıra Türkçeye kimin tarafından çevrildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak gazetenin imtiyaz sahibi Hafız Sabri Aksoy'un Fransızca bildiği ve Muğla İdâdisi'nde yabancı dil dersine girdiği de bilinmektedir. Bu makalenin onun tarafından çevrilip çevrilmediği konusunda bilgi bulunmamaktadır.⁶⁰ Gazetede en net belirtilen isim Müdür-i Mes'ûl Şevket Emin'e aittir. Gazetenin 3 Temmuz 1919 tarihli sayısında yer alan "*Yunan Cesâreti*" başlıklı haberin altında Şevket Emin'in ismi yer almaktadır.⁶¹ Bir sonraki sayının da sonunda yine Müdür-i Mes'ûl Şevket Emin yazılmıştır.⁶² Menteşe Gazetesi'nin 10 Temmuz 1919 tarihli sayısında yer alan "*Alçak Yunan Yaptıkları*" başlıklı makalenin altında M. Reşid ismi yer almaktadır. Tıpkı M. Cemal gibi M. Reşid isminin kim olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Makalenin son kısmı Ziya Paşa'nın "*İnsan ana derler ki ede kalb-i rakîki/Âlâm-ı benînevi ile kesb-i melâlet*"⁶³ şiiriyle bitmiştir.⁶⁴ Gazetede dikkat çeken bir makalede Aydın'lı Fuad Şahin'in teşekkürü aktarılmıştır. Yunanlıların Aydın'ı işgal etmesi sonrasında Aydın'dan Muğla'ya muhacirler gelmiştir. Bu muhacirlerin işlerinin sağlanmasında Mutasarrıf Hilmi Bey'in gösterdiği gayret nedeniyle Aydın'lı Fuad Şahin'in teşekkürüne yer verilmiştir.⁶⁵ M. Reşid ismini bir sonraki sayının ilk sayfalarında yer alan "*Zulüm ve Tazyikin Neticesi İsyandır*" makalesinin sonunda görmekteyiz.⁶⁶

1. Zorbazâde Emin Kâmili

Muğla'nın Zorbazâde ailesine mensup olan Emin Kâmili Bey, Menteşe Gazetesi'nin yazı işleri müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Aile üyesi Ali Han Ereörnek ile yaptığımız görüşmede edindiğimiz bilgiye göre 1 Temmuz 1880 tarihinde dünyaya gelen Zorbazâde Emin Kâmili Bey, 2 Eylül 1925 tarihinde bir kaza nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Zorbazâde Emin Kâmili Bey'in Muğla mezarlığının taşınması sırasında mezarı kaybolmuştur.⁶⁷

⁵⁸ Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, Muğla 2011, s. 168.

⁵⁹ "Liva'nın Ahvâl-i İzraiyyesine Dair Haberler", Menteşe, 3 Temmuz 1919, s. 2.

⁶⁰ "Dış Haberler", Menteşe, 3 Temmuz 1919, s. 3.

⁶¹ "Yunan Cesareti", Menteşe, 3 Temmuz 1919, s.4.

⁶² "Liva Muhasebe-i Hususî", Menteşe, 6 Temmuz 1919, s.2.

⁶³ Ziya Paşa, *Terci-i Bend ve Terki-i Bend*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1951, 119.

⁶⁴ "Alçak Yunan Yaptıkları", Menteşe, 10 Temmuz 1919, s. 3.

⁶⁵ "Mutasarrıf Hilmi Bey Efendi'ye Arzu Şükran", Menteşe, 10 Temmuz 1919, s. 4.

⁶⁶ "Zulüm ve Tazyikin Neticesi İsyandır", Menteşe, 13 Temmuz 1919, s. 1-2.

⁶⁷ Ali Han EREÖRNEK ile 12 Şubat 2024 tarihli görüşme.

Zorbazâde Emin Kâmilî Bey, İttihat ve Terakki Partisi'nin Muğla'daki teşkilatında yer almıştır.⁶⁸ İzmir'in işgal edilmesi üzerine kurulan Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne üye olmuştur. Muğla'dan Sivas Kongresi'ne giden delegeler arasında yer alan Zorbazâde Emin Kâmilî Bey burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşme aile üyeleri tarafından belirtilmektedir.⁶⁹ 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM için yapılan ilk seçimde Menteşe Sancağı'ndan beş vekil seçilmiş, bunlardan dördü istifa etmiştir. İstifa eden adaylar nedeniyle yapılan ara seçimde 62 oy alan Zorbazâde Emin Kâmilî Bey milletvekili seçilmiştir. Milletvekili seçilmesine karşın Zorbazâde Emin Kâmilî Bey, 5 Haziran 1920 tarihinde görevinden istifa etmiştir.⁷⁰

2. Hafız Sabri Aksoy

Menteşe Gazetesi'nin hayata geçirilmesinde en büyük katkı hiç şüphe yok ki Hafız Sabri Aksoy'a aittir. Gazetenin imtiyaz sahibi olan Aksoy, 1885 yılında Muğla, Menteşe'de dünyaya gelmiştir. Babası Muğla'nın ilk belediye başkanı Hacı Kadı Süleyman Efendi'nin oğlu Menteşe Sancağı İdaresi Azasından Hacı Kadızade Ömer Efendi, annesi ise kentin önde gelen isimlerinden Hacı Ali Efendi'nin kızı Habibe Hanımdır. Ailenin ikinci çocuğu olan Hafız Sabri Aksoy'un, abisi Mehmet Aksoy, kardeşleri ise Süleyman Aksoy, Melek Soyman ve Semiha Gölcüklü'dür. İlkokul ve ortaokul eğitimlerini Muğla'da tamamlayan Hafız Sabri, lise eğitimini Muğla ve İzmir'de tamamlamıştır. Hafız Sabri'nin sesinin güzel olması nedeniyle o yıllarda sesi güzel çocuklar gibi o da hafızlık eğitimi almış, bu nedenle Hafız Sabri olarak tanınmıştır. İlk memuriyetine 14 Mart 1907 tarihinde Menteşe Ziraat Bankası'nda başlamıştır. Muğla Rüştüyesi'nde Fransızca dersi veren Hafız Sabri Aksoy, Muğla İdâdisi'nde yabancı dil dersleri de vermiştir. İzmir'in Yunanlıları tarafından işgal edilmesi üzerine Sandık Emîni⁷¹ görevinde bulunan Hafız Sabri, Muğla'daki Millî Mücadele'nin öncülerinden biri olmuştur.⁷²

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Muğla'daki kurucuları arasında yer almıştır. 1931 ve 1932 yılları arasında da Cumhuriyet Halk Partisi'nin il başkanlığı görevini üstlenmiştir. Hafız Sabri Aksoy'un siyaset ile ilişkisi devam etse de Cumhuriyet'in ilanı sonrasında musiki çalışmalarına daha fazla önem vermiş ve Muğla Türk Ocağı bünyesinde birçok etkinliğin düzenlenmesinde rol almıştır. Bir süre Muğla Ziraat Bankası'nda da çalışan Aksoy, şiirler yazmış ve besteler yapmıştır. Bunun yanı sıra Muğla Türküleri konusunda yaptığı çalışmalar ile bu türkülerin kayıt altına alınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Siyasi ve sanatsal çalışmaları ile tanınan Aksoy, 28 Ekim 1935 tarihinde verem hastalığından ötürü hayatını kaybetmiştir.⁷³

3. Şevket Gölcüklü

Muğla'nın önde gelen ailelerinden (Gölcüklüzade ailesinden) Şevket Gölcüklü, Menteşe Gazetesi'nin Sorumlu Müdürü olarak yerel haberleri hazırlamıştır. Doğumu ve ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da aile mezarlığında doğum 1894, ölüm ise 1956 olarak

⁶⁸ Türkeş, *a.g.e.*, s. 359.

⁶⁹ Türkeş, *a.g.e.*, s. 334; Ali Han EREÖRNEK ile 25 Aralık 2023 tarihli görüşme.

⁷⁰ Filiz Çolak, "I. TBMM'de Menteşe (Muğla) Mebusları ve Meclisteki Faaliyetleri (1920-1923)", *Yeni Fikir Dergisi*, C. 9, S. 21, Aralık 2018, s. 140-141.

⁷¹ Devlete ait para ve taşınır değerleri muhafaza etmekten sorumlu kişidir.

⁷² Hafız Sabri Aksoy hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ünal Türköz, *Hafız Sabri Aksoy 1885-1935*, Menteşe Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2016; Ali Rıza Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla 1998, s. 191-198; Serdal Soyluer, *Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Muğlalı Devlet Memurları (1879-1909)*, Muğla Belediyesi Yayınları, Muğla 2011, s. 78.

⁷³ Detaylı bilgi için bakınız: Türköz, *a.g.e.*, s. 103-118.

Millî Mücadele Döneminde Muğla ve Çevresindeki Gelişmelerin Menteşe Gazetesi Üzerinden Değerlendirilmesi

belirtilmiştir. Bazı kaynaklarda Şevket Emin Gölcüklü olarak geçmesine karşın bu isimlerin iki kardeşe ait, farklı farklı isimler olduğu anlaşılmaktadır. Şevket Gölcüklü, Muğla'da İttihat ve Terakki Fırkası'nın güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁷⁴ Gazetede de Şevket Emin ismini kullanmıştır. Şevket Gölcüklü, Cumhuriyetin ilanı sonrasında, kendi işlerinin yanı sıra siyaset ile de ilgilenmiş ve CHP'nin Muğla'daki teşkilatında görev almıştır.⁷⁵

Şevket Gölcüklü, İkinci Dünya Savaşı yıllarında iplik üretiminde yaşanan aksaklıklardan ötürü, devletin iplik dağıtımını kendi üzerine almış ve dokumacılık alanında yerelde kooperatiflerin kurulmasını teşvik etmiştir. Bu kapsamda 25 Mayıs 1942 tarihinde kurulan "Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi" kurucuları arasında yer alan Şevket Gölcüklü, aynı zamanda ilk idare heyetinde de yer almıştır.⁷⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1945-1948 tarihleri arasında Muğla Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı görevini üstlenen Şevket Gölcüklü, 1956 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁷⁷

4. Serficeli Hilmi Bey

Menteşe Gazetesi'nin yayım hayatında ve Millî Mücadele'nin kritik günlerinde Muğla Mutasarrıfı olarak görev yapmıştır. Serficeli Hilmi Bey (Mehmet Hilmi Bey), 1872 tarihinde Manastır Vilayetinin Serfiçe (Serfice) Sancağında dünyaya geldi. Babası Serfiçe Sancağı Bidaye Mahkemesi Azalarından İbrahim Bey'dir. Doğum yeri nedeniyle Serficeli Hilmi Bey olarak tanınmıştır. Serfiçe Rüştüyesinde orta, Mülkiye'nin idadi kısmında lise eğitimini tamamladıktan sonra 1893 yılında Karib'ül-a'la derece ile Mekteb-i Mükiye-i Şahane'den mezun olmuştur. 1894 yılında Yanya İdadi'sinde göreve başlayan Serficeli Hilmi Bey burada hendese, cebir ve kavanin derslerini vermiştir. 1895 yılında İşkodra Vilayeti Evrak Müdürlüğü'nde kaymakamlık stajına başlamıştır. Birçok yerde kaymakamlık yaptıktan sonra Mutasarrıflığa terfi edilmiş ve bu görevini ilk olarak 14 Eylül 1909 tarihinde Menteşe'ye atanmıştır. Bir yıl sonra Preveze'ye atanan Serficeli Hilmi Bey, 9 Nisan 1917 tarihinde ikinci kez Menteşe'de görevlendirilmiştir. 23 Haziran 1920 tarihine kadar burada kalan Serficeli Hilmi Bey, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Muğla'da işgaller karşısında ortaya konulan protestolarda ön planda yer almış, kentin İtalyanlar tarafından işgal edilmesine de tanıklık etmiştir.⁷⁸

Muğla'daki faaliyetleri ardından Sivas'a giden Serficeli Hilmi Bey, Millî Mücadele safılarına katıldı. Mustafa Kemal Paşa tarafından Fransızlar tarafından işgal edilen Adana'da Kuvayı Millîye teşkilatını düzenlemek için Adana Vali Vekilliğine atandı. Fransızlar ile Ankara Antlaşması sonrasında Diyarbakır Vali Vekilliğine atanan Hilmi Bey, daha sonra Elâziğ, Sivas ve Trabzon Valiliği görevlerinde bulundu. 1931 yılında yaş haddinden emekli oldu.⁷⁹

Sonuç

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Muğla'da da tepkilere neden olmuştur. Bu işgal beraberinde yeni ve sancılı bir dönemin

⁷⁴ Türkeş, a.g.e., s. 376.

⁷⁵ Hacı Veli Gök, "CHP Parti Müfettişi Dr. Rıza Levent'in Raporları Işığında Muğla (1941-1941), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 25, 2021, s. 209.

⁷⁶ Bayram Akça ve Mehmet Avcı, "1942-1950 Arası Anadolu'da Bir Dokumacılık Kurumu: Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi", *Ariş Dergisi*, S. 7, 2012, s. 5-6.

⁷⁷ <https://www.mutso.org.tr/hakimizda/kurulusundan-bugune-yon-krl-baskanlari/3-sevket-golcuklu-1945-1948/> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

⁷⁸ Bayram Akça ve Seher Akça, "Osmanlı Devleti Son Dönemi Mutasarrıflarından Serficeli Hilmi Bey", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S. 2, Haziran 2022, s. 481-482.

⁷⁹ Akça ve Akça, a.g.m., s. 32.

de başlangıcı olmuştur. İşgaller karşısında tepkiler de ortaya çıkmıştır. Bu sırada Çine'ye kadar dayanmış olan Yunan ordusu ve Menteşe sahillerinde her geçen gün işgal alanını genişleten İtalyan güçlerinin faaliyetleri ile İstanbul'dan gönderilen nasihat heyeti karşısında Muğlalılar, yeni bir arayış içerisine girmiştir. Vatan topraklarının işgal edildiği bu süreçte kurulan Menteşe Müdafaa-i Vatan Cemiyeti etrafında bir araya gelen Muğlalılar, direnişin bir parçası olarak Menteşe Gazetesi'nin çıkarılmasına karar vermiştir.

Menteşe Gazetesi, Millî Mücadele'nin hemen başında Muğla ve civarında yaşananların ortaya konulması bakımından önemli bir kaynaktır. Dönemin koşullarının zorluğu düşünüldüğünde, tüm imkânsızlıklara karşın böylesine bir gazetenin çıkarılması büyük bir başarıdır. Gazetenin çıkarılması için gerekli olan matbaa ve basım malzemelerinin temini İtalyanlar aracılığı ile sağlanmıştır. İtalyanların, her geçen gün artan işgale tepkilerden çekindiğinden ötürü böylesine bir adıma destek verdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden gazete hedefine Yunan işgalini almış, İtalyanlar hakkında olumlu denilebilecek bir tutum sergilemiştir.

Menteşe Gazetesi, Yunan işgali karşısında makalelerinin yanı sıra yerel ve uluslararası gelişmelere de yer vermiştir. Muğla'nın Millî Mücadele yıllarının hemen başında sosyoekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler veren gazete, aynı zamanda yaşanan asayiş olaylarını da aktarmıştır. Bu haberlerde işgallerin topluluk üzerindeki etkisine yer verilmiş ve yapılan mezalimler belirtilmiştir. Gazetenin tanıklık ettiği olayları yansıtmada her ne kadar eksiklikleri bulunsa da dar bir kadro ve günün koşulları göz önünde tutulduğunda haber kapasitesinin geniş olduğu söylenebilir. Yerel haberlerin yanı sıra, harici haberler başlıkları altında uluslararası gelişmelere de gazetede yer verilmiştir. Bu haberlerin kaynağı tam olarak belirtilmese de kentteki postane aracılığı ile alındığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra İtalya'daki gelişmeler ve Paris Barış Konferansı'ndaki İtalyan görevlilerin hareketlerinin haberlerde geniş yer tutması, İtalyan işgal kuvvetlerinin de haber kaynağı olduğunu göstermektedir. Gazetenin niteliği ve haberleştirdiği konular genelde Millî Mücadele, özelde ise Güneybatı Anadolu'daki gelişmeleri aksettirmesi sebebiyle önemli bir kaynak olarak tanımlanmasına etki etmektedir.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BOA, Yer Bilgisi 631-6, DH.ŞRF., R. 20.05.1335.

TİTE Arşiv, Kutu 111, Sıra 2, 10/05/1335.

2.Sürelî Yayınlar

Devrim Gazetesi, 29 Ekim 1998. (Tüm Sayı)

"Alçak Yunan Yaptıkları", Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 2-3.

"Açık Muharebe", Menteşe, 6 Temmuz 1335, s.2.

"Ahvali Siyasiye", Menteşe, 30 Haziran 1335, s. 2-3.

"Arz-ı Meram", Menteşe, 30 Haziran 1335, s.1

"Aydın Rumları'nın Sulh Konferansına Müracaatı", Menteşe, 13 Temmuz 1335, s. 2.

"Aydın'a Dair", Menteşe, 10 Temmuz 1335, s. 3.

"Aydın'ı Tahliye", Menteşe, 6 Temmuz 1335, s. 2.

- “Dahili Haberler”, Mentеше, 13 Temmuz 1335, s. 4.
- “Dış Haberler”, Mentеше, 3 Temmuz 1335, s. 3
- “Dikkat” ve “Liva Muhasebe-i Hususiye Müdüriyetinden”, Mentеше, 13 Temmuz 1335, s.4.
- “Harici Haberler”, Mentеше, 13 Temmuz 1335, s. 3.
- “Harici Haberler”, Mentеше, 6 Temmuz 1335, s. 2
- “Harici Havadisler”, Mentеше, 10 Temmuz 1335, s.3.
- “Havadisât-ı Mahalliye”, Mentеше, 6 Temmuz 1335, s. 2.
- “Havadis-i Mahalliye”, Mentеше, 3 Temmuz 1335, s. 3
- “İlanât”, Mentеше, 10 Temmuz 1335, s. 4
- “İtizar”, Mentеше, 10 Temmuz 1335, s. 3
- “İmza Toplayalım”, Mentеше, 10 Temmuz 1335, s. 1
- “İstihbarat-ı Hususiyemiz”, Mentеше, 3 Temmuz 1335, s. 4.
- “İtalyanların İnsaniyeti”, Mentеше, 10 Temmuz 1919, s. 3.
- “Liva Muhasebe-i Hususî”, Mentеше, 6 Temmuz 1335, s. 2.
- “Liva'nın Ahval-i Ziraiyesine Dair Haberler”, Mentеше, 3 Temmuz 1335, s. 2-3.
- “Makamı Alii Mutasarrıfiden Beyanname”, Mentеше, 17 Temmuz 1919, s. 1-2.
- “Medeniyet Utansın”, Mentеше, 6 Temmuz 1335, s. 2.
- “Mutasarrıf Hilmi Bey Efendi'ye Arzu Şükran”, Mentеше, 10 Temmuz 1335, s. 3.
- “Yunan Cesareti”, Mentеше, 3 Temmuz 1335, s. 4.
- “Yunanlıların Anadolu'ya Gönderilmeleri ve Yunan Emelleri Anlatılmıştır”, Mentеше, 3 Temmuz 1335, s. 1.
- “Yunanlıların Tekrar Avdeti”, Mentеше, 6 Temmuz 1335, s. 2.
- “Zavallı Aydın ve Aydınlılar”, Mentеше, 6 Temmuz 1335, s.1.
- “Zulüm ve Tazyikin Neticesi İsyandır, Mentеше, 13 Temmuz 1335, s. 1.

3.Kitap, Makale ve Tezler

- Akça, Bayram ve Akça, Seher (2022), “Osmanlı Devleti Son Dönemi Mutasarrıflarından Serfelicli Hilmi Bey”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 480-489.
- Akça, Bayram ve Avcı, Mehmet (2012), “1942-1950 Arası Anadolu'da Bir Dokumacılık Kurumu: Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi”, *Arış Dergisi*, S. 7, s. 4-9.
- Aydinel, Sıtkı (2008), *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Ankara: Vadi Yay.
- Coşar, Ömer Sami (1964), *Millî Mücadele Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yay.
- Çanlı, Mehmet ve Türkeş, Ünal (2001), “Kuruluş ve Teşkilatlanma Çalışmaları Mentешeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, S. 2001-02, s. 41-51.
- Çelebi, Mevlüt (1992), *Heyet-i Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, İzmir: Akademi Kitapevi.
- Çelebi, Mevlüt (1993), Mentеше Gazetesi, *Tarih ve Toplum*, C.19, S.112, s. 30-33.
- Çelebi, Mevlüt(2002), *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Çelebi, Mevlüt (2005), “Mentеше Sancağı'nda İzmir'in İşgalin Gösterilen Tepkiler,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. 1, s. 39-59.
- Çolak, Filiz (2018), “I. TBMM'de Mentеше (Muğla) Mebusları ve Meclisteki Faaliyetleri

(1920-1923)", *Yeni Fikir Dergisi*, C. 9, S. 21, s. 133-156.

Eroğlu, Zekai (2011), *Muğla Tarihi*, Muğla: Muğla Belediyesi Kültür Yay.

Gök, Hacı Veli (2021), "CHP Parti Müfettişi Dr. Rıza Levent'in Raporları Işığında Muğla (19410-1941), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S. 25, s. 203-229.

Hakses, Ali Rıza (1998), *Muğla Menteşe Büyükleri*, Muğla: Muğla Valiliği Yay.

Soyluer, Serdal (2021), *Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Muğlalı Devlet Memurları (1879-1909)*, Muğla: Muğla Belediyesi Yay.

Tekeli, İlhan (1993), "1923-1950 Döneminde Muğla'da Olan Gelişmeler", (114-187), Derleyen İlhan Tekeli, *Tarih İçinde Muğla*, Muğla: Muğla Belediyesi Yay.

Tekir, Süleyman ve Ural, Selçuk (2017), "Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920)", *CTAD*, C. 13, S. 26, s. 125-148.

Toprak, İzzet (1989), *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas.

Turan, Mustafa (2014), *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Türkeş, Ünal (1973), *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul: Yelken Mat.

Türköz, Ünal (2016), *Hafız Sabri Aksoy 1885-1935*, Muğla: Menteşe Belediyesi Kültür Yay.

Ziya Paşa (1951), *Tercî-î Bend ve Terkiib-î Bend*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yay.

4. Dijital Kaynaklar

<https://www.mutso.org.tr/hakkimizda/kurulusundan-bugune-yon-krl-baskanlari/3-sevket-golcuklu-1945-1948/> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

5. Kaynak Kişiler

Ali Han EREÖRNEK

Prof. Dr. Mevlüt Çelebi

EKLER

Ek. 1 Konakaltı İskender Alper Kùltür Merkezi⁸⁰

⁸⁰ Cem Durna Arşivi.

Ek. 2 Hafız Sabri AKSOY⁸¹

⁸¹ Türköz, *a.g.e.*, s. 194.

Ek. 3 Menteşe Gazetesi Birinci Sayı Birinci Sayfa

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜRTAJ YASAĞI İLE İLİŞKİLİ SUÇLAR VE BASINDAKİ YANSIMALARI (1929-1943)*

CRIMES RELATED TO ABORTION PROHIBITION IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD AND THEIR REFLECTIONS IN THE PRESS (1929-1942)

Ahmet YILMAZ**

Geliş Tarihi/Received:14.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

YILMAZ, Ahmet, (2024), "Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 49-74.

Öz

Osmanlı Devleti'nin nüfusu artırmaya yönelik politikaları Erken Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu politikalar, doğal olarak insanların bedensel varlıklarının yanında üreme sağlıklarının da kontrol edilmesi anlamına gelmekteydi. Böylece kürtaj yasağı, devletin kadının doğurganlığını kontrol etmesinin önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürtaj, 1926 tarihinde kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "hayat ve vücut bütünlüğü hakkı" gerekçe gösterilerek bir suç olarak kabul edildi ve "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek" başlığı altında incelenerek 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475 ve 476 numaralı maddelerinde bununla ilgili cezai düzenlemeler getirildi. 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımının, nüfus artışının istenen oranda gerçekleşmediğini göstermesiyle kürtaj ile ilgili çeşitli düzenlemelere gidildi. Önce 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152 numaralı maddesi çocuk düşürmeyi sağlayan ilaçların satışı yasaklandı. Daha sonra bu konu 1936 tarihinde kabul edilen 3038 sayılı "Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun" ile "Eşhasa Karşı Cürümler" başlığı altında "İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Suçlar" içerisinde tanımlanarak 468, 469, 470, 471 ve 472 numaralı maddelerle yeni düzenlemeler getirildi. Bu yasalarla kürtaj yasağı ile ilişkili çeşitli suçlar tanımlanmıştır. Kürtajın yasadışı olmasıyla beraber evlilik dışı ilişki, tecavüz veya yoksulluk nedeniyle bebeğin bakımını sağlayamama kaygısıyla ilişkili istenmeyen gebelik yaşayan kadınlar devletin denetiminin dışında, sağlıksız ve güvensiz bir şekilde çocuk düşürmeye devam etmişlerdir. Güvensiz kürtaj yaptıran kadınlar üreme sağlığının bozulmasıyla karşılaşmışlar ya da çocuk düşürmek için kullandıkları ilaçlar nedeniyle yaşamlarını yitirmişlerdir. Bu tür olaylarla ilgili haberler dönemin gazetelerinde yer almıştır. Yenidoğan cinayeti ya da çocuk terki suçlarının da kürtaj yasağı ile ilişkisi sorgulanmış ve yine basında yer alan ilgili haberler takip edilmiştir. Bu makale, belirtilen çerçevede kürtaj yasağı ile ilişkili suçları basındaki yansımaları ile örneklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğurganlık Hakları, Üreme Sağlığı, Kürtaj, Neonatisit, İnfantisit, Filisit.

* Bu Makale, yazarın, "Tarihsel Bağlamda Kadının Doğurganlık Hakları ve Cumhuriyet Türkiye'si Örneği".

Başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,

** Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,

yilmaz.ahmet@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6673-7844>).

Abstract

The policies aimed at increasing the population of the Ottoman Empire continued during the Early Republican period as well. These policies naturally involved controlling not only the physical presence of individuals but also their reproductive health. Thus, the prohibition of abortion emerges as a significant tool for the state to control women's fertility. Abortion was deemed a crime, citing the "right to life and bodily integrity," in the Turkish Penal Code numbered 765, accepted in 1926. It was examined under the title of "Intentional Abortion and Causing Miscarriage" and various penal regulations were introduced in Articles 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, and 476. Various regulations regarding abortion were made following the 1927 population census, which revealed that population growth did not occur as desired. Initially, Article 152 of the General Health Law numbered 1593, dated 1930, banned the sale of drugs facilitating abortion. Later, with the Law numbered 3038, titled "Amendment of Some Articles of the Turkish Penal Code," accepted in 1936, under the heading "Crimes against Individuals," new regulations were introduced within the scope of "Crimes against the Completeness and Health of the Race," specifically in Articles 468, 469, 470, 471, and 472. These laws defined various crimes associated with the ban on abortion. Despite abortion being illegal, women experiencing unwanted pregnancies due to extramarital relationships, rape, or inability to provide care for the baby due to poverty continued to undergo unsafe abortions outside the state's control, in an unhealthy and unsafe manner. Women who underwent unsafe abortions faced compromised reproductive health or lost their lives due to the drugs they used to induce abortion. News about such events appeared in the newspapers of the period. The relationship between newborn murder or child abandonment crimes and the ban on abortion was questioned, and relevant news in the media was also followed. This article aims to exemplify crimes associated with the ban on abortion within the specified framework through their reflections in the press.

Keywords: *Fertility Rights, Reproductive Health, Abortion, Neonaticide, Infanticide, Filicide.*

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

Giriş

En geniş anlamıyla kürtaj, bir ceninin kendi başına yaşayabilme imkanına kavuşmadan önce anne karnından dışarı alınmasını ifade etmektedir.¹ Başka bir ifade ile embriyo ya da fetüsün yaşamsal özelliklerine son vererek gebeliğin sonlandırılmasıdır. Tarih boyunca kadınlar kendi doğurganlıkları ve gebelikleri üzerinde kontrol sahibi olmaya çalışmışlar fakat toplumun ya da sistemin kısıtlamalarına maruz kalmışlardır. Kadının kürtaj hakkı; ceninin bir birey sayılıp sayılmayacağı, kürtajın kadın bedeni için ne derece zararlı olup olmadığı, cenin üzerinde asıl söz sahibinin anne mi baba mı yoksa her ikisinin birden mi olduğu², kürtaj konusunda devletin bir yaptırım gücüne sahip olup olamayacağı gibi konular sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların gidişatı ne olursa olsun devletler, yasa koyucu mekanizmaları ve meşrulaştırıcı araçları sayesinde kadınların doğurganlıklarına müdahale edici yasalar koyma gücüne sahip olmuştur. Kürtaj yasağı, kadınların kendi bedenleri üzerindeki hak ve özgürlüklerini, ahlaken doğru ya da yanlış ama öyle ya da böyle bir şekilde kısıtlar ve kadınlar, gebeliklerini sonlandırmak için kendi kararlarını veremedikleri gibi eşlerinin, ailelerinin ya da toplumun veya devletin müsaadesine tabi olurlar. Bu durum da kadınların ya yaşamak istemedikleri bir gebelik deneyimi yaşamalarına ve doğurmak istemedikleri bir çocuğu doğurmalarına ya da ister modern tıbbi yöntemlerle olsun isterse geleneksel yöntemlerle olsun en nihayetinde yasadışı bir şekilde gebeliğini sonlandırmasına neden olmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde uygulanan nüfusu kontrol etmeyi merkeze alan politikalar, Osmanlı'da olduğu gibi sürdü ve çeşitli kanunlarla tanzim edildi. Bu politikalar, doğal olarak insanların bedensel varlıklarının yanında üreme sağlıklarının da kontrol edilmesi anlamına gelmekteydi. Böylece kürtaj yasağı gibi uygulamalar devletin, kadının doğurganlığını kontrol etmesinin önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürtaj, 1926 tarihinde kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "*hayat ve vücut bütünlüğü hakkı*" gerekçe gösterilerek bir suç olarak kabul edildi ve "*Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek*" başlığı altında incelenerek 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475 ve 476 numaralı maddelerle çeşitli cezai yaptırımlar getirildi. 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımının, nüfus artışının istenen oranda gerçekleşmediğini göstermesiyle kürtaj ile ilgili çeşitli düzenlemelere gidildi. Önce 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152 numaralı maddesi çocuk düşürmeyi sağlayan ilaçların satışı yasaklandı. 1935 yılında yapılan sayımla nüfusun 16.158.000'e ulaşmasına rağmen nüfus, hala istenilen seviyede değildi ve 1936'da kabul edilen 3038 sayılı "*Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*" ile gebeliği sonlandırma suçu "*Eşhasa Karşı Cürümler*" başlığı altında "*İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Suçlar*" içerisinde tanımlanarak 468, 469, 470, 471 472 numaralı maddelerle yeni düzenlemeler getirildi. Bu yasalarla kürtaj yasağı ile ilişkili çeşitli suçlar da tanımlandı. Kürtajın yasadışı olmasıyla beraber evlilik dışı ilişki, tecavüz veya yoksulluk nedeniyle bebeğin bakımını sağlayamama kaygısı nedeniyle gebe kalan kadınların devletin denetiminden dışında, sağlıksız ve güvensiz bir şekilde çocuk düşürmeye devam ettikleri görülmektedir. Bunlara ek olarak yenidoğan cinayetleri de doğurganlığı kontrol altına almayı ve denetlemeye odaklı politikalarla ilişkili görülmektedir.

¹ Warren M. Hern, "Abortion: Medical and Social Aspects", *In Encyclopedia of Marriage and the Family*, David Levinson, Ed. New York: Simon & Schuster MacMillan, 1995. Chapter 1, pp.1-7.

² Babanın fetüs üzerindeki hakkı ile ilgili bi değerlendirme için bakınız: Nilüfer Demirsoy, "Osmanlıdan Günümüze Babanın Fetüs Üzerindeki Hakkının Değerlendirilmesi", *Jinekoloji – Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2018, ss.80-86.

Kürtajın yasaklanmasının en doğal sonucu olarak hangi nedenle olursa olsun kadının gebeliğini sonlandırması ve bununla ilişkili eylemler suç sayılmıştır. Bu suçların, özellikle devletin nüfusun artırılması yönünde politikalar izlediği bu dönemde sık sık gazete haberlerine konu olması da bu açıdan anlamlıdır. Fakat dönem haberlerine bakıldığı zaman, bu suçlarla ilgili bazı davaların sonuçlanana kadar takip edildiği fakat bazı olayların takip edilmeksizin haberinin verildiği görülmektedir. Bu yüzden bazı davaların nasıl sonuçlandığını tespit etmek güçtür. Yine de gazetelerde yer alan pek çok haber, yasadışı ve güvensiz kürtaj uygulamalarıyla birlikte yine kürtaj ile ilişkilendirilebilecek bazı suçların yoğunluğu hakkında bilgi vermektedir. İlgili haberler, kürtaj yasağı dolayısıyla kadınların seçenek olarak gördükleri yasadışı, güvensiz ve denetimsiz kürtajın ne kadar tehlikeli olduğunu fakat bu tehlikesine rağmen gebeliği reddeden kadının kendi gebeliğini kontrol etmek uğruna ne pahasına olursa olsun güvensiz kürtajı tercih edebildiğini de göstermektedir. Bu paha da ne yazık ki kadının ya canından olması ya üreme sağlığının bozulması ya da en iyi ihtimalle hapse düşmesi ve toplumdaki dışlanmasıdır.

1927 ve 1935 yıllarında yapılan nüfus sayımları devletin pronatalist/nüfusu arttırmaya yönelik politikaları belirlemede etkili olurken pronatalist politikalar da doğurganlıkları denetim altına alınan kadınların davranışları üzerinde belirleyici bir etken oldu. Gebeliği sonlandırmak amacıyla bilgi paylaşmak, ilaç temin etmek, alet sağlamak veya gebeliği sonlandırmaya yardımcı olmak gibi eylemler suç sayıldığı ve devletin resmi bir kürtaj programı olmadığı için 1927 ile 1955 yılları arasına ait herhangi bir resmi ve istatistik veri de bulunmamaktadır.³ Bu nedenle gazete taraması yapılırken gebeliğin sonlandırılması ile ilişkili kanun maddelerini içeren 13 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Yasası'nın ve 28 Ekim 1927 tarihli nüfus sayımının etkilerinin takip edilebildiği 1928 yılı ile Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sona erdiği kabul edilen 1942 yılı arası dönem referans alınmıştır.

A. Kürtaj Yasağı ve Kürtaj ile İlişkili Suçlar

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat fermanından beridir devlet, kadın bedeni üzerinde etkili bir kontrol sağlamaya çalışmıştır ve kürtaj yasağı da bunun en önemli alanını oluşturmuştur. Kürtaj kavramı Osmanlı Devleti'nde "İskat-ı Cenin" kavramı ile ifade edilmiştir fakat bu kavram iki anlamı karşılar bir şekilde kullanılmıştır. Kadının gebeliğini herhangi bir ciddi sağlık sorunu nedeniyle sonlandırmak zorunda kalması İskat-ı Cenin kavramı ile tanımlanırken sorunsuz ve sağlıklı bir gebeliğin bilerek ve isteyerek sonlandırılması da aynı kavramla karşılanmıştır.⁴ Günümüzde ikinci anlamı karşılamak için "isteyerek düşük" kavramı kullanılmaktadır ve çoğunlukla gebeliğin istemsiz bir şekilde gerçekleşmesi halinde tercih edildiği bilinmektedir.⁵

Sanayi devrimini yakalamak ve modernleşmek isteyen Osmanlı Devleti, bir taraftan yönettiği bireylerle doğrudan bağ kurmaya çalışırken diğer taraftan da tıbbi alanda merkezileşerek onları kontrol altına almaya çabaladı. 19. yüzyılın başlarından itibaren sağlık konusunda çeşitli adımlar atarak tıp alanında okullaşma yoluna gitti. Devletin gücünün nüfusun ne kadar çok olduğu ile ilişkilendirildiği bu dönemde, kadının doğurganlığını kontrol etme amacıyla 1838'den itibaren çeşitli uygulamalar geliştirilerek nüfusu da

³ Sabahat Tezcan, Banu Akadlı Ergöçmen, Türkiye'de İsteyerek Düşükler, Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 2012;10, Özel Sayı 1: Düşükler, s.38.

⁴ Gülhan Balsoy, "Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni: Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", *Toplumsal Tarih*, 223, Temmuz, 2012, s.23.

⁵ Sema Dereli Yılmaz, Emel Ege, Belgin Akin, Çetin Çelik, "15-49 Yaş Kadınların Kürtaj Nedenleri ve Kontraseptif Tercihleri", *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 18 (3), s.157.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

kontrol etmeye çalıştı.⁶ Böylece çocuk düşürmek, devlet tarafından yasaklanan bir eylem haline gelerek çocuk düşürme ile ilişkili ve suç olarak tanımlanan eylemler ortaya çıktı. Bundan sonra devlet, sadece çocuk düşürmeyi yasaklayan bir mekanizma değil, artık çocuk düşürme ile ilişkili suçları takip eden ve nihayetinde cezalandıran bir mekanizma haline de geldi.

Cumhuriyet döneminde de kürtaj yasağı yine devam etti fakat artık devlet, Müslüman nüfusu artırmak yerine, idari açıdan yönettiği kitlelerin bireysel yaşamlarını da kontrol ederek artık ulusun nüfusunu artırmak istemekteydi.⁷ Bu doğrultuda İtalyan Ceza Yasası'nın etkisiyle oluşturulan 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile çocuk düşürmek "hayat ve vücut bütünlüğü hakkı" gerekçe gösterilerek bir suç olarak kabul edildi ve "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek" başlığı altında incelendi.⁸ Osmanlıdan beri süregelen kürtaj yasağına ve doğurganlığı teşvik eden uygulamalara rağmen 1927 yılındaki sayımla, nüfus artışının istenilen seviyede olmadığı anlaşılacak şekilde bu tarihten itibaren nüfusu artırmaya yönelik uygulamaların sürdürülmesi kararlaştırıldı.⁹ Bu politikaların devamı olarak da 1936 yılında Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle kabul edilen 3038 sayılı kanunla¹⁰ bu sefer çocuk düşürme suçu "Eşhasa Karşı Cürümler" başlığı altında "İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Suçlar" adlı bölümde incelendi ve bu suçun işlenmesi halinde uygulanacak ceza ağırlaştırıldı.¹¹ Aşağıda ilgili başlıklar 1926 tarihli 765 sayılı "Türk Ceza Kanunu" ve 1936 tarihli 3038 sayılı "Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun" açısından incelenmektedir.

A.1. Çocuk Düşürme ve Düşürtme Suçu

Çocuk düşürme yasağı ile doğrudan ilişkili ilk suç, bu yasağa karşı gelerek çocuğun düşürülmesini sağlamak suçudur. Burada, bilerek çocuğunu düşüren kadın ve ona çeşitli şekillerde yardımcı olarak çocuğu düşürten ya da çocuğun düşürülmesi için yol gösteren kişi veya kişilere atfedilen suçtan bahsedilmektedir.

Osmanlı'da daha önce yalnızca bireyleri ilgilendirdiği düşünülen çocuk düşürme fiili, bu eylemden zarar görenlerin dava etmesi söz konusu olursa takip edilip cezalandırılırdı.¹² Ancak 19. yüzyılda doğurmanın bütün devleti ve milleti ilgilendiren bir eylem ve özellikle kadının milli vazifesi sayılması nedeniyle artık kürtaj kesin olarak yasaklandı.¹³ Bebeğini bilerek düşüren kadınların annelik duygusundan yoksun ve zayıf imanlı oldukları düşüncesi işlendi.¹⁴ 1858 tarihinde kabul edilen Ceza Yasası ile gebe bir kadının isteyerek de olsa düşük yapmasına neden olan, düşük yapabileceği yöntemleri tavsiye eden ya da

⁶ Belkis Konan, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *AÜHFD*, C.57, S.4, 2008, s.329.

⁷ Tuba Demirci Yılmaz, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)", *Cogito* (81), 2015, s.13.

⁸ İbrahim Gökburun, "Türkiye'de Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü", *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 4, Coğrafya Özel Sayısı, 2020, s.9.

⁹ Mustafa Köse, Özlem Sertkaya Doğan, "Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), 2022, s.253.

¹⁰ Dilek Özge Erdem, "Çocuk Düşürtme Düzenlemesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65 (4) 2016, s.1645.

¹¹ Elif Yüksel Oktay, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 2014, s.38.

¹² Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), s.70.

¹³ Demirci-Yılmaz, *a.g.m.*, s.71.

¹⁴ *A.g.m.*, s.13.

düşüğe neden olabilecek ilaçları temin eden kimselere yönelik cezai yaptırımlar getirildi.¹⁵ Osmanlı Devleti'nde bu uygulamaların hepsi azalan Müslüman nüfusu artırmayı ve tanzim etmeyi amaçlıyordu.

A.1.1. Çocuk Düşürme ve Düşürmeye Yardım Etme Suçu

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 468 numaralı maddesine göre; alet ve ilaç kullanarak ya da başkasının kullanmasına müsaade ederek çocuk düşüren kadın altı aydan üç yıla kadar hapis ile cezalandırılmaktaydı.¹⁶ 469 numaralı maddesine göre ise bir kadının rızası olsa bile araç sağlayarak çocuğunu düşürmesine aracılık eden kimse de üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılırdı.¹⁷ Zaten ister doğal yolla düşsün ister dışarıdan müdahale ile düşsün, her türlü düşük vakasını hem bildirmek zorunluydu ve hem de her vaka, düşüğün nasıl gerçekleştiğini ve suç unsuru taşıyıp taşımadığını anlamak bakımından, soruşturmaya tabi tutuluyordu.

Milliyet gazetesine yansıyan bir haberde, fukaralık yüzünden çocuk düşürmek isteyen bir kadından bahsedilmektedir. Gedikpaşa'da Sucu Sokağı'nda yaşamını sürdüren 32 yaşındaki Makrahi kızı Vartahi, fakirliği nedeniyle bebeğine bakamayacağını düşünerek iki aylık gebeliğini sonlandırmak istemişti fakat fazla kan kaybettiği için hastaneye kaldırılmıştı.¹⁸ Yukarıdaki maddeleri ilgilendiren başka bir habere göre¹⁹ Horhoryan Efendi adlı bir doktor hakkında Firdevs Hanım'ın çocuğunu düşürtmekten dolayı açılan soruşturmanın tamamlanması sonucunda Müddeiumumi²⁰, Doktor Horhoryan Efendi'nin 468 ve 469 numaralı maddelere göre cezalandırılmasını talep etmekteydi. 24 Teşrinievvel 1931 günü duruşmada Doktor Horhoryan Efendi, Firdevs Hanım'a çocuk düşürtmek için değil, sancılarını durdurmak için ilaç verdiğini ifade ediyordu.²¹ 5 Kanunuevvel 1931'deki davada ise morg tabiplerinden Rahmi ve serbest çalışan doktorlardan Bedrosyan beyler katılarak görüşlerini bildirdiler.²² 20 Mart 1932'de sona eren davaya göre,²³ beş aylık çocuğunu düşürtmek için doktora başvuran Firdevs Hanım ve onun çocuğunu düşürten Doktor Horhoryan ilgili eylemleri nedeniyle suçlu bulundular. Firdevs Hanım altı ay hapse mahkûm edildiği halde cezası tecil edildi fakat Doktor Horhoryan Efendi on ay hapis ve on ay da icra-yı sanattan men cezası aldı ve Doktor Horhoryan Efendi bu kararı temyize götürdü.²⁴

¹⁵ Konan, *a.g.m.*, s.330.

¹⁶ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 468 numaralı maddesi: "*Alet ve ilâç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olarak çocuk düşüren kadın, altı aydan üç seneye kadar hapsolünür.*" Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

¹⁷ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 469 numaralı maddesi: "*Bir kadının rızasile vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olur. Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürmek için kullanılan vasıtadan kadın telef olursa ceza dört seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümü razı olduğu vasıtadan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hâsıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır haptistir.*" Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

¹⁸ *Milliyet*, 4 Mayıs 1931, s.3.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1931, s.2.

²⁰ Müddeiumumi = Savcı

²¹ *Milliyet*, 25 Teşrinievvel 1931, s.3.

²² *Milliyet*, 6 Kanunuevvel 1931, s.2; *Cumhuriyet*, 6 Kanunuevvel 1931, s.3.

²³ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1932, s.2; *Milliyet*, 21 Mart 1932, s.3.

²⁴ *Cumhuriyet*, 29 Mart 1932, s.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

1936 tarihli 3038 sayılı kanununun 469 sayılı maddesi ise çocuğunu isteyerek düşüren kadının dört seneye kadar hapis ile cezalandırılmasını gerekli görmekteydi. Kadının çocuğunu düşürmesine fiilen katılmasa bile gebe bir kadına çocuğunu düşürmesi için araç temin eden ve kadını çocuğunu düşürmeye teşvik eden kişi de altı aydan iki seneye kadar hapis ile cezalandırılacaktır.²⁵ 3038 sayılı kanununun 471 sayılı maddesi gereğince çocuk yapmaya engel olacak eylemlerin gerçekleştirilmesini teşvik eden kimseler de bir seneye kadar hapis veya bin liraya kadar ağır para cezası alacaklardı. Eğer bu eylemler kazanç sağlamak amacıyla yapılmışsa hapis ve para cezaları birlikte verilecekti.²⁶

Kocasının haberi ve izni olmadığı halde çocuğun düşüren Paraşkevi adlı bir kadının haberi ilgi çekicidir.²⁷ İmroz adasında yaşadıkları sırada üç çocuklarını hastalık nedeniyle kaybeden Kosti ve eşi Paraşkevi, İstanbul'a yerleşmişlerdi. Burada Paraşkevi, Beyoğlu'nda Sürp Agop'ta bir apartmanda hizmetçi olarak çalışırken kocası Kosti'den gebe kaldı. Fakat Paraşkevi gebeliğinin üçüncü ayındayken bazı kimseler gebeliğinin onun çalışmasına engel olduğuna ikna etti. Bu kişilere kanan Paraşkevi de yine onların temin ilacı içerek çocuğunu düşürdü. Kosti bunu haber alır almaz eşinin çalıştığı apartmana yaklaşırken elinde paketle çıkan bir adamdan şüphelenerek adamı, elindeki paketi gömdüğü Sürp Agop Mezarlığı'na kadar takip etti. Adamın paketi gömüp gitmesinin ardından paketi gömüldüğü yerden çıkarıp içerisindeki cenini gördü fakat bu sefer de paketi gömen kişi tarafından fark edilip dövüldü ve elindeki paket de alındı. Kosti bu olaydan sonra eşinden ayrı yaşamaya başladı ve eşiyle birlikte diğer kimseleri de mahkemeye verdi fakat davanın akıbeti hakkında bilgi veren başka bir habere basında rastlanamadı. Başka bir habere göre de Güzelyalı'da İsmail karısı Esmâ henüz dört aylıkken bir çocuk düşürmüştü.²⁸ Çocuk düştü mü yoksa bilerek mi düşürüldü; bu bilinmemekle birlikte Esmâ, soruşturması tamamlanmak üzere adliyeye sevk edildi. Bir kadının bebeğini bilerek düşürmesi nedeniyle yargılanması ile ilgili bir habere göre²⁹ Beyoğlu'nda Abdülhak Hamid Caddesi'nde oturan tanınmış zenginlerden birinin eşi olan Anuş Arslan, bir ebeye başvurarak kürtaj olmuştu. Fakat kürtajın etkisiyle rahatsızlanarak Amerikan Hastanesi'ne kaldırılmasıyla olay ortaya çıktı ve birkaç ameliyat ile iyileşebildi. İyileştikten sonra tutuklanan Anuş Arslan, kendisine kürtaj yapan ebe hakkında bilgi vermek istemedi.³⁰

²⁵ 1936 tarihli Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren 3038 sayılı kanunun 469 numaralı maddesi: *"İsteyerek çocuğunu düşüren kadına bir seneden dört seneye kadar hapis cezası verilir.*

Yukarıki fıkrada yazılı cürme iştirak halleri dışında gebe bir kadını, çocuk düşürmeğe yarayacak vasıta tedarik etmek suretile çocuğu düşürmeğe tahrik eden kimse altı aydan iki seneye kadar hapis cezasile cezalandırılır."

Resmî Gazete, Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, 23 Haziran 1936, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 3337, s.6718.

²⁶ 1936 tarihli Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren 3038 sayılı kanunun 471 numaralı maddesi: *"Rıza ve muvafakatle bir erkek veya kadın üzerinde bazı fiiller yaparak onların çocuk yapmak kabiliyetini yok eden ve bu suretle rıza göstererek kendi üzerinde böyle bir fiil ve hareketi yaptıran kimse altı aydan iki seneye kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır.*

Çocuk yapmağa mâni fiil ve hareketlerin işlenmesini teşvik eden veya bu fiil ve hareketlerin işlenmesi için propaganda yapan kimse bir seneye kadar hapis veya bin liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır. Eğer fiil kazanç temini gayesile işlenmiş ise her iki ceza birlikte hükmolunur."

Resmî Gazete, Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, 23 Haziran 1936, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 3337, s.6719.

²⁷ *Akşam*, 2 Teşrinievvel 1938, s.4.

²⁸ *Anadolu*, 4 Mayıs 1941, s.2.

²⁹ *İkdam*, 4 Birincikanun 1942, s.2.

³⁰ *İkdam*, 17 Birincikanun 1942, s.2.

A.1.2. Şiddet Kullanarak Çocuk Düşürtme Suçu

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 470 numaralı maddesine göre ise bir kadının rızası olmadığı halde ve kadının gebeliğini bilerek ilaçla, bir araçla ya da kadına şiddet uygulayarak çocuğunu düşürmesine neden olanlar yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkûm edilecekti.³¹ Bu madde ile ilişkilendirilebilecek bir habere göre³² Sabri adlı biri Makbule adındaki bir kadını Beşiktaş'taki boş bir arsaya zorla götürerek 7 aylık bebeğini düşürmeye zorladı ve olayı görerek müdahale eden mahalle bekçisi Yusuf Ağa'yı da taşla vurarak kafasından yaraladı. Bu sırada Makbule Hanım'ın doğum sancıları tuttuğu için zabıta memurları tarafından Haseki Hastanesi'ne götürülerek tedavi altına alındı ve bebek sağ salım dünyaya geldi. Salim ise yakalanarak hakkında soruşturma açıldı; ancak Sabri'nin davasının nasıl devam ettiği ve hangi karar ile sonuçlandığı ile ilgili başka bir habere rastlanılmadı.

1936 tarihli 3038 sayılı kanunda yer alan 468 sayılı madde ile rızası olmadığı halde bir kadının, on dört yaşından küçük veya idrak kabiliyetinden yoksun bir kadının veya tehdit, şiddet ve telkin yollu zorla rızası alınan bir kadının çocuğunu düşürten kimse yedi seneden on iki seneye kadar hapis ile cezalandırılacaktı. Fakat kadının rızası ile gerçekleştiği vakit çocuğu düşürmeye rıza gösteren kadın da düşürten kişi de iki seneden beş seneye kadar hapis cezası alacaktı.³³ Bu madde ile ilişkili olarak Hayriye adlı bir kadının kendisine işkence yapılarak çocuğunun düşürtülmeye çalışıldığını şikâyet etmesiyle ilgili habere göre;³⁴ Küçükpazar'da Mehmetpaşa Yokuşu'nda bulunan 52 numaralı evde ikamet eden Hayriye Hanım savcılığa giderek kocası, kayınbiraderleri, kayınvalidesi ve bir doktorun kendisine işkence yaparak bebeğini düşürtmeye çalıştıkları hakkında suç duyurusunda bulundu. Anlattıklarına göre; beş ay önce gebe kalan Hayriye Hanım'ın kocası Necdet, bebeğini düşürmesi için ona baskı yapmaktaydı. Fakat buna razı olmayınca kardeşleri ve annesiyle birlikte Hayriye Hanım'ı önce dövmüşlerdi, sonra Kumkapı'daki bir doktordan aldıkları ilacı zorla içirmişlerdi. Ardından da bir odaya hapsedildiğini ve fuhşa zorlandığını iddia eden Hayriye Hanım bir aralık kurtularak ve savcılığa sığınarak hepsini dava etti. Başka bir haber ise Kütahya'da Hanife adlı bir kadının çocuğunu düşürmek için aldığı ilaç yüzünden

³¹ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 470 numaralı maddesi: "Bir kimse gebeliğini bildiği bir kadının rızası olmadığı halde çocuk düşürmeğe mahsus ilâç ve sair vasıta kullanmak yahut kadını dövmeğe veya yaralamak yahut başka bir fiil işlemek suretile çocuk düşürtürse yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkûm olur. Eğer bu düşürtme neticesinde veya bunun için kullanılan vasıtadan kadına ölürse ceza on beş seneden aşığı olmamak üzere ağır hapistir.

Eğer fail kadının kocası ise bu maddede tayin olunan ceza altıda bir miktarı çoğaltılır."

Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

³² Milliyet, 31 Kanunusani 1930, s.3.

³³ 1936 tarihli Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren 3038 sayılı kanunun 468 sayılı maddesi: "Bir kadının rızası olmaksızın çocuğunu düşürten kimseye yedi seneden on iki seneye kadar hapis cezası verilir. Rızasile bir kadının çocuğunu düşürten kimseye iki seneden beş seneye kadar hapis cezası verilir. Çocuğunu düşürtmeğe rıza gösteren kadına da aynı ceza verilir.

Aşağıdaki hallerde birinci fıkra hükmü tatbik olunur:

1- Eğer kadın on dört yaşında küçükse veya her ne suretle olursa olsun irâde veya idrak kabiliyetinden mahrum ise,

2- Eğer rıza şiddet veya tehdit veya telkin veyahut iğfal ile elde edilmiş olursa,

Birinci fıkrada yazılı fiil kadının ölümüne sebep olmuş ise ceza on iki seneden yirmi seneye ve bedenî bir zararı mucib olmuş ise on seneden on beş seneye kadar ağır hapis cezası verilir.

İkinci fıkrada yazılı fiil kadının ölümüne sebep olmuş ise beş seneden on iki seneye ve bedenî bir zararı mucib olmuş ise üç seneden sekis seneye kadar ağır hapis cezası verilir."

Resmî Gazete, Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, 23 Haziran 1936, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 3337, s.6718.

³⁴ Açık Söz, 11 Ağustos 1936, s.3.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

ölmesi ile ilgiliydi.³⁵ Kütahya'da Hanife adlı bir kadın çocuğunu düşürmek için gittiği ebe Hatice ona, çocuğunu düşürmesi için bir ilaç vermişti. Hanife bu ilacı kullandıktan sonra çocuğunun düşmesiyle birlikte birkaç gün geçince ilacın zehirli tesiri nedeniyle kendisi de yaşamını yitirdi. Böylece ebe Hatice için derhal kanuni takibat başlatıldı. Hanife'nin hayattaki çocuklarının İstanbul'a gelerek sığındıkları teyzeleri Bedriye Hanım da çocukların vasisi olduğu için Kütahya Ağır Ceza Mahkemesi'ne 3038 sayılı kanuna uygun şekilde "*şahsi hak davası*" açtı fakat gazetelerde bu davanın nasıl sonuçlandığı ile ilgili bir haber bulunmuyor.

Bir kadının kızına damadı, dünürü ve komşuları tarafından bebek düşürmesi için yapılan baskı nedeniyle açtığı ve asliye hukuk mahkemesinde görülen bir dava da gazetelere yansımıştır.³⁶ Habere göre, Vesile adlı bir kadın; kızı Zehra'nın, kaynanası Kıymet ve kocası Şemsettin'in baskısı ve komşularının da akıl ve destek vermesiyle çocuğunu düşürmeye zorlandığını iddia ediyordu. Vesile'nin iddiasına göre; Zehra'ya ilaç verilmesine rağmen çocuğun düşmemesiyle birlikte kendisinin de çok fazla sancılanması üzerine Zehra, Beyoğlunda Hristaki adlı bir doktora götürülerek çocuk zorla aldırılmıştı. Fakat Zehra, annesinin bu iddiasını reddetti ve o sırada geçirdiği başka bir rahatsızlık için doktora gittiğini söylemekteydi; Doktor Hristaki de çocuk düşürme gibi bir müdahalede bulunmadığını beyan ediyordu ve böylece dava ertelendi fakat bu davanın akıbeti ile ilgili bir başka haber bulunmuyor. Ankara'da Altındağ Mahallesi'nde oturan bir kadının, kocasının da onayını alıp çocuğunu düşürmesiyle ilgili yargılamalarını sütuna taşıyan habere göre de kadının kocası, düşürülen cenini bir çantaya koyarak Kayseri'ye giderken şüpheli tavırları nedeniyle zabıtalardan yakalanınca olayın aslı ortaya çıkmıştı.³⁷ Kürtaj yapan ve yaptıran kimselerin tutuklanmasına örnek olarak gazetelerde yer alan bir haber³⁸ İstanbul'da Fatih'te oturan Arif, birlikte nikahsız yaşadığı 18 yaşındaki Anjel'i gebe bırakmasıyla gelişen olayları konu edinmekteydi. Gebe kalan fakat nikahsız halde bir çocuk doğurmak istemeyen Anjel, Tünelbaşı'nda muayenehanesi bulunan Doktor Saip Ali'ye onbeş lira vererek çocuğu düşürttü. Olayın ortaya çıkması üzerine Sultanahmet birinci sulh ceza mahkemesinde görülen davada Anjel, gebeliği nedeniyle fazla kan kaybettiğini ve çocuğu düşürtmesi için onbeş lira karşılığında Doktor Saip Ali'e iğne vurulduğunu beyan ediyordu. Fakat kanaması yine durmayınca ve anlaşıldığı kadarıyla cenini vücudundan da atamayınca bu sefer hastaneye giderek kürtaj olduğunu ifade etti. Doktor Ali Saip Bey'in, vurduğu iğnenin bebek düşürtme ile ilgisi olmadığını, kanamayı durdurmak için vurduğunu beyan etmesine rağmen Anjel ile ilgili doktor raporu bebek düşürtmeye dair müdahale yapıldığının bildirince Anjel ile Doktor Saip Ali birlikte tutuklandılar. Defnedildikten sonra kürtaj yaptırdığı için öldüğü şikâyet edilen bir kadının cesedinin mezarından çıkarılması ve tetkik edilmesiyle ilgili haberin belirttiğine göre Samatya'daki İmrahor Mahallesi'nde 15 numarada yaşayan 20 yaşındaki Kostantin kızı Katina 15 İcincikanun 1941'de vefat etmiş ve Balıklı mezarlığına defnedilmişti.³⁹ Fakat sonradan savcılığa, Katina'nın henüz evli olmadığı halde gebe kaldığı ve bir doktor tarafından kürtaj yapılması nedeniyle öldüğü ihbarı verildi. Bunun üzerine Katina'nın cesedi mezarından çıkarılarak otopsi yapılmak üzere morga gönderildi. Sonrasında yapılan soruşturmada Katina'nın Balıklı Rum Hastanesi'nde hastabakıcı olarak çalıştığı sırada, aynı hastanede Kadın Hastalıkları uzmanı olan Rum kökenli Doktor Hüdaverdi ile tanıştığı ve ilişki içerisinde olduğu anlaşıldı. Bir süre sonra Katina, Hüdaverdi'den gebe kaldı. Karnı şişmeye başlayınca Doktor Hüdaverdi

³⁵ *Akşam*, 3 Eylül 1938, s.10.

³⁶ *İkdam*, 16 Mayıs 1939, s.2.

³⁷ *Akşam*, 13 Temmuz 1939, s.2.

³⁸ *Akşam*, 14 Şubat 1941, s.2; *İkdam*, 14 Şubat 1941, s.1-4.

³⁹ *İkdam*, 25 İcincikanun 1941, s.5.

çözüm olarak çocuğu düşürmeyi düşündü fakat kürtajdan sonra fenalaşan Katina Ortaköy Şifa Hastanesi'ne kaldırıldı ve kurtarılamayarak öldü. Katina'nın bedeni üzerinde yapılan otopsi ile ilgili raporun da gebeliğin kürtaj nedeniyle sonlandırılıp ölümün de bu nedenle olduğunu doğrulaması üzerine Doktor Hüdaverdi tutuklandı.⁴⁰

A.1.3. Sağlık Hizmetinde Bulunup Çocuk Düşürten Kimseler

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 471 numaralı maddesine göre, çocuk düşürmek için yol gösteren kimse toplum sağlığı hizmetinde bulunan bir kişi ise cezası altında bir oranında artırılacaktı.⁴¹ 472 numaralı maddeye göre de kendisinin, karısının, annesinin, evlatlığının ya da kız kardeşinin namusunu kurtarmak amacıyla bu cürmü işleyenlerin cezası üçte bir oranından üçte ikiye kadar indirilir fakat ağır hapse dönüştürülürdü.⁴² Fakat bu makale çerçevesinde incelenen döneme ait gazete örneklerinde bu yasalarla ilişkili suç örneklerine rastlanmamıştır.

Haberlerden takip edildiği kadarıyla çocuk düşürme veya düşürtme suçunda meşru gayrimeşru ayrımı bulunmuyor. Çocuk düşürtme veya düşürtme suçunun nedenleri fakirlikten başlayarak babanın ya da babanın ailesinin istememesine veya annenin evlilik içi istenmeyen gebelik yaşamasından gayri meşru gebe kalınmasına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bazı haberlerde kadın kocasından onay alarak gebeliğini sonlandırırken bazı haberlere göre kocasının haberi olmadan ve hatta kocasına rağmen buna teşebbüs etmektedir. Kimi zaman da koca karısına baskı ve şiddet uygulayarak gebeliğin sonlandırılmasına çalışmakta veya sonlandırılmasını sağlamaktadır.

A.2. Sakat Bırakma ve Ölümüne Sebebiyet Verme Suçu

Çocuk düşürme suçu ile ilişkili diğer suç da çocuk düşüren kadının sakatlanmasına neden olma ya da ölümüne sebebiyet verme suçudur ve 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek" başlığı altında bulunan 469 numaralı madde ile tanımlanmıştır. Buna göre bir kadının rızası olsa bile ona araç sağlayarak çocuğunu düşürmesine aracılık eden kimse, kadının kullanılan araç nedeniyle vefatına neden olursa dört seneden yedi seneye kadar mahkûmiyet cezası alırdı. Kadının rıza gösterdiğinden daha tehlikeli bir araç kullanılarak ölmesi durumunda cezası beş seneden on seneye kadar ağır hapis cezası idi. Bununla ilgili bir haber Nigâr adlı bir ebenin, bebeğini düşürmek isteyen bir kadının ölümüne sebebiyet vermesi ile ilgiliydi.⁴³ Sürpik adındaki gebe bir kadının merdivenden düştüğü ve bunun etkisiyle kan kaybetmeye başladığı söylenerek müdahale etmesi için ailesi, Ebe Nigâr'ı yardıma çağırılmışlardı. Sürpik'in merdivenden bebeğini düşürmek için bilerek mi düştüğü ile ilgili bir bilgi bulunmuyor fakat istenmeyen gebeliklerde gebe kadınların yüksek bir yerden kendilerini atarak çocuğu düşürmeye çalışmaları bilinen bir olgudur. Habere göre; Ebe Nigâr çağırılması

⁴⁰ İkdâm, 22 Şubat 1941, s.1-4.

⁴¹ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 471 numaralı maddesi: "Yukarıdaki maddelerde yazılan işlerden birini yapan kimse sıhhati amme namına nizam altına alınmış sanat veya meslek ashabından olup ta çocuk düşürtmeğe mahsus çare ve vasıtaları öğretmek veya kullanmak suretile bu fiili vukua getirmiş ve bundan kadının ölümü hâsıl olmuşsa hakkında mezkûr maddelerde yazılı olan ceza altında bir mikdarı çoğaltılır." Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

⁴² 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 472 numaralı maddesi: "Kendisinin veya karısının veya anasının veya evlatlığının veya kız kardeşinin namusunu kurtarmak için çocuk düşüren veya düşürtenler hakkında yukarıda yazılı cezalar üçte birden üçte ikiye kadar indirilir ve ağır hapis cezası hapse çevrilir." Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

⁴³ Cumhuriyet, 2 İkincikanun 1935, s.2.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

üzerine geldiğinde Sürpik'in kocası ona, bebek için “*düşür gitsin*” dedi ve karısı Sürpik de buna razı oldu. Ebe Nigâr da iki saat uğraşmasına rağmen çocuğu düşüremeyip üstüne üstlük çocuğun bedenini yaralayarak bağırsaklarını delince, telaşa düşerek “*bu benim işim değil; doktor lazımdır, çabuk hastaneye götürün*” diyerek Sürpik'i o halde bırakıp gitti. Bu ithamla yargılanan Ebe Nigar'a dört yıl hapis cezası verildi ve cezası tamamlandıktan sonra da bir yıl ebelik yapmaması kararlaştırıldı.

A.2.1. Şiddet Kullanarak Sakat Bırakma ve Ölüme Sebebiyet

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 470 numaralı maddesine göre rızası olmadığı halde gebeliğini bilerek ilaçla, bir araçla ya da şiddet uygulayarak çocuğunu düşürmesine ve ölümüne neden olanlar onbeş seneden az olmamak kaydı ile ağır hapis cezasına çarptırılacaktı. Bu suçu işleyen kişi kadının kocası ise cezası altıda bir oranında artırılacaktı. 1936 yılında 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda 3038 sayılı kanun ile yapılan değişiklik çerçevesinde; 468 sayılı maddeye göre, rızası olmadığı halde bir kadının çocuğunu düşürtmek suretiyle ölümüne neden olan kimse on iki seneden yirmi seneye kadar ağır hapis cezası ile yargılanacaktı. Eğer kadının fiziksel bir sakatlık yaşaması söz konusu olursa on seneden on beş seneye kadar ağır hapis cezası söz konusu olacaktı. On dört yaşından küçük veya idrak kabiliyetinden yoksun bir kadın veya tehdit, şiddet ve telkin yollu zorla rızası alınan bir kadın yaşamını yitirirse sorumlular beş seneden on iki seneye kadar ağır hapis cezası ile yargılanacaktı fakat kadının sakatlanması halinde cezası üç seneden sekiz seneye kadar ağır hapis cezası olacaktı.

Gazetelere yansıyan ve bu madde ile ilgili bir haber karısına uyguladığı şiddet nedeniyle bebeğini düşürmesine neden olan Bahattin Bey'in Ağırceza Mahkemesi'nde yargılanması hakkında bilgi veriyordu.⁴⁴ Şişli'de Meşrutiyet Mahallesi'nde yaşayan Bahattin Bey, bir gün gebe olan eşi Rabia Hanım ile kavga etmiş, eşini dövmüş ve bebeğini düşürmesine neden olmuştu. Herhalde Ebe Hatice Hanım da Rabia Hanım'ın düşen çocuğunu rahminden temizlediği halde olayı haber vermemesi nedeniyle davada adı geçmektedir fakat akıbeti hakkında bilgi verilmemektedir. Bahattin Bey'in düşen çocuğu boş bir kuyuya gömmesine rağmen olay kulaktan kulağa yayıldıktan sonra savcılık olay hakkında soruşturma başlattı. Mahkemeye Bahattin Bey ve eşi Rabia Hanım birlikte ölüme sebebiyet vermekten çıkarılmışsa da şahitlerin dinlenmesi neticesinde Bahattin Bey'in tutuklanmasına karar verildi. Başka bir habere göre; Galata'da Karabaş Mahallesi'nde Dereboyu'nda yaşamakta olan Ferhunde Hanım, Sabri ve Zeki adındaki iki kişi tarafından dövülerek sekiz aylık bebeğini düşürmüş ve Haseki Hastanesi'ne kaldırılmıştı. Bunun üzerine savcılık, Sabri ile Zeki'yi tutuklatarak soruşturmaya başlattı.⁴⁵ Benzer bir haber Çorapkapı Mirali Mahallesi'nde Hasan, Merih ve Emin adlı üç kişinin gebe olduğunu bildikleri halde Fatma adlı bir kadını dövmeleriyle ilgiliydi.⁴⁶ Sancıları nedeniyle çocuğunu düşüreceğini düşünen Fatma, kocası Hüseyin ile Memleket Hastanesi'ne gitti ve tedavi edilerek taburcu oldu. Buna rağmen birkaç gün sonra, ikiz oldukları bebeklerini düşüren Fatma ve kocası, bundan Hasan, Merih ve Emin'i sorumlu tutarak bir soruşturma açılmasını sağladı. Anadolu gazetesi sütunlarına da şiddet yoluyla çocuk düşürmeye sebebiyet verme konulu iki olay yansımıştı.⁴⁷ İlk olay, Melahat adlı bir kadının Karaman Sokağı'nda 30 numaralı evde Hayriye adlı bir kadını döverek üç aylık bebeğini düşürmesine neden olması haberi idi. Ağırceza'da görülen mahkemede, Hayriye'nin şiddet gördüğü ve bu nedenle çocuğunu düşürdüğüne dair

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1937, s.2.

⁴⁵ *Akşam*, 20 Nisan 1937, s.3.

⁴⁶ *Anadolu*, 6 Kanunusani 1937, s.4.

⁴⁷ *Anadolu*, 3 Haziran 1937, s.4.

raporu veren İzmir eski adli tabibi Muhib Nureddin Bey'e göre; düşen çocuğu görmediği için ruşeym⁴⁸ mi yoksa cenin mi olduğunu anlaması imkânsızdı fakat Hayriye'nin rahmindeki ve vücudundaki izlere bakıldığında dayak yemesi nedeniyle çocuğunu düşürdüğü belliydi. Buna göre, Melahat'ın suçu sabit olduğundan cezalandırılması gerekmekteydi. Diğer haber de Selvilimescitte Ayan Sokağı'nda geçen benzer bir olaydı. Abidin kızı Fatma'yı döverek çocuğunun düşmesine neden olan henüz orta mektep öğrencisi olan Emin ve Hasan kardeşler, Fatma'nın kaynanasının teşvikiyle Fatma'yı evinde dövmüşlerdi. Bu dayak neticesinde Fatma'dan kan boşandı ve bu hal, çocuk düşene kadar iki ay daha devam etti. Mahkeme, düşüğe neden olan kanamanın Fatma'nın dövülmesi ile ilişkili olup olmadığının tetkiki için ertelendi. Karısını döverek çocuğunu düşürmesine neden olan Mehmet Ali'nin haberi de gündemde yer aldı.⁴⁹ Davası ağır ceza mahkemesinde görülen Mehmet Ali, karısını sık sık döven bir adamdı ve yine birgün, gebe olduğunu da bildiği halde eşi Nedime'yi dövdükten sonra bebeğin düşmesine neden olduğu iddiasıyla mahkemeye çıkarıldı. Mehmet Ali'nin iddiayı reddetmesine rağmen şahitlerden 16 yaşındaki Nadide, Mehmet Ali'nin eşi Nedime'nin böğrüne yumruklar vurduğu, kadını şiddetli bir şekilde dövdüğü ve sonunda da Nedime'nin başına mangal fırlattığı yönünde ifade verdi. Bu olayın üzerine Nedime rahatsızlanmıştı ve bir haftaya kalmadan da çocuğunu düşürmüştü. Başka bir haber de İkinci Ağırceza Mahkemesi'nde görülen bir davadan bahsetmektedir. Pavli oğlu Abdullah'ın beyanına göre iki aylık gebe olan karısı Fatma bebeğini düşürmek için Marika adlı bir kadının aracılığıyla Doktor Vasil'e gitmişti ve çocuğunu düşürmüştü. Fakat Fatma akşam eve döndüğünde fenalaşarak Haseki Hastanesi'ne kaldırıldı ve ertesi gün de vefat etti. Kocası Abdullah da bundan Doktor Vasil'i sorumlu tutup 3 bin liralık tazminat davası açtı. Doktor Vasil ise bahsedilen doktorun kendisi olmadığını, Marika'nın da teyid etmesiyle savunmaktaydı.⁵⁰

A.2.2. Sağlık Hizmetinde Bulunup Sakatlama ve Ölüme Sebepiyet

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 471 numaralı maddesine göre toplum sağlığı hizmetinde bulunan bir kişi çocuk düşürmek için yol göstermişse ve bu nedenle çocuk düşürme eylemi kadının ölümü ile sonuçlanmışsa cezası altıda bir oranında artırılacaktı. Bu maddeyi ilgilendiren bir olayı aktaran haber şöyleydi:⁵¹ Gedikpaşa'da 15 numaralı evde yaşayan Madam Mannik, gebe kaldığı bebeği düşürmek için Doktor Artin Efendi'ye başvurdu ve ondan temin ettiği ilacı kullanarak çocuğu düşürüp sonrasında da vefat edince, kürtajı gerçekleştiren Artin Efendi hakkında da savcılık bir soruşturma başlattı. Aktrist Nimet Hanım'ın kürtaj nedeniyle vefatı haberi de gündeme gelmişti.⁵² Annesi Roza Hanım'ın beyanına göre asıl adı Agavni olduğu halde Müslüman olan Mustafa Efendi ile evlenince adını değiştiren Nimet Hanım, 29 yaşındaydı ve 7 yaşında da bir çocuğu bulunuyordu. Anadolu'da kumpanyalarda gezen Nimet Hanım gebeliğinin dördüncü ayındayken İstanbul'a gelmişti ve çocuğu düşürmek istiyordu. Bunun için Galata'da Mandra Sokağı'ndaki İhsan Paşa Apartmanı'nda oturan Sivasti Kiryakiçe adlı bir kabileden⁵³ yardım istedi. Sivasti Kiryakiçe'nin, yarım saat içerisinde iyi olacağını vaat ederek Nimet Hanım'a içirdiği ilaç onun büyük bir sancı yaşamasına neden oldu. Nimet Hanım, eşi Mustafa Efendi tarafından Haseki Nisa Hastanesi'ne kaldırıldı fakat birkaç saat

⁴⁸ Doktor Muhib Nureddin Bey ruşeym ile cenin arasındaki farklı şöyle açıklıyor: "*Ruşeym henüz kalb ve adalâti teşekkül etmemiş, cenin ise her uzvu teşekkül etmiş, hayata kavuşmuş çocuk demektir.*"

⁴⁹ *Akşam*, 24 Kanunuevvel 1938, s.3.

⁵⁰ *İkdam*, 10 Nisan 1940, s.2.

⁵¹ *Milliyet*, 8 Eylül 1929, s.3.

⁵² *Milliyet*, 3 Kanunuevvel 1930, s.3.

⁵³ Kabile = Kadın Ebe

sonra içtiği ilacın tesiriyle vefat etti. Sütuna taşınan başka bir haber de hamli⁵⁴ alırken kadının ölmesine sebebiyet veren doktor ile ilgiliydi. Beyoğlu'nda Kabristan Sokağı'nda Zarika Apartmanı'nda 6 numaralı evde yaşayan İbrahim Bey, karısı Madam Mari'nin karnındaki bebeği aldırarak için Doktor İstavraki Leontiyadis Efendi'ye gitmişlerdi. Fakat Madam Mari'nin karnındaki bebeğin alınmasıyla vefat etmesi üzerine İbrahim Bey derhal savcılığa şikâyetle bulundu ve doktor hakkında yapılacak soruşturma için Madam Mari'nin bedeni mezardan çıkarılarak incelemeye başlandı.⁵⁵ Soruşturma sürecinde Doktor İstavraki; çocuk düşürmek, bunu yaparken ölüme sebebiyet vermek ve hadiseyi hükümete bildirmemek suçlarıyla itham edilmekteydi. Fakat adli tabibin raporu, Madam Mari'nin gebe iken ağır bir grip hastalığı geçirmesi nedeniyle çocuğunu düşürdüğü yönündeydi. Mahkeme İstavraki Bey ile olaya dahil olan Doktor Bahar Efendi'nin beraatlarına karar verdi.⁵⁶ Benzer bir olayı aktaran habere göre; Beyoğlu'nda Kabristan sokakta yaşayan ama vefatı nedeniyle defnedilen Madam Olga'nın, çocuk düşürdüğü için öldüğü yönündeki bir ihbar nedeniyle mezarı açılarak cesedine otopsi gerçekleştirilmişti. Madam Olga'nın çocuk düşürdüğünün anlaşılması üzerine kız kardeşi ile doktorları olan İstavraki Lioniyadis Efendi, savcılık tarafından sorgulandılar.⁵⁷ Halihazırdaki kanun maddesiyle tezat içerir gibi görünen habere göre⁵⁸ Muazzez ve Müyesser adlı iki kadın, gebe olduğunu bildikleri halde Emine Hanım'ı dövmüşler ve bebeğini düşürmesine neden olmuşlardı. Mahkemede dinlenen Atiye, Baise, Güzel ve Advie hanımlar da kavgaya Emine Hanım'ın sebep olduğunu beyan ettiler ve bunun üzerine Savcı Muhlis Bey, suçluların çocuk düşürmeye sebep olmaktan beraatlarını, dayak atmaktan ise cezalandırılmalarını talep etti. Hakimler heyeti de iki kadının çocuk düşürmeye sebebiyetten beraatlarına hüküm kılarken dayak atmaktan da birer lira para cezasına çarptırılmışlar fakat kadınların ahlaki olgunlukları dikkate alınarak cezaları ertelendi. Haberde, mahkemenin neden çocuk düşürmeye sebebiyet vermelerine rağmen sanıklar hakkında beraat kararı verdiği ile ilgili bir bilgi bulunmuyor. Başka bir haber de bir doktorun yine kürtaj yaparken ölüme sebebiyet vermesiyle ilgiliydi.⁵⁹ Emirgan'da Safraf Sokağı'nda ikamet eden on dokuz yaşındaki Marika adlı kadın Beyoğlu'nda kürtaj yaptırırken rahatsızlandığı için Sen Jorj Hastanesi'ne kaldırılmış fakat burada vefat etmişti. Kürtajı yaptığı tespit edilen Doktor Aleksandr, daha önceden tanımadığı Marika'nın kendi hastalarından Jülyana adlı bir kadın tarafından ağır hasta şekilde kendisine getirildiğini beyan etti. Ona göre, çocuğunu kendi kendine düşürmek için kinin gibi çeşitli ilaçlar alan Marika kendi kendine ameliyat yapmaya çalışırken kan kaybetmeye başladığı için kendisine getirildi fakat doktor da hiç müdahalede bulunmadan Marika'yı doğrudan Haseki Hastanesi'ne göndermişti. Orada dört gün kaldıktan sonra taburcu olan Marika evinde tekrar rahatsızlanınca bu sefer Sen Jorj Hastanesi'ne yatırılmış fakat bu sefer orada vefat etmişti.

A.2.3. Araç ve İlaç Temin Ederek Sakatlama ve Ölüme Sebebiyet

1930 yılında kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu evliliği kamusal bir yapı kabul etti ve 152. maddesi ile düşüğe neden olabilecek ya da gebeliği engelleyebilecek

⁵⁴ Haml = Karındaki (taşınan) Bebek, Cenin

⁵⁵ *Milliyet*, 4 Teşrinisani 1931, s.3.

⁵⁶ *Milliyet*, 14 Mart 1932, s.3.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 19 Teşrinisani 1931, s.2.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1933, s.2.

⁵⁹ *Akşam*, 12 Teşrinievvel 1941, s.3.

her türlü aracın ve ilacın satışı yasaklandı.⁶⁰ 1936 tarihli 3038 sayılı kanunun 470 sayılı maddesine göre; bir kadının bebeğini düşürmesi için araç temin edip fiilen müdahalede bulunurken kadının ölmesine veya sakatlanmasına neden olan kişi, 8/6/1933 tarih ve 2275 sayılı kanunun 456 numaralı maddesi gereğince, bir kişinin yirmi gün boyunca organlarından birini kullanamayacak şekilde sakatlaması veya akli ve bedeni dengesini bozması ya da gebe kadının çocuğunun vaktinden çok erken doğmasına neden olması nedeniyle bir seneden beş seneye kadar hapis ile cezalandırılacaktır. Fakat sakatlanma veya akli dengenin kaybı kalıcı bir şekilde gerçekleşmiş, kadının çocuk yapma kabiliyeti zarar görmüş, çehresinin kalıcı bir şekilde değişmesine neden olmuş veya bebeği düşmesine neden olmuşsa cezası üç seneden on seneye kadar ağır hapis cezası olacaktır.⁶¹ 3038 sayılı kanunun 471 sayılı maddesi gereğince de rıza göstererek bile olsa kendi üzerinde bazı eylemler gerçekleştirerek üreme yeteneğinin yok olmasına neden olan ve bu eylemi gerçekleştiren kimseler altı aydan iki yola kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılacaklardır. 472 sayılı maddeye göre bu eylemleri gerçekleştiren kişi kendisinin veya bir akrabasının şerefini ve namusunu kurtarmak amacıyla gerçekleştirmişse alacağı ceza yarından üçte ikiye kadar indirilecektir.⁶²

Dönemin göze çarpan haberlerinden de anlaşıldığı kadarıyla çocuk düşürmek amacıyla kullanılan ve eğitimsiz ebeler ya da yaşlı kadınlar tarafından tavsiye edilen ve “ilaç” denilen genelde tehlikeli veya en iyi ihtimalle yararsız geleneksel karışımların ölüme ya da yaralanmaya neden olabileceği bilinse bile istenmeyen gebeliğini sonlandırmak isteyen ya da başka bir ifade ile kendi doğurganlığı üzerinde kontrol sahibi olmak isteyen kadınlar tarafından yine de kullanılmaktaydı. Örneğin bu nedenle ölü bulunmuş bir kadın ile ilgili habere göre;⁶³ Karaman’a bağlı Kızılkaya köyünde bulunan 28 yaşlarındaki bir kadına ait cesette yapılan incelemelere göre kadın, çocuk düşürmek için kullandığı muzır ilaçlar nedeniyle ölmüştü. Bu ve benzeri olaylar yüzünden çocuk düşürme ve ölüme sebebiyet verme suçu ile ilgili yasalar, çocuk düşürmeye teşvik edenleri ve kimselere çocuğunu düşürmeye yarayan araç veya ilaç temin edenleri de kapsamaktaydı. Daha önce Akşam gazetesinin 3 Eylül 1938 tarihli nüshasında geçtiği bahsedilen ve Hanife’ye çocuğu düşürmesi için verdiği ilaçla ölümüne neden olan Ebe Hatice’nin verdiği ilaç geleneksel bir niteliğe sahipti, tehlikeliydi ve üstelik iki kere uygulamıştı. Ebe Hatice, ilkin yanmış bir çıranın ucuna sigara ağızlığından alınan nikotin bulaştırarak Hanife’nin bunu doğum

⁶⁰ 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun 152 numaralı maddesi: “İlkaha mâni veya çocuk düşürmeğe vasıta olup Sihat ve İçtimai Muavenet Vekaletince tayin olunacak alât ve levazımın ithal ve satışı memnudur. Bunların tababette müstamel envai Sihat ve İçtimai Muavenet Vekaletinin tayin edeceği şartlar dairesinde ithal edilir ve eczanelerde reçete ile satılır.”

Resmî Gazete, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 6 Mayıs 1930, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 1489, s.8902.

⁶¹ 1936 tarihli Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren 3038 sayılı kanunun 470 numaralı maddesi: “Gebe sanılan bir kadına çocuk düşürmek için vasıtalar tedarik eden veya bu kadın üzerinde bu maksatla bazı fiillerde bulunan kimsenin fiili kadının ölümüne veya bedenî bir zarar sebep olmuş ise fail 452 ve 456ncı maddeler hükümlerine göre cezalandırılır. Fil kadının rızası ile işlenmiş ise verilecek cezanın üçte biri indirilir.”

Resmî Gazete, Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, 23 Haziran 1936, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 3337, s.6719.

⁶² 1936 tarihli Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren 3038 sayılı kanunun 472 numaralı maddesi: “471nci madde dışında bu fasılda yazılı olan fiiller kendisinin veya akrabasının şeref ve namusunu kurtarmak için işlenmiş ise verilecek ceza yarından üçte ikiye kadar indirilir.”

468nci maddenin birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci ve altıncı fıkralarıyla 469ncü maddenin ikinci fıkrası ve 470nci maddede ve 471nci maddenin birinci ve ikinci fıkralarında yazılı cürümlerin faili tababet ve şubabı mensubu ise verilecek ceza üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.”

Resmî Gazete, Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, 23 Haziran 1936, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 3337, s.6719.

⁶³ Açık Söz, 21 İnkıcanun 1937, s.5.

kanalına yerleştirmesini sağladı. Ancak Hanife bu çıra ile yaralandı ve kan kaybetmeye başladı. Bu defa Ebe Hatice, beygir gübresi ile peyniri karıştırıp, Hanife'nin bu ilaçtan korktuğunu ve öleceğini düşündüğünü söylemesine rağmen onu, ilacı doğum kanalına yerleştirmesine ikna etti. Bu defa Hanife bu uygulamanın sonucunda sancılandı ve yaşamını yitirdi. Dolayısıyla Ebe Hatice, Hanife'yi rıza gösterdiğinden daha tehlikeli bir ilacı kullanmaya ikna ederek ölümüne sebebiyet vermekten de suçlanmaktaydı. Diğer yandan Hanife'nin yaralandığı halde ve ölme ihtimalinin olduğunu bile bile gebeliğini sonlandırma çabasına girmesi de önemlidir. Gebeliğine yabancılaştığı kabul edilmesi gereken Hanife'nin doğurmak istemediği halde, kürtaj yasağı nedeniyle yaşamını tehlikeye atan güvensiz kürtaja başvurması kadının, kendi bedeni üzerinde söz sahibi olabilmek çabası ile ilişkili kabul edilmelidir. Buna benzer bir olay İstanbul'da Şehremini'de yaşanmıştı. Uzunyusuף Mahallesi'nde Karabaş Sokak'ta 17 numaralı evde yaşayan 22 yaşındaki Hayriye adlı bir kadın, misafirliğe gittiği Muratpaşa sokak 12 numaralı evde gayrimeşru çocuğunu düşürmek için içeriği bilinmeyen bir ilaç içmiş ve sonrasında da zehirlenerek ölmüştü.⁶⁴ Kasımpaşa'da Dörtkuyu'da Dereboyu Caddesi'nde oturan Ahmet Ağanın eşi Fatma Hanım'ın çocuğunu düşürmek için aldığı benzer bir ilaç nedeniyle ölmüştü.⁶⁵ Yine düşük yapmak için ilaç kullanan bir kadından bahseden habere 9 Nisan 1932 tarihli Milliyet gazetesinde yer verilmektedir.⁶⁶ Çocuğunu düşürmek için adı bilinmeyen bir kadından ilaç alan İstanbul'da Bayram Sokağı'nda yaşayan Elizabet adlı bir kadın, aldığı ilacın tesiriyle ifade veremeyecek kadar fenalaşarak hastaneye kaldırılmıştı.

3038 sayılı kanunun 470 sayılı maddesine ilişkin bir olayın aktarıldığı habere göre;⁶⁷ Beyoğlu'nda oturan Despina adında genç bir kadın bebeğini düşürdüktan sonra ölmüş ve defnedilmişti. Fakat daha sonra Despina'nın ilaç içerek kürtaj yaptırdığı ve bu nedenle de öldüğü ihbarı üzerine, mezarı açılarak cesedine otopsi yapıldı. Otopsi sonucuna ve savcı yardımcılarında Ziya Bey'in sürdürdüğü soruşturma ile anlaşıldığına göre Despina'ya, Araksi adında bir kadın tarafından ilaç verilerek çocuk düşürtülmüştü ve ardından Despina dayanamayarak vefat etmişti. Habere göre Araksi derhal yakalanıp hakkında soruşturmaya başlandı.

Kimi zaman, tek çareyi çocuk düşürmek olarak gören ve temin ettiği ilaç nedeniyle yaşamını yitiren kadınların bu ilacı nereden temin ettiğinin belirlenemediği de olmaktadır. Bazen başkası tarafından önerilen ilacı kendi üzerinde uygulayan kadınların ilacı temin ettikleri kişinin kimliğini açıklamama eğiliminde oldukları görülmektedir.

B. Kürtaj Yasağı ile İlişkili Olabilecek Suçlar

Çocuk terk etme (*child abandonment*) ve bebek cinayeti (*neonatisit, infanticit, filisit*) suçlarının oldukça çeşitli nedenleri bulunmaktadır ve bu nedenleri sınıflandırmak da güçtür.⁶⁸ Yine de bütün sınıflandırma çalışmalarında kürtaj yasağı, çocuk terk etme ve bebek cinayeti⁶⁹ suçlarında bir etken olarak yer almıştır.⁷⁰ Buna rağmen kürtaj yasağı nedeniyle gebeliğine son veremeyen ve doğum yaptığı bebeği katleden veya terk eden

⁶⁴ *İkdam*, 15 Birinciteşrin 1941, s.1

⁶⁵ *Milliyet*, 22 Kanunusani 1931, s.5.

⁶⁶ *Milliyet*, 9 Nisan 1932, s.3.

⁶⁷ *Akşam*, 2 Mayıs 1942, s.3.

⁶⁸ Salih Murat Eke, "Tarihsel Gelişimi Açısından Çocuklarını Öldüren Anneler: Bir Derleme Çalışması", *Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 3, No 6, Yıl 20024, ss.58-60.

⁶⁹ Laura J. Millet, M.D., "Denial of Pregnancy", *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc., 2005, s.89.

⁷⁰ *A.g.m.*, s.89.

kimsenin durumu, hukuken kürtaj yasağından bağımsız olarak ele alınır. Zira kürtaj, halihazırdan gebeliğin sonlandırılmaması ile ilişkili bir yasaktır ve bu yasak, bir kadının doğan bebeğine karşı oluşan yükümlülüklerini ve sorumluluklarını ortadan kaldırmaz.

B.1. Çocuk Terk Etme (*Child Abandonment*) Suçu

Çocuk terk etme suçu da yenidoğan cinayetlerine benzer nedenlere sahiptir. Bebek genelde ölüme terk edilmektedir ya da başkaları tarafından bulunabileceği bir yere bırakılmaktadır. Terk suçunu işleyenlerin bebeği, çöplük gibi sağlık açısından oldukça riskli ve etçil hayvanlar tarafından yenilebileceği yerlere canlı olarak bırakmaları, çocuğu öldürmeye kastettiklerini düşündürmektedir. Kimi durumlarda ise bebek, başkaları tarafından kolayca bulunabileceği yere ve üzerinde notlarla terkedilmektedir. Terk suçu, 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "*Şahıslara Karşı İşlenen Cürümler*" adlı başlığın dokuzuncu babında "*Çocukları veya kendilerini idareye muktedir olmayanları veya tehlikede bulunanları kendi haline terk etmek cürümleri*" adlı beşinci faslında yer almıştır. Buradaki 473 numaralı maddeye göre sorumluluğu kendisinde bulunan on iki yaşın altındaki bir çocuğu veya akıl ve beden sağlığının bozuk olması dolayısıyla bakıma muhtaç kimseyi kasıtlı olarak kendi başına bırakanlar üç aydan otuz aya kadar hapis ile cezalandırılacaktır. Terk etmek nedeniyle o kişinin bedeninde ve sağlığında büyük bir bozulma yaşanmış ve akli dengesini bozulmuşsa yine buna sebep olan kişinin cezası beş seneye kadar ağır hapis cezası ile karşılaşacaktı. Kişinin yaşamını yitirmesi halinde ise on seneye kadar ağır hapis cezası öngörülmekteydi.⁷¹ 474 numaralı maddeye göre de terkedilen kimsenin insanların bulunmadığı ıssız bir yere terkedilmesi ve yine terkedilen kimsenin, terkeden kişinin meşru ve evlatlık olarak kabullendiği çocuğu olması halinde cezası üçte bir oranında artırılacaktı.⁷²

1926 tarihli 475 numaralı madde, kişinin kendisinin, karısının, anasının, evladının veya kız kardeşinin namusunu kurtarmak kaygısıyla gayrimeşru çocuğu doğumundan beş gün içerisinde terkeden kişinin cezasından altıda bir oranında üçte bir oranına kadar indirimle gidileceğini belirlemiştir.⁷³ Bu maddeye örnek bir olay İzmir'de gerçekleşmişti.⁷⁴ Uşak'ta bir bostanda geceleyin tanımadığı bir adamdan hamile kalan Şerife, doğumdan hemen sonra çocuğunu komşusu olan Hatice ve Şükrü'den de yardım alarak İzmir Halkapınar'da bir duvarın dibine bırakmış ve çocuk burada ölmüştü. Yargılamalarında Şerife ve Hatice,

⁷¹ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 473 numaralı maddesi: "*Her kim muhafazası kendisine ait olan on iki yaşından aşağı bir sabiyi veya müptelâ olduğu akıl veya beden hastalığından dolayı kendisini idare edemeyen bir kimseyi kasten kendi başına terkeder ise üç aydan otuz aya kadar hapse mahkûm olur. Eğer bu terk fiilinden o kimsenin vücudüne veya sıhhatine büyük bir zarar gelmiş veya akli teşevvüğe uğramış ise failin cezası beş seneye ve telef vukua gelmiş ise on seneye kadar ağır haptistir.*"

Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

⁷² 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 474 numaralı maddesi: "*Aşağıda gösterilen hallerden biri varsa yukarıki maddede yazılı cezalar üçte bir miktarı çoğaltılır. Bu haller:*

1- *Terkolunan mahallin insandan hali bulunması,*
2- *Bir şahsın kendi meşru evlâdını veya kendinden olduğunu ikrar eylediği çocuğunu veya evlâtlığa kabul ettiği bir çocuğu veya bunların o kimseyi terketmiş olmasıdır.*"

Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

⁷³ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 475 numaralı maddesi: "*Yukarıdaki maddelerde gösterilen terk fiilleri kendisinin veya karısının veya anasının veya evlât ve ahfadının veya kız kardeşinin namusunu kurtarmak için doğumundan henüz beş gün geçmemiş gayrimeşru bir çocuk aleyhinde işlenmiş olursa fail hakkında mezkûr maddelerde yazılı cezalar altında birden üçte bire kadar indirilir.*"

Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

⁷⁴ *Akşam*, 24 Haziran 1939, s.2.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

namuslarını kurtarmak için çocuğu bıraktıklarını fakat öleceğini hiç düşünmediklerini belirttiler ve bu yüzden sekizer ay hapis ile cezalandırıldılar. Şükrü ise suçu sabit görülmediğinden beraat etti.

1926 tarihli 476 numaralı madde de yedi yaşından küçük bir çocuğu veya akıl veya beden sağlığı bozuk olduğu halde terk edilmiş ya da ölü, yaralı veya yardıma muhtaç halde bir kimseyi bulup da ait olduğu daireye veya hükümet memurlarına bildirmeyenler için de beş liradan elli liraya kadar ağır para cezası getirmekteydi.⁷⁵ Örneğin, Hafize isminde bir kadın, ismi henüz bilinmeyen birisiyle yaptığı kavga nedeniyle bebeğini düşürmüş fakat ilgili birimlere bildirmeden defnettiği için suçlanarak hakkında soruşturma başlatılmıştı.⁷⁶ Şehremini'nde Lütfipaşa Caddesi'ndeki Sultan Selim medresesinin odasında kalan Arnavud Cemal, diplomasız Ebe Ayşe'nin doğurduğu fakat ölü doğan bebeğini, resmî kurumlara bildirmeden bahçesine gizlice gömmüştü. Fakat daha sonra olay bir haftanın ardından ortaya çıkınca Arnavud Cemal, karısı ve Ebe Ayşe tutuklandılar.⁷⁷

Çocuk terk etme suçlarında, dönemin imkanları nedeniyle olsa gerek, suçu işleyenlerin bilinmemesine ve bulunamamasına çokça rastlanmaktadır. 10 Haziran 1929'da Sultan Selim Camii'nin sahrincına⁷⁸ bırakılan ve kim tarafından bırakıldığı anlaşılamayan bir erkek çocuğunun buraya öleceği düşünülerek bırakıldığı kanaati bulunmaktaydı.⁷⁹ Eyüp'ün Arka Emine Mahallesi'nde yaşanan bir olay oldukça acı bir örnek teşkil ediyordu. Habere göre, bir çoban köpeği ağzında yeni doğmuş bir erkek bebek ile dolaşmaktaydı. Halk bunu farkeder etmez köpeği kovalayarak bebeği bırakmasını sağladıysa da bebek, aldığı ısırik yaraları nedeniyle yarım saat içerisinde yaşamını yitirmişti.⁸⁰

Dönem haberlerine göre metruk çocuklar sağlıklı bir şekilde bulunursa Darülaceze'ye gönderilmektedir. Bu çocukları kimlerin bıraktığı ile ilgili soruşturmalar ya sonuç vermemekte ya da soruşturma basın tarafından takip edilmemektedir. Örneğin, canlı olarak bulunup Darülaceze'ye gönderilen bir bebeğin kundağında bulunan kâğıt, bu erkek çocuğun Müslüman olduğunu vurgulamaktaydı.⁸¹ Beyoğlu'nda Bostanbaşı'nda şoför Ali Efendi'nin kapsının önüne bırakılan birkaç aylık kız çocuğu⁸²; Dolmabahçe garhanesinin duvarının dibine bırakılan üç haftalık bir kız çocuğu⁸³; Bostanbaşı'nda Defterdar Yokuşu'nda yer alan 22 numaralı evin basamağında bulunan 15 günlük kız çocuğu⁸⁴ da metruk halde bulunup Darülaceze'ye gönderilen bebeklerdir. Üsküdar'da Ağahamamı mezarlığına bırakılan üç günlük erkek çocuk ise Zeynep Kâmil Hastanesi'ne yatırılmıştı.⁸⁵

⁷⁵ 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 476 numaralı maddesi: "Bir kimse yedi yaşından aşağı bir sabiyi veya müptelâ olduğu akıl veya beden hastalığından dolayı kendini idare edemeyen bir kimseyi terkedilmiş bulup da derhal ait olduğu daireye veya Hükümet memurlarına malûmat vermekte ihmal ederse beş liradan elli liraya kadar ağır cezayı nakdî ile cezalandırılır.

Bir mecruha veya sair tehlikede bulunan bir kimseye yahut ölü veya ölüye benzer bir cesede tesadüf edip de mümkün olan yardımı yapmakta veya derhal ait olduğu daireye veya Hükümet memurlarına malûmat vermekte ihmal eden kimse hakkında dahi aynı ceza tertip olunur."

Resmî Gazete, 13 Mart 1926, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 1.05.2024), Sayı: 320, s.1126.

⁷⁶ İkdâm, 11 Mart 1929, s.2.

⁷⁷ Akşam, 22 Kanunusani 1935, s.3.

⁷⁸ Sahrinc = Sarnıç

⁷⁹ Cumhuriyet, 11 Haziran 1929, s.4

⁸⁰ Milliyet, 2 Mart 1930, s.3

⁸¹ Milliyet, 13 Teşrinievvel 1930, s.3.

⁸² Milliyet, 20 Mart 1932, s.3.

⁸³ Milliyet, 16 Mayıs 1932, s.3.

⁸⁴ Milliyet, 16 Haziran 1932, s.3.

⁸⁵ Cumhuriyet, 10 Mart 1934, s.2.

Annesi tespit edilebilen bir metruk çocuk vakası da sütunlara yansımıştır. Kasımpaşa civarında beze sarılı bir şekilde boş bir arsaya bırakıldığı halde canlı olarak bulunan yeni doğmuş bir bebek zabita tarafından Darülaceze'ye teslim edilmişti. Bu çocuk hakkında başlatılan soruşturma sonuç verdi ve çocuğun annesinin, o civarda oturan Emine adlı bir kadın olduğu tespit edildi fakat bu sırada bebek, muhtemelen sokağa bırakılmanın neticesinde hastalanması nedeniyle öldü. Emine ise asliye dördüncü ceza mahkemesinde görülen davasının çocuk terk etmek suçu sabit olduğu için dört ay hapse mahkûm edildi fakat çocuğun ölümü ile ilgili bir hüküm verilmedi. Anlaşıldığı kadarıyla mahkeme, çocuğun hastalanmasını terk edilmesiyle ilişkilendirmeyerek bununla ilgili bir ceza takdir etmedi.

B.2. Yenidoğan Cinayeti (*Neonatisit, Infanticit, Filisit*)

Bir kimsenin kendi çocuğunu öldürmesini ifade eden genel bir kavram olan "*Filisit (filicide)*" kavramı neonatisit ve infantisit olmak üzere daha özel alt başlıklarla incelenmektedir. Bu bağlamda "*Infantisit (infanticide)*" kavramı bir günden büyük ve bir yaşından küçük bebeklerin öldürülmesini ifade eder⁸⁶ ve Türkçede "bebek cinayeti" olarak karşılık bulur.⁸⁷ "*Neonatisit (neonaticide)*" kavramı da bir yenidoğanın yaşamının ilk yirmi dört saati içerisinde öldürülmesini ifade eden bir kavram olarak 1970'lerin başında literatüre girmiştir.⁸⁸ Hukuki açıdan ise yenidoğan cinayeti (*neonaticide*), "Bebek Cinayeti (*infanticide*)" olarak ele alınmaktadır⁸⁹.

Bebek cinayetlerinin; bebeğin ebeveynleri tarafından kötü yaşam koşullarına maruz bırakılması (*altuiristic*), ebeveynin cinayeti işlemesine sebep olacak bir psikolojik sorununun olması (*acutely psychotic filicide*), bebeğin daha gebelikten beridir istenmemesi (*unwanted child filicide*), bebeğin çeşitli şekillerde istismara maruz kalması (*accidental filicide*) ve ebeveynlerden birinin diğerinden intikam almak istemesi (*spouse revenge filicide*) gibi çeşitli nedenleri⁹⁰ bulunsa bile sınıflandırılması oldukça güçtür.⁹¹

Kürtaj yasağı ile ilişkisi bakımından yenidoğan cinayeti, genellikle istenmeyen gebeliğini (ister kürtaj yasağı nedeniyle olsun ister geleneksel ya da dini nedenlerle olsun isterse yasal veya yasadışı kürtajın kendisine verebileceği ciddi zararlardan korkması nedeniyle olsun) sonlandırmayan veya sonlandıramayan kadınlar tarafından doğumun hemen ardından işlendiği görülmüştür.⁹² Açıkçası kürtajın yasalarla yasaklandığı bir ortamda, yasadışı yollarla sonlandırma yoluna gidilmediği müddetçe, gebeliğin neden sonlandırılmadığını da anlamak güç değildir. İstenmeyen gebelik yaşayan bir kadın kürtaj yasağı nedeniyle aylarca sürececek gebeliği boyunca hem istemediği bir cenini taşımak zorundadır hem de her gün yaklaşmakta olan ve önünde sonunda yüzleşeceği doğumu görmezden gelme eğilimindedir.⁹³ İstenmeyen gebeliklerle ilişkilendirilen yenidoğan cinayetlerinde, cinayeti işleyen kadınların genellikle psikolojik bir rahatsızlığı yoktur.⁹⁴ Dolayısıyla psikolojik

⁸⁶ Güven Seçkin Kırıcı, Hatice Sonay Yalçın Cömert, Erdal Özer, "Anne-Çocuk Cinayetleri: Medea Kompleksi", *Adli Tıp Bülteni*, (2) 22, 2017, s.130.

⁸⁷ Theresa Porter, Helen Gavin, "Infanticide and Neonaticide: A Review of 40 Years of Research Literature on Incidence and Causes", *Trauma, Violence & Abuse*, 11 (3), s.99.

⁸⁸ Christine Alder, Ken Polk, *Child Victims of Homicide*, Green Giand Press, 2001, s.31.

⁸⁹ *A.g.e.*, s.33.

⁹⁰ Güven Seçkin Kırıcı, Hatice Sonay Yalçın Cömert, Erdal Özer, *a.g.m.*, s.131.

⁹¹ Salih Murat Eke, *a.g.m.*, ss.58-60.

⁹² Theresa Porter, *a.g.m.*, s.99.

⁹³ Michelle Oberman, J.D., M.P.H., "A Brief History of Infanticide and the Law", *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc., 2005, s.12.

⁹⁴ Theresa Porter, *a.g.m.*, s.108.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

rahatsızlıklar nedeniyle işlenen bebek cinayetleri bir kenara bırakılacak olursa⁹⁵ sağlık hizmetlerindeki yetersizlik, çocuğun bakımının sağlanabileceği uygun ortamın olmaması, aile planlaması veya sosyal destek gibi konular daha etkili olmakla birlikte, yine de yenidoğan cinayetlerini işleyenler genellikle annelerdir ve psikolojik durumları “gebeliğin reddi” ile tanımlanmaktadır.⁹⁶ Bu açıdan bir babanın çocuğunu öldürmesi (*paternal filicide*) ile bir annenin çocuğunu öldürmesi (*maternal filicide*)⁹⁷ tamamen birbirinden farklı olgular olarak ele alınmaktadır.⁹⁸ Babalar genelde kesici-delici aletle ve ateşli silahlarla çocuklarını öldürürken anneler ise suda boğarak ya da boğazlayarak öldürme yoluna gitmektedirler.⁹⁹

Gebeliğini öğrendiği andan itibaren kürtaj yapmak isteyecek durumda olmasına rağmen çevresel baskıya boyun eğerek kürtajdan kaçınan kadınların yenidoğan cinayetine yatkın oldukları bilinmektedir.¹⁰⁰ Bu yüzden nasıl bir etken söz konusu olursa olsun söz konusu bütün etkenler kadının kendi gebeliğini reddetmesine ve en nihayetinde doğacak olan çocuğa yabancılaşmasına neden olmaktadır. Hatta kimi durumlarda gebe kadınların yakın çevreleri ve aileleri de gebeliği inkâr etmektedirler veya görmezden gelmektedirler¹⁰¹ ve bu tavırlarıyla da annenin taşıdığı bebeğe yabancılaşmasını normalleştirmektedirler.¹⁰² Dolayısıyla gebelik ile doğumu birbirinden ayırma ve gebeliği sosyal bir olgu olarak da görmeme eğilimindedirler.¹⁰³ İstenmeyen gebeliğini, öyle ya da böyle sonlandıramayan ya da sonlandırmaya cesaret edemeyen kadın da sonunda yenidoğanın yaşamına son verme eğilimine girebilmektedir ve bu yatkınlıktaki kadınlar da genellikle çocuğun doğumu ve doğum sonrası bakımıyla ilgili herhangi bir hazırlık içerisine de girmemektedir.¹⁰⁴ Öyle ki yapılan araştırmalar doğum kontrolü ve kürtaj yasağı ile yenidoğan cinayetleri arasında, neden-sonuç ilişkisi değil ama yine de belirli bir ilişki olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵ Yenidoğan cinayetlerinin yaygınlığı doğum kontrol yöntemlerine ulaşımın kolaylığı ve kürtaj hakkının tanınması gibi koşullarla ters orantılı olduğunu gösteren araştırmalar vardır.¹⁰⁶ Bu olguyla ilişkili olarak da bazı araştırmacılar kürtaj hakkının kazanımını ve kürtaja erişim imkanının yaygınlaşmasını yenidoğan cinayetlerine karşı geçerli bir yöntem olarak görmektedirler.¹⁰⁷ Buna rağmen, İngiltere ve Galler gibi kürtajın yasalaşmasına rağmen yenidoğan cinayetlerinde belirgin bir değişimin olmadığı yerler de bulunmaktadır.¹⁰⁸ Yine de yenidoğan cinayetlerinin; doğum kontrolünün yaygın ve evlat edinmenin kolay olduğu toplumlarda, kadınların kürtaj yaptıkları zaman cezalandırıldıkları toplumlara nazaran

⁹⁵ Yenidoğan cinayetleri ile ilgili örnek vaka incelemeleri için bakınız: Margaret G. Spinelli, M.D., “Neonaticide: A Systematic Investigation of 17 Cases”, *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc., 2005, ss.105-118.

⁹⁶ Christine Alder, Ken Polk, *a.g.e.*, s.34.

⁹⁷ Salih Murat Eke, *a.g.m.*, ss.62-67.

⁹⁸ *A.g.m.*, s.57.

⁹⁹ Genel olarak bakınız; Ziyaettin Erdem, Mustafa Çeltek, Behzat Diken, “Boğazlama ile Üç Çocuğunu Öldüren Anne; Maternal Filisid Olgusu”, *Olgularla Adli Tıp ve Adli Bilimler*, Editör: Halis Dokgöz, Özyurt Matbaacılık, 2020, ss.153-157.

¹⁰⁰ Laura J. Millet, M.D., *a.g.b.*, s.89.

¹⁰¹ Natacha Vellut, Jon M. Cook, Anne Tursz, “Analysis of the Relationship Between Neonaticide and Denial of Pregnancy Using Data from Judicial Files”, *Child Abuse & Neglect*, 36 (2012), s.562.

¹⁰² Lita Linzer Schwawrtz, Natalie K. Isser, *Endangered Children: Neonaticide, Infanticide and Filicide*, CRC Press, 2000, s.46.

¹⁰³ Natacha Vellut, Jon M. Cook, Anne Tursz, *a.g.m.*, s.562.

¹⁰⁴ Lita Linzer Schwartz, Natalie K. Isser, *Endangered Children: Neonaticide, Infanticide and Filicide*, CRC Press, 2000, s.47.

¹⁰⁵ Christine Alder, Ken Polk, *a.g.e.*, s.4, 42.

¹⁰⁶ Laura J. Millet, M.D., *a.g.b.*, s.92.

¹⁰⁷ Steven E. Pitt, Erin M. Bale, “Neonaticide, Infanticide, and Filicide: A Review of the Literature”, *Bull Am Acad Psychiatry Law*, Vol. 23, No 3, 1995, s.380.

¹⁰⁸ Michael Craig, “Perinatal Risk Factors for Neonaticide and Infant Homicide Can We Identify Those at Risk?”, *Journal of The Royal Society of Medicine*, Volume 97, February 2004, s.57.

düşük olduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla yenidoğan cinayetlerinde, mevcut yasaların kadın bedeni üzerinde engelleyici nitelikte bir baskı oluşturmasını içermesi bakımından, kürtaj yasağının da etkili olduğu düşünülebilir. Yine de yukarıda bahsedildiği gibi kürtaj yasağının etkili olması durumu, kürtaj yasağının bebek cinayetlerinin nedeni olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira kürtaj yasağı, annenin bebeğine karşı olan yükümlülüklerini ortadan kaldıran ve kişiyi cinayeti tek çözüm yolu olarak görmesini sağlayacak suça iten bir yasaklama değildir: Anne karnındaki bebeğin yaşamının sürdürülmesini sağlamak ile ilişkili bir yasaktır.

Medeni durum da yenidoğan cinayetlerinde bir etken olarak kabul edilmektedir. Evlilik dışı birliktelikler neticesinde gebe kalınması ve biyolojik babanın, anne ile evlilik kurmak niyetinde olmaması gibi durumlar da yenidoğan cinayetlerini etkileyen faktörler arasında bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu tür cinayetleri işleyenlere çoğunlukla demografik olarak yoksul, ergen ve genç-yetişkin kadınlarda rastlanmaktadır. Bu kadınların, bebekleriyle sağlıklı bağ kuran kadınlara nazaran genellikle daha düşük eğitim seviyesinde oldukları tespit edilmiştir.¹¹¹

Amerika'da yapılan bazı araştırmalara göre yenidoğan cesetlerinin %64'e varan çoğunluğu çöplüklerde veya çöp kutularında, sahil kenarlarında veya terk edilmiş mekanlarda ve kazara bulunmuştur ki, bu vakaların hiçbirinde anne, bebeğinin kayıp olduğu ile ilgili bildirimde bulunmamıştır.¹¹² Erken Cumhuriyet döneminde bu vakalara dair bir istatistik bulunmasa bile aşağıda inceleneceği gibi, gazetelerde çıkan haberlere göre yine yenidoğan cesetleri çoğunlukla sokağa, çöplüklere ve metruk alanlara bırakılmaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi gazetelerinde yenidoğan cinayetleri ile ilgili birçok habere rastlanmaktadır fakat bu haberlerde, yenidoğan cinayetine başvuran kadınların, doğumdan önce kürtaja cesaret edip edemedikleri ya da kürtaja başvurup başvurmadıkları ile ilgili bir bilgi bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu cinayetlerdeki temel etkenin kürtaj yasağı olduğunu söylemek zordur. Kürtaj yasağı, elbette ki kadının doğurduğu bebeğe karşı yükümlülüklerini ortadan kaldıran bir neden değildir. Buna rağmen kürtaj yasağının, istenmeyen gebelik yaşayan kadınları güvenilir olmayan kürtaja sevk eden bir etken olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Güvenilir olmayan kürtaj da daha önce verilen haberlerdeki suç örneklerinden de görüleceği üzere kadının sağlığını, üreme sağlığını ve hatta hayatını tehlikeye atmaktadır. Bu yüzden, gebeliğini reddeden ve bebeğine yabancılaşan fakat güvenilir kürtaj hakkına sahip olmayan kadının, bebekten kurtulmak için doğumunu beklemesi, kendisini buna hazırlaması ve hatta bebeği nasıl öldüreceğini planlaması olasıdır. O yüzden kürtaj yasağı ile yenidoğan cinayetleri arasında dolaylı bir ilişki olduğu düşünülebilir. Gazetelerde yer alan haberlere konu olan yenidoğan cinayetlerini işleyen kadınların genellikle tecavüz ya da gayrimeşru ilişki nedeniyle gebe kaldıkları görülüyor. Bu kadınların gebeliklerine, dolayısıyla bebeklerine yabancılaştıkları ve doğuma hazırlanmadıkları anlaşılıyor.

Yenidoğan cinayetiyle ilgili bir habere göre;¹¹³ Safranbolu'lu Fatma isminde bir genç kadın, Aksaray'da Hasan adındaki bir bekleci ile yaşadığı birliktelik nedeniyle gebe kalarak bir çocuk dünyaya getirdi. Doğumun hemen ardından da bebeği canlı canlı bir beze sararak

¹⁰⁹ Laura J. Millet, M.D., *a.g.b.*, s.101.

¹¹⁰ Geoffrey R. McKee, *Why Mother Kill: A Forensic Psychologist's Casebook*, Oxford University Press, 2006, s.14.

¹¹¹ Sara Sablone, Anna Margari, Francesco Introna, Roberto Catanesi, Gabriele Mandarelli, "Denial of pregnancy and neonaticide: A historical overview and case report", *Journal of Forensic Sciences*, 2023;68, s.690.

¹¹² Geoffrey R. McKee, *a.g.e.*, s.11.

¹¹³ *Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani 1931, s.2.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

evin abdesthanesine attı fakat çocuğun bağırtısını duyanlar hemen çocuğu kurtarsalar da çocuk kısa süre sonra öldü. Mahkeme olay hakkındaki şahitlikleri dinleyerek Fatma'ya beş sene hapis cezası verdi ve Fatma Hanım tıp fakültesindeki tedavisinin ardından Üsküdar Sorgu Hâkimi¹¹⁴ Cemal Bey tarafından tevkif edildi.¹¹⁵

Tecavüz nedeniyle istenmeyen bir gebelik yaşayan ve yenidoğanı öldüren kişiyi konu alan haber de Hatice Hanım ile ilgilidir.¹¹⁶ Bilecik'in Şekerhane köyünde yaşayan ve evvelce Mehmet adında bir muhacirle evlenip boşanmış dul bir kadın olan Hatice Hanım,¹¹⁷ olaydan yedi ya da dokuz ay kadar önce tarlasında arpa biçerken birkaç kişi tarafından tecavüze uğramış ve bu yüzden gebe kalmıştı. Hatice Hanım anlaşıldığı kadarıyla gebeliğini reddetmişti ve doğuma kadar gebeliğini gizledi. Doğum zamanı gelince de çocuğu gizlice doğurdu ve derhal, hatta habere göre diri diri, gömerek öldürdü. Cumhuriyet gazetesinde bu suçun nasıl ortaya çıktığı ile ilgili bir bilgi bulunmuyor fakat Milliyet gazetesi, Hatice Hanım'ın vücudunun şişmanlamış olduğu halde bir günde zayıflamış olmasını köylülerin fark ettiğini belirtiyor. Hatice Hanım'ın ahalinin dikkatini çekmesinin ardından yağmurlu bir günde bahçesinde gömülü olan bebeğin cesedinin üzerindeki toprağın kalkması ve görünür hale gelmesi üzerine yol çavuşları bebeğin cesedini fark ettiler. Hatice Hanım, akli dengesi bozuk olabileceği düşünüldüğünden araştırma için İstanbul'a gönderildi. Haberde, "*evlat katili*" olarak anılan Hatice Hanım'ın gerçekleştirdiği eylem "*inanılmayacak suç*" olarak aktarılırken, tecavüze uğramasının ve bunun sonucunda gebe kalmasının daha önemsiz bir eylem olarak aktarılmasını not etmek gerekir.

Başka bir haber Alâiye'deki Gözüküçüklü köyündeki on yedi yaşındaki Ümmühan'ı sütunlara taşımaktadır.¹¹⁸ Silinti köyünden Mehmet adlı biri evlenme vaadine kanarak onunla birliktelik yaşayan Ümmühan, bunun sonucunda gebe kalmıştı. Gebeliğini gizledikten sonra odun topladığı bir gün sancılanarak doğum yaptı ve çocuğu toprağa gömdü. Ümmühan'ın bebeğin ölü doğduğunu iddia etmesine rağmen, olayı görüp ihbar edenler bebeğin canlı doğduğunu iddia etmekteydiler ve böylece Ümmühan hakkında bir soruşturma açıldı.

Yine gayrimeşru bir ilişki nedeniyle yaşanan yenidoğan cinayeti Adana'da gerçekleşmişti. Karaisalı kazasının Ayakfakı köyünde yaşamakta olan İbrahim kızı Emine, evli olmadığı halde bir erkekle birliktelik yaşayarak gebe kaldı. Gebeliğini köy halkından gizleyerek yaşayan Emine en sonunda bir kız ve diğeri erkek ikiz çocuk doğurdu fakat çocukları balta ile öldürüp cesetlerini de gömdü; ancak olay bir şekilde ortaya çıkınca jandarma tarafından yakalanarak tutuklandı.¹¹⁹

Nazilli'nin Pirlibey köyünde de benzer bir olay yaşanmıştı.¹²⁰ Kabakkızı Hatice evli olmadığı halde Yağcıoğlu Abdullah ile yaşadığı ilişkiden gebe kalarak dört ay önce bir bebek dünyaya getirmiş fakat çocuğun sonunu¹²¹ kesmeden diri diri gömerek ölmesine neden olmuştu. Aydın Ağırceza Mahkemesi'nde devam eden davada Hatice tutuklu, Abdullah ise serbest olarak yargılanmaktaydı. Hatice ve Abdullah'ın avukatı; Hatice'nin çocuğu yalnız başına doğurduğu ve doğumun sonunda çocuğun sonunu kesmeden kendinden geçerek

¹¹⁴ Metinde "Müstantik" olarak geçmektedir.

¹¹⁵ *Milliyet*, 25 Kanunusani 1932, s.3.

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 29 Kanunuevvel 1931, s.4.

¹¹⁷ *Milliyet*, 29 Kanunuevvel 1931, s.3.

¹¹⁸ *Milliyet*, 26 Kanunusani 1932, s.3.

¹¹⁹ *Milliyet*, 11 Nisan 1932, s.3; 14 Nisan 1932, s.7.

¹²⁰ *Milliyet*, 21 Temmuz 1933, s.5.

¹²¹ Son = Plasenta

bayıldığından müdahale edemediği için çocuğun öldüğünü iddia ediyordu. Mahkeme bu hususun aydınlatılması için ilk muayeneyi yapan ve rapor veren Nazilli Mücadele Hekimi Rauf Bey ile Belediye Hekimi İsmail Bey'i tekrar dinlemek üzere ertelendi.

Yine gayrimeşru bir yenidoğanın öldürülmesi olayı da Karşıyaka Örnekköy'de gerçekleşmişti.¹²² Abdülkadir sokakta yaşayan Hakkı kızı Fatma gayrimeşru doğurduğu bebeğini boğarak öldürüp köy mezarlığına gömmüştü. İhbar edilmesi üzerine savcı yardımcısı Rüştü Uskent Bey, otopsi için bebeğin mezarını açtırdı ve soruşturma başlattı.

Çatalca'da yaşanan bir olayda bu sefer yenidoğan cinayetini işleyen kişi gayrimeşru çocuğun babasıydı.¹²³ İkitelli köyü muhtarı İbrahim Çavuş, eşinin kız kardeşi Gülsüm ile yaşadığı gayrimeşru ilişki sonrasında Gülsüm'ü gebe bırakmıştı. Doğumdan hemen sonra İbrahim Çavuş, bebeği boğarak öldürdü ve bahçeye gömdü. İbrahim Çavuş'un çocuğu öldürdüğüne kanaat getiren mahkeme kararını açıklamayı 26 Teşrinisani 1929'a bıraktı¹²⁴ fakat haberin devamı gazetelerde takip edilmemiştir.

Bir erkek tarafından işlenen başka bir yenidoğan cinayeti Bayındır'da vuku buldu. Arıkbaşı köyünde yaşayan Yusuf oğlu Osman, evlilik dışı ilişki yaşadığı Zehra adlı bir kızı gebe bırakmıştı.¹²⁵ İfadesine göre Zehra, gebeliği nedeniyle hali, tavrı ve fiziksel özellikleri değişse bile gerçeği kimseye söyleyemedi ve en sonunda doğum yaparak bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Zehra gayrimeşru çocuğuna meşruiyet kazandırmak için Osman'ın onunla evlenmesini isteyince Osman, bebeğini hemen öldürerek köyden kaçtı; ancak zabıtlar tarafından yakalanarak adliyeye sevk edildi. Aksaray'da yaşanan bir olayda; Kazgani Sadi Mahallesi'nin Yusuf Paşa çıkmazında bulunan 9 numaralı evde oturan Şazimet Hanım, Topkapı'daki Arpaemini Mahallesi'nde Kağıl sokak 48 numarada oturan Haçik Efendi'nin zevcesi olan Hıristiyan Ebe Zaroka Hanım'a çocuğunu düşürtmek için gitti fakat çocuk, anlaşıldığı kadarıyla normal doğuma hazır hale geldiği için olsa gerek, yaşar halde doğdu. Şazimet Hanım da düşürmek istediği halde canlı doğan bebeğini boğarak öldürdükten sonra evinin bahçesine gömdü. Olayın ihbar edilmesi üzerine savcı yardımcısı Sabri Bey ve Adli Tabip Hikmet Bey, olayı araştırmak ve soruşturma açmakla görevlendirildiler. Ancak Şazimet Hanım'ı evde bulamadıkları gibi komşuları da olayı örtbas etmeye çalışıyorlardı ya da ihbar edilenden farklı bilgi veriyorlardı. Fakat komşularından biri, Şazimet Hanım'ın karnının bir ur nedeniyle şişmiş olduğunu ve bir süre önce bu uru aldirarak bir yere gömdüğünü bildiğini ancak kendisinin bu urun nereye gömüldüğünü bilmediği iddia edince, bu tanıklığı ihbarı güçlendiren bir delil kabul eden savcı yardımcısı Sabri Bey, arama emrine dayanarak evin bahçesini kazdırdı. Böylece bahçede, 35 santim derinlikte kefene sarılmış bir bebek cesedi buldu.¹²⁶ Cumhuriyet gazetesi bebeğin göbek bağının bağlanmadığı bilgisini de aktarmaktadır; eğer bebek canlı doğduysa herhalde Şazimet Hanım bebeğini öldürmeye önceden beri kararlıydı ki kendisinin bebeğin göbek bağını bağlama gereği bile görmediği düşünülebilir.¹²⁷ Adli Tabip Hikmet Bey tetkiki sonucunda, bebeğin dokuz aylık olduğunu, göbeğinin 35 santim uzunlukta kesildiğini ve 45 gün kadar önce gömüldüğünü tespit etti. Bunun üzerine hem Şazimet Hanım hem de ebe Zaroka Hanım tutuklandılar.

¹²² *Anadolu*, 1 Mayıs 1940, s.2.

¹²³ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1929, s.3.

¹²⁴ *Cumhuriyet*, 5 Teşrinisani 1929, s.2.

¹²⁵ *Milliyet*, 7 Şubat 1930, s.2.

¹²⁶ *Milliyet*, 25 Kanunusani 1932, s.3.

¹²⁷ *Cumhuriyet*, 25 Kanunusani 1932, s.1.

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları (1929-1943)

Çocuğunu boğarak öldüren bir anne ile ilişkili haberin, yargılamalar neticesinde hem annenin hem de babanın aldığı cezalar bakımından örnek teşkil ettiği düşünülebilir. Habere göre; Vartuhi adlı bir kadın Çemişgezek'te Feridun adlı birisi ile gayrimeşru bir ilişki yaşadı ve neticede gebe kaldı. Ardından İstanbul'a gelerek Yedikule Ermeni Hastanesi'nde doğum yaptı ve doğumdan iki gün sonra bebeğini alarak babası Serkis ile eve doğru yola koyuldu. Yürürken babasından bilerek geride kalıp çocuğunu boğan Vartuhi babasına, çocuğun kendiliğinden öldüğünü söyleyip civardaki bir mezarlığa gömmeye ikna etti. Fakat çocuğu iyi gömmediklerini düşündüklerinden ertesi gün tekrar mezarlığa geldiler ve bu sırada yakalanan baba ve kız mahkemeye sevk edildi. Mahkeme suçunu sabit gördüğü Vartuhi'yi beş yıl ağır hapse ve beş yıl da amme hizmetinden mahrumiyete mahkûm etti. Babası Serkis ise bebeğin ölümünü hükümete bildirmemekten üç ay hapse mahkûm edildiye de bunu kızının namusunu korumak için yaptığını beyan ettiğinden cezası iki aya indirildi.¹²⁸

Sonuç

Kürtajın, kadının kendi bedenini ve doğurganlığını kontrol edebilmesi ile ilişkili biçimde tanınması gereken bir hak olarak tanınıp tanınmayacağı tartışması bir yana devletler, yasa koyucu araçları sayesinde kadınların doğurganlıklarını kontrol eden bir konumda yer almışlardır. Devletin yanında toplum, aile veya aile içerisinde erkek de yine kadının doğurganlığı üzerinde söz ve hak sahibi olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'si de Osmanlı'nın 19. yüzyılda izlemeye başladığı yaşamı kontrol etmeye odaklı politikaların bir devamı olarak "*Kürtaj*" ya da o dönemki ifade ile "*Iskat-ı Cenin*" ile ilgili yasalar kabul etmiş ve uygulamaya koymuştur. Bu yasaklamalar aynı zamanda artık suç olarak kabul edilen eylemleri de tanımlamış oluyordu. Kürtajın yasaklanması ile örneğin tecavüz ya da doğum kontrol yöntemlerinin yetersizliği nedeniyle yaşanan istenmeyen gebeliklerin sonlandırılması da artık bir suç olarak konumlanıyordu. Kürtaj yasağı ve bu yasak ile ilişkili suçlar 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "*hayat ve vücut bütünlüğü hakkı*" gerekçe gösterilerek bir suç olarak kabul edildi ve "*Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek*" başlığı altında incelenmekteydi. 1927 yılında yapılan nüfus sayımı ile istenilen nüfus oranına ulaşamadığının görülmesi üzerine devlet bir taraftan nüfusu artırmaya yönelik uygulamalara başladı, diğer taraftan da 1936 yılında 3038 sayılı "*Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*"u kabul etti. Bu kanunlar çerçevesinde tanımlanan suçlarla ilgili çeşitli haberler dönemin gazetelerinde yer almaktadır ve ulusun inşa edilmesi sürecinde kadın kimliğinin "*Anne*" olarak biçimlendirilmesinde bir araç niteliğinde olduğunu söylemek gerekir. Aynı haberler bize, kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde kontrol sahibi olma çabalarını da hissettirmektedir. Yine de bu açıdan derinlemesine bir araştırma başka bir makalenin konusudur.

İlgili suçlar incelendiğinde kürtaj yasağı ile ilişkili olan ve kürtaj yasağı ile ilişkili olabilecek çeşitli suçlar karşımıza çıkmaktadır. Çocuk düşürme, ilaç ve araç sağlayarak veya doğrudan çocuk düşürtmeye yardım etmek, şiddet kullanarak çocuk düşürtmek, sağlık hizmetlerinde çalıştığı halde çocuk düşürtmek gibi suçlar doğrudan kürtaj yasağı ile ilişkili suçlardır. Diğer taraftan kürtaj yasağı ile ilişkisi tartışılmakla birlikte kürtaj yaşağının etkilediği söylenebilecek suçlar da bulunmaktadır. Bunlar da çocuk terketme (child abandonment) ve yenidoğan cinayeti (neonatisit, infanticit, filicit) olarak tanımlanan suçlardır. Bu suçların kürtaj yasağı ile doğrudan ilişkisi tartışma konusu olmakla birlikte kürtaj yaşağının, halihazırdaki gebeliğin sürdürülmesi veya sürdürülmemesi ile ilgili bir yasal düzenleme olması ve bu yaşağın anne veya babanın canlı doğmuş bebekleri ile ilgili sorumluluklarını

¹²⁸ İkdam, 30 Birincikanun 1939, s.2.

ortadan kaldırmaması nedeniyle, ancak dolaylı bir etken olarak kabul edilebileceğini belirtmek gerekmektedir. Erken Cumhuriyet dönemi incelendiğinde yukarıda bahsedilen suçlara dair örnekler ve ilgili yargılamalar bir kanaat oluşturacak kadar bulunmaktadır. Fakat çocuk terketme (*child abandonment*) suçu, toplumdaki ve toplum psikolojisindeki gerçek karşılığının ne olduğunun daha açık anlaşılması bakımından Cumhuriyet tarihinin her dönemi için hala araştırılmaya muhtaç bir konudur. Öyle ki Türk filmlerinde sıkça rastlanan; bebeğin, hayırlı insanlar tarafından bulunması için cami avlusuna bırakılması, terk etme suçları ile ilgili haberler söz konusu olduğunda, oldukça romantize edilmiş bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. En azından makaleye konu olan erken cumhuriyet döneminde çocukların sağlıklı bir şekilde bulunması için cami avlusu gibi hayırla anılan yerlere bırakılması, filmlerde işlenenin aksine oldukça nadir rastlanan bir durumdur. Çocuklar, daha önceden bahsedilen araştırmalarda ve haberlerde de görüldüğü üzere, genelde ya öldürülmektedirler ya da ölmeleri umularak terk edilmektedirler. Yenidoğan cinayetleri (*neonaticide, infanticide, filicide*) yalnızca makaleye konu olan dönem açısından değil Cumhuriyet tarihinin her dönemi açısından araştırılmaya, özellikle istatistiki verileri ortaya konulmaya ve tanımlanmaya muhtaç konulardır.

Kaynakça

I. Kitaplar

- ALDER, Christine, Ken Polk (2001), *Child Victims of Homicide*, Green Giand Press.
- McKEE, Geoffrey R. (2006), *Why Mother Kill: A Forensic Psychologist's Casebook*, Oxford University Press.
- SCHWARTZ, Lita Linzer, Natalie K. Isser (2000), *Endangered Children: Neonaticide, Infanticide and Filicide*, CRC Press.
- SPINELLI, Margaret G., M.D. (2005), *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc.

II. Makaleler

- BALSOY, Gülhan (2012), "Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni: Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", *Toplumsal Tarih*, 223, Temmuz, ss.22-27.
- CANDAN, Rabia Beyza (2015), "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), ss.63-81.
- CRAIG, Michael (2004), "Perinatal Risk Factors for Neonaticide and Infant Homicide Can We Identify Those at Risk?", *Journal of The Royal Society of Medicine*, Volume 97, February, ss.57-61.
- DEMİRSOY, Nilüfer (2018), "Osmanlıdan Günümüze Babanın Fetüs Üzerindeki Hakkının Değerlendirilmesi", *Jinekoloji – Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, ss.80-86.
- EKE, Salih Murat (2014), "Tarihsel Gelişimi Açısından Çocuklarını Öldüren Anneler: Bir Derleme Çalışması", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 3, No 6, ss.50-74.
- ERDEM, Dilek Özge (2016), "Çocuk Düşürtme Düzenlemesi", *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, 65 (4), ss.1637-1688.
- ERDEM, Ziyaettin, Mustafa Çeltek, Behzat Diken (2020), "Boğazlama ile Üç Çocuğunu

Erken Cumhuriyet Döneminde Kürtaj Yasağı İle İlişkili Suçlar ve Basındaki Yansımaları
(1929-1943)

- Öldüren Anne; Maternal Filisid Olgusu”, *Olgularla Adli Tıp ve Adli Bilimler*, Editör: Halis Dokgöz, Özyurt Matbaacılık, ss.153-157.
- GÖKBURUN, İbrahim (2020), “Türkiye’de Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü”, *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 4, Coğrafya Özel Sayısı, ss.1-15.
- HERN, Warren M. (1995), “Abortion: Medical and Social Aspects”, *In Encyclopedia of Marriage and the Family*, David Levinson, Ed. New York: Simon & Schuster MacMillan, Chapter 1, pp.1-7.
- KIRCI, Güven Seçkin, Hatice Sonay Yalçın Cömert, Erdal Özer (2017), “Anne-Çocuk Cinayetleri: Medea Kompleksi”, *Adli Tıp Bülteni*, (2) 22, ss.130-133.
- KONAN, Belkıs (2008), “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, *AÜHFĐ*, C. 57, S. 4, ss.319-335.
- KÖSE, Mustafa, Özlem SERTKAYA DOĞAN (2022), “Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), ss.247-267.
- MİLLET, Laura J., M.D. (2005), “Denial of Pregnancy”, *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc., ss.81-104.
- OBERMAN, Michelle, J.D., M.P.H (2005), “A Brief History of Infanticide and the Law”, *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc., ss.3-18.
- OKTAY, Elif Yüksel (2014), “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), ss.31-53.
- PİTT, Steven E., Erin M. Bale (1995), “Neonaticide, Infanticide, and Filicide: A Review of the Literature”, *Bull Am Acad Psychiatry Law*, Vol. 23, No 3, ss.375-386.
- PORTER, Theresa, Helen Gavin (2010), “Infanticide and Neonaticide: A Review of 40 Years of Research Literature on Incidence and Causes”, *Trauma, Violence & Abuse*, 11 (3), ss.99-112.
- SABLONE, Sara, Anna Margari, Francesco Introna, Roberto Catanesi, Gabriele Mandarelli (2023), “Denial of pregnancy and neonaticide: A historical overview and case report”, *Journal of Forensic Sciences*, 68, ss.688-695.
- SPINELLI, Margaret G., M.D. (2005), “Neonaticide: A Systematic Investigation of 17 Cases”, *Infanticide: Psychosocial and Legal Perspectives on Mothers Who Kill*, (Edited by Margaret G. Spinelli, M.D.), American Psychiatric Publishing, Inc., ss.105-118.
- TEZCAN, Sabahat, Banu AKADLI ERGÖÇMEN, Türkiye’de İsteyerek Düşükler, Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 2012;10, Özel Sayı 1: Düşükler, ss.36-42.
- VELLUT, Natacha, Jon M. COOK, Anne TURSZ (2012), “Analysis of the Relationship Between Neonaticide and Denial of Pregnancy Using Data from Judicial Files”, *Child Abuse & Neglect*, 36, ss.553-563.
- YILMAZ, Sema Dereli, Emel EGE, Belgin AKIN, Çetin ÇELİK (2011), “15-49 Yaş Kadınların Kürtaj Nedenleri ve Kontraseptif Tercihleri”, *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 18 (3), ss.156-163.
- YILMAZ, Tuba Demirci (2015), “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)”, *Cogito* (81), ss.66-90.

III. Gazeteler

Akşam
Anadolu
Açıksöz
Cumhuriyet
İkdam
Milliyet

IV. Dijital Kaynaklar

- Türk Ceza Kanunu*, (13.3.1926 tarih, 320 sayı, 765 numaralı kanun) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2024)
- Türk Ceza Kanunu* (Günümüz Türkçesi ile) https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400765.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2024)
- Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*, (11.6.1936 tarih, 3337 sayı, 3038 numaralı kanun) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2024)
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, (6.5.1930 tarih, 1489 sayı, 1593 numaralı kanun) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2024)

1923-1945 YILLARI ARASI TÜRKİYE'DE ALMAN KÜLTÜR POLİTİKALARI VE ETKİLERİ

GERMAN CULTURAL POLICIES AND ITS EFFECTS IN TÜRKİYE BETWEEN 1923-1945

Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT*

Geliş Tarihi/Received:28.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

ŞENTÜRK YİĞİT, Ayşegül, (2024), "1923-1945 Yılları Arası Türkiye'de Alman Kültür Politikaları ve Etkileri", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 75-100.

Öz

II. Abdülhamit döneminde gelişmeye başlayan Türk-Alman ilişkileri, Bağdat demiryolu projesi ile ekonomik boyutta artarken, uzmanların barışçı nüfuz siyaseti olarak ifade ettikleri politikayla Almanya, Osmanlı topraklarında birçok imtiyaz elde etmiştir. I. Dünya Savaşında müttefik olan Almanya ve Osmanlı Devleti bu savaşı kaybetmiş, Osmanlı Devleti yıkılarak yeni adı ve rejimiyle Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye ve Almanya arasında ilişkiler 1923 sonrası tekrar başlamış, Alman nüfuzu kısa sürede Türkiye'de I. Dünya Savaşı öncesi konumuna ulaşmıştır. İki ülke arasında ilk resmi görüşmeler 26 Şubat 1924'te Ankara'da başlamış ve Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sonrası Türkiye'nin Almanya'ya tarım ürünleri ve sanayi hammaddesi satması ve Almanya'dan sanayi malları almasına dayanan ekonomik ilişkiler bir süre sonra siyasi, askeri ve kültürel boyuta taşınmıştır. Türkiye'nin Darülfünun Reformunu gerçekleştirdiği ve Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara geldiği 1933'te, Nazi baskısı nedeniyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalan Yahudi olan ve olmayan yüzlerce bilim insanı Türkiye'ye davet edilmiş, Alman kültür politikası gereği siyasi bir misyonla 1933 öncesinde ve sonrasında aileleriyle birlikte Türkiye'ye taşınan bu uzmanlar, üniversiteler ve kültür merkezlerinde istihdam edilmişler ve Türk kurumları üzerinde etkili olmuşlardır. Türkiye'nin çağdaşlaşma amacıyla Türk kurumlarının yeniden yapılandırılması sürecinde Alman uzmanlardan yararlanmış olması kültürel açıdan yavaş ilerleyen fakat uzun süreli ve derinlere inen bir sonuç elde etmiş, Alman uzmanların öğrencileri ve haleflerinin, öğrendiklerini Türkiye'de uygulamaya devam etmeleri bu kurumlarda uzun süre devam edecek olan Alman kültürünün etkisini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Bu çalışmada 1923-1945 yılları arası Almanya'nın eğitim, sanat, spor kurumları ve dil üzerindeki kültür politikası ve propagandalarıyla, Türkiye'de oluşan Alman kültür nüfuzu ve etkisi; arşiv belgeleri, gazeteler ve inceleme eserlerden faydalanılarak ele alınmış, iki dünya savaşı arası yıllarda Türk-Alman ilişkilerinin temel karakteri ile ilgili bulgulara ulaşmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk, Alman, Kültür, Nüfuz, Propaganda.*

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0009-0009-7851-5833>).

Abstract

While Turkish-German relations, which started to develop during the reign of Abdulhamid, increased economically with the Baghdad railway project, Germany gained many privileges in the Ottoman lands with what experts describe as a policy of peaceful influence. Germany and the Ottoman Empire, which were allies in World War I, lost this war; the Ottoman Empire collapsed, and the Republic of Türkiye was established with its new name and regime. Relations between Türkiye and Germany resumed after 1923, and German influence in Türkiye reached its pre-World War I position in a short time. The first official negotiations between the two countries started in Ankara on February 26, 1924, and the Turkish-German Friendship Treaty was signed. After the agreement, economic relations based on Türkiye selling agricultural products and industrial raw materials to Germany and purchasing industrial goods from Germany quickly moved to the political, military, and cultural dimensions. In 1933, the same year that Türkiye carried out the university reform and the National Socialists came to power in Germany, hundreds of Jewish and non-Jewish scientists who had to leave Germany due to Nazi pressure were invited to Türkiye with a political mission in accordance with the German cultural policy before 1933. These experts, who later moved to Türkiye with their families, were employed in universities and cultural centers and had an impact on Turkish institutions. Türkiye's use of German experts in the process of restructuring Turkish institutions for the purpose of modernization has achieved a slow but long-lasting and deep-rooted result in cultural terms. The fact that the students and successors of German experts continued to apply what they learned in Türkiye made the influence of German culture inevitable in these institutions, which will continue for a long time.

In this study, Germany's cultural policy and propaganda on education, art, sports institutions, and language in Türkiye between 1923 and 1945, as well as the German cultural influence in Türkiye, are discussed using archive documents, newspapers, and review works. It has been tried to reach findings about the basic character of Turkish-German relations in the years between the two world wars.

Keywords: *Turkish, German, Culture, Influence, Propaganda.*

Giriş

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıl sonlarında devlet sistemi ve sosyal yapısında başlayan aksamalar sonucu duraklama devrine girmiş, 1699 Karlofça Antlaşmasıyla ilk kez toprak kaybederek gerilemeye başlamıştır. Geleneksel Doğu-Batı siyaseti yanında kuzeyden Çarlık Rusya tehdidi ile de karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, hızlanan toprak kayıplarını önlemek amacıyla İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya gibi devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak uluslararası alanda bir “denge politikası” izlemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, ciddi toprak kayıplarını beraberinde getirdiği gibi Ayastefanos Antlaşmasının yerini alacak olan Berlin Kongresi ve aynı adla imzalanan antlaşmayla ağır bir darbe yiyen Osmanlı Devleti tarihi bir dönüm noktasına gelmiştir. İngiltere’nin Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı amaçlayan politikadan vazgeçmesi, Fransa ve Rusya’nın yönelikleri dış politika ve yönelimlerin Osmanlı devletine yaşam şansı bırakmayacak şekilde değişmesi, Osmanlı yöneticileri tarafından anlaşılmış ve Osmanlı Devleti bu sebeple Almanya’ya yaklaşmaya başlamıştır¹. 1761’de imzalanan Dostluk Antlaşması ile başlayan Osmanlı-Almanya (Prusya) ilişkileri, Osmanlı’nın ordunun modernizasyonu için istediği uzmanların gelişiyile gelişmeye başlamış, II. Abdülhamit döneminde bu ilişkiler daha da artmıştır. 1870’te Fransa ile yaptığı savaşı kazanarak birliğini tamamlayan Almanya’dan Osmanlı Devleti’nin daveti üzerine ilk şansölye Otto von Bismarck döneminde gelen subaylar, Osmanlı ordusunda ordunun güçlendirilmesi işiyle uğraşmışlar, aynı zamanda Alman silah sanayisine Osmanlı pazarının kapılarını da açmışlardır. O zamana kadar İngiliz ve Fransız şirketlerinin denetiminde olan silah satışı, Alman subaylarının yoğun çabalarıyla Mauser, Loewe, Krupp gibi Alman silah firmalarına geçmiştir. Askeri ilişkilerin yanında ekonomik ve siyasi alanda ilişkilerin aktif hale gelmesi II. Wilhelm ile başlayacaktır. Yayılımcı bir siyaset güden II. Wilhelm, Alman dış politikasında ciddi bir dönüşümü başlatmış, bu dönüşümde Rusya’ya açıkça cephe alınırken, Osmanlı Devleti’nin kaynaklarından barışçıl yollarla yararlanmak amaçlanmıştır². Osmanlı devletini iki kez ziyaret eden II. Wilhelm, ilk ekonomik imtiyazı demiryolları ile ilgili olarak 1888’de almıştır. II. Wilhelm önderliğinde emperyalist yayılımcı politikalar demiryolu projeleriyle hayata geçirilirken, Alman İmparatorluğu ile yapılacak ittifakın devletin ömrünü uzatacağı umudu II. Abdülhamit’i bu projelerin en büyük destekçisi yapmış, demiryolu projeleri bir devlet politikası haline dönüştürülmüştür³.

Almanya’nın Osmanlı Devleti’ne olan ilgisi sadece II. Wilhelm’in yayılımcı politikası ile ilgili değildir. Genelde Osmanlı Devleti topraklarına özelde ise Anadolu’ya Alman göçmenler yerleştirme meselesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelmeye başlamıştır⁴. Araştırmacıların “barışçı nüfuz siyaseti” adını verdikleri –ki bu nüfuz çabası, kendiliğinden oluşan ve gelişigüzel gerçekleşen bir hareket olmayıp ana fikri ve çerçevesi Alman fikir adamlarına, karar alıcılığı ve yürütücülüğü Alman siyasetçilerine ait olup bir

¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.50.

² Ortaylı, *a.g.e.*, s.52.

³ Bağdat Demiryolu projesi, uluslararası alanda oldukça etkili olmuş, yapım çalışmaları ilerledikçe siyasî karakteri daha fazla ön plana çıkan proje, Avrupa devletleri ve Rusya arasında çok ciddi siyasî çekişmelere neden olurken I. Dünya Savaşı öncesindeki siyasî kutuplaşmayı da hızlandırmıştır. Remzi Avcı, Sömürünün Ulaşım Aygıtları Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi, *Mukaddime*, 6 (2), 2015, ss.263-282, s.264.

⁴ Hadi Belge, Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879 -1919), *Journal of History Studies*, p. 49-75, November 2018, s.57.

proje ciddiyeti ve hassasiyeti ile oluşturulmuştur- girişimlerle⁵ Osmanlı topraklarının kapıları Alman siyasetçi, sanayici ve iş adamlarına açılmış, pek çok Protestan misyoner Osmanlı topraklarına gelmiştir⁶.

Almanya'dan Osmanlı topraklarına ilk bilinçli kolonyal göç hareketinin 1887'de Romanya topraklarına gerçekleştiği düşünülmektedir. Ancak Avusturya ve İsviçre gibi çeşitli Alman beyliklerinden Osmanlı topraklarına gelenlerin tarihi II. Mahmut'a kadar gitmektedir⁷. 1845'te Badenli doküma tüccarı olan Carl Mez'in Amasya'da yapmış olduğu bir yatırım çerçevesinde yaşanan nüfus hareketliliği ile bir kolonileşme başlamış, bu yatırım sonucu aynı yıl fabrikaya dönüşen işletme için İtalya'dan ustalar ve Almanya'dan çalıştırılmak üzere usta ve işçiler getirtilmiştir. Çalışmak amacıyla ailelerini de yanlarında getiren bu insanlar, Amasya'da bir Alman kolonisi oluşturmuşlardır⁸. Bu faaliyetlerle birlikte Türk topraklarında Alman ticari etkinliklerini ve Alman nüfuzunu daha çok artıran olay Osmanlı Devleti'ne gelen askeri uzmanlar ve Bağdat demiryolu projesi ile olmuştur. Demiryolu projesi, Balkanlar vasıtasıyla İstanbul üzerinden Asya pazarlarına ulaşmayı hedefleyen Almanya'ya⁹ önemli çıkarlar sağlamış¹⁰, daha önce İngiltere'nin elinde olan Osmanlı demiryolu ağının inşaatı, aşamalı olarak Alman firmalarının kontrolüne geçmiş ve Almanya, Osmanlı Devleti'nden büyük imtiyazlar almayı başarmıştır¹¹. Bağdat demiryolu projesi ile Alman eğitim ve sosyal tesislerini yöneten Almanların gelişiyle birlikte İstanbul'da hatırı sayılır bir Alman kolonisi oluşmuş, Almanlar Beyoğlu'nda dükkân ve restoranların¹² yanı sıra kulüpler açmaya başlamışlardır. Ayrıca 1882'den 1914'e kadar gerek Osmanlı Devleti'ne gelen Alman askeri heyetleri, gerekse de Almanya'ya eğitim için giden Türk subayları sayesinde Osmanlı ordusu içinde de ciddi bir Alman nüfuzunun oluşumu sağlanmıştır. Alman toplumunun Türkiye'deki bir tür yansıması olan bu koloniler, 1914 öncesi İstanbul, Ankara, Bursa, Eskişehir gibi kentlerde devlet kurumlarında, orduda, askeri okullarda, öğretmen ve uzman olarak görev yapmışlardır. Koloniler liberal, komünist, sosyal demokrat ya da Yahudi Alman olan ve olmayan sığınmacılar yanında diplomatlar, ekonomik sığınmacılar, misyonerler, milliyetçi-muhafazakar (sonraki yıllarda Nasyonal Sosyalist), politik yönelimi olmayanlar şeklinde geniş bir kesimi oluşturmuştur. I. Dünya Savaşını izleyen yıllarda çeşitlilik gösteren Alman toplumu, farklı görüş ve düşüncelerini Türkiye'de temsil etmiş ve bunların bir şekilde propagandası yapılmıştır¹³. Düşünce, görüş ve onlara bağlı değerleri kontrol ederek değiştirmeyi hedefleyen propaganda; kişilerin ya da toplumların tutum ve davranışlarını etkilemeye yönelik yapılan sistemli çalışmalardır. Bu çalışmaların hedefi halkı kendi tarafına çekmek amacıyla birçok

⁵ Latince "colonia" sözcüğünden gelen koloni kelimesi, yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan anlamına gelmektedir. Ania Loomba, *Koloniyalizm Postkolonyalizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.19. Burada kullanılan koloni kavramı sömürge anlamında değil, bölgede yaşayan yabancı insan topluluğu manasındadır. Fahri TÜRK- Emirhan KAYA, *Türk-Alman İlişkileri Bağlamında Anadolu'da Alman Göçmenler: Amasya Örneği*, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.2, Aralık 2019, ss.683-713, s.687.

⁶ Belge, *a.g.m.*, s. 50.

⁷ J.M.A.H. Maessen, *Building Beyoğlu: Histories of palace in a central district in İstanbul*, *University of Amsterdam*, Thesis, yıl yok, s.103.

⁸ Belge, *a.g.m.*, s.51.

⁹ Mehmet Taş, *Bağdat Demiryolu Hattı*, Atayurt Yayınları, Ankara, 2021, s.108.

¹⁰ Mediha Akarslan, *Türk-Alman İlişkileri*, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1-2, 1992, ss.161-166, s.163.

¹¹ Bilal Furkan Onursal-Doğacan Başaran, *Bağdat Demiryolu Projesi Üzerinden Almanya'nın Barışçıl Nüfuz Etme Stratejisine Dair Okuma*, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, S.2, Aralık 2020, ss.325-358, s.351.

¹² Ortaylı, *a.g.e.*, s.163

¹³ Oktay Hekimler, *Türkiye Almanya İlişkilerinde Nasyonal Sosyalist Almanya'dan Türkiye'ye Sığınan Aydınlardan Etkisi*, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.21, Özel Sayı, ss.876-898, s.881.

yöntemin denenmesidir¹⁴. Başka bir deyişle kitlelerin duygu, tutum ve davranışlarının istenilen bir konu etrafında manipüle edilmesi olarak ifade edilmekle birlikte propaganda, mevcut eğilimleri ve inançları güçlendirmek üzere özellikle Nazi Almanyası döneminde şekillenen bir siyasal iletişim biçimi haline gelmiştir¹⁵. Propagandanın da katkısıyla Alman iktisadi, siyasi, askeri nüfuz alanı Osmanlı döneminde gerçekleşirken, kültürel nüfuzun tutunması ise cumhuriyet döneminde daha mümkün olacaktır. Bir örnek olmak üzere, diğer Avrupa devletleri gibi Almanya da Osmanlı coğrafyasında Alman okulları¹⁶ açmıştır fakat bu okullarda dini propaganda yapılmamış, bunlar daha çok iktisadi ve siyasi nüfuzun sağlanmasına hizmet etmişlerdir. Mali ittifaklar sistemiyle siyasi ve ekonomik olarak Osmanlı Devleti’nde nüfuz kuran Almanya, bunun sonucu I. Dünya Savaşında Osmanlı’yı yanına alabilmeyi başarmıştır. Gerçi bu birliktelik Osmanlı açısından da İngiltere ve Fransa’nın değişen politikaları sebebiyle bir Alman baskısıyla olmamıştır. Baskıyla denilemeye de bu zorunlu müttefiklik, 1923 sonrasında da ekonomik olarak devam edecektir. İki dünya savaşı arası yıllarda Almanya özellikle kültürel nüfuz oluşturma ve propagandaya fazlasıyla önem vermiş ve kültürel-ideolojik değerleri propaganda unsuru olarak kullanmıştır. II. Dünya Savaşına kadar özellikle eğitim, kültür merkezleri, gazeteler vasıtasıyla yapılan propagandaya, savaş yıllarında dönemin önemli bir kitle iletişim aracı olarak radyo da eklenmiş, Adolf Hitler ve propaganda bakanı Joseph Goebbels kendi düşüncelerini halka kabul ettirmek ve onları istedikleri davranışlara yönlendirmek için radyoyu bilinçli bir şekilde kullanmışlar¹⁷ ve yapılan propaganda içerikli yayınların etkili olduğu görülmüştür¹⁸. Ayrıca Türkiye de dahil Orta Doğuda Alman propagandasına ivme kazandırmak üzere 29 Eylül 1936’da “Deutscher Orient-Verein (Alman Şark Derneği)” kurulmuştur¹⁹.

Gerek İmparatorluk dönemi gerekse de Cumhuriyet dönemi Türk-Alman ilişkileri ile ilgili pek çok değerli çalışma yapılmış olmakla birlikte, bu çalışma özellikle 1923-1945 yılları arası Almanya’nın Türkiye’de eğitim, sanat, spor kurumları ve dil üzerindeki politika ve propagandalarıyla, Türkiye’de oluşan Alman nüfuzu ve bunun Türk kültürü üzerindeki etkisini arşiv belgeleri, gazeteler ve inceleme eserlerden faydalanarak ele almayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında incelenen belgeler ve eserler analiz edilerek, iki dünya savaşı arası yıllarda Türk-Alman ilişkilerinin temel karakteri ile ilgili bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

1923-1933 Yılları Arası Türk-Alman İlişkileri

1923-1945 yılları arasında Türk-Alman ilişkilerinin fazla olmadığı hakkındaki yaygın görüşün aksine, bu yıllar siyasi, ekonomik ve kültürel boyutta ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı yıllardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Almanya Türkiye’de iktisadi nüfuzu ile birlikte zamanla kültürel olarak da ağırlığını koymaya başlayacaktır. Bunun başlıca sebebi; Lozan Antlaşması’nda İngiltere ve Fransa ile çözüme kavuşturulamamış

¹⁴ Ali Kaşığığın-Mustafa Çolak, Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Propagandası, *History Studies*, Volume 6, Issue 5, September 2014, ss.157-176, s.157.

¹⁵ Esra Bozkanat, Algı Yönetimi ve Propaganda: Nazi Almanyası Üzerinden Bir Değerlendirme, *Marmara Üniv. Öneri Dergisi*, C.16, S.55, 2021, ss. 74-94, s.75.

¹⁶ 1868’de Alman-İsviçre Burjuva Okulu olarak açılan bu okul, günümüzde İstanbul Özel Alman Lisesi olarak eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. *Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu ve İstanbul’daki Alman Kuruluşları*, AFCB Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi Yay., İstanbul, 2020, s.35.

¹⁷ Vakit gazetesine yansıyan bir haberde Goebbels’in konuşmalarına yer verilmiş, bir konuşmasında radyonun bir eğlence aracı değil önemli ve modern bir siyasi propaganda vasıtası olduğunu belirttiği ifade edilmiştir. *Vakit*, 3 Eylül 1933, s.10.

¹⁸ Metin Kasım, Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo, *Selçuk İletişim*, 2011, C.6,S.4, ss.64-75,s.73.

¹⁹ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.186.

meseler sebebiyle gelişme ve kalkınma hedefi olan Türkiye'nin bu ülkelerle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kuramaması, Almanya'nın ise savaş sonrasında endüstrisinin hammadde ihtiyacını karşılayarak ekonomisini düzeltme hedefi ve Türkiye ile yeniden diplomatik ve ekonomik ilişki kurmak istemesidir²⁰. Bu karşılıklı gereksinim sonucu iki ülke arasında ilk resmi görüşmeler 26 Şubat 1924'te Ankara'da başlamış ve Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sonrası Türkiye'nin Almanya'ya tarım ürünleri ve sanayi hammaddesi satması ve Almanya'dan sanayi malları almasına dayanan ekonomik ilişkiler, 1924-1929 yılları arasında istikrarlı bir şekilde gelişmiştir. Almanya Türkiye'nin ihracatında 1925-1931 yılları arasında 1927-28 yılları hariç, ikinci sırada ülke olma özelliğini korumuş, Türkiye'nin ithalatında ise 1927'den itibaren daima birinci sırada yer almıştır²¹. Kayseri'de bir uçak ve uçak motoru fabrikası kurulmasına ilişkin projeyi gerçekleştirecek olan Junkers firmasının içinde bulunduğu mali zorluğa rağmen, Alman devlet desteği ile proje tamamlanmış ve 6 Ekim 1926'da Kayseri Uçak Fabrikası açılmıştır. Bağdat demiryolu 1928'de yapılan anlaşma ile millileştirilirken, Almanya'da Krupp şirketinin kurulmasının ardından Alman sermayesi yeniden demiryolları alanına girmiş, Türkiye'ye kredi karşılığında Alman demiryolu malzemesi sevkiyatına ilişkin anlaşma 6 Ağustos 1930'da imzalanmıştır²². 1920-1930 yılları arasında anonim şirketlerde de Alman sermayesinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Civa ve krom madenleri için Almanlara ruhsat verilirken²³, bu yıllarda Alman sermayesiyle finanse edilen şirketler ise şunlardır: Elektrik-Radio TAŞ (Siemens), AEG, Ankara Elektrik TAŞ, Ergani Bakırı TAŞ, Adapazarı Madenleri TAŞ²⁴.

Türk-Alman ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilen 1924 Antlaşması sonrası ekonomik ilişkiler gelişmekle kalmamış, Türkiye'de yaşayan azınlıklardan ve yurt dışından davet edilen uzmanlardan faydalanılması amacıyla Alman subayları, bilim insanları, doktorlar, sanatçılar, sporcular ve mimarlar, Türkiye'de çağdaş bir eğitim, kültür ve bürokrasi inşa etmek üzere davet edilmiştir. Nitekim 1924 Antlaşmasından kısa bir süre sonra Dâhiliye Vekâletini düzenlemek için Almanya'dan bakanlıkta çalışmak üzere Schmidt ve Max Mühl dışında, hayvancılık alanında Doç. Dr. Karl Julius Horn, Fritz Neumann, ormancılık alanında uzman Bernhard, mühendis Spetzler, ziraat alanında Prof. Dr. Friedrich Falke²⁵ madencilik alanında Heinrich Deutsch, tıp doktoru Franz Burchard ile öğretmenler ve hemşirelerin Türkiye'ye davet edilerek göreve başladıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır²⁶. Bu uzmanlar dışında Versay Antlaşması'yla Almanya'nın silahsızlandırılması sonucu bazı kara subayları başka ülkelere ve Türkiye'ye gelmiş ve kendi alanlarında çalışmışlardır. Almanya'dan Türkiye'ye alanında uzman kişilerin gelişi kadar, Türkiye'den Almanya'ya giden öğrenciler de önemlidir. Nitekim Türk hükümeti 1924 Antlaşmasından kısa bir süre sonra Türk askeri öğrencilerinin ve subaylarının Almanya'da eğitim görmelerini sağlamak üzere girişimlerde bulunmuştur. Askeri alanda Genel Kurmay Başkanlığı'nın eğitim öğretim kısmının başkanı General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, Eğitim Bakanlığında uzman görevli üsteğmen Abdullah Bey ve bir grup yetkili ile Berlin'e gitmiş ve 28 Haziran 1927'de askeri eğitim ve askeri mühendislik bilgisi almak üzere, teknik

²⁰ Özgüldür, *a.g.e.*, s.35.

²¹ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK, Ankara, 1991, s. 90-92.

²² Koçak, *a.g.e.*, 58-70.

²³ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BCA), Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No:10-22-18, BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No:6-51-3, BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 11-39-17.*

²⁴ Barbara Radt, *Geschichte der Teutonia Orient-Institut der DMG*, İstanbul, 2001, s.88.

²⁵ Koçak, *a.g.e.*, s. 39-41.

²⁶ *BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No:3-24-12, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No:6-51-3, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 8-5-1, 9-18-4, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No:9-19-17.*

okulun müdürü ile görüşmüştür²⁷. Olumlu sonuçlandığı anlaşılan görüşme sonrası Ağustos 1927’de 16 öğrenci teknik askeri eğitim almak üzere Almanya’ya gönderilmiştir²⁸.

1924 Antlaşmasını, 12 Ocak 1927’de imzalanan Karşılıklı İkamet ve Ticaret Antlaşması izlemiştir. Bu antlaşma ile iki ülke ticari ilişkilerinin geliştirilmesinde Alman ve Türk vatandaşlarının karşılıklı olarak iki ülke topraklarında hangi hukuki şartlar ve garantilerle ikamet edecekleri belirlenmiş, her iki ülkenin vatandaşlarının karşılıklı olarak ikamet etme, gidip gelme ve birbirlerinin topraklarına yerleşme konularında tam bir serbestlik içinde hareket edebilmesi amaçlanmıştır. Antlaşmanın sekizinci maddesinde birinin ülkesine yerleşmek ve ikamet etmek maksadıyla gelen diğer ülke vatandaşının, yerli halkın yapabildiği her türlü ticaret, meslek, sanat ve benzeri faaliyetleri yapabilmesi ve herhangi bir özel vergilendirmeye tabi tutulmayacağı belirlenmiştir. İki yıl yürürlükte kalan bu antlaşma ile iki ülke arasındaki serbest dolaşım, yerleşme ve ikamet serbestisi sayesinde ilişkilerin gelişmesi hedeflenmiştir²⁹. Türkiye’nin ilk sağlıklı verilerini sunan 1927 nüfus sayımına göre Türkiye’de Alman nüfusu 1398 kadın, 1325 erkek olmak üzere toplam 2306³⁰, 1935’te ise 2152’dir³¹.

Almanların Türkiye’ye yerleşmesine kanuni bir zemin oluşturan bu antlaşmaya rağmen gelenlerin Türkiye’de yaşadıkları süre içerisinde siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanmış, 1932’den itibaren ancak resmi sözleşmede belirlenen belli mesleklerde ve alanlarda çalışabilmek imkânına sahip olmuşlardır. Bu nedenle 1933’ten itibaren rejime muhalif ya da Yahudi kökenli Alman mültecilerin Türkiye’de Nazi eğilimli Almanlar ile yan yana çalışmak durumunda kaldıkları da olmuştur³². Bu uzmanların bazılarında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının kuruluş sürecinde faydalanılmış³³, bazıları da silah, inşaat ve sağlık sektöründe çalışmıştır³⁴.

1927 Antlaşmasını daha sonra 1929’da Hakem ve Uzlaşma Antlaşması ile Karşılıklı Konsolosluk Antlaşması takip etmiştir³⁵. Artan ekonomik ilişkiler ve davet edilen uzmanların varlığı, Türkiye’de eğitim ve kültür alanında Alman nüfuzunun artmasını beraberinde getirmiştir.

1933 sonrası Türk-Alman ilişkilerinde Alman Nüfuzu ve Türk Kurumlarına Etkisi

1923-1933 yıllarında Türk-Alman ilişkilerine bakıldığında bu ilişkilerin daha çok ekonomik düzeyde geliştiği, farklı alanlarda uzmanların Türkiye’de istihdam edildiği görülmekle birlikte, 1933 yılı iki ülkenin iç ve dış politikalarının değiştiği önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu değişimin en önemli sebebi Almanya’da Adolf Hitler’in iktidara gelmesidir. 1929 Dünya Ekonomik krizi Almanya’da Nasyonal Sosyalistlere (NSDAP) iktidar yolunu açmış, I. Dünya Savaşından kalma tamirat borçları, artan vergiler, Versay Antlaşması’nın oluşturduğu rahatsızlık, Yahudi-Rus düşmanlığı ve üstün ırk tartışmalarının da etkileriyle durumu lehine çeviren Nasyonal Sosyalist Parti, 1932’de yapılan seçimlerde

²⁷ Koçak, *a.g.e.*, 17-48.

²⁸ Erhan Çiftçi, *Prusya’dan NATO’ya Türk Ordusunda Batı Etkisi 1880-1960*, Kronik Yay., İstanbul, 2022, s.178.

²⁹ Özgüldür, *a.g.e.*, s. 37-38.

³⁰ Mustafa Köse, 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2010, s.180.

³¹ II. Dünya Savaşı sonrası bu rakam 1027’ye düşmüştür. Mustafa Yakar- İlğay Südaş, “Türkiye’de Yabancı Nüfusun Yeni Coğrafyaları”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 28 (2), 2019, İzmir, ss. 129-164, s.142.

³² Hekimler, *a.g.m.*, s. 883

³³ Koçak, *a.g.e.*, s. 94

³⁴ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Max von der Porten und Die Entstehung der Staatlichen Wirtschaftunternehmen in der Türkei*, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul, Turkey, 1993, s.14.

³⁵ BCA, *Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 4-31-12*.

230 milletvekilliği kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir. Nazi iktidarı, diğer tüm partileri yasaklamış, Hitler dönemiyle başlayan Nazileştirme faaliyetleri, 1933'ten itibaren tüm Almanya'ya yayılmış, parti, toplumu tümüyle etkisi altına almış ve gizli polis teşkilatı "Gestapo" yardımıyla Alman vatandaşlarının faaliyetleri denetlenmiştir³⁶.

Hitler, Alman jeopolitikçi Karl Haushofer'in "Hayat Alanı" teorisini ülkesinin resmi ideolojisi olarak benimsemiş ve iktidarda olduğu süre içinde bu teoriyi gerçeğe dönüştürmek için çalışmıştır³⁷. Bu teori Almanya'daki yeni rejimin Türkiye'ye olan ilgisini de artırmış, Atatürk Türkiye'sinin Balkan ülkeleri, SSCB ve Ortadoğu ülkeleri ile kurduğu ilişkilerde elde ettiği başarı Almanya nazarında Türkiye'nin önemini artırmıştır. Almanya açısından jeopolitik konumu yanında Türkiye'nin önem arz etmesinin bir sebebi de dünya egemenliği için savaşmaya hazırlanan ve tüm Güneydoğu Avrupa'yı bir ekonomik hammadde deposu olarak gören Almanya'nın, ihtiyacı olan krom ve pamuk gibi hammaddeler için Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artmasıdır³⁸.

Atatürk, Hitlerin savaş çıkaracağını öngörmesine rağmen İsmet İnönü'nün Hitler rejimine karşı olumlu olmasının sebebi ticari ilişkilerden kaynaklanmıştır³⁹. Türkiye ve Almanya, 27 Mayıs 1930 tarihli Türk-Alman Ticaret Antlaşması ve 1933 tarihli protokol ile dengeli bir ticaret ve ödeme işlemleri ilkesini kabul etmiş, Kliring sisteminin⁴⁰ esasını teşkil eden bu protokol ile Türkiye Almanya'ya hammadde sattıkça karşılığında Almanya'nın sanayi mallarını almak zorunda kalmıştır. Tüm Balkan ülkelerinde aynı politikayı uygulayan Almanya'nın, stratejik hammaddeleri olarak bu ülkeleri kendisine adeta bağımlı hale getirmesi, siyasal yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir⁴¹. İngiltere ve Fransa'nın hammaddelerini sömürgelerinden karşılması Türkiye'yi mecburen Almanya'ya yakınlaştırmış, güçlü bir makine sanayi kuramamış olan Türkiye yedek parçaları, Alman firmaları tarafından kurulan işletmelerden almak zorunda kalmıştır⁴². Hitler, adını verdiği III. Reich döneminde -Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu I. Reich, Bismarck dönemi

³⁶ Sabit Dokuyan, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Alman İlişkileri ve Bu Sürece Milliyetçi-Turancı Görüşlerin Etkileri, *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri 2009, s.28.

³⁷ Ali Hasanov, *Jeopolitik*, Babiali Kültür Yay., İstanbul, 2012., s.78, Nasyonal sosyalizm ve Hitler arasındaki ilişkinin anahtar sözcüğü olan Hayat Alanı teorisinin ortaya çıkışı ve ona atfedilen anlam Haushofer ile olmaması, daha önce bu kavramı ilk kez Friedrich Ratzel kullanmıştır. Bu kavram bir halkın biyolojik, kültürel ve ekonomik varoluşu ve gelişimi için gerekli olan mekânı ifade etmekte olup, Haushofer tarafından anlamı genişletilerek başka devletlerin toprağını ele geçirme veya koloniler elde etmeye yönelik emperyalist veya kolonyalist dış politikanın meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Yılmaz Tezkan-M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, Ülke Yay., İstanbul, 2002, s.59.

³⁸ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yay., Ankara, 1968, s.63.

³⁹ Radt, a.g.e., s.93.

⁴⁰ Clearing (Kliring) kelime anlamı olarak temizlemeye denk gelirken ödeme ve sistemlerinde mahsuplaşma, mutabakat işlemlerine karşılık gelmektedir. Ülkeler arasında kliring işlemleri ya bir kamusal şirket üzerinden ya bir ofis üzerinden veya merkez bankaları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Takasta mallar genelde birbiri ile alakasızdır ve teslim süreleri iki yıla kadar çıkabilmektedir. Cüneyt Dirican, Dış Ticarete Ulusal (Yerli) Para Cinsinden (Kliring) Takas ve Ödeme İşlemlerinin Uygulanabilirliği: Türkiye Uygulaması İçin Durum ve Gereksinimler, *Special Issue on Applied Economics and Finance, Journal of Yaşar University*, C.14, ss.48-61, 2019, s.51. Türk-Alman protokolüne göre, iki tarafın merkez bankaları emtia işlemlerini karşılıklı olarak kaydedecekler, yine karşılıklı olarak hesap açacaklar ve emtia teslimatına ilişkin fatura bedellerini bu hesaplardan ödeyeceklerdi. Bir ülkeden mal ihraç edenler parasını kendi ülkesinin Merkez Bankası'ndan alacak, mal ithal edenler ise fatura karşılığını kendi ülkesinin Merkez Bankası'na yatıracaktı. Böylece ticaret döviz kullanmadan gerçekleşecekti. İlhan Tekeli-Selim İlkin, İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı *Türkiyesi*, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s.213.

⁴¹ Tekeli-İlkin, İktisadi..., C.2, s.213.

⁴² Dış İşleri Bakanlığının açıklamalarına göre Alman şirketleri II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'de sanayinin yüzde seksenini kurmuştu. Bu da Ankara hükümetini Almanya ile denge ve işbirliği sağlama yoluna götürüyordu. Glasneck, a.g.e., s.68,70.

II. Reich ve Hitler dönemi III. Reich olarak adlandırılmaktadır.⁴³, Alman savaş sanayi için hammadde satıcısı elde etmek üzere 1936’da Balkanlara, Türkiye’ye ve İran’a ziyaretlerde bulunmuştur. 1933 sonrası başlayan İngiliz-Alman rekabetinin ağırlığını üzerinde hisseden Türkiye’de, 1934’te Ekonomi Bakanlığı tarafından davet edilen ve başlarında Dr. Max von der Portens’in bulunduğu dört kişilik bir grup Türkiye’nin sanayi kalkınmasını Alman şirketlerinin çıkarlarına aykırı düşmeyecek şekilde yöneterek İngiliz rakiplere güçlük çıkarmaya çalışmıştır⁴⁴. Her ne kadar Almanya’nın Türkiye üzerindeki etkisini kırmak için Karabük Demir Çelik fabrikasının finansmanı 1936’da İngiltere adına Brasseret şirketi olmuş⁴⁵ ve sonrasında İngiltere ile kredi anlaşmaları imzalanmış, bu durum Avrupa basınında Almanların etki alanı oluşturma mücadelesinde İngilizlere karşı bir kaybı olarak yorumlanmışsa da⁴⁶ savaşa hazırlanan Almanya için en önemli konuyu Türkiye’den aldığı krom oluşturmıştır.

Almanlarla yapılan ticari antlaşmaya bağlı serbest ithalat listesinin ticari ihtiyaçlara uygun olarak değiştirilmesi için Hariciye Vekâleti tarafından bir protokol hazırlanmış⁴⁷, 1938’de yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır⁴⁸. 1933 sonrası ilişkilerin bu şekilde yoğunluk kazanması Alman mallarıyla birlikte yeni Alman uzmanların Türkiye’de özellikle İstanbul ve İzmir’de yerleşmelerini beraberinde getirmiştir. Bu uzmanlar Alman kültür politikası gereği olarak ve siyasi bir işlev ile Türkiye’de görevlendirilmiş ve Türkiye’ye taşınmışlardır.⁴⁹ İki ülke rejimi arasında paralellik kurmak ve Hitler ile Atatürk’ün lider ve ideolojik özelliklerini benzetmek şeklinde kendi basınında yazılar yazarak propaganda yapan Almanya, 22 Ağustos 1933’te Berlin’de çıkan Deutsche Allgemeine Zeitung adlı gazetede de “Gazinin Eseri” başlıklı bir makale yayımlamış ve bu makalede Lozan Antlaşması’nı, Trianon ve Nöyyi gibi antlaşmalarla kıyaslayarak, Atatürk’ün eseri olan Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi, siyaset ve demir yolları hakkında övgü dolu cümleler kullanmıştır⁵⁰. Alman kültür nüfuzunun sağlanması amacıyla Latin alfabesi ile ilk Türkçe Almanca sözlük 1931’de Alman lisesi öğretmenlerinden Heuser tarafından hazırlanmış ve Turkische Post yayını olarak basılmıştır. İlk sayısı 17 Mayıs 1926’da İstanbul’da yayımlanan Turkische Post gazetesi, Nazi iktidarına kadar Alman hükümetinin resmi görüşlerini yansıtmakla birlikte bağımsız bir çizgide iken, Nazi iktidarından sonra tamamen resmi hükümet organı haline gelmiştir⁵¹.

Alman kültürünü aşılama Alman Lisesi, Alman öğretmenler ile Nazi propagandasının ve Alman kültürünün empoze edilmesinde en etkili merkez haline gelmiştir⁵². Alman devleti ve parti makamları ile yurt içinde ve dışında sıkı bir işbirliği olan ve aralıksız bir şekilde Almanya dışına görevlendirilen bu öğretim görevlileri, faşist dış okullar politikasının

⁴³ Melih Duman, Arşiv Belgelerine Göre 1933 Yılı Türkiye-Almanya İlişkileri, *Alternatif Politika*,2020, 12(3), ss.590-620, s.596.

⁴⁴ Glasneck, a.g.e., s.75.

⁴⁵ İlhan Tekeli-Selim İkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C.1, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s.60.

⁴⁶ *Tekel-İlkin*, İktisadi...,C.2, s.216.

⁴⁷ *BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 41-89-16, BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 54-31-19.* Türk-Alman 3. Ek Ticaret ve Kliring Antlaşmasına Bağlı Protokol Düzeltmesi ile İlgili Antlaşma *BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 69-90-5.*

⁴⁸ *BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 84-84-11.*

⁴⁹ Glasneck, a.g.e., s. 880.

⁵⁰ *BCA, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:84-553-2.*

⁵¹ Koçak, a.g.e., s.43-45.

⁵² *Department of State, Department Of The United States Of America, 867.00 NAZI/2, BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No:8-5-1.*

ilkelerini oluşturmuştur⁵³. Alman Lisesinde çok sayıda Türk öğrenci öğrenim görmüş, okulda sık sık Almanya hakkında konferanslar düzenlenmiş ve filmler gösterilmiştir. Mülteciler/sürgünler dışında gelen Alman eğitimcileri Alman kültürü ve eğitim düzenini yerleştirmek için büyük çaba göstermiştir⁵⁴.

1930'lu yılların başında Türkiye'de Alman hükümeti tarafından resmen desteklenen okul sayısı ikidir. Bu okullarda 1931-1932 yıllarında öğrenci sayısı 1127 iken, 1932-1933'te bu rakam 1007'ye düşmüştür. 1934'te Türkiye Alman büyükelçiliğinde görevli personelin çocuklarını eğitimi için bir okul daha açılmıştır. İstanbul'daki Alman okulunda 1937-1938 yıllarındaki öğrenci sayısı 150'dir. Alman hükümeti bu okullarda Alman görevlilerden istihbarat, örgütlenme ve propaganda alanlarında yararlanmıştır. Nitekim İstanbul'daki Alman okulunda görevli 20 öğretmenden 18'inin Nazi örgütlerinde faaliyet gösterdiği iddia edilmiştir⁵⁵.

Türkiye'ye gelenler sadece bu uzmanlar olmamıştır. Nasyonal Sosyalist rejim kendisine muhalefet eden herkes ve her düşünceyi tasfiye etmek amacıyla komünist eğilimli çevreleri ve Yahudi nüfusu hedef almıştır. 28 Şubat 1933 tarihli "Halkın ve Devletin Korunmasına İlişkin Emir, 24 Mart 1933 tarihli Yetki Yasası ve 7 Nisan 1933 tarihli Devlet Memurlarının Statüsünün Yeniden Belirlenmesine İlişkin Yasa" ile "Ariler Paragrafı" ile Ari ırka mensup olmayanların kamu hizmetinden çıkarılması, bu alanda bir daha çalışmaları ve bir an önce emekli edilmeleri hususu düzenlenmiştir. Ari olmamakla kast edilen, Yahudi bir anne-baba ya da büyükbaba-büyükanneye sahip olan kişilerdir⁵⁶. Kubaseck'in ifadesiyle hayatı boyunca entelektüellere karşı derin bir nefret duyan Hitlerin⁵⁷ onayladığı bu kanunla birlikte Almanya'da bilim ve sanat alanındaki önemli isimler ülkeyi terk etmek zorunda kalmış⁵⁸, Türkiye'de etkisini daha çok 1933 sonrasında hissettirecek olan bu mülteciler/sürgünler, esasında var olan bir bütünün yalnız bir parçasını oluşturmuştur⁵⁹.

Almanya'yı ilk terk edenlerden biri Macaristan doğumlu olan ve kayınpederi Türk pedagojisi için rapor hazırlamak üzere Cenevre Üniversitesinden Türkiye'ye davet edilen pedagoji profesörü Albert Malche'nin yakın arkadaşı Philip Schwartz'dır. A. Malche onunla iletişim kurmuş ve Schwartz zulüm gören Alman akademisyenlere onları kabul etmeye hazırlanan ülkelerde iş bulmak üzere "Alman Bilim Adamları İçin Yardım Derneği"ni kurmuştur⁶⁰. Schwartz, 1933'te Türkiye'ye geldiğinde Malche tarafından karşılanmış, 7 Temmuzda Dr. Reşit Galip'le yapılan toplantı sonucu varılan anlaşma ile Darülfünun Reformunun en önemli zorluklarından biri kabul edilen nitelikli, başarılı ve alanında otorite olan öğretim üyeleri bulma sorunu çözülmüştür⁶¹. Türkiye, Nazi zulmünden kaçan yüzlerce profesör, öğretmen, doktor, avukat, sporcu, sanatçı ve laborant ile binlerce az veya çok tanınmış kişiyi mülteci olarak kabul etmiş, bunlara önemli görevler verilmiştir. Türkiye'ye

⁵³ Glasneck, a.g.e., s.33.

⁵⁴ Özgüldür, a.g.e., s.77-78.

⁵⁵ Ahmet Özgiray, Türkiye-Almanya ilişkileri (1923-1939) , *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1998, C.13, S.1, ss.5-23, s.12.

⁵⁶ Hekimler, a.g.m., s.883-884.

⁵⁷ Christopher Kubaseck, *Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, Orient Institut, İstanbul, 1997, s.60.

⁵⁸ Aslında daha 1925'te Alman akademisyenler birliği üniversitelerin yabancılar tarafından aşırı işgal edilmesini önlemek amacıyla Yahudilere yönelik işe alımların dondurulması çağrısında bulunmuştur. Nazizme (nasyonal sosyalizme) daha çok bağlanan Alman öğrenci topluluğunun Yahudi karşıtı gösterileri ve etkinlikleri de 1933'te giderek daha belirgin hale gelmiş ve üniversitelerde Yahudi karşıtlığı artmıştır. Kubaseck, a.g.e., s.54.

⁵⁹ Hekimler, a.g.m., s.884.

⁶⁰ Arnold Reismann, They Helped Modernize Turkey's Medical Education and Practise:Refugees from Nazism 1933-1945. *Gesnerus*, 65, 2008, ss.56-85, S.57.

⁶¹ Kemal Yalçın, *Haymatlos*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2024, s.81.

gelen akademisyen Almanlar asistanları, teknisyenleri ve aileleriyle gelmişlerdir.⁶² Örneğin tarım uzmanı Dr. Fritz Baade, Almanya’yı ırksal nedenlerden dolayı değil, bir sosyal demokrat olarak siyasi nedenlerden dolayı terk etmiş, 1934’ten II. Dünya Savaşının başlangıcına kadar Ekonomi Bakanlığında öncelikle tarımda standardizasyon alanında uzman olarak çalışmıştır.⁶³ Dr. Hans Wilbrandt, Almanya’yı ırksal nedenlerden değil Nazi rejimini vicdaniyla bağdaştıramadığı için terk etmiştir. Türkçeyi iyi bilen Wilbrandt 1934’ten II. Dünya Savaşının başlangıcına kadar İhracat Teşkilat Müdürlüğünde uzman olarak görev yapmıştır. Diğer uzman Dr. Franz Eppenstein, 1934’te Ekonomi Bakanlığında ekonomik eğilimler uzmanı olarak göreve başlamış, Türkiye’de gıda fiyatları ve yaşam maliyeti endekslerini geliştirdiği çalışmasıyla Celal Bayar’ın takdirini kazanmıştır. Ernst Reuter, Nazi rejiminden iki kez Lichtenburg toplama kampına gönderilmiş ve sonrasında İngiltere’ye kaçmayı başararak Fritz Baade aracılığıyla Türkiye’ye gelmiştir. Emin Erişirgil’in önerisiyle 1938’de Siyasal Bilgiler Fakültesinde İskan ve Yerleşim Enstitüsünün kuruluşunu üstlenmiştir. Her türlü siyasi faaliyetten kaçınan Reuter, savaş bitince Almanya’ya dönmüştür. Ekonomi Bakanlığında çalışan bir diğer uzman Max von der Portens’dır. Ari ırkına mensup olmadığı için Almanya’yı terk etmiş, Bayar döneminde yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye’de sanayi kalkınma konusu ve Kamu İktisadi Teşekkülleri Yönetimi ve Denetimi Hakkında Kanun çıkarılmasında çalışmıştır.⁶⁴

İstanbul’daki yükseköğretim kurumlarında Nazi zulmünden kaçan ya da sürgün edilen Alman Yahudisi bilim insanları istihdam edilirken, Ankara’da ise çoğunluğu Alman ve doğrudan Almanya’dan talep edilen bilim insanları ve uzmanlar üniversite ve kültür merkezlerinde istihdam edilmişlerdir.⁶⁵ Alman eğitim modelini esas alan⁶⁶ bu üniversitelerin yeni kurulan fakültelerinde kürsü profesörlüğüne atanan bu uzmanların yanı sıra birçok Alman da bilim ve araştırma enstitülerinin kurulması ve yönetilmesinde görevlendirilmişlerdir.⁶⁷ Kadrocuların önerisiyle yapılan ve Atatürk’ün yakın arkadaşı Dr. Reşit Galip’in başında bulunduğu Darülfünun reformu ile⁶⁸, İstanbul Üniversitesi’nin ilk yılında, 138 Türk, 42 yabancı kökenli olmak üzere 180 akademisyen görev yapmıştır.⁶⁹ Sadece 1933’te Almanya’yı terk eden 1202 akademisyenden 33’ü Türkiye’ye gelmiş ve sonrasında bunların sayısı 200’ü bulmuştur⁷⁰. Eğitimi, Türk milli şuurunu aktarmanın bir aracı olarak kullanmaya çalışan ve Türk kültürünün büyüklüğünü dil ve tarih araştırmalarıyla kanıtlamak için Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesini kuran Türk devleti, Georg Rohde, Benno Landsberger, Han Gustav Güterbock gibi isimlerle 14 yabancı profesöre güvenerek bu fakültede yer vermiştir. Alman uzmanlar Türk dil ve tarih kongrelerine de katılmışlar, 1936 Türk Dil Kongresinde Alman Türkolog Profesör Friedrich Giese’de Almanca yapılan çalışmalardan bahisle Türk dili açısından birçok önemli eserin kaleme alındığını

⁶² Kubaseck, *a.g.e.*, s.41.

⁶³ 1938-1939 yıllarında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinde ders vermiştir. Savaşın başında Türk hükümeti Alman uzmanların sözleşmelerini iptal edince (sözleşmeler 5 yıllıktır) 1946’ya kadar İstanbul’da bağımsız danışman olarak çalışmıştır. 1949’da Almanya’ya dönmüştür. Tekeli-İlkin, *Max von der...*, s.10.

⁶⁴ Tekeli-İlkin, *Max von der...*, s.12,14. Bu uzmanlar arasında bazılarının sözleşmesi yenilense de üçüncü kez uzatılmadığı için Türkiye’yi terk edenler olmuştur. Savaş başlangıcında Türk milliyetçiliğinin artmasının yanı sıra Alman Büyükelçiliği açık ya da örtülü şekilde Nazi nüfuzunu kullanmıştır. Arnold Reismann, German Jewish intellectuals’ diaspora in Turkey: 1933-1955, *The Historian*, 2007, s.12 (<https://www.thefreebrary.com>).

⁶⁵ Celalettin Yavuz, *Osmanlı’dan Günümüze Alman Gizli Servisi*, Kripto Yay., Ankara, 2016, s.185

⁶⁶ Maessen, *a.g.t.*, s.117.

⁶⁷ Stanford J. Shaw, *Yahudi Soykırımı ve Türkiye*, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s.24-25.

⁶⁸ Kubaseck, *a.g.e.*, s.70.

⁶⁹ Özgüldür, *a.g.e.*, s.105.

⁷⁰ Colin R. Fletcher, Refugee Mathematicians: A German Crisis and a British Response 1933-1936, *Historica Mathematica*, 13, 1986, ss.13-27, s.20.

belirtmiştir⁷¹. 1937’de gerçekleştirilen İkinci Türk Tarih Kongresine ise Berlin Devlet Müzesinden Dr. Andrae, Almanya-Turova ve Bergama Hafiri Dr. Dörpfeld, Almanya-Berlin Üniversitesinden Dr. Hartmann, Almanya-Berlin Kaiser Friedrich Müzesinden Dr. Kühnel, Almanya-Berlin Kaiser Friedrich Müzesinden Dr. Sarre ve Almanya-Berlin Devlet Arşivi Müdürü Prof. Scheele olmak üzere altı Alman bilim insanı katılmıştır⁷².

6 Mart 1934’te Alman Gençlik Teşkilatı İkinci Başkanı F.Nabursburg İstanbul’u ziyaret etmiş, 10-12 Ocak 1937’de de Hitler Gençliği Teşkilatı lideri Baldur von Schirach’ın ziyareti sırasında dağıttığı ve Türkçeye çevrilmiş olan propaganda belgeleri, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından CHP’ye sunulmuştur. Almanya’ya CHP’nin spor danışmanı ile bir parti üyesi incelemeler yapma üzere ziyarette bulunmuş, Hitler Gençliği adlı spor örgütünün örnek alınması kararlaştırılarak örgütün kurucusu Carl Diem Türkiye’ye davet edilmiştir. 1933’te ailesiyle Türkiye’ye gelen Carl Diem, Türk sporu hakkında bir rapor yazmış ayrıca Türk Spor Nizamnamesini hazırlayarak Türk sporunun modernleşmesi ve bilimsel bir nitelik kazanmasında önemli ölçüde katkılar sunmuştur⁷³.

Cumhuriyet fikrine bağlı kaldıkları anlaşılan⁷⁴ Alman bilim insanları ve uzmanların rahat ve özgür bir ortamda çalışabilmeleri için her türlü çaba sarf edilmişse de⁷⁵, bu uzmanlar zaman zaman bazı zorluklarla da karşılaşmışlardır. Bunlardan ilki, Türk akademisyenlerin yerlerini almaları sonucu Türk akademisyenlerde oluşan memnuniyetsizlik⁷⁶, ikincisi Türk rektörlerden iki katı yüksek ücretler almaları olmuştur. Türk hastalar bile Alman doktorları tercih etmiştir ki 1933-1950 arası İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde 76 Alman uzman görev yapmıştır⁷⁷. Bu durum Türklere rahatsızlık oluşturmuş ve Nazi sempatanı Türk basını tarafından da sürekli köpürtülmüştür⁷⁸. Yabancı bilim insanlarının yaşadığı üçüncü bir sorunu da dil problemi oluşturmuştur. İlk üç yıl derslerini Almanca verip dördüncü yıldan itibaren Türkçe ders anlatmaları, ilk beş yıl içinde Türkçe en az bir tane kitap yayınlamaları şartı olan akademisyenlerin çoğu bu sürede istenileni yapamamış, Türkçeyi öğrenemedikleri gibi tercümanlar vasıtasıyla da anlattıkları dersler ya tam çevrilememiş ya da gerekli vurgular yapılamamıştır⁷⁹.

Türkiye’de çok sayıda Alman uzmanın çalışması, Türk öğrencilerin çoğunun yabancı dil olarak Almancayı seçmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. 1941’de Türk Eğitim Bakanlığının emriyle halkevleri Almancanın öğrenilmesi için parasız kurslar açmıştır. Tüm bu faaliyetlerle amaç Almanya’yı savunacak yönetici kadroları yetiştirmek olarak belirlenmiştir⁸⁰. II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya’nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen, Türkiye’ye gerek davet edilme yoluyla gerekse de baskı ve zulüm sebebiyle

⁷¹ Nagihan Özdemir, Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi, *Atatürk Dergisi*, C.12, S.1, s.23.

⁷² Ahmet Kuşçi, Arşiv Belgelerine Göre İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937), *Bellek*, C.3,S.2, 2021, s.180.

⁷³ Ali Emrah Tokatlıoğlu, İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Spor ve Siyaset İlişkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s.79,94.

⁷⁴ Radt, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁵ Dokuyan, *a.g.t.*, s.116.

⁷⁶ Türkiye’de göçmenlerin varlığı Türklere yerini almaları sebebiyle eleştirilmiştir. Türkiye’ye gelenlerin Türk kültürüne uyum göstermekte zorlanmalarının sebebi olarak Kubaseck, Türkiye’nin az gelişmişliği göstermektedir. Kubaseck, *a.g.e.*, 45.

⁷⁷ Reisman, *They Helper...*, s.58.

⁷⁸ Kubaseck, *a.g.e.*, s.71.

⁷⁹ Özgüldür, *a.g.e.*, s.105.

⁸⁰ Glasneck, *a.g.e.*, s.40, Almanya’da yapılacak seçimler için İzmir ve İstanbul’da hatırı sayılır ölçüde bir nüfus oluşturan Alman kolonilerinin oylarını kullanabilmesi amacıyla Hariciye Vekâletinin kararıyla, Büyükdere açıklarında bir Türk yolcu vapurunun eşliğinde Alman vapurunun koloniyi alması ve Türk karasuları dışına çıkıldıktan sonra kolonilerin oylarını kullanarak geri dönmeleri sağlanmıştır. *BCA, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:23.3.1936, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 231-557-3.*

terk etme yoluyla gelen bu uzman ve mültecilerin Alman hükümetinin izniyle ülkeden çıktıklarını belirtmiş, bunların Türk üniversitelerinde veya diğer kurumlarda işe başladıklarını, hiçbirinin politik hareketlere katılmadığını ve Nazizm’e rağmen Almanya’ya sadık kaldıklarını ifade etmiştir⁸¹.

Papen’in bu ifadesine rağmen Nazi Almanyası bu bilim insanlarını takip etmiş ve onlar hakkında bilgi toplayıp, raporlar yayımlamıştır. Türkiye’de bulunan Alman kolonisi arasında derinleşen siyasi uçurum ve Almanya’daki rejime sadık ya da sempati ile yaklaşan kesimin, istemeyen profesörlere ilişkin artan şikâyetleri, Berlin’i yeni önlemler almak durumunda bırakmıştır. Hem Türkiye’deki koloni içinden bir kesim hem de Nasyonal Sosyalist Parti üyelerinin baskısı ile Berlin Yönetimi 1938’den itibaren aralarında Ernst Reuter, Erich Auerbach, Leo Spitzer, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Paul Hindemith, Ernst Praetorius, Bruno Taut, Clemens Holzmeister, Carl Ebert ve Eduard Zuckmayer gibi ünlü kişilerin de bulunduğu Yahudi veya çeşitli bilim insanlarının görevlerinden uzaklaştırılması için baskı yapmıştır. Bu amaçla 1939 ortalarında Reich Eğitim Bakanlığı, Türkiye’ye gönderdiği kıdemli hükümet müşaviri Dr. Herbert Scurla’yı İstanbul ve Ankara’da kaç Yahudi ve Nasyonal Sosyalist olmayan kişinin eğitim verdiği ile ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirmiştir⁸². Doğruluğu Fritz Neumark tarafından eleştirilse de Dr. Herbert Scurla’nın Türkiye’de yaptığı gezi sonrası Reich Bilim Eğitim ve Halk Eğitimi Bakanlığının Dış Ülkeler Dairesi için kaleme aldığı raporda Nasyonal Sosyalistlerin II. Dünya Savaşı öncesi izlediği kültür ve bilim politikası hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu raporda Alman profesörlerin yurt dışına gönderilmesi ve Almancanın vurgulanması dikkat çekmektedir⁸³. Rapora göre 1933 sonrası gelenlerden 43’ü Yahudi kökenli iken, 29’unun politik sebeplerle, 12’sinin ise antisemitik sebeplerle Türkiye’ye geldiği anlaşılmaktadır⁸⁴. Ancak Nasyonal Sosyalizm döneminde sürgüne gönderilenler yalnızca solcular, demokratlar ve diğer zulüm gören insanlar değildir. 1933-1945 yıllarında genç cumhuriyetin çağdaşlaşmasına Alman kültürünü empoze etmeye çalışarak katkıda bulunan Alman Yahudileri, liberaller, komünistler ve sosyal demokratların yanı sıra diplomatlar, misyonerler, muhafazakarlar, Nasyonal Sosyalistler ve Yahudi olmayan Almanlardan oluşan bu uzmanlara, İstanbul, Ankara, Bursa, Eskişehir ve diğer Türk şehirleri ev sahipliği yapmıştır⁸⁵. Siyasi nedenlerle ve geçici olarak İstanbul’a yerleşen Türkiye’deki Almanların % 99’unun resmi olarak Nazi Partisi’ne veya diğer Nazi örgütlerine üye olduğu ifade edilmiştir⁸⁶.

Türkiye’deki mevcut Almanlara, Nazi rejimini benimseyenlerin de katılımıyla hem Alman koloni üyeleri hem de Türk resmi çevreleri ve Türk halkı üzerinde etkin bir propaganda başlamıştır. Alman kolonisi içinde liberallerle Yahudi kökenli Almanlar koloniden dışlanmış ve ayrı bir koloni oluşturmuşlar, böylelikle Alman kolonisi Nazi rejiminden olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır⁸⁷. Birbirinden uzak durmaya çalışan farklı düşüncedeki koloni üyeleri gerek günlük hayatlarında gerekse de 1924’te yeniden faaliyete geçmiş bulunan Alman kulübü Teutonia’da zaman zaman bir araya gelmek zorunda kalmışlardır⁸⁸. Türkiye’de Nazilere karşı sesli ve aktif muhalefet, yerel

⁸¹ Franz Von Papen, *Alman Büyükelçi Franz Von Papen’in Anıları*, çev:Ahmet Özgiray, Er Yay. İstanbul, 2017 , s.78.

⁸² Hekimler, *a.g.m.*, s.889.

⁸³ Glasneck, *a.g.e.*, s.20.

⁸⁴ Faruk Şen, *Ayyıldız Altında Sürgün Türk Alman İlişkilerinde Tarihsel Bir Kesit (1933-1945)*, Kaynak Yay. İstanbul, 2018, s.120-206.

⁸⁵ Sabine Mangold Will, *Deutsche in der Türkei*, <https://www.bpb.de/themen/europa/tuerkei/184978/deutsche-in-der-tuerkei-1933945/#node-content-title-1> Erişim: Eylül 2023.

⁸⁶ *Department of State, Department Of The United States Of America, 867.00 NAZI/1.*

⁸⁷ Mangold Will, *a.g.m.*, s. 309, Erişim: Eylül 2023.

⁸⁸ Hekimler, *a.g.m.*, s.882.

koloni ve Levanten Yahudilerinden gelmiş, perakende ticarete ve bankacılık mesleğinde önemli ve etkili konumlarda bulunan bu insanlar özellikle Alman ticaretini öldürmeye çalışarak Nazileri yaralamak için her türlü çabayı göstermiştir. Alman mallarını boycot etmekle birlikte toptan ve ithalat işini ya da Türk hükümetinin yurt dışında yaptığı büyük alımları kontrol edemedikleri için bu çabalarında başarılı olamamışlardır⁸⁹.

Yukarıda yer verildiği üzere hem 1933 sonrasında hem de savaşa doğru Türkiye’de Alman nüfuz ve etkisi artmıştır. Hedefi Türkiye’yi yanında savaşa sokmak olan Hitler Almanyası, bu amaçla Nasyonal Sosyalist propagandası için Türkiye’de bulunan Alman kolonisine özel bir misyon yüklemiştir⁹⁰. Eğitim faaliyetleri dışında, 1934’te Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrasını kurma görevi Alman sanatçı Ernst Praetorius’a verilmiştir. 1935’te yapılan Alman sanat sergisi öylesine etkili olmuştur ki bir yıl öncesinde yapılan çok sayıda Sovyet kültür faaliyetlerinin unutulduğu ifade edilmiştir. 1936’da Ankara Devlet Konservatuvarı Alman sanatçı Carl Ebert ile birlikte konser etkinlikleri engellenerek Nazi Partisi tarafından eserleri kara listeye alınan ve Türkiye’ye davet edilen Paul Hindemith tarafından kurulmuştur⁹¹. Ankara’daki Alman büyükelçiliği tarafından yürütülen tüm sanat ve müzik propagandasını siyasal düşünceler belirlemiştir. Değerlendirme toplantılarına katılan Paul Hindemith ve Carl Ebert kurulacak olan Devlet Tiyatrosunun esasları hakkında görüş bildirmişler, Ankara Devlet Konservatuvarı’nın kurulması sürecinde özellikle Hindemith’in raporları ve tavsiyeleri büyük rol oynamıştır⁹².

İsmi Ankara Devlet Operası ve Ankara Devlet Tiyatrosu ile özdeşleşen ve Ankara’daki kültür dünyasının kurulmasında ve gelişmesinde önemli görevler üstlenen Prof. Ebert, daha sonra Türk eğitim bakanlığına danışman olarak atanırken⁹³, Alman propagandası açısından çok etkili olan Alman operet toplulukları Türkiye’ye geziler düzenlemiştir⁹⁴. Aynı yıl Hitler iktidarı, Alman okul ve üniversite çalışmalarını denetlemek üzere Türkiye’ye kültür bakanlığından Dr. Löffler’i göndermiş, Löffler; *“İstanbul ve Ankara yüksekokullarında Almanca dilinde okuyan çok sayıda profesör Alman dil öğretmenlerinin artan sayısı, ekonomi, teknik ve sanat alanlarında Alman uzmanları ve bunların yanında İstanbul’daki Alman okulunun çalışmaları, yaptığım gözlemlere göre her yerde olumlu etkiler yapıyor, böylece Türkiye’de Almanya’nın zihinsel ve ekonomik etkisi geliyor”* sonucuna vardığını bildirmiştir. Basının ve radyonun sınırlı etkisinin tersine, bilimsel ve kültürel alanda Alman etkisi göze hemen çarpmayan ama buna karşılık uzun süreli ve derinlere inen bir sonuç elde edecektir⁹⁵.

Türkiye’de Alman nüfuzu oluşturmanın bir başka yolunu, Türk öğrencilerin Almanya’da eğitim görmesi oluşturmuş, birçok öğrenci, asker ve teknik eleman yetiştirilmek üzere Almanya’ya gönderilmiştir. 1932’de Almanya’da çeşitli yüksekokullarda öğrenim gören Türk öğrenci sayısı 137 iken⁹⁶ 1937 yılında ise yurt dışında bulunan Türk öğrencilerin %80’i Almanya’da eğitim görmektedir⁹⁷. Almanya’daki Türk nüfusu 1927’de 1399 ve 1938’de

⁸⁹ Department Of State, Department Of The United States Of America, 867.00 NAZI/1.No:74.

⁹⁰ Hekimler, a.g.m., s.882,

⁹¹ Özgüldür, a.g.e., s.79.

⁹² Sadet Altay, Alman Sanatçı Paul Hindemith’in Türk Müzik Yaşamının Düzenlenmesine Yönelik Çalışmaları, Hacettepe Üniv. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.35, 2022, ss.435-439, s.426.

⁹³ Yalçın, a.g.e., s.276.

⁹⁴ Glasneck, a.g.e., s.42-43.

⁹⁵ Kubaseck, a.g.e., s. 31-32.

⁹⁶ Koçak, a.g.e., s.17,19.

⁹⁷ Dokuyan, a.g.t., s.40.

3251’dir⁹⁸. 1939’da Türkiye’de sayıları 2000’i bulan uzmanlarla Alman Dışişleri Bakanlığı Almanya’nın bilime katkısını ve bu katkıların dünyaya duyurulmasını değil⁹⁹, başta kültürel alan olmak üzere her türlü işbirliğini geliştirerek Türkiye üzerinde nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir¹⁰⁰.

Almanların nüfuz ve propaganda yöntemlerinden biri de bazı yazarlara ve gazetelere para yardımıyla Türk-Alman dostluğundan söz ettirilmesidir. Başlıca gazeteler Almanca, Fransızca, Türkçe ve İngilizce yayımlanan günlük İstanbul gazetesi Signal¹⁰¹ ve Almanca Turkische Post idi ve Alman kitapçıları Völkischer Beobachter ve Deutsche Allgemeine Zeitung gazetelerini satıyorlardı¹⁰². Özellikle de Türkische Post gazetesi 1933’ten itibaren bakanlığın maddi ve teknik destekleriyle Almanya’nın Türkiye’deki en önemli propaganda organına dönüşmüş¹⁰³, finans ve endüstri sektöründeki önemli firmaların da maddi yardımlarıyla Alman devletinin maddi yükü hafifletilmeye çalışılmıştır¹⁰⁴. Türkiye’nin en büyük ticaret ortağı olarak Almanya’nın büyük şirketleri, Türk gazetelerini zor duruma düşürmek için zaman zaman verdikleri ilanları geri alırken, Türkiye’nin kâğıt ihtiyacı da büyük ölçüde Almanya’dan karşılanmaktaydı¹⁰⁵. Türk basınında Fransızca la Republique ve Cumhuriyet ile Tasvir-i Efkâr Alman dostu olarak nitelendirilirken, sol eğilimli Tan gazetesi Cumhuriyet’i “Goebbelsin avukatı” olarak tanımlamış, Akşam, Vakit ve İkdam gazeteleri bir çeşit orta tutum takınmışlardır¹⁰⁶. 1935’te bir Türk basın heyeti Almanya’ya davet edilmiş, Hitler’in bizzat kabul ettiği heyet samimi bir şekilde karşılanmış, “İnsanlara sadece ne istediğimizi söylemek ve nasıl yaptığımız konusunda aydınlatmakla yetinmeyiz, bu aydınlatmayı bir hükümet propagandasıyla, insanları kazanmayı amaçlayan bir propagandayla yapmalıyız. İnsanları rejimimizle barıştırmak yetmez, onları daha çok bize bağımlı hale getirmeliyiz”¹⁰⁷ diyen Nazi propaganda bakanı J. Goebbels heyete Almanya’nın hayranlık uyandırıcı gelişim merkezlerini tanıtmıştır¹⁰⁸. Goebbels’in faaliyetleri, seyahatleri ve verdiği nutuklar basın kadar Türk hükümeti tarafından da takip edilmiş, özellikle 1937’de yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin de adının geçmesi

⁹⁸ Barbara Pusch-Julia Splitt, Binding the Almani to the “Homeland”—Notes from Turkey, *Perceptions*, Volume 18, Issue 3, 2013, s.131.

⁹⁹ Hekimler, *a.g.m.*, s.882.

¹⁰⁰ Glasneck, *a.g.e.*, s.880

¹⁰¹ *BCA, Fon Kodu:30.10.0.0, Yer No:232-561-17.*

¹⁰² Glasneck, *a.g.e.*, s.19.

¹⁰³ Glasneck, *a.g.e.*, s.206, 29 Nisan 1940’ta TBMM bir basın kanunu değişikliği yapmış ve 30. Maddede yapılan bu değişiklik ile milli duyguları yaralayıcı veya bu amaçla milli tarihi çarpıtan yazılar yayınlayanların 50 TL’den 500 TL’ye kadar ağır para cezasıyla cezalandırılacağı belirtilmiştir. *Department of State, Department Of The United States Of America, 867.918/23, No:606 ve 867.91/15. No:1452.* Turkische Post, zararlı yayınlarından dolayı sonra Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesine göre geçici olarak zaman zaman kapatılmıştır. *BCA, Fon Kodu:32040, Yer No: 126131-3, BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 104-14-3.*

¹⁰⁴ Resul Alkan, Die “Türkische Post”: Türkiye’de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat Umum Müdürlüğü, *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* 2019, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, ss.200-208, s.206.

¹⁰⁵ Glasneck, *a.g.e.*, s.24.

¹⁰⁶ Tan gazetesi, uzun bir süre Alman yanlısı tavır içinde olduğunu düşündüğü gazetelere karşı, Türkiye’nin savaş dışı kalması, müttefiklerle ve özellikle İngilizlerle anlaşması yolunda yayın politikası oluşturmuş ve bu ittifakın öneminin Türk dış politikası açısından yararları üzerinde durmuştur Savaşın başladığı yıl Tan gazetesinde, özellikle Türkiye’deki Alman propagandası hakkında yazılar yayınlanmış, Alman Propaganda Bakanı Goebbels’in nutku Cumhuriyet ile Tan arasında savaş baltalarının çıktığı bir mücadeleye dönüşmüştür. Mithat Kadri Vural, II. Dünya Savaşı Türkiye’sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak “Tan” Gazetesi, *ÇTTAD*, VII/16-17, 2008, ss.381-395, s.385, Glasneck, *a.g.e.*, s.25

¹⁰⁷ David Welch, *Nazi Propaganda The Power And The Limitations*, Routledge, Newyork and London, 1983, s.5.

¹⁰⁸ Özgüldür, *a.g.e.*, s.93-100.

Türk basınında farklı yorumları beraberinde getirmiştir¹⁰⁹. Goebbels, 12 Nisan 1939'da yanında beş kişi ile birlikte Türkiye'ye iki günlük bir ziyarette bulunmuş, bu ziyaretinde İstanbul şehri müzelerini gezeceği ve 14 Nisanda hava yolu ile Türkiye'den ayrılacağı bilgisi belgelere yansımıştır. Bu seyahatinde Goebbels'in bir propaganda faaliyeti hakkında bilgi bulunmamaktadır¹¹⁰.

Hitler Almanyası, faşist propagandasını en rahat radyo yoluyla yapmıştır. Hitler ve propaganda bakanı Goebbels kendi düşüncelerini halka kabul ettirmek ve onları istedikleri davranışlara yönlendirmek için radyoyu bilinçli bir şekilde kullanmışlar¹¹¹ ve radyolar günde 15'er dakikalık Türkçe yayın yapmışlardır¹¹².

Basın dışında, Büyükelçi von Papen, büyükelçilikte ve Alman kulüplerinde Nazi teşkilatı başkanları¹¹³ ile çeşitli toplantılar düzenlemiş, bu toplantılara önemli Türk isimleri davet edilmiş, davetlilere sözde yenilmez Alman savaş makinesini zafer olarak gösteren "batıda zafer" adlı propaganda filmi gösterilmiştir. Faşist propaganda özellikle kültür propagandası ve I. Dünya Savaşından sonra tekrar dirilen Alman nüfuzunun Türkiye'deki eski yerlerini oldukça kısa zamanda tekrar ele geçirmesi sonucunu doğurmuştur¹¹⁴. Temel yönünü anti-komünizmin oluşturduğu Alman propagandası, 1936'dan itibaren Türkiye ile SSCB arasında gittikçe artan bir yabancılaşmaya sebep olmuştur. Bu yabancılaşma 1939-1940 yıllarında Türk basınının Sovyet aleyhtarı bir kampanyaya girişmesine kadar varmış, Türk hükümetinin Sovyet aleyhtarı tutumu ise 22 Haziran 1941'den sonra Alman emperyalistlerin etkisiyle olmuştur¹¹⁵. Bu tarih Almanyanın SSCB'ye savaş ilan ettiği

¹⁰⁹ 1937'de Almanyanın faaliyetleri ile ilgili yorumlar Türk basınında kalem savaşına dönüşmüştür. Tan gazetesinde M. Zekeriyâ "Ne demek istiyorlar" başlıklı yazısında Nürnberg'te toplanan Nazi kongresinde Goebbels'in "Davamız Lehistan'da, Avusturya'da, Yugoslavya'da, Yunanistan ve Türkiye'de muvaffakiyetle ilerlemektedir" sözündeki "faşizm davasının muvaffakiyetle ilerlemesi" cümlesinin anlaşılmadığı, "Türkiye'de Nazizm yayılıyor ve taraftar kazanıyor, Türkiye Nazizm'e gidiyor mu" denilmek istendiğinin anlaşılmadığını ifade etmiştir. Tan, 13 Ekim 1937. Bir gün sonra "Türkiye'de Yalnız Türk Davası Yürür" başlıklı yazısında Ahmet Emin Yalman, yabancı propagandaların dünyanın her yerinde az çok kök salabileceğini ancak Türkiye'de bunun olamayacağını, çünkü Türk milletinin bu konuda bağımsızlığını belirterek, memleketinde bir ecebi davasının yürümesinin o ülkenin kendi geleceğine hâkim olmaktan mahrum kalması demek olacağını, Osmanlı'nın zamanında Almanya'nın yedeğinde yürüyerek kendini feda ettiğini, bugünün Türkiye'sinin ise demokrasi ve barışa doğru yol alan bir ülke olduğunu, şayet Almanya bir dava yürütmek isterse bunun düşmanlık olarak kabul edileceğini yazmıştır. Tan, 14 Ekim 1937, s.1-8. Yunus Nadi, Cumhuriyet'teki "Bir nutuk üzerine kopartılan lüzumsuz gürültüler" başlıklı yazısında Yalman'ın gereksiz bir korkuya kapıldığını, Almanya'nın otoriter bir devlet olarak komünizme karşı açtığı davada yalnız kalmadığını ispat etmek isterken diğer ülkelerle birlikte Türkiye'nin de Nazi olduğunu, I. Dünya Harbi öncesi ve sırasında o zamanın yöneticilerinin yaptığı hataları hatırlatarak Goebbels'in ne demek istediğinin açıkça belirtilmek istenmesini gülünç bulduğunu yazmıştır. Nadi yazısında komünizmden uzak olmanın faşist olmayı gerektirmediğini, Türklerin yüzde sekseninin ise Almanya'da okuduğu bilgisinin yanlış olduğunu, Türkiye'nin her memleketinde gençlerini okuttuğunu, Alman Nazirinin nutku karşısında çıkan bu yazıların yersiz ve lüzumsuz olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet, 18 Ekim 1937, s.1-2. Bu yazılara cevap veren Yalman, Türkiye'nin propaganda ile doldurulacak bir boşluk olmadığını, Cumhuriyet gazetesinin Goebbels'in avukatlığını yaptığını, kendi yorumları yanı sıra doğrusunu Almanların izah etmesi gerektiği şeklinde cevap vermiştir. Tan, 19 Ekim 1937. 21 Ekim 1937'de "Dünyaya ve kendimize borcumuz" başlıklı yazısıyla konuya kaldığı yerden devam eden Yalman, faşizme karşı durulduğunda komünizmin kökleşmesi aleyhine çalışmaya kail olduğunu, berbat faşizm propagandalarının komünizme kuvvet verdiğini, Türkiye'de bu iki cereyan yüzünden insanların hatta milletlerin birbirine düşman olmasından ıstırap duyulduğunu yazmıştır. Amerika büyükelçiliği Türk basınının bu durumunu, Türkiye'deki hiçbir gazetenin Türk dış ilişkileriyle ilgili yazdıklarında güvenilir bir tutum sergilemediği şeklinde yorumlamıştır. Department Of State, Department Of The United States Of America, 867.00 NAZI/2. No:399.

¹¹⁰ BCA, Hariciye Vekâleti, 3. Daire reisliği, 4. Şube 68/170 5010_32193-128296-6.

¹¹¹ Metin Kasım, Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo, Selçuk İletişim, 2011, C.6 S.4, ss.64-75, s.73.

¹¹² Glasneck, a.g.e., s.27.

¹¹³ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 231-560-6.

¹¹⁴ Glasneck, a.g.e., s.11,29.

¹¹⁵ Glasneck, a.g.e., s.10-14.

tarih olup, Türkiye’de bu haberin von Papen tarafından Almanya Dışişleri Bakanı J. Von Ribbentrop’a “Türkler sevinç içindedir, Saraçoğlu tebriklerden kurtulmak için telefonunu kapatmak zorunda kaldı” şeklinde aktarıldığı ifade edilmektedir¹¹⁶.

1941’den itibaren Almanya Türkiye’de kültür politikası etkinliğini daha da artırmıştır. 18 Haziran 1941 Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yıldönümü sebebiyle Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede bir beyanat vermiş¹¹⁷, beyanatında “Türkiye Almanya’nın hayat sahasıdır, Almanya’da Türkiye’nin hayat sahasıdır” cümlesini kullanmış, ancak buradaki hayat sahası tabirinin Türkiye’de bir tahakküm manasına gelmediğini bilakis ticari ilişkilerin yeni bir tabiri telakki kabul ederek söylediğini belirtmiştir. Bu beyanat Christian Science Monitör gazetesinde haber olmuş ve Gerede’nin hayat sahası cümlesini gerçekten söyleyip söylemediği sorulmuştur¹¹⁸.

Alman propagandasının kullandığı argümanlardan biri de Türkiye’deki Pantürkist hareketlerin desteklenmesidir.

O zamanki Sovyetler Birliği’nde bulunan Türk halkının büyük çoğunluğunda Panturancı duygu olmadığını düşünen ve bu duygunun uyandırılması gerektiğini dile getiren kişi W. Hentig’tir¹¹⁹. Türkiye’de Turancılığın temsilcisi olan isimler İstanbul’da milletvekili Şükrü Yenibağçe, General H.H. Emir Erkilet, Enver paşanın kardeşi Nuri Paşa (Nuri Killigil) Zeki Velidi Togan ve Ahmet Cafer idi. 1940’larda başlayan Pantürkist hareket veya yayınlara karşı 1942’ye kadar Türkiye’de tavır alınmamasının sebebi, Türkiye’nin savaştaki politikasının savaşın gidişatına bağlı olarak değişmesindendi¹²⁰.

İstanbul Harp Akademisi Müdürü General Ali Fuat Erden ile Cumhuriyet ve Son Posta gazetelerinin askeri yazarı emekli General H.H. Emir Erkilet, 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihleri arasında Almanya’nın davetlisi olarak Alman Doğu Cephesinde bulunmuşlar, gezi boyunca Alman ordusunu savaş meydanında izlemiş ve sonrasında da Hitler tarafından

¹¹⁶ Josef Ackermann “Eine Grund Legende Quelle Zur Aussenpolitik und Persönlichkeit Hitlers”, *Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1970, C.27, S.3, ss.351-360, s.357. Savaş sonlarına doğru ve savaş sonrası Türkiye’den torak talep eden ve Türkiye’yi savaş dışında kalma politikası sebebiyle sürekli eleştiren Rusya, savaştan sonra da bu tavrına devam etmiş, başında harp yıllarında Türkiye’nin Nazileri himaye ettiği yönünde haberler yapmıştır. *BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 88438-319082-51*.

¹¹⁷ *BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 32048-126113-2*.

¹¹⁸ *BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No:32063-126011*, Turancılık hareketi içerisinde adı geçen Hüsrev Bey ile Alman Dış İşleri Bakanı J. Ribbentrop 25 Ağustos’ta görüşmüş, bu görüşmede Hüsrev Bey, hem kendisini hem de Türkiye’nin kendi sınırları dahilinde olmayan topraklarla ilgilenmediğini bildirmişti. Glasneck, *a.g.e.*, s. 392. Alman Hükümeti, Berlin Büyükelçisi Hüsrev Bey ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın isimlerinin bulunduğu Turancılık hareketinin, Sovyet Doğu Halkları lehinde bir şey yapamayacaklarını, bu sorunla ilgilendiklerini bildirmişlerdir. Hüsrev Bey, Ribbentrop ile olan görüşmesi sonrası yazdığı 25 Ağustos tarihli mektubunda bu konu ile ilgisi olmadığını açık bir şekilde dile getirmiştir. Esra Alkan, *Hüsrev Gerede Hayatı ve Siyasi Kişiliği (1884-1962) Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2019, s.98-99

¹¹⁹ Glasneck, *a.g.e.*, s.201. 1886’da Berlin’de aristokrat bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen von Hentig, büyükelçi olarak Pekin, İstanbul ve Tahrân’da görev yapmıştır. M.L.Hauner, Werner Otto von Hentig, *Central Asian Survey*, Volume 3, Issue 2,1984, p.138-141, s.138. I. Dünya Savaşında Afganistan’ın Almanya yanında savaşa katılması amacıyla bölgeye giden heyet içinde yer almıştır. Hentig hakkında, II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya’nın Türkiye’deki Pantürkist hareketleri desteklemek amacıyla görevlendirildiği ve General H.H.Emir Erkilet ile bu konuda mektuplaştığı iddia edilmektedir. *German Foreign Office Documents, German Policy in Turkey (1941-1943)*, Moscow, 1948, s.43.

¹²⁰ Kubaseck, *a.g.e.*, s. 72

kabul edilmişler¹²¹, Almanların taktik ve teknik üstünlüğünden etkilenerek Türkiye'ye dönmüşlerdir¹²². Erden'in görevi için Almanya'nın savaşı kazanacağına İnönü ve Çakmak'ı inandırmak olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır¹²³. Suat Derviş "Niçin Sovyet Rusya'ya Hayranım" adlı kitabında Şükrü Saraçoğlu'nun hükümet başına geçer geçmez Türkçülükten bahsederek Turancıları ve faşistleri şımarttığını ifade etmektedir¹²⁴. Sovyetlerin yenileceği düşüncesi ve böylece Pantürkçü görüşün hayata geçeceğine olan inançla Pantürkçü yayınlarda açık bir şekilde Türkiye'nin savaşa katılmasının propagandası yapılmış, Bozkurt, Çınaraltı gibi dergilere Ankara bir süre sesini çıkarmamıştır¹²⁵. 1942'de bir Türk basın heyeti Almanya'ya gitmiş ve Orgeneral W. Hentig tarafından karşılanarak Şark cephesini ziyaret etmiştir¹²⁶. 1943'te Orgeneral Toydemir başkanlığında askeri bir Türk heyeti, Hitler'in daveti üzerine Alman cephelerini görmek üzere Almanya'yı ziyaret etmişse de¹²⁷, savaşın Müttefikler lehine dönmesi ve Türkiye'nin istikrarlı tarafsızlığı karşısında Almanya bu konuda Türk hükümeti ile görüşmelerin durdurulmasını istemiş ve böylelikle Turancı hareket sadece gazete ve dergi etkinliği olarak kalmıştır¹²⁸.

Alman Kulüpleri Üzerinden Oluşturulan Kültür Nüfuzu/Etkisi

Anadolu coğrafyasında daha 19. yüzyılın ortalarında oluşturulmaya başlanan Alman kültür kuruluşlarını, Alman emperyalistleri, Türkiye'nin önemli toplum kesimlerini kendi politika ve ideolojileri için kazanma yolunda kullanmıştır¹²⁹. Bağdat demiryolu projesi ile Alman eğitim ve sosyal tesislerini yöneten Almanların gelişyle birlikte İstanbul'da hatırı sayılır bir Alman kolonisi oluştuğu ve Almanların Beyoğlu'nda dükkân ve restoranların yanı sıra kulüpler açtıkları yukarıda ifade edilmişti. Kültürel diplomasi faaliyetlerine bütçesinden büyük bir pay ayıran Almanya özellikle II. Dünya Savaşında kültür propagandasını yoğun bir şekilde kullanmıştır¹³⁰. Willhelm Almanyası döneminde kurulan ve Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bir uzantısı olan bu kulüp ve derneklerin başlıcaları; Alman Şark Cemiyeti, Alman Devleti Arkeoloji Enstitüsü, Teutonia ve Alemannia adındaki dernek ve kulüpler olup, Nazi rejiminin iktidar olmasıyla birlikte daha fazla faaliyet göstermeye başlamışlardır¹³¹.

Almanların Anadolu coğrafyasında açtığı ilk kulübün tarihi 1850'lere kadar gitmektedir.

¹²¹ BCA, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 32094-127188-1, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No:32094-127188-2. 1936'dan itibaren Türkiye'deki Alman kültür propagandası daha da artmış, I. Dünya Savaşında ve Milli Mücadelede tarihsel bir düşmanın dosta dönüştüğünü ve 1942'ye kadar cephelede başarılı Alman etkisindeki Türk genç subaylarına Almanya karşısında olma gerekliliğini açıklamak zorlaşmıştır. Tekeli-İlkin, Dış Siyaset..., C.1, s.26.

¹²² Çiftçi, a.g.e., s.224.

¹²³ Suat Derviş, *Kırklı Yıllar 1*, Tüstav, İstanbul, 2002, s.122.

¹²⁴ Derviş, a.g.e., s.164

¹²⁵ Glasneck, a.g.e., s.204. İsveç'te çıkan Aftonbladet gazetesinde Bozkurt'ta Kafkasya ve Kırım'ı içine alan büyük Türkiye haritasının yayınlanmasının (ki dergi kapatılıyor) ardından Rus Litvinov'un yaptığı bir konuşmada Türkiye için "kötü bir tarafsızlık sergileyen yarı bağımsız bir ülke" olarak bahsetmesinin Türkiye'de öfke ve üzüntüyle karşılandığı bilgisi Ulus gazetesine yansımıştır. BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 220492-213524-1.

¹²⁶ "Türk Basın Heyeti Doğu Cephesini Gezdi", *Ulus*, 13 Ağustos 1942.

¹²⁷ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No:32196-128505-1.

¹²⁸ Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, çev: Mesut Akın, Sarmal Yay., İstanbul, 1999, s.165.

¹²⁹ Glasneck, a.g.e., s.32. 1929'da kurulan Alman Arkeoloji Enstitüsü günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir. *Alman Federal Cumhuriyeti...*, s.41

¹³⁰ Ahmet Alemdar, *Kültürel Diplomasi: Almanya ve Türkiye Örneği*, Hacettepe Ün. Türkiyat Araştırmaları Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s.45.

¹³¹ Hakan Gökpinar, *Hitler'in Türkiye Siyaseti*, Ankara Ün., *Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2017, s.49.

Bu kulübün adı Teutonia idi¹³². Teutonia¹³³, Almanya ve Alemannia ile birlikte kardeşliklerin ortak adı idi ve bu isim genellikle kulüpler için kullanılmaktaydı. Kardeşliklerin ilki olan Alemannia, 1815’te Jena’da kurulmuş, Napolyon dönemi sonrası ulusal birlik ve tüm Almanların özgürlüğü için mücadele etmek isteyen öğrencilerin derneği haline gelmiştir. 1832’de kardeşlik bayrağının renkleri günümüzde olduğu gibi siyah-kırmızı-altın Alman ulusal bayrağı haline getirilmiştir. Teutonia ise öğrenciler tarafından değil, zanaatkârlar (camcılar, marangozlar, saatçiler) tarafından kurulmuştur. İstanbul’daki Alman tüccarlar - tüccar Tessar ve marangoz Schulz - kendileri gibi konuşan ve düşünen kişilerle bir araya gelmek amacıyla liderliğinde Alman Weidmann’ın bulunduğu bir kulüp kurmaya karar vermişlerdir. İlk kulüp binası ilk Alman Protestan cemaatinin toplanmaya başladığı ve bugün genel merkezi Aynalı Çeşme olan önceleri erkeklere yönelik bir içki kulübü iken zamanla ailelerin şenlik yaptığı saygın bir derneğe dönüşmüştür. 1850’lerde kulübün tiyatro kumpanyası olduğu, oyunlar, konserler ve partiler verilen bir kültür merkezi bulunduğu ve bu faaliyetlerin yanında konferans ve seminerlerle Alman kültürünün tanıtılmasında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir¹³⁴. Aktif üyeleri olmamasından dolayı bazen üye sayısı azalan derneğin¹³⁵, binası da çıkan bir yangınla yok olunca, 1873’te Cafe du Balcon adlı yer satın alınarak Osmanlı Devleti’nin de onayıyla yeni Teutonia binası yapılmıştır. 1912’lerde üye sayısı 250 civarı iken, Osmanlı-Alman yakınlaşması sonucu üye sayısı sürekli artmıştır¹³⁶. Öyle ki, I. Dünya Savaşından sonra Türkiye’ye yerleşen Almanların bir kısmı sökülemeyecek şekilde Türk şehirlerine kök salmış, dönenler olsa da Weimar Cumhuriyeti kurulduktan sonra çok sayıda Alman iş adamı tekrar İstanbul’a gelmiştir. Lozan Antlaşması sonrası 12 Eylül 1923’te İngiliz askeri yetkilileri işgal döneminde de verdiği Almanya’nın değil ama Teutonia’nın mülklerini, İsveç Büyükelçiliğine devretmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla eski ve yeni fikirlerle 1924’te tekrar canlandırılan Teutonia, tıpkı Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirdiği gibi faaliyetlerine yeniden başlamış, siyaset ve ekonomi ile ilgili konferansların yanı sıra bilim, sanat, edebiyat, kadın sorunları ile ilgili seminerler verilmiş, Alman iş adamlarının organize ettiği ziyafet ve balolar düzenlenmiştir¹³⁷. Türk dernekler siciline kaydedilen Teutonia’ya üye olmanın yolu bir üye tarafından önerilmek, tanıdık üye yoksa üye olmak isteyen kişinin eğitim ve mevcut pozisyon durumu araştırıldıktan sonra 14 gün içinde yapılan oylama ile alınıp alınmayacağına belirlenmesi şeklindeydi. Tüm Almanca konuşan kişileri tek çatı altında toplayan derneğe fark güdülmeksizin her Alman üye olabiliyordu¹³⁸.

¹³² Teutonia’lar (Tötonlar), bir Alman kavmi olup, M.Ö.120 de Romalıların peşine takılarak Ren nehrini takip ederek güneye inmiş, erkekler yakalanarak liderleri öldürülmüş ve kavmin geri kalanı tarihten silinmiştir. Teutonia adı Germani ve Alemannia’nınlarla birlikte ilki 1815’te kurulmuş erkek kardeşlik dernekleri arasında sık kullanılan bir isimdir. Bu dernekler Napolyon sonrası tüm Almanların ulusal birliğini ve özgürlüğünü korumak için kurulan öğrenci birlikleri olmuşlardır. Burhan Oğuz, *Faşizm, Alman Kimliği Türkiye İle İlişkiler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s.28.

¹³³ Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu 7 Kasım 1941’de *Cumhuriyet*’te yazdığı Jeopolitik başlıklı yazısında, Fransa ve Almanya’daki jeopolitik mülhazaların doğmasına, 16. yüzyıldaki Türk jeopolitiğinin sebep olduğunu belirterek, Teutonia ve Deutschland isimlerinin her birinin ayrı bir tarihi olduğunu, özellikle Türkler için “Turan” ne ise Almanlar için de “Teutonia”nın aynı anlama geldiğini ifade etmektedir.

¹³⁴ Maessen, *a.g.t.*, s.109-110. Ayşe Seren Akyoldaş, *Instrumentalization of Music in the Late Ottoman Empire: The Case Of The Teutonia*, *Boğaziçi Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2010, s.173.

¹³⁵ Oğuz, *a.g.e.*, s. 428-429.

¹³⁶ Barabara Radt kitabında kesin rakamları bilinmemekle birlikte birçok Alman’ın Anadolu’ya geldiğini ve bugün hala onların torunlarının İstanbul’da yaşadığını, Türklerle evlenenlerin de olduğunu ifade etmektedir. Barbara Radt, *Geschichte der Teutonia Orient*-Institut der DMG, İstanbul, 2001, s.37.

Radt, *a.g.e.*, s. 23, 37. Maessen, *a.g.t.*, s.113.

¹³⁷ Akyoldaş, *a.g.t.*, s.122.

¹³⁸ Radt, *a.g.e.*, s.18, 66-67.

1925'te tekrar açılan Alemannia ve 1933'e kadar İstanbul'da var olan Deutscher Ausflugsverein gibi dernekler kendilerini fesh ederek Teutonia'ya¹³⁹ katılma kararı almış, birleşme 29 Kasım 1933'te gerçekleşmiş ve derneğin üye sayısı 310'a yükselmiştir. Dernek, Nazi iktidarı döneminde bu partinin etkisine girmiş ve parti ofisi Teutonia binasında açılmıştır. Safkan Almanların kontrolüne alınmak istenen derneğe üye olmak için Alman konsolosluğuna kaydolmak şartı getirilmiştir¹⁴⁰. Önceleri kimsenin konuşmalarından dolayı yargılanmadığı özgür bir Alman kulübü olan dernek, Hitler iktidarı ile birlikte kamuya açık antisemitizmi ve Alman okulunda Nazi ırk teorisi üzerine dersler yasaklandığından, Alman çocuklara ırk teorisi öğretilen bir yer haline gelmiştir. İdeolojik beyin yıkamanın gerçekleştiği Teutonia bir Alman evi olmaktan çıkmış, Yahudilerin, sosyalistlerin, liberallerin ve Almanya'dan gelen mültecilerin uzak durmayı tercih ettiği bir yer haline gelmiştir. Nazi Almanyasındaki duruma özellikle ülkenin sanayisinin kötü durumuna ilişkin dile getirdiği görüşler nedeniyle bir kadın üyenin kulüpten ihraç edilmesi, derneğin siyasi yöneliminin ulaştığı seviyeyi göstermektedir¹⁴¹. Ancak yine de Türkiye Cumhuriyeti kanunları sayesinde NSDAP, derneği tamamen ele geçiremezken, Türk hükümeti 1935'te Alman büyükelçiliğine Teutonia'da Nasyonal Sosyalist propaganda etkinlikleri düzenlenmeyeceği konusunda bir uyarıda bulunmuş¹⁴² ancak bu uyarıya rağmen pek çok sosyal faaliyet gerçekleştirilmeye devam edilmiştir¹⁴³.

Teutonia'nın faaliyetlerine bakıldığında, Alman okulu öğrencileri için haftada bir güveç yemeği yapılmış, ihtiyaç sahipleri için yardım toplanmıştır. Alman arkeoloji dairesi çalışanlarına kütüphane olarak dernek binasından üç oda tahsis edilmiş, arkeoloji ve tarih konusunda dersler verilmiştir. 1926'da kulübün kendi filarmoni orkestrası kurulmuş ve konserler vermeye başlanmıştır. Hitler'in iktidara gelişinin yıldönümlerinin müsamere ile kutlandığı kulüpte, Almanca kitap sergileri açılmış, 1936'da tiyatro gösterimleri başlamış, her faaliyette radyodan Nazi Marşı dinletilmiştir¹⁴⁴.

1939'da Deutsche Bank'ın İstanbul müdürlerinden Weitdmann, Teutonia'nın başkanı olmuş ve Alman kolonisinin başına da İstanbul Alman okulunun yönetim kurulunda denizcilik işletmesi müdürü olan Merves getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kanunları yabancıların siyasi birlikler kurmasını yasakladığı halde –yasa daha çok sola karşı sert bir şekilde uygulanmıştır- Teutonia dernek binasında Nazi partisinin toplantıları düzenlenebilmiş, bu toplantılarda bayraklar gösterilmiş ve üniformalar giyilmiştir. Zaman zaman aramalar ve sorgulamalar yapılsa da 1941'de Teutonia daha güçlü hale gelmiştir¹⁴⁵.

1942'de ise bu durum değişmeye başlamıştır. Almanya'nın petrol ve insan gücünün azalması üzerine Alman hükümeti Türkiye'deki Alman kolonilerine çağrıda

¹³⁹ Glasneck, *a.g.e.*, s.45.

¹⁴⁰ Radt, *a.g.e.*, s. 70-71.

¹⁴¹ Maessen, *a.g.t.*, s.118.

¹⁴² Radt, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁴³ Milliyet'teki bir habere göre Teutonia Alman Kulübünde yapılacak toplantıda General Konsolos M. Marekvald'ın bir nutuk vereceği haber verilmiştir. *Milliyet* 27 Nisan 1934-s.3. Başka bir haberde 1 Mayıs sebebiyle Alman konsoloshanesinde merasim yapılacağı, Alman Nasyonal Sosyalistlerinin bugünü resmi bayram olarak kabul etmeleri sebebiyle Alman konsolosluğunda resmî kabul yapılacağı ve Alman kolonisinin tebrikleri kabul edeceği, öğleden sonra ise Hitlerist gençler tarafından Teutonia kulüpte bir müsamere verileceği bilgisi paylaşılmıştır. *Milliyet* 1 Mayıs 1934- 1 Mayıs s. 3. Yine Milliyette Almanya'nın savaş öncesi her toprak işgalinde Türkiye'deki Almanların Teutonia kulübünde toplanarak şenlik yaptığı, öncesinde Almanya'da söylenecek olan Nazi marşının radyo ile her tarafa verileceğinden bütün Almanların marşı ayakta dinleyerek hep bir ağızdan marşı okuyacakları yazılmıştır. *Milliyet*, 3 Mart 1935 s.3. Akşam gazetesindeki bir haberde Alman bandıralı General von Steuben vapurunun 450 seyiyah ile İstanbul'a geldiği ve vapurun orkestrasının Teutonia'da bir konser verip ayrılacağı bilgisi paylaşılmıştır. *Akşam*, 27 Mart 1937 s.16.

¹⁴⁴ *Milliyet*, 31 Ocak 1935, s. 3

¹⁴⁵ Glasneck, *a.g.e.*, s.46.

bulunmuş¹⁴⁶,hatta 20 Kasım 1943 tarihli The Times gazetesinde ise “The Ghost of 1918” başlığı altında Almanların Türkiye’deki Alman kolonileri üzerine propagandası için koloni üyelerine kahverengi bir kitapçık dağıtıldığı, kitapçıkta Asya Türkiye, Güney Rusya ve Kafkasya dışında Alman işgali altındaki yerlerin haritada gösterilerek 1918 Almanyası ile kıyas yapıldığı aktarılmıştır. Aynı kitapçıkta Alman endüstrisinin 1918’de durmuş olduğu 1943’te ise tam gaz çalıştığı ifadelerine yer verilmiş, 1918’in aç çocukları ile 1943’ün sağlıklı, güler yüzlü Alman gençleri kıyaslanmış ancak bombalanan Alman şehirlerinden gelen mültecilerin acıları ve Alman halkının yaşadığı yoksullukla utanç verici bir şekilde alay ettiği gerekçesiyle bu kitapçığın kolonilerdekilerin hoşuna gitmeyerek çöpe atıldığı cümlelerine yer verilmiştir¹⁴⁷.

II. Dünya Savaşından sonra Alman kolonisi dağılmış, İsviçre, Alman-Macar, Alman-Çek gibi Alman olmayan pasaporta sahip Teutonia üyeleri Türkiye’de kalmıştır. Diğerleri gemiyle ya da trenle Almanya’ya gönderilmiş, dönmek istemeyenler Kırşehir¹⁴⁸, Çorum ve Yozgat’ta misafir edilerek 16 ay sonra İstanbul’a dönmüşlerdir¹⁴⁹. Bunların bazıları 1951’den sonra Türk-Alman savaş halinin sona ermesiyle Almanya’ya dönmüştür¹⁵⁰. Teutonia 1952’de 1939 Dernek Tüzüğüne göre yeniden açılmıştır¹⁵¹. İstanbul’da kalan Teutonia üyelerini İsviçreli, Alman Macarlar, Alman Çekler oluşturmuş, savaş sonrası mali sıkıntılar yaşasa da kulüp yöneticileri kendi şartlarıyla kulübü ayakta tutabilmiştir¹⁵².

Teutonia, iki dünya savaşı arası yıllarda en etkin Alman kulübü/derneği olmakla birlikte onun dışında Alman kolonisinin zaman ayırmaya teşvik edildiği diğer örgütler Hitlerjugend, Jungvolk, Bund Deutscher Madels, Nazi Lehrerbund, Bund der Auslandsdeutschen, Arbeitsdients, Sportverein ve Turnverenia’dır. Üyeleri işçilerden oluşan Turnverenia, Naziler için bir sosyal yardım kuruluşuna dönüşmüştür¹⁵³. Özetle denilebilir ki, Türkiye’deki Alman kolonisi, Nazi ilkelerine sempati duymadığına inanılan pek çok unsuru barındırsa da parti, burada bulunan hemen hemen tüm Almanların bağlılığını elde etmeyi, zamanını bunlarla meşgul etmeyi başarmıştır¹⁵⁴. Almanya ile her türlü siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesi üzerine el konulmuş olan Alman kolonisine ait her türlü giyim ve ev eşyası, savaş sonrası ilgililerine teslim edilmek üzere Alman Büyükelçiliğine teslim edilmiştir¹⁵⁵.

1954’ten sonra Teutonia, Türk-Alman Yardım Cemiyeti Bülteni çıkarmaya başlamış ve tüm malları iade edilmiştir. Eski üyelere yenileri de eklenmiş, Teutonia restoranı bir Alman evi haline getirilmiş, yine tiyatro, festival, yardım organizasyonları yapılmıştır. Zamanla İstanbul nüfusunun artmasıyla birlikte kulüp 2000’li yıllarda yenilense de etkisini kaybetmiştir¹⁵⁶.

¹⁴⁶ Two Problems for Hitler, *The Times*, 20 Ocak 1942.

¹⁴⁷ The Ghost of 1918, *The Times*, 20 Kasım 1943.

¹⁴⁸ Kubaseck, *a.g.e.*, s.86.

¹⁴⁹ Bu illerde misafir edilen Alman kolonilerin yaşadıklarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Kemal Yalçın, *Haymatlos*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024.

¹⁵⁰ Radt, *a.g.e.*, s.96.

¹⁵¹ Radt, *a.g.e.*, s.23.

¹⁵² Maessen, *a.g.t.*, s. 117, “Teutonia Kulübü açılıyor. Şehrimizde bulunan Alman kolonisi mensupları hükümete müracaat ederek Teutonia isimli eski Alman kulübünün yeniden faaliyete geçmesine izin verilmesini istemiştir. Hükümetçe bu izin verildiğinden kulüp yakında faaliyete geçmek üzere 2 Ekimde umumi heyet toplantısını yapacaktır”. *Vatan*, 19 Eylül 1952 s.2.

“Teutonia Türk-Alman yardım derneği sizleri İstanbul park otelde 2 Ekim 1952 saat 13.00 te yapılacak genel kurul toplantısına davet ediyor. Gündem: Yönetim Kurulu seçimi”. *Vatan*, 29 Eylül 1952 s.6. “Teutonia’da Alman kilise tiyatrosu sahne aldı”. *Vatan*, 6 Kasım 1957, s.2.

¹⁵³ *Department Of State, Department Of The United States Of America, 867.00 NAZI/1. No:74.*

¹⁵⁴ *Department Of State, Department Of The United States Of America, 867.00 NAZI/1.No:74.*

¹⁵⁵ *BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 136-69-14.*

¹⁵⁶ Radt, *a.g.e.*, s.24.

Sonuç

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından milletleşme ve çağdaşlaşma hedefiyle inkılaplar yapmaya başlayan yeni Türk devleti, okumuş genç insanlarını savaşlarda kaybetmiş olmanın olumsuzluğunu en çok savaş sonrası yeniden yapılanmada hissetmiş, maddi ve manevi kayıpların getirdiği bu olumsuzluğun yanı sıra Lozan Antlaşması'ndan kalan ve çözümlenemeyen sorunlar nedeniyle İngiltere ve Fransa ile ilişkiler geliştirememiş, gerek dış ilişkilerde SSCB tekelinden kurtulmak gerekse de ticari partner arayışı sebebiyle Almanya ile ilişkiler tekrar tesis edilmek istenmiştir. Türkiye-Almanya ilişkileri yaklaşık 270 yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Batılı ülkelerle birlikte olma hedefi Tanzimat'tan itibaren var olmakla birlikte, Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma ve çağdaş uygarlıklara paralel ve onlarla uyum içinde olma hedefi bu ülkelerle ilişkilerin devamını sağlamış, bu durum kültürel modernleşmenin izleyeceği politikayı da tayin etmiştir. Bu politikanın bir sonucu olarak yeni Türk devleti Hitler iktidarı öncesinde ve sonrasında Almanya'da istenmeyen, işini kaybetmiş veya rejime muhalif olan uzmanları Türkiye'ye davet etmiş, bu daveti insani bir duyguyla onları kurtarmak için değil, çağdaşlaşma hedefine ulaşmada alanında uzman bu insanlardan faydalanmak için yapmış ve savaş yıllarında da bu insanlara sahip çıkmaktan vazgeçmemiştir. Türkiye için durum bu iken, iki dünya savaşı arası yıllarda ülkeler arasındaki kültürel ve ideolojik rekabet, özellikle Almanya gibi totaliter ve faşist bir ülkenin propaganda faaliyetlerini artırırken, bu propaganda yoğun olarak kültür yönüyle gerçekleştirilmiş, eğitilmiş kadro sıkıntısı yaşayan Türkiye'ye davet edilen bu bilim, sanat insanları ve uzmanlar Almanya'nın siyasi amaçları doğrultusunda uzmanlık alanlarını araçsallaştırmış ve Alman propagandasının en etkin vasıtaları olmuşlardır. Liberal, komünist, sosyal demokrat, diplomat, muhafazakar, Nasyonal Sosyalist ve Yahudi olan ve olmayan bu uzmanlar, Alman kültür politikası gereği siyasi bir misyonla aileleriyle birlikte Türkiye'ye taşınmışlar, Türkiye'deki çeşitli kurumlarda etkili olarak, Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesi için ülkelere istihbarat, örgütlenme ve Nazi propagandası yapma şeklinde özel bir görev üstlenmişlerdir. Alman uzmanların Türkiye'ye gelişindeki süreklilik, bilinçli ve planlı bir sosyo-politik hedefin ürünü olarak Nazi iktidarının bilgisi dahilinde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin ilanı sonrası Almanya Türkiye'de kısa süre içerisinde I. Dünya Savaşı öncesindeki konumuna ulaşmış, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle başlayan bu süreç ile özellikle 1933 sonrası Türkiye'de önemli bir Alman kültür nüfuzu oluşmuş, bu durum II. Dünya Savaşı ve sonrasında da devam etmiştir. 1924'ten itibaren neredeyse 25 yıl aralıksız ve karşılıklı ziyaretlere dayanan ilişkiler sonucu Türkiye, başka hiçbir ülke ile Almanya ile olduğu kadar sıkı uygulanan bir değişim programı izlememiştir. Tüm bu faaliyetlerle Almanya Türkiye'yi yanında savaşması için ikna edemese de Türkiye'nin çağdaşlaşma amacıyla Türk kurumlarının yeniden yapılandırılması sürecinde Alman uzmanlardan yararlanmış olması, bu kurumlarda uzun süre devam edecek olan Alman kültürünün etkisini kaçınılmaz hale getirmiştir. Basının ve radyonun sınırlı etkisinin aksine, bilimsel ve kültürel alanda Alman uzmanların varlığı yavaş ilerleyen fakat uzun süreli ve derinlere inen bir sonuç elde etmiş, çoğu 1970'lerde ölen ve kalanı ülkelere dönen Alman uzmanların öğrencileri ve haleflerinin, öğrendiklerini uygulamaya devam etmeleri daha uzun yıllar Türk kurumlarında Alman kültürünün etkili olmasını sağlamıştır. Ayrıca Alman kültürel diplomasisi savaş sonrasında da enstitü ve vakıflar aracılığıyla devam ettirilmiştir. Doğal olarak uzun yıllar devam eden Alman kültür etkisinin ve nüfuzunun bir anda azaltılamayacağı da ortadadır.

Türkiye’de 1925-1950 yılları arası Alman kültür etkisi/nüfuzunun hangi seviyeye ulaştığına dair, II. Dünya Savaşı sonrası yıllardan bakarak bir ışık tutması açısından, Resul Babaoğlu’na ait değerli bir çalışma olan “Türkiye’nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi” adlı eseri zikretmek gerekir. Eserde, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’ye gelen Alman uzmanların Alman eğitiminden geçmiş ve Alman ideolojisine bağlı kişiler olduğu vurgulanmış, bunun sonucunda 1925-1950 yılları arasında Türkiye üzerinde bariz bir Alman etkisi olduğu ifade edilmiştir. Eserde, 1940 sonrası İngiliz kültür diplomasisinin, Alman kültür nüfuzunu kırmak için yaptığı faaliyetlerden bahsedilmiş, daha 1940’lardan itibaren İngiltere’nin tıpkı Almanya gibi dilden başlayarak, Halkevlerinde İngilizce dersler vermek üzere öğretmenler gönderdiği, 1942’de Londra’da bir Halkevi açıldığı, İngiltere’ye Türkiye’den öğrenciler gönderildiği, savaş sonrası Türkiye’nin Amerika’dan sonra en yakın müttefiki olarak İngiltere’nin İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nü kurduğu, karşılıklı uzman ziyaretleri, müzik festivalleri, kültür antlaşmaları ve açılan okullarla tıpkı Almanya gibi Türkiye’de bir kültür nüfuzu kurmaya çalıştığı şeklinde bilgiler paylaşılmıştır. Bu örnek Türkiye’deki Alman kültür nüfuzunun ulaştığı boyutu yabancı bir ülke gözüyle göstermekle birlikte, savaş öncesi ve sırasında verilen kültür propaganda ve diplomasi mücadelesinin 1950 sonrası bu kez de dış ilişkilere paralel bir İngiliz kültür nüfuzunun kurulmak istendiğini göstermesi, Türk kültürünün geçmişten günümüze içinde bulunduğu kültür emperyalizmi tehlikesini gözler önüne sermesi açısından önemli ve endişe vericidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Department Of The United States Of America.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BCA).

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Tan

The Times

Ulus

Vatan

Kitaplar, Makaleler, Tezler ve İnternet

Akarşlan, M. Türk-Alman İlişkileri, *Uludağ Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1-2, 1992, ss.161-166.

Akyoldaş, A.S. Instrumentalization of Music in the Late Ottoman Empire: The Case Of The Teutonia, *Boğaziçi Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2010.

Alemdar, A. Kültürel Diplomasi:Almanya ve Türkiye Örneği, *Hacettepe Ün. Türkiyat Araştırmaları Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2018.

Alkan, E. Hüsrev Gerde Hayatı ve Siyasi Kişiliği (1884-1962) *Ankara Hacı Bayram Veli Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2019.

Alkan, R. Die “Türkische Post”: Türkiye’de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat

- Umum Müdürlüğü, *Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der.* 2019, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, ss.200-208.
- Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu ve İstanbul'daki Alman Kuruluşları, AFCEB Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi Yay. İstanbul, 2020.
- Altay, S. Alman Sanatçı Paul Hindemith'in Türk Müzik Yaşamının Düzenlenmesine Yönelik Çalışmaları, *Hacettepe Üniv. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2022, ss.425-457.
- Babaoğlu, R. *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)*, Libra Yay. İstanbul, 2019.
- Avcı, R. Sömürünün Ulaşım Aygıtları: Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi, *Mukaddime*, 6 (2), 2015, ss.263-282.
- Belge, H. Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879 - 1919), *Journal of History Studies*, p. 49-75, November 2018.
- Bozkanat, E. Algı Yönetimi ve Propaganda: Nazi Almanyası Üzerinden Bir Değerlendirme, *Marmara Üniv. Öneri Dergisi*, C.16, S.55, 2021, ss. 74-94.
- Çiftçi, E. *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi 1880-1960*, Kronik Yay. İstanbul, 2022.
- Derviş, S. *Kırkklı Yıllar 1*, Tüstav, İstanbul, 2002.
- Dirican, C. Dış Ticarete Ulusal (Yerli) Para Cinsinden (Kliring) Takas ve Ödeme İşlemlerinin Uygulanabilirliği: Türkiye Uygulaması İçin Durum ve Gereksinimler, *Special Issue on Applied Economics and Finance, Journal of Yaşar University*, C.14, ss.48-61.
- Duman, M. Arşiv Belgelerine Göre 1933 Yılı Türkiye-Almanya İlişkileri, *Alternatif Politika*, 2020, 12(3), ss.590-620.
- Fletcher, C.R. Refugee Mathematicians: A German Crisis and a British Response 1933-1936, *Historica Mathematica*, 13, 1986, ss.13-27.
- Glasneck, J. *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yay. Ankara, 1968.
- German Foreign Office Documents, German Policy in Turkey (1941-1943)*, Moscow, 1948.
- Gökpınar, H. Hitler'in Türkiye Siyaseti, *Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2017.
- Hasanov, A. *Jeopolitik*, Babıalı Kültür Yay. İstanbul, 2012.
- Hauer, M.L. Werner Otto von Hentig, *Central Asian Survey*, Volume 3, Issue 2, 1984, p.138-141.
- Hekimler, O. Türkiye Almanya İlişkilerinde Nasyonal Sosyalist Almanya'dan Türkiye'ye Sığınan Aydınların Etkisi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.21, Özel Sayı, ss.876-898.
- Kasım, M. Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo, *Selçuk İletişim*, 2011, C.6 S.4, ss.64-75.
- Kaşıyüğun, A.-Çolak, M. Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası, *History Studies*, C.6, S.5, 2014, ss.157-176.
- Koçak, C. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK, Ankara, 1991.
- Köse, M. 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek lisans Tezi*, 2010.
- Kubaseck, C. *Deutsche Wissenschaftler im Turkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, Orient Institut, İstanbul, 1997.
- Kuşçi, A. Arşiv Belgelerine Göre İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937), *Bellek*, C.3,S.2, 2021, ss.177-191.

- Landau, J.M. *Pantürkizm*, çev: Mesut Akın, Sarmal Yay. İstanbul, 1999.
- Maessen, J.A.H. Building Beyoğlu: Histories of palace in a central district in İstanbul, *University of Amsterdam, Thesis*.
- Mangold-Will, S. *DeutscheinderTürkei*, <https://www.bpb.de/themen/europa/tuerkei/184978/deutsche-in-der-tuerkei-1933945/#node-content-title-1> Erişim: Eylül 2023.
- Oğuz, B. *Faşizm, Alman Kimliği Türkiye İle İlişkiler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay. İstanbul, 2008.
- Onursal, B.F.-Başaran, D. Bağdat Demiryolu Projesi Üzerinden Almanya’nın Barışçıl Nüfuz Etme Stratejisine Dair Okuma, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, S.2, Aralık 2020,ss.325-358.
- Ortaylı, İ. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul,2012.
- Özgiray, A. Türkiye-Almanya ilişkileri (1923-1939) , *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1998, C.13, S.1, ss.5-23.
- Özdemir, N. Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi, *Atatürk Dergisi*, C.12, S.1, ss.19-24.
- Özgüldür, Y. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Papen, F.V. *Alman Büyükelçi Franz Von Papen’in Anıları*, çev: Ahmet Özgiray, Er Yay. İstanbul, 2017.
- Pusch B.-Splitt, J. Binding the Almanci to the “Homeland” –Notes from Turkey, *Perceptions*, Volume 18, Issue 3, 2013, ss.129-166.
- Radt, B. *Geschichte der Teutonia*, Orient-Institut der DMG, İstanbul, 2001.
- Reismann, A. German Jewish intellectuals’ diaspora in Turkey: 1933-1955, *The Historian*, 2007.
- Reismann, A. They Helped Modernize Turkeys Medical Education and Practise:Refugees from Nazism 1933-1945. *Gesnerus*, 65, 2008, ss.56-85.
- Shaw, S.J. *Yahudi Soykırımı ve Türkiye*, Timaş Yay. İstanbul, 2016.
- Şen, F. *Ayyıldız Altında Sürgün Türk Alman İlişkilerinde Tarihsel Bir Kesit (1933-1945)*, Kaynak Yay. İstanbul, 2018.
- Taş, M. *Bağdat Demiryolu Hattı*, Atayurt Yayınları, Ankara, 2021.
- Tekeli, İ.-İlkin, S. *Max von der Porten und Die Entstehung der Staatlichen Wirtschaftsunternehmen in der Türkei*, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul, Turkey, 1993.
- Tezkan, Y.-Taşar, M. *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, Ülke Yay. İstanbul, 2002.
- Türk, F.-Kaya, E. Türk-Alman İlişkileri Bağlamında Anadolu’da Alman Göçmenler: Amasya Örneği, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.2, Aralık 2019, ss.683-713.
- Vural, M.K. II. Dünya Savaşı Türkiyesi’nde Bir Muhalefet Örneği Olarak “Tan” Gazetesi, *ÇTTAD*, VII/16-17, 2008, ss.381-395.
- Welch, D. *Nazi Propaganda The Power And The Limitations*, Routledge, Newyork and London, 1983.
- Yakar, M.-Südaş, İ. Türkiye’de Yabancı Nüfusun Yeni Coğrafyaları, *Ege Coğrafya Dergisi*, 28 (2), 2019, İzmir, ss. 129-164.
- Yalçın, K. *Haymatlos*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2024.
- Yavuz, C. *Osmanlı’dan Günümüze Alman Gizli Servisi*, Kripto Yay. Ankara, 2016.

Reichsgesetzblatt

Teil I

1933	Ausgegeben zu Berlin, den 7. April 1933	Nr. 34
Inhalt: Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums. Vom 7. April 1933. S. 175		

**Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums.
Vom 7. April 1933.**

Die Reichsregierung hat das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

§ 1

(1) Zur Wiederherstellung eines nationalen Berufsbeamtentums und zur Vereinfachung der Verwaltung können Beamte nach Maßgabe der folgenden Bestimmungen aus dem Amt entlassen werden, auch wenn die nach dem geltenden Recht hierfür erforderlichen Voraussetzungen nicht vorliegen.

(2) Als Beamte im Sinne dieses Gesetzes gelten unmittelbare und mittelbare Beamte des Reichs, unmittelbare und mittelbare Beamte der Länder und Beamte der Gemeinden und Gemeindeverbände, Beamte von Körperschaften des öffentlichen Rechts sowie diesen gleichgestellten Einrichtungen und Unternehmungen (Dritte Verordnung des Reichspräsidenten zur Sicherung der Wirtschaft und Finanzen vom 6. Oktober 1931 — Reichsgesetzbl. I S. 537 —, Dritter Teil Kapitel V Abschnitt I § 15 Abs. 1). Die Vorschriften finden auch Anwendung auf Bedienstete der Träger der Sozialversicherung, welche die Rechte und Pflichten der Beamten haben.

(3) Beamte im Sinne dieses Gesetzes sind auch Beamte im einstweiligen Ruhestand.

(4) Die Reichsbank und die Deutsche Reichsbahn-Gesellschaft werden ermächtigt, entsprechende Anordnungen zu treffen.

§ 2

(1) Beamte, die seit dem 9. November 1918 in das Beamtenverhältnis eingetreten sind, ohne die für ihre Laufbahn vorgeschriebene oder übliche Vorbildung oder sonstige Eignung zu besitzen, sind aus dem Dienste zu entlassen. Auf die Dauer von drei Monaten nach der Entlassung werden ihnen ihre bisherigen Bezüge belassen.

(2) Ein Anspruch auf Wartegeld, Ruhegeld oder Hinterbliebenenversorgung und auf Weiterführung der Amtsbezeichnung, des Titels, der Dienstkleidung und der Dienstabzeichen steht ihnen nicht zu.

(3) Im Falle der Bedürftigkeit kann ihnen, besonders wenn sie für mittellose Angehörige sorgen, eine jederzeit widerrufliche Rente bis zu einem Drittel

(Wierzejener Tag nach Ablauf des Ausgabestags: 21. April 1933)
Reichsgesetzbl. 1933 I

des jeweiligen Grundgehalts der von ihnen zuletzt besetzten Stelle bewilligt werden; eine Nachversicherung nach Maßgabe der reichsgesetzlichen Sozialversicherung findet nicht statt.

(4) Die Vorschriften der Abs. 2 und 3 finden auf Personen der im Abs. 1 bezeichneten Art, die bereits vor dem Inkrafttreten dieses Gesetzes in den Ruhestand getreten sind, entsprechende Anwendung.

§ 3

(1) Beamte, die nicht arischer Abstammung sind, sind in den Ruhestand (§§ 8 ff.) zu versetzen; soweit es sich um Ehrenbeamte handelt, sind sie aus dem Amtsverhältnis zu entlassen.

(2) Abs. 1 gilt nicht für Beamte, die bereits seit dem 1. August 1914 Beamte gewesen sind oder die im Weltkrieg an der Front für das Deutsche Reich oder für seine Verbündeten gekämpft haben oder deren Väter oder Söhne im Weltkrieg gefallen sind. Weitere Ausnahmen können der Reichsminister des Innern im Einvernehmen mit dem zuständigen Justizminister oder die obersten Landesbehörden für Beamte im Ausland zulassen.

§ 4

Beamte, die nach ihrer bisherigen politischen Betätigung nicht die Gewähr dafür bieten, daß sie jederzeit rüchhaltlos für den nationalen Staat eintreten, können aus dem Dienst entlassen werden. Auf die Dauer von drei Monaten nach der Entlassung werden ihnen ihre bisherigen Bezüge belassen. Von dieser Zeit an erhalten sie drei Viertel des Ruhegeldes (§ 8) und entsprechende Hinterbliebenenversorgung.

§ 5

(1) Jeder Beamte muß sich die Veretzung in ein anderes Amt derselben oder einer gleichwertigen Laufbahn, auch in ein solches von geringerem Rang und planmäßigem Diensteinkommen — unter Vergütung der vorchriftsmäßigen Anzugskosten — gefallen lassen, wenn es das dienstliche Bedürfnis erfordert. Bei Veretzung in ein Amt von geringerem Rang und planmäßigem Diensteinkommen behält der Beamte seine bisherige Amtsbezeichnung und das Diensteinkommen der bisherigen Stelle.

VENİZELOS'UN ÖLÜMÜNÜN TÜRK BASININDAKİ YANKILARI

REFLECTIONS OF VENİZELOS' DEATH IN THE TURKISH PRESS

Hatice YILDIRIM*

Geliş Tarihi/Received:23.06.2024

Kabul Tarihi/Accepted:30.06.2024

YILDIRIM, Hatice, (2024), "Venizelos'un Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 101-121.

Öz

Venizelos'un ön plana çıkmasında ve siyasi hayatının başlamasında, doğum yeri olan Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhaki için yürüttüğü faaliyetler önemli bir etken olmuştur. 1910 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Megali İdea hayalini gerçekleştirmek için ülkesini Avrupa Devletleri'nin emperyalist politikalarına teslim eden Venizelos, aktif siyasetten uzak kaldığı dönemlerde bile Yunanistan'ın siyasi hayatı üzerindeki etkisini korumuştur. Dolayısıyla 1910-1933 yılları arasında Türk-Yunan ilişkilerinin şekillenmesinde Venizelos ve politikalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Siyasi hayatının ilk 10 yılında dış politikada Büyük Yunanistan hayaline sıkı sıkıya sarılan Venizelos, Türk-Yunan ilişkilerinde savaş ve çatışma sürecinin de baş aktörü olmuştur. Özellikle Balkan Savaşları ve Batı Anadolu'nun işgali döneminde Yunan askerlerinin Türk ahaliye karşı giriştiği katliamlardan takip ettiği politikalar nedeniyle Venizelos sorumlu tutulmuştur. Venizelos, Anadolu macerasının ilk yenilgisini ise 14 Kasım 1920'de Yunanistan'da seçimleri kaybederek almıştır. Seçim yenilgisinin ardından Yunanistan'dan ayrılan Venizelos, Avrupa'ya geçerek propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Megali İdea hayali ile başlattığı Küçük Asya Macerası Yunanistan için büyük bir felaket ile neticelenmesi Venizelos'un ve politikalarının da ikinci yenilgisi ve iflası anlamına gelmekteydi. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından bir süre hem ülkesinden hem de siyasetten uzak kalan Venizelos 1928 yılında Yunanistan'da tekrar iktidara gelmiştir. Siyasi hayatının bu son yıllarında ise değişen konjonktür çerçevesinde Türk-Yunan ilişkilerinde dostluk sürecinin başlatılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda öncelikle iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri tesis etmenin önündeki en önemli engel olan Lozan'dan kalan sorunları çözmek için girişimlerde bulunmuştur. Türk-Yunan ilişkilerinde basit bir tabirle önce düşman sonra dost olarak karşımıza çıkan Venizelos, 18 Mart 1936'da Paris'te vefat etmiştir. Bu çalışmada; başta dönemin ulusal basını ve yerelde ise 3 yıl Yunan işgali altında kalan İzmir basını incelemek suretiyle Venizelos'un ölüm haberinin Türkiye'deki yankıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Venizelos, Türkiye, Yunanistan, Girit, Basın.*

* Doç.Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Çorum/Türkiye.
hatice_yildirim19@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5363-9471>).

Abstract

The activities he carried out for the annexation of his birthplace, Crete Island, to Greece were an important factor in Venizelos's rise to prominence and the beginning of his political life. Venizelos, who surrendered his country to the imperialist policies of the European States in order to realize his Megali Idea dream after coming to power in 1910, maintained his influence on the political life of Greece even during the periods when he was away from active politics. Therefore, Venizelos and his policies had an important place in shaping Turkish-Greek relations between 1910 and 1933. Venizelos, who clung tightly to the dream of a Great Greece in foreign policy in the first 10 years of his political life, became the main actor of the war and conflict process in Turkish-Greek relations. Especially during the Balkan Wars and the occupation of Western Anatolia, Venizelos was held responsible for the massacres committed by Greek soldiers against the Turkish population due to the policies he followed. Venizelos, who left Greece after the election defeat, went to Europe and continued his propaganda activities. However, the Asia Minor Adventure, which he started with the dream of Megali Idea, ended in a great disaster for Greece, which meant the second defeat and bankruptcy of Venizelos and his policies. Venizelos, who stayed away from both his country and politics for a while after the signing of the Treaty of Lausanne, came to power again in Greece in 1928. In the last years of his political life, he was among the chief architects of the friendship process in Turkish-Greek relations within the framework of the changing conjuncture. In this context, he first took initiatives to solve the problems remaining from the Lausanne Treaty, which was the most important obstacle to establishing good neighborly relations between the two countries. Venizelos, who appeared first as an enemy and then as a friend in Turkish-Greek relations, died in Paris on March 18, 1936. In this study, the repercussions of the news of Venizelos' death in Türkiye were discussed by examining the national press of the period and the local press of Izmir, which was under Greek occupation for 3 years.

Keywords: *Venizelos, Türkiye, Greece, Crete, Press.*

GİRİŞ

Yunanistan'ın siyasi tarihinde önemli bir yeri olan ve Megali İdea hayalinin en büyük savunucularından Venizelos, Girit Adası'nın Hanya kazasında 1864 yılında dünyaya gelmiştir¹. Aile büyüklerinin isyanlara karışması nedeniyle eğitim hayatı sürgünlerde geçen Venizelos, 1881 yılında Atina'da Hukuk Fakültesi'nde yüksek eğitimine başlamıştır. Venizelos, 1887 yılında Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra avukatlık mesleğini icra etmek için Girit'te bir hukuk bürosu açmıştır². Milliyetçi kimliği ve Enosis taraftarlığı ile kısa sürede adada ön plana çıkan isimlerden biri olan Venizelos siyasi hayata da dâhil olmuştur. Özellikle 1889 ve 1897 isyanlarında üstlendiği etkin rol neticesinde Girit'e özerklik verildikten sonra Yunan kralının kurduğu hükümette Adalet Bakanı olarak yerini almıştır³. Bir sonraki aşamada Venizelos'un hazırladığı anayasa ilan edildikten sonra 1908'de kurulan meclis adanın Yunanistan'a ilhakına karar vermiştir⁴.

Girit'e özerklik verilmesine karşın 1897'de Teselya'da Osmanlı ordusu karşısında alınan yenilgi Megali İdea taraftarları arasında büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Üstelik Yunanistan'da ekonomik sorunların bir türlü çözülememesi eski politikacılara karşı olan güvensizliği de arttırmıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde 1909 yılında gerçekleşen Goudi Darbesi ile birlikte Venizelos'a iktidarın yolu açılmıştır⁵. Yunanistan'da 1910 yılında gerçekleştirilen seçimlerde milletvekili seçilen Venizelos'a, geçici hükümeti kuran Dragumis'in 12 Eylül'deki istifası üzerine Kral Georgios tarafından başbakanlık görevi verilmiştir. Kasım ayında yenilenen seçimlerde, Venizelos'un 22 Ağustos'ta kurduğu ve kendisi ile özdeşleşmiş olan Liberal Parti 362 sandalyenin 307'sini almayı başarmıştır⁶.

İktidara geldikten sonra İngiltere, Fransa ve İtalya ile işbirliğine giderek çeşitli alanlarda reformlar yapan Venizelos, bilhassa orduda başta mecburi askerlik olmak üzere büyük bir değişim sürecini başlatmıştır. Venizelos, Megali İdea hayalini gerçekleştirmek için ülkesinin başta ekonomisini ve dış politikasını büyük devletlerin ellerine teslim etmiştir⁷. Venizelos iktidara geldikten sonra Osmanlı'ya karşı kurulan ittifaklara dâhil olan Yunanistan, Balkan Savaşları neticesinde topraklarını yaklaşık olarak iki katı büyütülmüştür⁸.

Venizelos'un siyasi hayatında kraliyetle mücadeleye giriştiği dönemler olmuştur. Bunlardan biri de 1913 yılında siyasi hayattan uzak kalmayı tercih eden ve gayet uyumlu bir şekilde çalıştığı Kral I. Georgios'un Selanik'teki gezisi esnasında öldürülmesi ve yerine Konstantin'in tahta çıkması ile birlikte yaşanmıştır⁹. Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'nda takip

¹ Murat Eser, *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 29.

² Esra Özsüer, "Eleftherios Kyriakos Venizelos (1864-1936)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/eleftherios-kyriakos-venizelos-1864-1936/>. Erişim Tarihi: 23.10.2023.

³ Gürhan Yellice, "Sorunlu Ada Girit': Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.66, Bahar 2018, s.341.

⁴ A. Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 1991, s.51, 52.

⁵ Outkou Kırılntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz 2010, s.416.

⁶ Nilüfer Erdem, *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s.47,48.

⁷ M. Murat Hatipoğlu, "Eleftherios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s.460, 461.

⁸ M. Murat Hatipoğlu, "1918-1922 Yılları Arasında Yunanistan'daki Değişmeler", *Türk Kültürü Dergisi*, S.247, Yıl: XXI, Ankara 1983, s.80.

⁹ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar 2016, s.109.

edeceği dış politika konusu Venizelos ve Konstantin arasında geri dönülmesi mümkün olmayan bir çatışma dönemini başlatmıştır. Bu çatışma Yunan halkının kutuplaşmasına ve ulusal bölünme sürecinin yaşanmasına neden olmuştur¹⁰.

I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte Megali İdea hayalini gerçekleştirmek isteyen Venizelos, Balkan Savaşları'nda elde ettiği kazançlardan da cesaret alarak Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil etmek istemiştir¹¹. Venizelos'un aksine Kral Konstantin Yunanistan'ın tarafsız kalmasını tercih etmekteydi. Bu kararında en etkili olan husus ise Balkan Savaşları'ndan çıkmış olan Yunanistan'ın yeni bir savaşı kaldırabilecek durumda ve güçte olmaması geçmişti. Konstantin'e göre öncelikle kazanılan yeni topraklarda hâkimiyet tesis edilmeliydi¹². Aslında Berlin askeri okulunda eğitim almış ve Alman Kayseri II. Wilhelm'in kız kardeşi Sofia ile evli olan Kral Konstantin'in tarafsızlık kararı aynı zamanda tarafsızlık da içermekteydi¹³. Venizelos'un İtilaf Devletleri'nin teklifleri karşısında Yunanistan'ı Küçük Asya Macerası'na sürüklemesine Genelkurmay Başkanı Metaxas da hazırladığı iki rapor ile karşı çıkmıştır. Ancak Yunanistan'ın Anadolu'da askeri açıdan başarılı olamayacağına dair verilen raporlara karşın İngilizlere güvenen Venizelos kararından vazgeçmemiştir¹⁴. Selanik'te 1916 yılında geçici hükümet kuran Venizelos, Atina'ya karşı savaş açmıştır. 1917 yılına gelindiğinde İtilaf Devletleri'nin müdahalesi ile birlikte bu savaşı kazanan taraf Venizelos olmuş ve Konstantin sürgüne gönderilirken Yunanistan I. Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur¹⁵. Venizelos, I. Dünya Savaşı'nın ardından Megali İdea hayallerini gerçekleştirmek için Paris'te düzenlenecek olan barış konferansı öncesinde diplomatik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Konferansın 3-4 Şubat 1919 tarihli oturumlarında Venizelos Yunanistan'ın toprak taleplerini; Epir yöresinin kuzeyi, Ege Adaları, Trakya ve Batı Anadolu olmak üzere sıralamıştır¹⁶. Paris Barış Konferansı'ndan alınan onay üzerine 15 Mayıs 1919'da İngiliz ve Fransız donanmalarının kontrolleri altında Yunan birlikleri İzmir'e çıkmıştır¹⁷.

İzmir'in işgalinden bir yıl sonra Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla Venizelos, Yunanistan'ı Megali İdea hayallerine bir adım daha yakınlaştırmış oluyordu. Ancak Yunan halkı arasındaki bölünmüşlük öyle bir noktaya ulaşmıştı ki antlaşmanın imzalanmasının 2 gün sonra Venizelos'a Paris'te tren garında kral taraftarı iki asker tarafından suikast düzenlenmiştir¹⁸. Suikast girişiminin ardından Yunanistan'a dönen Venizelos, Sevr

¹⁰ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı 16-18 Ekim 2014 Sempozyum Bildirileri Kitabı*, İzmir 2015, s.348.

¹¹ Esra Özsüer, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Yunanistan'da Yaşanan Siyasi Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.14, S. 27-28, 2015, s.42.

¹² Gürhan Yellice, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakakale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, Bahar 2016, s.211.

¹³ Esra Özsüer, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-'Entente Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.63, Güz 2018, s.254, 256.

¹⁴ Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s.409.

¹⁵ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler(1430-1950)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.314.

¹⁶ Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, S.36, Kış 2013, s.32, 34-35; Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu üzerindeki taleplerini iletirken Doğu Karadeniz için de planlarını devreye sokmuştur. İlk olarak Karadeniz bölgesinde nüfus ekseriyetini elde etmek için bölgeye Rum göçmenlerini sevk etmiştir. Ardından bölgede Ermeniler ile birlikte bir devlet kurulması için siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmuştur. Mehmet Okur, "Venizelos'un 'Pontus Komposu: Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S.12, 2011, s.10.

¹⁷ Ahmet Özgiray, "Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.1, S.4, 1989, s.559.

¹⁸ Çağla Derya Tağmat, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, V/2, 2017, s.329, 330.

Antlaşması'nda elde ettiği kazançlara da güvenerek uzun süredir ertelediği seçimleri yenileme karar vermiştir. Ancak seçim sonuçları beklediği gibi olmamış ve iktidarı kaybederek Küçük Asya Macerasının ilk yenilgisini almıştır. Seçim yenilgisinin birçok nedeni olmakla birlikte en önemlileri arasında; savaş yorgunluğu, iç politikada muhaliflere karşı uygulanan baskı, İngiltere ve Fransa'nın iç işlerine müdahalesi sıralanmaktadır¹⁹.

Venizelos'un iktidardan düşmesi ile birlikte taraftarları da resmi görevlerinden uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Özellikle Kral Konstantin'in geri dönüşünün ardından Anadolu'da bulunan Yunan ordusunda Venizelos taraftarı olan subayların büyük bir kısmı tasfiye edilmiştir. Boşalan yerlere kral yanlısı subaylar atanarak komuta zincirinde Venizelos muhalifleri hâkim konuma getirilmiştir²⁰. Bu durum karşısında Venizelos yanlısı askerler de kendi içlerinde örgütlenerek Konstantin'i tahtan indirmek için "Milli Müdafaa Cemiyeti"ni kurmuştur²¹.

İktidarı kaybedip Avrupa'ya geçen Venizelos da hem Türkler hem de Kral Konstantin aleyhinde İngiltere ve Fransa'da gerçekleştirdiği propaganda faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir²². Bilhassa Sevr Antlaşması ile elde ettiği kazançların kaybedilmesine engel olmak için Londra Konferansı sürecinde Lloyd George ile görüşerek perde arkasından müdahalede bulunmuştur²³.

Venizelos'un Megali İdea hayali ile atıldığı Anadolu macerası Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de Türk ordusuna verdiği taarruz emriyle birlikte Yunan ordusunun hezimetini neticelenmiştir. Bozguna uğrayan Yunan ordusunun güney kanadına bağlı birliklerden geriye kalanlar Sakız ve Midilli Adası'na firar ederek yenilgiden sorumlu tuttukları Kral Konstantin ve hükümetine karşı ihtilal başlatmışlardır²⁴.

İhtilalciler, Atina halkına uçaklardan attıkları bildiriler vasıtasıyla 26 Eylül'de ihtilali duyurmuşlardır. Ardından ihtilalciler tarafından yönetime el konulmuş ve bakanlar tutuklanmıştır²⁵. Kral Konstantin de tahtından indirilerek yerine II. Georgios getirilmiştir. İhtilal komitesince Küçük Asya Felaketi'nden sorumlu tutulan içlerinde başbakan ve bakanların da yer aldığı 6 kişi askeri mahkemede yargılanmış ve idam edilmişlerdir²⁶.

İhtilal komitesi Paris'te bulunan Venizelos'a da bir telgraf göndererek Lozan Konferansı'nda Yunanistan'ı temsil etmesini istemiştir. Sevr Antlaşması'nda Yunanistan için önemli kazançlar elde eden Venizelos'tan Yunan çıkarlarını uluslararası alanda savunması istenmiştir²⁷. Venizelos, Lozan'da mutlak suretle yetkili kılınan tek murahhas olmuştur. Yunanistan adına tek başına Venizelos'a; Yunan hükümetinin ya da kralının

¹⁹ Hatice Yıldırım, "Türk Basınına Göre Venizelos'un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XX/41, Güz 2020, s.521.

²⁰ İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.249.

²¹ Bülent Çukurova, "Yunanistan'ın Anadolu Seferinde Başarısızlığındaki Ekenler", *Askeri Tarih Bülteni*, S.19, Yıl:15, Ankara 1990, s.113.

²² Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.314.

²³ Çağla D. Tağmat, "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.18, Yıl:9, 2013, s.37.

²⁴ Sehernaz Güvenbaş, "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.32, 2020, s.155, 156.

²⁵ Seçil Akgün, "Yunanistan'da Kurtuluş Savaşı'nı İzleyen Gelişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, 1993, s.15.

²⁶ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.53, 2013, s.134.

²⁷ Çağla D. Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014, s.147.

bilgisi olsun olmasın herhangi bir konuda herhangi bir taahhüdü kabul etme yetkisi verilmiştir²⁸. Aslında Yunanistan'ın Anadolu macerasının sonuç belgesi niteliğinde olan Lozan Antlaşması Venizelos'un ve politikalarının da başarısızlığı anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Venizelos basına verdiği demeçlerde üzüntüsünü açık bir şekilde ifade etmiştir²⁹.

Lozan Antlaşması sonrasında Yunanistan'da Cumhuriyet rejimine geçiş için ilk hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bu atmosferde 11 Ocak 1924'de başbakanlığı kabul eden Venizelos yeni bir hükümet kurmuştur. Kralcılar ve Cumhuriyetçiler arasındaki anlaşmazlıkların arttığı bu süreçte 6 Şubat 1924'te mecliste konuşma yaptığı sırada Venizelos muhaliflerin sert eleştirileri karşısında kalp krizi geçirmiştir. Yaşanan gelişmeler karşısında görevinden istifa eden Venizelos yine Fransa'ya giderken 25 Mart 1924'de Yunanistan'da cumhuriyet rejimine geçilmiştir³⁰.

Venizelos'un ülkesinden ayrı kalması yine çok uzun sürmemiş ve 1927 yılında Yunanistan'a geri dönmüştür. Siyasetten uzak kalmayı tercih ederek Hanya'ya yerleşmiştir. Ancak bu kararından da kısa süre içinde vazgeçen Venizelos tekrar Liberal Parti'nin başına geçmiştir³¹. Ardından da 1928 yılında Yunanistan'da tekrar iktidara gelmiş ve Türk-Yunan ilişkilerinde yakınlaşma sürecini de başlatmıştır. Venizelos'un dış politikada attığı bu adımda; Avrupa'da ve Balkanlar'da meydana gelen siyasi gelişmelerin önemli bir payı bulunmaktadır³². Aslında Venizelos Türkiye'ye karşı yürütülen dış politikada değişikliğe gidileceğine dair ilk sinyalleri 1928 yılında gerçekleştirdiği seçim gezileri esnasında vermiştir. Selanik'te yaptığı seçim konuşması esnasında iki ülke arasındaki ekonomik sorunların kolay bir şekilde çözüme kavuşturularak ilişkilerin düzeltilebileceğine vurgu yapmıştır³³. İki ülke arasında karşılıklı atılan adımlar neticesinde 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Sözleşmesi ile mübadeleden kalan sorunların çözülmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır³⁴. Venizelos, Ankara Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından İsmet İnönü'nün daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş ve 30 Ekim 1930'da iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve askeri konuları içeren çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır³⁵ Venizelos, 'Barışa yaptığı katkılar nedeniyle' 1934 yılında da Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday olarak göstermiştir³⁶.

Venizelos 1933 yılında son defa hükümetini kurmuş ve mart ayında monarşi taraftarı olan Halkçı Parti'ye karşı seçimleri kaybetmiştir. Yunanistan'da iktidar ile birlikte sivil ve askeri personel de değiştiği için cumhuriyetçi askerler harekete geçmiş ve General Plastiras'ın seçim yenilgisi üzerine başlattığı isyan kısa sürede bastırılmıştır. Venizelos'un

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara 1995, s.121.

²⁹ Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi (1922-1923)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2018, s.257.

³⁰ M. Murat Hatipoğlu, "Anadolu Bozgunu Sonrasında Yunanistan'da Meydana Gelen Olaylar (1922-1924)", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S.309, Mayıs 1987, s.55-56.

³¹ Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.23, 2009, s.99.

³² Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, Ağustos 2006, s.249.

³³ Bestami S. Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXXI, S.91, Mayıs 2015, s.14.

³⁴ Çağla D. Tağmat, "Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri 1923-1938", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-yunanistan-iliskileri-1923-1938/?pdf=4630>, Erişim Tarihi:08.05.2024.

³⁵ İbrahim Erdal, "Yunanistan Kamuoyunda Balkan Antantı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S.50, 2011, s.107.

³⁶ Hakan Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C.5, S. 2, 2004, s.45.

isyana dahlinin olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1935 yılında planlanan isyan girişiminden Venizelos'un haberi vardı. Venizelos'un desteğine karşın bu ihtilal girişimi de başarısız olmuştur. İdam cezasına çarptırılacak olan Venizelos son kez kaçarak ülkesini terk etmiştir³⁷. Venizelos eşi ile birlikte yine Paris'e giderken hükümet Atina'da inşa ettirdiği yeni evine de el koymuştur³⁸.

1- Venizelos'un Ölüm Haberi ve İlk Tepkiler

Yunanistan ayrılmak zorunda kalan Venizelos ölümünden birkaç ay önce ziyaretine gelen bir gazeteci arkadaşına ulusal bölünme nedeniyle yaşadığı üzüntüyü dile getirmiştir. Yunan halkını ikiye bölen ve yaklaşık olarak 20 yıl süren siyasi hizipleşmeyi artık bitirmek istediğini açıkça ifade etmiştir. Aslında bu konuda önemli bir adım da atmış ve 1935 yılının Kasım ayında yapılan referandum ile Yunanistan'a geri dönen II. George'un liberal parti tarafından tanınması için talimat göndermiştir. Bu adım karşısında Kral II. George da Venizelos'un ölüm cezasını kaldırmıştır. Venizelos arkadaşlarına gönderdiği son mektuplarında Çok Yaşa Kral yazarken yılsonuna kadar da ülkesine döneceğinin haberini vermiştir. Ancak 18 Mart 1936'da geçirdiği felç nedeniyle Paris'te vefat etmiştir³⁹. Dolayısıyla Venizelos'un ölümünün Yunan halkı üzerindeki etkisi de bitirmek istediği ulusal bölünmeye uygun olarak iki zıt duygu ile tezahür etmiştir. Türkiye'de de bu haber önemli bir yankı uyandırmış ve Yunanistan'da yaşanan gelişmeler basın tarafından yakından takip edilmiştir. Özellikle köşe yazılarında Venizelos'un siyasi hayatı ve Türk-Yunan ilişkilerindeki rolü üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Türk basını Venizelos'un ölüm haberini birinci sayfadan Türk kamuoyu ile paylaşırken, siyasi hayatı sürecinde yakın ilişkiler kurduğu müttefikleri İngiltere ve Fransa'da ise orta sayfa haberi olarak verilmesi dikkat çekici bir yaklaşım olmuştur⁴⁰. Dikkat çekici olan bir başka husus ise Yunan basınının önemli temsilcilerinden biri olan Venizelos yanlısı Eleftheron Vima gazetesinin ölüm haberinin Türkiye'de nasıl karşılandığını takip etmesi ve Türk basınında çıkan haberler ve yazılar üzerinden değerlendirmelerde bulunmasıdır⁴¹.

Venizelos'un sağlık durumuna dair ilk haberler 18 Mart'ta Türk basınında yer almaya başlamıştır. Gazetelerin okuyucularına ilk sayfadan verdikleri haberde Venizelos'un durumunun ciddi olduğundan bahsedilmiştir. Haber içeriklerinde Fransa'dan Venizelos'un doktorlarından alınan bilgiler ve Atina ahalisinin verdiği ilk tepkiler yer almaktadır. Akşam gazetesi '*Venizelos Can Çekişiyor*' başlıklı haberinde Atina'da Venizelistler ve özellikle Anadolu'dan mübadele kapsamında göç eden Venizelos'un ve Megali İdea hayalinin en büyük destekçisi olan Rum ahalinin bu vaziyet karşısında büyük bir üzüntü duyduğu ve kiliselerinde iyileşmesi için ayinler düzenledikleri belirtilmiştir⁴².

Akşam gazetesi Venizelos'un ölüm haberini verirken de alt başlıkta 'İsmet İnönü ile birlikte Türk-Yunan dostluğunun temellerini atan ilk Yunan hükümet adamıdır' ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir. Haberde Venizelos'un Ankara'yı ziyareti esnasında İsmet İnönü ile birlikte çekilmiş bir fotoğrafı da kullanılmıştır. Gazete Venizelos'un ölümünün Yunanistan'daki yankılarına dair kral ve Tsaldaris yanlısı basından aldığı haberleri vermeyi

³⁷ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C.2, 6. Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s.220-221.

³⁸ Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çev: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2014, s.165.

³⁹ Andrew Dalby, *a.g.e.*, s.165, 166.

⁴⁰ *The Times*, "M. Venizelos Death in Paris", 19 March 1936, s. 14.; *Le Temps*, "Mort De M. Venizelos", 19 Mars 1936, s.3.

⁴¹ *Ayın Tarihi*, S. 28, C.55, Mart 1936, s. 347-348

⁴² *Akşam Gazetesi*, "Venizelos Can Çekişiyor", 18 Mart 1936, s.1-2.

tercih etmiştir. Bu iki gazete de Venizelos'un siyasi hayatı sürecinde geride bıraktığı hafızalardan kolay silinmeyecek hadiseler ve düşmanlıklara atıfta bulunmuştur. Buna göre; kral yanlısı Ellinikon Melon gazetesi Anadolu macerasının hezimetle neticelenmesinin ardından idam edilen başta Gounaris olmak üzere 5 nazır arkadaşının fotoğraflarını yayınlamıştır. Tsaldaris yanlısı Katimerini gazetesi ise '*Venizelos tarihi bir şahsiyet olarak kalacaktır. Eğer Venizelos iyilik yapacağına fenalık yapmışsa, saadet yerine matemler getirmişse bunun hükmünü tarih verecektir. Venizelos'un düşmanları tabutunun başında amansız fakat başları açık olarak duruyorlar*'⁴³ ifadelerini kullanmıştır.

Ulus gazetesi Bayan Venizelos'a Yunanistan'dan kral ve başbakan tarafından gönderilen telgraflara yer vermiştir. Kral taziyelerini iletildiği telgrafta; '*Uğradığımız büyük kayıptan dolayı samimi taziyelerimi ve derin muhabbet hislerimi bildiririm*' ifadesine yer vermiştir. Başbakan Demircis ise '*Hükümet, modern Yunanistan'ın en büyük siyasal adamı olmuş olan büyük adamın ölümü dolayısıyla size ve ailenize hürmetkârane taziyelerini bildirir*' ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir⁴⁴.

Yunanistan'da son ihtilal teşebbüsü nedeniyle yaşanan siyasi bunalıma odaklanan Türk basını bir yandan kralın taziye mesajına yer verirken diğer yandan Venizelos'un kral ile ilgili son sözlerini de sütunlarına taşımıştır. İzmir basınının iki önemli temsilcisi Yeni Asır ve Anadolu gazetesinin haberine göre; Venizelos'un bir arkadaşına gönderdiği son mektubunda son sözleri '*yaşasın kral*' olmuştur. Yunanistan'da bu sözler özellikle liberal gazeteler tarafından partisine vasiyeti olarak kabul edilmiştir⁴⁵.

Başbakan Demircis basına verdiği beyanatta herkesin siyasi görüşlerini bir kenara bırakması gerektiğine ve Venizelos'un Yunanistan'ın ortak bir değeri olduğuna vurgu yapmıştır; '*Şuna kaniyim ki en amansız düşmanları bile Venizelos'un ölümü ile Yunanistan'ın en büyük siyasi siması ortadan kalktığını hissedeceklerdir. Bu en büyük Yunan evladının ölümüne ağlamalıyız*'⁴⁶. Başbakanın beyanatına karşın Halk Partisi başkanı Tsaldaris ve Milli Parti başkanı Teotokis'in basına gönderdikleri taziye mesajlarında Venizelos'un darbe girişimlerine ve ulusal bölünme sürecine atıfta bulunarak; bu ölümle birlikte Yunanistan'ın siyasal hayatındaki karışıklık evresinin son bulacağına, normal ve sakin bir sürece geçileceğine dair çarpıcı iddialara yer verdikleri görülmektedir⁴⁷. Yunan başvekili itidalli açıklamalarla muhalifleri sakinleştirmeye çalışsa da basına yansıyan yukarıdaki açıklamalarda bu konuda pek başarılı olamadığı açıkça görülmektedir. Venizelos'un ölümünün ardından Yunanistan'da ilk olarak tartışılan konu cenaze töreni olmuştur. Başbakan muavini General Metaksas, Liberal parti lideri Sofulis'a ziyaret ederek hükümet adına taziyede bulunmuştur. Hükümet cenaze merasimi yapıldığı gün bütün Yunanistan'da matem tutulmasına karar vermiştir. General Metaksas gazetecilere beyanatında hükümetin cenaze merasimi yapmaya karar verdiğini iletmiştir. Venizelos'un büyük salıp nişanına sahip bulunduğundan dolayı cenaze merasimi yapılmasının mecburiyet olduğunu da ilave etmiştir⁴⁸. Ayrıca hükümet cenazeyi almak için Brendizi'ye iki torpido

⁴³ *Akşam Gazetesi*, "M. Venizelos Dün Sabah Öldü, Yunanistan'da 3 Gün Matem Tutulacak", 19 Mart 1936, s.1, 4.

⁴⁴ *Ulus Gazetesi*, "B. Venizelos Dün Öldü", 19 Mart 1936, s.5.

⁴⁵ *Yeni Asır*, "Venizelos Paris'te Öldü", 19 Mart 1936, s.1, 6.; *Anadolu*, "Venizelos Dün Sabah Paris'te Öldü", 19 Mart 1936, s. 1.

⁴⁶ *Akşam*, "Venizelos'un Cenazesi Atina'ya Getiriliyor", 20 Mart 1936, s.2; *Cumhuriyet*, "Bütün Yunanistan Venizelos'a Yanıyor", 20 Mart 1936, s.1, 9.

⁴⁷ *Ulus Gazetesi*, "B. Venizelos Dün Öldü", 19 Mart 1936, s.5.

⁴⁸ *Son Posta*, "Venizelos Dün Sabah Paris'te Öldü", 19 Mart 1936, s.10.

göndermek için harekete geçmiştir. Metaksas son isyanda haczedilen Venizelos'un evinin de refikasına teslim edileceğini açıklamıştır. Venizelos, Fransa ve İtalya devletlerinin de nişanlarına sahip bulunduğu için cenazesi bu ülkelerden geçerken de askeri merasim yapılması planlanmıştır⁴⁹.

Venizelos'un vasiyeti üzerine doğum yeri olan Girit'te gömülmesine karar verilmiştir⁵⁰. Bununla birlikte Venizelos, 31 yabancı devletin büyük rütbedeki nişanlarına sahip bulunduğu için da bu ülkelerin elçilerinin Girit'e gitmelerine gerek kalmaması için resmi cenaze merasiminin Atina'da yapılması kararlaştırılmıştır⁵¹. Ayrıca Venizelos'un cenazesinin iktidar mevkisinde ölen başvekillere yapılan merasimle kaldırılması ve masrafların da hükümet tarafından karşılanması uygun görülmüştür. Ancak hükümet tarafından alınan bu kararlar Venizelos'un muhalifleri arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Bu konuda Antivenizelist liderlerin Tsaldaris başkanlığında bir toplantı yaparak siyasi vaziyet hakkında müzakerelerde buldukları ve Venizelos'un ölümü üzerine alınan kararlar ve tedbirler nedeniyle hükümete itimat oyu vermeyeceklerine dair söylentiler ortaya atılmıştır⁵².

Venizelos'un ölümünün ardından Yunan hükümetinin yaptığı açıklamalar ve cenaze töreni ile ilgili aldığı kararlar Son Posta gazetesi tarafından takdirle karşılanmıştır. Bu takdirin ana nedeni ise Venizelos'un 1 sene önce Yunanistan'da çıkan isyanın sorumlusu olarak ülkesinden ayrılması hatta kovulmuş olmasıdır. Yunanistan'da kalması durumunda vatana ihanet suçundan mahkemelerin hakkında idam kararı vereceği bir devlet adamının ölüsüne gösterilen hürmet; siyasi terbiyedeki olgunluk olarak nitelendirilmiştir⁵³.

Atina'dan alınan haberlere göre başvekil İsmet İnönü Venizelos'un ölümünden dolayı Yunan hükümetine taziyelerini bildirmişti⁵⁴. Ayrıca Venizelos'un ölüm haberi İstanbul radyosundan da verilmiş ve sonrasında saygı gereği 1 dakika boyunca sessiz kalınmıştır⁵⁵.

Türk basınında Venizelos'un ölümünün ardından yapılan ilk değerlendirmeler arasında Yunanistan için önemli bir kayıp olduğuna dair görüşler dikkat çekmektedir. Megali İdea hayali çerçevesinde yürüttüğü politikalarına rağmen Yunanistan'a yaptığı katkılar objektif bir şekilde ele alınmıştır. Son Posta'da Selim Ragıp, Venizelos'un dış politikasını ve iktidar hırsını eleştiren bir köşe yazısı yazmıştır. Ancak bu eleştiriler ile dolu yazıyı şu cümleler ile bitirmeyi tercih etmiştir: *'Venizelos, Yunanistan için manalı bir semboldü. Bu bakımdan, ölümü ve bilhassa gurbette ölümü, kendisi için çok acıdır. Yunanistan için de bu kayıp, muhakkak ki büyük bir ziyadır'*⁵⁶. Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay ise Venizelos'un Yunanistan'ın siyasi hayatında tartışmalı bir yeri olduğuna da vurgu yaparak şu neticeye varmıştır: *'Her ne olursa olsun Yunan milleti Venizelos ile eski ve yeni tarihinin başlıca şahsiyetlerinden birini kaybetmiştir. Kendisine başsağlığı dilemek lazımdır. Ölüm, canlı politika ihtiraslarını soğuttuğu vakit, hatıra olarak, ancak hizmetleri kalacaktır'*⁵⁷.

⁴⁹ Son Posta, "Venizelos'un Cenazesi Atina'da Kaldırılacak", 20 Mart 1936, s.3.

⁵⁰ Ulus, "Venizelos'un Cenazesi", 20 Mart 1936, s.5.

⁵¹ Cumhuriyet, "Bütün Yunanistan Venizelos'a Yanıyor", 20 Mart 1936, s. 9.; Son Posta, "Venizelos'un Cenazesi Atina'dan Kaldırılacak", 20 Mart 1936, s. 3.

⁵² Cumhuriyet, "Venizelos'un Cesedi Perşembe Günü Getirilecek", 21 Mart 1936, s.3.; Tan, "Yunanistan'daki Matem-Antivenizelistler Hükümete İtimat Reyı Vermeyeceklermiş", 21 Mart 1936, s.5.

⁵³ Son Posta, "Siyasi Terbiyede Olgunluk", 21 Mart 1936, s. 2.

⁵⁴ Akşam, "Venizelos'un Cenazesi Atina'ya Getiriliyor", 20 Mart 1936, s.2.

⁵⁵ Hikmet Ferudun Es, "İki Hatıra", Akşam, 20 Mart 1936, s.3.

⁵⁶ Selim Ragıp, "M. Venizelos'un Ölümü", Son Posta, 19 Mart 1936, s.3.

⁵⁷ Falih Rıfkı Atay, "Venizelos'un Ölümü", Ulus Gazetesi, 19 Mart 1936, s. 2.

Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver, Venizelos'un iktidar hırsını eleştirmesine karşın Yunanistan'a katkılarının da göz ardı edilemeyeceğine vurgu yapmıştır. Daver'e göre; *"Venizelos, kendi nevinden olan bütün adamlar gibi memleketine hem iyilik hem fenalık etmiştir. Fakat siyasi hayatının bir bilançosu yapılırsa, iyilik tarafı daha ağır basar"*⁵⁸.

Akşam gazetesinde ise Hikmet Ferudun Es 'Bir Çırpıda' köşesinde Venizelos ve eşi ile birlikte Perapalas otelde yaşadığı küçük bir hatıra yer vermiştir. Siyasi kimliğinin dışında Venizelos'un da bir insan olduğuna vurgu yapılmıştır; *"Bir Rum gazeteci ile beraber kendisinin ziyaretine gitmiştik. Odasına girdiğimiz zaman ilk gözümüze ilişen şey köşede oturan milyoner madam Venizelos'un kap kara satenden bir takke dikışı oldu. Rum gazeteci madamın ne diktiğini sorunca Venizelos gülümsedi: -Bana takke... Nezleden çok korkarım. Daima takkelerimi karım diker... İkimiz de temizliği pek sevdiğimizden giydiğim takke yıkanmaz, kirlenince karım hemen yenisini hazırlar. En heyecanlı dakikalarımızda bile karım takkemi dikmeyi ihmal etmemiştir. Madam Venizelos gülerek kocasına baktı... Bir gece yarısı kocasına sıkılan kurşunlara karşı kendi vücudunu siper eden zavallı madam Venizelos artık siyah satenden takke dikemeyecek..."*⁵⁹.

İzmir basınının temsilcisi olan Anadolu gazetesinde Orhan Rahmi Gökçe ise Batı Anadolu'nun işgalinin baş sorumlusu olarak görülen Venizelos'un yaptıklarının aslında unutulmadığına da vurgu yaparak geçmişin tozlu sayfalarını kaldırıp tekrar kapatmıştır. Yazısını Türk örf ve adetlerine uygun bir bakış açısıyla bitirmeyi tercih etmiştir: *"M. Venizelos Türk milletine bu kadar fenalıklar yapmıştır.. Fakat biz tarihin o sayfalarını kapayarak, şimdi Yunan milleti ile anlaşmış bulunuyoruz. Aynı zamanda bir ölünün arkasından söz söylemek, şiârımızdan değildir..."*⁶⁰.

Venizelos'un ölümü üzerine yayınlanan yazılar arasında en ağır eleştirilerin yer aldığı metin Peyami Safa tarafından kaleme alınmıştır. Peyami Safa'ya göre; *"Onun bu ikinci ölümü birincisine göre çok daha tabiidir. Herkes böyle ölür. Fakat politikanın büyük çehreleri arasında pek az adam vatanının donanması ile yine vatanın kıyılarını tehdit ederek bir erken bunama krizi geçirdikten sonra kaçmıştır ve soluğu yabancı bir toprakta aldığı gibi nihayet yine orada vermiştir. Tarihin ilk çağlarına yaraşan bu hırs düşmana kaçarak vatanına saldıran bir Coriolan'dan sonra kaç kişide görüldü? Girit'te doğan bu can sıkıntısı Roma'yı ateşe veren Neron gibi gönlünü eğlendirmek için bütün memleketi yakacaktı. Kendi yandı, o zaman yandı ve kül oldu. Bugün ölen Venizelos değil dünyanın herhangi bir gözlüklü, beyaz sakallı, yetmişlik ihtiyarlarından bir tanesidir"*⁶¹. Yazıda yer alan suçlamalar ne Balkan Savaşı ne de İzmir'in işgali sürecine dair yaşanan gelişmelere ait değildir. Venizelos son ihtilal teşebbüsü ile Yunanistan'da çıkardığı siyasi bunalım nedeniyle eleştirilmiştir. Netice olarak Türkiye açısından; Balkan Antantı çerçevesinde ittifak tesis edilen ve aynı zamanda komşusu olan Yunanistan'da siyasi istikrarın sağlanması tercih edilmektedir.

Aslında Venizelos'un eleştirilen özelliği iktidar hırsı ile hareket etmesi olmuştur. Kaynaklarda da Venizelos'un; *"eskiden beri ne kesin olarak anayasal monarşiden ne de salt demokrasiden yana olagelmisti; ona göre 'işlerin iyi yürütülebilmesi' için hangi kişi veya rejim kullanılıyorsa o tercih edilmelidir"*⁶² yaklaşımı ile hareket ettiğine dair bilgiler

⁵⁸ Abidin Daver, "Venizelos!", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1936, s.3.

⁵⁹ Hikmet Ferudun Es, "İki Hatıra", *Akşam*, 20 Mart 1936, s.3.

⁶⁰ Orhan Rahmi Gökçe, "Düşündüklerim...", *Anadolu*, 25 Mart 1936, s.3.

⁶¹ Peyami Safa, "Venizelos", *Tan*, 19 Mart 1936, s.2.

⁶² M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Siyasal Kitapevi Ankara 1997, s.38.

yer almaktadır. Bu konuda Abidin Daver de, Cumhuriyet gazetesinde *Hem Nalına Hem Mihına* köşesinde Venizelos'un hırsını şu şekilde ifade etmiştir: “*Hedefine varmak için her yolda yürümeği her vasıtaya müracaatı mubah sayardı. Venizelos fikir ve kanaatlerine taassupla sarılan adamlardan değildi. 1914'ten 1935'e kadarki politika hayatında onun nöbet nöbet kralcı, cumhuriyetçi, ihtilalci, isyancı olduğunu ve gömlek değiştirir gibi prensip değiştirdiğini görürüz. Onun değişmeyen tek prensibi Yunanistan'da yalnız kendi hükümran olma hırsıydı*”⁶³.

Tan ve Cumhuriyet gazetesinde yer alan bu yazılar ve eleştiriler Venizelos yanlısı Eleftheron Vima gazetesini rahatsız etmiştir. Eleftheron Vima gazetesi “*Venizelos'un Ölümü Türkiye'de Nasıl Karşılandı*” başlıklı yazısında öncelikle koyu bir Venizelos taraftarı olan İstanbul'daki Rum azınlık üzerinde bu kaybın büyük ve derin bir üzüntü meydana getirdiğini belirtmeyi tercih etmiştir. Ardından Venizelos için mübalağalı bir ifade ile “*eski rakipleri*” tanımlamasını kullanarak İstanbul radyosundan ölüm haberinin anons edilerek saygı gereği 1 dakikalık sessizlik olduğuna yer verilmiştir. Üstelik ilk defa bir yabancıнын ölümü için bu tarzda bir hürmet gösterildiği iddia edilmiştir. Yazının devamında Türk basınında Venizelos'un ölümü üzerine yazılan bazı yazıların eleştirildiği görülmektedir. Özellikle Türk-Yunan ilişkilerindeki dostluk sürecine de vurgu yapılarak şu şekilde uyarıda bulunulmuştur; “*Türklerin büyük bir ekseriyeti başta İsmet İnönü olduğu halde Venizelos'a hürmet ve itibar gösteriyorlardı. Cumhuriyet ve Tan gazeteleri, Venizelos hakkında yazmış oldukları yazılar Ankara'yı memnun etmediği iddia edilebilir.*” Bu iddianın temel dayanağı olarak da Venizelos'un 1930'da Ankara'da dostane bir şekilde karşılanması gösterilmiştir. Ayrıca Venizelos'un Anadolu macerasına atılmağa “*mecbur kaldığını*” ve Türk kamuoyuna da bunu izah ettiğine dair gerçekleri çarpıtmaya yönelik ifadeler kullanılmıştır. Haberde diğer bir tutarsız ifade ise İstanbul'daki Rum azınlığın Türk tabiiyetinde bulunduğu için Venizelos'un ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü açığa vurmaktan çekindiğidir. Hatta İstanbul'daki Rum basınıнын yanlış anlamaya meydan vermemek için fazla alakadar olmadıkları iddia edilmiştir⁶⁴. Gazete Türk basınına karşı eleştirilerini sıralarken Venizelos'un Yunanistan'da taraftarları kadar muhaliflerinin de olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Kendi ülkesini siyaseten ikiye bölen Venizelos'a karşı muhaliflerinin sarf ettiği ağır eleştiriler dikkate alınarak yorum yapılması daha objektif bir yaklaşım olurdu. Zira haberin içeriğinde bir yandan Türkiye'de Venizelos'un ölüm haberinin saygı ve hürmetle duyurulduğu belirtilirken bir yandan da olumsuz yorumların yer aldığı gazetelere haksız ve abartılı bir tepki gösterilmektedir. Nitekim Venizelos'un tarihsel süreçte Megali İdea hayali ile takip ettiği politikalar neticesinde kaybedilen topraklar ve katliamlara maruz kalan Türk ahali unutulmamalıdır. Ayrıca Türk-Yunan dostluğunun tesisinde karşılıklı atılan adımlar etkili olmuştur. Zira Balkan Antantı Türkiye kadar Yunanistan'ın da güvenliği açısından önem arz etmektedir.

2-Venizelos'un Türk-Yunan İlişkilerindeki Rolü Üzerine Değerlendirmeler

Tarihsel süreçte Türk-Yunan ilişkilerinin şekillenmesinde sabit faktörler olduğu kadar konjonktüre göre değişen dinamikler de önemli bir rol oynamıştır. Başlıca sabit faktörler arasında büyük devletlerin ‘Şark Meselesi’ adını verdikleri Osmanlı Devleti’ne karşı takip ettikleri politikaları yer almaktadır⁶⁵. Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları ile birlikte Doğu Avrupa'dan çekilmek zorunda kalması büyük devletlerarasında yeni bir mücadeleyi başlatmıştır. Ortaya çıkan otorite boşluğunun hangi devlet tarafından doldurulacağı

⁶³ Abidin Daver, “Venizelos!”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1936, s.3.

⁶⁴ *Ayın Tarihi*, S. 28, C.55, Mart 1936, s. 347,348.

⁶⁵ Hakan Uzun, a.g.m., s. 38.

çatışması Balkanlar üzerinde özellikle İngiltere ve Rusya arasında güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu nedenle Yunanistan'ın kurulmasına de destek veren büyük devletler, ülkenin iç ve dış politikası üzerinde söz sahibi olmak için rekabete girmişlerdir. Büyük devletler kendi çıkarlarına hizmet edecek olan kişi ve partileri iktidara getirmek ve tutmak için ülkenin Yunanistan'ın iç politikasına müdahale etmekten de çekinmemişlerdir⁶⁶.

Türk-Yunan ilişkilerinin şekillenmesinde sabit bir diğer faktör ise Megali İdea hayali olmuştur. Yunanistan bu hayali hayata geçirmek için bağımsız olduktan sonra dış politikada Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir tutum benimsemiştir. Yunanistan'ın bu politik tavrı büyük devletlerin çıkarlarına da uygun olduğu için sürekli desteklenmişlerdir⁶⁷. Megali İdea hayalini eyleme dönüştürme noktasında en aktif olan Yunan başbakanı ise Venizelos olmuştur⁶⁸. Venizelos 1910 yılında iktidara geldikten sonra *"ben gençliğimden beri Ege ortasında bulunan Skyros adasını Helenizmin coğrafi merkezi itibar etmişimdir"* sözünü gerçekleştirebilmek için Yunanistan'ın kaderini ellerine almıştır⁶⁹.

1910-1933 yılları arasında Yunanistan'ın en etkili politikacılarından biri olan Venizelos, Türk-Yunan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle ölümünün ardından Türk basını da bilhassa köşe yazılarında ilk olarak Girit isyanları, Balkan Savaşları ve Batı Anadolu'nun işgali sürecinde düşman olarak nitelendirilen Venizelos ve politikalarını ele almıştır. Ulus gazetesinde Falih Rıfki Atay, Türk-Yunan ilişkilerinde Venizelos'un politikalarının belirleyici rol oynadığını şu cümleler ile ifade etmiştir; *"Girit isyanlarından son seçime kadar (1933) Yunanistan tarihi ile Venizelos'un hal tercümesini birbirinden ayırmak imkânsızdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci meşrutiyet tarihini yazanlar da, onun ismini sık sık hatırlamağa mecbur kalacaklardır"*⁷⁰.

İzmir basınının temsilcisi Anadolu gazetesinde de Orhan Rahmi Gökçe, 'Düşündüklerim...' köşesinde Venizelos'un Yunanistan topraklarını Osmanlı'ya karşı genişletmesindeki etkenleri sıralamıştır. Buna göre; *"Venizelos'un Osmanlı tarihi içinde oynadığı rol, eski idarenin gafleti ve beceriksizliği sayesinde tamamen muvafık olmuştur. O zekâsı ve enerjisi ile avukatlıktan Girit dağlarına çıktığı gün bir Osmanlı dostu maskesi taşıyordu. Eski zavallı paşalar onu Osmanlı idaresi hesabına casus olarak kullandıklarını sandılar. Venizelos'un zekâsı onları mükemmelen aldattı ve koca imparatorluğunun bir kısım topraklarını Yunanistan'a bağladı"*⁷¹. Kısacası toprak kayıplarının Venizelos'un başarısından ziyade Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan hatalara bağlanmıştır. Aynı yaklaşım Abidin Daver'in yazısında da görülmektedir. Abidin Daver de Venizelos'un Yunanistan'ın sınırlarını *ihhtiyar Osmanlı İmparatorluğu'na* karşı genişlettiğini ancak *genç Türkiye Cumhuriyeti* karşısında pes ettiği şeklinde tasvir etmiştir⁷².

M. Turhan Tan, Venizelos'un Girit isyanlarında üstlendiği rol ve ardından Yunanistan'da başbakanlık görevine gelme sürecini *"Dağdan Bağa Nasıl İnmmişti?"* başlıklı köşe yazısında ele almıştır. Yazıda Girit'in Yunanistan'a ilhakını gerçekleştirmek isteyen Venizelos'un 1909'da askeri bir ihtilal cemiyeti teşkil ettiğine yer verilerek başbakan olma süreci şu

⁶⁶ Şevket Ovalı, "Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan İlişkinin Siyasal Arka Planı (1821-1945)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.62, S.1, 2007, s.167, 168, 169.

⁶⁷ Zafer Çakmak, "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi", *Erdem*, S.52, 2008, s.92.

⁶⁸ Öğ. Alb. Dr. Yücel Atar, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Geleneksel Politikasında Temel Yaklaşımlar", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s.11.

⁶⁹ Hakan Uzun, a.g.m., s.39.

⁷⁰ Falih Rıfki Atay, "Venizelos'un Ölümü", *Ulus Gazetesi*, 19 Mart 1936, s. 1.

⁷¹ Orhan Rahmi Gökçe, "Düşündüklerim...", *Anadolu*, 25 Mart 1936, s.3.

⁷² Abidin Daver, "Venizelos!", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1936, s.3.

şekilde izah edilmiştir; *“Venizelos sağını solunu, önünü ardını güzelce emniyet altına aldıktan sonra askeri ihtilal cemiyetini dağıttı. 29 Eylül 1910'da da başvekil Dragumis'i istifaya icbar etti ve ertesi gün kendisi onun yerine geçti. İşte Venizelos'un dağdan inip bağa girişi böyle oldu. Dağdan ilk kovulan Dragumis'tir. Sonra onu Konstantin takip etti. Bir aralık kendisi de dağdan kovuldu amma yeri gene mahfuzdu”*⁷³.

1911 yılında Atina Maslahatgüzarlığı'na tayin edilen Galip Kemal Bey, Son Posta gazetesinde *“Venizelos'u Yakından Tanırdım”* başlıklı yazı dizisinde Venizelos'un siyasi kimliğine ve dış politikasına dair hatıralarını kaleme almıştır. Yazıda; Venizelos'un en büyük hasletinin; zemine ve zamana çok çabuk uyum sağlaması gösterilmiştir. Buna örnek olarak da 1910 yılında iktidara gelen Venizelos'un, devlet işlerinde hiç bir tecrübesi olmadığı halde az bir zamanda idari ve mali işleri yoluna koymayı başarması ve en büyük gayesi olan Girit'i Yunanistan'a ilhak etmek için de İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak orduyu ve donanmayı takviye etmesi verilmiştir⁷⁴.

Venizelos'un 1910 yılında iktidara geldikten sonra Megali İdea hayalini gerçekleştirmek için ilk adımı Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan Devletleri ile ittifak kurmak olmuştur. Anadolu gazetesinde *“Venizelos Bize Karşı Balkan Harbini Nasıl Açtı?”* başlığıyla Yunanistan'da çıkan bir gazeteden alınan yazı dizisinde, Balkan Devletleri ile kurulan ittifakın nedenleri ele alınmıştır. Yazı dizisine başlarken gazetenin Venizelos ile birlikte Balkan Savaşları neticesinde kaybettiğimiz Selanik şehrinin fotoğrafını paylaşması dikkat çekmektedir⁷⁵. Yunan basınından alınan yazı dizisinde taraflı iddialar olmakla birlikte herhangi bir yorum getirilmeden aynen nakledilmiştir. Yazıya göre; *“Osmanlı hükümetinin meşrutiyeti ilanı müfrit (aşırı) bir milliyetperverlik cereyanı uyandırmıştı. Jön Türkler çok karışık milli cereyanlar üzerinde tutunan bir imparatorluk için şiddetli bir Türk milliyetperverliği siyasetini seçmiş bulunuyordu. O kadar ki Giritli mebusların Girit namına Yunan Meclisi Mebusanına girmelerini Osmanlı hükümeti bir ilanı harp telakki edeceğini resmen bildirmişti. Bu cereyan ve şekil altında Osmanlı-Yunan mukareneti (yakınlaşması) hissen mümkün değildi. Hâlbuki iki devletin o zaman için en ziyade muhtaç olduğu böyle bir ittifaktı. İkinci yol Osmanlı hükümeti aleyhine Balkanlar Hristiyan devletlerinden bir ya da birkaçı ile ittifak idi. Bu fikir ve siyasi meslek Yunanistan için yeni bir şey değildir. Venizelos'tan çok zaman evvel bu yolda bazı teşebbüsler yapılmıştı”*⁷⁶. Yazıda, açık bir taraflı yaklaşım ile Osmanlı Devleti, Yunan milliyetçiliğinin tezahürü olan Megali İdea hayaline izin vermediği ve Girit'in Yunanistan'a ilhakına göz yummadığı için aşırı Türk milliyetçiliği yapmakla suçlanmıştır.

Balkan Savaşları neticesinde Yunanistan'ın toprakları iki katı kadar genişleyince Venizelos bu defa gözünü Anadolu topraklarına çevirmiştir. Galip Kemal Bey, Venizelos'un Anadolu macerasına sürüklenmesini, *“Venizelos Balkan Harbi'nin sonuna kadar memleketine çok büyük hizmetler yapmıştır. Fakat elde ettiği kolay ve az külfetli muvaffakiyetler, kendisine lüzumundan fazla bir itimat telkin eylediği için yanlış hesap ve yollara sapmış, yok yere birçok Türk ve Rum kanı dökülmesine sebep olmuştur”*⁷⁷ şeklinde değerlendirmiştir.

Venizelos'un Paris Barış Konferansı'ndan İzmir'e Yunan askerlerinin çıkması için onay alması ilk etapta dış politikada elde ettiği bir başarı olarak kabul edilmiştir. Ancak Megali

⁷³ M. Turhan Tan, “Dağdan Bağa Nasıl İnmişti?”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1936, s.5.

⁷⁴ Galip Kemal, “Venizelos'u Yakından Tanırım”, *Son Posta*, 19 Mart 1936, s.7.

⁷⁵ *Anadolu*, “M. Venizelos Türkiye'ye Karşı Balkan Harbini Nasıl Açmıştı?”, 27 Mart 1936, s.1.

⁷⁶ *Anadolu*, “M. Venizelos Bize Karşı Balkan Harbini Nasıl Açmıştı?”, 29 Mart 1936, s.6.

⁷⁷ Galip Kemal, “Venizelos'u Yakından Tanırım”, *Son Posta*, 23 Mart 1936, s.7.

İdea hayaliyle başlattığı Küçük Asya Macerası Yunanistan'ın siyasi, askeri ve ekonomik olarak büyük bir felakete sürüklenmesiyle neticelenmiştir⁷⁸. Falih Rifkî Atay da köşe yazısında bu konuya değinerek; Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarılmasını *Türk milli birliğinin yoğurulmasına* katkı sağlayan bir hamle olarak nitelendirmiştir. Atay'a göre; Venizelos bu hamlesiyle Türkiye'ye Lozan başarısını kazandırmış ve mübadele ile birlikte Anadolu'nun tamamen *milli bir Türk yurdu* olmasını sağlamıştır⁷⁹.

Venizelos'un Megali İdea hayaline dayanan dış politikasının temel unsurları arasında yurt dışında Türkler aleyhinde yaptığı propaganda faaliyetleri yer almaktadır. Ancak İzmir'in işgalinin ardından Yunan askerleri tarafından Türklere karşı gerçekleştirilen katliam, şiddet ve yağma olaylarını araştırmak üzere Yüksek Konsey tarafından müttefiklerarası bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Venizelos İşgal Ordusu Komutanlığına 18 Temmuz 1919'da bir telgraf göndererek; Yunanistan'ın saygınlığına leke sürülmemesi ve bölgede kalıcı olabilmelerinin Türk ahaliye verecekleri güvene ve Batı Anadolu ahalisine özgürlüğü eşit olarak dağıtılmasına bağlı olduğuna vurgu yaparak olayların önlenmesini istemiştir⁸⁰. Buna karşın Galip Kemali Bey, Paris'te Venizelos ile karşılaştığı vakit İzmir'in işgaline son vermesi konusunda kısa bir konuşma yaptığını kendisinin her zamanki gülümseyen tavrı ile "*Merak etmeyin azizim! Ben orada o kadar faydalı şeyler yapacağım ki Türkler de memnun kalacaklar*" şeklinde cevap verdiğini aktarmaktadır⁸¹.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Venizelos, Yunanistan'da seçimleri yenileme kararı almıştır. 14 Kasım 1920'de gerçekleşen seçimlerde ağır bir yenilgi alması maceraperest politikasının iflâsı olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet gazetesi seçim yenilgisini; "*Venizelos'un sergüzeşt (maceraperest) arkasında koşmasından usanan Yunan milleti bu seçimde Kral Konstantin'i istediğini gösterdi. Venizelos mebus bile seçilemediğinden Atina'dan kaçıp Avrupa'ya gitti*"⁸² şeklinde değerlendirmiştir. Falih Rifkî Atay da Venizelos'un 14 Kasım 1920'de seçim ile birlikte iktidarı kaybetmesi ve Yunanistan'ı terk etmesini, başlattığı harbin beklenmedik mağlubiyetinin sorumluluğundan kurtulması olarak değerlendirmiştir⁸³.

Son Posta'da Selim Ragıp ise Venizelos'un hem seçim hem de Anadolu macerasının sonunda yaşanan hezimet sonrası siyasi hayatının sona ermesi ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin tanziminin de başka ellere bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak hırslı bir yapıya sahip olan ve gerçekleri görmek istemeyen Venizelos'un bu başarıyı da üstlenmek istediğini iddia etmiştir⁸⁴.

⁷⁸ Selçuk Ural, "Milli Mücadele'de Yunanlaştırma Hareketi'nin Siyasi Kolu: Yunan Fevkalade Yüksek Komiserliği", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.18, Erzurum 2001, s.310.

⁷⁹ Falih Rifkî Atay, "Venizelos'un Ölümü", *Ulus Gazetesi*, 19 Mart 1936, s. 1.

⁸⁰ Nilüfer Erdem, "Yunan Ordusu'nun İzmir Ve Aydın'ı İşgali Esnasında Yaşanan Aşırılıkların Tekrarlanmaması İçin Başbakan Venizelos'un General Nider'e Gönderdiği Telgraf", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.15, S.29, 2016, s.85, 86, 88.

⁸¹ Galip Kemali, "Venizelos'u Yakından Tanırım", *Son Posta*, 23 Mart 1936, s.7.; Aynı şekilde Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Yunan meclisinde yapılan görüşmelerde meclis başkanı Sofulis; "*Yunanistan, Müslümanlara daha evvel hiç bilmedikleri hürriyeti, ömürleri boyunca hayal bile edemedikleri adaleti sağlayacak ve medeniyetin ışığını getirecektir*" sözleri ile Müslümanları zulüm ettikleri yolundaki propagandaları yalanlayarak Türk aleyhtarlığına devam etmiştir. Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul 1963, s.22, 23.

⁸² *Cumhuriyet*, "Venizelos Dün Sabah Öldü", 19 Mart 1936, s.8.

⁸³ Falih Rifkî Atay, "Venizelos'un Ölümü", *Ulus Gazetesi*, 19 Mart 1936, s. 1.

⁸⁴ Selim Ragıp, "M. Venizelos'un Ölümü", *Son Posta*, 19 Mart 1936, s.3.

Venizelos, Lozan Konferansı'nda Türk-Yunan mübadelesini teklif ederek Megali İdea hayalini gerçekleştiremediğini de ilan etmiştir⁸⁵. Akşam gazetesinde ise, Lozan Konferansı sırasında Türkiye ile sulhun imzalanmasına bazı devletlerin güçlük çıkarması üzerine Venizelos'un, doğrudan İsmet İnönü ile anlaşma yoluna giderek sulh muahedesi imzaladığı ve Türk-Yunan dostluğunun da bu şekilde başladığı iddia edilmiştir⁸⁶.

Türk-Yunan ilişkilerinde 1930 yılında iki ülke arasında imzalanan antlaşmalarla birlikte yeni bir sayfaya geçilmiştir. Bu sürecin başlamasında önemli katkısı olan Venizelos, Türk-Yunan dostluğunun nasıl tesis edildiğine dair bir makale kaleme almıştır. Yunan basınından alınan bu makale İstanbul'da Apoyevmatini gazetesinin 14-15 Nisan 1934 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır. Venizelos bu makalede öncelikle Yugoslavya ile dostluk tesisini sağladığını ve bunun ardından en büyük müşkülata içeren Türk-Yunan dostluğunun temini için harekete geçtiğini ifade etmiştir. Lozan'dan kalan sorunlara rağmen iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler ile samimi bir dostluk kurulduğunun altını çizmiştir. Özellikle Balkanlarda yeni bir savaş ihtimaline karşılık İtalya, Yugoslavya ve Türkiye ile sıkı bir dostluk tesis ettiğine vurgu yapmıştır⁸⁷. Aslında Venizelos Yunanistan'da iktidarı kaybettikten sonra yerine geçen hükümetler de Türk-Yunan dostluğunun sürdürülmesi hususuyla yakından meşgul olmuşlardır. Bu hususta Hariciye Vekâleti'ne ait belgelerde Türk-Yunan dostluğunun bir fırka siyasetinden ziyade Yunanistan'daki genel temayülün neticesi olduğuna dair bilgilere rastlanmaktadır⁸⁸. Kısacası değişen konjonktür çerçevesinde 1930'lu yıllarda Türkiye ile Yunanistan arasında iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmiştir. Bu bağlamda ilk adımı atan Yunan başbakanı ise Venizelos olmuştur. Türk basını da Venizelos'un Türk-Yunan ilişkilerinde savaş ve çatışma dönemini geride bırakarak dostluk sürecini başlatması üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Abidin Daver Venizelos'un Girit isyanında üstlendiği role atıfta bulunarak siyasi hayata Türk düşmanlığı ile başladığına nihayetinde ise Türk dostu olarak öldüğüne dikkat çekmiştir. Ancak Venizelos'un ne düşmanlığında ne de dostluğunda samimi olmadığını sadece siyasi amaçlarına ulaşmak için her iki politikayı da bir vasıta olarak kullandığını iddia etmiştir. Daver'e göre; *'Girit isyanı, Balkan Harbi, İzmir İşgali ve İstiklal Mücadelesi zamanlarında Türklüğün en büyük düşmanı diye adını lanet ve nefretle andığımız Venizelos, talihin garip bir cilvesi yahut da zekâsının yüksek bir tezahürü olarak hayatının son yıllarında Türkiye ile Yunanistan arasında siyasi dostluk tesisine muvaffak olmuştur. Sanırsınız ki uzun yıllar Türkiye'ye ve Türklere yaptığı fenalıkları unutturmak, affettirmek ve bu dünyadan göçerken Türklerin lanetini beraber götürmemek istemiştir. Onun bu siyasetinde 'kesemediğin eli öpüp başına koy!' atasözünün bir tecellisi de varsa da, ne olursa olsun, iki komşu ve birbirine yakın milletin anlaşmasına hizmet etmek suretiyle sulha büyük hizmet etmiştir.'*⁸⁹ Yazıda, bir yandan Venizelos'un başlattığı Anadolu macerasının Yunan ordusunun hezimetini sonuçlanmasından gerekli dersi aldığına bir yandan da Türk-Yunan dostluğuna sunduğu katkının göz ardı edilemeyeceğine vurgu yapılmıştır.

⁸⁵ Damla Demiröz, Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2017, s.98.

⁸⁶ Akşam, "M. Venizelos Öldü", 19 Mart 1936, s.4.

⁸⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi(BCA), 030.10.0.0.255.717.17.

⁸⁸ BCA, 030.10.0.0.255.716.16.; 1935 yılında Türkiye'nin Atina Büyükelçisi ile Yunan Dışişleri Bakanı arasında gerçekleştirilen görüşmede Maximos Türk-Yunan dostluğuna verdiği değeri şu sözlerle ifade etmiştir; *"Türk-Yunan dostluğunun her vakitten ziyade artmasını isteyenlerden olduğumu bilirsiniz. Şu sıkıntı devresinde bu dostluğun değeri bir kat daha belirmiştir. İki millet böyle dost kaldıkça benim hiç bir şeyden korkum yoktur."* BCA, 030.10.0.0.255.719.35.

⁸⁹ Abidin Daver, "Venizelos!", Cumhuriyet, 20 Mart 1936, s.3.

Cumhuriyet gazetesinde “Biz Bize” köşesinde tarihsel süreçte değişen ikili ilişkilerin Türk halkının Venizelos’a bakış açısını da etkilediği basit ama etkili bir şekilde anlatılmıştır; “İstiklal Mücadelesinin en şiddetli zamanlarıydı; Ankara’da bulunuyorduk. Ben daha çocuktum. Yabancı çizmesi altında ezilen memleketin ıstırabına sebep olan düşmanları ayrı ayrı tanıyacak, bilecek bir yaşta değildim. Benim için Türkiye’nin tek bir düşmanı vardı: Yunanistan ve onu idare eden Venizelos... Bu adama karşı içimde sonsuz bir kin besliyordum... Türk-Yunan dostluğunun kurulduğu günlerdi. Venizelos’u bir defa Viyana’da gördüm. Benim Türk olduğumu öğrenince yanıma yaklaştı, elimi sıkıydı. O gün Venizelos’un yanından ayrıldıktan sonra bir zamanlar en büyük düşmanım saydığım bu kurnaz ve sempatik yüzlü ihtiyarın elini sıkarken neden eski hislerin içimde canlanmadığını kendi kendime biraz da hayretle sormuştum. Venizelos öldü. Zerre kadar sevinmiyorum; hatta biraz üzülüyor gibiyim ve gene hayret ediyorum. *İnsan ne kadar değişiyor*”⁹⁰.

Ulus gazetesinde Falih Rifki Atay Venizelos’un Türk-Yunan dostluğunun kurulmasındaki katkılarını cesur bir girişim olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Venizelos’un bu girişimini zeki bir politikacı ve realist bir devlet adamı olmasına bağlamaktadır. Venizelos’un bu hamlesinin Türk kamuoyundaki etkisini ise şu şekilde ifade etmiştir: “*Uzun seneler onu milli düşman misali tanıyan Türkler, aramızda dostluk kurulduktan sonra aynı adamı en samimi dost gibi bağırklarına bastılar.*”⁹¹ Dolayısıyla Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı olan yaklaşımı temel olarak Türk-Yunan ilişkilerinin seyrini belirlemektedir. Zira 15 Mayıs 1919’da Yunan birliklerinin Batı Anadolu’ya çıkmasını sağlayan ve Yunan mezaliminin baş sorumlusu olan Venizelos’un “dost” bir devlet adamı olarak nitelendirilmesi bunun en önemli kanıtıdır. Venizelos’un uzattığı zeytin dalı Türk kamuoyunda karşılığını bulmuş ve geçmişte yaşanmış bütün acı olaylara rağmen Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmasına vesile olmuştur.

3. Atina’da Çıkan Karışıklıklar ve Cenaze Töreni

Venizelos’un ilk cenaze merasimi 21 Mart tarihinde Fransa’da Georges Bizot sokağındaki Rum kilisesinde yapılmıştır. Fransız hükümeti tarafından yapılan askeri merasimin başına Despre memur edilmiş ve Makedonya cephesinde bulunan bütün generaller merasimde hazır bulunmuşlardır⁹². Fransa’da cenaze merasimi yapılırken Başbakan Demircis’in ortak değer vurgusuna karşın Atina sokaklarında kanlı hadiseler yaşandığı haberleri gelmeye başlamıştır. Akşam gazetesinde yayınlanan bir habere göre; Atina’da 22 Mart’ta koyu kralcı bir grup Anadolu yenilgisinden sonra Yunan ihtilal hükümeti tarafından kurşuna dizilmiş olan başvekil Gunaris ile beş arkadaşı için kilisede ayin düzenlenmiştir. Ayin sonrası kiliseden çıkan halk sokaklarda ‘*Katil Venizelos!*’ diye bağırkmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Venizelos taraftarları tepki göstermiş ve iki taraf arasında kavgaya çıkmıştır. Olaylar esnasında birkaç kişi de yaralanmıştır. Başvekil muavini M. Metaksas bu gibi hadiselerin tekrar yaşanmasına meydan verilmeyeceğini ve Venizelos’un cenaze merasiminde hükümetin sıkı tedbirler alacağına dair açıklamada bulunmuştur⁹³.

Cumhuriyet gazetesi çıkan olaylar ile ilgili haberleri verirken siyasi hayatı sürecinde Yunanistan’da çıkardığı karışıklıklara da gönderme yaparak “*Venizelos’un Ölümü de Mesele Oldu*” başlığını kullanmayı tercih etmiştir⁹⁴. İzmir basınının temsilcisi Anadolu gazetesinde de “Çimdikler” köşesinde çıkan karışıklıkları Venizelos’un siyasi kişiliği üzerinden eleştiren

⁹⁰ Cumhuriyet, “Venizelos”, 19 Mart 1936, s.5.

⁹¹ Falih Rifki Atay, “Venizelos’un Ölümü”, *Ulus Gazetesi*, 19 Mart 1936, s. 1.

⁹² *Son Posta*, “Venizelos’un Cenazesi”, 22 Mart 1936, s.3

⁹³ *Akşam*, “Atina’daki Dünkü Kanlı Arbedeler”, 23 Mart 1936, s.2.

⁹⁴ Cumhuriyet, “Venizelos’un Ölümü de Mesele Oldu”, 23 Mart 1936, s.3.

'bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Yunanistan'a şu uyarıda bulunulmuştur; "Ne olur ne olmaz belki bir hadise çıkar, halk ayaklanır, başımıza yeni bir gaille doğar diye M. Venizelos'un cesedini İtalya'dan doğruca Girit'e göndermişler. Hâlbuki cenazenin Yunanistan'a getirilmesi bekleniyordu. Tasavvur ediniz: Diri iken bu kadar patırtılar yapan Venizelos, ölü iken de aynı tesiri yaşıyor. Yeryüzünden ve Yunanistan'dan elini eteğini çekip gittiği halde arkasından onun namına patırtılar koparılıyor... On sene sonra mezarının başında siyasi kavgalar çıkmazsa ne mutlu Yunanistan'a..."⁹⁵.

Atina'da yaşanan bu olaylar üzerine Madam Venizelos, cenaze merasiminde koyu kralcılar tarafından bir takım hadiseler çıkarılmasının önüne geçmek için Venizelos'un naaşının doğrudan Girit'e nakline karar vermiş ve bu durumu hükümete de bildirmiştir⁹⁶. Venizelos'un doğduğu yer olan Girit'te ise belediye ve cemaat heyetleri 40 gün matem tutulmasına karar vermiştir. Hanya belediyesinin emriyle cenazenin gömüleceği güne kadar her gün öğle üzeri eski bir Yunan borazan tarafından "selam dur!" borusu çalınacak ve belediye tellalı; "-Efteros Venizelos öldü!" diye bağracaktı⁹⁷. Venizelos'un planlanan cenaze merasimine Türkiye Sefareti Ataşemiliterinin de katılması ve mezarına çelenk bırakmasına karar verilmiştir⁹⁸.

Atina Ajansı'ndan alınan bilgiye göre; Prens Pol cenaze merasimi için Hanya'ya varmış ve halk kendisini karşılarken hem kral ailesine olan bağlılığını hem de büyük yasa iştirakinden dolayı duydukları memnuniyeti göstermiştir⁹⁹. Cenazeye hükümeti temsilen ziraat ve içtimai muavenet nazırları, ordu ve donanmayı temsilen de General Panayotakos ve Amiral İkonomu katılmıştır. Cenaze merasimine katılanların sayısının 300 bini bulunduğu tahmin edilmektedir. Her yerde bayraklar yarıya indirilmiştir. Çeşitli yerlere "Güneş söndü, dağlar niçin hıçkırıyor, taşlar seni örteceklerini düşündükçe titriyorlar" yazılı levhalar asılmıştır¹⁰⁰. Tabut bir top arabasının üstüne konmuş ve alayın önünde ordu ve deniz mızıkaları Hanya bandosu ve Girit korusu yer almıştır. Cenazeye Girit kazalarından 500 Atina'dan da 1000 çelenk gönderilmiştir¹⁰¹.

Venizelos'un cenazesi Hanya civarında Akrotiri burnunda gömülmüştür. Naaşın Helapa'dan 4 kilometrelik mesafedeki Akrotiri'ye kadar nakli 2 saat sürmüştür. Yolda cenazeye çiçekler atılmıştır. Cenaze mezara indirilirken havaya 3 el ateş açılmış ve Yunan marşı çalınmıştır¹⁰².

SONUÇ

Yunanistan'ın dış politikasının temeli olan Megali İdea hayalinin en önemli savunucularından biri olan Venizelos, 18 Mart 1936'da Paris'te vefat etmiştir. Megali İdea hayalini önce eyleme dönüştüren sonra da Anadolu'da alınan ağır yenilgi üzerine geri adım atan Venizelos'un ölüm haberi Türk kamuoyunda da geniş yankı uyandırmıştır. Türk basını Venizelos'un ölümünü birinci sayfa haberi olarak kamuoyu ile paylaşmayı tercih etmiştir. Basında öncelikle Venizelos'un ölümünün Yunanistan'daki etkileri üzerine haberlere yer verilmiştir. Özellikle ulusal bölünme sürecinin etkilerinin devam ettiği bir dönemde

⁹⁵ Anadolu, "Venizelos'un Cenazesi", 29 Mart 1936.

⁹⁶ Akşam, "Venizelos'un Ölüsü Girit'e Gidiyor", 24 Mart 1936, s.2.; Ulus, "Venizelos'un Cenazesi", 26 Mart 1936, s. 3.

⁹⁷ Son Posta, "Venizelos'un Cenazesi", 22 Mart 1936, s.3

⁹⁸ Kurun, "Venizelos'un Cenazesi", 27 Mart 1936, s.2.

⁹⁹ Ulus, "Venizelos'un Cenazesi Hanya'ya Getirildi", 28 Mart 1936, s.3.

¹⁰⁰ Akşam, "M. Venizelos'un Cenazesi", 28 Mart 1936, s.2.

¹⁰¹ Ulus, "Venizelos'un Cenazesi Hanya'ya Getirildi", 28 Mart 1936, s.3.

¹⁰² Akşam, "Venizelos'un Cenazesi", 31 Mart 1936, s.2.

Venizelos'un muhaliflerinin diğeri bir adı ile Anti -Venizelistlerin verdiği tepkiler üzerinde durulmuştur. Zira Venizelos taraftarları ve muhalifleri arasında çıkan arbedeler nedeniyle cenaze töreninin Atina'da yapılması kararından vazgeçilmiştir. Çıkarılan arbedeler ile ilgili haberlere yer verilirken basında 'Venizelos'un Ölümü de Mesele Oldu' başlığı atılarak Venizelos'un çalkantılı siyasi hayatı eleştirilmiştir.

Basında Venizelos'un politikaları üzerine çeşitli eleştiriler yapılırken bir yandan da Yunanistan'ın önemli bir değerini kaybettiğine dair yorumlar dikkat çekmektedir. Ayrıca gazetelerin köşe yazılarında Venizelos'un siyasi kişiliği ve Türk-Yunan ilişkilerindeki rolü üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Venizelos'un siyasi hayatı sürecinde iktidar hırsı ile hareket ederek bazen kralcı bazen de cumhuriyet taraftarı olduğuna vurgu yapılmıştır. Girit'in Yunanistan'a bağlanması sürecinde yürüttüğü faaliyetler ve aile bireylerinin de Osmanlı'ya karşı çıkan isyanlara katıldıkları dikkate alınarak Venizelos için en sık kullanılan tanımlamalardan biri de *Giritli asi* olmuştur. Venizelos'un Yunanistan'ın sınırlarını eski gücünde olmayan Osmanlı Devleti'ne karşı genişletebildiğinin altı çizilerek buradaki başarısının kendisine ait olmadığına vurgu yapılmıştır. Zira Anadolu'da aldığı yenilgi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde de Venizelos'un takip ettiği dış politikada değişikliğe gitmesi ve Türk-Yunan dostluk sürecinin başlamasında önemli bir role sahip olmasını ise "*kesemediğin eli öpüp başına koy!*" atasözünün tezahürü olarak tasvir edilmiştir. Yunan işgaline uğrayan İzmir'in yerel basınında yer alan; "*bir ölünün arkasından söz söylemek, şîârımızdan değildir..*" ifadesi de geçmişte yaşanan acı olayların unutulmadığını göstermektedir.

Türk basınında siyasi hırsları üzerine olumsuz değerlendirmelerde bulunulsa bile iki ülke arasında dostluk tesis edildikten sonra Venizelos'a karşı olan bakış açısının değiştiğini görmekteyiz. Geçmişte düşman olarak kabul edilen Venizelos'un ölümünün ardından sergilenen nezaket bunun en önemli kanıtı sayılabilir. Hatta ölüm haberi verilirken Ankara'ya geldiği zaman İsmet İnönü ile birlikte çekilen bir fotoğrafının kullanılması ve Türk-Yunan dostluğunun tesisine katkıda bulunduğuna dair yazılar da buna örnek olarak gösterilebilir. Aslında tarihsel süreçte Venizelos'un takip ettiği dış politikada değişikliğe gitmesi gibi Türk basınında da ölümü üzerine yazılan yazılar eleştiriler ile başlayıp dostane bir şekilde baş sağlığı dilenerek sonuçlandırılmıştır. Dolayısıyla Türk-Yunan ilişkilerinde değişkenliği meydana getiren temel unsur Yunanistan'ın takip ettiği politikalar olmuştur.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030.10.0.0.255.717.17.

BCA, 030.10.0.0.255.716.16

BCA, 030.10.0.0.255.719.35.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Kurun
Le Lemp
Son Posta
Tan
The Times
Ulus
Yeni Asır

Telif Eserler

- Adıyeke, A. Nükhet (1991), "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1,. (ss.47-70)
- Akgün, Seçil (1993), "Yunanistan'da Kurtuluş Savaşı'nı İzleyen Gelişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3,. (ss. 9-20).
- Atar, Yücel, (1986), "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Geleneksel Politikasında Temel Yaklaşımlar", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara. (ss.1-16)
- Bayur, Yusuf Hikmet (1995), *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara.
- Bilgiç, Bestami S. (2015), "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXXI, S.91, Mayıs. (1-28).
- Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu (2013), "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.53,. (129-154).
- Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu (2015), "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı 16-18 Ekim 2014 Sempozyum Bildirileri Kitabı*, İzmir.(ss.347-360).
- Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu (2016), "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar.(ss.99-121)
- Çakmak, Zafer (2008), "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi", *Erdem*, S.52. (ss.91-110)
- Çukurova, Bülent (1990), "Yunanistan'ın Anadolu Seferinde Başarısızlığındaki Ekenler", *Askeri Tarih Bülteni*, S.19, Yıl:15, Ankara.
- Dalby Andrew, (2014), *Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çev: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar, Ankara.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu (2006), "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, Ağustos (ss. 239-262).
- Demirözü, Damla (2017), *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul.
- Dilek, Mehmet Sait (2013), "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, S.36, Kış.
- Ediz, İsmail (2015), *Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Erdal, İbrahim (2011), "Yunanistan Kamuoyunda Balkan Antantı", *Tarih Araştırmaları*

- Dergisi*, C.30, S.50. (ss.105-118).
- Erdem, Nilüfer (2016), “Yunan Ordusu’nun İzmir Ve Aydın’ı İşgali Esnasında Yaşanan Aşırılıkların Tekrarlanmaması İçin Başbakan Venizelos’un General Nider’e Gönderdiği Telgraf”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.15, S.29. (ss.85-91).
- Erdem, Nilüfer (2009), “Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos’un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.23, (ss. 93-128).
- Erdem, Nilüfer (2018), *Mizah Penceresinden Yunanistan’da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Eser, Murat Eleftherios (2019), *Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Güvenbaş, Sehernaz (2020), “İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi’nin Yunanistan’a Etkisi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.32,. (ss.121-176).
- Hatipoğlu, M. Murat (1986), “Eleftherios Venizelos’un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea’nın Kazandığı Yeni Karakter”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara.(456-468).
- Hatipoğlu, M. Murat (1983), “1918-1922 Yılları Arasında Yunanistan’daki Değişmeler”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.247, Yıl: XXI, Ankara.(ss.77-89).
- Hatipoğlu, M. Murat (1987), “Anadolu Bozgunu Sonrasında Yunanistan’da Meydana Gelen Olaylar (1922-1924)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S.309, Mayıs.(ss. 51-57).
- Hatipoğlu, M. Murat (1997), *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Siyasal Kitapevi Ankara.
- Jelavich, Barbara (2019), *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C.2, 6. Basım, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kırlıntokme, Outkou (2010), “Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz. (401-424).
- Kitsikis, Dimitri (1963), *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul.
- Kurat, Yuluğ Tekin (1986), “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara. (407-424).
- Mazower, Mark (2007), *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler(1430-1950)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Okur, Mehmet (2011), “Venizelos’un ‘Pontus Komplosu: Yunanistan’ın Ermenilerle İttifak Arayışı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S.12,. (ss.10-28).
- Ovalı, Şevket (2007), “Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan İlişkisinin Siyasal Arka Planı (1821-1945)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.62, S.1. (ss.165-195)
- Özgiray, Ahmet (1989), “Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.1, S.4,. (ss.549-561).
- Özsüer, Esra (2015), “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Yunanistan’da Yaşanan Siyasal Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.14, S. 27-28,. (ss.33-67).
- Özsüer, Esra (2018), “I. Dünya Savaşı’nda Yunanistan’ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-‘Entente Cordiale’ İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.63, Güz. (ss. 241-274).

- Özsüer, Esra (2023), "Eleftherios Kyriakos Venizelos (1864-1936)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/eleftherios-kyriakos-venizelos-1864-1936/>. Erişim Tarihi: 23.06.
- Salahi R. Sonyel, (2011), İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tağmat, Çağla D. (2013), "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.18, Yıl:9,. (ss.29-54).
- Tağmat, Çağla D. (2014), "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIV/29,. (ss.141-173).
- Tağmat, Çağla D. (2024), "Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri 1923-1938", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-yunanistan-iliskileri-1923-1938/?pdf=4630>, Erişim Tarihi:08.05.2024.
- Tağmat, Çağla Derya (2017), "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, V/2,. (ss.307-339)
- Tağmat, Çağla Derya (2018), *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi (1922-1923)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Ural, Selçuk (2001), "Milli Mücadele'de Yunanlaştırma Hareketi'nin Siyasi Kolu: Yunan Fevkalade Yüksek Komiserliği", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.18, Erzurum.(ss. 309-319).
- Uzun, Hakan (2004), "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C.5, S. 2,. (ss. 35-50).
- Yellice, Gürhan (2016), "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, Bahar.(ss.205-242).
- Yellice, Gürhan (2018), "Sorunlu Ada Girit': Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.66, Bahar. (335-366).
- Yıldırım, Hatice (2020), "Türk Basınına Göre Venizelos'un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XX/41, Güz. (ss.509-539).

TİCARİ VE İKTİSADİ İÇERİĞİYLE FARKLI BİR ADANA GAZETESİ: SEYHAN (1947-1950)

A DIFFERENT ADANA NEWSPAPER WITH ITS COMMERCIAL AND ECONOMIC CONTENT: SEYHAN (1947-1950)

Oğuz KALAFAT*

Geliş Tarihi/Received:11.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted:25.06.2024

KALAFAT, Oğuz, (2024), "Ticari ve İktisadi İçeriğiyle Farklı Bir Adana Gazetesi: Seyhan (1947-1950)", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 123-145.

Öz

Yerel basın tarihine bakıldığında Seyhan Gazetesi Adana kenti menşei ekonomik ve ticari içerikler paylaşan bir yayındı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaşın etkilerinin görüldüğü dönemde yayınlanmaya başlayan gazete bölge insanına hizmet vermekteydi. Adana Ticaret Odası Mecmuasının yayınına son vermesinin ardından 1947-1950 yılları arası yaklaşık dört yıl basılan Seyhan iktisadi içeriğiyle bölgenin üreticileri ve tüccarlarına bilgi kaynağı oluşturdu. İlk iki yıl ekonomik başlıkların yoğun olarak işlendiği içerikler zamanla yerel, ulusal, uluslararası haberlere doğru kaydı. Aslında yayınlandığı yıllar Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş evresi olan ve demokratikleşme süreci olarak adlandırılan bir dönemdi. Yine bu süreçte iç politikada uzun yıllar iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dışında birçok yeni parti de kuruldu. Bunlar içerisinde Demokrat Parti (DP) gün geçtikçe muhalefette güçlendi ve iktidarı ele geçirdi. Zaten Seyhan'ın ticari içeriklerinin politik konulara kaymasının etkisi bu süreçte açıkça görülmüyordu. Genel anlamda Seyhan'ın CHP prensiplerini benimsemiş bir yayın politikası vardı. Seyhan ticari, politik, kültürel, sosyal manada değişim ve dönüşümlerin yaşandığı süreçte Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir çizgisi de bulunmaktaydı. Seyhan bölgenin esnaf, tüccar ve vatandaşlarının isteklerine yer vererek resmî kurumlarla bağlantı oluşturan bir bilgi kaynağı görevi üstlenmişti. Gazetede yayınlanan bölümlerde her türden ekonomik içerikler bulunabilirken farklı tarzda köşe yazıları mevcuttu. Örneğin, kumar ve kötü alışkanlıkların tüccarları etkilediğine dikkat çeken Seyhan bu anlamda özgün bir gazeteydi. Çünkü bölge tüccarları birden yüksek gelirlere sahip olabiliyor ve mali durumlarını dengede tutamabiliyorlardı. Ayrıca gazetenin karikatürlerini çizen Kemal Enpor bölgenin tanınmış bir karikatüristiydi. Bunun yanında Ümit Yaşar Oğuzcan, Lütfi Oğuzcan ve Arif Nihat Asya gibi ünlü şair/yazarlarıyla Çukurova'da popüler bir gazeteydi. İçeriği dışında Seyhan Gazetesi Çukurova bölgesine hizmet eden örüntüsüyle ülkenin dönüşüm yıllarında Adana kentinin bir bakıma yerel belleği oldu.

Anahtar Kelimeler: Seyhan Gazetesi, Basın, Yayın, Adana, Çukurova, Ticaret.

* Dr., MEB, 03kalafat03@gmail.com, (<http://orcod.org/0000-0002-2341-6290>).

Abstract

When we look at the history of the local press, Seyhan newspaper was a publication that shared economic and commercial content originating from the city of Adana. The newspaper, which started to be published especially in the post-World War II period when the effects of the Cold War were seen, served the people of the region. After the Adana Chamber of Commerce Magazine ceased its publication, Seyhan, which was published for about four years between 1947 and 1950, was a source of information for the producers and merchants of the region with its economic content. The content, which covered economic headlines extensively in the first two years, shifted towards local, national and international news over time. In fact, the years when it was published were a period called Türkiye's transition to multi-party life and the democratization process. Also, in this process, apart from the Republican People's Party (CHP), which was in power for many years in domestic politics, many new parties were founded. Among these, the Democratic Party (DP) grew stronger in the opposition day by day and seized power. In fact, the effect of Seyhan's commercial content shifting towards political issues was clearly visible in this process. In general terms, Seyhan had a publishing policy that adopted the principles of the CHP. Seyhan also had a line that adhered to Ataturk's principles and reforms during the period when commercial, political, cultural and social changes and transformations were experienced. Seyhan served as an information source that included the wishes of the tradesmen, merchants and citizens of the region and established a connection with official institutions. While all kinds of economic content could be found in the sections published in the newspaper, there were also different types of columns. For example, Seyhan, which pointed out that gambling and bad habits affected the merchants, was an original newspaper in this sense. Because regional merchants could suddenly have high incomes and not be able to keep their financial situations balanced. In addition, Kemal Enpor, who drew the newspaper's cartoons, was a well-known cartoonist in the region. In addition, it was a popular newspaper in Çukurova with its famous poets/writers such as Ümit Yaşar Oğuzcan, Lütfi Oğuzcan and Arif Nihat Asya. Apart from its content, Seyhan newspaper, with its pattern serving the Çukurova region, became, in a way, the local memory of the city of Adana during the transformation years of the country.

Keywords: *Seyhan Newspaper, Press-Publication, Adana, Çukurova, Trade.*

Giriş

Çukurova basın tarihine bakıldığında daha çok politika ve mizah yayınlarının öne çıktığı görülmektedir. Kültürel olarak çok farklı dergi ve gazetenin basıldığı çok partili yaşama geçiş döneminde, iktisadi içerikli bir gazetenin çıkması farklı bir durumdu. 1947 yılından sonra Seyhan Gazetesi ekonomik olarak gelişmiş Çukurova bölgesinin ticari hayatına yön vermek için yayın hayatına başladı. Özellikle ticari ve iktisadi haber içeriğiyle üreten vatandaşları bilgilendirmek amacıyla dört yıl boyunca yayınlandı. Yalnız ilk iki yıldan sonra ekonomi haberlerinden uzaklaştı ve yerel, ulusal, uluslararası haberleri daha öncelikli işlemeye başladı. Bir bakıma soğuk savaş ve demokratikleşme dönemi gibi önemli dönüşümlerin yaşandığı süreçte politik, iktisadi, kültürel bakımdan geçiş gazetesi görünümündeydi. Genel olarak Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı ve CHP prensiplerini benimseyen bir yayın politikasına sahipti. Dinî/ahlaki değerleri ön plana alan ve bu konularda saygılı bir anlayış sergileyen bir yapısı bulunmaktaydı.

Türkiye’de yerel gazetelerin tirajları İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yavaş yavaş artmaya başlarken ulusal ve uluslararası gelişmeler bu durumun tetikleyicisi oldu. Çünkü dünyanın her bölgesinde yaşananlar haber çeşitliliğini artırmaktaydı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra barışın Dörtler¹ grubu tarafından sağlanamaması nedeniyle bloklaşma tüm ülkeleri etkilemeye başladı. Özellikle kapitalist Batı bloğu ile komünist Ruslar arasında yaşanan politik, iktisadi, askerî çekişme bir soğuk savaş sürecini beraberinde getirdi.² Çoğu Avrupa ülkesi her iki taraftan birini kendine yakın görürken, ilk yıllarda Türkiye tıpkı savaş esnasında olduğu gibi tarafsız kalmayı tercih etti. İki tarafa karşı mesafesini korurken ideolojik yaklaşımların ülkeye girmesine izin vermemeye özen gösterdi. Bununla birlikte Türkler uluslararası ticari ilişkilerde dengeli bir politika güdüyordu. Yalnız Rusların Balkanlar, boğazlar ve Doğu Anadolu bölgesindeki istekleri ister istemez Türkiye’yi Batı bloğuna yaklaştırdı.

Uluslararası ilişkilerde soğuk savaş emareleri görülürken iç politikada farklı gelişmeler vardı. Dünya harbi sonrası Türkiye’de çok partili yaşama geçiş evresinde farklı türde çok sayıda gazete ve dergi yayınlandı.³ İkinci Dünya Savaşı evresinde İstanbul’da 176 ve Anadolu’da toplamda 582 farklı gazete⁴ yayınlandı.⁵ Çok partili yaşama geçiş evresinde ise günlük veya haftalık basılan gazetelerin sayısı arttı.⁶

Son olarak bilinmesi gereken olgulardan birisi de 1875 yılında 100. sayısı arşivlerde mevcut olan ve 1918 yılına kadar yayını devam eden farklı bir “Seyhan” gazetesi de bulunmaktadır. İkinin aynı isimle yayınlanması karışıklığa sebep olacağından ayırt edilmesi önemlidir.

A. Seyhan Gazetesi Hakkında Ön Bilgiler

Çukurova’nın merkez kenti Adana’da 10 Mart 1947 tarihinde Seyhan gazetesinin ilk nüshası yayımlandı. Rıza Şen hem gazetenin sahibi hem de yazı işleri (yazı işlerini fiilen

¹ Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa.

² Chari Chandra, *Superpower Rivalry and Conflict: The Long Shadow of the Cold War on the Twenty-First Century*, Routledge, 2009, s. 40-149.

³ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s. 11-132.

⁴ Savaşın başlamasıyla bu sayı 113’e kadar geriledi. Bununla birlikte 227 dergi faaliyet gösterdi.

⁵ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Basın Sansürü*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.

⁶ 1946’da 194, 1947’de 32,1948’de 408, 1949’da 420 farklı gazete okuyucularla buluştu. Bkz. Abdi Erkal, ‘Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci’, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2019 <<https://doi.org/DOI: 10.18094/josc.397938>>.

idare eden) müdürüydü. Adı geçen bu gazete Adana Yeni Postane yanındaki Seyhan Matbaası'nda ve kırmızı başlık olan kısım dışında siyah-beyaz şekilde basılmaktaydı. Posta Kodu: 129 ve Telefon Numarası: 1831 idi. Haftalık 4 sayfa olarak yayınlanan gazetenin fiyatı 5 Kuruş'tu. Çukurova bölgesinin ticari hayatına yönelik haberler yapan bu gazete "Şimdilik Haftada Bir Çıkar" üst bilgisiyle birlikte "Ticari Siyasi Halk Gazetesi" künyesini kullanmaktaydı.⁷ Seyhan'ın ilk sayısından itibaren kullandığı üst künyesinin yer aldığı bölüm aşağıda görülmektedir:⁸

Seyhan'ın yayın hayatına başlamasının temel nedeni Adana kenti ticari hayatında hissedilen bilgi eksikliğiydi. Çünkü Adana Ticaret Odası Mecmuasının yayın hayatının son bulması bu alanda önemli bir boşluk oluşturdu. Zaten Seyhan ilk sayısında aktardığı ve "Niçin Çıkıyoruz?" başlığıyla verdiği köşe yazısında bu durumla ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca gazeteye göre Türkiye'nin önemli ekonomik büyüklüğe sahip kentlerinden bir olan Adana'da bu tür bir yayının yer alması son derece önemliydi. Seyhan'ın ilk sayısında gazetenin çıkış amaçlarının yer aldığı bölümde şu bilgilere yer verilmekteydi:⁹

"Yayın hareketlerine bugün dört gündelik gazete ve üç dört tane haftalık, aylık mecmua ile iştirak eden Adana'da cihan harbinden evvel Hilmi Paşa ve Taha Toros'un şahsi gayretleriyle çıkan "Ticaret Odası" mecmuasının intişar sahasından çekilmesinden sonra iktisadi hareketleri takip edecek tüccar ve esnafın fikir ve dileklerine tercüman olacak bir ticaret gazetesinin de yurt hizmetine katılması çoktan beri hissedilen bir ihtiyaç idi. İstanbul'da ve İzmir'de çıkan ekonomi ve ticaret gazetelerinin gördüğü rağbet bu ihtiyacın fiili bir delilidir. Her yerin kendi işlerini güdecek mahalli gazetesi olur. Türkiye'nin dördüncü şehri olan Adana eskiden beri memleketin en geniş ve en feyizli ziraat bölgesi olduğu kadar yine kendi ürünlerini işleyecek fabrikalar ile ehemmiyeti günden gün artan bir sanayi bölgesinin de merkezidir. Diğer taraftan cihan harbinden sonra cenub ve şarki cenube doğru inkişaf eden "Dış Ticareti" Adana Mersin ve İskenderun ekonomik bakımdan önemini artırmış ve bu muhit hal kına yeni ödevler hazırlamış, yeni iş sahası açmıştır. Ticaretimizin inkişafı yolunda (Seyhan Gazetesi) de hissesine düşen vazifeyi ifa etmek emeliyle yayın sahasına atılmaktadır."

⁷ Üst künye 26. nüshadan itibaren "Ticari, Siyasi Halk ve Esnaf Gazetesi" olarak değiştirilmiştir.

⁸ Seyhan, No:1, 10 Mart 1947, "Üst Künye", s. 1-4.

⁹ Seyhan, No:1, 10 Mart 1947, "Niçin Çıkıyoruz?", s. 1.; Seyhan'ın ikinci nüshasında yer alan "Maksat ve Hedefimiz" başlığındaki yazıda şu bilgilere yer veriliyordu: "Biz de her yeni intişar eden gazete gibi tezimizi efkârı umumiyeye arz ederken hedefimizi müdafaya mecburuz. Şurada peşinen söyleyeyim ki, gazetemizin prensiplerini okumak maksadı anlatmakta geciktirmez. Hem politik hem ekonomik çerçevede içinde memleket menfaatlerine yardımcı bulunmayı şiar addederken müspet rakamlara ve sağlam fikirlere dayanarak intişarı müddetince en becerikli ve en yılmaz bir azimle çalışmayı vazife biliriz." Bkz. Aynı yer.

Gazete yönetimi ikinci sayısında yayın hayatına başlayan Seyhan için tebrik edenlere yönelik ilk sayfasından şu mesajı yayımladı: “Gazetemizin intişarını çok samimi karşılayarak gerek yazı ile gerek idarehanemize kadar teşrif ile bizi tebrik eden kadirşinas arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.” Ayrıca Sıtkı Avcı’nın “Maksat ve Hedefimiz” başlığındaki köşe yazısında amaçlarının sadece ticaret olduğunu aktaran şu ifadelerle yer veriliyordu: “Yurdumuzda ticaret hayatının son günlerdeki keşmekeşi, hiçbir kimsenin hatta hiçbir esnaf veya tüccarın yekdiğerinden haberi olmaksızın hep itibarı ve indî alışverişlerden ileri geldiği fikrindeyiz; bu gaye iledir ki, Cenup bölgemizde “Ticaret” mefhumunu taşıyabilecek bir gazetenin mevcudiyetsizliği, bize bu fikri ilham etti. Ne dereceye kadar tezimizde muvaffak olabilirsek o kadar bahtıyarız.”¹⁰

Avcı’nın köşe yazısında Seyhan’ın amaçları arasında dünya ticaretinden bilgiler aktarmak ve iç ticarete yönelik her türlü analizi okuyuculara sunmak, fiyatları takip etmek, resmî makamların aktaracağı rakamları yayınlamak, toplumun refah içinde yaşaması için ticari bilgileri paylaşmak da yer almaktaydı. Bunun yanında ülke gündeminde yer alan ve demokratikleşme dönemi içerisinde yaşanan kardeş kavgalarına hiçbir suretle temas etmeyecekleri de belirtiliyordu.

Gazetenin işlediği konular arasında sanayii, ticaret, tarım, ormancılık/orman ürünleri, kooperatifler, tarım/tarım ticareti, nakliyat, borsa, piyasa ürün cetvelleri, yapılacak artırma-eksiltmeler (icra/iflas dosyaları-açık artırma), bankacılık/kredi işlemleri gibi ekonomik alanlar bulunmaktaydı. Ayrıca Seyhan’da ulusal ve uluslararası ekonomik haberlere de ara ara yer verilmekteydi.

Bölgenin ticaretine yön veren esnaflar, zanaatkarlar, atölyeler, kasaplar, kalaycılar, ziraatçılar gibi grupların sorunlarına yönelik yayının içerisinde “Esnaf Ne İster?” bölümü yer almaktaydı. Burada çocukluk dönemlerinde oynanan “Bakkal Ne İster?” oyunundan esinlenilerek iş hayatı içerisinde yer alan grupların problemleri dillendirilmeye çalışılmıştır. Oyun, “empati kurulan kişi/kuruluşun istekleri tekrarlanarak seslendirilmesi” safhasından oluşmaktaydı. İlk sayısında gazete bu köşesinde şu sorunları dile getiriyordu:

- Tarsus kapısı Borsa civarı, Saathane ve kalaycılar esnafı bir umumi hela ister,
- Kasaplar hali hâlden şikayetçi, temizlik ve bozulan yolunun yapılmasını ister.

Bunun dışında yukarıda değinilen bölüme benzer “Halk Ne İster?” köşesi de vardı. Esnaf ne ister? bölümüne benzer halkın bazı sorunları burada kamuoyuyla paylaşılmaktaydı. Örneğin ilk sayısının bu bölümünde şu konuya değinilmiştir: “Adana’nın sıcakları kendini göstermeye başlamak üzeredir. Yani buz mevsimi gelmektedir. Her seneki gibi buz satışları gayri muntazam olmamalı ve her mahallede buz bulabilmek için satış yerlerinin ve satışlarının nizama girmesini ister.”

Seyhan’ın ön sayfasında ana bölüm olarak “Öğütler” köşesi vardı. Adı geçen bu bölümde gazetede okuyuculara dönemin sosyal, kültürel, ekonomik durumları hakkında değerlendirmeler yapıyordu. Örneğin ilk sayıda tüccarların ve tarımla uğraşanların kazandıkları yüksek miktarlardaki paraları kumarda hızlıca harcadıklarına dikkat çekiliyordu. İkinci sayısında ise sıtmanın yayılması ve bu hastalığın zararlı etkileri hakkında detaylı bilgiler verilmekteydi. Özellikle 1947 yılında çok yağmur yağdığını belirten gazete kara sinek ve sivri sinek haşeratinin fazla olacağı hakkında uyarılarda bulunuyordu. Önceden belediye birimlerinin hazırlıklı olması gerektiğini de belirtiliyordu.

¹⁰ Seyhan, No:2, 17 Mart 1947, “Maksat ve Hedefimiz”, s. 1-4.

Genel olarak iktisadi konuları haber yapan Seyhan bazı gazete ve dergilerle yakın ilişkiler içerisindeydi. Hatta onların okunması veya okutulmasını da talep ediyordu. Seyhan’ da birkaç gazete ve dergiyle ilgili paylaşılan içerikler şunlardır:

- Türksözü, “*Bölgenin en çok okunan sabah gazetesi*”,
- Kanad/Kanat, “*Herkesin dergisidir, onu okuyunuz ve okutturunuz*”,
- Geveze, “*Herkesin gazetesi, onu okuyunuz.*”

Çok partili yaşama geçiş döneminde Seyhan’da diğer Adana gazete ve dergilerinden farklı olarak basın mensupları serisi adı altında görsellerin yer aldığı bölüm yayınlandı. Özellikle yerel basın mensuplarının yer aldığı bölümde çeşitli yerel gazeteciler, karikatüristler, basın mecrasının öne çıkan şahsiyetlerine yer verildi. Karikatür yapma tekniğiyle hazırlanan bu çizimler Seyhan’ın 32. nüshasından itibaren yayınlanmaya başladı. Basın mensupları serisi olarak yayınlanan ve karikatürist Kemal Enpor tarafından çizilen karikatürlerin yer aldığı bu bölümde şahısların kim olduğuyla ilgili pek bilgi yer almıyordu. Buna karşın yaklaşık 14 şahıs karikatürize edildi. Karikatürün altında bazı bilgilerin yer aldığı örneklerden birkaçı şu şekildeydi:¹¹

Görsel-2: Seyhan 32. Nüshasında Yer Alan Karikatür

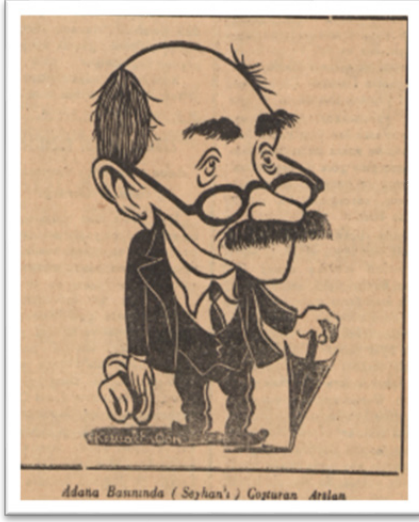

Görsel-3: Seyhan 34/35. Nüshalarında Yer Alan Karikatür

¹¹ Seyhan, No:32, 13 Ekim 1947, s. 1.; Seyhan, No:334/35, 3 Kasım 1947, s. 1.; Seyhan, No:39, 1 Aralık 1947, s. 1.; Seyhan, No:48, 2 Şubat 1948, s. 1.

Görsel-4: Seyhan 39. Nüshasında Yer Alan Karikatür

Görsel-5: Seyhan 48. Nüshasında Yer Alan Karikatür

B. Seyhan Gazetesinin İçeriği

Seyhan ilk çıktığında ulusal ve uluslararası ekonomik gelişmeler hakkında kısa kısa notlar vermekteydi. İktisadi haberleri okuyucularına taşıyan Seyhan'ın bu anlamda Çukurova'nın sürdürülebilir ekonomik politikalar belirlemesine yardımcı olduğu görülüyordu. Zira Seyhan Adana Ticaret Odası Mecmuasında yer alan kayıtlarının kamuoyuna duyurulmasının sonlanması üzerine yayına başladığından detaylı iktisadi bilgileri okuyucularına sunmaktaydı. Söz konusu gazete ilk sayısında dünya genelinde yaşanan bazı ekonomik-sosyal gelişmeleri "*Haftanın Kısa Ticari Haberleri*" bölümünde şu şekilde bahsediyordu:¹²

- İthalat faaliyetleri günden güne artmakta ve tüccarlar gelen malları gümrükten hemen çekmektedir. Burada güdülen amaç piyasayı yeni mallar gelmeden tutmaktır,
- Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) sunmuş olduğu kredi ile 62 lokomotif alınacaktır,¹³
- Kömür bunalımı yüzünden İngiltere elindeki kaynakları kullanmak istemekte ve daha az sipariş vermektedir. Ayrıca eski kömür borçları için de mühlet istiyordu,
- Ticaret Bakanlığı iyi cins çeltik ithalatına izni verdi,
- İstanbul limanına içerisinde çinko, boya, makine aksamı, cam, galvanizli tel yüklü İsveç'ten gelen bir gemi yanaştı,
- Devlet Demir Yolları (TCDD) yolcu trenlerinde önemli tadilatlar yaptı.

¹² Seyhan, No:1, 10 Mart 1947, "*Haftanın Kısa Ticari Haberleri*", s. 1.

¹³ ABD'nin sağlamış olduğu 10 milyonluk kredi ile Nisan 1947'de 24 adet Mikado marka lokomotif ve 204 adet vagon alınmıştır. Bkz. Seyhan, No:5, 7 Nisan 1947, "*On Milyonluk Kredi*", s. 3.

Çukurova tarım ve ticaretiyle ilgili haberler yapan Seyhan özellikle bölgenin borsası hakkındaki bilgilere her nüshasının 3. sayfasında geniş yer ayırıyordu. Tarım ürünlerini içeren borsa da özellikle alım satım işlemleriyle ilgili detaylı cetveller bulunmaktaydı. Bu bilgilerin yanında para birimlerinin karşılıklı değerleri,¹⁴ altın fiyatları,¹⁵ Suriye'deki ekonomik endeksler, İstanbul kambiyo borsası, New York borsası gibi endeksler vardı. Ticari bilgilerin yer aldığı piyasanın durumları gazete tarafından sunulan cetvellerde kamuoyuyla paylaşılıyordu. 1947 yılının bazı aylarına ait piyasa söz konusu cetvellerinin yer aldığı örneklerden birkaçı şu şekildeydi:¹⁶

Piyasa Durumu (1947)						
Maddelerin Cinsi	Mart		Nisan		Mayıs	
	Toptan ¹⁷	Parekende ¹⁸	Toptan	Parekende	Toptan	Parekende
<i>Pirinç Maraş</i>	110-115	120-125	115	130	110	120
<i>Pirinç Ceyhan</i>	105	115	105	115	105	115
<i>Fasulye Maden</i>	75	85	75	85	75	85
<i>Fasulye Elbistan</i>	60	70	60	65	60	65
<i>Fasulye Yerli</i>	50	55	50	55	50	55
<i>Nohut</i>	35-40	40-45	40	45	45	50
<i>Mercimek</i>	50	55	45	50	45	50
<i>Mercimek Kırmızı</i>	60	65	60	65	58	62
<i>Patates</i>	22-25	30				
<i>Sade Yağ Urfa</i>	500-510	525-540	500	540	490	540
<i>Sade Yağ Diyarbakır</i>	460-470	490-500	475	500	450	490
<i>Zeytinyağı Ayvalık</i>	270	290-300	270	300	280	300
<i>Zeytinyağı Kilis</i>	250	270	250	270	250	270
<i>Sabun Beyaz</i>	190	220	190	220	180	210
<i>Sabun Antakya</i>	215	250	215	250	215	250
<i>Sabun Yeşil</i>	160	180	150	170	150	170
<i>Zeytinyağı Erdek</i>			110	130	110	130
<i>Zeytinyağı Gemlik</i>			140	160	140	160

Görülebileceği üzere Çukurova bölgesinde bahar mevsimine yönelik ürünlerin piyasa durumları ve Türk lirası değerleri çok fazla değişikliğe uğramamıştır. Hem bölge dışından hem de Çukurova'da üretilen ürünlerin maddi değişimleri rahatlıkla karşılaştırılabilmektedir. Böylelikle Adana ve çevresinde ticaret yapmak isteyen tüccarlar bilgilendirilmekte ve bununla birlikte yanlış fiyatlardan dolayı dolandırılmaktan da kurtarılmış olmaktadır. 1948 yılına ait cetvelde yer alan ticari rakamlar şu şekildeydi:¹⁹

¹⁴ ABD doları ile karşılaştırma yapılmaktaydı.

¹⁵ İngiliz, Mısır, Filistin, İran, Irak, Reşadiye, Ticariye altınları.

¹⁶ Seyhan, No:3, 14 Mart 1947, s. 3; Seyhan, No:6, 21 Nisan 1947, s. 3; Seyhan, No:11, 19 Mayıs 1947, s. 3.

¹⁷ Satış fiyatı.

¹⁸ Satış fiyatı.

¹⁹ Seyhan, No:66, 7 Haziran 1948, "Bir Haftalık Piyasa Cetveli", s. 3.

Piyasa Durumu (1948)		
Maddelerin Cinsi	Haziran	
	Toptan	Parekende
<i>Pirinç Maraş</i>	110-115	120-125
<i>Pirinç Ceyhan</i>	95	105
<i>Fasulye Maden</i>	70	80
<i>Fasulye Elbistan</i>	65	75
<i>Fasulye Yerli</i>	55	60
<i>Nohut</i>	43	50
<i>Mercimek</i>	45	50
<i>Mercimek Kırmızı</i>	66	70
<i>Patates</i>	0	0
<i>Sade Yağ Urfa</i>	550	600
<i>Sade Yağ Diyarbakır</i>	490	520
<i>Zeytinyağı Ayvalık</i>	240	260
<i>Zeytinyağı Kilis</i>	200	220
<i>Sabun Beyaz</i>	140	160
<i>Sabun Antakya</i>	160	175
<i>Sabun Yeşil</i>	110	130
<i>Zeytinyağı Erdek</i>	105	120
<i>Zeytinyağı Gemlik</i>	140	160

Yayınlandığı günden itibaren Çukurova piyasasını okuyucularıyla buluşturan Seyhan mahsullerin fiyatlarını hasat döneminde detaylı şekilde aktarmaya devam etti. 1947-48 yılları karşılaştırıldığında fiyatlarda pek değişiklik yoktu. Anlaşılacağı üzere yüksek enflasyon görülmeyen bu yıllarda alış-satış dengesi çok dar aralıklarda farklılık gösteriyordu. Seyhan bu ekonomik göstergeler dışında haftalık eksiltme-arttırmaların (icra-iflas satışlarını) bilgisini, mevsimlik sebzelerin güncel fiyatlarını, döviz kurlarının değişimlerini üçüncü sayfasında tablolar halinde paylaşıyordu. Fakat iki yıldan sonra bu tür bilgileri yayınlamayı bıraktı.

Seyhan ülkenin iktisadi dönüşümleriyle ilgili ticaret ve sanayi teşekküllerine yönelik çarpıcı analizler içeren köşe yazısı yayınlamıştı. Söz konusu yazıya göre iktisadi teşebbüslerin daha verimli olması ve girişimcilerin kendi yağında kavrulmak yerine devletle ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi adına ticaret, sanayi, esnaf, sanatkarların birlik oluşturmasının faydalarından bahsetmişti. Aslında tarihsel süreçleri hakkında bilgi verilip birlik veya odaların gücünün farkına varılması isteniyordu. Buna karşın görevlerine devam eden bu tür yapılar için de kayıt, tescil, istatistik, tahmin, tevzi, şahadetname, referans, istişare, hükümetin veya mahkemenin verdiği zorunlu görevler haricinde pek farklı işler yapmadıkları vurgulandı. Bu durumun kabul edilemez olduğuna değiniliyor ve Lonca sistemi kadar etkili olamadıkları nedeniyle eleştiriliyordu. Hatta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa'da bu tür oluşumların kalkınmanın yegâne yolu olduğu belirtiliyordu. Ek olarak bu tür yapılara lüzumun elzem olduğu söylenirken ekonomik işlerin çok da basit olmadığı örneklerle açıklanıyordu. Haberin devamında Adana kentinde esnaf taleplerinin

karşılanmasına yönelik çeşitli kooperatiflerin kurulma çalışmaları olduğu da ifade edildi. Başta terziler, elbiseciler, yorgancılar, tabak ve saraçlar, kunduracılar, köşkerler, oturakçılar olmak üzere farklı kooperatiflerin teşkili üzerine toplantıların yapıldığının bilgisi de verildi.²⁰ Bu kapsamda çok geçmeden hayata geçirilen ilk girişim Adana Valisinin desteğiyle “*Deri ve Dikim İşleri Esnaf Kooperatifi*” oldu.

Adana kentinde esnaflara yönelik farklı bir oluşuma da değinen gazete, işveren ve çalışanlar için kurulan bir cemiyetin bilgisini paylaşıyordu. “*Adana Esnafı Koruma ve Yardım Derneği*” ismiyle kurulan bu teşekkülün maksadı kentte bulunan esnaflar ile yanında çalışanların (kalfa, çırak, garson, tezgahdar, işçi) sosyal yardım ile sağlık bakımından daha ferah ve güvenceli bir yaşama sahip olmalarını sağlamaktı. Ayrıca bu kimselerin ailelerinin yoksulluktan ve müşkül duruma düşmelerinden korunmak adına her türlü yardımı yapmaktı. Esnaflara yönelik klinik, dispanser, revir, hastane gibi yapıların kurulması da cemiyetin amaçları arasındaydı. Gazete cemiyetin amaçlarını son derece yerinde bulmaktaydı.²¹

Ülkenin iktisadi gelişmelerinden notlar paylaşan gazete ulusal içeriklere de değinmekteydi. Bu kapsamda bir kalkınma planı ve ekonomi kongresinin düzenleneceği haberini okuyucularıyla paylaştı. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu koordinesinde tüm bakanların kalkınma planına yönelik çalışmalar yaptığı belirtildi. Ekonomik ve zirai kalkınma dışında hayat pahalılığı konularının tartışılacağı kongrede ülkenin her bölgesinden belirli birikimi olan iş insanı, ilim insanı, tacir gibi kimseler katılacaktı.²² Kongrede kalkınma programlarına yönelik çalışmaların planlaması ele alınacaktı. Aslında bu haberin kaynağının altında oda başkanı Selahattin Türkgenç ve umumi kâtabi Lütfi Oğuzcan’ın Ankara’ya çağırılması yatmaktaydı.²³

Seyhan iktisadi haberlerini sadece ulusal boyutta tutmuyordu. Uluslararası ticari gelişmelere yer veren analizleri de mevcuttu. İkinci Dünya Savaşı sonrası Lenin önderliğinde Rusya’nın yayılmacı politikasına istinaden ekonomik harp planlarını devreye sokmaya çalışıyordu. Dolar karşısında yeni rubleyi güçlendirmeye çalışan Ruslar kendi para birimlerinin her alanda geçerli olması için planlar yapıyorlardı. ABD’nin Marshall planlarıyla Avrupa’yı kalkındırma girişimlerine karşı Ruslar yeni para birimiyle dayanıklı bir sistem kurabilecekti. Çünkü Ruslara göre ABD’nin yaklaşık 20 yıl önce yaşadığı gibi bir ekonomik buhranla karşılaşabilir ve bu durum ister istemez Rusların uluslararası arenada önünü açabilirdi. Bir bakıma Ruslar yeni ruble ile iktisadi harp ilan etmiş oluyordu. İktisadi harbin ana çarpışma sahası da politik ve ticari nüfuz elde etme girişimleriydi. Bu kapsamda şu üç teknik detay bulunmaktaydı: “1- *Paranın altın karşılığı*, 2- *Çokça istihlal ve ihracat*, 3- *Emniyet (paranın ve ticaretin güvenliği)*.” ABD’nin bu üç güce sahip olmasına karşın Ruslarda sadece altın varlığı bulunmaktaydı. İngilizler ise savaştan yıpranarak çıktıklarından sarsıntı geçirmekteydi. Çok fazla altın stokuna ve emniyet gücüne sahip İngilizlerin eldeki kaynaklara rağmen ticaret kapasiteleri düşüktü.²⁴

²⁰ Seyhan, No:13, 2 Haziran 1947, “*Ticaret ve Sanayi Odaları*”, s. 1,3.

²¹ Seyhan, No:19, 14 Temmuz 1947, “*Bir Kuruluş Üzerine Düzenlemeler*”, s. 1,3.; Düzenlemeler ve çalışmalar sadece bununla sınırlı değildi. Ayrıca her türden kalfa ve çırağın çalışma hayatının düzenlenmesi için Adana Esnaf Odası İdare Kurulu Meclisi tarafından bir talimat yayınladı. Bu talimata göre esnaf ve sanatkarların yanında çalışan kalfa, çırak, tezgahdar kendi ustalarının rızası olmadan başka bir işyerinde çalışmaya gidemeyeceklerdi. “*İyi hal kâğıdı*” olarak düzenlenen formla geçiş yapılacak ve bu talimata uymayanlar para cezasına çarptırılacaklardı. Böylelikle esnafların haberi olmadan yardımcı çalışanların ansızın işi bırakmaları gibi durumlar ortadan kalkacaktı.

²² Seyhan, No:45, 12 Ocak 1948, “*Kalkınma Planı ve Ekonomi Kongresi*”, s. 1.

²³ Bu davetin sonucunda Ticaret Bakanlığı tarafından “*Esnaf Odası Kanunu*” değişikliği yapılacağı bilgisi gazeteye ulaşmıştı. Seyhan, No:45, 17 Mayıs 1948, “*Esnaf Odası Kanunu Değişiyor*”, s. 1.

²⁴ Seyhan, No:64, 24 Mayıs 1948, “*Ruble Dolara Kafa Tutmak İstiyor*”, s. 1-2.

Yayınlanan köşe yazısında Türkiye ile alakalı olarak savaş sonrası barış döneminde para politikalarında istikrara dikkat edilmesi gerektiği ve bol altına sahip olmamasına rağmen emniyet gücüne sahip olduğu belirtildi. Ülkenin kaynaklarının yeterli görüldüğü bunun yanında zirai ihracatın kalkınmayı sağlayacağı tezi öne sürülüyordu. Özellikle tarımda makineleşmeye özen göstermek gerekmekteydi. Eğer ithalat yapılacaksa tarım teknolojileri üzerine olmalıydı. Ayrıca millî para biriminin istikrarına çok sıkı önlem alınması da elzemdi.

Türkiye'nin uğraşması gereken diğer bir konu gümrük işleri ve buna mukabil kaçakçılıktı. Özellikle güney sınırında yaşanan kaçakçılık işlerinin önemli bir ekonomik afet olarak değerlendirilmesi gerekmekteydi. Maliyeye, sanayiye, ticarete, ziraata kadar tüm alanları etkileyen bu hadisenin uzun soluklu bir mücadeleyle kontrol altına alınabileceği ön görülüyordu. Ticaret ve İç İşleri bakanlıkları tarafından Adana'dan Diyarbakır'a uzanan kaçak malların takibinin yapılması sonucunda bazı olumlu mali gelişmeler de görülmüştü. Bu takip ile buğday fiyatları 35 kuruştan 25'e düşmüştü. Hatay Valiliği tarafından yürütülen operasyonlarla kontrollü ve korunaklı geçici sistem kurulup güvenlik de sağlanmıştı.²⁵

1948 Haziran ayında ülkede sebebi belli olmayan nedenlerle şeker kıtlığı baş göstermesi sıkıntılı bir sürece girildiğinin habercisiydi. Çok geçmeden temmuz ayı içerisinde akaryakıt yokluğu da karaborsacılığı tetiklemişti. Sokoni şirketi tarafından dağıtımı yapılan akaryakıt için bazı önlemler alınmaya başlandı. Öncelikle yabancı plakalı araçlara benzin verilmeyecekti ve nakil vasıtalarına karneyle benzin satılacaktı. Karaborsacılık faaliyetleri kapsamında yaşanan geçici durumu önlemek adına 15.000 ton benzin geleceği de çok geçmeden resmî makamlar tarafından duyuruldu.²⁶

Tarım deltası olarak bilinen Adana'da Seyhan gazetesi bölgenin iktisadi haberlerini okuyuculara sürekli aktarmaya devam etti. 21 Ağustos 1948 tarihinde Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas güney illeri kapsamında Adana kentini ziyaret etti. Pamuk rekoltesinin normal seyrinde olduğu yılda Adanalı tacir ve iş adamlarıyla toplantı yapan Barlas bölgenin sıkıntılarını dinlemişti. Toplantıda Çiftçi Birliği Başkanı Fazlı Meto hükümetin çalışmalarını beğendiklerini söyledikten sonra lisans işlerinin kolaylaştırılmasını hatta tamamen kaldırılmasını talep etti. Bununla birlikte aynı toplantıda ihracatta sterlinle de alış-veriş yapılmasını bakanandan istedi. Bakan vatandaşların isteklerinin dikkate alınacağını belirttikten sonra pamukla ilgili bilgiler aktardı ve kredi imkanlarının artırılacağını müjdesini de verdi.²⁷

Seyhan Gazetesinin 81. nüshasında Çukurova deltasıyla ilgili bir projeden bahsedildi. Aslında bu proje önceki sayılarda Bayındırlık Bakanlığı tarafından plana alınan bölgenin kalkınmasına yönelik karayolu veya demiryolu ağıyla alakalıydı. Söz konusu bu proje Adana'nın Mersin limanına olan hinterlandının genişletilmesini içeriyordu. Projeye Adana-Mersin demiryolu hattına Adana-Karatay bağlantısı eklenecekti. Aslında bu dar hat fikri Fransızlar tarafından mütareke döneminde döşenip işletilmesi mevzusundan doğmuştu. Böylelikle tüm deltanın ulaştırma ağı genişletilip ticari mallar kolayca aktarılabilirdi. Zira Yüreğir Ovası tam manasıyla uluslararası bağlantıya sahip olacak ve karayolu bağlantısının yükü hafifletilecekti. Adanalı vatandaşlar bu talebini yine bölgeden seçilmiş olan Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek'e ilettiler. Vatandaşlar Mudanya-Borsa hattından sökülür

²⁵ Seyhan, No:65, 31 Mayıs 1948, "Gümrük ve Kaçakçılık", s. 2.

²⁶ Seyhan, No:72, 19 Temmuz 1948, "Şehirde Geçen Hafta Karaborsacılık Faaliyetleri Baş Gösterdi", s. 2.

²⁷ Seyhan, No:76, 23 Ağustos 1948, "Ticaret Bakanı Adana'da", s. 1.

yolun bu kısma döşenmesinin ekonomik olacağı vurgusunu da yaptılar.²⁸ Seyhan'ın bu girişimi sonrası Kasım Gülek gazetesinin bu haberine yönelik bir mektup yazma nezaketinde bulundu. Bakan, Seyhan'a gönderdiği mektupta şu ifadelere yer verdi:²⁹

"Sayın Rıza Şen, Seyhan Gazetesi Sahibi, Adana Seyhan Gazetesinin 6 Eylül 1948 tarihli nüshasının bana ithaf edilerek yazılan yazıyı okudum. Yüreğir'in en mühim ihtiyaçlarından biri olan Karataş yolunun hamle olarak başlamak şerefi benimdir. Bunu sona erdirmek için elimden gelen gayreti göstereceğimden emin olmanızı sizden ve hemşerilerimden istirham ederim. Bu hususta hiçbir gayret ve teşebbüsten geri kalmayacağım. Size ve hemşerilerime saygı ve selamlarımı iletiyorum."

Planlanan bu hatla ilgili konuya Adana Valisi Zühtü Durukan da dahil olmuş ve Adana-Karataş yerine Yumurtalık-Ceyhan bağlantısının eklenmesinin doğru olacağı kanaatini ortaya atmıştı. İşin aslı düşünüldüğünde her iki hattın ne kadar faydalı olacağı konusunun tartışılabilir olmasının yanında projelerin hayata geçirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştı. Zira iç deltanın denize tren hattıyla bağlanmasının ekonomik bir hamle olacağı görülmekteydi. Tren hattı yanında telefon bağlantısının olmaması da diğer göze çarpan problemdi. Ayrıca seçim bölgesi Adana olan Ulaştırma Bakanı'nın bu tür bir projeler için gazeteyle mektupla cevap vermesi bölgeye ve Seyhan'a verdiği önemi göstermekteydi.

1948 yılı aralık ayında Çukurova ve İzmir bölgesi pamuklarıyla alakalı olumsuz haberler yayınlandı. Haberlere göre Adana pamuk ihracatı esnasında Mersin limanında paketlenen malların bir kısmının ıslak, hileli, bozuk olduğu saptanmıştı. İhracatta güven unsurunu zedeleyecek bir durum olduğu için tacirler endişelenmişti. Gazete manşetten verdiği haberde şu çarpıcı başlığı okuyucularıyla paylaşmıştı: *"Bu ihracatçılardan birinin şehrimizdeki bir pamuk kralı olduğu kuvvetle söyleniyor."* Ülke ve bölge ihracatına zarar getirecek olan durum üzerine Ticaret Bakanlığı da soruşturma başlatmıştı. Adanalı bir pamuk kralının bozuk mallar yükletmesi ve yurt dışına gönderilmek üzere hazırlanması farklı dedikoduları beraberinde getirmişti. Çünkü gelir seviyesi yüksek tacirlerin bu tür bir yola başvurması bölge ticareti konusunda hiç de hoş bulunmamıştı.³⁰

Çiftçi Birliğinin 1949 yılı şubat ayında yapılan yıllık kongresinde *"partililik"* yapıldığı konusu gündeme geldi. Her yıl düzenli şekilde iç konuların tartışıldığı kongrede seçimler yaklaşırken yaşanan bu gündem farklı dedikoduları da beraberinde getirdi. Yapılan seçimlerde kaybeden grubun, Birlik Başkanı Fazlı Meto'ya yönelik ithamları farklı bir toplantı olduğunu da gösteriyordu. CHP yanlısı bir yaklaşım gösteren kaybeden grubun gereksiz siyaset yapması gazete tarafından eleştiriliyordu. Nitekim gazete tarafından tarımla uğraşan vatandaşların olmayacak ithamlarla politikayla bağdaştırılması doğru bulunmamıştı.³¹

Ticari haberleri yansıtacağını ilk çıktığı nüshada belirten gazete 1950 yılının yaz aylarında özellikle Çukurova pamuğu ile ilgili içeriklere yer verdi. Pamuk mahsulünün toplanma döneminde Çukurova bölgesinde yeşil ve pembe kurt vakaları görülmekteydi. Önceki yıl resmî makamlar tarafından bu zararlıların itlafı için DDT'li³² toz ve püskürtme aleti dağıtımı yapılmıştı. Fakat yeni mahsulde zararlılara yönelik DDT'siz organik çalışmalar

²⁸ Seyhan, No:81, 27 Eylül 1948, "Adana-Karataş Dar Hattı Mümkün Mü?", s. 1-2.

²⁹ Seyhan, No:83, 11 Ekim 1948, "Dar Hat Meselesi", s. 1-3.

³⁰ Seyhan, No:92, 20 Aralık 1948, "Ticaretimize Suikast Yapanlar Kim", s. 1-3.

³¹ Seyhan, No:100, 7 Şubat 1949, "Çiftçi Birliği Kongresinde Devam Eden Dedikodular", s. 1-2.

³² Diklorodifeniltriikloroetan.

önceden yapılmış ve ek olarak hükümet pamuğun ihracatı üzerine yeni hamlelere girişmişti. İhracatı üzerine yeni programlar uygulanırken Çukurovalıların özellikle pamuk hasadı ve balyalaması noktasında önem vermesi gereken durumlar üzerine dikkat çekilmişti. Çünkü Ticaret Bakanlığı tarafından pamuk hasadı sonrası ihracatının lisanslanmasına yönelik yeni çalışmalar başlatılmıştı. Bu nedenle yetkililer tarafından pamuk tüccarlarının pamuk içindeki yabancı maddeleri arındırmadan satışa hazırlanması gerektiği belirtilmekteydi. Hatta bu konuda İspanya'ya gönderilen yumurtalarda çürük vakası nedeniyle ticarete zarara uğranması örneği de verilmekteydi. Eğer Çukurova pamuğunun dünyanın en iyileri arasında yer alması düşünülüyorsa tüm paydaşların bu konulara dikkat etmesi gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca yeni dönemde rekoltenin yüksek ve kaliteli ürün beklentisinin olması pamuk fiyatlarını artırmıştı. Fiyatların artmasında ABD'de yaşanan kötü hasadın etkisi bulunmaktaydı. Böylelikle Çukurovalı üreticiler iyi bir gelir elde edebilecekti.³³

1949 yılına gelindiğinde uluslararası bloklaşma her bölgede görülürken kapitalist-komünist çatışması da kendini her alanda belli ediyordu. Kapitalist Batı ile komünist Rusya kendi ideolojilerini yaymak ve yaygınlaştırmak adına her türden faaliyeti yapmaktan imtina etmiyordu. Dünya özellikle Avrupa ülkeleri tarafını açıkça belli ederken Türkiye tıpkı dünya savaşında olduğu gibi tarafsızlığa özen gösterdi. Fakat yaşanan gelişmeler nedeniyle yavaş yavaş kapitalist Batı yörüngesine girmekteydi. Bu dönemde özellikle Rusların komünizm propagandasına karşı ülkenin genelinde tepkiler gösterilmeye başladı.³⁴ Seyhan gazetesi de komünizm karşıtı bir yayın politikası izlerken millî duygu ve düşüncelere yönelik yazıları okuyucularıyla paylaşıyordu.

Komünizm ideolojisini yaymak isteyen Ruslar Türkiye'de bazı basılı gazete ve dergileri ülkeye sokup Türk gençliğini kendi tarafına çekmek istiyordu. Bu maksatla ülkeye "*Markopaşa*"³⁵ gibi bazı komünizm fikirleri yanlısı yayınların dağıtılmasına destek veriyordu. Söz konusu bu komünizm yanlısı yayınlar Adana kentine sızmış ve Seyhan gazetesi bu girişimleri gündeme getirmişti. Hasta olduğu için okula gelmeyen birkaç Adana Erkek Lisesi öğrencisinin grev yaptığı gibi yalan haberlerin/dedikoduların yayılması nedeniyle Adana Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından duruma tepki gösterilmişti. İnfial uyandıran ve doğruluk içermeyen haberler bölge halkı tarafından da tepki toplamıştı. Çok geçmeden hem Adana Erkek Lisesi öğrencileri hem de vatandaşlardan oluşan kalabalık tarafından gösteri yürüyüşü gerçekleştirilmişti. Seyhan'da yaşanan bu hadise üzerine ilk sayfadan fotoğraflı bir haber yayınladı ve "*İnkılabımıza, toprak bütünlüğümüze kimse dil uzatamaz. Yoksa! Gençlik kükrerse kimse önünde durmaz*" üst başlığıyla durumu okuyucularla paylaşmıştı. Seyhan'ın gündeme getirdiği bu haberin alt başlıkları şu şekildeydi: "*Erkek Liseli öğrencilerimiz Moskova Radyosu'nun yalancı neşriyatını şiddetle tel'in ettiler*" ve "*Neşriyatımız Büyük bir hassasiyetle karşılayan ve ulvi heyecanla coşan gençlikle övünüyoruz.*" Gazete nadir de olsa haberlerde fotoğrafa yer veriyordu ve yaşanan bu gelişmeler nedeniyle vatandaşlar ile öğrencilerin düzenlediği komünizm karşıtı gösteriyi şu görselle somutlaştırdı:³⁶

³³ Seyhan, No:171, 7 Ağustos 1950, "*Yeşilkurt Faciası*", s. 1-3.; Seyhan, No:175, 18 Eylül 1950, "*Pamuklarımız Suikasta mı Maruz?*", s. 1-3.; Seyhan, No:179, 23 Ekim 1950, "*Pamuk Piyasası 350 kuruşa Yükseldi*", s. 1.

³⁴ İlhan Tekeli; Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si (1. Cilt)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

³⁵ Markopaşa 1946-1947 yıllarında yayınlanan bir politik mizah dergisiydi. CHP hükümetine karşı sert muhalefet yapmasıyla öne çıktı. Çok partili yaşama geçiş döneminde basılan derginin yazarları muhalif tutumları nedeniyle yazarları dava edilmişti. Millî Şef İsmet Paşa'yı eleştirmesi sonucunda kapatılmıştı. Bkz. 'Markopaşa', 26 Kasım 1946.; Markopaşa, 19 Mayıs 1947, s. 1.

³⁶ Seyhan, No:102, 21 Şubat 1949, "*Erkek Liseli öğrencilerimiz Moskova Radyosu'nun yalancı neşriyatını şiddetle tel'in ettiler*", s. 1-2.

Görsel-6: Erkek Lisesi Öğrencilerinin Komünizm Karşıtı Gösterilerinden Bir Görsel

Fotoğraftan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Atatürk'ün komünizmle ilgili sözlerinin olduğu dövizler Erkek Lisesi öğrencileri tarafından taşınıyordu. Aynı sayfada Orhan Kuntalp tarafından yazılan “*Ezilecek Başlar*” başlıklı yazıda dünyanın nefretini kazanmış olan kızılılara (komünist Ruslar) karşı birkaç kişinin bile gönül vermesinin kabul edilemeyeceği açıkça ifade ediliyordu. Türklüğe uzanacak ellerin/bu tür girişimlerin hiç tereddüt edilmeden kırılabileceği belirtiliyordu. Ayrıca Seyhan sonraki sayılarında da komünizm karşıtı yazı ve bölümlere çeşitli içeriklerle yer vermeyi ihmal etmedi.

Seyhan 1949 yılı mart ayından itibaren ulusal haberlere yoğun şekilde yer vermeye başladı. Özellikle CHP ile DP arasında yoğunlaşan gündem gazetesinin haberlerini oluşturdu. Zira aynı yıl içerisinde yapılan ara seçimler gazetesinin ana gündemi oldu. Politik atışmalar Seyhan’da yer alırken “*açık oy gizli sayım*” şeklinde yapılan seçimlerin sonuçları hakkında da bilgilere yer verildi. Ayrıca ülke içi politik çekişmeler dışında soğuk savaş ve bloklaşma nedeniyle artan gerilim gazetede işlenmeye devam etti.³⁷ Zira Türkiye’nin komşu ülkelerle ilişkileri de bu minvalde işlenmekteydi.³⁸

C. Yerel ve Ulusal Kutlamalarla İlgili İçerikler

Yerel gazetelerde millî ve manevî günler özel olarak işlenen ana başlıklardandır. Bölge halkının duygu ve düşüncelerinin öne çıktığı kahramanlık, kurtuluş, acı dolu zamanlarının hatırlanması toplumu bir arada tutan öğelerdendir. Böylelikle halkın bu coşkusunun veya üzüntüsünün artıp azaldığı anları kutlaması/anması sonucunda birlik ve beraberlik gelişir.

³⁷ İktisadi içeriğe sahip olan Seyhan 1 Eylül 1947 tarihinden itibaren politik haberlere de ağırlık vereceğini üst künyesindeki değişiklikte belli ediyordu. Zaten ekonomik haberlerin ağırlıklı olduğu gazetede politik bazı içeriklerin artırıldığı görülmekteydi. 26. nüshasından sonra bu tür bir değişiklik aslında demokratikleşme evresi olarak nitelendirilen çok partili hayata geçiş dönemini de bir bakıma yansıtıyordu. Seyhan’ın politik içeriklere geçmesi de normal şekilde gelişen bir değişiklik olarak karşımıza çıkmaktaydı.

³⁸ Sevinç, Derya. “Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)”. *Atatürk Yolu Dergisi* 15, sy. 60 (Mart 2017).

Özellikle ulusal veya bölgesel çapta törenler yapılır ve süreçler basın yayın organlarında ön planda işlenir. Bölgenin bir gazetesi olan Seyhan da ulusal ve yerel tören/anma günlerinin içeriklerini sürekli gündeme taşımakta ve halkla buluşturmakta idi.

Seyhan'ın millî günler içerisinde dikkat çeken tekliflerinden birisi Atatürk'ün 15 Mart tarihinde Adana'ya gelişi münasebetiyle "Atatürk Günü" olarak kutlanmasına yönelikti. 54. nüshasının ilk sayfasını bu içeriğe ayıran gazete Adana kenti için bu olgunun öneminden bahseden haberlere yer verdi. 15 Mart 1923 tarihinde Atatürk'ün kente gelişinin özel bir gün olduğuna yönelik içeriklerde Lütfi Oğuzcan'ın büyük puntolarla "Atatürk Günü" yazısı dikkat çekiyordu. Adı geçen yazıda şu ifadeler bulunmaktaydı: "Ankara Kalesinin üzerinden hız alıp Toroslara aşan bir bahar rüzgârı ondan bize haber getirdi. Çünkü o Türk'ün ter döken talihini azmiyle yenen büyük adamdı." Bunun dışında diğer fotoğraflı haberde "Atatürk'ün Adana Şeref Verdiği Gün" başlığıyla kente geldiği fotoğrafı okuyucularıyla paylaşıldı:³⁹

Görsel-7: Atatürk'ün Adana'ya Gelişiyle İlgili Paylaşılan Fotoğraf (14 Mart 1923)

Seyhan'ın öne çıkan bir diğer özelliği ünlü şair Ümit Yaşar Oğuzcan'ın babası Lütfi Oğuzcan'ın da⁴⁰ bu gazetede yazılar yazmasıydı. Özellikle toplumsal olaylar hakkında bilgilendirici yazılar yazan Oğuzcan milli günlerde Türk toplumunun duygu ve düşüncelerine tercüman olacak metinleri köşesine taşıyordu. Örneğin Adana'nın kurtuluşunun 5 Ocak tarihi olması nedeniyle kaleme aldığı yazıda şu ifadelere yer veriyordu:⁴¹ "Hesaplar ölçülü, her şey tamamdı, silah onlarda, top onlarda, kuvvet onlardaydı. Üç imparatorluğun boyun eğdiği yedi düvele iki buçuk çeteyle mi karşı koyacaktı Mustafa Kemal?" Lütfi Oğuzcan bu köşe yazısını şu mısralarla tamamlıyordu: "Dalgalan şanlı bayrağım, Uğruna feda canım

³⁹ Seyhan, No:54, 15 Mart 1948, "Atatürk Günü", s. 1.

⁴⁰ Lütfi Oğuzcan 1949 yılından itibaren Tarsus'un öne çıkan gazetelerinde olan Berdan'da da köşe yazıları bulunmaktaydı. Ekonomi haberleriyle ilgili yazılar yazan, mali bilgilendirmeler yapan, esnaf kredilendirmeleri hakkında notlar açıklayan, iflas ve icra durumlarında nasıl hareket edilmesi gerektiğini söyleyen bir yazardı.

⁴¹ Seyhan, No:44, 5 Ocak 1948, "Dalgalan Bayrağım", s. 1.

kanım.” Oğlu Ümit Yaşar Oğuzcan ise aynı sayının birinci sayfasında bir şiir paylaşmıştı. Bu gazete için yazdığı “Bir Bayrak İçin” isimli şiiri ilk defa Seyhan’da yayınlandı. Zira şiirin yayınlandığı bölümün hemen altında “Adana 948”⁴² şeklinde kısa bir açıklama da vardı. Adana saat kulesi ve Türk bayraklı görsellerin yer aldığı bölümde paylaşılan şiir şu şekildeydi:

*“Bir bayrak bilirim aşktan gururdan
Bir bayrak bilirim ışıktan nurdan*

*Nice altın direklere çekilir
Sonsuzluđa yükseklerle çekilir*

*İnsanlar onun gölgesinde hür
Vatan odur onun için ölünür*

*Hudut boylarında siperlerinde ok
En mukaddes sevgili her yerde ok*

*Bayraklar yaratır zafer gününü
Bayraklar bilirler mahşer gününü*

*Bayrak gazilerin kanını taşır
Bayrak bükülmemiş kola yaraşır*

*Bayraklar kan ister yaşamak için
Dünya fethedilir bir bayrak için.”*

5 Ocak 1949 tarihinde Adana’nın düşman işgalinden kurtuluşu münasebetiyle Seyhan görkemli baş sayfa ile okuyucularının karşısına çıkıyordu. Bu özel günün kutlama törenlerine Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek, Adana milletvekilleri Kemal Satır ve Sinan Tekeliođlu, Ankara Milletvekili Ahmet Hamit Selgil katıldı. Gazete bölge halkının bayramı kutlamak adına gelen misafirlerini kucakladığını ve siyasi zümrenin katılımının törenlere renk kattığını okuyucularla paylaştı. CHP’li vekillerin katılımının güne ayrı bir anlam kattığını belirten Seyhan’ın ilk sayfadan paylaştığı görsel şu şekildeydi:⁴³

⁴² 948 aslında 1948 yılı için kullanılan kısaltılmış bir tarihtir. Adana’nın kurtuluşunun 5 Ocak olduğu düşünülürken bu ilk defa burada yayımlandığı anlaşılmaktaydı. Türkçü bir düşünce tarzı olan baba-oğul Ođuzcanlar o dönemde özellikle komünizm karşıtı yazılara yer vermektedir. Hatta bu konuyla ilgili bir hatırasını köşesinde paylaşmıştı. Seçim döneminde Adana Atatürk Parkında düzenlenen miting dönüşünde oğlunun bir sorusuna “*Vatan, Millet, Türklük ve Türkçülük davalarında her zaman her yaşta heyecan duydum.*” Bkz. Seyhan, No:45, 12 Ocak 1948, “*Mitinglerden Notlar*”, s. 2. Yine 54. sayıda Atatürk’ün 15 Mart 1923 tarihinde Adana’ya gelişi münasebetiyle “*15 Mart*” tarihinin bir “*Atatürk Günü*” olduğuyla ilgili manşetten yazılar yazdı.

⁴³ Seyhan, No:95, 5 Ocak 1949, “*Çukurovalı Bayramın Kutlu Olsun*”, s. 1-2.; Seyhan, No:95, 10 Ocak 1949, “*Çukurovalıların CHP’ye Karşı Gösterdikleri Yüksek Alaka*”, s. 1-2.

Görsel-8: Adana'nın Kurtuluşu Münasebetiyle 5 Ocak 1948 Tarihli Seyhan'ın Paylaştığı Görsel

Görselden anlaşılacağı üzere çizeri "Ramiz" idi. İsmet İnönü portresi önünde pamuk tarlasında çalışan kadınlar, tarımda makineleşmeyi gösteren bir paletli makine, fabrika bacaları ve bir Türk askeri resimleri görülmektedir. Çukurova'nın aksettirildiği görsel adeta dönemin iktisadi-politik mesajlarını içeriyordu. 5 Ocak günü sadece Adana değil Tarsus ve İskenderun gibi kentlerde de kutlandı. Ayrıca ünlü şair Arif Nihat Asya "Bir Yolcudan Beş Ocak Armağanıdır" notuyla okuyuculara sunduğu "Adana" adlı şiiri de gazetede paylaşılmıştı. Adı geçen şiirin bir bölümü şu şekildeydi:⁴⁴

"Mandalinaların, portakalların.
Ve greyfurtların balı süzmedir.
Şahane bir sofraya kurmuş Adana.
Ki bana değilse, bilmem, kimdedir.
Beş ocağı akar kutlar sularla
Şehir yığın yığın, küme kümedir.
Kimmiş beni Adana'dan atacak
Benim adım Adana'da armadır.
Gönülde, bayrakta, dalda beş ocak.
Bayraklar ipektir, sancak sırmadır,

⁴⁴ Seyhan, No:95, 5 Ocak 1949, "Günün İçinden", s. 2.

*Nasıl bırakırım Adana'yı ben
Bileğimde elim, altın burmadır.
Adana'dan ayrı düşen yiğide
Dalında turunçlar kıvılcımdır."*

Atatürk ilke ve inkılaplarını benimseyen Seyhan, millî duyguların yoğun olarak yaşandığı günlerde özel içeriklere sürekli yer vermekteydi. 10 Kasım günlerinde de gazete ilk sayfasından Atatürk'e olan sevgisini paylaşıyordu. Nitekim 36. nüshasında Ümit Yaşar Oğuzcan'ın "Atatürk İçin"⁴⁵ adlı şiiri sadece Seyhan gazetesinde okuyucularla buluşturuldu. Ayrıca Lütfi Oğuzcan'a ait "Büyük İnsan" başlıklı bir yazı da ilk sayfadan verildi. Adı geçen yazıdan bir bölüm şu şekildeydi: "Dokuz yıl oldu, ondan ayrı, ondan uzaktayız. Fakat onun yolunda, onun izinindeyiz. İçimizde yaşayan Mustafa Kemal'in manevi kudretinden aldığımız hızla diri ve zindeyiz." Bunun yanında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün "Türk Milletine" adlı yazısı da eksiksiz yayımlandı. 10 Kasım anma günü için gazetenin ilk sayfasından paylaştığı karikatürist Kemal Enpor tarafından çizilen Atatürk portresi şu şekildeydi:

Görsel-9: 10 Kasım Münasebetiyle Paylaşılan Resim

Millî anma/kutlama günleriyle ilgili içerikler düzenli olarak okuyuculara sunulmaktaydı. Örneğin, 30 Ağustos 1949'te Zafer Bayramı münasebetiyle paylaşılan içeriklerde Valilik tarafından yapılacak program yayınlandı. Seyhan'ın 128. nüshasının ilk sayfasında güne özel yazılar ve bölümler paylaşıldı. Türk'ün gurur günü mottosuyla aktarılan içeriklerde köşe yazıları, tam boy Atatürk görseli ve şiirlere yer verildi. Ek olarak gazetede Adana kenti bayram kutlamalarında bando gösterileri ve fener alayı düzenleneceği bilgisi de paylaşıldı.⁴⁶

⁴⁵ Seyhan gazetesine özel yayınlanan şiirin ilk iki mısrası şu şekildeydi:

"Şimşek bakışlarında koca bir güneşin Atam,
Ölsen de gönüllerde ebedileştin Atam."

⁴⁶ Seyhan, No:128, 30 Ağustos 1949, "Türkün Zafer Bayramı", s. 2.

Dinî konularda da hassasiyet gösteren Seyhan, “*Ramazan Ayı*” münasebetiyle bazı bilgilendirmeleri ve içerikleri ara ara paylaşıyordu. Müslümanlar için önemli günlerden olan Kurban bayramlarında da hassasiyet gösteren gazete tebrik mesajları yazmayı ihmal etmiyordu. Söz konusu kırmızı renkte ve çerçevele şekilde basılan kutlama mesajlarından birisi şu şekildeydi: “*Sayın okuyucularımızın Kurban Bayramı’nı şimdiden kutlar; daha uzun yıllar mesut bayramlara kavuşmalarını candan dileriz.*”⁴⁷

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı bitiminde uluslararası manada kritik değişimler yaşanırken bu evrede tarafsız kalan Türkiye’de bazı dönüşümler yaşanmaktaydı. Savaşın olumsuz etkilerinin yanında komünist Rusya ile kapitalist Batı bloklaştı. Soğuk savaş olarak adlandırılan bu süreçte kutuplaşan dünyada yeni politik dengeler ortaya çıktı. Türkiye savaş döneminde olduğu gibi ilk yıllarda tarafsızlığını korumaya çalışsa da Rusların yayılcı politikası Türkleri yeni müttefik aramaya yöneltti. Özellikle boğazlara yönelik emelleri ülkeyi Batı bloğuna yakınlaştırırken ülkedeki ideolojik girişimlere de kapısını kapatmak için uğraştı. Çünkü Ruslar komünist görüşlerini empoze etmek için Türkiye’de tutunmaya çalıştı.

Dış politikada soğuk savaş süreci etkisini gösterirken ülke içinde çok partili yaşama geçişin emareleri görülüyordu. Uzun yıllar süren CHP iktidarına rakip olarak birçok parti kuruldu. Demokratikleşme dönemi olarak adlandırılan yıllarda politik, kültürel, iktisadi alanlarda çeşitli basın yayın organları faaliyet gösterdi. Dönemin olaylarının gelişimini okuyucularına sunarken toplum için değerli hafıza görevi gördüler.

Adana’da 10 Mart 1947 tarihinden itibaren haftalık yayınlanan Seyhan gazetesi, 25 Aralık 1950 tarihine kadar 187 sayı yayınlandı. Yaklaşık dört yıl boyunca bölge halkına hizmet sunan bu gazete Adana Ticaret Odası Mecmuasının kapatılmasından sonra yayınlanmaya başladı. Ticari gazete olarak yayına başlayan gazete özellikle ekonomik sayısal verileri, iktisadi bilgileri, resmî makamların mali paylaşımlarını okuyucularına aktardı. Gazete sanayii, ticaret, tarım, ormancılık, kooperatifler, nakliyat, borsa, mevsimlik ürün cetvelleri, icra-iflas dosyaları, döviz kurundaki değişimler, kredi imkanları gibi birçok konuda haber yaptı. Ayrıca dünya ticaretindeki gelişmeleri de beklemeden vatandaşlara ulaştırdı.

Gazetenin yazarlarını incelediğimizde Lütfi Oğuzcan, M. Nedim Kutlusoy, Ümit Yaşar Oğuzcan gibi kimseler bulunmaktaydı. Bölgenin ünlü karikatüristi Kemal Enpor çizimleriyle gazeteyi renklendirdi. Bunun yanında “*Ramiz*” rumuzlu bir karikatürist de vardı. Özellikle gazete millî ve dinî kutlama, anma, tören günlerinde hassas yaklaşımlarıyla vatandaşların bir anlamda sesi oldu. Seyhan siyah-beyaz renkler yanında bazı nüshalarında kırmızı baskılı içerikleri kullanarak yazarlarının yazı ve haberlerini ön plana çıkardı.

Seyhan’da ilk iki yıl sonrası iktisadi haberler yavaş yavaş azaldı. Bunun yerine ülkedeki politik gelişmelerin bir yansıması olarak kentsel, bölgesel, ulusal, uluslararası haberlere yer vermeye başladı. Özellikle CHP-DP çekişmesi her alanda kendini gösterirken Seyhan kısmî olarak tarafsız kalmaya özen gösterdi. Yine de CHP yanlısı içeriklere sıkça yer vermekten imtina etmedi. Ayrıca Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı bir yaklaşım sergiliyordu.

⁴⁷ Seyhan, No:175, 18 Eylül 1950, “*Kurban Bayramı*”, s. 2.

Son olarak gazetenin içeriği iktisadi haberlerden çok ulusal/yerel ölçekli konulara doğru kaydı. Seyhan yayın politikası olarak her ne kadar değişime uğrasa da ticari haberleri nedeniyle bölgenin eşsiz gazetelerinden biri oldu. Ekonomi, tarım, ticaret, sanayii, ihracat, ithalat, ulaşım, kapitalizm, komünizm konularında haberler yaparak bir anlamda bölgenin belleği oldu.

Kaynakça

Chandra, Chari, (2009) *Superpower Rivalry and Conflict: The Long Shadow of the Cold War on the Twenty-First Century*, New York: Routledge.

Erkal, Abdi, (2019), 'Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci', *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*.

İlkin, İlhan Tekeli; Selim, (2018), *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si (1. Cilt)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kabacalı, Alpay, (2000), *Başlangıçtan Günümüze Basın Sansürü*, İstanbul: Literatür Yayınları.

Markopaşa, 26 Kasım 1946.

Seyhan, 1-187 sayılar.

Sevinç, Derya, (2017), "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)". *Atatürk Yolu Dergisi* 15, sy. 60 (Mart 2017).

Şeker, Mustafa, (2007), *Yerel Gazeteler: Tekniği İçeriği Çalışan Profili Haber Kaynakları Ekonomi Politikası Gücü ve Sorunlarıyla*, Konya: Tablet yayınevi.

Timur, Taner, (2000), *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi Yayınları.

Eklr:

Ek-1: Seyhan Gazetesinin İlk Sayfasından Bir Örnek (Yıl:1, Sayı:15)

SEYHAN

7 Temmuz 1947 PAZARTESİ
İDARE YERİ : ADANA YENİ POSTANE
YANINDA SEYHAN GAZETE VE MATBAASI
P. K. : 129 — Telefon No. : 1831

Sayı 5 Kuruluş

3 Sindirlik Haftada Bir Çıkar Ticari, Siyasi Halk Gazetesi

Yıl : 1 — Sayı : 18

Gelir Vergisinde Esnaf Muaflığı VE ESNAF VERGİSİ

YAZAN : M. MEDİM KUTLUŞOY

Hükümetimizin, şimdiye kadar devam edip gelen vergi sistemimizde esaslı bir değişikliği ve bir takım inkılabı gerektiren yeni bir vergi sistemi üzerindeki çalışmalarını ve bunun neticesi olarak Büyük Millet Meclisine bir "vergi mazu-mesi", diyebileceğimiz kanun tasarı-larını sunduğuna biliyoruz. Kısaca (Gelir vergisi) dedimiz bu tasarı-lar haddizatında vergi usul kanunu, gelir vergisi kanunu, kurumlar ver-gisi kanunu, işletme vergisi kanunu olarak dört kanun tasarısını ihtiva etmektedir. Büyük Millet Meclisi, vergi sistemimizde bir dönemeç teşkil edecek olan bu tasarıları kendi arasından seçtiği geçici bir komisyonla havale etmiş ve bu ko-misyon da kendi arasından ayırdı-ğı üç üyeli komisyonu gelir vergisi esnaf muaflığı kısmını incelettirmiş-tir. Biz bu yazımızda bu vergiler manzumesinin diğer kısımlarını bir tarafa bırakarak gelir vergisindeki esnaf muaflığı kısmını ve geçici komisyonunda adı (Esnaf vergisi) haline getirilen (işletme vergisi)nin esnafa yükleyeceği vergi hasatı üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Ancak, mevzuatımıza girmeden önce şurasını açıklamakta fayda gö-rüyoruz ; Vergi dedimiz şey hal-kın devlet ve hükümet işlerinin düzenle yürütülmesi için kendi iktidarına göre yüklediği veya yüklenmesi icap eden bir mükellefiyet olduğuna göre bunun herşey-den evvel her vatandaşın mallı kud-retine ve yıllık gelirin göre ayar-lanması ve takvim edilmesi gere-kir. Bir başka deyişle göre verginin esas (içtimal adleti) sağlanmaktadır ve işte Hükümetimiz de bu yeni vergi tasarılarını Meclise sunmakta ve yeni vergi sistemleriyle içtimal adaleti kurmak ve sağlamak amacındadır. Şu halde vatandaşın dü-şün vazife de böyle bir iddada olan Hükümete elden gelen yardı-mı yapmaktır. Bu yardımın bugün için en görünür şekli vergi tasarı-ları üzerinde açık teklifler yapmak suretiyle vergiyi kanunlaştırarak olan Büyük Millet Meclisinin dik-katını çekmektir. Biz bunun oldu-ğu şu fakat çok gerefil bir vaziye olduğuna inanıyoruz.

Gelir vergisi kanunundaki Esnaf muaflığı kısmını inceleyen üç üyeli komisyon çok isabetli bir gör-üşle alıaklı esnafın mülkatasını almayı da yerinde bulmuş ve Es-naf Odalarından mülkale sormakla beraber bu odalardan Ankara'ya gönderilen temsilcileri de dinlemiştir. Buna ait haberler evvelce ga-zetemizde yayımlandığı için utheri-

de duracak değiliz Ancak geçici komisyonunda Esnaf muaflığı içinin değişik bir safahaya girdiğini görüyoruz. Şöyle ki :

(Devamı ikincide)

SEVİNDİRİCİ BİR HABER:
Pamuk ipliği ithali çok fazlalaşı

Son günlerde gümrüklere gelen mallar arasında bilhassa pamuk ip-liği mevcuttur. Bazı ihalatçı tacir-ler üst üste gelen mallarını çek-mektedirler. Evvelce sıkıntısı ço-kuilen ve karaborsanın başlıca mal-larından biri olan pamuk ipliğinin son günlerde fazla miktarda ithali sanayi erbabını sevindirmiştir.

Kahve fiyatları düşüyor
İzmir — Son günlerde kahve fiyatları 530 kuruşa kadar yüksel-miştir. Fakat piyasaya lüğün tekrar 520 kuruşa düşmüştür. Lüvünin tü-kemmesi yüzünden sipariş kabul etmeyen Ticaret bakanlığı yeniden aldığı bir kararla ithal müasadesi vermektedir.

Bu münasibetle İstanbul ve şeh-rinin ihalatçılarına verdiği yeni siparişler iki aya kadar gelecektir. AİAkararını bildirdiğine göre ; Brezilyada kahve ihracat fiyatları düş-müştür. Bu suretle gelecek kahve-lerin de ucuz fiatla satılacağı kuv-vetle umulmaktadır.

DİLEKLER
Köprüköylülerin Dileği

Geçen haftaki sayımızda de-mirköprünün öte tarafında bulunan köprüköylünün belediyece her türlü vergi ve resimlerde bu köy mahalle olarak tanıdığı halde bu köy üze-rinde hiçbir alaka göstermediğini köylülerin şikayeti üzerine hiç de-ğilse köyümüzün emniyet ve selâ-meti namına idari makamlardan bir polis kulübesi konularak emni-yet haklarının köye en yakın olan iki karakoldan ihraç verilmesini dilemişlik.

Bugün aynı köy halkından öğrendiğimize göre, köye gelirden daha uzak bir mesafede bulunan yayla yolu karakolunun köy emni-yetine hakaacağını ve dileklerini müsabet bir netice vermediğini ilâve etmekteyiz.

Her köy ve kasabanın işleri üzerinde ayrı ayrı devran başta sa-yın valimiz ve değerli emniyet mü-dürümüzden bu köye alaka gös-termelerini ve emniyet haklarını sağlamalarını bekleriz.

HATAYLILAR, BAYRAMINIZ KUTLU OLSUN

5 Temmuz 947 Hatay'a or-dumuzun ayak bastığı günün 9 uncu yıldönümü idi. Seyhan Hataylı vatandaşlarımızın kuruluş yıldönümünü kutarken Türk vatandaşı dâlim saadet ve refaha ermesini bütün varlığıyla temen-ni eder.

Hatay bayramı förenle kutlandı

Ankara, 6 (a.m.) — Hatay'ın anı vatana kavuşmasının yıldö-nümü olan dünkü gün coşkun bir tören yapılmış ve bu törene muazam halk kabileliği katılmış. Anlaksız sayılı kumandanların birli-yi yapmıştır. Halk Atatürk'ü saygı ile anmış ve İhdü'nü bağımlıkları-birdirmiştir.

Paris konferansında Menemencioğlu Türkiye'yi temsil edecek

Paris, 6 (a.m.) — 12 Temmuzda Paris'te toplanacak olan Avrupa konferansında Türkiye'yi Paris büyük elçisi Numan Menemencio-ğlu ile Ankara'dan gelecek hey-et temsil edecektir.

Cumhurbaşkanı AMERİKAN Heyetini kabul etti

Ankara 6 (a.m.) — Cümhür-başkanı İsmet İnönü Çankaya'daki köşklerinde Amerikan he-yetini kabul ederek kendileriyle görüşmüşlerdir.

ÖSÖTLER ve SÖSÖTLER Kooperatifler ve yakın gayeleri..

Şehrimiz esnaf odasının teşebbüs ve delâletle küçük sanat ve esnaf Kooperatiflerinin kurulmak üzere olduğu bu odanın faaliyet plânında memnûnuk verici bir haber olarak dikkatimizi çekmektedir. Biz de bu vesileden faydalanarak kooperatifler ve yakın gayeleri üzerinde birkaç söz söylemek istiyoruz.

Bilindiği gibi Kooperatiflerin belli gayeleri ; ortakları elinde bulunan ve ayrı ayrı büyük bir kaybet ifada emiyen küçük ölçekli paraları bir araya toplayarak bunları toplu bir sermaye halinde ortaklarına faydalı bir hale getirmektir. Bir esnaf seya san'atların cebinde bulunan bez teyahl on lira onun esaslı surete için görebileceği bir varlık ve bir sermaye de-ğildir. Fakat yüz esnafın koyacağı on lira, bin lira, bin esnafın koyacağı on lira onbin lira bir sermaye meydana getirir.

Umumi gayesini bu suretle şadığımız Kooperatiflerin mesteki ve hususî ölçüdeki faydalarına gelince bunları da esnafın kendi ihtiyaçlarına cevap vermek, mallarının iş ve dış piyasalarda rekabeti sağlamak ; esnafın muhtaç olduğu iptidal madde ve malzemeyi en ucuz bir şekilde temin etmek, esnafın menşup olduğu meslek ve san'atların gelişmesine çalışmak, esnafın Sağlık ve Sosyal yardım işlerinde ilgilenmek vetahan ortaklarının her bakım-dan yararlarına hizmet etmek g'künde hülûsa edebiliriz.

Sosyal Fâtımizin de himniyi, teşvik ve yakın himayesi ve Esnaf Oda-mızın delâletle ilk adımı atarak şereflî Deri ve Dikim işlerinde uğrayan esnafımıza ita buluyoruz. Köşkerler, Ferahler, Tabaklar, Etsizler, Kan-durucular, Oturakça ve Yorgancılar esnaf topluluğuna işine elini yeni ; Deri durucuları, Oturakça ve Yorgancılar esnaf topluluğuna işine elini yeni ; Deri ve Dikim işleri Esnaf Kooperatifi s kurucu ve mütebbihlerini kutlarken ortaklıklarına ve meclhete faydalı olmaları hakkındaki dileğini ıtkırlarına.

Vedat

Ek-2: Seyhan Gazetesinin Ticari Sayfasından Bir Örnek (Yıl:1, Sayı:42)

22-12-947 SEYHAN Sayfa 8

DİLEKLER

Sucuk meselesi

Bir okuyucumuzdan aldığımız mektupta Kayseri ve emsal yerlerden şehrimize gelen kuru sucukların kilosunu 250-260 kuruş olduğu halde şehrimizde imal edilen yaş sucukların kilosunun 300 kuruş olmasından şikâyet edilmiş ve bu işleri arayıp soran bir merci olup olmadığı sorulmaktadır.

Bilimum fiyat işlerinin kontrolü Belediye devredilmiş olduğuna göre esasen bir gıda maddesi olan sucuğun da belediye tarafından kontrol edilmesine şüphe etmiyoruz. Ancak, bu iş de bu aradaki fakın nedeni ileri geldiği gibi biniyoruz. Belediyemiz işi kontrol eder ve mutad hâline yazmamız bir cevap lütfederse biz de okuyucumuzun arzusunu yerine getirmiş oluruz.

Esnafın Koruma ve yardım derneğinin teşekkürü

Derneğimize para yardımı yapmak suretilmiş maksadımıza hizmet eden aşçıda yazılı müesses ve kurullara teşekkürlerimizin ulaştırılmasına sayın gazetesizin detâletini rica ederiz.

Esnafın Koruma ve Yardım Derneği:
Adı: Teberrü lîra
Kahveciler adına Hasan Kurt 30
Elbiseciler adına Hidayet Karuş 30
Berberler adına Abdullah Tuli 40
Terziler adına A. Hamdi Demiröz 30
Osmanlı Bankası 60

Bir Haftalık Artırma ve Eksiltmeler

İhale günü	İş	Adres
8-2-948	Koyun eti, sade yağ, ısrak odunu (memleket hastahanesi)	İ. D. Encümen K.
6-1-948	İbzer satışı	Ziraat kombineleri (Ankara)
25-12-947	Kiralık zahire dükkânları	Adana Belediyesi
30-12-947	Otobüs bileti	Adana Belediyesi
24-12-947	Kurban derisi	T. H. Kurumu Bahçe
30-12-947	Kömür yüklemeye boşaltma	D.D. Yolları 6 işletme Adana
12-12-947	Büfe	Hava yolları meydan müdürlüğü
2-1-948	Koyun tekımı tamiri	Belediye Adana
2-2-948	Çöp arabaları tamiri	" "
8-1-948	Koyuneti, sadeyağ, pirinç (memleket hastahanesi) il daimi komisyonu	" "
2-1-948	Arpa, saman	Belediye Adana
2-1-948	Hayvan nalıma işi	" "
29-12-948	Çamaşır yıkama işi	D.D. Yolları 6 işletme Adana
25-12-947	Nakiye işi	Tekel Adana
25-12-947	Taş ocakları	Seyhan il daimi encümenine

Halk ne ister ?

Bu sultunda daha evvelde yazmışık. Genel ev kadınıları artık dosti istemiyorlar. Bunlar bu dosti? Afet ve belâsından âzade kalmak istiyorlar. Bipareler bütün ömür sonuna kadar ce keceği sıtırıp yetmiyormuş gibi birde dostları ve rakiplerini bıçak ve tabanca tehditleri altında insaniyetler?

Dân tekar bu genel ev kadınıları dostları çarşı meydan muharebesine çevirmişler! Bıçak tabanca nereden bulduklarınıds sikretmek hatırlamak istemiyoruz.

Rimiyet teğkilâtından müsbet iş gö-melerini halk ısrarla isteri

Fransada ve İtalyada komisiniler mağlûp elildi

Fransız yeni kabinesi aldığı şiddetli tedbirlerle grevlerin önünü almış ve komisinileri mağlûp etmiştir.

İtalyada da De gasperi hükümeti güven oyu almıştır. Neticede orada da komisiniler mağlûp edilmiştir.

Milletlerarası ticaret konferansında

Havana — Türkiye, milletler arası ticaret teşkilâtının icra komisyonunun kuruluş tarzını inceleyecek olan komiteye üye seçilmiştir.

Kükürt fiyatları ucuza gidecek

İtalyanların ucuza kükürt teklifi memleketimizde üç yıllık ihtiyacımıza kâfi stok mevcudu olması ve nihayet keşifleri kükürt işletmelerinde istihsalin durmamasını temin etmek maksadıyla Etbankın kükürt fiyatlarında bir indirme yapacağı öğrenilmiştir.

Kahve geliyor

Stetlin mesesiinden evvel sipariş edilmiş olan ve son partiyi teğkil eden bir miktar kahveyi hafta içinde bir Amerikan gletisi İstanbul'a getirmiş olacaktır.

Belediye Zabıta Komiserliği

Belediye zabıta memuru İmad Geçki vazifesinde gösterdiği başarıdan dolayı Belediye encümenince komiserliğe terfi ettirilmiştir. B. İmad Geçki'nin yeni vazifesinde de başarılar dileriz.

Sanayi Birliği tasfiye heyetinden : Satılık Büro Eşyası

Cumhuriyet ilkokulu bitişinde Adana Bölgesi Sanayi Birliği binasındaki (Maroken koltuk takımı, multelî yazıhane ve masalar, çeşitli sandalye ve sobalar, yazı ve teklis makineleri gibi) büro eşyası 23 12 947 Salı günü saat 14 de mezkûr binada açık artırma ile ayrı satılacağı ilân olunur.

Eşyalar her gün saat 15 den itibaren Birlik binasında görülebilir. Tasfiye Heyeti

Adana Ticaret ve Sanayi Odasından :
(Adli Sicil numarası : 869)
"Hüseyin Özmez"

Adanada Regatbey mahallesinde 14 sokak 22 numaralı evde oturan ve Türkiye Cumhuriyeti tabasanın olup Saydam caddesinde 321 numaralı mağazayı kendisiyle ticari ikametgâh ihtihaz ediyoruz ve derizmen ticaretiyle ilgili eden «Hüseyin Özmez»ün unvan ticareti yukarıda sayılan müaderic bulunduğunda şekilde olarak ve Adana 2 İnci Noterliğince tasdik ilâzınının da odemzda mahfuz bulunduğunda cihette keşifçiyetin ticaret kanununa tevfikaa 12 12 1947 tarihinde tescil edildiği ilân olunur.

Sebze Piyasası

CİNSİ	Topt. Kr.	Pera Kr.
Patlıcan yerli	60	72
Domates	100	100
Böretice		
Şeker Erigi		
Üzüm		
Kavun		
Elma	90	108
Fasulye Aysa kadın	40	72
Fasulye Rados		
Karpuz		
Dolmalık büber	75	90
Armut	40	48
Patates taze	21	25
Barbunya	50	60
K. soğan	15	18
Yeşil büber 100adet	50	60
Semizotu		
Yeşil soğan	20	25
Sarımsak	75	100
Portakal	1000	1200
Şeker pare		
Şeftali Hatay		
Eski Limon 100 ad.	500	600
Salatalık		

Bir haftalık piyasa cetveli

Maras pirinci	113	120
Ceyhan pirinci	95	110
Fasulye Maden	72	80
Fasulye Elbüstân	60	70
» Ereğli	60	65
» Yerli	55	60
Nohut natural	45	50
Mercimek yeşil	55	60
Mercimek kuruz	65	70
Sadeyağ Urfa	520	550
Sade yağ Diyarbakır	470	500
ve havelsal		
Zeytin yağı ayvalık	280	300
» Kilis	220	250
Sabun bey Mersin	180	200
Sabun » Antakya	240	280
Sabun Yeşil	150	170
Bıyaz Payınır	180	220
Kaşar peyniri	280	320
Zeytin erdek	105	120
Zeytin Genlik	140	160

Altın Piyasası

Reşat	38,50
Hamit	36,50
Aziz	35
Kâlepe	5 50 Kuruş
Gümüş	105 Lira

ÇOCUK DOKTORU

Bahaettin Yengin

Çakmak caddesi 4 yol
sığı civarı No : 126
Telefon 1928

DOKTOR

Celâl Gökberk

Abidin Paşa Caddesi
Birinci Noğar üstünde
Tel : 1930

DOKTOR

Adnan Sayrun

Göz Hastalıkları Mütahassısı
Muayenehane : Hükümet civarı.
Seyhan oteli karşısı — Adana

DOKTOR — OPERATÖR

M. Hikmet Altuğ

Asker Hastanesi
Kahvaltı — Bogaz — Buran
Bünelimsiz mütehasıss ve Operatörü, hastahanesi kabule başlamıştır.
ADRES : Abidin paşa Caddesi Asri Erin Karşısı No. 3

İnşaatçıların ve Sayın Halkımızın Nazarı Dikkatine

ARI KIREÇ

Yeni açılan mağazamızda muhtin en üstün Kireci Perakende ve toptan satış ve sayın Çukurovalılarını emirlerine amadedir. Taşra vilâyetlerimizde siparişlerini kabul ve en çabuk vasıta ile gönderilir.

ADRES : Pazarcılar Caddesi Meclis Hanamı Yıkanda No. 24 de ARI KIREÇÇİ
Ökâş Arıcan

Sayfa : 2

- SEYHAN -

15-3-948

Biri Şeker Fabrikası İstiyor Öteki de Çimento Fabrikası

Yazan : M. BAKŞI

Bize kalırsa gündelik ikisinden de vazgeçtik. Sebeplerini söyleyelim : Şeker fabrikasından başlayalım yeni teklifi yapan gazete-ekonomi gazetesidir (dövizle şeker alacağız fabrika kursak olamaz mı ? diye başlıyor (Eskiiden bir şeker fabrikası bir milyon liraya yapıyordu. Şimdi beş milyon liraya da olsa yine yapmak lâzımdır) diye bitiyor.

Fikir esas itibarıyla doğrudur ve bu işe teşebbüs de edilmştir. Bir yeni fabrika şeker şirketi tarafından Adanada kurulacağı için bu hepfa "Ekonomi arkadaşımıza biraz izahat vermek mevkiinde bulunuyoruz. Bu izahattan sonra (bu işten vazgeçti) sözünü masasını kolayca anırlar

Adanada Şeker kamışı yetişiyor daha yukarıda yetişmediği için bu bir iklim imtiyazdır. ve şeker kamışından yapılan şeker pancara nisbetle % 15 daha ucuza mal olur

Bundan istifade edilmek için on onbeş yıl evvel Adanada bir (kamış şekeri fabrikası kurulmasını teklif etmiştir biraz sonra halâ devam eden etüdler ve hazırlıklar başladı, verilen hüküm müsbet idi. Neticede 50 milyon lira ile bu işin yapılacağı tesbit edildi (Ekonomi) nin tahmininden on kat büyük olan bu rakam bize de çok görülmüştü fakat şirketin arazi satın alıp sula-

ma tesisatı yapıp bizzat ziraat işini de kendi görmek mecburiyeti ve muazzam bir kombine kurmak kararı karşısında uzmanların hesaplarını kabul etmek soab ediyordu bir defa 150 hektar arazi satın alınacak, tesviye edilecek, kanallar açılacak yollar dekoviller yapılacak, muazzam iş yerleri ve müste-melatı, memur ve işçi mahalleleri ve saire den sonra iki tarafı işletme sermayesi böyle muazzam bir yekün tuta bilirdi bu fabrika memleketi ipeba etikten sonra ihracat ta yapılacak iddia ediliyordu öteki-ne neyse ne bu ihracat işine biz-im akımız yatıyordu çünkü müs-temleke kaynaklarına dayanan ya-bancı şeker fabrikalarıyla. hatta Misarla rekabet etmemize imkân görmüyoruz

Biz bu kadarını istememiştik bu bir kaç milyonla olur biter zannediyor-duk kim bilir belki yine de olur ve belki sekiz onsenede etüdlere sarfeden para ile de mütevazı bir fabrika kurulabilir.

İş bununla da kalmıyor arazi sahipleri şimdi iki üç kat fiyat istiyor, bir taksit da elden çıkarmak istemiyor. ona göre de bir formül bulunduğu sıralarda iş tavası ve son zamanlarda bu dan bahsedil-mez oldu dahası var yeni hesapla-bu işlere yüz milyon lira sarfede-leceği söyleniyor işi geçirtirecek (Sonu 3 cü sahifede)

Osman Akyalçın

Aydın vakıfları müdürlüğüne tayini dolayısıyla limit vakıflar müdürlüğünden ayrılan B. Osman akyalçın yeni vazifesine başına hareket etmiştir.

İlimizde bulunduğu müddet zarfında dürüstlüğü ve temiz karakteriyle kendisini muhitine çok sevdirmiş olan B. Akyalçına yeni vazifesinde de başarılar dileriz.

Dinlenme Tatili

Orta ve Lise Okulları Cumartesi gününden itibaren on günlük dinlenme tatili yapılmaktadır.

Pamuk İhracı

Ziraat Bankası elinde bulunan pamuklardan yedi bin tonunun işveç kurunu veya işveç frangı karşılığı ile ihracatı karar verilmiştir. İhracat % 2 komisyonla tüccar vastasıyla yapılacak ve depoda teslim edilecektir. İhracatçıların için mütemmin şart ve bilgiler tesbit edilmektedir.

Not - İhtiyaçtan fazla pamuğum satışına sağlanmış oluyor. İpkiyle mübadele usulü de tatbik edilir ve iş acele tutulursa böğe-gikâyetlerinin azalmasına da faydası olur.

Demir ve Çelik

Amerikada üç aylık kontenjan ile çubuk soğuk işlenmiş demir beton arme demir, kazan buharı galvanize demir, demir ve çelik sac, çanak, boru, tel, ve saire gerecektir.

Sterilite İhracı

Fazla malların Sterilite ihracı için vuku bulan müraacaatlar üzerine yeni kararlar alınacaktır. Bakanlığın bu ihracattan prim alacağı da rivayet ediliyor. Mallar çürü-yeceğine ucuz pahalı satılmaktadır, Sterilite bir gün işimiz yarar.

Marşandize Şi'rat

Ankara - Haydarpaşa arasında eskiden üç günde yapılan esya nakliyatı 24 saate indirilmiştir. Cenup Demiryolları işletmesine el koyduktan sonra buralarda da böyle faaliyetleri bekleriz.

DİLEKLER

Seylazadelere yardım meselesi

Tevfik Ersöz imzasıyla aldığımız bir mektupta geçenlerde yağın yağmurlardan yıkılan evinin yapıtılması için bu güne kadar hiç bir taraftan yardım görmediğinden şikâyet olunmaktadır. Alâkalı makam ve teşekküllerin dikkat nazaranı sunarız.

Atatürk'ten

SÖZLER

Türkiyenin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin hakiki sahibi, efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür.

Bizim uzul ve kabiliyeti tabikiye gördüğümüz m siki siyasi, "Millî siyaset" tr. Dünyanın bugünkü umumi geraiti ve asırları demagorları ve karakterlerinde temerküz ettirdiği hakikatlar karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olmaz. Tarihin ifadesi budur, ümin, ak- lın, mantığın ifadesi böyledir.

Biz Türkler, bütün tarihi hayatımızca hürriyet ve istiklale timsal-omuş bir milletiz.

Sinesinde yetiştiğimiz bagınu üstüne kadar çıkaracağı adan- ların kanındaki, vicdandaki cevheri aşıtı, çok iyi tahsil et- mek dikkatinden, bir an feza- ğat etmesin.

Petrola Kavuştuk

Yıllardan beri araştırmalar ve sondajlar yapılan Mardinde Ra- man dağında 9 numaralı kuyudan petrol çıkarılmaya başlanmıştır. Şimdilik günde 50 ton çıkarılmaktadır. Tasfiye tesisatı da tesis edilecek ve yeni kuyular açılacaktır. Kay- nığın zengin olduğu ve memleket- limiz ihtiyacını temin edeceği söy- leniyor. Memleketimize her geçen yılda 65 milyon liralık petrol ve mütekekkatli ihthal edilmektedir.

Sanayi Kanunu

Ekonomi Bakanı İstanbulda Sanayicileri görüşecektir. Bu arada sanayi kanunu tasarı- üstü- de mütaalarını da öğrenecektir. Küçük büyük sanayimizin kal- kınması, sermaye celbi pla- laşan teşebbüsleri, hatta millî kalkınma planı yapılması sanayi tasarısında Ekonomi Politikasında sarih ve istikrarlı bir durum temin etme- tir. bu görüşmeler millî ekono- mi konusuna bir hazırlık teşkil edebilir.

Ölüm

Arkadaşımız Ali ve Cemal Saracoğlunun babaları B Şükrü Saracoğlu kısa bir rahatsızlık sonunda vefat etmiştir. Rah- metliye Tanrıdan mağfiret diler ailesi efradına taziyetlerimizi sunarız.

Başın Mensupları Karikatür Serimisi No. 14

Kalem elde sağlı kalış, dilde sözler birer şehir,
Piyasada ne bulursa kor ortaya fikir, mikir . . .
Zalozlu Rüstem misildi meydanı sühanda pirdir,
Okun, bukan demez yere serer bu işte mahirdir.

Esnaf ne ister ?

İdarehanemiz müraacaat eden demirci esnafından bir zat, kendilerine kok kömürü verilmediğinden şikâyet etti. Mevsim bu esnafın iş zamanı olduğu gibi bir ziraat memleketi olan çukurovada çiftçilerin ekim zamanı da bu sanatkârların muntazam çalışmalarına bağlıdır. Sanatlarını icrasın- da kok kullanan demirci esnafı kömür İSTER

145

CUMHURBAŞKANI CELAL BAYAR'IN LÜBNAN ZİYARETİ (16-22 Haziran 1955)

PRESIDENT CELAL BAYAR'S VISIT TO LEBANON (16-22 June 1955)

Nesrin HANGÜL*

Geliş Tarihi/Received:30.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted:14.06.2024

HANGÜL, Nesrin, (2024), "Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Lübnan Ziyareti (16-22 Haziran 1955)", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 147-167.

Öz

400 yıl Osmanlı idaresi altında yaşayan Lübnan, Osmanlı Devleti'nin 1918'de bölgeden çekilmesiyle birlikte Fransa'nın mandası altına girdi. Bu dönemde Türkiye-Lübnan ilişkileri Fransa'nın önderliğinde gelişti. 1943 yılına kadar Fransa hâkimiyeti altında yaşayan Lübnan bu tarihte bağımsızlığını ilan etti. 1946 yılında da tam bağımsızlığına kavuştu. Türkiye, 1946'da Lübnan'ın bağımsızlığını tanıdı. İki ülke arasındaki temaslar Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El Huri'nin 1946'da Türkiye'yi ziyaret etmesiyle başladı. 1955 Ocak ayında Başbakan Adnan Menderes Lübnan'a gitti. Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Shamoun 1-10 Nisan 1955 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti. Camille Shamoun, bu ziyaretini iade amacıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Lübnan'a davet etti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar 16-22 Haziran 1955 tarihleri arasında Lübnan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyarete Başbakan Adnan Menderes'in de katılması beklenirken Başbakan Adnan Menderes işlerinin yoğunluğu nedeniyle katılamadı. 16 Haziran'da başlayan resmi ziyarette Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan'da büyük bir sevgi gösterisiyle karşılandı. Lübnan'ın Beyrut başta olmak üzere Sayda, Baalbek, Bahamdun, Zahle, Trablusşam, Duhur el Şuheyri gibi şehir ve kasabaları ziyaret edildi. Ziyaretler esnasında resmi heyetin geçtiği bütün cadde ve sokaklar bayraklarla, hoş geldin yazılarıyla donatıldı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberinde bulunan ekip resmi makamlar ve halk tarafından büyük heyecan ve coşkuyla karşılandı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Lübnan ziyareti basında geniş bir yankı uyandırdı. Ziyaret haberleri gün gün basına yansıdı. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli olan bu ziyaretler sonrasında Türkiye'nin İsrail'i tanınması, Kıbrıs meselesi, diğer Arap devletleriyle ve batılı devletlerle olan ilişkileri, Lübnan'ın kendi iç meseleleri yüzünden istenen gelişme yaşanmadı. Bu bakımdan çalışma oluşturulurken özellikle Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazeteleri başta olmak üzere süreli yayınlar başvuru kaynağı oldu. Bunun yanı sıra arşiv belgelerinden, kitap, makale ve tez çalışmalarından da faydalanıldı.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Lübnan, Celal Bayar, Camille Chamoun.

* Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars, nesrin_soyer@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6019-3487>).

Abstract

After 400 years of Ottoman rule, Lebanon came under the mandate of France upon the Ottoman Empire's withdrawal from the region in 1918. During this period, Türkiye-Lebanon relations maintained under the supervision of France. Lebanon, which lived under French rule until 1943, declared its independence on this date. In 1946, it gained its full independence. Türkiye recognized Lebanon's independence in 1946. Contacts between the two countries started with the visit of Lebanese President Bechara El Khoury to Türkiye in 1946. Then, in January 1955, Turkish Prime Minister Adnan Menderes went to Lebanon. Lebanese President Camille Chamoun visited Türkiye on 1-10 April 1955. Chamoun invited President Celal Bayar to Lebanon to return this visit. In turn, President Celal Bayar paid an official visit to Lebanon between 16-22 June 1955. Although Prime Minister Adnan Menderes was expected to attend this visit, he could not due to his busy schedule. During the official visit that started on 16 June, President Celal Bayar was welcomed with a great show of affection in Lebanon. Cities and towns of Lebanon such as Beirut Saida, Baalbek, Bhamdoun, Zahlé, Tripoli, and Dhour El Choueir were visited. During the visits, all streets and avenues where the official delegation passed were decorated with flags and welcome signs. President Celal Bayar and his entourage were welcomed with great excitement and enthusiasm by the authorities and the people. President Bayar's visit to Lebanon was widely covered in the press. The news of the visit was reflected in the press day by day. After these visits, which were important for the development of relations between the two countries, the desired development could not be experienced due to Türkiye's recognition of Israel, the Cyprus issue, its relations with other Arab states and western states, and Lebanon's own internal issues. Periodicals, especially Cumhuriyet, Milliyet, and Akşam newspapers, served as a source of reference for this study. Additionally, archival documents, books, articles, and thesis studies were utilized.

Keywords: *Türkiye, Lebanon, Celal Bayar, Camille Chamoun.*

Giriş

Lübnan, sahip olduğu coğrafi konumu ve stratejik öneminden dolayı tarih boyunca Fenikeliler, Asurlular, Babilliler, Persler, Abbasiler, Fatimiler, Selçuklular, Haçlılar ve Memlükler gibi birçok farklı kavim ve devletin sınırları içerisinde yer aldı. 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. 400 yıl Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşadı.¹ 1918 yılı itibarıyla Lübnan, fiilen Fransız işgaline uğradı. Paris Barış Konferansı'nda Lübnan'ın bağımsızlığa hazır olmadığı gerekçesiyle manda rejimine dâhil edilmesine karar verildi.² 24 Nisan 1920'de düzenlenen San Remo Konferansı'nda da Lübnan, Suriye ile birlikte Fransa'nın mandası altına verildi.³ Böylece Lübnan'da 1920'den itibaren Fransa mandası başlamış oldu.

Bölgenin kontrolünü eline alan Fransa, Arap muhalefetini önlemek amacıyla Eylül 1921'de Büyük Lübnan Devleti'ni kurduğunu ilan etti. Osmanlı Dönemi'ndeki Lübnan topraklarını iki kat genişleterek Suriye'den ayırdı.⁴ Daha çok Müslüman nüfusu içine alan yeni devletin başkentinin ise Beyrut olduğu belirtildi. Fransa'nın burada kurduğu manda yönetim sistemi 1922 yılının Temmuz ayında Milletler Cemiyeti tarafından da kabul edildi.⁵

Fransa, 23 Mayıs 1926 tarihinde Lübnan'a sözde bir bağımsızlık vererek Lübnan Cumhuriyetini ilan etti.⁶ Kabul edilen anayasaya göre Lübnan iç işlerinde serbest dış işlerinde Fransa'ya bağlandı. Devletin resmi dili Arapça ve Fransızca olarak belirlendi. Fransa tarafından atanan Yüksek komisyona kanunları veto hakkı, meclisi feshetme yetkisi verildi. Bu durum bazı grupların tepkilerine yol açarak ülkede gerginliğin artmasına neden oldu.⁷ 1927'de tek meclisli yapıya geçildi. Burada milletvekilliği dağılımı hiçbir dini grubun diğerlerinin desteğini almadan hâkimiyet kuramaması esasına göre düzenlendi.⁸

Almanya ve İtalya'nın, İngiltere ve Fransa aleyhine Ortadoğu bölgesinde başlattığı propagandadan dolayı Fransa, Lübnan'a karşı izlediği politikayı değiştirmek zorunda kaldı. 1936 Kasım ayında Lübnan ile ittifak antlaşması yaparak buradan çekilmeyi ve üç yıl içinde bağımsızlıklarına kavuşacaklarını bildirdi. Antlaşma Lübnan meclisinde oybirliğiyle onaylanırken Fransız parlamentosu bu anlaşmayı hemen onaylamadı. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu anlaşmanın onayı askıya alındı. Bu durum Lübnan'da siyasi krizi şiddetlendirdi.⁹ 1941 Haziran ayında İngiltere ve Fransa tarafından Lübnan işgal edildi. Emile Edde ve Bişare Huri ülkenin siyasi durumunu belirleyen önemli iki isim olarak bu süreçte ortaya çıktı. Edde ve grubu Fransa'yı desteklerken Huri, İngiltere yanlısı bir tutum sergiledi.¹⁰

¹ Mustafa L. Bilge, "Lübnan" Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, 27. Cilt, 2003 Ankara, s.244-246; Ahmet Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13:1(2008), s.13-14.

² İrfan C. Acar, Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.24.

³ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2014), Der Yayınları, İstanbul 2015, s.713

⁴ Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.456-457; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.180.

⁵ A. Öner Pehlivanoglu, Ortadoğu ve Türkiye, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s.91; Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 27. Cilt, Ankara 2003, s.251.

⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, s.181.

⁷ Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi", s.251.

⁸ Fulya Atacan, "Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan", Yay. Haz. Fulya Atacan, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu, Bağlam Yayıncılık, 2004, s.287.

⁹ Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2014), s.725; Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi", s.252.

¹⁰ Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", s.16.

1943 seçimlerini kazanan Bişare Huri, Fransa Manda yönetimini sona erdirmeye kampanyası başlattı. 8 Kasım 1943'te meclisin manda yönetiminin getirdiği kısıtlamaları kaldıran kanunu kabul etmesiyle birlikte Fransız manda yönetimi, cumhurbaşkanı, başbakanı ve kabine üyelerini tutuklayarak meclisi feshetti. Bunun üzerine ülkede ayaklanmalar ve gösteriler başladı.¹¹ 22 Kasım 1943'te cumhurbaşkanı ve başbakan serbest bırakılarak görevlerine döndü. Bu tarih Lübnan'da bağımsızlık günü olarak kutlandı.¹² 1945 yılında bağımsız bir devlet olarak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na ve Arap Birliği'ne üye oldu.¹³ Tam bağımsızlığa ise Fransa'nın 1946 yılı sonlarında tamamen çekilmesiyle kavuştu.¹⁴

1947'de yapılan seçimlerde Bişare Huri tekrar seçildi. 1952 yılına kadar ülkeyi yönetti. Sonrasında Camille Chamoun cumhurbaşkanı seçildi. Altı yıllık iktidarı döneminde ülkede hızlı bir ekonomik büyüme yaşandı.¹⁵

A. TÜRKİYE-LÜBNAN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Lübnan'ın da içinde bulunduğu Ortadoğu bölgesinden çekilmesiyle birlikte bölgeye Fransa ve İngiltere güçleri yerleşti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Arap dünyasıyla Türkiye arasında yakın ilişki kurulamadı. Bunun en önemli nedeni bölgeye hâkim olan İngiltere ve Fransa'nın takip ettiği politikaydı.¹⁶ Bu politikanın sonucu olarak Fransız mandası altında bulunan Lübnan'la yapılan anlaşmalar ve görüşmeler Fransa'nın liderliğinde yapıldı.¹⁷ Örneğin; 30 Mayıs 1926'da Fransa'nın yönetimi altında Lübnan ve Suriye ile dostluk ve komşuluk sözleşmesi imzalanarak yürürlüğe girdi.¹⁸ 26 Temmuz 1926'da Suriye ve Lübnan hükümetleriyle gümrük itilafnamesi kabul edildi.¹⁹ Ayrıca yine 30 Mart 1940'ta Suriye ve Lübnan ile dostluk ve komşuluk sözleşmesi imzalandı.²⁰ Lübnan'ın bağımsızlığından sonra Türkiye ile yapılan anlaşmalarda bu sözleşme iki devlet için referans olarak kullanıldı.²¹

¹¹ Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", s.16-17; Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi", s.252.; "Lübnan'da Fransızlar Hükümeti Düşürdü", Vakit, 12 Kasım 1943, Sayı:9245, s.1,4.; "Lübnan'da Dün Kanlı Çarpışmalar Oldu", Son Posta, 14 Kasım 1943, No:4767, s.1, 3.

¹² "Lübnan'da Cumhuriyeti İle Nazırlar Serbest Bırakıldı", Ulus, 22 Kasım 1943, s.1, 3; "Lübnan Buhranı Sona Eriyor", Tanin, 23 Kasım 1943, Sayı: 4454, s.1.

¹³ Zahide Tuba Kor, Ortadoğu'nun Aynası Lübnan, Gümüş Ofset, İstanbul 2009, s.129.

¹⁴ Rüyeyda Andırırbu, "Lübnan Hükümeti'nin Güvenlik Sorununa Dönüşen Filistinli ve Suriyeli Mülteciler", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Cilt:5, Sayı: 1 (2022), s.245.

¹⁵ Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi", s.252.

¹⁶ Kemal H. Karpat, Türk Dış Politikası Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.189-190.; M. Derviş Kılınçkaya, Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.110-114.

¹⁷ Hakkı Yılmaz Çiyan, Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007, s.203.

¹⁸ "Türkiye Cumhuriyeti İle Beynelmillel Ukud Mucibince Suriye ve Lübnan Üzerinde haiz Olduğu Salahiyyete Müsteniden hareket Eden Fransız Cumhuriyeti Arasında Mümza Muhadenet ve Muhasebat-ı Hasene-i Hemcivarı Mukavelenemesinin Tasdiki Hakkında Kanun", Resmi Gazete, 24 Ağustos 1926, Sayı:455, s.1919.

¹⁹ "Türkiye Cumhuriyeti İle Suriye-Lübnan Hükümetleri Arasında Akd Olunan Gümrük İtilafnamesinin Tasdiki Hakkında Kanun", Resmi Gazete, 5 Temmuz 1926, Sayı:412, s.1740.

²⁰ "Ankara'da 30 Mart 1940 tarihinde imzalanan "Türkiye - Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Mukavelenemesi" İle Merbutu Bulunan ve Ayrılmaz Cüzlerini Teşkil Eden "1,2,3,4,5, 6 Numaralı Protokollar"; "Hususî Protokol"; Bu Anlaşmaların Lübnan'a Teşmiline Mütteallik "Beyanname" ve Her İki Hükümet Arasında Yeni Bir Emlâk İtilâfnamesi Akdine Müteditair "Mektub" un Kabul ve Tasdikine Dair Kanun", Resmi Gazete, 22 Haziran 1940, Sayı:4542, s.14110.

²¹ Çiyan, Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri, s.203.

Lübnan, İkinci Dünya Savaşı devam ederken 1943 yılında bağımsızlığına kavuştu. Türkiye, 6 Mart 1946 tarihinde Lübnan'ın bağımsızlığını tanıdı.²² Türkiye'nin tanıma kararının ardından Beşara El Huri, İsmet İnönü'ye dostluk ve iyi dilek telgrafı gönderdi. 25 Nisan 1946'da Celal Osman Abacıoğlu Türkiye'nin Beyrut elçiliğine atandı.²³ Devlet Başkanları düzeyinde ilk temas Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El Huri'nin 26-28 Haziran 1946'da Türkiye'yi ziyaret etmesiyle gerçekleşti.²⁴

Bağımsızlıktan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi ve savaşın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunması, Türkiye-Lübnan ilişkilerinin gelişmesini geciktirdi.²⁵ Türkiye'de 1950'de iktidar değişikliği yaşandı. Bu yeni dönemde izlenen dış politika neticesinde 18 Şubat 1952'de Türkiye NATO'ya üye oldu. Başbakan Adnan Menderes, hükümetinin Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler kuracağını belirtti.²⁶ Bu ilişkiler NATO eksenli gerçekleşti. NATO, Türkiye aracılığıyla Ortadoğu'da Sovyet tehdidine karşı güvenlik şeridi oluşturmak istedi. Bu amaçla 24 Şubat 1955'te Bağdat Pakti imzalandı. 1955 yılında Ortadoğu'ya gerçekleştirilen ziyaretler Bağdat pakti doğrultusunda yapıldı.²⁷

Başbakan Adnan Menderes Ocak 1955'te Lübnan'a bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret Lübnan'da memnuniyetle karşılandı. İlişkilerin geliştirilmesi gerektiği belirtildi.²⁸ Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, beraberinde bulunan heyetle 1-10 Nisan 1955 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etti.²⁹ Ankara'da yapılan toplantı sonrasında iki ülke ortak bir tebliğ yayınladı. Bu ziyarette Türkiye'nin Lübnan ve Arap devletleriyle olan ilişkileri ve Ortadoğu'nun durumu gibi konular ön plana çıktı. Lübnan, Bağdat Pakti'na imza atmasa da yapmış olduğu bu ziyaretle pakti desteklediğini ve Ortadoğu'nun barışı için önemli bir konumda olduğunu ortaya koymuş oldu.³⁰

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan Cumhurbaşkanı'nın davetlisi olarak Haziran 1955'te Lübnan'a davet edildi.³¹ Bayar'ın Lübnan ziyareti iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi yolunda önemli bir adım olsa da istenen gelişmeler yaşanmadı. Ziyaret iki ülke arasında samimi bir hava yarattı. İç ve dış politikada yakından takip edildi.³²

²² "Hükümetimiz Suriye ve Lübnan'ın İstiklalini Tanıdı", Son Posta, 8 Mart 1946, No:5599, s.1.

²³ Muharrem Turp, "Lübnan Cumhurbaşkanı Bişara El-Huri'nin Türkiye Ziyareti (19-28 Haziran 1946)", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 35 (2004), s.107.

²⁴ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Edit. Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurutuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.616; Çiyan, Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri, s.203.; "Lübnan Cumhurbaşkanı Bu Sabah Şehrimize Geldi", Akşam, 24 Haziran 1946, No:9945, s.1.

²⁵ Çiyan, Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri, s.203.

²⁶ Muharrem Turp, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVIII/37 (2018-Güz), s.692-693; Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", Birey ve Toplum, Güz 2016, Cilt:6, Sayı:12, s.205, 207.

²⁷ Merve Arslan, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019, s.91; Mustafa Balcıoğlu, Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.480.

²⁸ Çiyan, Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri, s.203.

²⁹ "Lübnan Cumhurreisi Dün Ankara'ya Geldi", Cumhuriyet, 2 Nisan 1955, Sayı:11020, 1.; "Lübnan Devletreisi Türkiye'den Ayrıldı", Milliyet, 11 Nisan 1955, Sayı:1761, s.1.

³⁰ İsmail Ayhan, Demokrat Parti Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları Ve Bu Ziyaretlerin Türk Basınına Yansımaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2014, s.127.

³¹ Çiyan, Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri, s.203.

³² Turp, "Lübnan Cumhurbaşkanı Bişara El-Huri'nin Türkiye Ziyareti (19-28 Haziran 1946)", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 35 (2004), s.116; Arslan, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960), s.91.

B. CELAL BAYAR'IN ZİYARETLERİ

Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, Türkiye'ye yapmış olduğu ziyareti iade amacıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'i Lübnan'a davet etti.³³ 16-22 Haziran 1955 tarihleri arasında gerçekleşecek olan bu resmi ziyaret hakkında Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Şamoun, Anadolu Ajansı Umum Müdürü'nü sarayında kabul ederek düşüncelerini şu şekilde ifade etti:

*“Çok aziz dostum Türkiye Reiscumhuru Celal Bayar'ın Lübnan'ı ziyaretini ve kendisini öbür gün Beyrut hava alanında selamlamak şerefine nail olacağım saati sabırsızlıkla bekliyorum. Bu sabırsızlık kelimesi ile bütün halkımın samimi hissiyatına tercüman olduğuma da kaniim. Filhakika bütün Lübnan, Lübnan halkı da dost Türkiye'nin muhterem devlet reisini bu topraklar üzerinde selamlayıp alkışlamak ve böylece Türk milletine karşı olan derin hissiyatını izhara fırsat bulmak anını sabırsızlıkla beklemektedir. Lübnan devlet reisi olarak Lübnan hükümeti olarak ve Lübnan milleti olarak muhterem devlet reisinize hükümetinize ve Türk milletine memleketinizi ziyaretimiz esnasında bize ve bizim şahsımızda Lübnan milletine karşı gösterdiği büyük muhabbete şükran borcumuzu edaya çalışacağız. Vakıa dostla arasında böyle borç bahis mevzuu olmaz fakat biz bunu kendimize manevi ve hissi bir borç bilmekteyiz”.*³⁴

Cümlesinin sonunda komşu devletlerin yakın ilişki içerisinde olmalarının büyük önem taşıdığını, bu bakımdan ziyaretin çok önemli olduğunu söyledi. Lübnan Başbakanı ise bu ziyaretin, Lübnan halkının Türk milleti hakkında taşıdığı samimi dostluk ve yakınlık hislerini ifade etmesi bakımından çok kıymetli olduğunu, iki millet arasındaki dostluk hissini derin ve karşılıklı olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğunu belirtti.³⁵

Celal Bayar ziyaret öncesinde Anadolu Ajansına verdiği röportajda;

“Dost ve kardeş Lübnan'ın Reiscumhuru aziz dostum Ekselans Camille Chamoun 'un nazik davetine icabetle Lübnan'a gitmek üzere yola çıktığım şu sırada heyecan içinde büyük bir meserret duymaktayım. Muhterem Lübnan Reiscumhurunun ve Başvekilinin birkaç ay evvel memleketimize yapmış oldukları ve güzel hatırasını daima muhafaza edeceğimiz ziyaret Türk milletinin kardeş Lübnan'a ve onun büyük devlet adamlarına karşı beslediği muhabbet ve yakınlık hislerinin samimi tezahürlerine güzel bir imkân bahşetmiş idi. Bu kere ben de Türk milletinin bu halisane duygularını ve Lübnanlı kardeşlerine karşı besledikleri derin sevgi ve itimat hislerini bizzat nakletmek ve milletimin selamlarını götürmek fırsatını bulacağımdan dolayı pek bahtiyarım. Bu ziyaretimin Türkiye ile Lübnan arasında mevcut olan günden güne artan ve en geniş ölçüde inkişafı mukadder bulunan ananeyi dostluk ve kardeşlik münasebetlerine bir hız vereceğinden eminim” diyerek düşüncelerini bu şekilde dile getirdi.³⁶

Lübnan ziyaretinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Başbakan Adnan Menderes'in eşlik etmesi beklenirken Adnan Menderes, işlerinin yoğunluğu nedeniyle bu ziyarete katılamadı. Bu sebeple Lübnan Başbakanı'na üzüntüsünü belirten şu mesajı ilettili,³⁷

³³ Arslan, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960), s.76.

³⁴ “Bayar Bugün Uçakla Lübnan'a Hareket Ediyor”, Milliyet, 15 Haziran 1955, Sayı:1824, s.1.

³⁵ “Bayar ve Menderes Bugün Lübnan'a Hareket Ediyorlar”, Cumhuriyet, 15 Haziran 1955, Sayı: 11092, s.1,7.

³⁶ “Bayar Lübnan'da”, Tan, 16 Haziran 1955, Sayı: 4001, s.1,7.

³⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.1.0.0./1.8.20.; “Bayar Lübnan'da

*“Reisicumhurumuzun refakatinde dost ve kardeş Lübnan’ı ziyaret etmeliğim hususunda gerek muhterem Reisicumhur ekselans Camille Chamoun ve gerek zatı devletleri tarafından izhar buyrulan arzu karşısında büyük sevinç ve minnettarlık duyarak memleketteki işlerimin şu sırada pek kesif olmasına rağmen icabete imkân bulabileceğim ümidiyle lütufkâr davetinizi tahalük ile kabul etmiştim. Son dakikaya kadar bu ümidi muhafaza ederek imkânları araştırmak olmaklığıma rağmen büyük arzusun işlerimin kesreti dolayısıyla tahakkuk edemeyeceğini şimdi anlamış bulunuyorum. Mahcubiyetim ve teessürüm cidden çok büyüktür. Reisicumhurumuzdan itizarlarımın sizlere izan buyurmalarını rica ve istirham ettim. Fakat ben de ayrıca bu mesajı zatı devletlerine göndermeyi kendime bir vazife telakki ediyorum. Memleketlerimiz arasındaki samimi dostluğun ve işbirliği zihniyetinin parlak bir şekilde tezahürüne imkân vereceğinden emin bulunduğum bu resmi ziyaret sırasında sizlerle beraber olmak beni şahsi dostu telakki etmek lütfunda bulunan zatı devletleriyle buluşmak derin hayranlık hisleriyle bağlı bulunduğum Reisicumhur hazretlerine hürmetlerimi arz edebilmek benim için sonsuz bir şeref ve bahtiyarlık kaynağı teşkil edecekti. Sizlerin ve güzel memleketinizin mütehasrıyım. Yegâne tesellim başka bir fırsatta tekrar Lübnan’a gidebilmek ümididir. İtizarlarımı kabul ve derin sevgi saygı ve dostluk hislerime itimat buyurmanızı ve tazimlerimi reisicumhur hazretlerine arzına delalet etmenizi rica ederim”.*³⁸

Bunun üzerine Lübnan Başbakanı Sami el Solh da Başbakan Adnan Menderes’e şu telgrafı gönderdi;

*“Reisicumhur, hükümet ve Lübnan milletinin dost Türk milletine karşı saygı ve en samimi dostluk hislerini ifade eden reisicumhur Celal Bayar’ın hararetili istikballeri esnasında ekselans Reisicumhura refakat edememiş olmaktan mütevellid teessürlerinizi ifade eden mesajınızı almakla şeref yap oldum. Biz Lübnanlılar ziyaretinizden mahrum olmaktan fevkalade müteessiriz. Şahsen beni ekselanslarına bağlayan şahsi dostluk ifadelerinden fevkalade mütehasıs oldum. Lübnan’a ikinci bir ziyaretinize hadiselerin imkân vereceği ümidi içerisinde bulunmak benim için hususi bir zevktir. Hürmetle samimi dostluk hislerimle en iyi saadet temennilerimin kabulünü rica ederim”.*³⁹

Başbakan Adnan Menderes’in Lübnan ziyaretinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a refakat edememesi bazı çevrelerde bir takım yorumlara yol açtı. Bu sebeple Başbakan Adnan Menderes, Anadolu Ajansı’na verdiği röportajda hiçbir esasa dayanmayan siyasi dedikodulara fazla önem vermemek gerektiğini söyleyerek işlerinin yoğunluğu yüzünden davete katılmadığını belirtti. Bu durumun istismar edildiğini, Türkiye ile Lübnan arasında en samimi ve sıkı bir işbirliğine kadar giden siyasi münasebetleri bozmağa çalışmaktan başka bir izahının olmadığını söyledi.⁴⁰

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Etimesgut Hava Meydanı’nda TBMM Başkanı Refik Koraltan tarafından Beyrut’a gitmek üzere Adana’ya uğurlandı. Adana’da törenle karşılanan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kısa bir dinlenmeden sonra Beyrut’a doğru yola çıktı.⁴¹Bu seyahat müddetince TBMM Başkanı Refik Koraltan, Cumhurbaşkanı Vekilliği görevini üstlendi.⁴²

Büyük Bir merasimle Karşılandı”, Tan, 17 Haziran 1955, Sayı:4002, s.1,7.

³⁸ BCA, 30.1.0.0./1.8.20.

³⁹ BCA, 30.1.0.0./1.8.20.

⁴⁰ “Bayar Bugün Dönüyor”, Cumhuriyet, 22 Haziran 1955, Sayı: 11099, s.1,7.

⁴¹ “Reisicumhurumuzun Ziyaretini Protesto İçin Beyrut’ta Dün Gece Türk Düşmanları Bombalar Patlattılar”, Akşam, 16 Haziran 1955, No:13184, s.2.

⁴² “Bayar’ın Lübnan Ziyareti Başlıyor”, Milliyet, 16 Haziran 1955, Sayı:1825, s.7.

16 Haziran'da başlayan resmi ziyarette Cumhurbaşkanına Kütahya Mebusu Ahmet İhsan Gürsoy, Hava Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Fevzi Uçaner, Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Muharrem Nuri Birgi, Riyaseticumhur Umumi Katibi Umumi Vekili Fikret Belbez, Riyaseticumhur Başyaveri Kurmay Albay Refik Tulga, Riyaseticumhur Başhekimi Prof. Recai Ergüder ve yaverleri, Hariciye Vekaleti İkinci Daire Umum Müdürü Orhan Eralp, Protokol Umum Müdürü Vekili Necdet Kent, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, Riyaseticumhur Yaveri Kurmay Binbaşı Kemal Eker eşlik etti.⁴³ Lübnan'ın Ankara Büyükelçisi ile refikaları Bayan İbrahim El-Ahdab da cumhurbaşkanına refakat etti.⁴⁴

Lübnan'da ziyaret sebebiyle birtakım hazırlıklar yapıldı. Beyrut radyosu ziyaretten önceki günden itibaren saat 20.30'dan 21.00'a kadar Türkiye saati yayınlamaya başladı. Bu saatte Türk musikisi dinletilerek Türkiye hakkında, Türk-Lübnan ve Türk-Arap dostluğu ve yakınlığı hakkında çeşitli konuşmalar yapıldı. Ayrıca radyoda Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Şamoun'un ve Başbakan Sami el-Solh'un Türk-Lübnan dostluğu hakkındaki beyanlatları tekrarlandı.⁴⁵

Beyrut'un cadde ve sokakları taklar ve bayraklarla süslendi. Program gereğince ziyaret edilecek bütün şehirlerde yoğun bir hazırlık yapıldı. Ziyaretler sırasında geçilecek yol boyundaki kasaba ve köylerden, misafirlerin buralara uğramalarının teminini rica eden müracaatlar oldu. Diğer taraftan Beyrut gazetelerinin hepsinde bu ziyaretle ilgili haberlere geniş şekilde yer verildi. Türkiye'nin hediye ettiği toplarla ilk deneme atışları yapıldı.⁴⁶ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı karşılamak ve selamlamak için sabahın erken saatlerinde şehir ile Halda havaalanı arasındaki bütün yollar on binlerce insanla doldu. Caddelerde telgraf direkleri ve ağaçlar Türk ve Lübnan bayraklarıyla süslendi. Her 150-200 metrede bir tak⁴⁷ kuruldu. Her tarafa "Hoş Geldiniz" levhaları asıldı.⁴⁸

Beyrut'ta resmi ziyaret gerçekleşmeden önce Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyareti aleyhinde yazı neşreden El Şark gazetesi toplattırılarak sahibi sorguya çekildi. Ziyaret esnasında herhangi bir karışıklık çıkmasını önlemek amacıyla çok sıkı tedbirler alındı.⁴⁹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyaretinden önce harekete geçen Türk aleyhtarları Araplar, komünistler ve Türkiye'den giden Ermeniler, iki devletin yakınlaşmasını istemedikleri için faaliyetlerine Bayar'ın ziyareti sırasında da devam etti. Beyrut ve Trablusşam'da ziyaretin aleyhinde beyannameler dağıtıldı. Beyannameler yayılmaya başlayınca olaya Lübnan polisi el koyarak iki yüze yakın komünisti yakaladı. Tutuklananlar hakkında kanuni takibat başladı. Bu olaylar hakkında Lübnan İç İşleri Bakanı Gabriel Mourr hadisenin üzerinde önemle durduklarını, bazı tanınmış komünistlerin halkı tahrik ettiğini, hükümetin bu hadiselerle sebebiyet verenleri cezalandıracağını belirtti.⁵⁰ Lübnan hükümeti Türkiye aleyhine yazılar yazan Türk düşmanı ve komünist gazetelerden Nida El Vatan, El Şark ve Mısır hükümeti yayın organı El Cumhuriyet gazetelerinin son sayılarını toplattı.⁵¹

⁴³ BCA, 30.18.1.2./140.70.3.

⁴⁴ "Reisicumhur Dün Lübnan'a Hareket Etti", Cumhuriyet, 16 Haziran 1955, Sayı: 11093, s.1,6.

⁴⁵ "Reisicumhurumuzun Ziyaretini Protesto İçin Beyrut'ta Dün Gece Türk Düşmanları Bombalar Patlattılar", Akşam, 16 Haziran 1955, No:13184, s.2.

⁴⁶ "Bayar Bugün Uçakla Lübnan'a Hareket Ediyor", Milliyet, 15 Haziran 1955, Sayı:1824, s.7.

⁴⁷ Tak; Millî bayramlarda veya önemli bir olayı anmak için düzenlenen şenliklerde, geçit yapılacak caddelere geçici olarak kurulan, yazılar ve çiçeklerle süslenen kemer. Ayrıca Bakınız; Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 15.09.2023.

⁴⁸ "Bayar Lübnan'da Büyük Tezahürlerle Karşılandı", Cumhuriyet, 17 Haziran 1955, Sayı: 11094, s.1,7.

⁴⁹ "Bayar'ın Lübnan Ziyareti Başlıyor", Milliyet, 16 Haziran 1955, Sayı:1825, s.7.; "Reisicumhur Dün Lübnan'a Hareket Etti", Cumhuriyet, 16 Haziran 1955, Sayı: 11093, s.6.

⁵⁰ "Lübnan'da Dünkü Tevkifler", Cumhuriyet, 18 Haziran 1955, Sayı: 11095, s.1, 7.

⁵¹ "Celal Bayar Dün Lübnan Askeri Kolejinin Gezdi", Cumhuriyet, 21 Haziran 1955, Sayı: 11098, s.1,7.

16 Haziran'da saat 11'e doğru Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberinde bulunan heyeti taşıyan askeri uçakların hava alanına inmesiyle 22 Haziran'da son bulacak olan ziyaret başlamış oldu.⁵²Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun karşıladı. Sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a alanda bulunan Lübnan devlet adamları takdim edildi. Türkiye büyükelçisinin de hazır bulunduğu alanda Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 21 pare top atımı ile selamlandı. Türk-Lübnan milli marşları çalındı ve ihtiram kıtası Bayar tarafından teftiş edildi.⁵³

Karşılama merasiminin ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan Cumhurbaşkanıyla birlikte açık bir otomobile bindi. Alkışlar ve "Yaşa" sesleri arasında baştanbaşa donatılmış ve otomobillerle gelen halk tarafından hınca hınç doldurulmuş bulunan hava alanı binasını terk etti. Celal Bayar ve Lübnan Cumhurbaşkanı taşıyan otomobil yol boyunca toplanan Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından coşkun tezahüratla alkışlandı ve çiçek yağmuruna tutuldu.⁵⁴

Cumhurbaşkanının ikametine tahsis edilen Sürsök Sarayına gelindi. Lübnan Cumhurbaşkanı, başbakan ve beraberlerinde bulunan heyet buradan ayrıldı. Bu ayrılıştan hemen birkaç dakika sonra sarayın önü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı bir kere daha ve yakından selamlamak isteyen halkla dolup taşmaya başladı. Halk, kamyonlardan ve otobüslerden inerek, şarkı söyleyerek, sarayın önünden geçmekte "Yaşasın Türkiye", "Yaşa Celal Bayar" diye bağırıyordu. Bu candan ve samimi tezahüratlar karşısında Cumhurbaşkanı, balkona çıkarak halkı selamladı. Tezahürlerin devamı karşısında sarayın sokak kapısından dışarı çıkarak Lübnan halkının bu tezahürlerine aynı samimiyetle karşılık verdi.⁵⁵ Öğle yemeğini ikametine tahsis edilen sarayda yiyen Celal Bayar, saat 16.30'da Lübnan diplomatik şeflerini kabul etti. Ardından Beyrut'tan otomobille iki saat mesafede bulunan Beytüddin'e gitti.⁵⁶

1. Beytüddin Ziyareti

16 Haziran akşamı Beytüddin Sarayında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın şerefine bir ziyafet verildi. Ziyafet, çok samimi çok dostane bir hava içerisinde geçti. Ziyafette Celal Bayar ve Camille Chamoun bir konuşma yaptı. İlk konuşan Lübnan Cumhurbaşkanı, Celal Bayar'ı Lübnan'da görmekten sevinçli olduğunu söyledi. Türkiye'nin medeniyet ve terakki yolundaki hamlelerini övdü, Atatürk'ü hürmetle anarak diğer devletler ve bilhassa komşu ve dost memleketlerle ve en başta Arap memleketleriyle münasebetlerini samimi bir dostluk üzerine bina etmek isteyen Türkiye'nin bu husustaki arzusunu gözlemlediğini belirtti. Ayrıca Türkiye-Lübnan arasında mevcut kuvvetli bağların günden güne geliştiğini söyleyerek, Beyrut ve Bandung konferanslarında Türk delegelerinin faaliyetlerini överek Filistin konusundan bahsetti.⁵⁷

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, güzel sözlerinden dolayı Lübnan Cumhurbaşkanına teşekkür etti. Beyrut'a gelişinden itibaren geçen kısa zaman içinde kendisine gösterilen sıcak ve fevkalade kabulden bahtiyarlık duyduğunu belirttikten sonra Türk-Lübnan milletleri arasındaki dostluğa temas ederek şunları söyledi;

⁵² "Bayar Lübnan'da Törenle Karşılandı", Milliyet, 17 Haziran 1955, Sayı:1826, s.1.

⁵³ "Celal Bayar Beyrut'ta Hararetle Karşılandı", Akşam, 17 Haziran 1955, No:13185, s.2.

⁵⁴ "Bayar Lübnan'da Büyük Tezahürlerle Karşılandı", Cumhuriyet, 17 Haziran 1955, Sayı: 11094, s.7.

⁵⁵ "Bayar Lübnan'da Büyük Tezahürlerle Karşılandı", Cumhuriyet, 17 Haziran 1955, Sayı: 11094, s.7.

⁵⁶ "Celal Bayar Beyrut'ta Hararetle Karşılandı", Akşam, 17 Haziran 1955, No:13185, s.2.

⁵⁷ "Bayar Lübnan'da Törenle Karşılandı", Milliyet, 17 Haziran 1955, Sayı: 1826, s.2.

*“Demin sizin kadar bizi de üzen ve bizim de hukuk ve adalet prensiplerine uygun şekilde halledilmesini arzu eylediğim Filistin meselesine atf yapmak suretiyle Bandung konferansındaki güzel işbirliğimizden bahis buyurdunuz. Bu konferansa etrafına çok mühim ve şayanı şükran bir ekseriyet toplayan hayırlı bir işbirliğimiz de müşterek emniyet sisteminin BM antlaşmasında derpiş olunan mevzu müdafaa prensibine uygun şekilde tatbiki lüzumunun izah edilmesi ve kabul ettirilmesi vaadinde tecelli etmiştir. Bandung konferansı bu sayede mühim ve çok manidar bir toplantı mahiyetini kazandı. Çünkü bu işbirliğimiz sayesinde konferans hür dünyayı tereddüd, teşettüt içinde bırakmağa matuf menfi propagandaların tesirinden kurtulmuş milletlerin hak ve istiklallerine hürmet prensibine ve hakiki bir sulhun tesisine ve korunmasına yarayacak yapıcı faaliyetlerin tecellisine medar olmuştur”.*⁵⁸

2. Zahle Ziyareti

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun ve refakatindeki heyet azasıyla beraber 17 Haziran sabahı saat 9:30 da Beytüddin sarayından kortej halinde hareket ederek Dağyolu-Zahle-Buksa ovası yoluyla Baalbeke doğru yola çıktı.⁵⁹ Yol boyunca yol üzerindeki Lübnan köylerinde ve kasabalarında Cumhurbaşkanının şerefine dikilmiş olan takların etrafında toplanan halk tarafından muazzam ve içten tezahürlerle selamlandı.⁶⁰

Celal Bayar ve Türk-Lübnan dostluğu lehindeki tezahürler Zahle’de en yüksek noktasına çıktı. Normalde Zahle ziyareti vakit darlığından ve Zahle’nin sapa bir yerde bulunmasından dolayı programda yer almıyordu. Bunun üzerine Zahleliler, Trablus ve Sayda ziyaret edileceği halde nasıl oluyor da Zahle’ye gelinmiyor diye Lübnan hükümetini protesto ederek ısrarlı müracaatlarda bulundu. Vakıt darlığına rağmen 10 dakikalık bir ziyaret gerçekleştirildi.⁶¹ Bütün Zahle halkı Cumhurbaşkanının geçeceği yollara dizildi. Bu 10 dakika içinde Zahleliler muazzam tezahürlerle Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı ağırladı. Alkışlar arasında Belediye oteline girilerek orada bir limonata içildi. Bu esnada Zahle Belediye Başkanı bir konuşma yaptı.⁶² Cumhurbaşkanı Celal Bayar da buna aynı derecede mukabelede bulunarak şöyle dedi;

*“Her şeyden evvel her milletin kendi hududları içinde tam hürriyet ve istiklaline sahip olmalarını görmek ve o yolda çalışmak bizim için en esaslı gayedir. Bilhassa komşularımızın milli hududları içinde hürriyet ve istiklallerine sahip olarak yükselmeleri ve refaha kavuşmaları türk milletini bahtiyar eder. Derhal kaydedeyim ki bu yalnız platonik bir bahtiyarlık hissi değildir. Bizi bu yola insani düşüncelerin sevk ettiği kadar Türk milletinin bizzat kendi menfaatleri de sevk etmektedir. Karşımızdakilerin ve komşularımızın hürriyetini ve istiklalini talep etmek kendi hürriyetimizi ve istiklalimizi temin etmek ve onları sağlamak demektir. Bütün dünyanın kritik bir devir geçirmekte olduğunda şüphe yoktur. Öyle ki insanların sulh içinde yaşamaları için birbirlerini daha iyi ve daha yakından tanımaları ve aralarında daha sıkı işbirliği yapmaları, bugün her zamankinden ziyade zaruret haline gelmiştir. Bizim ikinci esas prensibimiz işte budur”.*⁶³

⁵⁸ “Bayar Lübnan’da Büyük Tezahürlerle Karşılandı”, Cumhuriyet, 17 Haziran 1955, Sayı: 11094, s.7.

⁵⁹ “Bayar Lübnan’da Bir Gezinti Yaptı”, Milliyet, 18 Haziran 1955, Sayı:1827, s.1.

⁶⁰ “Bayar’ın Dün Lübnan Dahilinde Yaptığı Gezi”, Cumhuriyet, 18 Haziran 1955, Sayı: 11095, s.1, 7.

⁶¹ “Bayar Lübnan’da Bir Gezinti Yaptı”, Milliyet, 18 Haziran 1955, Sayı:1827, s.1.

⁶² “İki Devlet Reisi Başbaşa”, Akşam, 18 Haziran 1955, No:13186, s.1-2.

⁶³ “Bayar’ın Dün Lübnan Dahilinde Yaptığı Gezi”, Cumhuriyet, 18 Haziran 1955, Sayı: 11095, s.7.

3. Baalbek ve Bahamdun Ziyareti

Zahle'den sonra Buksa ovasında ilerlemeğe başlandı. Buralardaki köylerin gençleri tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar atlar ve develer üzerinde karşılandı. Kafile saat 13'e doğru Baalbek'e varabildi. Burada da Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Baalbeklilerin aynı parlak ve heyecanlı tezahürleriyle karşılandı. Baalbek'ten başka bir yolla Beyrut sirtlarındaki Bahamdun sayfiyesine varıldı. Bahamdun'da Ambasadör otelinde Lübnan Hariciye Vekili Alfred Nakkaş Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın şerefine bir öğle ziyafeti verdi. Ardından Beyrut'a döndü.⁶⁴

4. Beyrut Ziyareti

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 17 Haziran'da saat 17'de Beyrut Belediye Meclisi'nden bir heyeti kabul etti. Daha sonra dördüncü Lübnan otomobil sergisinin açılışına katıldı. Beyrut Belediyesi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın şerefine yüzlerce misafirin katıldığı bir kokteyl düzenledi. Gece Bristol otelinde Lübnan Meclis Başkanı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın şerefine bir ziyafet verdi.⁶⁵

Beyrut Belediye Heyeti, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a altın bir tepsi içinde kıymetli ve tarihi bir taş hediye etti. Bu taşın üzerinde şu cümle yazılıydı: "*Beyrut şehrinin Sayın Türkiye reisicumhuruna hediyesi*".⁶⁶ Ziyaretin dördüncü günü Cumhurbaşkanı Celal Bayar Beyrut'ta Jokey kulübünü ve müzeyi ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Sayda şehrine gitmeden önce haraları gezdi. Lübnan Cumhurbaşkanı, Celal Bayar'a iki tane cins Arap atı hediye etti.⁶⁷

Ziyaretin beşinci günü, Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, saat onda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ikamet ettiği saraya gelerek Celal Bayar'ı aldı. İki cumhurbaşkanı Lübnan Harp Akademisi'ni ziyaret etti.⁶⁸ Akademiye Lübnan Milli Savunma Vekili, ordu kumandanları ve diğer askeri zevat tarafından karşılandılar. Cumhurbaşkanı Celal Bayar merasim kıtasını teftiş ettikten sonra şehitler abidesine bir çelenk koydu ve ihtiram duyurusunda bulundu. Ardından akademiyi gezdi. Okulun "Altın Hatıra" defterini de imzaladı. Lübnan Harp Akademisi mensupları Celal Bayar'a muhtelif silah parçalarından yapılmış bir çam ağacı hediye etti.⁶⁹

Ziyaretinin altıncı günü Duhur el- Şuhey'r'de katıldığı yemekten sonra Beyrut'a döndü. Bu arada yol üzerinde Bekfaya kazasının hazırladığı kokteyle de gidildi. Beyrut'ta Turizm teşkilatının düzenlediği deniz kayağı gösterilerine katıldı.⁷⁰

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yanında bulunan heyetle öğleden sonra hipodroma giderek koşuları seyretti. Bayar hipodromda şeref balkonunda halkın muazzam tezahüratıyla karşılandı. İsmine izafe edilen bu koşuda birinci gelen atın sahibine ilk kupayı Bayar verdi.⁷¹

⁶⁴ "Bayar'ın Dün Lübnan Dahilinde Yaptığı Gezi", Cumhuriyet 18 Haziran 1955, Sayı: 11095, s.7.

⁶⁵ "Bayar Lübnan'da Bir Gezinti Yaptı", Milliyet, 18 Haziran 1955, Sayı:1827, s.3.; "İki Devlet Reisi Başbaşa", Akşam, 18 Haziran 1955, No:13186, s.2.

⁶⁶ İki Devlet Reisi Başbaşa", Akşam, 18 Haziran 1955, No:13186, s.2.

⁶⁷ "Bayar'a Sayda'da Tezahürat Yapıldı", Milliyet, 20 Haziran 1955, Sayı:1829, s.1.; "Bayar'ın Lübnan'daki Ziyaretleri", Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı: 11097, s.1,7.

⁶⁸ "Bayar'ın Ziyaretleri", Milliyet, 21 Haziran 1955, Sayı:1830, s.1.

⁶⁹ "Celal Bayar Dün Lübnan Askeri Kolejini Gezdi", Cumhuriyet, 21 Haziran 1955, Sayı: 11098, s.1,7.

⁷⁰ "Bayar Bugün Dönüyor", Cumhuriyet, 22 Haziran 1955, Sayı: 11099, s.1,7.

⁷¹ "Bayar'ın Lübnan'daki Ziyaretleri", Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı: 11097, s.1,7.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, gece Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun şerefine Saint George otelinde bir ziyafet verdi. Davetliler arasında Lübnan'ın ileri gelen şahsiyetleri de bulunuyordu. Ziyafetten sonra bir konser verildi. Lübnan gazeteleri Türk-Lübnan dostluğunun önemini ve kıymetini belirten yazılar yayınladı. Yazılarda Türkiye'nin coğrafi durumu nedeniyle Trakya ve Ege denizi yolundan bir Avrupa memleketi, Suriye ile sınırı ve Akdeniz sahillerinin bulunması sebebiyle bir Yakındoğu memleketi, Irak ve İran'a sınırının olması nedeniyle de bir Ortadoğu memleketi olduğu belirtilerek bu üç özelliğinin birbirini takviye ettiği söyleniyordu. Ayrıca Lübnan'ın Türk-Lübnan dostluğuna müsteniden vazifesinin Türkiye ile Yakındoğu'nun diğer devletleriyle olan ilişkisini geliştirmek olduğu da ilave ediliyordu.⁷²

5. Trablusşam Ziyareti

Ziyaretin üçüncü günü Lübnan'ın önemli şehirlerinden biri olan Trablusşam ziyaret edildi. Bayraklar ve taklar ile süslenen sokaklarda Türkçe ve Arapça dövizler hemen her yanı doldurdu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan Cumhurbaşkanı ile birlikte sabah Beyrut'tan yola çıktı. Beyrut ile Trablus yolu üzerindeki kasaba ve köylerde içten gelen sevgi tezahürleri ile karşılanan Celal Bayar, saat 12'de Trablus'a vardı. İki Cumhurbaşkanı şehre girerken 21 pare top atışı ile selamlandı. Bayar ve Şamoun, vali, belediye başkanı ve askeri erkân tarafından karşılandı.⁷³ Belediye bahçesinde yemek ziyafeti verildi. Trablus Belediye Başkanı, Celal Bayar'ın Lübnan'ı ziyaretinin büyük önem arz ettiğini belirterek Celal Bayar'a fahri hemşerilik unvanını verdi. Belediye başkanı ayrıca altın bir kutu içinde altından yapılmış şehrin sembolik anahtarını Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a takdim etti.⁷⁴ Bayar ve beraberindeki heyet Trablus'tan Beyrut'a dönerken İbrahim nehri sahilindeki bahçelerde bir müddet istirahat etti. Burada milli oyun ve gösteriler düzenlendi. Kafile akşam Beyrut'a vardı. Bayar, Beyrut'a dönüşünde Türk sefaretine giderek görüşmelerde bulundu.⁷⁵

6. Sayda Ziyareti

Lübnan ziyaretinin dördüncü gününde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, beraberinde bulunan Lübnan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve diğer heyetle birlikte Sayda'yı ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan'ın güneyine giden yollar üzerindeki köy ve kasabalarda olduğu gibi Sayda şehrinde de büyük tezahüratla karşılandı.⁷⁶

Sayda'da Belediye tarafından şerefine verilen öğle ziyafetinin sonunda Belediye Başkanı'nın günün anlam ve önemini belirttiği konuşması şöyleydi:

"Bütün tarihi boyunca mütecavizlere ve düşmanlara karşı dalma kapılarını kapamış ve kendisini müdafaa etmiş olan Sayda, ziyarete gelen dostlarına her zaman yalnız kapılarını değil, kalbini de açık bulundurmıştır. Bugün de asrımızın kalkınmasında öncülük eden, en büyük insanlardan birini arasında görmekte bahtiyardır. Türkiye'nin kalkınmasında Atatürk önderlik etmişti. Siz ise büyük kahramanın en yakın arkadaşı ve desteği idiniz. Sayda şehri size hoş geldiniz der".⁷⁷

⁷² "Bayar Bugün Dönüyor", Cumhuriyet, 22 Haziran 1955, Sayı: 11099, s.1,7.

⁷³ "Bayar'a Trablusşam Fahri Hemşeriliği Verildi", Cumhuriyet, 19 Haziran 1955, Sayı: 11096, s.1,7.

⁷⁴ "Celal Bayar Trablus Fahri Hemşehrisi", Akşam, 19 Haziran 1955, No:13187, s.2.

⁷⁵ "Bayar Dün Trablusşam'ı Ziyaret Etti", Milliyet, Sayı:1828, s.3;"Bayar'a Trablusşam Fahri Hemşeriliği Verildi", Cumhuriyet, 19 Haziran 1955, Sayı: 11096, s.1,7.

⁷⁶ "Bayar'ın Lübnan'daki Ziyaretleri", Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı: 11097, s.1,7.

⁷⁷ "Bayar'a Sayda'da Tezahürat Yapıldı", Milliyet, 20 Haziran 1955, Sayı: 1829, s.1.

Belediye Başkanı'ndan sonra konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar şunları söyledi:

“Umumi surette söylüyorum bizler Türk ve Arap bu mıntıkada sakin olanlar, başka milletlerden hiçbir suretle geri değiliz. Bizim zekâmız ve kabiliyetlerimiz vardır. Fakat yapacağımız birçok işlerde mevcuttur. Çalışmalıyız. Kültür ve fen hiçbir kimsenin inhisarı altında değildir. Nereden gelirse gelsin onu kendimize mal etmeliyiz. Memleketlerimizi mamur, milletlerimizi müreffeh yapmalıyız. Dünyanın bu derece kısıldığı ve fikir cereyanlarının bu derece kuvvetlendiği bu devirde hiçbir millet kendi bu'd-u mücerredinde kalıp yaşayamaz. Umumi seyri takip etmek mecburiyetindeyiz. Biz Türkler bu fikirdeyiz ve biliyorum ki siz Lübnanlı kardeşlerimiz de bizimle berabersiniz”. Bayar, Saydalılara hitaben kendisini büyük bir muhabbetle karşıladıklarını, kendisinin de Türk milletinin muhabbetini getirdiğini söyleyerek konuşmasını “Kardeş Lübnan mesud, müreffeh, payidar olsun” cümleleriyle bitirdi.⁷⁸

Sayda Belediye Başkanı da şehri ziyareti münasebetiyle altından yapılmış bir levha hediye etti. Bu levhanın bir tarafına Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Sayda'yı ziyaret tarihi nakşedildi diğer tarafına da kabartma olarak tarihi bir menkıbenin kahramanları resmedildi. Sayda milletvekili Kenan Bey, çok kıymetli tarihi bir koleksiyon hediye etti. Aynı günün akşamı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan Cumhurbaşkanı ile beraber yemek yedi.⁷⁹

7. Duhur El Şuheyf Ziyareti

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ziyaretinin altıncı günü Lübnan Cumhurbaşkanıyla birlikte Lübnan Başbakan yardımcısı ve İç İşleri Bakanı Gabriel Mur'un şereflerine ziyafet vereceği Duhur El Şuheyf'e gitti. Bayar, yol boyunca halkın coşkun tezahüratı ile karşılaştı. Defalarca arabasını durdurarak halkın sevgi gösterilerine teşekkürlerini bildirdi. Duhur El Şuheyf'de başta belediye başkanı olmak üzere kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandı.⁸⁰

Duhur El Şuheyf Belediye Başkanı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyareti münasebetiyle bir konuşma yaparak hazırlanan bir anıtın Celal Bayar tarafından açılmasını rica etti. Bu anıt Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Lübnan'ı resmi ziyareti münasebetiyle Duhur El Şuheyf'de Belediye bahçesine dikildi. Anıtta Bayar'ın Lübnan'ı ziyaret tarihi de nakşedildi. Celal Bayar düzenlenen açılış merasiminde kurdeleyi keserek şöyle dedi: *“Bana hayatımın en müstesna günlerinden birini yaşıyorsunuz sizlere karşı en derin hisleri duymaktayım”*.⁸¹

C. CELAL BAYAR'IN TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, 16 Haziran'da başlayan resmi ziyareti 22 Haziran'da beraberindeki heyetin askeri uçakla Adana'ya gelmesiyle son buldu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Adana havaalanında milletvekilleri, vali, generaller, vilayet ve belediye erkânı, siyasi parti temsilcileri, basın mensupları ve binlerce vatandaş tarafından karşılandı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Anavatan topraklarına ayak basışı 21 pare top atışı ile selamlandı.⁸²

⁷⁸ “Bayar'ın Lübnan'daki Ziyaretleri”, Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı: 11097, s.1,7.

⁷⁹ “Irak Velihtı Dün Beyrut'a Geldi”, Akşam, 20 Haziran 1955, No:13188, s.1.; “Bayar'ın Lübnan'daki Ziyaretleri”, Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı: 11097, s.1,7.

⁸⁰ “Bayar'ın Lübnan'da Dünkü Ziyaretleri”, Milliyet, 22 Haziran 1955, Sayı:1831, s.1, 7.

⁸¹ “Bayar Bugün Dönüyor”, Cumhuriyet, 22 Haziran 1955, Sayı: 11099, s.1,7.

⁸² “Bayar Lübnan'dan Yurda Avdet Etti”, Milliyet, 23 Haziran 1955, Sayı:1832, s.1.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Lübnan ziyaretinden döndükten sonra Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'a şu telgrafi gönderdi:

"Güzel memleketinizden zihnim ve kalbim silinmez dostluk hatıralarıyla dolu olarak ayrıldım. Lütufkâr misafirperverliğinizin samimiyet ve açık sözlülüğün tesiri altındayım. Lübnan ricalinden ve halkından gördüğüm dostluk ve yakınlıktan dolayı şahsını ve memleketim hesabına duyduğum bahtiyarlığı zatı devletlerine bir kere daha ifade etmek isterim. Lübnan- Türk dostluğunun artık karşılıklı teminat itası safhasını aşmış mesut bir inkişaf devresine girdiği hakkındaki kanaatim kardeş Lübnan'da geçirdiğim unutulmaz günler zarfında bir kat daha kuvvet bulmuştur. En derin teşekkürlerimle sarsılmaz dostluk hislerime itimat buyurmanın ve zarafetiyle hepimizi tezhir etmiş olan muhterem refikanıza derin hürmetlerimin iblağına delaletinizi rica ederim".⁸³

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Lübnan'ı resmi ziyaretleri sırasında Lübnan devlet adamlarıyla kültürel sahada yapılan temaslar sonucunda her iki ülke arasında sanat grupları ve talebe mübadelesi kararlaştırıldı. Demokrat Parti Hükümeti, Türkiye'de Türk Edebiyatı üzerinde ihtisas yapmak isteyen Lübnanlı talebeler için Celal Bayar adını taşıyan burslar ihdas etmeyi teklif etti. Ayrıca Lübnan hükümetinin de aynı mealde Camille Chamoun adı altında bir burs ihdas etmeyi kararlaştırdığı haber verildi.⁸⁴

Sonuç

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidine karşı batı ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla bir takım ittifaklar yaptı. Doğu sınırının 24 Şubat 1955'te Irak'la imzalanan Bağdat Paketi'yle korunması amaçlandı. Bu nedenle 1955 yılı birçok Ortadoğu ülkesine ziyaret düzenlendi. Ziyaretlerin amacı Bağdat Paketi doğrultusunda bölge ülkelerine barış mesajı vermek ve güvenlik şeridi oluşturmaktı. Celal Bayar'ın Lübnan ziyareti de bu doğrultuda gerçekleşti. Ziyaret 16-22 Haziran 1955 tarihleri arasında yapıldı. Lübnan ziyareti Türkiye'de geniş bir yankı uyandırdı. Basın aracılığıyla ziyaret programı detaylı bir şekilde günbegün okuyucuya aktarıldı.

Lübnan'da ziyaret esnasında herhangi bir sorun yaşanmaması için Lübnanlı yetkililer tarafından geniş güvenlik önlemleri alındı. Baalbek, Bahamdun, Zahle, Sayda, Trablusşam, Beyrut ve Duhur El Şuheyri'e resmi ziyaretler düzenlendi. Ziyaret edilen her yerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar halkın büyük coşku ve sevgi gösterileriyle karşılaştı. Resmi makamlar tarafından da gittiği her yerde sıcak ve samimi bir şekilde ağırlandık kendisine çeşitli hediyeler takdim edildi. Ziyaret edilen bütün yerlerde karşılıklı konuşmalar yapılarak Türkiye-Lübnan dostluğuna vurgu yapıldı.

1955 yılında Adnan Menderes'in ziyaretiyle başlayan süreç Camille Chamoun'un Türkiye ziyareti ve Celal Bayar'ın Lübnan ziyaretiyle devam etti. Türkiye'nin batı yanlısı politika izlemesi, Kıbrıs meselesi, Lübnan'ın ve Türkiye'nin kendi iç meseleleri gibi nedenlerden dolayı ilişkiler istenen düzeyde gelişmedi.

⁸³ "Cumhur Reisi Dün Lübnan'dan Anavatan'a Döndü", Cumhuriyet, 23 Haziran 1955, Sayı: 11100, s.7.

⁸⁴ "Cumhur Reisi Dün Lübnan'dan Anavatan'a Döndü", Cumhuriyet, 23 Haziran 1955, Sayı: 11100, s.7.

Ekler

EK 1: Cumhuriyet, 17 Haziran 1955, Sayı:11094.

EK 2: Cumhuriyet, 18 Haziran 1955, Sayı:11095.

EK 3: Cumhuriyet, 19 Haziran 1955, Sayı:11096.

Trablusşam sokaklarında Cumhur Reisi Celâl Ba yarın alkıştayanlar

EK 4: Cumhuriyet, 19 Haziran 1955, Sayı:11096.

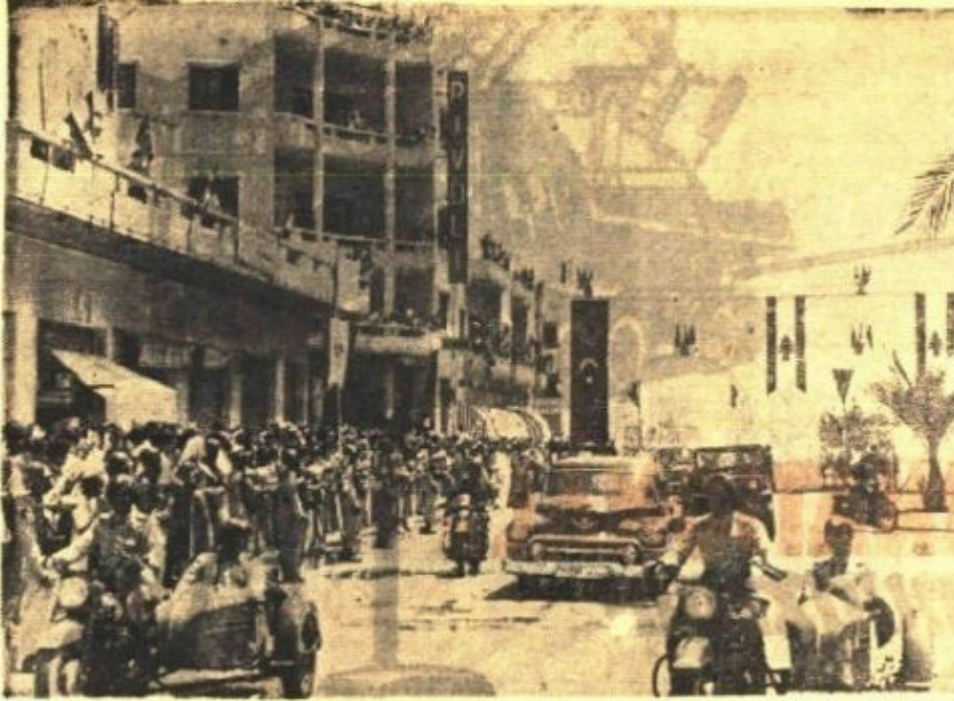

Beyrutta yapılan kabul resminde Cumhur Reisi Celâl Ba yar ve Lübnanlı davetliler

EK 5: Milliyet , 20 Haziran 1955, Sayı:1829.

EK 6: Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı:11097.

Cumhur Başkanımıza bindiği otomobil, tıklarla süslü caddelerden Trablusgama gicerken

EK 7: Cumhuriyet, 20 Haziran 1955, Sayı:11097.

EK 8: Milliyet, 21 Haziran 1955, Sayı: 1830.

EK 9: Cumhuriyet, 23 Haziran 1955, Sayı: 11100.

EK 10: Cumhuriyet, 23 Haziran 1955, Sayı: 11100.

Kaynakça

1. Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.1.0.0./1.8.20.
BCA, 30.18.1.2./140.70.3.

2. Süreli Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Milliyet
Resmi Gazete
Son Posta
Tan
Tanin
Ulus
Vakit

3. Telif Eserler

- Andırırbu, Rüveyda, (2022), "Lübnan Hükümeti'nin Güvenlik Sorununa Dönüşen Filistinli ve Suriyeli Mülteciler", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 1, s.244-256.
- Armaoğlu, Fahir, (2015), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arslan, Merve, (2019), *Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Atacan, Fulya, (2004), "Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan", Yay. Haz. Fulya Atacan, *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.283-310.
- Ayhan, İsmail, (2014), Demokrat Parti Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları Ve Bu Ziyaretlerin Türk Basınına Yansımaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Bağlıoğlu, Ahmet, (2008), "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, s.13-36.
- Balcıoğlu, Mustafa, (2011), Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.411-515.
- Bilge, Mustafa L., (2003), "Lübnan" *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, 27. Cilt, Ankara, s.244-247.
- Buzpınar, Şit Tufan, (2003), " Lübnan-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27. Cilt, Ankara, s.248-254.
- Çıyan, Hakkı Yılmaz, (2007), *Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Fırat, Melek, Kürkçüoğlu, Ömer,(2019), "Ortadoğu'yla İlişkiler", Edit. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kuruluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.615-635.
- Karpat, Kemal H.,(2020),*Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul:Timaş Yayınları.

- Kılınçkaya, M. Derviş, (2008), *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğu ve Suriye*, Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kor, Zahide Tuba, (2009), *Ortadoğu'nun Aynası Lübnan*, İstanbul: Gümüş Ofset.
- Pehlivanoğlu, A. Öner, (2004), *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Sander, Oral, (2020), *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Turp, Muharrem, (2018), "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/37, s.677-714.
- Turp, Muharrem, (2024), "Lübnan Cumhurbaşkanı Bişara El-Huri'nin Türkiye Ziyareti (19-28 Haziran 1946)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, s.105-122.
- Uçarol, Rifat, (2015), *Siyasi Tarih (1789-2014)*, İstanbul:Der Yayınları.
- Umar, Ömer Osman, (2004), *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, Hasan, (2016), "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", *Birey ve Toplum*, Cilt:6, Sayı:12, s.203-232.

4. Dijital Kaynaklar

Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 15.09.2023.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MİLLİYETÇİLİK İDEOLOJİSİNİN YÜKSELİŞİ: TÜRK MİLLİYETÇİLER DERNEĞİ'NİN AFYON ŞUBESİ VE *TÜRKELİ* DERGİSİ

THE RISE OF NATIONALISM IDEOLOGY IN ANATOLIA DURING
THE DEMOCRATIC PARTY ERA: AFYON BRANCH OF THE TURKISH
NATIONALISTS ASSOCIATION AND *TÜRKELİ* MAGAZINE

Özlem SEYHAN*

Geliş Tarihi/Received:02.04.2024

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

SEYHAN, Özlem, (2024), "Demokrat Parti Döneminde Anadolu'da Milliyetçilik İdeolojisinin Yükselişi: Türk Milliyetçiler Derneği'nin Afyon Şubesi ve *Türkeli* Dergisi", *Belgi Dergisi*, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 169-192.

Öz

Fransız İhtilalinin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik Osmanlı Devleti'ni derinden sarsmış, azınlıkların kurduğu cemiyetlerin ayrılıkçı faaliyetlerine karşı Türk milliyetçiliğini savunan dernekler de devleti kurtarmak idealiyle harekete geçmiştir. Nitekim Millî Mücadele'nin zafere ulaşmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında milliyetçilik fikri son derece etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocakları Türk milliyetçiliğinin liderliğini yapmış, Ocak 1931 yılında kapatılınca milliyetçilik adeta teşkilatsız kalmıştır. Bu durum tek parti döneminin sona ermesi ve Demokrat Parti'nin Türkiye'nin siyasi hayatında etkin olmasıyla değişmiştir. Mevcut hürriyet ortamından yararlanan birçok dernek ve basın yayın organı faaliyete başlamıştır. Türk Milliyetçiler Derneği de 1951 yılında Türk milliyetçilerini tek çatı altında toplamak gayesiyle harekete geçmiştir. Nitekim kısa süre içerisinde amacına büyük oranda ulaşarak Türkiye'nin neredeyse bütün bölgelerinde seksene yakın şube açmıştır. Afyon şubesi de bunlardan en önemlilerindedir. Dernek 1953 yılı başında kapatılmasına rağmen birçok faaliyete imza atmış, *Türkeli* dergisinin yayınlanmasıyla dernek ideolojisi ve güncel meselelere dair bakışı net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Öyle ki dergide çıkan köşe yazıları, şiirler, veciz sözler Türkiye'yi meşgul eden iç ve dış politikadaki sorunların anlaşılması açısından önemlidir. Bununla birlikte milliyetçi camianın bahsi geçen olaylara bakışı, çözüm önerileri ve gösterdikleri tepkiler dikkate değerdir. Bu bağlamda Kore savaşı, Kıbrıs'taki Türk varlığı ve adanın Yunanistan'a verilmesine dair girişimler, Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Türklerin yaşadıkları sosyal ve ekonomik sorunlar ve komünizm ideolojisi ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Komünizmle mücadele etmek için Türk Milliyetçiler Derneği'nin fikirlerini benimsemek gerektiği tavsiye edilmiştir. Bu çalışmada derneğin nizamnamesi, tamimleri ve yayın organları temel kaynak olarak kullanılmıştır. İhtiyaç halinde diğer eserlere de başvurulmuştur. Bu çalışma Türk milliyetçiliğinin Anadolu'da teşkilatlanmasına ve milliyetçiliğin reaksiyon halinde yükselmesine örnek oluşturması açısından literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İrkçılık, milliyetçilik, Turancılık, irtica, komünizm.*

* Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, akpinarr_ozlem@hotmail.com, (<https://orcid.org/0009-0002-0103-5072>).

Abstract

The nationalism that emerged under the influence of the French Revolution deeply shook the Ottoman Empire, and the associations defending Turkish nationalism against the separatist activities of the societies established by the minorities took action with the ideal of saving the state. As a matter of fact, the idea of nationalism was extremely effective in the victory of the War of Independence and the establishment of the Republic of Türkiye. In the first years of the Republic, Turkish Hearths led Turkish nationalism, but when the Hearth was closed in 1931, nationalism remained virtually unorganized. This situation changed with the end of the single-party period and the Democratic Party becoming active in Türkiye's political life. Many associations and media organizations, taking advantage of the current environment of freedom, have started their activities. The Turkish Nationalists Association also took action in 1951 with the aim of gathering Turkish nationalists under one roof. As a matter of fact, it has achieved its goal in a short time and opened nearly eighty branches in almost all regions of Türkiye. The Afyon branch is one of the most important of them. Although the association was closed at the beginning of 1953, it carried out many activities, and with the publication of the *Türkeli* magazine, the ideology of the association and its view on current issues were clearly revealed. So much so that the columns, poems, and aphorisms published in the magazine are important in terms of understanding the problems in domestic and foreign politics that occupy Türkiye. However, the nationalist community's view of the mentioned events, their solution suggestions, and their reactions are noteworthy. In this context, the Korean war, the Turkish presence in Cyprus and the attempts to give the island to Greece, the social and economic problems experienced by the Turks living in the Soviet Union, and the ideology of communism were examined in detail. It has been recommended that, in order to fight communism, it is necessary to adopt the ideas of the Turkish Nationalists Association. In this study, the association's regulations, circulars, and publications were used as the main sources. Other works were also consulted when necessary. This study aims to contribute to the literature by providing an example of the organization of Turkish nationalism in Anatolia and the rise of nationalism in reaction.

Keywords: *Communism, nationalism, racism, reactionism, Turanism.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun çok uluslu bir yapıya sahip olması ve dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımlarının imparatorluk sınırları içindeki etnik grupları isyana teşvik etmesi ile birlikte milliyetçilik bir ideoloji olarak Türk toplumunun karşına çıkmıştır. Başlangıçta dilde ve edebiyatta Türkçülük anlayışıyla ortaya çıkan milliyetçilik, isyanların akabinde bir tepki mahiyetini almıştır. Başka bir ifadeyle Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi ideolojilerin siyasal gelişmeler sonucunda gerçekçi çözümler üretmediğinin anlaşılması ve Osmanlı topraklarının yapılan savaşlarda kaybedilmesi üzerine Türk milliyetçiliği tutunacak son dal haline gelmiştir. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğinin sistemli bir program ve nizamname ile teşkilatlanmasında 1912 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimleri ile açılan Türk Ocaklarının etkisi büyüktür¹. Türk Ocaklarının öncesinde birçok farklı dernek kurulsada bunlar uzun ömürlü olmamış ve kapanmak durumunda kalmıştır. Ancak Türk Ocakları 1931 yılına kadar bazı kesintilere rağmen aktif faaliyetlerini sürmüştür, Millî Mücadeleye verdiği destekler dolayısıyla Cumhuriyet devrinde de devlet desteği görmüştür². Buna rağmen 1931 yılında yaşanan çok partili hayata geçiş denemesi, dünya ekonomik buhranı, Menemen Olayı ve bütün bunlarının yanında Türk Ocaklarında hükümete ve icraatlara karşı muhalif bir tavır takınılması, Türk Ocaklarının Atatürk'ün isteği ile feshedilmesine yol açmıştır³. Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından uzun yıllar milliyetçi hareket adeta teşkilattan mahrum kalmıştır. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı yıllarında milliyetçi basın, faaliyetlerine devam etse de dönemin dış politikası ve aktif tarafsızlık siyaseti iç meselelere yönelik tavrı da etkilemiştir. Nitekim 1944 yılındaki İrkçılık - Turancılık davasında bu durum milliyetçiler tarafından derinden hissedilmiştir⁴.

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile birlikte kısmen daha özgür bir ortamın oluşması ve İkinci Dünya Savaşının seyrinin netleşmesi üzerine hükümet dernek kurmak ve basın yayın faaliyetlerinde bulunma konusunda daha ılımlı bir tavır izlemeye başlamıştır. Bunda Demokrat Partinin fikirlerinin ve temsil ettiği ideolojinin payı gözden kaçırılmamalıdır. Öyle ki milliyetçi ve muhafazakâr bir tavır izleyen Demokrat Parti milliyetçi sağ cemiyetlerin desteğini almıştır. Bu ortam içerisinde 1945 yılından sonra birçok milliyetçi dernek kurulmuş ve faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunlardan Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Kültür Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı, Genç Türkler Cemiyeti ve Kültür Birliği Derneği bir araya gelerek Milliyetçilik Federasyonu'nu oluşturmuştur. 1950 yılında kurulan federasyon ilk kurultay toplantısını 1 Nisan 1951 tarihinde gerçekleştirmiştir⁵. Toplantıda alınan en önemli karar ise bu milliyetçi cemiyetlerin tek bir çatı altında birleştirilmesidir. Hazırlanan Nizamname ile Türk Milliyetçiler Derneği kurulmuş ve bahsi geçen milliyetçi dernekler kendi istekleriyle bu derneğe dâhil olmuşlardır. Nizamnameye göre ilk kurultay toplanana kadar geçici idare heyeti seçilmiş, bahsi geçen derneklerin bütün mallarının Türk Milliyetçiler Derneğine aktarılmasına ve üyelerin yine aynı şekilde yeni derneğe katılmasına karar verilmiştir⁶. Toplantı sonucunda Milliyetçiler Federasyonu milliyetçileri birleştirme görevini yerine

¹ Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul 1994, s. 118.

² Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2014, S. 52, s. 296.

³ Mustafa Arıkan-Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2004, S. 15, s. 402.

⁴ Gökberk Yücel -Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 İrkçılık Turancılık Davası", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 26-30. (5-30)

⁵ Mehmet Ateşoğlu, "Türk Milliyetçiler Derneği I. Büyük Kurultay'ından İntibalar", *Türkeli*, 20 Ağustos 1952, S. 18, s. 1-3.

⁶ BCA. BÖKM. 30-1-0-0\123.784.2 \ 20.01.1953.

getirerek tarihi misyonunu tamamladığı gerekçesiyle feshedilmiştir⁷. Ankara Valiliğine yapılan başvurusunun kabulü ile Türk Milliyetçiler Derneği 13 Nisan 1951 tarihinde resmen kurulmuştur. Merkezi Ankara’da olan Türk Milliyetçiler Derneği, Türk milliyetçilerini aynı çatı altında birleştirme görevini yerine getirmek için faaliyetlerine hız vermiştir.

Türk Milliyetçiler Derneği nizamnamesinde derneğin amacı “Allah, vatan, tarih, dil, anane, sanat, aile, ahlak, hürriyet ve millî mukaddesat esaslarına dayanan Türk Milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurları muhafaza etmek ve bütün milliyetçileri teşkilatlandırmaktır⁸.” Derneğin herhangi bir siyasi parti ile ilişkisinin olmadığı bilhassa vurgulanmıştır. Ancak tam manasıyla partiler üstü bir konuma eriştiğini söylemek de mümkün değildir. Türk milliyetçiliğini korumak ve destelemek üzere yola çıkan dernek faaliyetlerinde Türkiye’nin güncel meselelerine özel bir yer vermiştir. Kore Savaşı, komünizmle mücadele, dış Türklerin mevcut durumu, Nazım Hikmet’in affının istenmesi, İstanbul’un fethinin yıldönümü ve Ayasofya’nın yeniden camiye çevrilmesi, 3 Mayıs Türkçülük günü kutlamaları derneğin temel faaliyetlerini belirlemiştir. Derneğin bu çalışmaları, yayınladığı beyannameler ve millî meseleler karşısında gösterdiği tavır, ırkçılık ve irtica eleştirilerini beraberinde getirmiştir.

Devletin temel taşı olan inkılâplara ve bilhassa laik devlet anlayışına yönelik ithamlar, birçok aydın ve devlet adamının komünistlik ve hatta vatan hainliğiyle suçlanması, basın yayın organlarının sert üslup derneğin kapanış sürecini adeta hızlandırmıştır⁹. Bu gelişmelerle birlikte 22 Kasım 1952 tarihinde Malatya’da Ahmet Emin Yalman’a düzenlenen suikast¹⁰ ile Türk Milliyetçiler Derneği tartışmaların odak noktası haline gelmiştir¹¹. Öyle ki suikastı düzenleyen Hüseyin Üzmez’in ve suikast planında dâhili bulunan bazı kişilerin Türk Milliyetçiler Derneği ile bağlantısının olduğunun anlaşılması üzerine dernek hakkında tahkikat başlatılmıştır. Ancak dernek bahsi geçen kişilerle ve olaylarla herhangi bir bağlantısı olmadığını her fırsatta dile getirerek eleştirileri reddetse de¹² Türk Milliyetçiler Derneği ile siyasi irade arasındaki ilişkiler gergin bir vaziyet almıştır. Bunda derneğin yaptığı açıklamalarda ve yayınlarında bariz bir şekilde “onlar ve biz” şeklinde ifadeler kullanması ve kendi fikri dışındakileri açıkça itham etmesi Demokrat Parti saflarında hoş karşılanmamıştır. Ayrıca derneğin siyasi bir hüviyet almasından duyulan endişe de kapatma kararını etkilemiştir¹³. Nitekim ilk olarak alınan tedbirli kapatma kararıyla 22 Ocak 1953 gecesi derneğin 76 ayrı şubesine polis baskını yapılmış, şubelerin ve genel merkezin evraklarına el konularak faaliyetleri durdurulmuştur. Daha sonra açılan temelli kapatma davasında dernek feshedilmiştir¹⁴. Ayrıca ırkçılık ve irtica iddiaları ile gündeme gelen derneğin kapatılma gerekçesinin siyasetle uğraşmak olması son derece dikkat çekici bir durumdur. Bu da derneğin siyasal bir rakip, partizan bir grup olarak değerlendirildiğinin göstergesidir¹⁵.

Türk Milliyetçiler Derneği faaliyet gösterdiği yaklaşık üç yıl içerisinde geniş bir kitleye hitap etmiş ve beklenenin çok üstünde bir taraftar toplamıştır. Öyle ki Türkiye’nin en ücra

⁷ *Türk Milliyetçiler Derneği Tüzüğü*, Ankara 1951, s. 13.

⁸ Mehmet Aygen, “Türk Milliyetçileri Teşkilatlanırken”, *Türkelî*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 2.

⁹ Necmeddin Sefercioğlu, “Türk Milliyetçiler Derneği”, *Türk Yurdu*, Eylül 2011, Yıl 100, Sayı 289.

¹⁰ BCA. BÖKM. 30-1-0-0\18.104.48 \ 01.12.1952.

¹¹ *Vatan*, 23 Kasım 1952, s. 1.

¹² “Türk Milletine Beyanname”, *Mefkûre*, 20 Aralık 1952, S. 30, s. 4.

¹³ Necmettin Sefercioğlu, *Türk Milliyetçiler Derneği ve Kapatılış Davası*, Bilgeoğuz Yayınları, 2012, s. 43-46.

¹⁴ Abdulazim Şimşek, *Komünistin Eşkâli Türkiye’de Antikomünizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 288-290.

¹⁵ Murat Kılıç, “Allah, Vatan, Soy Millî Mukaddesat” *Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

köşelerinde dahi toplamda 76 şube açmayı başarmıştır. Bunlardan biri de Afyon şubesidir. Afyon şubesi çıkardığı *Türkelî* dergisi ile derneğin sesi olma özelliğini sürdürürken Anadolu'da milliyetçilik ideolojisinin yükselmesine de vesile olmuştur.

A. Afyon Türk Milliyetçiler Derneği'nin Faaliyetleri

Afyon şubesinin açılışına dair en eski bilgi 27 Ekim 1951 tarihine ait *Mefkûre* dergisinde yer almaktadır. Afyon'da açılan Türk Milliyetçiler Derneği'nin başkanı ve kurucusu lise müdürü Tahsin Burdurlu'dur¹⁶. Afyon şubesi diğer merkezlerde olduğu gibi Umumi Merkezin belirlediği tamim ve kurallara uymakla mükellef tutulmuştur. İç yönetmelik esasları maddi imkânsızlıklar nedeniyle kitapçık olarak basılmadan önce şubelere gönderilen mektuplarda derneğin temel işleyiş esasları belirlenmiştir. Buna göre Umumi Merkezden ve İdare Heyetinden izin alınmadan miting ve gösteri yapılmamalıdır. Derneğin siyaset dışı bir kurum olduğu dikkate alınarak toplantılarda siyasi söylemlere ve propagandalara fırsat verilmemelidir. Bütün siyasi partilere eşit mesafede ve saygılı davranılmalıdır. Şubelerin kendi muhitinde yapılan din aleyhtarlığı ve dinsizlik telkinleriyle fikren mücadele edilmelidir. Aynı zamanda din adı altında yapılan tarikatçılık ve mezhepçilik gibi halkı parçalamaya yönelik girişimleri önlemek için ilmî çalışmalar desteklenmelidir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesine uygun hareket edilerek kimsenin din, dil, ırk, cinsiyet ve düşünceleri nedeniyle zarar görmesine fırsat verilmemelidir. Bu eşitlik ve özgürlük anlayışından hareketle milletin millî değerlerine zarar verecek ve ırkçılık fikrini destekleyen her türlü ideolojiye fikren karşı konulmalıdır. Bu maddeye rağmen derneğin yayın organı olan *Türkelî*'nde ırkçılığa varan fikirlerin savunulduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Dernek, komünizm ve benzeri fikirlere karşı milliyetçiliği benimseyerek sömürgeci ideallere karşı adeta savaş açmıştır. Bütün milletin bağımsızlığına kavuşması dünyadaki huzur ve sükûnun sağlanmasında önemli bir basamak olarak görmüştür. Bilhassa Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunan Türk milletlerinin hürriyet ve istiklale kavuşması gerektiği vurgulanmıştır. Türk kültürünün bütün Türk devletlerinde ve boylarında bölünmez bir bütün olduğu anlayışı benimsenmiştir. Tamimde yer verilen bu unsurların yanında Türkiye'deki sol kesimin milliyetçilik aleyhtarı bir tavır takındığı ve basın yayın aracılığıyla sık sık Türk Milliyetçiler Derneği'ne yönelik karalama kampanyalarının yürütüldüğü ifade edilerek programlı ve istişareli bir şekilde bahsi geçen eleştirilere cevap verilmesi ricasında bulunulmuştur. Türk Milliyetçiler Derneği Genel Başkanı Haluk Karamağaralı imzasıyla gönderilen tamim ile Afyon şubesi temsilcileri Kasım ayında yapılacak olan genel merkezin toplantısına davet edilmiştir¹⁷.

Bu esaslar üzerine faaliyet göstermeye başlayan Afyon şubesi umumi heyet toplantısını Aralık 1952 tarihinde gerçekleştirmiştir. 28 Aralık 1951'de Çarşamba günü saat 15.00'da Öğretmenler Birliği Lokali salonunda yapılan gizli seçimlerle kurucu heyet belirlenmiştir. İdare Heyeti Başkanı, Tahsin Burdurlu, Kâtip Metin Kanıpak, Muhasip Dr. Sadettin Aygen, üyeler Hüseyin Mollaoğlu ve Yusuf Dağpınar olmuştur. Yedek üyeliklere Nurettin Aşkan, İsmail Özalp, Ali Keskin getirilmiştir. Murakabe Heyetine Lütfi Bozkurt, Tefvik Erkal, Hayri Özyar seçilmiştir. Haysiyet Divanına Gündüz Kaynak, Muzaffer Göksel, İzzet Yeşilay, Seyfi Özçoban, Kemal Göçmen ve İsmail Yılmaz getirilmiştir. Genel Kongre temsilciliğine Seyfi Özçoban, Lütfi Bozkurt, Hüseyin Mollaoğlu, Dr. Mehmet Sadettin Aygen, İzzet Yeşilay, İsmail Bıdık seçilmiştir¹⁸. Seçimlerin ardından istek ve dileklere dair tartışmalar yapılmış ve bazı kararlar alınmıştır. Buna göre öncelikli olarak bir idarehane

¹⁶ *Mefkûre*, 27 Ekim 1951, s. 2.

¹⁷ "Umumi Merkezin Şubelere Gönderdiği Tamimler", *Mefkûre*, 17 Kasım 1951, S. 5, s. 1-2.

¹⁸ "Haberler", *Türkelî*, 5 Aralık 1951, S. 1, s. 8.

temin edilecektir. Dernekte konserler verilmesi, konferanslar düzenlenmesi, Türk büyüklerini anma günlerinin tertiplenmesi ve üye sayısının arttırılması için çalışmalar yapılacaktır. Bu faaliyetlerin başarı ile yürütülmesi için derneğe bir gelir kaynağı bulunması gerekli görülmüştür. Planlanan programlar hakkında genel merkezin bilgilendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca derneğin fikirlerini yayacak bir mecmuaya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir¹⁹. Çok geçmeden Dr. Sadettin Aygen tarafından Afyon'da mahalli bir ülkü mecmuasının yayına başladığı haberi verilmiştir. Adı *Türkeli* olan bu mecmuanın on beş günde bir çıkacağı duyurulmuştur²⁰. Yukarıda bahsi geçen ilkeler üzerine çalışmalara başlayan Afyon şubesi daha sonra Türk Milliyetçiler Derneğinin Ana Nizamnamesine tabii olmuştur. Derneğin işleyişi, teşkilatı ve Umumi Heyet toplantısının kaideleri belirtilmiştir. Buna göre şube Umumi Heyetleri şubeye kayıtlı azalardan müteşekkildir. Toplantılar yılda bir kere Kasım ayında yapılır. Umumi Heyet toplantısının yeri ve tarihi en az üç gün önce ilan edilmelidir. Kongre asil azaların yarısından bir fazlasının katılımı ile açılır. Gerekli sayıya ulaşılamazsa kongre başka bir tarihe ertelenir ve ikinci toplantıda mevcut katılım ile çalışmalara başlanır. Umumi Heyet kendisine bir kongre başkanı, bir başkan vekili, iki kâtip ve iki yedek kâtip seçilir. Umumi Heyet toplantısı tutanağına başkanlık divanı seçimi, faaliyet raporu, hesap bilançosu, murakabe heyeti raporu, bütçenin tasdiki ve dileklerin yer alması zorunludur. Şube başkanı şubeyi temsil eder, mühür ve imza hakkına sahiptir²¹. Nizamname dernek teşkilatını belirleyip, programları sistematik bir hâle sokmuştur.

Afyon Türk Milliyetçiler Derneği'nde gerçekleştirilen ilk faaliyet Namık Kemal'i anma günüdür. Afyon şubesi Lise Kültür Kolu ile birlikte 19 Aralık 1951 tarihinde Namık Kemal'i anma töreni düzenlemiştir. Açılış konuşmasının ardından koro millî marşlar okumuştur. Daha sonra Yaşar Aksoy, Uluğ Çerçel, Nuri Demirayak, Özdemir Karababa, Ayhan Karlıdağ gibi isimler Namık Kemal hakkından konuşmalar yapmışlardır. Ardından Afyon şube başkanı Tahsin Burdurlu "1'e 10" şiiirini seslendirmiştir. Öğrenciler tarafından sahnelenen *Vatan Piyesi* ise büyük bir ilgi ile seyredilmiş ve takdir toplamıştır. Sahne arasında öğretmen Cahide Evrenol Namık Kemal'in murabbaından parçalar okumuştur. Büyük bir coşku ile sona eren program seyircilerin beğenisini kazanmıştır²².

Türk Milliyetçiler Derneği Afyon şubesi anma programlarına 9 Ocak 1952 tarihinde saat 14.00'da yapılan Mehmet Akif günü ile devam etmiştir. Lise konferans salonunda gerçekleşen etkinlikler Tahsin Burdurlu'nun yaptığı açılış konuşması ile başlamıştır. Hep birlikte coşku ile okunan İstiklal Marşı'nın ardından öğretmen Tahsin Tandırlı, Mehmet Akif'in hayatını, öğretmen Cahide Evrenol edebi şahsiyetini, öğretmen Tayyar Ataman Akif'in milliyet ve din görüşünü anlatan konuşmalar yapmıştır. Ardından sahneye gelen öğretmen Davut Zeki Akpınar, Akif'e ait hatıralarından bahsetmiştir. Program okunan coşkulu şiiirler eşliğinde sona ermiştir²³.

Anma programlarının yanında Afyon lisesinde okuyan Bolvadinli gençler tarafından Bolvadin'de Türk Milliyetçiler Derneği Afyon şubesi ve Bolvadin Gençlik Spor Kulübü yararına bir müsamere de verilmiştir. Seçkin bir davetli kitlesinin katıldığı müsamerelerde başarılı temsiller yapılmıştır²⁴. Afyon şubesinde yapılan bir diğer etkinlik ise Kore şehitleri

¹⁹ "Afyon Şubesi Umumi Heyet Toplantısı", *Mefkûre*, 8 Aralık 1951, S. 8, s. 2

²⁰ "Yeni Ülkü Mecmuaları", *Mefkûre*, 22 Aralık 1951, S. 10, s. 1.

²¹ "Türk Milliyetçiler Derneği Ana Nizamnamesi", *Türkeli*, 18 Aralık 1951, S. 2, s. 7-8.

²² "Afyon Şubemizde Namık Kemal ve Mehmet Akif Anıldı", *Mefkûre*, 19 Ocak 1952, s. 2.

²³ Özcan Özdemir İstiklal Marşını, Orhan Hondu Çanakkale'yi, E. Tandırlı Bülbül'ü, Yaşar Aksoy Mahalle Kahvesini, Özdemir Karababa Cenk Şarkısını okumuştur. "Afyon Şubemizde Namık Kemal ve Mehmet Akif Anıldı", *Mefkûre*, 19 Ocak 1952, s. 2.

²⁴ "Haberler", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 8.

Demokrat Parti Döneminde Anadolu'da Milliyetçilik İdeolojisinin Yükselişi: Türk Milliyetçiler Derneği'nin Afyon Şubesi ve *Türkeli* Dergisi

için okutulan mevlittir. 20 Ocak Pazar günü öğle namazının ardından Gedik Ahmet Paşa Camiinde gerçekleşen programda mevlidi Hafız Bekir Sıtkı Sencer, Hafız Osman, Hafız Abdullah ve Hafız Cemal okumuştur. Programda mevlit şekeri, gül suyu ikram edilmiş ve mevlitten önce Bekir Gümüş bir vaaz vermiştir²⁵.

Afyon Türk Milliyetçiler Derneğinin millet ve vatana hizmet düsturuyla gerçekleştirdiği bu faaliyetler milliyetçi camia tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Ancak derneğin fikirleri ve faaliyetleri esnasındaki konuşmalar eleştirilerin odağı haline gelmeye başlamıştır. Öyle ki Afyon'da çıkan *Kocatepe* gazetesi, derneği eleştiren yayınlar yapmıştır. Ciddi tartışmalara yol açan bu gazete yazıları nedeniyle Afyon şubesi mahkemeye müracaat etmiştir. Davanın Akşehir Ağır Ceza Mahkemesinde görüleceği kamuoyuna duyurulmuştur²⁶.

Türk Milliyetçiler Derneğinin Afyon şubesi faaliyet gösterdiği kısa dönem içerisinde birçok önemli çalışmaya imza atmış ve üye sayısını arttırmayı başarmıştır. Bunda derneğin sözcüsü ve temsilcisi mahiyeti taşıyan *Türkeli* mecmuasının önemli bir payının olduğu açıktır. Öyle ki *Türkeli*'nde milliyetçilik anlayışı ve millî meselelere karşı bakışı net bir şekilde ifade edilmiştir. Gençlerin dernek çatısı altında birleşmesi millî menfaatler doğrultusunda çalışması teşvik edilmiştir. Ayrıca son derece coşkulu bir dil kullanılması, şiirlerde ve köşe yazılarında kahramanlık hikâyelerine yer verilmesi gençlerin ilgisini çekmiştir. Taze, dinamik, coşkun bir hareket olarak Türk Milliyetçiler derneği Anadolu'da çok kısa bir süre içerisinde etkinlik kazanarak gençlerin uğrak yeri olmuştur.

B. *Türkeli* Dergisi

Türkeli dergisi ilk sayısını 5 Aralık 1951 tarihinde çıkarmıştır. "Türk Milliyetçiler Derneği Afyon Şubesinin organıdır" ibaresinin yer aldığı derginin, sahibi ve yazı işleri müdürü Dr. Mehmet Sadettin Aygen'dir. Adres olarak Uzunçarşı numara 52 gösterilmiştir. Posta Kodu ise 22'dir. *Türkeli*'nin on beş günde bir çıkacağı, gayri siyasi ve milliyetçi bir dergi olduğu ilk sayıdan itibaren dile getirilmiştir. Afyon Yeni Matbaa'da basılan mecmuanın yıllık abone ücreti 250 kuruş, altı aylık abone ücreti 125 kuruştur²⁷. Her bir nüsha ayrı olarak 10 kuruşa satılmıştır. Hemen her sayıda derginin dış kapağında farklı bir şiir ya da resim yayınlanmıştır. Komünizme karşıtlık ideolojisiyle yola çıkan dergi ikinci sayısında Amerika'da *Manchester Union Leader* gazetesinde çıkan bir resmi okuyucu ile paylaşmıştır. Resimde komünizmin Rus halkı üzerine inen bir pençe olduğu; esaret, makinalı tüfekler, tahşit kampı, propaganda ve korku ile ayakta durduğu ifade edilmiştir²⁸. Derginin altıncı sayısından itibaren sıklıkla bir tepenin üzerinde gökyüzüne doğru uluyan bir kurt ve üzerinde ay yıldız çizimi kullanılmıştır²⁹. Derginin on üçüncü sayısında ise yine kara kalem çizimi olan bir Türk savaştığı elinde kılıç ve kalkanı ile resmedilmiştir. Resmin yanında Mehmet Emin Yurdakul'un *Yaranın Kitabı* şiirine yer verilmiştir. Aynı resim on altıncı sayıda *Kür Şad* şiiri ile birlikte yayımlanmıştır. Derginin on sekizinci sayısında ise Türk Milliyetçiler Derneği'nin I. Kurultay'ına katılan delegelerin bir fotoğrafı vardır. Bu sayı diğerlerinden farklı olarak 18 sayfadır. Kurultay'da görüşülen konular, alınan kararlar ve toplantının seyri ayrıntılı olacak anlatılmıştır. Derginin 5 Eylül 1952 tarihinde yayınlanan on dokuzuncu nüshası ise Rıza Nur özel sayısı olarak çıkmıştır. Dış kapakta Rıza Nur'a ait portreye yer verilmiştir. İçerik tamamen Rıza Nur'a ayrılmıştır. Toplamda 16 sayfadır³⁰. *Türkeli*'nin 5 Ekim 1952 tarihli

²⁵ "Şubelerimizden Haberler", *Mefkûre*, 2 Şubat 1952, s. 2.

²⁶ "Dernek Haberleri", *Mefkûre*, 15 Mart 1952, S. 21, s. 2.

²⁷ *Türkeli*, 5 Aralık 1951, S. 1, s. 1.

²⁸ *Türkeli*, 18 Aralık 1951, S. 2.

²⁹ *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 6.

³⁰ *Türkeli*, 5 Eylül 1952, S. 19.

yirmi birinci sayısının dış kapağında Çanakkale abidesinin bir resmi yayınlanmıştır. Yirmi ikinci sayısında ise Ziya Gökalp'in karakalemle çizilen bir portresi vardır³¹. Yirmi üçüncü sayısının dış kapağında 1877-1878 yıllarında Erzurum'da Ruslara karşı verilen mücadeleyi temsil eden bir resim okuyucu ile buluşturulmuştur. Bu mücadelenin halen devam ettiği notu düşünmüştür. 20 Kasım 1952 tarihli yirmi dördüncü sayının dış kapağında ise Atatürk resmi, yine aynı şekilde yirmi beşinci sayıda Namık Kemal'in, yirmi yedinci sayıda Mehmet Akif Ersoy'un resimlerine yer verilmiştir. İstisnasız bütün sayılarda dış kapakta portresi yayınlanan kişilerin hayatı, karakteri ve Türk tarihi açısından önemi anlatılmıştır. Resim, portre ya da şiir olmayan sayıların dış kapaklarında ise içindekiler bölümü yer almıştır. Ayrıca dergide kitap tanıtımları yapılmış, okuyucu ve yazarlarla iletişime geçilerek gelecek sayıda yayınlanacak yazılar hakkında bilgiler verilmiştir. İlgili çekici yayınlarına rağmen *Türkeli* uzun ömürlü olamamış, derneğin kapatılma kararının alınması üzerine ikinci yılında 27. sayısı ile yayına son vermek durumunda kalmıştır. Dergi içeriğinde Türkiye'nin güncel meselelerine, tarihi olaylara, önemli isimlerin anma yazılarına, dernek haberlerine, şiirlere ve hiciv köşesine yer vermiştir³².

Türkeli dergisi ile Türk Milliyetçiler Derneği'nin ve Afyon Şubesinin fikirlerinin birbiriyle tam anlamıyla örtüştüğü malumdur. Bu nedenle Türk Milliyetçiler Derneği Afyon şubesi ve *Türkeli* dergisinin fikri yapısının birlikte değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

C. Türk Milliyetçiler Derneği ve *Türkeli* Dergisinin Fikrî Yapısı

1. Komünizmle Mücadele

Türk Milliyetçiler Derneğinin yayın organı olduğunu açıklayarak çalışmalarına başlayan *Türkeli* dergisi vatan sevgisinin, komünizm düşmanlığının, millî birlik ve beraberliğinin bir uzantısı ve millî vazifelerin ilk adımı olarak neşir faaliyetlerine başladığını duyurmuştur. Derginin temel hedefi Türk milletine hizmet etmek ve Türk gençlerini millî değerlerin korunması hakkında bilgilendirmektir. Aslında burada mevcut bir düşmanın varlığına dikkat çekilmiştir. Derneğin de derginin de en temel faaliyetleri komünizm aleyhtarlığı üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Meclis'te komünistlere ölüm cezası verilmesi için gerekli kanunun kabul edilmesi sevinçle karşılanarak, devletin ve hükümetin milliyetçilerle aynı çizgide yer aldığı ileri sürülmüştür. Hatta Türk milliyetçisi kimdir sorusunun cevabı aranırken komünizme düşman olan herkesin vatansever birer milliyetçi olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla komünizm destekçileri vatan ve millet düşmanı olarak nitelendirilmiştir. Türk Milliyetçiler Derneği'nin de milliyetçiliği teşkilatlandırmak ve Türk milletinin düşmanları ile mücadele etmek için kurulduğu her fırsatta vurgulanmıştır³³. Ancak bu mücadelenin fikri sahada verileceğinin de altı çizilmiştir. Dernek tüzüğünde yer alan Allah ve dine saygı duymak kutsal değerleri korumak ise yine komünizme karşı verilecek mücadelenin güç

³¹ *Türkeli*, 20 Ekim 1952, S. 22.

³² Mustafa Akalın, Faik Akça, Ayhan Aksu, M. Doğan Aslanbey, Mehmet Ateşoğlu, Mustafa Ateşoğlu, Nihal Atsız, Cahit Aydoğan, Mehmet Sadettin Aygen, Edip Ali Baki, Mehmet Bektaşoğlu, Bekir Berk, Said Bilgiç, Tahsin Burdurlu, K. Fedai Coşkun, Abdullah Demirel, Recep Demirkazık, Lütfi Ergün, Mustafa Ernam, Orhan Eroğlu, Fahri Ersavaş, Y. Niyazi Gençaydın, H. Fethi Gözler, M. Naim Güler, Mümtaz Gürsoy, Mustafa Z. Hızaloğlu, S. Ertürk Hocaoğlu, Ayhan İnal, Yaşar İzrad, Metin Kanıpak, Lütfi Kartaltepe, Alparslan Kırgızoğlu, H. Kubat, Tarık Kurt, Erhan Löker, Mehmet Mola, Hüseyin Namık Orkun, Cemal Oğuz Öcal, Ferit Öngören, İsmail Özalp, Haydar Özdemir, Peyman Özen, Ali Rıza Özer, M. Saim Özmen, Bekir Sıddık Özyıldırım, Ahmet Pelekçi, Haluk Nihat Pepeyi, H. Fehmi Peyrazoğlu, Nejdet Sançar, Necmeddin Sefercioğlu, Tevetoğlu, Abdülhadi Toplu, Kemal Tortum, Sami Türkdöğen, Yusuf Uğur, Tahsin Ünal, F. Yılanoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli isimler *Türkeli* dergisinde köşe yazıları yazmıştır.

³³ M. Saim Özmen, "Mücadeleci Ruh", *Türkeli*, 20 Şubat 1052, S. 5, s. 4.

kaynağı olmuştur. Bununla birlikte derneğe yöneltilen yobazlık ve mürteci eleştirileri kesinlikle kabul edilmemiş, her türlü yobazlığa karşı bir duruş sergileneceği ısrarla tekrar edilmiştir. Hatta dernek içerisinde irtica taraftarı kişiler bulunuyorsa bunların da en kısa süre içerisinde tasfiye edileceği söylenmiştir³⁴.

Türkçülük ideolojisini benimseyen *Türkeli* dergisi³⁵, “yılmaz bir ruhla” mücadeleyi hedeflediğini açıklayarak³⁶ Atatürk'ün de komünizme karşı olduğunu vurgulamıştır. Burada Atatürk'ün fikirlerinden destek alarak komünist düşmanlığının gayet makul ve meşru bir eylem olduğunu kanıtlama arzusu vardır. *Türkeli*'ne göre komünizm veremden daha bulaşıcı ve zararlı bir hastalıktır. Bu hastalığın tedavisi ise millî kültürdür³⁷. “Hastalığın vicdanlarda tahribat yapan amili ve bizzat hastalık fevkalade hain ve sinsi olduğundan musap olanlarda herhangi bir fizyolojik araz görülmez; bunlar ekseriyetle vücut ve kafa bakımında sapaşağlamdır. Birçokları kanlı ve canlı Bulgar domuzundan daha semizdirler; çok sinsi, kurnaz ve ihtiyatkârdırlar. Fırsat ve imkân buldukça vicdanlarındaki irinli apsedden fişkıran cerahatleri hezeyan şeklinde etrafa saçarlar.” Şeklindeki ifadeler komünistler bakışı gösterir mahiyettedir. Komünizme açık bir düşmanlık güden dergi Türkiye'deki komünistlerin “soysuzlaşmış mahlûklar” olduğunu ileri sürmüştür³⁸.

Komünist ideolojinin ve komünistlerin toplumlara verdiği zararlar kanıtlanmak istenirken komünist rejimi benimseyen ülkelerin ve buralarda yaşayan vatandaşların durumları, yaşam koşullarının zorluğu örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır³⁹. Bu ülkelerde hürriyet, eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi temel insan haklarının bulunmadığı, halkın açlık ve sefaletle mücadele ettiği, Allah, din, ahlak, namus, aile ve kutsal değerlerin birer safsata sayıldığı belirtilerek özellik Sovyetler Birliğinin bu nedenlerle dış dünya ile arasına mesafe koyduğu iddia edilmiştir⁴⁰. Komünizme sempati ile yaklaşan kişi ve devletlerin komünist devletlerin halini görünce bu fikrinden vazgeçeceğine emin olan *Türkeli* yazarları “komünizmin gerçek yüzünü göstermeyi” hedeflemiştir⁴¹. Türk milletinin dinî ve millî değerleri koruyup⁴², onlara sıkı sıkı bağlanması halinde komünizmin panzehrinin bulunacağı düşünülmüştür⁴³. Aslında komünizme karşı mücadelede yapılması istenen en önemli şey, millî, dinî ve kültürel mukaddesatlara sahip çıkarak günlük yaşamı ona göre düzenlemektir⁴⁴. Bahsi geçen panzehrin komünizm gerçeklerini göstermekten geçtiği düşünülerek bunu yapacak en önemli kurumun da Türk Milliyetçiler Derneği olduğu ifade edilmiştir. Derneğin varoluş amacı “Kürşad'lık ruhuyla” komünizme karşı durmak ve mücadeleyi diri tutmaktır⁴⁵. Buna göre milliyetçilik karakter, görüş ve duruş meselesidir⁴⁶. Gençlerin Türk Milliyetçiler Derneği'nin olduğu yerlerde dernek faaliyetlerine katılmaları, şubelerde aktif rol almaları istenmiş, derneğin olmadığı yerlerde ise aynı mahiyette milliyetçi cemiyetlerin kurulması tavsiye edilmiştir⁴⁷.

³⁴ M. S. Aygen, “Türkeli Çıkarken”, *Türkeli*, 18 Aralık 1951, S. 2, s. 1.

³⁵ Alparslan Kırzioğlu, “3 Mayısın Manası”, *Türkeli*, 5 Mayıs 1952, S. 11, s. 2.

³⁶ M. Salim Özmen, “8. Yılı Münasebetiyle 3 Mayıs Bayramı”, *Türkeli*, 5 Mayıs 1952, S. 11, s. 3.

³⁷ Tahsin Burdurlu, “Hastalık ve İlacı”, *Türkeli*, 5 Aralık 1951, S. 1, s. 1.

³⁸ Tahsin Burdurlu, “Komünizmle Mücadele İçin”, *Türkeli*, 18 Aralık 1951, S. 2, s. 3.

³⁹ M. Sadettin Aygen, “Kızıl Hastalık”, *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s.4-7.

⁴⁰ Tahsin Burdurlu, “Demir Perde ve Gerisi”, *Türkeli*, 5 Mayıs 1952, S. 11, s. 4-5.

⁴¹ Tahsin Burdurlu, “Demirperde ve Gerisi”, *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 1.

⁴² Sami Türkdoğan, “İnanmak”, *Türkeli*, 20 Haziran 1952, S. 14, s. 5.

⁴³ M. Sadettin Aygen, “Kızıl Materyalizme Karşı Manevi Seferberlik”, *Türkeli*, 5 Haziran 1952, S. 13, s. 2.

⁴⁴ Sami Türkdoğan, “Bizlere Düşen Vazife”, *Türkeli*, 5 Aralık 1952, S. 3, s. 8.

⁴⁵ Nejdet Sançar, “Kızıl Afete Karşı Kür-Şad'lık Ruhu”, *Türkeli*, 5 Temmuz 1952, S. 15, s. 1.

⁴⁶ Öngören, “Satır Satır Milliyetçilik”, *Türkeli*, 5 Ağustos 1952, S. 17, s. 6.

⁴⁷ M. Doğan Aslanbey, “Milliyetçilik, Millî Birlik ve Kulüpçülük”, *Türkeli*, 5 Ağustos 1952, S. 17, s. 6.

Komünizm karşıtlığının temelinde materyalist dünya görüşünün dini ve millî değerlere hayat alanı tanımayacağı anlayışı vardır⁴⁸. Komünizmde her şeyin madde ile ölçüldüğü, toplumda kutsal sayılan hiçbir şeye değer verilmediği söylenmiştir⁴⁹. Özellikle aile ve ahlakın toplumların geleceği için önemine vurgu yapılmış; kadın aile ve ahlak ile eş değer görülerek Türk kadının her zaman namusunu koruduğu bu yönüyle de bahsi geçen ideolojilerle savaşın en güçlü kalesi olduğu belirtilmiştir. Bu haliyle de Türk kadını dünyadaki diğer hem cinslerinden daha yüksek bir mertebeye koyulmuştur. *Türkeli* dergisine göre Türk ahlakının koruyucusu kadındır⁵⁰. Ailede başlayan ahlak eğitimi ile materyalist fikirlerden kurtularak cemiyet içindeki sevgi, saygı ve dayanışmayı güçlendirmekle gelişeceği düşünülmüştür⁵¹. Dergide komünizm ve materyalizm fikirlerine olan karşıtlık şiiirlerle desteklenmiş ve coşkulu bir dille “düşmana” meydan okunmuştur⁵². Milliyetçileri birleştirme gayesiyle yola çıkan derneğin bu denli komünist düşmanlığı bir taraftan da meşruluğunu sağlamlaştırma çabası şeklini almıştır⁵³. Ancak üsluptaki sertlik ve aşırıya kaçan eleştiriler derneğin kısa süre içerisinde Türkiye gündemini meşgul eden bir mesele haline gelmesine yol açmıştır⁵⁴. Pek çok gazetede ve dergide bu yaklaşımlara cevap verilmiştir⁵⁵.

Türkiye’de birçok aydın ve dergi komünist olarak nitelendirilerek “bunlar vicdanlarını Moskova’ya satan, uşak ruhlı kimseler, sanat ve edebiyat maskesi altında varlıklarını göstermektedirler... Bunlara ölüm, komünistlere topyekûn ölüm.” Şeklindeki ifadelerle yer verilmiştir⁵⁶. Özellikle Nazım Hikmet’in affedilmesi için *Vatan* gazetesi önderliğinde başlatılan kampanya *Türkeli*’ndeki tepkilerin artmasına yol açmıştır. Bu fikirleri desteklemek amacıyla devletlerarası ilişkilerin ebedi dostluk ve ezeli düşmanlık üzerine kurulabileceği belirtilerek Türklerin ezeli düşmanının 17. Yüzyıldan itibaren Ruslar olduğu savunulmuştur⁵⁷. Rusların Türkleri ve Osmanlı devletini yok etmek istediği⁵⁸, halen de esareti altında binlerce Türkü temel insani haklarından mahrum bırakarak zulümlerine devam ettiği ileri sürülmüştür⁵⁹. *Türkeli*’ne göre Türklerin bir diğer düşmanı Bulgarlardır. Bahsi geçen ezeli düşmanların ideolojisini benimseyip, komünizm gibi fikirleri savunan Türk vatandaşlarının da hain olduğu söylenmiş, bu kişilerin kesinlikle affedilmemesi gerektiği savunulmuştur⁶⁰. Nitekim hem Nazım Hikmet hem de onu destekleyenler Sovyet ideolojisi ile hareket eden millet ve devlet düşmanı kişiler olarak görülmüştür. Özellikle *Vatan* gazetesinde yayınlanan “Kara Liste” başlıklı yazının yazarı Ahmet Emin Yalman’ın Türklük ve milliyetçilik düşmanı olduğu şeklinde eleştirilmiştir. Bu tartışmaların başlangıç noktası ise Milli Eğitim Bakanlığı’nın bir tamim ile okul kitaplıklarında bulunan *Irçılık- Turancılık* adlı kitabın kaldırılmasını istemesidir. Bu kitap içerik itibarıyla 1944-1945 yılları arasında gerçekleşen hadiselerin “yalan- yanlış” şekilde anlatıldığı “Türk düşmanlarınca” kaleme alınan bir eserdir. Yalman’ın bu toplama kararına karşı çıkması ve gerekçe olarak da Milli

⁴⁸ İsmail Özalp, “Kızıl Tehlike”, *Türkeli*, 5 Mayıs 1952, S. 11, s. 7.

⁴⁹ Recep Demirkazık, “Lanetlenen İdeoloji”, *Türkeli*, 5 Haziran 1952, S. 13, s. 6.

⁵⁰ F. Yılanlıoğlu, “Ahlak ve Türk Kadını İçin”, *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 6, s. 4-6.

⁵¹ H. Fethi Gözler Hamidoğlu, “Cemiyetlerdeki Ahlak Zaafı Nereden Geliyor”, *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 3-6.

⁵² Tahsin Burdurlu, “Meydan Okuyorum”, *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s. 5; Orhan Eroğlu, “Kızılara İhtar”, *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s. 8; Lütfi Kartaltepe, “Ey Ruhum”, *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s.8; Faik Akça, “Türkeli”, *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s. 8.

⁵³ Mustafa Akalın, “Komünizmle Mücadele”, *Türkeli*, 20 Ocak 1952, S. 4, s. 4-5.

⁵⁴ *Ulus*, 30 Ekim 1951, s. 1.

⁵⁵ *Vatan*, 24 Kasım 1952, s. 1.

⁵⁶ H. Fehmi Peyrazoğlu, “Gelişmemiz Karşısında”, *Türkeli*, 20 Ocak 1952, S. 4, s. 7

⁵⁷ Abdullah Demirel, “Asıl Maksat”, *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 5; Nihal Atsız, “Tarihin Barışmaz Düşmanları”, *Türkeli*, 5 Kasım 1952, S. 23, s. 2.

⁵⁸ Lütfi Ergün, “Onlara”, *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 8.

⁵⁹ Haydar Özdemir, “Kızıl Şeytan”, *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 6.

⁶⁰ H. Fethi Gözler, “Ezeli Düşmanlarımızı Tanımalıyız”, *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s. 3-6.

Demokrat Parti Döneminde Anadolu'da Milliyetçilik İdeolojisinin Yükselişi: Türk Milliyetçiler Derneği'nin Afyon Şubesi ve *Türkeli* Dergisi

Eğitim Bakanının Turancı olduğu iddiasının ortaya atılacağı, DP'nin itibarının sarılacağı ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin zedeleneceğini ileri sürmesi tepki çekmiştir. *Türkeli* dergisi bunların hiç birini kabul etmeyerek Yalman'ın "yalan ve rezil neşriyatın müdafiliğini yaptığını" söylemiştir⁶¹. Türk Milliyetçiler Derneği ise siyasi söylemlerde bulunmak, siyasi parti kurma hazırlığı yapmak ve iktidara rakip bir oluşum olarak varlık göstermek gibi gerekçelerle eleştirilmiştir.

Türkiye gündemini meşgul eden bu tartışmalar üzerine *Türkeli* dergisinde, Türk Milliyetçiler Derneği Başkanı Haluk Karamağaralı'nın imzasını taşıyan ve Başbakan Adnan Menderes'e hitaben yazılan bir açık mektup yayınlanmıştır. Mektupta bazı çevrelerce iddia edildiğinin aksine derneğin gizli bir muhalefet partisine kaynaklık etmediği, dernek içerisinde farklı siyasi görüşlere sahip kişilerin bulunduğu ve hiçbir politik amaç güdülmeyeceği açıklanmıştır. Hatta kendilerine yöneltilen ırkçı-Turancı iddialarını reddederek soy aslına dayanan kültür birliğinin savunulduğu ancak Türkiye dışında yaşayan Türklerin durumuna da kayıtsız kalınmayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte derneğe yöneltilen irtica ve yobazlık iddialarına da cevap verilmiş; laikliğin dinsizlik demek olmadığı, Atatürk inkılâplarının şahsi çıkarlara alet edilmemesi gerektiği vurgulanarak batıdan ya da doğudan gelmesine bakılmaksızın her türlü taassuba karşı olunduğunun altı çizilmiştir. Adnan Menderes'in tahriklere gelmemesi ricasıyla böyle bir girişimde bulunulmuştur⁶². Ancak bu açıklamalar iktidar saflarını ikna etmeye yetmemiştir.

Türkeli dergisinde komünistler gibi masonların da din düşmanlığı yaptığı ve ırk, din, ülkü birliği olmaksızın bir dünya insanı yaratmak istediği söylenmiş⁶³, bazı Türk Masonlarının isimleri verilmiştir⁶⁴. Türkiye'de masonluk yapan, komünizmi savunan, Yahudi sermayeli, Sovyetler Birliği yanlısı ve milliyetçilik karşıtı basın faaliyetlerinin yükseldiği, bunların da Türk Milliyetçiler Derneği aleyhinde karalama politikası yürüttüğü ileri sürülmüştür⁶⁵. Topyekûn bir mücadele başlatılacağı en azından milliyetçileri haklarının savunulacağı vurgulanmıştır.

2. Dış Türkler ve Turancılık Meselesi

Komünizm düşmanlığı ve Türkçülük ideolojisinin kesişmesi noktası olan Türkiye dışında yaşayan Türkler meselesi ve Turancılık ülküsü dergide ele alınan bir diğer konudur. *Türkeli*'ne göre Türkler tarih boyunca farklı dönemlerde Türk birliğini sağlamayı başarmıştır⁶⁶. Bunda Türk boylarının dil, din ve kültür birliğini korumasının payı büyüktür. Günün şartlarında da aynı kültürel canlılığın ve birliğin devam ettiği düşünülerek Turancılığın bir hayal olmadığı ileri sürülmüştür⁶⁷. Şiirlerde de açıkça bir gün Turancılığın zafere ulaşacağı savunulmuştur⁶⁸. Hatta dünya hâkimiyeti amacı güden Sovyetler Birliği'nin de yakın zamanda yıkılacağı⁶⁹, çünkü tarihte zulümle iş gören hiçbir devletin uzun yıllar hüküm süremediği ifade edilmiştir⁷⁰. Türk topraklarının Ruslar tarafından işgal edildiği tarihler matem günü ilan edilmiştir⁷¹. Sovyet karşıtlığının yükseldiği bu

⁶¹ Bekir Sıddık Özyıldırım, "Dönmenin Telaşı", *Türkeli*, 5 Mayıs 1952, S. 11, s. 6.

⁶² Haluk Karamağaralı, "Başbakan Adnan Menderes'e Açık Mektup", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 2-6.

⁶³ Mehmet Bektasoğlu, "Masonluk", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 5.

⁶⁴ "Meşhur Türk masonları", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 5.

⁶⁵ Bekir Sıddık Özyıldırım, "Düşman Matbuat", *Türkeli*, 20 Kasım 1952, S. 24, s. 4.

⁶⁶ Kemal Tortum, "Millî Birlik", *Türkeli*, 20 Haziran 1952, S. 14, s. 5.

⁶⁷ Nihal Atsız, "Devletimizin Kuruluşu", *Türkeli*, 20 Haziran 1952, S. 14, s. 1-3.

⁶⁸ Mustafa Ernam, "Turancılık İdeali Gerçekleşebilir Mi?", *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 3-6.

⁶⁹ Tahsin Burdurlu, "Soysuz Bir Komşuya", *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 5.

⁷⁰ M. Aygen, "Kızıl Rusya Yıkılacaktır", *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 4.

⁷¹ M. aygen, "Kazan Faciasının 400. Yılı", *Türkeli*, 20 Ekim 1952, S. 22, s. 5.

esnada Türkiye'ye gelen ve bir gazeteye beyanat veren Türkistan mücahitlerinden İsa Yusuf Alptekin'in yardım çağrısı *Türkeli* yazarları arasında adeta galeyana yol açmıştır. Esaret altında yaşayan Türk soydaşların bağımsızlığını kazanması için ülke bazında girişimlerde bulunulması istenmiştir. Bilhassa Türkiye'nin Birleşmiş Milletler teşkilatını "kızıl canavarlarla" mücadeleyle ikna etmesi istenerek Türkiye Türklerinin soydaşları için yardıma hazır olduğu dile getirilmiştir⁷². Türk Milliyetçiler Derneği'nin diğer şubelerinde protesto amacıyla düzenlenen toplantılar, okunan şiirler⁷³ ve beyanatlar *Türkeli*'nde de aynen okuyucuya aktarılmıştır. Daha da ileri gidilerek Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden daha güçlü olduğu ve savaş halinde Türkiye'nin başarılı olacağı savunulmuştur⁷⁴. Türklerin hiçbir zaman komünizmi ve Sovyet hegemonyasını kabul etmeyeceği adeta haykırılmıştır⁷⁵. "Türk milliyetçisi, son derece köpekleşerek, bayrak olarak yalnız Moskof bayrağını, merkez olarak yalnız Moskova'yı tanıyan komünistlerin karşısında kendini koruyabileceğine, karşılarında dimdik azimle durabileceğine iman etmiştir⁷⁶." Şeklindeki ifadeler *Türkeli* dergisinin fikirlerini açıklar mahiyettedir. Öyle ki komünizmin bir iktisat ya da idare politikası olmaktan ziyade Sovyetler Birliği'nin Pan Slavizm idealine hizmet ettiği, açık bir şekilde Rus milliyetçiliği yapıldığı ve diğer soylara mensup insanlara yaşam hakkı tanınmadığı söylenmiştir⁷⁷.

Türkeli dergisinde, gerek şiirlerde gerek hikâyelerde ve köşe yazılarında açık bir şekilde Turan ideali güdüldüğü görülse de derneğe yöneltilen ırkçılık eleştirilerin artması üzerine Turancılık iddiaları reddedilmiştir. Dünya'daki bütün milletlerin hür ve bağımsız şartlarda insan haklarına uygun bir hayat sürmesinin istendiği belirtilmiştir. Bunların içerisinde Sovyetler Birliği'nin hegemonyası altında bulunan Türk boylarının bulunması hem Türklük hem de insanlık vazifesi olarak görülmüştür. Bahsi geçen temennilerin ırkçılıkla alakalı olmadığı gibi bağımsızlığını kazanamayan Türklerin millî benliklerini kaybetmediğinin de unutulmaması istenmiştir. Eğer Türk Milliyetçiler Derneği ırkçı ise Atatürk'ün de fikirlerinin ırkçı olarak değerlendirilebileceği söylenerek dernek karşıtı kesimin Atatürk'e de karşıt olup olmadığı sorulmuştur⁷⁸. Bununla birlikte derneğin Nazilerle ve Faşistlerle aynı çizgide yer aldığı yönündeki eleştirilerin insan hak ve hürriyetlerine aykırı olduğu derneğin ifade ve vicdan özgürlüğüne zarar verilmek istendiği belirtilmiştir⁷⁹. Bu açıklamalar tabii ki Turancılık iddiasını çürütür mahiyette değildir. Zaten derginin daha sonraki sayılarında Turan şiirlerine yer verilmesi manidardır⁸⁰.

3. Türkiye'nin İç Meselelerine Bakış

Türkeli dergisi Türkiye'nin kalkınması ve milletin müreffeh bir hayat yaşaması için gerekli çalışmaları yapmak gerektiğini kabul etmiştir. Bu yolda Türkiye'nin mevcut

⁷² Bekir Sıddık Özyıldırım, "Moskof Canavarlığı", *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 4.

⁷³ Ayhan İnal, "Kızılara ve Gafillere", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 4.

⁷⁴ Veysel Öngören, "İki Mukayese", *Türkeli*, 20 Temmuz 1952, S. 16, s. 6.

⁷⁵ Yaşar İzrad, "Büyük Düşman", *Türkeli*, 20 Temmuz 1952, s. 16, s. 7.

⁷⁶ K. Fedai Coşkun, "Türk Milliyetçiliği ve Komünizm", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 0, s. 4.

⁷⁷ Nejdet Sançar, "Moskof İhtirası", *Türkeli*, 5 Kasım 1952, S. 23, s. 6.

⁷⁸ S. Ertürk Hocaoğlu, "İrkçi Turancı Atatürk", *Türkeli*, 5 Ocak 1953, S. 27, s. 3-5.

⁷⁹ Said Bilgiç, "İnsanlara Hürriyet, Milletlere İstiklal", *Türkeli*, 5 Aralık 1952, S. 25, s. 6-7.

⁸⁰ "Turan bizim öz yurdumuz;

Parçalandı budumuz,

Yok hâlâ bir bozkurdumuz,

Turan, Turan, Turan!

Yüce tanrı dinle bizi

Önünde ant içiyoruz bak dizi, dizi.

Ya ölüm, ya ülkemizi

Turan, Turan, Turan!", Tarık Kurt, "Turan", *Türkeli*, 5 Ekim 1952, S. 21, s. 6; Ayrıca bakınız: Mümtaz Gürsoy,

"Turan'a Doğru", *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 8; Peyman Özen, "Kızıl Elma", *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 8.

durumunun ne olduğu, Türk milletinin ve Türklük bilincinin nasıl bir anlam ifade ettiği, millî kalkınmanın hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği gibi sorulara cevap aranmıştır. Ülkenin ekonomik, sosyal ve ilmî sorunlarını anlayıp, gerekli incelemeler yapıldıktan sonra köylerde tarımsal üretimin arttırabileceği, sıtma gibi salgın hastalıklara tedavi bulunacağı, eğitim seferberliğinin başarıya ulaşacağı düşünülmüştür. Buna göre ülke kalkınması bütün vatandaşların vatan ve millet sevgisi ile işlerini layıkıyla yapmaları ve millî değerlere samimi duygularla bağlanmaları halinde mümkündür⁸¹. Bunun için de toplumda yer edinen yabancı anlayış ve fikirlerden kurtulmak zaruridir⁸². *Türkeli* dergisi Türkiye'nin ekonomik ve sosyal sıkıntılarını milliyetçiliğe yeterli önemin verilmemesine bağlamış, toplumda bir ahlak buhranının ve dini zafiyeti olduğunu her fırsatta dile getirerek dernek nizamnamesindeki esasların ülke genelinde uygulanmasını istemiştir. Ancak bu tür yaklaşımlar derneğin hem siyasetle uğraştığı ve siyasi idarede söz sahibi olmak istediği yönündeki eleştirileri beraberinde getirmiş hem de derneğin inkılâp karşıtı gerici bir yapılanma olduğu şeklindeki iddialara fırsat vermiştir. Bunun üzerine *Türkeli* dergisinde Türk Milliyetçiler Derneği'nin inkılâplara bakışı açıklanmıştır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Mersin gezisi esnasında öğretmenlere inkılâplarla ilgili bir konuşma yaptığının duyulması üzerine Türk inkılâplarının tarihi kökleri ele alınmış, Tanzimat devrinden itibaren başlayan yenilik hareketlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturduğu kabul edilmiştir. Buna göre inkılâplar aceleye getirilmiş, emrivaki uygulamalar değil sağlam temellere dayanan gerçekçi adımlardır. Ancak milliyetçiliğin inkılâpla arasında hak ettiği değere kavuşmadığı düşünüldükçe devlet büyüklerinin milliyetçiliğe sarılması gerektiği vurgulanmıştır⁸³. Hatta inkılâplar arasında en önemlisinin milliyetçilik, Türklerin pek çok meziyetinden en kıymetlisinin de Türklük olduğu ileri sürülmüştür⁸⁴.

Milliyetçilik ve mukaddesatçılık hatta dindarlık temelinde yükselen dernek, her ne kadar inkılâplara karşı olmadığını dile getirse de Cumhuriyet devri uygulamalarını eleştirmekten geri durmamıştır. Özellikle Ayasofya'nın 1934 yılında müze haline getirilmesi bir türlü kabullenilmemiş⁸⁵ ve müzenin yeniden camiye çevrilmesi için girişimlerde bulunulmuştur⁸⁶. Öyle ki camideki Allah ve Muhammed yazılarının kaldırılarak duvarlardaki "put resimlerinin" ortaya çıkarıldığı, minarelerin yıkılmak istendiği, secde edilen yerlere kirli ayaklarla basıldığı söylenerek, "bin haçlı ordusunun yapamayacağı bir şeyi yaparak Ayasofya minarelerindeki ezan sesini susturanlar bir an olsun ecdat ruhunun lanetine uğramayı düşünmediler" ifadeleri kullanılmıştır⁸⁷. Bu gibi sözler ve yaklaşımlar derneğin kısa süre içerisinde kapatılmasına yol açmıştır. Derneğe yöneltilen irtica ve ırkçılık suçlamalarının dayanak noktası haline gelen bu yaklaşım ise *Türkeli* dergisinde gayet haklı bir savunma şekli olarak değerlendirilmiştir. Modern dünyada din ve millet karşıtı ideolojilerin popüler hale gelmesine herhangi bir eleştiri getirmeyenlerin din, inanç, Türkcülük ve Turancılık kelimelerinden kaçındığı ileri sürülmüştür⁸⁸. Bu söylemler ise aslında derneğin katı bir muhafazakârlık anlayışı benimseyip soy ve ırk birliğine yöneldiğinin kanıtı mahiyetindedir.

⁸¹ Metin Kanıpak, "Memleket Davası", *Türkeli*, 18 Aralık 1951, S. 2, s. 3.

⁸² Bekir Sıddık Özyıldırım, "Yolumuzu Özümüzde Arayacağız", *Türkeli*, 20 Eylül 1952, S. 20, s. 4.

⁸³ M. Aygen, "İnkılaplarımız ve Tarihçesi", *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 6, s. 3-7.

⁸⁴ Haydar Özdemir, "Meziyetlerimiz", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 7.

⁸⁵ Cahit Aydoğan, "İkinci Fetih", *Türkeli*, 5 Ağustos 1952, S. 17, s. 1.

⁸⁶ *Milliyet*, 21 Nisan 1952, s. 2.

⁸⁷ M. Sadettin Aygen, "Akropolis Palikaryasına Cevap", *Türkeli*, 20 Temmuz 1952, S. 16, s. 1-3.

⁸⁸ Mustafa Z. Hizaloğlu, "Bulanık Sözler ve Bulaşık Düşünceler", *Türkeli*, 5 Aralık 1952, S. 25, s. 4-5.

4. Türkiye'nin Dış Meselelerine Bakış

Türkiye'nin iç meselelerine ilgi ile yaklaşan *Türkeli* dergisi dış politikadaki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Dönemin en önemli olaylarından biri olan Kore Savaşı hakkında pek çok sayıda haberlere ve şiirlere yer vermiştir⁸⁹. Kore savaşına bakış ise oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki Kore'nin alelaide bir harp meydanı olmadığı, tarihe altın harflerle geçecek şerefli bir mücadelenin merkezi olduğu ileri sürülmüştür⁹⁰. Hatta Kore Savaşı, Plevne ve Çanakkale savaşları ile eş değer tutulmuştur. Kore'de hürriyete engel olan kızıl komünistlerin kahraman Türk askerinin kuvveti ile yıkılacağı ve Türkün gücünün tüm dünyaya gösterileceği son derece yüksek bir inançla dile getirilmiştir. Kore Savaşı'nda şehit olan Türk askerinin intikamının ise komünist idarenin hâkim olduğu topraklarda yaşayan binlerce Türk tarafından alınacağı ifade edilmiştir. Coşkun bir hamaset söylemiyle Kore Savaşı büyük bir şahlanış, Türk askerinin yükselişi ve komünizme vurulan darbe olarak lanse edilmiştir⁹¹. Kore'ye giden ve orada şehit olan askerlere ithafen şiirler yayınlanmıştır. Şiirlerde Mehmetçiğin asırlık bir kin ile dövüştüğü epik bir dille anlatılmıştır⁹². Kore'de Türk askerinin başarısı övülüp, kahramanlık destanları dizilirken benzer bir askeri harekâtın Sovyetler Birliği'ne de yapılmasının hayali kurulmuştur⁹³. Bu yaklaşımın gerçekçilikten uzak olduğu ortadadır. Ayrıca Kore Savaşı'nda şehit olan askerlerin ülke savunmasındaki kahramanlar olarak yansıtılması dış politika dinamiklerine de aykırıdır. Ancak hamaset söylemlerinden güç alan derginin bu yaklaşımı da dönemin pek çok gazete ve dergisi ile aynı çizgidedir.

1952 yılının bir diğer önemli olayı ise Kıbrıs'ın Yunanistan'a ait olduğu yönündeki söylemler ve girişimlerdir. Bunun üzerinde *Türkeli*'nde Kıbrıs'ın Türklüğü meselesi kanıtlanmaya çalışılmış ve Kıbrıs'ın yüzyıllar boyunca Türk toprağı olarak kaldığı coşkun bir dille ifade edilmiştir⁹⁴. Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde hak iddia etmesi ve Yunan gençlerinin düzenledikleri mitinglerde Kıbrıs'ı istemeleri dergide millî bir reaksiyona yol açmış, Kıbrıs'ın hem demografik açıdan, hem de sınır güvenliği için Türkiye'ye dâhil edilmesi gerektiği savunulmuştur. Ayrıca Kıbrıs'ta yaşayan "85. 000 Türkün Helen despotizmine terk edilemeyeceği", adanın Yunanistan'a verilmesinin Türklüğe hakaret sayılacağı söylenmiştir⁹⁵. Yunanistan'ın Türkiye ile dostluk çerçevesinde ilişkiler kurmak istediğine dair verilen beyanlar ise tamamen gerçek dışı kabul edilerek Kıbrıs'ın ihlâkı için uğraşıldığı, bununla da kalmayarak Yunan gazetelerinde Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi hatta Ayasofya'ya Ortodoksluğunun geri verilmesinin istenmesi üzerine Yunanistan ile Türkiye'nin hiçbir zaman dost olmayacağı söylenmiştir⁹⁶. *Türkeli* dergisinde Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Yunanistan, Kuzey Kore ve Çin Türkiye'nin ezeli düşmanları olarak görülmüş ve bu devletlerle tarihin hiçbir döneminde tam anlamıyla dostluk ilişkilerinin kurulmadığı, bundan sonraki süreçte de kurulamayacağı açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikası gereği hassas dönemlerden geçtiği ya da bahsi geçen devletlerden herhangi biriyle dostluk esasında anlaşacağı şeklindeki yaklaşımları toptan reddetmiştir. Hatta Türkiye'nin her daim savaşa hazır olması telkinlerinde

⁸⁹ Cemal Oğuz Öcal, "Aslanlar", *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 6; Mehmet Mola, "Kore Gazisine", *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 8.

⁹⁰ Mehmet Mola, "Kore Gazisine", *Türkeli*, 5 Nisan 1952, S. 9, s. 8.

⁹¹ M. Naim Güler, "Mehmetçik Kore'de", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 7.

⁹² Ferit Öngören, "Siverekli Mehmet", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 7; Yusuf Uğur, "Kore Gazisine", *Türkeli*, 20 Ocak 1952, S. 4, s. 5; Yusuf Uğur, "Kore Şehidine", *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 8.

⁹³ Ayhan Aksu, "Kore Gibi", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 7.

⁹⁴ Faik Akça, "Kıbrıs'a Mektup", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 5.

⁹⁵ Bekir Siddik Özyıldırım, "Kıbrıs Türküdü", *Türkeli*, 5 Haziran 1952, S. 13, s. 4.

⁹⁶ Bekir Siddik Özyıldırım, "Dostluk Bunun Neresinde", *Türkeli*, 5 Ağustos 1952, S. 17, s. 5.

bulunulmuş, bahsi geçen ülkelerin yenilgiye uğratılacağı günün hayali kurulmuştur. Bu tepkilerde komünizme olan karşıtlığın payı elbette yadsınamaz ancak ülkelerin bu gibi fevri ve aşırı söylemlerin etkisi ile hareket etmesi halinde ne gibi sonuçların doğacağı II. Dünya Savaşı'nda görülmüştür. Bu nedenle içinde Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın da bulunduğu iktidar kadrosu Türk Milliyetçiler Derneği'ne mesafeli yaklaşmıştır.

5. Tarihi Olayları ve Önemli Şahsiyetleri Anma

Vatanseverlik ve milliyetçilik düsturunu benimseyerek vatana hizmet amacıyla yola çıkan dergide ilk sayılardan itibaren memleketin yükselişi ve ilerleyişi gençlerin aydın birer zihniyete sahip olması ile ilişkilendirilmiştir⁹⁷. *Türkeli*'ne göre gençler zararlı kabul edilen fikir ve ideolojilere kapılmadan ahlak, maneviyat, din ve milliyete olan bağlılıklarını sürdürerek teknik ve ilmî gelişmeleri yakından takip edip ülkeyi refah bir düzeye yükseltecektir⁹⁸. Türk devletinin ve milletin kalkınmasının temelinde yer alan gençleri millî bir ideoloji çevresinde toplamayı hedefleyen *Türkeli* dergisi yayın politikasında gençlere millî şuur kazandırmayı amaçlamıştır. Özellikle sanatta ve edebiyatta halk kültüründen kopmadan yeni bir anlayışla milliyetçi düşünceler ve duygularla örülü eserlerin ortaya konulması istenmiştir⁹⁹. Dilde, ahlakta, yaşayışta, kılık kıyafette, eğitimde, ilimde, hukukta nihayetinde toplumsal hayatın her alanında topyekûn Türkcülük ideolojisiyle hareket ederek Türk milletinin çıkarlarının düşünmek gerektiği ileri sürülmüştür¹⁰⁰.

Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve yaşaması için hemen hemen bütün milliyetçi dernekler tarihten güç almayı ve tarihin şanlı devirlerinde kahramanlık olaylarıyla övünmeyi tercih etmiştir. Bu yaklaşımın temelinde, mevcut şartlarda, tarihte olduğu gibi parlak başarılarla imza atmak arzusu vardır. *Türkeli*'nde de savaşların ve mücadele ruhunun övgü ile karşılandığı görülmektedir. Bu yolda Türk tarihinin önemli isimleri Mete'nin, Atilla'nın, Alparslan'ın kazandığı zaferler, Malazgirt Meydan Muharebesi'ndeki mücadele ve adalet anlayışı ve Türk destanlarında yer alan çarpışmalar örnek verilmiştir. Ayrıca gençlere olası tehlikeler karşısında hazırlıklı ve dinç olmak telkininde bulunduğu da anlaşılmaktadır. "Ey Anadolu'nun bağıri yanık çocuğu dininle, imaninla, milletinle uğraşan ve vatanında bir azınlık ırkçılığı meydana getirenlerle savaşmak boynunun borcudur." Sözleri ise bunun en güzel örneğidir¹⁰¹. Türk Milliyetçiler Derneği'nin ana nizamnamesinde ve şubelere gönderdiği tamimlerinde yapılması planlanan mücadelenin fikri sahada gerçekleşeceği dile getirilmiş olsa da *Türkeli* yazılarında savaşın ve fiziki mücadelenin övüldüğü hatta özendirildiği görülmektedir.

Türkeli'nde Türk tarihi açıdan dönüm noktası sayılan olaylar ve savaşlar nedeniyle de anma ve kutlama yazıları yayınlanmıştır. Bunlardan en önemlisi 18 Mart Çanakkale Zaferi'dir. Çanakkale'nin geçilmez Türk milletinin yenilmez olduğu söylenerek¹⁰² Çanakkale'deki kahramanlık ruhunun Kore'de devam ettiği iddia edilmiştir¹⁰³. Millî Bayramlar istisnasız kutlanırken 19 Mayıs'ın önemine de değinilmiş ve Türk milletinin

⁹⁷ Ahmet Pelekçi, "Millî Sanat", *Türkeli*, 5 Haziran 1952, S. 13, s. 7.

⁹⁸ Metin Kanıpak, "Türk Gençliği", *Türkeli*, 5 Aralık 195, S. 1, s. 4.

⁹⁹ Ferit Öngören, "Yeni Sanat Telakkisi ve Milliyetçilik", *Türkeli*, 20 Haziran 1952, S. 14, s.6.

¹⁰⁰ Fethi Gözler, "Topyekûn Türkcülük", *Türkeli*, 5 Ağustos 1952, S. 17, s. 3-4.

¹⁰¹ M. Saim Özmen, "Savaşın Bizde taşıdığı Mana", *Türkeli*, 5 Aralık 1951, S. 1, s. 7.

¹⁰² Haluk Nihat Pepe'yi, "Çanakkale", *Türkeli*, 20 Mart 1952, S. 8, s. 3; Mehmet Aygen, "Çanakkale Abidesi", *Türkeli*, 5 Ekim 1952, S. 21, s. 3; Ayhan İnal, "Çanakkale", *Türkeli*, 20 Mart 1952, S. 8, s. 6; Fahri Ersavaş, "Çanakkale Destanı", *Türkeli*, 20 Mart 1952, S. 8, s. 8; Mustafa Ateşoğlu, "Çanakkale Niçin Tarihimizde Bir Türklük ve Milliyet Muharebesidir?", *Türkeli*, 20 Mart 1952, S. 8, s. 3-8.

¹⁰³ Cemil Oğuz Öcal, "37. Yıldönümü Münasebetiyle 18 Mart Zaferi", *Türkeli*, 20 Mart 1952, S. 8, s. 2-8.

ikinci bir Ergenekon destanını 19 Mayıs sonrası yazdığı belirtilerek¹⁰⁴ Atatürk ve silah arkadaşları saygı ile anılmıştır¹⁰⁵. *Türkeli* Dergisinde coşku ile kutlanan bir diğer yıldönümü ise İstanbul'un fethinin 499. yılıdır. Bu fetih ile birlikte Türklerin dünya tarihine nizam getirdiği söylenmiştir¹⁰⁶. Fethin 500. Yıl dönümü için bir kutlama programı hazırlanmıştır¹⁰⁷. Diğer bir önemli tarihi olay ise Gazi Muhtar Paşa komutasında Ruslara karşı verilen Erzurum savunmasıdır. Rusların ilerleyişini durdurmak için genç, yaşlı, kadın ve çocukların da kahramanca savaştığı destansı bir dille anlatılmıştır¹⁰⁸.

Gençliğin millî şuurla yetişmesi için dergide Türk milliyetçiliğinin gelişmesi hakkında bilgiler verilmiş, özellikle Jön Türklerden bahsedilmiştir¹⁰⁹. Millete örnek olacak isimlerin anıları, hayat hikâyeleri, kahramanlıkları anlatılmıştır. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğinin teşkilatlanmasında önemli bir rol üstlenen Ziya Gökalp dergide önemle ele alınan isimlerden biridir¹¹⁰. Gökalp'in ölüm yıl dönümlü münasebetiyle anma yazıları yayınlanmıştır. Gökalp'in Türkcülüğün babası olduğu dile getirilerek, Türk kahramanların Kore'de "kızıl canavarın kalbinin süngü ile parçalanmasının" Gökalp'in fikirleri sayesinde gerçekleştiği iddia edilmiştir. Gökalp'in fikirlerinin Türklük baki kaldıkça yaşayacağı,¹¹¹ gençlerin nasıl bir nizam üzerine birleşeceği ve mefkûrelerinin derinliklerinin Gökalp sayesinde çizildiği söylenmiştir. Nitekim Ziya Gökalp Türk milliyetçiliğinin teşkilatlanması için belli bir sistematik oluşturmuştur¹¹². Dergide ölüm yıldönümü nedeniyle anılan diğer önemli isim şüphesiz ki Atatürk'tür. Atatürk'ün milletin gücüne inanarak fevkalade işler başardığı ve onun milliyetçi bir ülkü benimsediği ifade edilmiştir¹¹³. Atatürk'ün çizdiği yoldan birer Müslüman Türk olarak yürümenin Türkiye'yi refah ve saadete götüreceği dile getirilmiştir¹¹⁴.

Dergide yer verilen bir diğer isim ise Namık Kemal'dir. *Türkeli'*ne göre, vatan şairi Namık Kemal 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında hâkim olan istibdata karşı çıkarak halkın elinden alınan hak ve hürriyetlerin iadesi için mücadele eden vatansever bir aydındır¹¹⁵. Afyon şubasının yayın organı vazifesi gören *Türkeli'*nde Namık Kemal'in hayatının bir döneminin Afyon'da geçtiğine dair bir yazı yayınlanmıştır. Namık Kemal'in vatanseverleri ve fikirlerinin yanında aynı şehirde yaşamış olmak gibi bir ortak paydanın bulunması dernek çevresinde heyecan yaratmıştır. Buna göre Namık Kemal 1845-1848 yılları arasında anneden dedesi Abdülatif Bey'in tayini dolayısıyla Afyon'a gelmiştir¹¹⁶. Ancak bu tarihlerde Namık Kemal çocuk yaşlarda olması nedeniyle ailesine ve bilhassa annesine değinilmiştir. *Türkeli'*ne göre Namık Kemal'in annesi son derece donanımlı ve ahlaklı bir Türk kadınıdır. Vatan ve millet sevgisi ile yetiştirdiği oğlu için bütün Türk

¹⁰⁴ Y. Niyazi Gençaydın, "İkinci Ergenekon Destanından", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 6.

¹⁰⁵ "19 Mayıs", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 8.

¹⁰⁶ H. Fethi Gözler, "Devirler Açan Hükümdar: Büyük Fatih Sultan Mehmet Han", *Türkeli*, 5 Haziran 1952, S. 13, s. 3-7; Alparslan Kırzıoğlu, "İstanbul'un Fethinin 499. Yıldönümünde", *Türkeli*, 5 Haziran 1952, S. 13, s. 5.

¹⁰⁷ Bekir Berk, "İstanbul'un Fethi Derneği başkanlığına", *Türkeli*, 20 Kasım 1952, S. 24, s. 5.

¹⁰⁸ Tahsin Ünal, "Moskofu Tepeledik Ya Gayrı Gam Yemem", *Türkeli*, 5 Kasım 1952, S. 23, s. 3- 4; M. Aygen, "Erzurum'un Şahlanışı", *Türkeli*, 5 Kasım 1952, S. 23, s. 5.

¹⁰⁹ İsmail Özalp, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, 5 Aralık 1951, S. 1, s. 6; İsmail Özalp, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, 18 Aralık 1951, S. 2, s. 5; İsmail Özalp, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s. 7; İsmail Özalp, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 7

¹¹⁰ Erhan Löker, "Ziya Gökalp ve Bugünün Türkiye'sinde Mevkii", *Türkeli*, 20 Ekim 1952, S. 22, s. 2.

¹¹¹ M. S. Aygen, "27. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp'i Anarken", *Türkeli*, 5 Aralık 1951, S. 1, s. 5.

¹¹² Abdülhadi Toplu, "Teşkilatçı ve İhtilalci Gökalp", *Türkeli*, 20 Ekim 1952, S. 22, s. 3-6.

¹¹³ H. Kubat, "Büyük Ata'yı Anarken", *Türkeli*, 20 Kasım 1952, S. 24, s. 2.

¹¹⁴ M. Aygen, "Türkeli Bir Yaşında", *Türkeli*, 5 Aralık 1952, S. 25, s. 1.

¹¹⁵ İsmail Özalp, "Namık Kemal Ölüm Yılı Dönümü Dolayısıyla", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 3-4.

¹¹⁶ M. Saim Özmen, "Namık Kemal Afyon'da", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 5

analarının sembolü olduğu belirtilerek ona minnet ve şükranlar sunulmuştur¹¹⁷. Anma yazıları Namık Kemal'in şiirleri ile sona ermiştir¹¹⁸. *Türkeli*'ne göre Namık Kemal'in vatanseverliği çağdaşlarına ve kendinden sonra gelen nesle ilham olmuştur¹¹⁹. Öyle ki Abdülhak Hamid Tarhan'ın Türkçülüğünün ve milliyetçiliğinin Namık Kemal'le aynı safta yer aldığı belirtilmiştir¹²⁰.

Türkeli dergisinde bahsedilen diğer önemli isim Mevlana'dır. Türk İslam dünyası açısından fikirleri ile öncü kabul edilen Mevlana'nın kısa hayat hikâyesine yer verilmiş ve Türk İslam edebiyatı üzerinde derin izler bıraktığı vurgulanmıştır¹²¹. Yine aynı şekilde millî şair Mehmet Akif'in ölüm yıldönümü hem dernek tarafından yapılan program ile hem de dergideki yazılarla anılmıştır¹²². Akif'in yurt ve din şairi olduğu belirtilerek¹²³ onun ülkesini özgür ve müreffeh milletini ise imanlı, ahlaklı ve vicdanlı görmek istediği vurgulanmıştır¹²⁴.

Önemli Türk şairlerinin ölüm yıldönümleri dolayısıyla dergide sık sık anma yazıları ve şiirlere yer verilmiş¹²⁵, bahsi geçen isimleri Türkçülük ülküsüne bağlılığı bilhassa kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri¹²⁶ ve fikirleri ele alınarak "yüzde yüz Türk olduğun gün cihan senindir" anlayışı savunulmuştur¹²⁷. Türkçülük ve Türkçülüğü ülkü edinen önemli isimlerden Ömer Seyfeddin de *Türkeli* sayfalarında 32. Ölüm yıl dönümü dolayısıyla anılmıştır¹²⁸. Yine aynı şekilde Türkçülüğün önemli isimlerinden Ahmet Vefik Paşa¹²⁹, Büyük Türk askeri Mareşal Fevzi Çakmak¹³⁰, Türk idealist Ahmet Hikmet Müftüoğlu¹³¹, Şıpka kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa¹³² ve İsmail Gaspıralı¹³³ hakkında anma yazıları yayınlanmıştır. *Türkeli* dergisinin on dokuzuncu sayısı ise Dr. Rıza Nur'un ölüm yıldönümü nedeniyle özel sayı olarak hazırlanmıştır. Bu sayıda Rıza Nur'un bir portesine yer verildiği gibi, onun hayat hikâyesi, karakteri¹³⁴, Türkçülük anlayışı¹³⁵, vefatı üzerine yazılan yazılar, tarihçiliği¹³⁶ ve şairliğini anlatan yazılar yayınlanmıştır¹³⁷. Bu özel sayısı *Demokrat Ankara* gazetesi tarafından takdir ve övgü ile karşılanmıştır¹³⁸.

¹¹⁷ Edip Ali Baki, "Namık Kemal'in Annesinin Mezarı Başında", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 5.

¹¹⁸ "Namık Kemal'den Seçme Parçalar", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 6.

¹¹⁹ H. Fethi Gözler, "Namık Kemal", *Türkeli*, 5 Ocak 1953, S. 27, s. 6-7.

¹²⁰ Alparslan Kırğızoğlu, "Abdülhak Hamid'in Milliyetçiliği", *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 6, s. 1.

¹²¹ M. Aygen, "Mevlana Celalettin'i Rumi", *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 5.

¹²² M. Aygen, "Mehmet Akif", *Türkeli*, 20 Ocak 1952, S. 4, s. 2-3.

¹²³ Cemal Oğuz Öcal, "Mehmet Akif'in Ulu Ruhuna", *Türkeli*, 20 Ocak 1952, S. 4, s. 7.

¹²⁴ Tevetoğlu, "Mehmet Akif", *Türkeli*, 5 Ocak 1953, S. 27, s. 2.

¹²⁵ Cemal Oğuz Öcal, "Millî Şairimiz ve Türk Gençliği", *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 5, s. 3.

¹²⁶ Mehmet Emin Yurdakul, "Vur", *Türkeli*, 5 Şubat 1952, S. 5, s. 1.

¹²⁷ M. Aygen, "Mehmet Emin Yurdakul", *Türkeli*, 5 Şubat 1952, S. 5, s. 1.

¹²⁸ H. Fethi Gözler, "Ömer Seyfeddin", *Türkeli*, 5 Mart 1952, S. 7, s. 2-4.

¹²⁹ Mehmet Aygen, "Ölümünün 60. Yıldönümü Büyük Türkçü Ahmet Vefik Paşa", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 2.

¹³⁰ Alparslan Kırğızoğlu, "Ölüm yıldönümü Dolayısıyla Büyük Türk Askeri Mareşal Fevzi Çakmak", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 3; Cemal Oğuz Öcal, "Ağıt", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 3.

¹³¹ H. Fethi Gözler, "Büyük Türkçü Ahmet Hikmet Müftüoğlu 25. Ölüm Yılı Münasebetiyle", *Türkeli*, 20 Mayıs 1952, S. 12, s. 3-7.

¹³² M. Aygen, "60. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Büyük Türkçü Şıpka Kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa", *Türkeli*, 5 Ağustos 1952, S. 17, s. 2.

¹³³ Hüseyin Namık Orkun, "Gaspıralı İsmail Beyin Dünya Türkçülük Âlemindeki Rolü", *Türkeli*, 5 Ekim 1952, S. 21, s. 2.

¹³⁴ Erhan Löker, "Dr. Rıza Nur'un Karakteri", *Türkeli*, 5 Eylül 1952, S. 19, s. 7.

¹³⁵ H. Fethi Gözler, "Hakiki Türkçü Rıza Nur Beğ", *Türkeli*, 5 Eylül 1952, S. 19, s. 4.

¹³⁶ Hüseyin Namık Orkun, "Tarihçi Rıza Nur", *Türkeli*, 5 Eylül 1952, S. 19, s. 6.

¹³⁷ M. M. Ateşoğlu, "Türkçü Rıza Nur Aynı Zamanda Bir Şair İdi", *Türkeli*, 5 Eylül 1952, S. 19, s. 11.

¹³⁸ Ali Rıza Özer, "Bir Dernek Bir Dergi ve Rıza Nur", *Türkeli*, 5 Ekim 1952, S. 21, s. 4-7.

Türkeli dergisinde gençlerin millî şuurunu ve entelektüel birikimi artırmak için kitap tanıtımlarına da yer verilmiştir. Özellikle Basri Gocul'un Türk Millî Destanı Oğuzlama adlı eseri büyük bir ilgi ve takdirle karşılanmış¹³⁹, yazarın Türkün Firdevs'i olduğu söylenmiştir¹⁴⁰. Cemal Oğuz Öcal'ın Türk Çocuklarına Milli Şiirler kitabı¹⁴¹, Hasan Ferit Cansever'in Tevrat'a Göre Yakın Şarkta Yamyamlık kitabı¹⁴² tavsiye edilmiş, Oğuz, Aras ve Serdengeçti dergilerinin yayına başladığı haberi verilmiştir¹⁴³.

Sonuç

Milliyetçilik anlayışı, Avrupa'da meydana gelen reform, Rönesans, Fransız ihtilali ve nitekim aydınlanma çağının bir sonucu olarak ortaya çıkmış, insanların eşit şartlarda hür ve demokratik ortamda varlıklarını sürdürme hakkına sahip oldukları fikrini doğurmuştur. Bunun sonucunda milletlerin özgür ve müstakil bir varlık göstermeleri gerektiği anlayışı kabul görmüştür. Nitekim ortak soy, kültür, tarih ve coğrafya bağı olan topluluklar kendi milliyetçilik ideolojisini inşa ederek ona göre siyasal faaliyetlere başlamışlardır. Bu şekilde ortaya çıkan milliyetçilik ideolojisi tüm dünyayı etkisine alırken çok uluslu devletleri yıkıma götürmüştür. Osmanlı Devleti de azınlıkların ayrılıkçı faaliyetleri ile sarsılmış ve ülke topraklarının bütünlüğünü korumak ve Osmanlı vatandaşlarını bir arada tutmak için Osmanlılık ideolojisine sarılmıştır. Ancak kaybedilen savaşlar ve bağımsızlığını kazanan uluslar bunun mümkün olmayacağını kısa süre içerisinde göstermiştir.

II. Meşrutiyetten itibaren Osmanlı topraklarında Türk milliyetçiliği gayesiyle dernekler kurulmaya başlamıştır. Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması Türk milliyetçiliğinin son çare olduğu fikrini sağlamlaştırmıştır. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Türk milliyetçiliği resmi ideoloji haline almıştır. Ancak burada milliyetçilikten kast edilen şeyin ne olduğunu iyi anlamak gerekmektedir. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı yıllarında popüler hale gelen ırkçılık ve soy kutsiyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisinde yer edinememiştir. Daha çok kültür, tarih ve ülkü birliği prensiplerine bağlı kalmıştır. Bununla birlikte 1912 yılından itibaren Türk milliyetçiliğinin kalesi olan Türk Ocaklarının 1931 yılında kapatılması ile milliyetçi hareket uzun yıllar teşkilattan mahrum kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile değişmiş, pek çok yeni dernek faaliyete geçmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ise milliyetçi cemiyetlere cesaret vermiştir. Nitekim Türk Milliyetçiler Derneği böyle bir cesaretin ürünü olarak Türk milliyetçilerini birleştirme amacıyla orta çıkmıştır.

Türk milliyetçiliğinin sistemli bir temelde çalışmaya başladığı 1912 yılından 1931 yılına kadar geçen süreç içerisinde milliyetçiler ülkedeki birçok yeniliğin öncüsü ve destekleyici olmuş, bütünleştirici bir millet anlayışıyla hareket edilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile birlikte dünyada hâkim olan ideolojiler ve siyasi ortam millî idealler ve milliyetçiliğinin dayanaklarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Nitekim Almanya önderliğinde yükselen faşizm, ırkın kutsallığı ve üstünlüğü fikirleri Türkiye'deki bir kısım milliyetçileri de etkisi altında almıştır. Hükümet kadrosu başlangıçta bu yaklaşımı onaylar görünse de daha sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerin hassas bir zeminde devam etmesi ve Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine müttefik devlet ile iyi ilişkiler kurma gereği duyulmuştur. Bu da iç politikadaki müsamaha gösterilen kesimi etkilemiştir. Öyle ki 1942 yılında desteklenen Türkçü Turancı yayınlar 1943-1944 yılına gelindiğinde şiddetle

¹³⁹ H. Fethi Gözler, "Türk Millî Destanı (Oğuzlama) Artık Bastırılmalıdır", *Türkeli*, 20 Haziran 1952, S. 14, s. 2.

¹⁴⁰ "Başarılı Bir Eser Türk Millî Destanı: Oğuzlama", *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 5-6.

¹⁴¹ *Türkeli*, 5 Ocak 1952, S. 3, s. 8.

¹⁴² *Türkeli*, 20 Şubat 1952, S. 6, s. 8.

¹⁴³ *Türkeli*, 20 Nisan 1952, S. 10, s. 8.

Demokrat Parti Döneminde Anadolu'da Milliyetçilik İdeolojisinin Yükselişi: Türk Milliyetçiler Derneği'nin Afyon Şubesi ve *Türkeli* Dergisi

lağvedilirken solcu sosyalist yaklaşımlara tolerans gösterilmiştir. Bu ortam içerisinde yargılanan ve tutuklanan Türkçüler ise tam bir Sovyet ve solculuk düşmanı hüviyetini almıştır. Nitekim 1944 yılından sonraki Türkçü hareketler daha katı bir soy birliği üzerinde yükselirken Soğuk Savaş'ın da etkisiyle tam bir komünizm düşmanlığı ile beslenmeye başlanmıştır. Bu durumda elbette Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri safında yer alma çabasının da etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Türk milliyetçileri komünizmin millî ve dini değerleri tahrip ederek Türk soylarını esaret altında tutan bir anlayış olduğunu savunmuş, katı, muhafazakâr hatta dindar bir milliyetçilik benimsenmiştir. 1931 yılına kadar Türk Ocakları Atatürk ilke ve inkılâplarının baş savunucusu iken çok partili hayata geçişle birlikte milliyetçilik iddiasındaki teşekküller cumhuriyet devrimlerine ve Atatürk ilkelerine karşı eleştirel bir tavır takınmışlardır.

1950'de Demokrat Parti'nin milliyetçi ve mukaddesatçı bir yaklaşımla iktidara gelmesi ile pek çok derneğin kurulmasına olanak tanımıştır. Milliyetçiliğin ilk sistemli teşkilatından Türk Milliyetçiler Derneği'ne kadar olan süreçte milli ideoloji çeşitli aşamalardan geçmiştir. Türk Milliyetçiler Derneği 1951 yılının Nisan ayından, 1953 yılının Ocak ayına kadar varlığını sürmüştür. Bu kısa süre içerisinde Türkiye'nin pek çok şehrinde seksene yakın şube kurmuş, pek çok dergi ve gazete ile düşüncelerini yaymıştır. Derneğin bu başarısı halk arasında kabul gördüğünün göstergesidir. Hatta derneğin siyasal bir hüviyete bürünmesi endişesi iktidar çevresini harekete geçirmiştir. Bu çerçevede Afyon şubesinin faaliyetleri ve fikirleri, milliyetçilik anlayışının Anadolu'ya yansımaları ve hatta milliyetçilik algısındaki dönüşümün anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Afyon şubesinin yayın organı vazifesi gören *Türkeli* dergisinde Türk Milliyetçiler Derneği'nin ideolojisi ve meselelere dair bakışı açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Dernek Allah, din, vatan, millet ve mukaddesat ülküsü ile yola çıkarak Türk toplumu için kutsal kabul edilen bu değerlere sıkı sıkı sarılmak gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Derneğin en büyük düşmanı genelde komünizm fikri özelde Panslavizm politikasıdır. Türkiye'deki sol eğilimli bütün aydınlar komünistlikle ve Rus ajanı olmakla suçlanmış, halk topyekûn bahsi geçen kişi ve gruplarla mücadeleye davet edilmiştir. Son derece sert ve adeta saldırgan bir üslubun hâkim olduğu köşe yazılarında karşıt görüşlü kişiler kolayca vatan haini ilan edildiği ve milliyetçilerin her türlü mücadeleye hazır olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım da kısa süre içerisinde ciddi bir tepki çekmiştir. Ayrıca dergide Türkiye'nin güncel meseleleri hakkında da ilmî kaidelerden uzak hamaset söylemlerinin hâkim olduğu görülmektedir. Öyle ki Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin ezeli düşmanlıktan çıkamayacağı, Türk ordusunun "kızıl Rusların göğsünü deşeceği" gibi ifadeler uluslararası ilişkilere ve siyaset denklemine uygun bir yaklaşım değildir. Nitekim Kore'de Türk askerinin verdiği mücadelenin Çanakkale Savaşına benzetilmesi de benzer bir durumdur. Kore Savaşında Türkiye'nin rolü komünizmi parçalayıp millî ve dinî değerleri korumak şeklinde lanse edilmiştir. Soğuk Savaş döneminin şiddetini hissettirdiği bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında yalnız kalmamak ve olası Sovyet tehlikesine karşı tedbir almak amacıyla katıldığı savaşlar ve oluşumlar Türk Milliyetçiler Derneği tarafından millî bir varoluş mücadelesi ve kahramanlık öyküsü şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak dönemin realitesine uymayan bu yaklaşımlar ve coşkulu sözler pek çok kişiye hitap etmiş, dernek ciddi bir taraftar toplamıştır. Kıyaslama yapmak açısından şunu söylemekte yarar vardır ki ilmî esaslara göre faaliyet gösterip, Türkiye'nin siyasal ve sosyal gerçeklerinin farkında olan Türk Ocakları yirmi bir yıl içerisinde (1949-1970) on yedi şube açmışken, Türk Milliyetçiler Derneği iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde seksen şube açmayı başarmıştır. Bu hiç de azımsanamayacak bir orandır. Bunda ise Türk Milliyetçiler Derneği'nin CHP devri

icraatlarını çekinmeden eleştirmesi, din ve mukaddesat savunuculuğu yapması son derece önemlidir. Öyle ki Ayasofya'nın yeniden cami haline getirilmesi için dernek ciddi bir mesai harcamıştır. Nitekim aynı çizgide yer almasına rağmen DP mensupları dahi eleştirilerin şiddetinden rahatsız olmuştur. Bu da derneğin kısa süre içerisinde kapatılmasına yol açmıştır.

Türk Milliyetçiler Derneği'nin milliyetçilik anlayışı da irdelenmesi gereken bir diğer önemli mevzuudur. *Türkeli* dergisinde ve derneğin nizamnamesinde ırkçı yaklaşımlar reddedilse de genel manada soy ve ırk birliğinin kutsiyeti sıklıkla vurgulanmıştır. Türkiye dışında yaşayan Türklerin hür ve özgür olmaları istenerek Turan birliğinin mümkün olduğundan bahsedilmiştir. Hatta Türkiye'nin Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulunarak Sovyet egemenliği altında yaşayan Türklerin bağımsızlığı için harekete geçmesi istenmiştir. Dönemin bütün milliyetçi derneklerinin ve milliyetçi basınının samimi bir dilek olarak Türk boylarının müstakil hayat sürmelerini dilediği bilinmektedir. Buna rağmen bu denli açık ve siyasal bir girişime yönelik istekte bulunulmamıştır. Aslında bu yaklaşımlar dönemin siyasal realitesine de uygun değildir. Ancak Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında gelişmekte olan iyi ilişkiler, Türkiye'nin NATO üyeliği, dünyadaki kutuplaşmanın derinleşmesi ve komünizm korkusu Türk Milliyetçiler Derneği'nin cesaret kaynağı olmuştur.

Sonuç olarak Türk Milliyetçiler Derneği'nin Afyon şubesi öğretmen ve memur kesimin desteğiyle birçok faaliyet düzenlemiş, coşkulu toplantılar ve anma törenleri yapmıştır. Milliyetçilik fikrine bağlı kalınması halinde Türkiye'nin müreffeh, güçlü ve dünyada lider konuma yükseleceğini ileri sürmüştür. *Türkeli* dergisi de hem Afyon şubesinin hem de genel merkezin fikirleri ve çalışmaları hakkında bilgi verir mahiyettedir. Milleti, dini, Allah'ı ve millî mefkûreyi korumak fikirleriyle yola çıkan dernek kısa süre içerisinde Türk milliyetçilerini teşkilatlandırarak tek çatı altında toplamayı başarmış, birkaç yıllığına da olsa Türk milliyetçiliğinin lideri haline gelmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)

-Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü. (BÖKM)

30-1-0-0\123.784.2 \ 20.01.1953.

30-1-0-0\18.104.48 \ 01.12.1952.

2. Süreli Yayınlar

Vatan (1952)

Mefkûre (1951-1952)

Türkeli (1951-1953)

Ulus (1951)

Milliyet (1952)

3. Kitaplar

Kılıç, Murat(2016) *Allah, Vatan, Soy Milli Mukaddesat* Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953), İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarınay, Yusuf (1994), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Sefercioğlu, Necmettin(2012), *Türk Milliyetçiler Derneği ve Kapatılış Davası*, Ankara: Bilgeoğuz Yayınları.

Şimşek, Abdulazim (2021), *Komünistin Eşkâli Türkiye'de Antikomünizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Milliyetçiler Derneği Tüzüğü, Ankara 1951.

4. Makale ve Köşe Yazıları

"19 Mayıs" (1952), *Türkeli*, S. 12, s. 8.

"Afyon Şubemizde Namık Kemal ve Mehmet Akif Anıldı", (1952), *Mefkûre*, s. 2.

"Afyon Şubemizde Namık Kemal ve Mehmet Akif Anıldı", (1952), *Mefkûre*, s. 2.

"Afyon Şubesi Umumi Heyet Toplantısı", (1951), *Mefkûre*, S. 8, s. 2

"Başarılı Bir Eser Türk Millî Destanı: Oğuzlama"(1952), *Türkeli*, S. 10, s. 5-6.

"Dernek Haberleri", (1952), *Mefkûre*, S. 21, s. 2.

"Haberler", (1951) *Türkeli*, S. 1, s. 8.

"Haberler", (1952), *Türkeli*, S. 3, s. 8.

"Meşhur Türk Masonları", (1952), *Türkeli*, S. 12, s. 5.

"Namık Kemal'den Seçme Parçalar" (1952), *Türkeli*, S. 3, s. 6.

"Şubelerimizden Haberler", (1952), *Mefkûre*, S. 21, s. 2.

"Türk Milletine Beyanname", (1952) *Mefkûre*, S. 30, s. 4.

"Türk Milliyetçiler Derneği Ana Nizamnamesi", (1951), *Türkeli*, S. 2, s. 7-8.

"Umumi Merkezin Şubelere Gönderdiği Tamimler", (1951), *Mefkûre*, S. 5, s. 1-2.

"Yeni Ülkü Mecmuaları", (1951), *Mefkûre*, S. 10, s. 1.

Akalın, Mustafa (1952), "Komünizmle Mücadele", *Türkeli*, S. 4, s. 4-5.

Akça, Faik (1952), "Türkeli", *Türkeli*, S. 5, s. 8.

_____ (1952), "Kıbrıs'a Mektup", *Türkeli*, S. 12, s. 5.

Aksu, Ayhan (1952), "Kore Gibi", *Türkeli*, S. 10, s. 7.

Arikan Mustafa -Ahmet Deniz (2004), "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 401-432.

Aslanbey, M. Doğan (1952), "Milliyetçilik, Milli Birlik ve Kulüpçülük", *Türkeli*, S. 17, s. 6.

Ateşoğlu, Mehmet (1952), "Türkçü Rıza Nur Aynı Zamanda Bir Şair İdi", *Türkeli*, S. 19, s. 11.

_____ (1952), "Türk Milliyetçiler Derneği I. Büyük Kurultay'ından İntibalar", *Türkeli*, S. 18, s. 1-3.

Ateşoğlu, Mustafa (1952), "Çanakkale Niçin Tarihimizde Bir Türklük ve Milliyet Muharebesidir?", *Türkeli*, S. 8, s. 3-8.

Atsız, Nihal (1952), "Devletimizin Kuruluşu", *Türkeli*, S. 14, s. 1-3.

_____ (1952), "Tarihin Barışmaz Düşmanları", *Türkeli*, S. 23, s. 2.

Aydoğan, Cahit (1952), "İkinci Fetih", *Türkeli*, S. 17, s. 1.

Aygen, Mehmet Sadettin (1952), "Erzurum'un Şahlanışı", *Türkeli*, S. 23, s. 5.

_____ (1952), "60. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Büyük Türkçü Şıpka Kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa", *Türkeli*, S. 17, s. 2.

_____ (1952), "İnkılâplarımız ve Tarihçesi", *Türkeli*, S. 6, s. 3-7.

_____ (1952), "Kazan Faciasının 400. Yılı", *Türkeli*, S. 22, s. 5.

_____ (1952), "Kızıl Rusya Yıkılacaktır", *Türkeli*, S. 7, s. 4.

_____ (1952), "Mehmet Akif", *Türkeli*, S. 4, s. 2-3.

_____ (1952), "Mehmet Emin Yurdakul", *Türkeli*, S. 5, s. 1.

- _____ (1952), "Mevlana Celalettin'i Rumi", *Türkeli*, S. 3, s. 5.
- _____ (1952), "Türkeli Bir Yaşında", *Türkeli*, S. 25, s. 1.
- _____ (1951), "27. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp'i Anarken", *Türkeli*, S. 1, s. 5.
- _____ (1951), "Türkeli Çıkarken", *Türkeli*, S. 2, s. 1.
- _____ (1952), "Akropolis Palikaryasına Cevap", *Türkeli*, S. 16, s. 1-3.
- _____ (1952), "Kızıl Hastalık", *Türkeli*, S. 12, s.4-7.
- _____ (1952), "Kızıl Materyalizme Karşı Manevi Seferberlik", *Türkeli*, S. 13, s. 2.
- _____ (1952), "Çanakkale Abidesi", *Türkeli*, S. 21, s. 3.
- _____ (1952), "Ölümünün 60. Yıldönümü Büyük Türkçü Ahmet Vefik Paşa", *Türkeli*, S. 10, s. 2.
- _____ (1952), "Türk Milliyetçileri Teşkilatlanırken", *Türkeli*, S. 9, s. 2.
- Baki, Edip Ali (1952), "Namık Kemal'in Annesinin Mezarı Başında", *Türkeli*, S. 3, s. 5.
- Bektaşoğlu, Mehmet (1952), "Masonluk", *Türkeli*, S. 12, s. 5.
- Berk, Bekir (1952), "İstanbul'un Fethi Derneği başkanlığına", *Türkeli*, S. 24, s. 5.
- Bilgiç, Said (1952), "İnsanlara Hürriyet, Milletlere İstiklal", *Türkeli*, S. 25, s. 6-7.
- Burdurlu, Tahsin (1952), "Meydan Okuyorum", *Türkeli*, S. 5, s. 5.
- _____ (1952), "Soysuz Bir Komşuya", *Türkeli*, S. 7, s. 5.
- _____ (1951), "Komünizmle Mücadele İçin", *Türkeli*, S. 2, s. 3.
- _____ (1951), "Hastalık ve İlacı", *Türkeli*, S. 1, s. 1.
- _____ (1952), "Demir Perde ve Gerisi", *Türkeli*, S. 11, s. 4-5.
- _____ (1952), "Demirperde ve Gerisi", *Türkeli*, S. 3, s. 1.
- Coşkuner, K. Fedai (1952), "Türk Milliyetçiliği ve Komünizm", *Türkeli*, S. 10, s. 4.
- Demirel, Abdullah (1952), "Asıl Maksat", *Türkeli*, S. 9, s. 5.
- Demirkazık, Recep (1952), "Lanetlenen İdeoloji", *Türkeli*, S. 13, s. 6.
- Ergün, Lütfi (1952), "Onlara", *Türkeli*, S. 10, s. 8.
- Ernam, Mustafa (1952), "Turancılık İdeali Gerçekleşebilir Mi?", *Türkeli*, S. 7, s. 3-6.
- Eroğlu, Orhan (1952) "Kızillara İhtar", *Türkeli*, S. 5, s. 8.
- Ersavaş, Fahri (1952), "Çanakkale Destanı", *Türkeli*, S. 8, s. 8.
- Gençaydın, Y. Niyazi (1952), "İkinci Ergenekon Destanından", *Türkeli*, S. 12, s. 6.
- Gözler, H. Fethi (1952), "Topyekûn Türkçülük", *Türkeli*, S. 17, s. 3-4.
- _____ (1952), "Büyük Türkçü Ahmet Hikmet Müftüoğlu 25. Ölüm Yılı Münasebetiyle", *Türkeli*, S. 12, s. 3-7.
- _____ (1952), "Cemiyetlerdeki Ahlak Zaafı Nereden Geliyor", *Türkeli*, S. 9, s. 3-6.
- _____ (1952), "Devirler Açan Hükümdar: Büyük Fatih Sultan Mehmet Han", *Türkeli*, S. 13, s. 3-7.
- _____ (1952), "Ezeli Düşmanlarımızı Tanımalıyız", *Türkeli*, S. 5, s. 3-6.
- _____ (1952), "Hakiki Türkçü Rıza Nur Bey", *Türkeli*, S. 19, s. 4.
- _____ (1952), "Ömer Seyfeddin", *Türkeli*, S. 7, s. 2-4.
- _____ (1952), "Türk Millî Destanı (Oğuzlama) Artık Bastırılmalıdır", *Türkeli*, S. 14, s. 2.
- _____ (1953), "Namık Kemal", *Türkeli*, S. 27, s. 6-7.
- Güler, M. Naim (1952), "Mehmetçik Kore'de", *Türkeli*, S. 3, s. 7.

- Gürsoy, Mümtaz (1952), "Turan'a Doğru", *Türkeli*, S. 9, s. 8.
- Hızaloğlu, Mustafa Z. (1952), "Bulanık Sözler ve Bulaşık Düşünceler", *Türkeli*, S. 25, s. 4-5.
- Hocaoğlu, S. Ertürk (1953), "İrkçı Turancı Atatürk", *Türkeli*, S. 27, s. 3-5.
- İnal, Ayhan (1952), "Çanakale", *Türkeli*, S. 8, s. 6.
- _____ (1952), "Kızillara ve Gafillere", *Türkeli*, S. 10, s. 4.
- İzrad, Yaşar (1952), "Büyük Düşman", *Türkeli*, S. 16, s. 7.
- Kanıpak, Metin (1951), "Memleket Davası", *Türkeli*, S. 2, s. 3.
- _____ (1952), "Türk Gençliği", *Türkeli*, S. 1, s. 4.
- Karamağralı, Haluk (1952), "Başbakan Adnan Menderes'e Açık Mektup", *Türkeli*, S. 12, s. 2-6.
- Kartaltepe, Lütfi (1952), "Ey Ruhum", *Türkeli*, S. 5, s. 8.
- Kırgızıoğlu, Alparlan (1952), "Abdülhak Hamid'in Milliyetçiliği", *Türkeli*, S. 6, s. 1.
- _____ (1952), "İstanbul'un Fethinin 499. Yıldönümünde", *Türkeli*, S. 13, s. 5.
- _____ (1952), "Ölüm yıldönümü Dolayısıyla Büyük Türk Askeri Mareşal Fevzi Çakmak", *Türkeli*, S. 10, s. 3.
- _____ (1952), "3 Mayısın Manası", *Türkeli*, S. 11, s. 2.
- Kodal, Tahir (2014), "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 52, s. 295-314.
- Kubat, H. (1952), "Büyük Ata'yı Anarken", *Türkeli*, S. 24, s. 2.
- Kurt, Tarık (1952), "Turan", *Türkeli*, S. 21, s. 6.
- Löker, Erhan (1952), "Dr. Rıza Nur'un Karakteri", *Türkeli*, S. 19, s. 7.
- _____ (1952), "Ziya Gökalp ve Bugünün Türkiye'sinde Mevkii", *Türkeli*, S. 22, s. 2.
- Mola, Mehmet (1952), "Kore Gazisine", *Türkeli*, S. 9, s. 8.
- Orkun, Hüseyin Namık (1952), "Gaspralı İsmail Beyin Dünya Türklük Âlemindeki Rolü", *Türkeli*, S. 21, s. 2.
- _____ (1952), "Tarihçi Rıza Nur", *Türkeli*, S. 19, s. 6.
- Öcal, Cemal Oğuz (1952), "Ağıt", *Türkeli*, S. 10, s. 3.
- _____ (1952), "Aslanlar", *Türkeli*, S. 9, s. 6.
- _____ (1952), "Mehmet Akif'in Ulu Ruhuna", *Türkeli*, S. 4, s. 7.
- _____ (1952), "Millî Şairimiz ve Türk Gençliği", *Türkeli*, S. 5, s. 3.
- _____ (1952), "37. Yıldönümü Münasebetiyle 18 Mart Zaferi", *Türkeli*, S. 8, s. 2-8.
- Öngören, Ferit (1952) "Satır Satır Milliyetçilik", *Türkeli*, S. 17, s. 6.
- _____ (1952), "Sivrekli Mehmet", *Türkeli*, S. 3, s. 7.
- _____ (1952), "Yeni Sanat Telakkisi ve Milliyetçilik", *Türkeli*, S. 14, s.6.
- Öngören, Veysel (1952), "İki Mukayese", *Türkeli*, S. 16, s. 6.
- Özalp, İsmail (1951), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, S. 1, s. 6.
- _____ (1951), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, S. 2, s. 5.
- _____ (1952), "Kızıl Tehlike", *Türkeli*, S. 11, s. 7.
- _____ (1952), "Namık Kemal Ölüm Yılı Dönümü Dolayısıyla", *Türkeli*, S. 3, s. 3-4.
- _____ (1952), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, S. 5, s. 7.
- _____ (1952), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkeli*, S. 7, s. 7.
- Özdemir, Haydar (1952), "Kızıl Şeytan", *Türkeli*, S. 7, s. 6.
- _____ (1952), "Meziyetlerimiz", *Türkeli*, S. 10, s. 7.

- Özen, Peyman (1952), "Kızıl Elma", *Türkeli*, S. 9, s. 8.
- Özer, Ali Rıza (1952), "Bir Dernek Bir Dergi ve Rıza Nur", *Türkeli*, S. 21, s. 4-7.
- Özmen, M. Saim (1951), "Savaşın Bizde taşıdığı Mana", *Türkeli*, S. 1, s. 7.
- _____ (1952), "Mücadeleci Ruh", *Türkeli*, S. 5, s. 4.
- _____ (1952), "Namık Kemal Afyon'da", *Türkeli*, S. 3, s. 5
- _____ (1953), "8. Yılı Münasebetiyle 3 Mayıs Bayramı", *Türkeli*, S. 11, s. 3.
- Özyıldırım, Bekir Sıddık (1952), "Dostluk Bunun Neresinde", *Türkeli*, S. 17, s. 5
- _____ (1952), "Dönmenin Telaşı", *Türkeli*, S. 11, s. 6.
- _____ (1952), "Düşman Matbuat", *Türkeli*, S. 24, s. 4.
- _____ (1952), "Kıbrıs Türküdür", *Türkeli*, S. 13, s. 4.
- _____ (1952), "Moskof Canavarlığı", *Türkeli*, S. 9, s. 4.
- _____ (1952), "Yolumuzu Özümüzde Arayacağız", *Türkeli*, S. 20, s. 4.
- Pelekçi, Ahmet (1952), "Millî Sanat", *Türkeli*, S. 13, s. 7.
- Pepeyi, Haluk Nihat (1952), "Çanakkale", *Türkeli*, S. 8, s. 3.
- Peyrazoğlu, H. Fehmi (1952), "Gelişmemiz Karşısında", *Türkeli*, S. 4, s. 7
- Sançar, Nejdet (1952), "Moskof İhtirası", *Türkeli*, S. 23, s. 6.
- _____ (1952), "Kızıl Afete Karşı Kür-Şad'lık Ruhu", *Türkeli*, S. 15, s. 1.
- Sefercioğlu, Necmeddin (2011), "Türk Milliyetçiler Derneği", *Türk Yurdu*, Sayı 289.
- Tevetoğlu (1953), "Mehmet Akif", *Türkeli*, S. 27, s. 2.
- Toplu, Abdülhadi (1952), "Teşkilatçı ve İhtilalci Gökalp", *Türkeli*, S. 22, s. 3-6.
- Tortum, Kemal (1952), "Millî Birlik", *Türkeli*, S. 14, s. 5.
- Türkdoğan, Sami (1952), "Bizlere Düşen Vazife", *Türkeli*, S. 3, s. 8.
- _____ (1952), "İnanmak", *Türkeli*, S. 14, s. 5.
- Uğur, Yusuf (1952), "Kore Gazisine", *Türkeli*, S. 4, s. 5.
- _____ (1952), "Kore Şehidine", *Türkeli*, S. 7, s. 8.
- Ünal, Tahsin (1952), "Moskofu Tepeledik Ya Gayrı Gam Yemem", *Türkeli*, S. 23, s. 3-4.
- Yılanlıoğlu, F. (1952), "Ahlak ve Türk Kadını İçin", *Türkeli*, S. 6, s. 4-6.
- Yurdakul, Mehmet Emin (1952), "Vur", *Türkeli*, S. 5, s. 1.
- Yücel Gökberk-Yusuf Ziya Bölükbaşı (2019) "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 5-30

ALBAY TALAT AYDEMİR'İN 21 MAYIS 1963'TE YAPTIĞI İKİNCİ DARBE GİRİŞİMİ VE YARGILANMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI*

THE REFLECTIONS OF COLONEL TALAT AYDEMİR'S SECOND COUP
ATTEMPT ON MAY 21, 1963 AND HIS TRIAL IN THE TURKISH PRESS

Murat TALU**, Ömer Osman UMAR***

Geliş Tarihi/Received:28.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

TALU, Murat- UMAR, Ömer Osman, (2024), "Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 193-207.

Öz

Türkiye'de ordu Atatürk döneminden itibaren rejimin ve devrimlerin koruyucusu olmuştur. Bu yıllarda ordunun politikanın dışında kaldığı görülmüştür. Bunun bir nedeni de Atatürk ve İnönü'nün karizmatik askeri liderler olmasıdır. 1950 – 1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti, 1954'ten sonra yaptığı faaliyetler ile ordunun tepkisini çekmiş ve iktidarı devirmek adına ilk kez bu yıllarda ihtilal örgütleri kurulmuştur. 1954 yılından itibaren Ankara ve İstanbul'da birbirinden bağımsız ihtilal örgütleri kurulmuş ve Demokrat Parti iktidarını devirmek için gizli çalışmalarda bulunmuşlardır. İhtilal örgütlerinin gelişmesi ve ülkede yaşanan sorunların çıkılmaz hale gelmesi sonucu cumhuriyet tarihindeki ilk askeri müdahale olan 27 Mayıs 1960 İhtilali gerçekleşmiştir. İhtilal örgütlerinin kurulduğu tarihten itibaren gizli çalışmalarda bulunan ve ihtilal sırasında Kore'de bulunan, yaşanan ihtilal sonrasında Harp Okulu Komutanlığı görevine getirilen Albay Talat Aydemir; darbenin amacına ulaşamadığını, Atatürk ilke ve inkılaplarının yerine oturtulmadığını ve ülkede yaşanan siyasi çatışmaların son bulmadığını öne sürerek ilk ihtilal girişimini 22 Şubat 1962 tarihinde denemiş ancak başarısız olmuştur. Talat Aydemir, bu ihtilal girişiminden vazgeçmesini olası bir kardeş kanı dökmek istemediği şeklinde açıklamıştır. İhtilal girişimi sonrasında darbe teşebbüsünde bulunduğu subaylar ile birlikte emekli edilen Talat Aydemir, ülkenin kötü bir gidişe sürüklendiğine inanarak 21 Mayıs 1963 tarihinde ikinci kez ihtilal girişiminde bulunmuş fakat yine başarısız olmuştur. Talat Aydemir'in ikinci ihtilal girişimi birinci ihtilal girişimine nispeten başlangıçta başarısızlığa uğramış ve Aydemir'in ihtilal dönemi sona ermiştir. İkinci ihtilal girişiminin ardından ihtilal kadrosu ile beraber yargılanan Talat Aydemir, ihtilalci arkadaşı Fethi Gürcan ile birlikte idam edilmiştir. Talat Aydemir ve ihtilalci subayların yaptığı her iki darbe teşebbüsü de Türk basınında geniş bir yer bulmuş ve birçok çevreler tarafından dönemin gazete sayfalarında uzunca tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhtilal, Kara Harp Okulu, Talat Aydemir, 21 Mayıs 1963, Darbe Girişimi, Milliyet, Cumhuriyet.

* Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

** Doktora Öğrencisi, Elazığ Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Programı, talu-murat@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5639-6444>).

*** Prof. Dr. , Elazığ Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, oumar@firat.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2460-2455>).

Abstract

In Türkiye, the army has been the protector of the regime and revolutions since the Atatürk period. During these years, the army was seen to stay out of politics. One reason for this is that Atatürk and İnönü were charismatic military leaders. Between 1950 and 1960, the Democrat Party, which was in power, drew the reaction of the army with its activities after 1954, and revolutionary organizations were established for the first time in these years in order to overthrow the government. From 1954 onwards, independent revolutionary organizations were established in Ankara and Istanbul and carried out secret activities to overthrow the Democrat Party government. As a result of the development of revolutionary organizations and the problems in the country becoming insurmountable, the 27 May 1960 Revolution, the first military intervention in the history of the republic, took place. Colonel Talat Aydemir, who had been working in secret since the establishment of the revolutionary organizations and who was in Korea during the revolution and who was appointed as the Commandant of the War School after the revolution, tried the first revolution attempt on February 22, 1962, but failed, claiming that the coup failed to achieve its goal, that Atatürk's principles and reforms could not be put in place, and that the political conflicts in the country had not ended. Talat Aydemir explained his abandonment of this revolution attempt as not wanting to shed any possible fraternal blood. After the revolution attempt, Talat Aydemir, who was retired together with the officers with whom he had attempted a coup, attempted a second revolution on May 21, 1963, believing that the country was heading in a bad direction, but failed again. Talat Aydemir's second revolution attempt was initially unsuccessful compared to the first revolution attempt, and Aydemir's revolutionary period came to an end. After the second revolution attempt, Talat Aydemir was tried together with the revolution cadre and executed together with his fellow revolutionary, Fethi Gürcan. Both coup attempts by Talat Aydemir and the revolutionary officers were widely covered in the Turkish press and discussed at length by many circles in the newspapers of the period.

Keywords: *Revolution, Military Academy, Talat Aydemir, May 21, 1963, Coup Attempt, Milliyet, Cumhuriyet.*

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları

Giriş

İkinci Dünya Savaşı döneminde ülkenin yaşadığı zorluk ve askeri sınıfın şartlarının kötüleşmesi ordu içerisinde bir ihtilal örgütlenmesine neden olmuş ise de Demokrat Parti dönemine kadar Türkiye'de bir askeri müdahale yaşanmamıştır.¹

Demokrat Parti, 1950-1954 döneminde ekonomi alanında yaptığı hamleler ile kalkınma hızını yükseltmiş ve halkın refah gücünün artmasına sebep olmuş, bu politikası ile halktan daha fazla destek görmeye başlamıştır.² Ancak bu dönemde Halkevleri ve Halkodalarının kaldırılması ve İnönü'ye yönelik ağır söylemler ordu içerisinde DP'ye olan sevgiyi sona erdirip öfke duyulmasına sebebiyet vermiştir. 1954 seçimleri sonrasında Demokrat Parti'ye son vermek için kurulan bazı ihtilal örgütleri ve kurucuları; Tuzla'da Yüzbaşı Dünder Seyhan ve Yüzbaşı Orhan Kabibay, 1955'de Harp Akademileri'nde Binbaşı Faruk Güventürk, 1956'da Ankara'da Binbaşı Talat Aydemir ve Binbaşı Sezai Okan'dır.³ Demokrat Parti'nin 1954 sonrası orduya yönelik eleştirileri ve ülke yönetimindeki eksiklikleri sonucu kurulan ihtilal örgütleri uzun çalışma ve planlar sonucunda 27 Mayıs 1960 tarihinde ülke yönetimini devralmış, cumhuriyet tarihindeki ilk askeri darbe girişimini gerçekleştirmişlerdir.⁴ İhtilali gerçekleştirenlere göre 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin temel oluşum sebepleri; Demokrat Parti'nin Atatürk ilke ve inkılaplarından uzaklaşması, Başbakan Adnan Menderes'in siyasi partilere ve basına yaptığı baskı ve sansür, ekonomik gidişatın bozulması ve askeriye içerisindeki generallerin Demokrat Parti karşısında pasif bir vaziyet alması olarak da sıralanabilir.

27 Mayıs İhtilali sırasında Kore'de görevli bulunan Talat Aydemir, Türkiye'ye döndükten sonra Milli Birlik Komitesi tarafından Kurmay Albay rütbesi ile Ankara Kara Harp Okulu'na atanmıştır.⁵ Talat Aydemir, zamanla 27 Mayıs'ın amacından uzaklaştırıldığını ve halkın yine CHP-AP olarak kutuplara ayrıldığını kanaat getirmiş ve yeniden bir ihtilal fikrine kapılmıştır. Ankara'da oluşturulan Albaylar Cuntasının lideri konumunda bulunan Aydemir, İstanbul'da bulunan generaller ile çeşitli protokoller yapmış ancak her seferinde araya Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın girmesiyle müdahale fikrinden vazgeçilmek zorunda kalmıştır.⁶ Başbakan İsmet İnönü, siyasi idarenin devamı için müdahale fikrindeki subayların yerlerinin değiştirilmesini önermiştir. Ancak bunu haber alan Talat Aydemir, 20 Şubat 1962 gecesi kendisine bağlı birlikleri karşı alarm durumuna geçirmiş ve tevkif edilme tehlikesini atlatmıştır.⁷ 22 Şubat günü Genelkurmay Başkanlığına giden arkadaşlarının tutuklandığını öğrenen Talat Aydemir, saat 13.30'da alarm durumuna geçmiş ve ilk ihtilal girişimine başlamıştır. Ancak Hava Kuvvetlerinin ihtilal karşıtı tutumu ve olası bir iç savaşı göze alamayan Talat Aydemir, 23 Şubat günü saat 03.00'da ihtilal girişimine son vermek zorunda kalmıştır.⁸ 22 Şubat olayından sonra ihtilal girişiminde bulunan 69 kişi ordudan emekli edilmiş, bu gruba da 22 Şubatçılar adı verilmiştir.

¹ Alparslan Türkeş, *27 Mayıs – 13 Kasım – 21 Mayıs ve Gerçekler*, İstanbul, Dokuz Işık Yayınevi, 1977, s. 15-17.

² Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 67, sayı: 2, 157-187

³ Murat Talu, *Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri ve Yargılanmasının Türk Kamuoyuna Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2022, s. 18-21.

⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2004, s. 233-234.

⁵ Talat Aydemir, *Hatıratım*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 54.

⁶ Murat Talu, *a.g.t.*, s. 44-47.

⁷ Bahtiyar Yalta, *Bir Darbeci Subayın Hatıraları* (haz: Erhan Çiftçi), İstanbul, Kronik Kitap, 2020, s. 326-328.

⁸ Bahtiyar Yalta, *a.g.e.*, s. 438-439.

Başarısız ihtilal girişiminden sonra emekli olan Talat Aydemir, ülkenin tek kurtuluşunu yeni bir ihtilal girişiminde görmüş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. 13 Kasım 1961 tarihinde Milli Birlik Komitesi'nden el çektilerilerek yurt dışı görevlere gönderilen ve liderliğini Alparslan Türkeş'in yaptığı 14'ler, Hava Kuvvetlerinden Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel tarafından emekli edilen 11'ler ve çeşitli çevreler ile görüşmeler yapan 22 Şubatçılar istedikleri sonucu elde edememiş, yeni ihtilali kendi olan güçleri ile gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. 22 Şubatçılar bu çalışmaların sonucunda ise ihtilalin 20/21 Mayıs 1963 tarihinde gerçekleştirilmesine karar vermişlerdir.⁹

1. 21 Mayıs 1963: Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi ve Basına Yansması

İhtilalcilerin kararı doğrultusunda ihtilalin 23.30'da radyodan anonsun okunması ile başlanması uygun görülmüştür. Yapılan plana göre Aydemir'in Harp Okulu ve Radyoevinin işgali sonrası Harbiye'ye gelip idareyi teslim alması kararlaştırılmıştır.¹⁰ Harp Okulu'nu ele geçirmek için Turgut Alpogut ve Bahtiyar Yalta saat 23.00'da okula gelmiş ve çengel atılan öğrenciler sayesinde Harp Okulu ihtilalcilerin eline geçmiştir.¹¹ Harp Okulu'nun ele geçirilmesine paralel Fethi Gürcan yanına Erol Dinçer'i alarak Zırhlı Birlikler Okulu'na gitmiş ve okulda kısa süre içerisinde hâkimiyet kurmuştu.¹² Fethi Gürcan'ın emri ile Radyoevini işgal etmek üzere harekete geçen İlhan Baş, Talat Aydemir'in damadı Atilla Altugan ile birlikte Radyoevini işgal etmiş ve saat 00.12'de ihtilal metni anons edilmiştir.¹³ Harbiye'nin işgali ve ihtilal anonsunun okunmasının ardından Talat Aydemir, bulunduğu evden alınarak Harp Okulu'na getirilmiş ve idareyi ele almıştır.¹⁴ İlhan Baş'ın radyodan ihtilal bildirisini okuması üzerine Çankaya'da toplanan hükümet, ihtilal girişimini bastırmak adına planlar yapmış ve ilk olarak Radyoevini kurtarmayı düşünmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri adına radyoyu Ankara Merkez Kumandan Muavini Ali Elverdi kurtarmış ve silahlı kuvvetlerinin duruma hâkim olduğunu anons ile bildirmiştir.¹⁵

Ankara'da radyonun el değiştirdiği sırada ihtilalin İstanbul kanadı plan doğrultusunda harekete geçmeye çalışmış ancak Ankara'nın aksine hiçbir yerde birlikleri harekete geçiremeyerek başarısız olmuştur.¹⁶ Hükümet kuvvetlerine ait bildirilerin anons ettirilmesi ve ihtilalci liderlerden bazılarının tutuklanması harekâtın gidişini olumsuz yönde etkilemiştir. İhtilalcilerde çözümlerin başlaması ve Hava Kuvvetlerinin ihtilal karşıtı tutum almaları sonucunda Talat Aydemir, 22 Mayıs sabahı saat 06.30'da harekâtı durdurmuştur. Aydemir, ihtilalin başarısız sonuçlanmasının ardından ihtilalcilerden Mustafa Pakoba'nın evine gitmiş, öğlen eve gelen polisler tarafından tutuklanarak Mamak Muhabere Okulu'na götürülmüştür.¹⁷

21 Mayıs tarihinde Talat Aydemir ve eski 22 Şubatçıların yeniden bir ihtilal girişiminde bulunmaları ve bu girişimde başarısız olmaları dönemin hem iç hem de dış basınında geniş bir yer bulmuştur. Dönemin gazeteleri 21 Mayıs tarihli nüshalarında olaylara detaylıca yer vermiş, bazı gazeteler olayları ilk baskıya yetiştiremedikleri için ikinci ve üçüncü baskıyı

⁹ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, Konya, Milli Ülkü Yayınevi, 1977, s. 365-374.

¹⁰ Yeşim Demir, *Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri ve Türk Demokrasi Sürecine Olan Etkileri*, İstanbul, Andaç Yayınları, 2017, s. 97.

¹¹ Bahtiyar Yalta, *a.g.e.*, s. 552-553.

¹² Ayten Güler, *a.g.t.*, s. 139-140.

¹³ Talat Aydemir, *a.g.e.*, s. 171-173.

¹⁴ Bahtiyar Yalta, *a.g.e.*, s. 553.

¹⁵ Yeşim Demir, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁶ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli Aldanmaz*(haz: Yasemin Bradley), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 215-220.

¹⁷ Talat Aydemir, *a.g.e.*, s. 178-180.

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları

çıkartmak zorunda kalmışlardır. CHP'nin yayın organı olan *Ulus* Gazetesi, "Demokratik rejime karşı olan bir hareket bastırıldı." başlığı ile olayları okuyucularına aktarmıştır. Gazete başlığının altında eski Harp Okulu komutanı Aydemir'e bağlı birliklerin gece radyoyu ele geçirerek ihtilale giriştiğini aktarmıştır. Haber yazısının devamında hükümet kuvvetlerinden Ali Elverdi'nin radyoyu geri kurtarışı, ihtilalcilerin tevkif edilmeleri ve girişimin hükümet kuvvetleri tarafından bastırılışı yazılmıştır. Gazetenin "Aydemir nasıl yakalandı?" başlığında ise Aydemir'in başarısız olduğunu anladığında Harp Okulu'nun arka kapısından kaçtığı ve öğlen saatlerinde ihtilalci arkadaşı Mustafa Pakoba'nın evinde yakalandığı duyurulmuştur. Gazetede ayrıca ihtilal girişiminde bulunan 22 Şubatçılardan dışında 14'lerden Alparslan Türkeş, Rifat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu'nun da tedbiren gözaltına alındığı aktarılmıştır.¹⁸ 21 Mayıs hareketi esnasında şehit düşenlerin toprağa verilmesini *Ulus* Gazetesi okuyucularına "Şehitlerimizi toprağa verdik" başlığı ile vermiştir. Haberde 21 Mayıs olaylarında şehit düşenlerin askeri tören eşliğinde Anıtkabir'e getirildiği ve burada Anayasa ve Hürriyet şehitleri olarak defnedildiği yazılmıştır. Haberin içeriğinde törende Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve tüm devlet erkânının bulunduğu da aktarılmıştır.¹⁹

Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs günü çıkan ilk baskısında olayları okuyucularına "Hareket bastırıldı" başlığı ile vermiştir. Haberde Talat Aydemir'e bağlı birliklerin radyoyu işgali ile başlayan ihtilal girişiminin, yaşanan çatışmaların sonucunda hükümet kuvvetleri tarafından bastırıldığı aktarılmıştır. Gazetede ayrıca Ankara'nın dışında İstanbul'da bulunan bir grup subayında İstanbul Radyosu'nu işgale kalkıştıkları ve yaşanan çatışmalar sonucunda işgalden mecburen vazgeçip kaçtıkları aktarılmıştır.²⁰ *Milliyet* Gazetesi, 22 Mayıs 1963 tarihli nüshasında ise ihtilale girişen kişilerin yakalanarak gözaltına alındıkları, emekli Kurmay Albay Talat Aydemir'in ihtilalci arkadaşının evinde yakalandığı ve ihtilalcilerin sorgulanmaya başlandığı yazılmıştır. Gazetede ihtilal girişiminin ardından İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildiği ve buna bağlı olarak gece sokağa çıkma yasağının uygulandığı duyurulmuştur. Gazetede bulunan "29 emekli subay nezaret altında" başlığında ise ihtilal girişiminde bulunanların yanısıra 14'lerden Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu; EMİNSU'lardan Orhan Türkkan ve eski 22 Şubatçılardan Dündar Seyhan'ın da gözaltına alındığı yazılmıştır.²¹

Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs tarihli nüshasında "Dün gece yarısı Ankara'da silahlı bir ihtilal hareketi oldu" manşetiyle Talat Aydemir ve arkadaşlarının radyoyu ele geçirerek ihtilal girişiminde buldukları aktarılmıştır. Haberde Talat Aydemir'e bağlı birliklerin 20 Mayıs gecesi Ankara ve İstanbul'da harekete geçerek ihtilale giriştikleri ancak yaşanan çatışmaların sonucunda hükümet kuvvetlerinin sabah saatlerinde duruma hâkim olduğu aktarılmıştır. Gazetede ayrıca Ankara'da yaşanan çatışmaların dışında İstanbul'da da 22 Şubatçılardan radyoyu ele geçirmek adına silahlı girişimde buldukları ancak yaşanan olayların sonucunda radyoyu ele geçiremedikleri yazılmıştır.²² *Cumhuriyet* Gazetesinin 22 Mayıs tarihli nüshası ise "Ankara'da ihtilal dün sabah bastırıldı" başlığı ile çıkmış, haberde Talat Aydemir başta olmak üzere isyan girişimine katılan tüm kişilerin yakalanarak gözaltına alındıkları yazılmıştır. Gazete ayrıca okuyucularına İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetimin ilan edildiğini aktarmıştır.²³ Olaylar sırasında hükümet kuvvetleri içinde

¹⁸ *Ulus*, 21 Mayıs 1963, s. 1-7.

¹⁹ *Ulus*, 24 Mayıs 1963, s. 1.

²⁰ *Milliyet*, 21 Mayıs 1963, s. 1-5.

²¹ *Milliyet*, 22 Mayıs 1963, s. 1-5.

²² *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1963, s. 1-5.

²³ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1963, s. 1.

yer alan askerlerin cenaze töreni *Cumhuriyet* Gazetesinin 24 Mayıs tarihli nüshasında yer almıştır. Gazete “21 Mayıs şehitleri dün toprağa verildi” başlığında Aydemir’in ihtilal girişimi sırasında şehit düşen kişilerin 23 Mayıs günü askeri törenle Anıtkabir’e gömüldüğünü yazmıştır.²⁴

Akşam Gazetesi, 21 Mayıs tarihinde çıkan ilk baskısında olayları okuyucularına “Ankara’da gece bir ihtilal teşebbüsü bastırıldı” başlığı ile aktarmıştır. Haberde 22 Şubatçıların lideri olan Talat Aydemir önderliğindeki bir grubun ihtilale girişerek Harp Okulu ve Ankara Radyosu’nu ele geçirdikleri, ancak hükümet kuvvetleri tarafından hareketin kısa sürede bastırıldığı yazılmıştır. Gazetede ayrıca Hava Kuvvetlerine ait jetlerin ihtilalcilerin işgal ettikleri Harbiye’nin üzerinde alçak uçuşlar yaptığı ve zaman zaman Harbiye’ye uyarı ateşi açtığı da aktarılmıştır.²⁵ İhtilal girişiminden sonraki gün *Akşam* Gazetesi yaşanan olaylar üzerine Ankara, İstanbul ve İzmir’de sıkıyönetim ilan edildiğini ve sokağa çıkma yasağı uygulanmaya başlanıldığını yazmıştır. Gazetede ihtilalcilerin lideri olan Aydemir’in Kavaklıdere’de bir arkadaşının evinde yakalandığı ve tutuklanarak Emniyet’e götürüldüğü yazılmıştır. Haberde Aydemir’in Harp Okulu’ndan ayrılırken bıraktığı çantasının hükümet kuvvetleri tarafından ele geçirildiği ve çantanın içerisinde hareket planı ve sonrası hakkında bilgilerin bulunduğu yazılmıştır. Gazete ayrıca ihtilalcilerden başka 14’lerden Alparslan Türkeş’in de gözaltına alındığı okuyuculara aktarılmıştır.²⁶

Son Havadis Gazetesi Talat Aydemir’in ihtilal girişimini “İhtilal Teşebbüsü” başlığı altında okuyucularına duyurmuştur. Gazete 22 Şubat hadisesinin lideri Talat Aydemir ve arkadaşlarının 20 Mayıs gecesi Harp Okulu ve Radyoevinin işgal ederek ihtilale kalkıştığını yazmıştır. Gazetede ayrıca Aydemir’in adı ile okunan ihtilal bildirisi de yer almıştır.²⁷ *Son Havadis* Gazetesinin aynı gün yayımlanan ikinci baskısı “Harbiye ateş altında-Aydemir yakalandı” başlığı ile olayları okuyucularına aktarmaya çalışmıştır. Gazetede Harbiye’nin teslimi adına Hava Kuvvetlerine ait jetlerin Harp Okulu üstünde uçuş yaparak ateş açtıkları ve çatışmaların sonucunda Harbiye’nin 21 Mayıs sabahı 08.00’da teslim olduğu yazılmıştır. Haberde ayrıca ihtilal lideri Aydemir’in sabah 08.00’da okuldan ayrılarak bir yakınının evine gittiği ve orada saat 12.00’da hükümet kuvvetleri tarafından gözaltına alındığı okuyuculara duyurulmuştur. Haber içinde ihtilal ile ilgisi bulunduğu tahmin edilen EMİNSU üyesi Orhan Türkkan’ın da tedbir amaçlı gözaltına alındığı aktarılmıştır.²⁸ Başbakan İsmet İnönü’nün Senato’da yaptığı açıklamaları “Başvekil, Senato’da Konuştu” başlığı ile veren *Son Havadis* Gazetesi, haberinde isyancıların yakalanarak gözaltına alındıklarını; İstanbul, İzmir ve Ankara’da bir aylık sıkıyönetimin ilan edildiğini açıklamıştır. Gazete ayrıca olaylarda çıkan çatışmaların sonucunda yedi kişinin vefat ettiğini ve yirmi altı kişinin de yaralandığını yazmıştır.²⁹

2. 21 Mayıs Sonrası Süreç ve Yargılamaların Basına Yansıması

21 Mayıs girişiminden sonra Talat Aydemir ve isyanda ön planda olan isimler önce emniyete götürülerek sorguları yapılmış, daha sonrada Mamak Askeri Cezaevi’ne gönderilmişlerdir. İhtilal girişiminin ardından EMİNSU derneğinin başkanı emekli General Orhan Türkkan ve kardeşi emekli General Selim Türkkan da olaylar ile irtibatlı

²⁴ *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1963, s. 1-5.

²⁵ *Akşam*, 21 Mayıs 1963, s. 1-5.

²⁶ *Akşam*, 22 Mayıs 1963, s. 1-5.

²⁷ *Son Havadis*, 21 Mayıs 1963, s. 1.

²⁸ *Son Havadis*, 21 Mayıs 1963, II. Baskı, s. 1-5.

²⁹ *Son Havadis*, 22 Mayıs 1963, s. 1-5.

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları

olabileceğinden gözaltına alınmışlardır.³⁰ 21 Mayıs harekâtına katılanların tevkifinden sonra tedbir amaçlı 14'lerden Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu, 11'lerden Halim Menteş ve eski 22 Şubatçılardan Dünder Seyhan da gözaltına alınmışlardır.³¹

İhtilalden sonra oluşturulan Ankara Sıkı Yönetim Komutanlığı, 3 Haziran 1963 tarihinde yayınladığı bildiri ile duruşmalar için üç farklı mahkemenin kurulduğunu bildirmiştir. Açıklanan bildiride I Numaralı Sıkı Yönetim Askeri Mahkemesi'nin Mamak Muharebe Okulu'nda, II Numaralı Sıkı Yönetim Askeri Mahkemesi'nin Harp Okulu'nda, III Numaralı Sıkı Yönetim Askeri Mahkemesi'nin ise Sıkı Yönetim Karargâhında kurulacağı aktarılmıştır.³² Mahkemenin başlayacağı tarih olan 7 Haziran 1963 günü *Son Havadis Gazetesi* "21 Mayıs sanıklarının muhakemeleri bugün" başlığını atmış, 103 kişi haricinde olan kişilerin de yargılanmalarının yakında başlayacağını okuyucularına duyurmuştur.³³

21 Mayıs 1963 ihtilal girişimini yapan failleri yargılamak adına Mamak Muharebe Okulu'nda kurulan I Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi, 7 Haziran 1963 günü duruşmalara başlamıştır. Askeri mahkemenin başkanlığına Tuğgeneral Fevzi Basmacı, duruşma hâkimliğine Albay Numan Özdalga, üyeliğe ise Tuğgeneral Lütfü Ergüven getirilmiştir.³⁴ İlk gün yapılan duruşmada savcı iddianameyi okumuş ve otuz altı kişi için idam talep etmiştir. Savcının iddianamede idamını talep ettiği kişiler: Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Rıfki Erten, Turgut Alpogut, Bahtiyar Yalta, Tefvik Ünlüer, Hakkı Sümer, Galip Gültekin, Yaşar Başaran, Mustafa Pakoba, Tefvik Saltoğlu, Erol Dinçer, Turgut Saltoğlu, Münip Tepeci, Remzi Kılıç, Nihat Sertöz, Tefvik Ecemiş, İzzet Köz, Ömer Tekebaş, Feridun Erman, İlhan Baş, Sedat Ünal, Mehmet Gül, Savaş Kilimci, Erol Alkivılcım, Mustafa Karazeybek, Atilla Altugan, Ziya Pusat, Hüsamettin Paksoy, Kadir Yıldırım, Önder Aydın, Zihni Çetiner, Nezih Fırat, Nihat Çonguroğlu ve Mustafa Ok.³⁵

İddianame okununca ihtilalcilerin sorgularına geçilmiş, ihtilalciler arasında bu safhada görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Talat Aydemir, olayları tüm yönleri ile açıklamayı ve yapılan ihtilal girişiminin gerçekte büyük bir hareket olduğunu, ihtilalde kalabalık bir grup olduklarını göstermeye çalışmıştır. Aydemir'i bu yola iten sebep ise Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın "Talat'ın üç buçuk adamı" ve Başbakan İsmet İnönü'nün "şerefsiz sergüzeştçiler" sözleridir. Aydemir'in bu fikrine diğer ihtilal liderlerinin çoğu katılmamış, Aydemir'in yanında olayları tüm yönleriyle açıklayan yalnızca Fethi Gürcan olmuştur.³⁶ Aydemir ve Gürcan'a karşı diğer ihtilal liderlerinin fikri ise; açığa çıkmayan olayların üstünü örtmek, kişilerin az ceza alacağı beyanlar vermek ve suçun birkaç kişi tarafından üstlenilmesi olmuştur. Bahtiyar Yalta, Turgut Alpogut ve Osman Deniz gibi isimler bu yolu seçmiş ve duruşmalarda birçok olayı inkâr etme yoluna gitmişlerdir. Talat Aydemir, ihtilal arkadaşlarının beyanlarından sonra onlardan uzaklaşmaya başlamış, lider kadrosundan sadece Fethi Gürcan ile yakın temasını sürdürmüştür.³⁷

İlk gün yapılan duruşma altı saat sürmüş, Aydemir ve arkadaşlarının ifadeleri dinlenmiştir. Duruşmaların sonunda Türkeş ve bazı sanıklar 28. Tümen'e götürülürken diğer sanıklar Mamak Muharebe Okulu'nda kalmaya devam etmişlerdir. Duruşmaların

³⁰ Ayten Güler, *a.g.t.*, s. 155.

³¹ *Akşam*, 22 Mayıs 1963, s. 1-2.

³² *Akşam*, 4 Haziran 1963, s. 1.

³³ *Son Havadis*, 7 Haziran 1963, s. 1-5.

³⁴ Yeşim Demir, *a.g.e.*, s. 123.

³⁵ Bahtiyar Yalta, *a.g.e.*, s. 591-592.

³⁶ Erdoğan Örtülü, *a.g.e.*, s. 496-497.

³⁷ Osman Deniz, *a.g.e.*, s. 252-254

ikinci günü Hâkim Turgut Akan, Aydemir'e kendi iddiası olan "kumandanlarda harekâtın içerisinde bulunuyordu" sözlerini sormuş, Aydemir ise komutanların yapılan hazırlıklardan haberleri olduğunu söylemiştir. Hâkimin komutan ismi sorması üzerine Aydemir soruyu cevapsız bırakmıştır.³⁸ Savcının Talat Aydemir'e "Harekette neden üst rütbeli komutanlar yok?" sorusu üzerine Aydemir; rütbeli komutanların da kendileri ile birlikte çalıştığını ancak 22 Şubat'ta olduğu gibi olaylardan kaçtıklarını söylemiştir. Savcı daha sonra Talat Aydemir'e ihtilale kimlerle karar verdiğini sormuş, Aydemir ise Fethi Gürcan'ın adını vermiştir. Savcının, Aydemir'e Harp Okulu'nda bulunan not defterinde bakanlıkların ve karşılarında bulunan harflerin ne anlama geldiğini sorması üzerine Aydemir: "Bu benim yazımdır. Fakat kabineyi düşünmemiştim. Sokaktan adam toplamak durumunda değilim." diyerek karşılık vermiş, yapılan ısrarlara rağmen kişilerin kimler olduğunu açıklamamıştır.³⁹ Savcı daha sonra Aydemir'e not defterinde bulunan 53 kişilik listenin kara liste olup olmadığını sormuş, Aydemir ise: "Hayır, kara liste değildir. Bunlar 22 Şubat'ta bize karşı duran subayların isimleridir. Bilmek için yazılmıştır. Kara liste olsaydı 20-21 Mayıs gecesi bunları kolaylıkla bertaraf edebilirdik. Böyle bir niyetimiz yoktu." diyerek karşılık vermiştir.⁴⁰

Savcının 14'ler ve 11'ler ile yapılan temasları sorması üzerine Aydemir; 14'lerin Orhan Kabibay kanadı ile görüşüldüğünü ancak liderlik konusunda anlaşma sağlanamadığı için birleşmenin olmadığını, Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan gibi isimlerin de ayrılarak Kabibay tarafına geçtiklerini söylemiştir. Aydemir, Alparslan Türkeş ile görüşmesini ise: "15 Nisandan biraz evvel oldu. Yalnız olarak konuştuk. Liderlik konusunda anlaşamayınca dağıldık." diye anlatmış, 11'ler ile de bazı temasların olduğunu ancak bir birleşme olmadığını söylemiştir. Aydemir'in sorgusundan sonra Fethi Gürcan, Turgut Alpagut, Bahtiyar Yalta, Tevfik Ünlüer, Emin Arat, Hakkı Sümer, Galip Gültekin, Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan'ın da sorguları yapılmıştır.⁴¹ Fethi Gürcan, sorgusunda Aydemir gibi bildiği tüm olayları anlatmış, açığa çıkmayan olayları da söyleyerek olayların büyüklüğünü ortaya koyma düşüncesinde olmuştur. Diğer sanıklardan Tevfik Ünlüer, Emin Arat, Necati Ünsalan ve Asım Mutludoğan ise harekâta yer almadıklarını ve ihtilal yöntemini savunmadıklarını beyan etmişlerdir. Bahtiyar Yalta ve Turgut Alpagut ise olayların sadece açığa çıkan taraflarını anlatmış, gün yüzüne çıkmayan olay ve kişileri saklama yoluna gitmişlerdir.⁴² Sanıklardan Dündar Seyhan; Aydemir ve ekibi ile aylar öncesinden ilişkisini kestğini, etrafta söylenen "Dündar Seyhan Grubu" diye bir yapının olmadığını, Orhan Kabibay ile fikir birliği içerisinde olduğunu, Kabibay'ın 22 Şubatçılara katılmamasından sonra Necati Ünsalan ile birlikte ekipten ayrılarak ticari bir şirket kurduğunu söylemiştir.⁴³

Mamak Muharebe Okulu'nda yapılan duruşmaların 5. gününde hâkim Numan Özdalga yerine hâkim Binbaşı Ali Cesur duruşmaya katılmıştır. Mahkemede sanıklara hâkime güvenleri olup olmadığı sorulmuştur. Talat Aydemir ise hâkime güveni olmadığını, Kore döneminde Ali Cesur'un eşya kaçakçılığı yaptığını ifade etmiştir.⁴⁴ Mahkeme heyeti kısa süreli bir aranın ardından yeniden toplanmış, hâkimin de kendisini reddetmesi üzerine duruşmalara yeniden Numan Özdalga devam etmiştir. Yaşanan hâkim değişikliği olayını

³⁸ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1963, s. 1.

³⁹ *Son Havadis*, 9 Haziran 1963, s. 1.

⁴⁰ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilal*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964, s. 176-177.

⁴¹ *Ulus*, 9 Haziran 1963, s. 1-8.

⁴² Ayten Güler, *a.g.t.*, s. 182-183.

⁴³ Yeşim Demir, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁴⁴ *Son Havadis*, 13 Haziran 1963, s. 1.

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları

Son Havadis Gazetesi “*Dünkü duruşmada Aydemir, hâkimi reddetti*”⁴⁵ , *Akşam* Gazetesi *Duruşmada Aydemir hâkimi reddetti*”⁴⁶ , *Cumhuriyet* Gazetesi ise “*Aydemir'in güvensizlik beyanı üzerine hâkim istinkâf etti*”⁴⁷ başlığı ile okuyucularına aktarmıştır.

14 Haziran 1963 günü mahkeme önünde Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ve Halim Mentеш gibi isimlerin sorguları gerçekleştirilmiştir. Türkeş, sorgusunda ihtilal ile alakasının bulunmadığını, en kötü hukuk düzeninin bile en iyi ihtilal düzeninden daha faydalı olduğunu söylemiştir. Sorgulama esnasında Türkeş'in 21 Mayıs hareketini saatler öncesinde yetkililere bildirmesinin açığa çıkması herkeste büyük bir şaşkınlık uyandırmıştır. Türkeş, 20 Mayıs'ta kendisine gelen bir arkadaşının ihtilali haber vermesi üzerine CKMP'den Fuat Uluç'a haber verdiğini itiraf etmiştir.⁴⁸ Muzaffer Özdağ ise sorgu esnasında yaşadığı tecrübelerden dolayı artık ihtilallerin ülkeye fayda sağlayamayacağını, 22 Şubatçılardan Bahtiyar Yalta ve Mustafa Ok ile kendilerinin 14'lere katılması konusunda görüşüklerini söylemiştir.⁴⁹ 11'lerden Halim Mentеш ise yapılan sorgulamasında 22 Şubatçılar ile ihtilal görüşmesi yapmadıklarını savunmuş, *Lale Apartmanı Toplantısı*'nın ise eski arkadaşların barışması adına düzenlendiğini söylemiştir.⁵⁰

17 Haziran 1963 günü yapılan duruşmaya İstanbul'da bulunan kırk beş sanık getirilmiş, savcı 45 sanıktan 8'i için idam talebinde bulunmuştur. İdamı istenen sanıklar: Selim Türkkın, Osman Deniz, Cevat Kırca, Recep Uslu, Gazi Alankuş, Muzaffer Güney, Ahmet Yücealp ve Mustafa Üstüner'dir.⁵¹ İhtilalin İstanbul kanadının liderlerinden olan Cevat Kırca, darbe ile ilgisinin olmadığını söyleyince Talat Aydemir söz istemiş ve darbe bildirisini Fethi Gürcan ile Cevat Kırca'ya bildirdiğini ve İstanbul'da yapılan ihtilal toplantılarının da Kırca'nın evinde yapıldığını söylemiştir. Fethi Gürcan'ın da Aydemir'i desteklemesi üzerine Cevat Kırca, mahkeme önünde zor duruma düşmüştür.⁵² Osman Deniz ise Talat Aydemir'in liderliğini kabul ettiğini ancak rütbeli generaller olmadan başarı sağlanamayacağını söylemiş, İstanbul'da hareketin birkaç kişisel teşebbüsten ibaret olduğunu söylemiştir. Talat Aydemir, Osman Deniz'in mahkemeden gerçekleri söylememesini hatıralarında: “*Osman Deniz en güvendiğim arkadaşlarımdan biri idi, hareket öncesi ve hareket gecesi cesur hareket etmiş bir insandı. Ama ne yazık ki, mahkemedeki tutumu ile benim şahsımda bütün mazisini sildi.*” diyerek Osman Deniz hakkındaki tavrını dile getirmiştir.⁵³

20 Haziran 1963 günü yapılan duruşmada Dışişleri Bakanlığında bir notun geldiği söylenmiş, bu notta Fethi Gürcan ve Mustafa Karazeybek'in ihtilal başarısız olduktan sonra Federal Almanya Büyükelçiliğine iltica talebinde buldukları açıklanmıştır. Fethi Gürcan, başta bu iddiayı kabul etmemiş ancak belgeler ortaya çıkınca olayı kabullenmek durumunda kalmıştır. Gürcan ve Karazeybek'in iltica talebini *Ulus* Gazetesi “*İsyancılar Gürcan ve Karazeybek 21 Mayıs'ta bir sefarete sığınmışlar*”⁵⁴ , *Milliyet* Gazetesi ise “*Sanıklardan Fethi Gürcan ve Mustafa Karazeybek'in isyandan sonra Alman Büyükelçiliğine sığındıkları anlaşıldı*” başlığı ile okuyucularına aktarmıştır.⁵⁵

⁴⁵ *Son Havadis*, 13 Haziran 1963, s. 1.

⁴⁶ *Akşam*, 13 Haziran 1963, s. 1.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1963, s.1.

⁴⁸ *Akşam*, 15 Haziran 1963, s. 1.

⁴⁹ *Son Havadis*, 15 Haziran 1963, s. 1.

⁵⁰ Nimet Sarıgül, *27 Mayıs ve Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2001, s. 212-213.

⁵¹ *Ulus*, 18 Haziran 1963, s. 1.

⁵² *Milliyet*, 18 Haziran 1963, s. 1-7.

⁵³ Talat Aydemir, *a.g.e.* , s. 240.

⁵⁴ *Ulus*, 21 Haziran 1963, s. 1.

⁵⁵ *Milliyet*, 21 Haziran 1963, s. 1.

20 Haziran 1963 günü mahkemede sanıkların duruşmaları sona ermiş ve tanıkların dinlenmesine geçilmiştir. 28 Tümen Kurmay Başkanı Ali Elverdi, tevkif edilip Harbiye'ye götürüldüğünde Aydemir'in kendisine silah çekerek öleceğini söylediğini dile getirmiş, duruma itiraz eden Aydemir ise: *"Ben tabancamı göğsümde taşıyım, tehdit için çıkarmadım."* demiştir.⁵⁶

Mamak duruşmalarında yaşanan dikkate değer bir olay ise 8 Temmuz 1963 günü yaşanmıştır. Sanıklardan Fethi Gürcan, söz istemiş ve bu davada yetki sahibi durumunda olsaydı olaya katılanların kurşuna dizilmesi gerektiğini söylemiştir. İhtilal gecesi birçok birliği yöneten ve inisiyatif alan Fethi Gürcan, mahkemede de aynı cesur tavrını sürdürmeye devam etmiştir.⁵⁷ Mamak'ta 7 Haziran 1963 günü başlayan duruşmalar 23 Temmuz 1963 Salı günü sona ermiş, savcı okuduğu tebliğde 28 kişinin idamını talep etmiştir. Savcının duruşmalar sonucunda idamını istediği isimler: Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Turgut Alpagut, Bahtiyar Yalta, Emin Arat, Galip Gültekin, Rıfki Erten, Yaşar Başaran, Hakkı Sümer, Tevfik Ünlüer, Tevfik Saltoğlu, Erol Dinçer, Remzi Kılıç, Salim Miman, İzzet Köz, Cemil Özdemir, Ziya Pusat, Nihat Sertöz, Önder Aydınli, Kadir Yıldırım, Savaş Kilimci, İlhan Baş, Mustafa Karazeybek, Cevat Kırca, Osman Deniz, Muzaffer Güney, Ahmet Gücal ve Mustafa Üstüner'dir.⁵⁸ Savcının hazırladığı iddianame okunduktan sonra sanıkların yazılı savunmaları alınmış ve mahkeme 5 Eylül 1963 günü karar vermek üzere 17 Ağustos günü sona ermiştir.

5 Eylül 1963 Perşembe günü Mamak I Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi son duruşmasını yapmış, hâkimin okuduğu tebliğin sonucu yedi kişi idam, yirmi dokuz kişi müebbet, yetmiş dokuz kişi ise çeşitli hapis cezası almıştır. Mahkeme sonucu idam cezası alanlar; Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz, Cevat Kırca, Erol Dinçer, İlhan Baş ve Ahmet Gücal.⁵⁹ Müebbet hapse mahkûm olanlar; Bahtiyar Yalta, Turgut Alpagut, Atilla Altugan, İzzet Köz, Muzaffer Güney, Fevzi Bingöl, Hakkı Sümer, Tevfik Saltoğlu, Remzi Kılıç, Erbil Yücelten, Ayhan Ünlü, Nihat Çonguroğlu, Önder Aydınli, Rıfki Erten, Kadir Yıldırım, Ziya Pusat, Hüsamettin Paksoy, Tuncer Yener, Mustafa Karazeybek, Savaş Kilimci, Ferit Kelebek, Feridun Erman, Cemal Özdemir, Yaşar Başaran, Mustafa Ok, Galip Gültekin, Emin Arat ve Mustafa Üstüner'dir.⁶⁰ Aralarında Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Fazıl Akkoyunlu, Adnan Çelikoğlu, Necati Ünsalan ve Dündar Seyhan gibi isimlerin de aralarında bulunduğu kırk beş kişi davadan beraat etmiştir.

5 Eylül tarihli duruşmada sanıklara verilen cezaları *Akşam Gazetesi* "7 idam kararı verildi"⁶¹, *Milliyet Gazetesi* "Talat Aydemir ve 6 sanık idama mahkûm oldular"⁶², *Son Havadis Gazetesi* ise "7 kişi idama mahkûm" başlığı ile okuyucularına aktarmıştır.⁶³ 21 Mayıs davasından ceza alan sanıkların çoğu kararlara itiraz hakkını kullanmış, cezaların incelenmesi adına Askeri Yargıtay Birinci Ceza Dairesi'ne başvurmuşlardır. Dava dosyalarını inceleyen Askeri Yargıtay, kararını 31 Ekim 1963 günü açıklayacağını duyurmuştur.⁶⁴ Askeri Yargıtay Birinci Ceza Dairesi kararını 31 Ekim günü açıklamış, verilen 7 idam kararından 4'ünü, 29 müebbet kararından ise 15'ini onaylamıştır. Askeri Yargıtay'ın idam kararını

⁵⁶ Ayten Güler, *a.g.t.*, s. 196-197.

⁵⁷ *Ulus*, 9 Temmuz 1963, s. 1.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1963, s. 1.

⁵⁹ *Ulus*, 6 Eylül 1963, s. 1.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1963, s. 1.

⁶¹ *Akşam*, 6 Eylül 1963, s. 1.

⁶² *Milliyet*, 6 Eylül 1963, s. 1.

⁶³ *Son Havadis*, 6 Eylül 1963, s. 1.

⁶⁴ *Akşam*, 15 Ekim 1963, s. 1.

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları

onayladığı isimler; Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer ve Osman Deniz'dir. Yargıtay'ın idam kararını bozduğu kişiler ise; İlhan Baş, Cevat Kırca ve Ahmet Gücal olmuştur.⁶⁵

3. Yargılama Sonrası Süreç ve İnfazlar

21 Mayıs sanıklarından Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkındaki idam kararları kesinleştikten sonra mahkemenin aldığı idam kararlarının engellenmesi adına çeşitli yollardan girişimlerde bulunulmaya başlanılmıştır. Meclis ve çevresinde idamları durdurmak adına faaliyette bulunan isimlerin başında ise Alparslan Türkeş ve tabii senatör Mucip Ataklı gelmiştir.⁶⁶ Meclis kulislerinde Talat Aydemir'in gerçek bir vatansever olduğu, Fethi Gürcan'ın güzel bir ailesi ve çocuklarının olduğu, Erol Dinçer'in henüz genç yaşta bulunduğu ve Osman Deniz'in ise idamı hak edecek faaliyetlerde bulunmadığı söylenerek cezaların affına uğraşmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, idam kararlarını görüşmek için 20 Ocak 1964 günü toplanmış ve mecliste verilen idam cezalarını oylamaya sunmuştur. Talat Aydemir hakkında verilen karar için oylamaya iki yüz seksen dokuz milletvekili katılmış, kırk yedi ret oyuna karşılık iki yüz on yedi kabul oyu kullanılmıştır. Fethi Gürcan hakkındaki oylamaya iki yüz seksen dokuz milletvekili katılmış, altmış sekiz ret oyuna karşılık yüz doksan bir kabul oyu kullanılmıştır. Osman Deniz hakkındaki idam oylamasına iki yüz doksan bir milletvekili katılmış, seksen altı ret oyuna karşılık yüz altmış bir kabul oyu kullanılmıştır. Erol Dinçer'in idam oylamasına ise iki yüz doksan bir milletvekili katılmış, yüz on üç olumlu oya karşılık yüz yirmi yedi ret oyu kullanılmıştır. TBMM'de yapılan oylamaların sonucunda Aydemir, Gürcan ve Deniz'in idam cezaları onaylanmış, Erol Dinçer'in idam cezası ise bozulmuştur.⁶⁷ 28 Ocak'ta yapılan görüşmeleri *Hürriyet* Gazetesi "*Aydemir, Gürcan ve Deniz'in idamı tasdik edildi*" başlığı ile vermiş, haberde mecliste görüşmeler sırasında büyük tartışmaların yaşandığı aktarılmıştır.⁶⁸

TBMM'de yapılan oylamalardan sonra konu 4 Mart 1964 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'na gelmiştir. Senatoda yapılan görüşmelerin sonucunda Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın infaz kararları onaylanırken Osman Deniz'in idam kararı geri çevrilerek müebbet hapse dönüştürülmüştür.⁶⁹ Senato, verilen cezaları tekrardan görüşmek adına 17 Mart 1964 tarihinde toplanmıştır. Senatoda yapılan oylamada Talat Aydemir'in idam kararı kabul edilmiştir. Aydemir hakkındaki idam oylamasına yüz on sekiz kişi katılmış, seksen bir üye infaza kabul oyu vermiştir. Fethi Gürcan hakkındaki yapılan idam oylamasına ise yüz yirmi sekiz kişi katılmış, altmış beş üye kabul oyu, elli üç üye ret oyu kullanmış ve Gürcan hakkındaki idam kararı da bozulmuştur. Senato da Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkında yapılan oylamalar sonucu her iki isimde müebbet ceza almaları kesinleşmiştir.⁷⁰ Senatonun değiştirdiği kararların görüşülmesi adına Türkiye Büyük Millet Meclisi, 25 Mart 1964 günü toplanmıştır. Meclis, senatonun Fethi Gürcan hakkındaki kararı onaylamamıştır. Meselenin kesin çözüme kavuşturulması adına son toplantınının 23 Haziran 1964 günü yapılması kararlaştırılmıştır. 23 Haziran 1964 günü yapılan oylamalar sonucunda senatonun Fethi Gürcan hakkındaki kararı bozulmuş, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın infazı kesinleşmiştir.⁷¹

⁶⁵ *Ulus*, 1 Kasım 1963, s. 1.

⁶⁶ Erdoğan Örtülü, *a.g.e.*, s. 523.

⁶⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 26, s. 28-78.

⁶⁸ *Hürriyet*, 29 Ocak 1964, s. 1.

⁶⁹ Erdoğan Örtülü, *a.g.e.*, s. 527.

⁷⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 19, Toplantı: 3, s. 483-537

⁷¹ Ayten Güler, *a.g.t.*, s. 224-225.

Talat Aydemir ve Fethi Gürcan hakkındaki infazların Mecliste onaylanmasının ardından hazırlıklar yapılmış ve sanıkların 27 Haziran 1964 sabahı infaz edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak 26 Haziran günü Talat Aydemir'in avukatının incelenmek adına Sıkı Yönetim Komutanlığına belge vermesinden dolayı Aydemir'in infaz edilmesi ertelenmek zorunda kalmıştır.

27 Haziran 1964 günü sabaha karşı ihtilalin liderlerinden olan ve ihtilal gecesinde birçok birliği harekete geçiren Fethi Gürcan'ın infazı gerçekleştirilmiştir. Gürcan, asılmadan önce kâğıt ve kalem isteyerek eşine şu mektubu yazmıştır:

“Canım karıcığım ve yavrularım,

Ölümünden dolayı üzülmeyiniz. Bu benim alın yazıdır. Kalben müsterih olarak öteki dünyaya geç ediyorum. Kendini vatana ve millete adanmış insanların gönül rahatlığı içindeyim. Size şerefimden başka bir miras bırakamadığım için üzgünüm. Bu emanetimi sonuna kadar muhafaza edeceğinizden eminim.

Yavrularım, annenizi üzmeyiniz, tahsilinize devam edin, vatana ve millete yararlı insanlar olmak için çalışın. Allah sizi fena insanlardan korusun.

Hepinizi önce Allaha sonra asil Türk milletine emanet ediyorum. Hepinizi ayrı ayrı kucaklar, son defa gözlerinizden öperim.”⁷²

Avukatının yaptığı itiraz kabul edilmeyen Talat Aydemir ise 5 Temmuz 1964 sabahı infaz için hazırlanmıştır. Son sözü *“Memleket için hayırlı olsun”* olan Aydemir, Cebeci Asri Mezarlığı'nda ihtilal arkadaşı Fethi Gürcan'ın yanına gömülmüştür.⁷³ Aydemir'in infaz edilmesini *Akşam* Gazetesi *“Aydemir de idam edildi”⁷⁴*, *Cumhuriyet* Gazetesi *“Talat Aydemir bu sabah idam edildi”⁷⁵*, *Vatan* Gazetesi ise *“Aydemir idam edildi”* başlığı ile okuyucularına duyurmuştur.⁷⁶

4. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ihtilal ile yönetim değiştirme fikri ilk olarak 1950-1960 döneminde ülkeyi yöneten Demokrat Parti iktidarına karşı oluşmuştur. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü devrinde rejimin sadık koruyucusu görevinde bulunan Türk ordusu, 1954 yılından itibaren yavaş yavaş Demokrat Parti karşısında saf almış ve zamanı geldiğinde yönetimi ele almayı düşünmüştür. Demokrat Parti'nin olumsuz faaliyetleri sonucunda ise 27 Mayıs 1960 ihtilali ile cumhuriyet tarihinde ordu ilk defa yönetimi bizzat ele almıştır.

27 Mayıs İhtilali'ni yapan grubun içerisinde olan ancak ihtilal dönemi Kore'de görevli bulunan Talat Aydemir, ihtilal sonrasında yurda döndüğünde düşündüğünden farklı bir vaziyet görmüştür. 27 Mayıs'ın amacının ülkedeki kötü gidişata son vermek ve zit kutuplara ayrılmış halkı birleştirmek olarak gören Aydemir, bunların yapılamadığını ve halkın hala birbirine karşı olduğunu sonucuna varmıştır. Ve bu andan itibaren 27 Mayıs'ın hedeflerini yeniden tesis etmek için yeni bir ihtilal girişimi yapılmasına karar vermiş, bu amaçla ilk girişimini 22 Şubat 1962 tarihinde yapmıştır. Ancak ordu içerisinde sadece bir

⁷² Osman Deniz, *a.g.e.*, s. 348.

⁷³ Erdoğan Örtülü, *a.g.e.*, s. 548.

⁷⁴ *Akşam*, 5 Temmuz 1964, s. 1.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1964, s. 1.

⁷⁶ *Vatan*, 5 Temmuz 1964, s. 1.

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının Türk Basınına Yansımaları

grubun desteği ile yaptığı bu ilk ihtilal girişimi Başbakan İsmet İnönü ve Hava Kuvvetlerinin karşı tertibiyle başarısız olmuştur. İhtilalden sonra arkadaşları ile birlikte askerlikten emekli edilen Aydemir, ülkenin bir türlü düzelmediğini ve iyiye gitmenin tek şartı olarak da yeniden bir ihtilal teşebbüsü olduğuna kısa sürede karar vermiş ve bu doğrultuda girişimlerine yeniden başlamayı uygun görmüştür.

Aydemir'in ilk ihtilal girişiminin aksine planlanmadan, gerekli askeri kuvvetlerle temas kurmadan ve üst rütbeli subayları dahil etmeden 21 Mayıs 1963 tarihinde yaptığı ikinci ihtilal girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aydemir'e göre ihtilal girişimlerinin başarısızlığa uğramasındaki temel sebepler; Başbakan İnönü'nün ihtilallere karşı net tavrı, ordu içerisinde ihtilale karşı birliklerin bulunması ve halktan gerekli desteği görememesidir. Tüm bu etmenlerden uzak yapılan ihtilal girişimlerinden sonra Aydemir ve arkadaşları kurulan sıkıyönetim mahkemeleri tarafından yargılanmış, Talat Aydemir ve ihtilal arkadaşı Fethi Gürcan yargılamalar sonucunda idam edilmiştir.

Talat Aydemir ve subay arkadaşlarının yaptığı her iki darbe teşebbüsü de dönemin Türk basınında oldukça geniş yer bulmuştur. İlk darbe girişiminden sonra çeşitli gazetelere sert ifadeler içeren röportajlar veren ve bazı kesimler tarafından İsmet Paşa'ya karşı yeni bir lider olarak gösterilen Talat Aydemir, o dönemde Falih Rıfık Atay'ın kaleminden ikinci Atatürk olarak bile gösterilmiştir. Ancak ikinci darbe teşebbüsünden de sonuç alamayan Talat Aydemir ve 22 Şubatçılar, yargılama döneminde gazetelerde yine yer almaya devam etmiş ancak bu sefer haklarında genellikle olumlu ifadeler içermeyen yazılar yazılmış ve darbelerin Türk siyasi hayatında yerinin olmadığı vurgusu dile getirilmiştir.

Talat Aydemir'in ihtilal girişimlerinin daha sonraki sürece etkisi ise kendisini 1971 yılında göstermiştir. Ordu içerisindeki subaylar ve sivil aydınların iş birliği ile Talat Aydemir örneğine benzer bir ihtilal yapılanması kurulmuş, 9 Mart 1971 günü yapılan toplantıda Kuvvet komutanlarının son anda fikir değiştirmesi ile ihtilal gerçekleşmemiştir. Kuvvet komutanları alttan gelebilecek bir ihtilali önlemek adına da 12 Mart 1971 günü hükümete bir muhtıra vererek olayların önünü almaya düşünmüşlerdir.

Kaynakça

Gazete ve Dergiler

Ulus Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Havadis Gazetesi

Akşam Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Akis Dergisi

Tetkik Eserler

Akgün, S. K. (2009). *27 Mayıs: Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Arcayürek, C. (1984). *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar: 1960 – 1965*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Aydemir, T. (2020). *Hatıratım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aytekin, E. (1967). *İhtilal Çıkmazı*. İstanbul: Dünya Matbaası.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler – Üç Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çakmak, D. (2008). *Türkiye’de Asker – Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği*. *Gazi Akademik Barış Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 35-68.
- Çelikoğlu, A. (2010). *Bir Darbeci Subayın Anıları – 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, Y. (2017). *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri ve Türk Demokrasi Sürecine Olan Etkileri*. İstanbul: Andaç Yayınları.
- Deniz, O. (2003). *Parola: Harbiyeli Aldanmaz*(haz: Yasemin Bradley). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dündar, S. (1966). *Gölgedeki Adam*. İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası.
- Erkanlı, O. (1973). *Anılar... Sorunlar... Sorumlular...* İstanbul: Baha Matbaası.
- Eryaman, A. (2020). *Darbe Girişimleri Esnasında Lider Tutumlarının Basına Yansımalarına Bir Örnek: Akis’e Göre 22 Şubat 1962 – 21 Mayıs 1963 Harekâtları ve Başbakan İsmet İnönü. Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, s.49-72.
- Esin, N. (2005). *Devrim ve Demokrasi – Bir 27 Mayısçının Anıları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ilıcak, N. (1975). *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor I-II*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- İpekçi, A. ve Çoşar, Ö. S. (1965). *İhtilalin İçyüzü*. İstanbul: Uygun Yayınevi.
- İsen, C. K. (1964). *Geliyorum Diyen İhtilal*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Kocabaş, S. (2009). *İnönü Dönemi(1938 – 1950)*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Örtülü, E. (1977). *Üç İhtilalin Hikâyesi*. Konya: Milli Ülkü Yayınevi.
- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Türkeş, A. (1977). *27 Mayıs – 13 Kasım – 21 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Dokuz Işık Yayınevi.
- Yalnız, C. Ç. (2020). *Milli Birlik Komitesi’nde Yaşanan İhtilaflar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun.
- Yalta, B. (2020). *Bir Darbeci Subayın Hatıraları* (haz: Erhan Çiftçi). İstanbul: Kronik Kitap.

Tezler

- Güler, A. (2002). *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te Yaptığı İkinci Darbe Girişimi ve Yargılanmasının
Türk Basınına Yansımaları

- Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa.
- Sarıgül, N. (2001). *27 Mayıs ve Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Talu, M. (2022). *Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri ve Yargılanmasının Türk Kamuoyuna Yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Yöndem , M. (2019). *27 Mayıs İhtilali'nden Sonra Ordudaki Siyasal Ayrışmalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya.

Dijital kaynaklar

- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem I, Cilt: 26, Birleşim 36, 20 Ocak 1964.
- Türkiye Cumhuriyeti Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: I, Cilt: 19, Birleşim 53, 17 Mart 1964.

YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE MAKEDONYA'DA KURULAN TÜRK CEMİYETLERİ*

TURKISH SOCIETIES FOUNDED IN MACEDONIA DURING THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Sinan BAŞARAN**

Geliş Tarihi/Received:06.06.20234

Kabul Tarihi/Accepted:30.06.2024

BAŞARAN, Sinan, (2024), "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 209-224.

Öz

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını büyük oranda kaybetmesinin ardından orada kalan Türkler varlıklarını koruma mücadelesine girişti. Türkler, gerek Sırp hâkimiyetinde gerekse Bulgar işgal yıllarında büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar. Bahsi geçen yıllarda kurulmasına izin verilen cemiyetler olmuşsa da uzun süre varlıklarını devam ettiremediler. Josip Broz Tito, Yugoslavya topraklarındaki tüm halklara hak ve özgürlükler vaadinde bulunması üzerine Türklerden de pek çok kişi Halk Kurtuluş Devrimi'ne destek verdi. Böylece Demokratik Federal Yugoslavya döneminde Türkler, Makedonya Cumhuriyeti'nin kurucu unsurları arasında yer aldı. Halk Cephesi ideolojik, sosyal ve kültürel gelişimi sağlamak için çeşitli cemiyetlerin kurulmasına imkân sağladı. Bu sayede Türkler farklı adlar altında cemiyetlerini kurdular. Cemiyetlerde okuma-yazma, kütüphane ve kıraathaneler, halkın kültür seviyesini yükseltme ile tiyatro, koro ve folklor grupları şubeleri kuruldu. Cemiyetlerde bilhassa ilk yıllarda sosyalist propaganda içerikli konferanslara ve okuma-yazma kurslarına ağırlık verildi. Faaliyetlerin memnuniyet vermesi üzerine Halk Cephesi, 1948'lerden sonra cemiyetlerin sayısını arttırdı. Cemiyetlerde zaman içerisinde kültürel ve sosyal faaliyetler, ideolojik faaliyetlerin önüne geçti. Bu cemiyetler sayesinde Türkler milli varlıklarını ve değerlerini koruma ve geliştirme imkânına kavuştular. Örflerini, adetlerini, geleneklerini, folklorlarını, türkülerini gelecek kuşaklara aktardılar, edebi yönde faaliyetlerini geliştirdiler. Yerleşim birimlerinde küçük büyük demeden kurulan bu cemiyetlerin bazılarının faaliyetleri zayıf kaldı. Çalışma yeri, kadro ve malzeme noksanlığı, maddi zayıflık başlıca problemlerdi. Bilhassa yeri olmayan derneklerin pek çoğu kısa süre içerisinde devamlılığını yitirdi. Bunun yansısı Türkiye'ye yapılan göç, bu kurumların kapanmasının bir başka önemli nedeni oldu. Aralarında en faal olanları Ohri'nin "Kardeşlik", Kalkandelen'in "Yeni Hayat", Üsküp'ün "Yeni Yol", İstip'in "Yeni Sevdah" Türk kültür güzel sanatlar cemiyetleriydi. Bu cemiyetlerin bazıları günümüzde hâlâ faaliyetlerine devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Makedonya, Türk kültürü, Türk cemiyetleri, Yeni Yol.*

* Bu çalışma, TÜBİTAK 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programınca desteklenen "Birlik Gazetesi Gözünden Kuzey Makedonya'da Türkler" konulu proje kapsamında yapılmıştır.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize, sinan.basaran@erdogan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5465-0859>).

Abstract

After the Ottoman Empire lost a significant portion of its territories in the Balkans, the Turks who remained there embarked on a struggle to preserve their existence. Turks faced great hardships both under Serbian rule and during the years of Bulgarian occupation. While societies were permitted to be established during those years, they struggled to maintain their existence for a long time. Josip Broz Tito, promising rights and freedoms to all peoples in Yugoslav territories, got support from many Turks for the People's Liberation Revolution. Thus, during the era of Democratic Federal Yugoslavia, Turks became founding elements of the Republic of Macedonia. The People's Front facilitated the establishment of various societies to promote ideological, social, and cultural development. Consequently, Turks formed their societies under different names. Within these societies, branches were established for literacy, libraries, reading rooms, raising cultural awareness, as well as theatre, choir, and folklore groups. Particularly in the early years, socialist propaganda-themed conferences and literacy courses were emphasized. Due to the satisfactory outcomes of these activities, the People's Front increased the number of societies after the 1948s. Over time, cultural and social activities within the societies surpassed ideological activities. Thanks to these societies, Turks had the opportunity to preserve and develop their national identity and values. They passed down their customs, traditions, folklore, and songs to future generations, and developed their literary activities. Some of these societies, regardless of their size, had weak activities. Main problems were lack of workspace, personnel, and resources and financial weakness. Many of the associations without proper premises lost their continuity in a short time. Additionally, migration to Türkiye became another important reason for the closure of these institutions. Among the most active ones were the Turkish culture and fine arts societies of "Kardeslik" in Ohrid, "Yeni Hayat" in Kalkandelen, "Yeni Yol" in Skopje, and "Yeni Sevdah" in Stip. Some of these societies still continue their activities to this day.

Keywords: *Macedonia, Turkish culture, Turkish societies, Yeni Yol.*

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Harbi sonrasında Balkanlardaki topraklarını büyük oranda kaybetti. Vardar Makedonyası, Sırp Krallığı egemenliğine girdi. Bölgede Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgaristan işgalinde kaldığı dönem dışında, Krallığın yönetimi 1918'e kadar sürdü. Geçen süre zarfında Türkler, pek çok baskılara ve katliamlara maruz kaldı. Binlercesi Trakya ve Anadolu'ya göç ederken geride kalanlar varlıklarını devam ettirmeye çalıştı. İlk yıllarda Türklere yönelik yıldırma ve asimilasyon politikası, 1918 yılında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde hafifledi. Parlamenter demokrasiyle yönetilen devlette Müslümanların dolayısıyla Türklerin oyunu almak isteyen partiler bir takım hakları iade ettiler. Müslümanların dini okullar açmasına izin verildi. 1919 yılında *Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti* kuruldu. Cemiyet, Türklerin kimliklerinin korunmasında önemli çalışmalarda bulundu. Yine aynı dönemde kurulan *Merhamet*, *Şefkat* ve *Yardım* dernekleri de Türk kültürünün yaşatılmasında önemli roller üstlendi. Pek çok Müslüman, kültür ocağı tekkelerde edebiyat sohbetlerine katıldı.¹ 1924 öncesinde *Sebat* adlı futbol kulübü kuruldu. Kulübün adı futbol federasyonunun kararıyla 1927 yılında *Sparta*'ya çevrildi ve büyük oranda Türklere arındırıldı. Yugoslavya Krallığı döneminde Üsküp Ulema Meclisi, Müslümanlar arasında kültür ve eğitim hayatının gelişmesine katkı sağladı. Ulema Meclisinin bahsedilen amaç kapsamında kurulan dernekleri onaylama yetkisi vardı. Bunun yanı sıra bizzat Ulema Meclisince okuma-yazma kursları da düzenlendi.²

Kral I. Aleksandar'ın *6 Ocak Diktatörlüğü* döneminde büyük oranda siyasi ve kültürel faaliyetler yasaklandı. Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile daha pek çok dernek kapatıldı. 1939 yılı Ağustos ayına kadar, Sparta Spor Kulübü dışında Türklerin önemli sayılabilecek kültür, eğitim ve sanat dernekleri yoktu. Belirtilen dönemde Yugoslavya Krallığı Türkiye ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Karşılıklı ziyaretler vardı. 1934 yılında her iki ülkenin de katıldığı Balkan Antantı yapıldı. Tüm bunlar Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlara olan baskıyı durdurmadı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde bazı derneklerin yeniden açılmasına izin verildi. Bu derneklerden birisi Şefkat Cemiyetidir. Bir diğeri Üsküp'te 1937 yılında faaliyete geçen *Yardım Cemiyeti*dir. "Üsküplü esnaf, sanatkâr, eşraf ve aydınların ulusal kimliklerini koruma, kültürel değerlerini geliştirme, sosyal örgütlenme ve yardımlaşma" amacı ile kurulan Yardım Cemiyeti³, Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin alfabesinin kabulünden hemen sonra Latince harflerle duvar gazeteleri yayımladı. Ancak 1941 yılında Bulgar işgali sonrasında cemiyetin faaliyetleri sonlandırıldı.⁴ Üsküp ve Doğu Makedonya'da Bulgarlar Türklere karşı şiddet ve baskı uygularken, İtalya hâkimiyetinde bulunan ve Arnavutluk yönetimine bırakılan Batı Makedonya'da da Türkler asimilasyona tabi tutuldu.⁵ Baskıların arttığı o yıllarda, Türklerin hukukunu korumak, kültürel, ekonomik ve siyasal yönlerden kalkınmalarını sağlamak için *Yücel* adında gizli bir Türk teşkilatı kuruldu.

İkinci Dünya Savaşında Yugoslavya komünistleri Josip Broz Tito önderliğinde ülkelerindeki işgalcilere karşı direnişe geçti. Tito'nun, Yugoslavya topraklarındaki tüm halklara hak ve özgürlükler vaadinde bulunması üzerine Türklere de pek çok kişi

¹ Fahri Kaya, "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", *Sesler*, S. 328, 2001, s. 10-11.

² Fahri Kaya, Şafak Sökerken, Ankara, Yeni Balkan Yayınları, (t.y.), s. 215; Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarının Günümüze Kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu ve Göçler", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir MAK-GÖÇ, İzmir, 1996, s. 47-60.

³ Mustafa Karahasan, *Suzan*, Üsküp, Birlik, 2002, s. 6.

⁴ Mustafa Karahasan, "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 3", *Birlik*, 12 Temmuz 1990, s. 6; Engüllü, a.g.m., s. 50; *Doğru Yol*, 12 Şubat 1937, s. 1.

⁵ Fahri Kaya, "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", s. 11.

Halk Kurtuluş Devrimi'ne destek verdi. Prohor Pçinski Manastırı'nda 2 Ağustos 1944 tarihinde düzenlenen ASNOM'un (Makedonya Anti-faşist Ulusal Kurtuluş Meclisi) birinci oturumunun ardından Makedonya'daki tüm topluluklar için yeni bir dönem başladı. 1944-45 ders yılında Türkçe eğitim veren Tefeyyüz Okulu yeniden açıldı. İlk Türkçe yayınlar başladı. Öte yandan Arnavutluk'un Yugoslavya Federal Birliği'ne katılacağı ümidiyle Batı Makedonya ile Kosova ve Metohiya Özerk bölgelerinde Arnavutların Türklere yönelik asimilasyonuna göz yumuldu. Bu bölgede Türk varlığı, Arnavutluk'un Yugoslavya'ya katılmayacağını anlaşıldığı 1951 yılından sonra tanındı. Bu çalışmada Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde Makedonya'da kurulan Türk derneklerine değinilecektir. Çalışmada başta Birlik gazetesi olmak üzere çeşitli telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Dernekleri

II. Dünya Savaşı sonrasında Demokratik Federal Yugoslavya'ya⁶ bağlı Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin kültür ve eğitim alanında önemli gelişmeler oldu. Halka, sosyalizm ideolojisini benimsetme yönünde faaliyetler yoğunlaştırıldı. Okulların çoğaltılması ve bilhassa yetişkinlerin eğitimi için derneklerin kurulması kararlaştırıldı.⁷ Bu yıllarda yeniden açılan Yardım Cemiyeti Türk edebiyatına ve kültürel faaliyetlere destek verdi. İştip'te Türkler tarafından 1945 yılı Temmuz ayı sonlarında *Birlik* adında bir kültür cemiyeti kuruldu. Cemiyetin kuruluş amacı, mevcut siyasal haklardan yararlanarak bütün Yugoslav milletleriyle birlik ve kardeşlik esaslarına dayalı eğitim, kültürel ve diğer alanlarda kalkınma olarak belirtildi.⁸

Üsküp'te 7 Ağustos 1945 günü yapılan bir toplantıda *Türk Gençliği Birliği* kuruldu. Birlik, Üsküp'te bulunan Türk gençlerinin bir çatı altında toplanması, diğer milletlerle birlik ve kardeşliğin yükseltilmesi, geniş halk tabakalarının eğitim-kültür alanlarında kalkınması ve ilerlemesi amacını taşıyordu. Birliğin başkanlığına Ramiz Şefki Ramiz seçildi.⁹ Türklerin yoğun olduğu şehir ve kasabalarda Türk Gençlik Birlikleri kurulmaya başlandı. Bu birliklerden birisi 1945 yılı Ağustos'unda Koçana kazasına bağlı Blatsa köyünde açıldı. Aynı yıl içerisinde Radovişli Türkler şehirlerinde *Birlik* adında bir kültür ve güzel sanatlar cemiyeti kurdu. Cemiyetin siyasi alanda da faaliyet güdeceği ifade edildi.¹⁰ Ancak cemiyet uzun süre pek bir varlık gösteremedi. Üyeler, 1950 yılında bir yol haritası belirlemek için toplantı yaptılar. Toplantı sonrası pek çok kollar kuruldu. Bu kollardan en çok *analfabe* (okuma yazma bilmeyen) koluna önem verilmesi kararı alındı. Hükümetin okuma-yazma seferberliği yaptığı o yıllarda pek çok yerde analfabe kursları vardı. Öte yandan cemiyette yeni kurulan ve ideolojik bilgilerin aktarılması amacını taşıyan *Halk Üniversitesi* kolunun yapacağı konferanslar belirlendi ve ilk konuşma seçimler üzerine oldu.¹¹

22 Aralık 1945 günü Üsküp'te Halk Cephesi Baş Heyeti yaptığı toplantıda Türk ve Arnavut halklarının eğitim ve kültürel kalkınmalarına destek olması için Makedonya Halk Cephesi Baş Heyeti'nin yanında Merkez Türk ve Arnavut Kültür Teşkilatı kurulması kararı aldı. Bu teşkilatın amacı, Makedonya'da yaşayan Türk ve Arnavutların kaza heyetleri yanında kurulacak olan kültür heyetleriyle işbirliği yapmak ve Halk Cephesi aracılığıyla

⁶ 1943 yılında kurulan *Demokratik Federal Yugoslavya* devletin adı, 1946'da *Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti* ve 1963'te *Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti* olarak değiştirildi.

⁷ Fahri Kaya, "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", s. 11-12.

⁸ "İştip'te Türk Kulübü", *Birlik*, 31 Temmuz 1945, s. 4.

⁹ "Üsküp'te Türk Gençlik Birliği Heyeti Kuruldu", *Birlik*, 26 Ağustos 1945, s. 5.

¹⁰ *Birlik*, 5 Şubat 1994, s. 15.

¹¹ *Birlik*, 10 Aralık 1950, s. 2.

kültürel faaliyetlere girişmekti. Teşkilatların, tüm kaza ve kasaba Halk Cephesi heyetleri yanında da kurulması kararlaştırıldı. Her bir heyetin yanında "Türk Maarif ve Kültür Heyeti" yahut "Arnavut Maarif ve Kültür Heyeti" adı ile kurulacak olan bu heyetlerin basım, kültür, halk üniversitesi, yayın, teşkilat, propaganda ve gerekli diğer şubeleri olacaktı. Her bir şubeye başkan atanacak ve bunların üzerine de genel sorumluluğu taşıyacak bir kişi tayin edilecekti. Bütün şubelerin görevleri hakkında, baş maarif ve kültür heyeti tarafından, Makedonya Halk Cephesi Baş Heyetinin aracılığı ile kaza ve kasaba halk heyetlerine mektuplar gönderilecek ve açıklamalarda bulunulacaktı. Kararın ardından çalışmalar başlatıldı. Makedonya Halk Cephesi İcra Heyetince, Makedonya Halk Cephesi yanında kurulacak Türk Baş Kültür ve Maarif Heyetine şu kişiler tayin edildi: Heyet sorumlusu ve basım şefi Şükrü Ramoğlu, kültür Şefi Mustafa Karahasan, halk üniversiteleri şefi Abdül Kerim, neşriyat şefi Nazmi Ömer, teşkilat ve propaganda şefi Ferid Bayram, basım yardımcısı Şerafedin Ferid, Kültür Yardımcısı Refiş Şerif.¹²

Bir diğer önemli girişim 21 Ocak 1946 günü Üsküp'te gerçekleşti. Gazi İsa Bey Medresesi salonunda geniş katılımlı toplantı düzenlendi. Toplantıda Üsküp Türkleri Şehir Kültür Heyeti kuruldu. Amacın, Üsküp Türklerinin eğitim ve kültür alanlarında kalkınmaları için önlem almak, kültür faaliyetleri üzerine daha aktif çalışmak olduğu belirtildi. Heyet başkanlığına Halk Mebusu Hasan Şükrü seçildi.¹³ Cemiyet genel olarak analfabe kurslarına yönelik faaliyetlerde bulundu.¹⁴

Üsküp IV. Rayon'da Makedon, Türk ve Arnavut gençleri 13 Haziran 1946 günü yaptıkları toplantıda *Birlik* adıyla bir Fis-Kültür (kültürfizik) cemiyeti kurdu. Cemiyet, Rayon'daki tüm gençleri bir araya toplayıp kaynaştırmayı amaçlıyordu. Bilhassa sporseverlerin üye olunması isteniyordu. Cemiyet, Vilayet Fis-Kültür Cemiyetine bağlı çalışmaktaydı.¹⁵ Birlik Fis-Kültür dışında Üsküp'te 1942 yılında kurulan ve çoğunluğu Türk ve Arnavutlar'dan oluşan Şar adlı bir başka kültürfizik cemiyeti daha vardı.¹⁶ Her iki cemiyette yer alan Türkler, Yardım Cemiyetinin devamı olarak *Zafer* adında 1946 yılı Ağustos ayında yeni bir kültürfizik cemiyeti kurdu. Cemiyetin fahri başkanlığına Üsküp Halk Heyeti Sekreteri ve Vilayet Fis-Kültür Temsilcisi Kemal Seyfullah seçildi. Başkanlığa Hamdi Demir getirildi. Cemiyet altında futbol, yenik atletik (hafif atletizm), bisiklet ve kültür-maarif şubeleri teşkil edildi.¹⁷ Dernekte daha çok futbol, kültür, bisiklet ve atletizm şubelerine önem verildi. En iyi neticeler futbol şubesinde alındı. Futbol şubesinin iki futbol takımı vardı. Atletizm ve bisiklet kollarında pek ileri gidilemedi. Kültürel faaliyetlerde ise iyi bir performans sergilendi. Cemiyetin edebiyat kolu etkin bir şekilde çalıştı. Kültür ve spor etkinliklerini kapsayan organizasyonlar yapıldı. Bazı futbol maçlarının yapıldığı akşamlarda cemiyetin kültür şubesi program hazırladı. Önemli günlerde cemiyet korosu marş ve şarkılar seslendirdi.¹⁸ Tüm bunlara rağmen istenilen seviyede faaliyete ulaşamadı. 30 Kasım 1946 günü yapılan yıllık toplantıda FISOM'un (Makedonya Fis-Kültür Birliği) kararı üzerine Zafer ile Arnavutların Luboten kültür-spor cemiyetlerinin birleşmesi gündeme getirildi ise de bu gerçekleşmedi.¹⁹ Toplantıdan kısa süre sonra Zafer Cemiyeti kapatıldı.²⁰

¹² "Santral Kültür Heyeti", *Birlik*, 5 İkinci kanun 1946", s. 4.

¹³ "Üsküp Türkleri Şehir Kültür Heyetini Kurdular", *Birlik*, 5 İkinci kanun 1946, s. 4.

¹⁴ *Birlik*, 15 Mart 1946, s. 3.

¹⁵ *Birlik*, 27 Haziran 1946, s. 3.

¹⁶ "Şar'ın Umumu Toplantısı", *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.

¹⁷ "Gençlik F. C. 'Zafer'", *Birlik*, 29 Ağustos 1946, s. 4; Karahasan, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁸ *Birlik*, 19 Eylül 1946, s. 4.

¹⁹ "Zafer Cemiyetinin Senelik Toplantısından", *Birlik*, 21 Aralık 1946, s. 4.

²⁰ Mustafa Karahasan, "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 5", *Birlik*, 17 Temmuz 1990, s. 6.

1946 yılı Ocak ayında Manastır'da *Türk Kültür Komisyonu* kuruldu. Komisyonun amacı, Manastır'da bulunan Türklerin kültürel yönde kalkınmasına katkı sağlamaktı. Komisyon başkanlığına Zekeriya Süleyman seçildi.²¹ Yine Manastır'da 1946 yılı Şubat'ında Türk gençleri, kendi aralarında *NOMS'u (Halk Kurtuluşu Gençlik Birliği)* kurdu. Bu derneğin başkanlığına da Hayreddin Demir getirildi. Aynı toplantıda *Türk Gençliği Kültür Komisyonu* teşkil edildi. Türk gençliğini bir araya getirecek bir gençlik kültür evi açılması kararı alındı ve açılacak olan bu evin adı *Birlik Kulübü* olarak kararlaştırıldı.²² Aynı yılın Şubat ayı içerisinde Koçana şehrinde Türklerle yönelik yapılan konferansta bir Türk kültür evi açılması kararı alındı. Derneğin başkanlığına Celal Rasim seçildi.²³

Koçana'nın 300 hanelik Grades köyünde yaşayan Türkler, *Gençlik Birlik Cemiyeti* adı altında bir dernek kurdular. Niyazi Süleyman başkanlığındaki cemiyetin girişimiyle ilk etapta 77 kişiden oluşan bir analfabe kursu açıldı. Cemiyet, köyün 115 kişiden oluşan öğrencilerinden bir pioner teşkilatı kurdu. Bunun yanı sıra cemiyete üye gençler fakirlere çeşitli yardım faaliyetlerinde de bulundular.²⁴ Cemiyetin haricinde aynı yıl Vrapçiste'de Türkler, Murgovets Spor Kulübünü kurdular.²⁵

1947 yılında *Yücel Teşkilatına* üye Türk aydınlarının önemli bir kısmı rejim aleyhtarı oldukları gerekçesiyle tutuklandı. Yapılan yargılama sonrasında teşkilat üyelerinden dört kişi 27 Şubat 1948 günü kurşuna dizildi. Geride kalanlar değişik oranlarda hapis cezalarına çarptırıldı. Bu kişiler, okul ve diğer kurumlarda Türk kadrosuna ihtiyacın artması üzerine bir süre sonra serbest bırakıldı.²⁶ Bu gelişmeler yaşanırken sosyalist rejim bir yandan kültür ve eğitim faaliyetlerine yoğunlaştı. Makedonya Memleket Cephesi 1948 yılında yaptığı toplantıda bazı kararlar aldı. Buna göre köyler dâhil tüm yerleşim birimlerinde maarif-kültür cemiyetleri kurulacaktı ve tüm cemiyetler Makedonya Maarif-Kültür Cemiyetler Birliğine bağlanacaktı. Aslında kimi köy ve kasabalarda bu yönde faaliyetler başlamıştı. Kararın ardından Halk Cephesi bu çalışmalarını daha sistemli yürütmeye koyuldu.²⁷ Yeni kurulan cemiyetlerin başlıca görevleri, okuma yazma kursları açmak, kültürel faaliyetleri geliştirmek, sosyalizmi benimsetmek, halkı diğer halk cumhuriyetlerinin kültür varlıklarıyla tanıştırmak, kardeşlik ve birliği daha fazla derinleştirmekle Yugosloven vatanseverliğini geliştirmek, muhtelif kurslar ile kültür ve eğitim işlerine ait yeni kadrolar yetiştirmektir.²⁸

Cemiyetlerde, analfabetizmayı imha şubesi, kütüphane ve kiraathaneler şubesi, halkın kültür seviyesini yükseltmek şubesi, temsil-kor-horo ve oyunlar grupları şubesi vs. şubeler bulunacaktı. Halk Cephesi bu şubelerinde görevlerini şu şekilde belirlemişti:

- *Analfabetizmayı imha şubesinin* başlıca görevi, köy ve kasaba halkı arasında yazı-okuma bilmeyenlerin okur-yazar edilmesidir.

- *Kütüphane ve kiraathaneler şubesinin* görevi, kasaba ve köylerde bulunan kütüphane ve kiraathaneleri güçlendirmek, bulunmayan yerlerde yeni kütüphane ve kiraathaneler tesis etmek, diğerleriyle birlikte analfabe kursiyerlerini bu kurumlara dâhil etmektir.

²¹ "Manastır'da Kültür Olayları", *Birlik*, 26 Ocak 1946, s. 4.

²² H. S., "Manastır Türk Gençliğinin Yeni NOMS Heyeti", *Birlik*, 15 Şubat 1946, s. 3.

²³ M., "Koçanada Türk Kültür Evi Açıldı", *Birlik*, 15 Şubat 1946, s. 3.

²⁴ *Birlik*, 10 Ocak 1947, s. 4.

²⁵ Necati Çayırılı, "Makedonya Türk Kimliği Bağlamında Makedonya'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları", *Avrasya Etüdüleri*, S. 48, 2015-2 s. 148.

²⁶ Mustafa Karahasan, "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 5", s. 6.

²⁷ "Maarif-Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetleri'nin Tesisatı Süratla İleri Sürülüyor", *Birlik*, 20 Nisan 1948, s. 3.

²⁸ "Makedonya Maarif-Kültür ve Sanai-Nefise Cemiyetleri İttifakının Kongresi Yapıldı", *Birlik*, 20 Mayıs 1948, s. 3.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya’da Kurulan Türk Cemiyetleri

- *Halkın kültür seviyesini yükseltmek şubesinin görevi*, konferanslar düzenlemek, okuma grupları oluşturmak, halka kitap vs. okuma malzemeleri dağıtmak, köy ve kasaba halkının siyasi-ideal kalkınmasını sağlamaktır.

- *Temsil-kor-horo ve oyunlar gruplarının şubesi*, Maarif-kültür ve sanai nefise cemiyetleri (eğitim-kültür ve güzel sanatlar) işlerine dâhil bu alanları kuvvetlendirmek, onların genişletilmesi ve yenilerinin teşkil edilmelerini sağlamaktır. Ayrıca köy ve kasabalarda yaşayan Türk ve Arnavutların da kendi ana dilleri üzerine kültür, iktisadi ve siyasi hayat seviyelerinin yükseltilmesine, kardeşlik-birlik eserinin daha fazla derinleştirilmesine çalışılacaktır.²⁹

Halk Cephesinin kararının ardından ülke çapında kültür ve güzel sanatlar alanında dernekleşme faaliyetlerine hız verildi. 15 Mayıs 1948 akşamı Tefeyyüz Okulunda, *Türk Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetinin* kuruluş konferansı yapıldı.³⁰ Derneğin kuruluşu için yapılan toplantıda amacın sadece Üsküp’te değil Yugoslavya’da yaşayan Türk halkının kültür sanat varlığına katkı sağlamak olduğu ifade edildi. Dernek Temmuz ayında *Yeni Yol* adını aldı. Derneğin başkanlığına Kevser Seyfullah seçildi. Kuruluşun hemen ardından derneğin müzik, folklor, koro, dram kolları çalışmalara başladı.³¹ Yeni Yol, kısa sürede Makedonya’nın en iyi cemiyetleri arasına girdi.³² 1948 yılında üye sayısı 340 civarındaydı.³³ 1956’da 50 faal toplam 250 üyesi bulunuyordu.³⁴ Derneğin özellikle müzik ve folklor kolları ön planda oldu.³⁵ Müzik kolu Makedonya Türk Radyosu’nda halk şarkıları seslendirdi.³⁶ Cemiyetin koleksiyonunda birkaç ayda 300 den fazla Türk halk şarkıları toplandı.³⁷ Öte yandan sonraları oluşturulan edebiyat kolu da önemli etkinliklerde bulundu.³⁸ Üsküp Azınlık Tiyatrosunun Türk Dram Kolu Yeni Yol’un dram gurubu oyuncularından oluşturuldu. Pek çok Türk aydını, derneğin yönetiminde görev aldı. Derneğin bazı dönemleri sönük geçse de pek çok şehir, kasaba ve köylerde müsamereler verdi, programlar sundu. Katıldığı yarışmalarda dereceler aldı. Dernek, Makedonya Türklerinin önde gelen ve hâlâ ayakta duran kurumlarından biridir.

Üsküp’te Türkler tarafından kurulan bir diğer topluluk 1948 yılında faaliyete geçen *Türk Azınlığı Üsküp Radyo Grubudur*. Grup, Yeni Yol derneğinden bir ay kadar önce kuruldu.³⁹ Kurulduğu dönemde haftada iki kez Üsküp Radyosunda Türk milli şarkıları ve türkülerini seslendirdi. Grubun musiki kolunu Mustafa Ramiz yönetiyordu. Halk şarkı ve türkülerini Musa Halim ile Sabri Feyzullah idare ediyordu. Üsküp, İştîp şehirleri ve daha birçok köylerin yerli türkülerini ile Makedonya kurtuluş harbi türkülerini ve marşları seslendiriliyordu.⁴⁰ Aynı yıl Üsküp’te öğretmenler sendika şubesi tarafından Türk ve Arnavut öğretmenlerine yönelik *Marksist Derneği* kuruldu.⁴¹

²⁹ “Maarif-Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetleri’nin Tesisatı Süratla İleri Sürülüyor”, s. 3.

³⁰ *Birlik*, 20 Mayıs 1948, s. 4.

³¹ Enver Ahmet, “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 14 Kasım 1987, s. 18; Karahasan, *a.g.e.*, s. 10.

³² *Birlik*, 25 Ağustos 1948, s. 4.

³³ *Birlik*, 12 Ocak 1949, s. 4.

³⁴ *Birlik*, 13 Kasım 1956, s. 6.

³⁵ Fahri Ali, “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 7 Kasım 1987, s. 8.

³⁶ *Birlik*, 31 Temmuz 1949, s. 6.

³⁷ *Birlik*, 25 Temmuz 1948, s. 4.

³⁸ Fahri Ali, “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında” s. 8.

³⁹ Türk Azınlığı Üsküp Radyo Grubu, Yeni Yol çatısı altında faaliyet gösteren müzik grubuna dâhil olması muhtemeldir.

⁴⁰ *Birlik*, 20 Nisan 1948, s. 4.

⁴¹ *Birlik*, 10 Kasım 1948, s. 4.

1948 yılında kurulan bir diğer kuruluş Manastır'da *Kardeşlik-Birlik Kültür Güzel Sanatlar Cemiyetidir*. Cemiyetin ilk idare heyeti pek uzun süreli olmadı. Heyetten bazı kişilerin ayrılmasından ötürü cemiyet pek faal olamadı. Bu nedenle 1949 yılında yeniden teşkilatlanmaya gidildi. Bunun sonucunda 5 şube oluşturuldu.⁴² 70'i faal 150 üyeye ulaşıldı. Dört folklor grubuna sahip olan derneğin, kütüphanesi ve çalışmalar için kendisine ait bir salonu ve odası vardı.⁴³ Aynı tarihlerde Gostivar'da Şefkat, Kremenitsda'da *Birlik*, Ohri'de *Celal*, Kumanova'da *Hüseyin*, Köprülü'de Şevki *Sali*, Kanatlar köyünde *Birlik* ve daha diğer yerlerde de Türklerce kurulan kültür cemiyetleri vardı.⁴⁴

1948 yılında Halk Cephesinin teşebbüsü üzerine Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nde çok sayıda kültür-maarif ve güzel sanatlar cemiyetleri teşkil edildi. Bilhassa azınlıklar arasında kayda değer sayıya ulaşıldı.⁴⁵ Kasım ayına kadar 33 kültür-güzel sanatlar ve 388 kültür-maarif cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetler dâhilinde 3.783 kişiden oluşan 67 koro, 1.188 şarkıcıdan müteşekkil 134 şarkı grubu, 3.580 oyuncudan kurulu 335 halk oyunları grubu, 48 orkestra, 207 tiyatro grubu ve çok sayıda kütüphane bulunuyordu. Sadece 1947 yılında takriben 1.070 müsamerem düzenlendi.⁴⁶ Öte yandan Sosyalist Yugoslavya öncesinde önem verilmeyen, bilhassa eski zaman halk oyunlarına bu dönemde önem verilmeye başlandı.⁴⁷

Halkın bilhassa işçilerin siyasi ideoloji ve kültür seviyelerinin artırılması amacıyla kültür sanat ve eğitim cemiyetlerinin yanı sıra *Halk Üniversiteleri* de kuruluyordu. 1946 yılında Üsküp'te Türk-Arnavut Halk Üniversitesi kuruldu.⁴⁸ 1949 yılında Türk işçileri tarafından Ohri ve daha sonra Manastır'da Türk halk üniversiteleri teşkil edildi.⁴⁹

Parti ve halk idaresinin yardımlarıyla 1949 yılında Pirlpepe'de *Adem Mahmut Türk Kültür ve Güzel Sanatlar Cemiyeti* oluşturuldu. Cemiyetin ilk yılında 25 kişilik şarkı grubu, 27 kişilik üç oyun grubu, 12 kişilik dram grubu ile birkaç grup daha meydana getirildi. Cemiyet, İştîp Türk festivalinde ödül kazandı.⁵⁰ 1950 yılındaki genel toplantıda kentte, bir Türk kültür evi yapılması kararı alındı.⁵¹ Bunun dışında Pirlpepe'de aynı yıl Türk gençleri tarafından *Yeni Dünya Fiz-Kültür Cemiyeti* açıldı. Cemiyetin futbol, yenlik atletik kolları vardı. Futbol kolunda, kurulduğu yıl 240 üyesi bulunuyordu.⁵²

1949 yılında kurulan bir diğer dernek, Kumonava'da yer alan *Hüseyin Hüseyin Türk Kültür-Maarif Cemiyetidir*. Kısa süre içerisinde cemiyetin oyun, şarkı, müzik, dram ve manzume kolları kuruldu. Kuruluşundan birkaç ay sonra Kumanova'da ve civar köylerde müsamereler düzenlendi. İştîp Festivali'nde cemiyetin bazı grupları başarılarından ötürü paraıyla ödüllendirildi.⁵³ Yine 1949⁵⁴ yılında bu sefer Ohri'de Türkler tarafından *Recep*⁵⁵

⁴² *Birlik*, 8 Nisan 1950, s. 3.

⁴³ *Birlik*, 30 Eylül 1949, s. 4.

⁴⁴ *Birlik*, 31 Temmuz 1949, s. 6.

⁴⁵ P. Voydanovski, "Yeni Yol Cemiyetinin işi zayıfladı", *Birlik*, 21 Ocak 1951, s. 4.

⁴⁶ *Birlik*, 20 Kasım 1949, s. 4. Burada verilen rakamlar, sadece Türklere değil Makedonya'daki tüm halklara ait verilerdir.

⁴⁷ *Birlik*, 25 Temmuz 1948, s. 4.

⁴⁸ *Birlik*, 27 Haziran 1946, s. 3.

⁴⁹ Enver İlyas, "Ohri ve Manastır'da Halk Üniversitesi Kuruldu", *Birlik*, 17 Mart 1994, s. 23.

⁵⁰ *Birlik*, 19 Nisan 1951, s. 4.

⁵¹ *Birlik*, 30 Haziran 1950, s. 3.

⁵² *Birlik*, 10 Aralık 1949, s. 4.

⁵³ *Birlik*, 10 Şubat 1951, s. 4.

⁵⁴ Farklı bir kaynakta bu tarih 1947 olarak verilmiştir. Bk. Avni Salih, "Ohri'deki Azlıklar Arası Kültür Faaliyeti", *Birlik*, 12 Haziran 1950, s. 4.

⁵⁵ Bir başka haberde "Cemil" diye geçmektedir. Bk. Salih, a.g.m., s. 4.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

Haydar Kültür-Maarif Cemiyeti açıldı. Cemiyet, analfabetizme ve çarşafa karşı yoğun çalışmalarda bulundu. Zaman içerisinde cemiyet üyeleri arasında Türklerin yanı sıra Ulah, Arnavut ve Makedon gençleri de yer aldı. Bunun üzerine folklor yönetmeni Muhittin Şaziman'ın teklifiyle cemiyetin adı *Kardeşlik* olarak değiştirildi. Cemiyet 1954-1956 yılları arasında bir duraklama gösterdi. Eğitim şubesi cemiyetin tekrar canlanmasında etkili oldu.⁵⁶ Dernek 1967-69 yılları arasında da maddi ve yer sıkıntısı nedeniyle çalışmalarında duraksama olduysa da uzun yıllar faaliyetlerine devam etti.⁵⁷

1949 Kasım itibarıyla Makedonya'da tüm halkların 61 kültür-güzel sanat cemiyeti ile 518 kültür-maarif cemiyeti vardı. Geçen bir yıl zarfında tüm cemiyetler 1.896 müsamere verdi. Cemiyetlerin kütüphane ve kitap sayısı artırıldı.⁵⁸

Doğrudan Türkler tarafından kurulmayan ancak diğer topluluklar gibi Türklerin de içerisinde yer aldığı çeşitli kuruluşlar da bulunmaktaydı. Bunlardan birisi kadınlara yönelik faaliyet yürüten *A.F.J.* (Anti Faşist Kadınlar) teşkilatıdır. Teşkilatın başlıca faaliyet alanı kadınlara yönelik okuma-yazma ve iş hayatında yer almalarını sağlayacak kurslardı.⁵⁹ AFJ yanı sıra pek çok bölgede kurulan *Halk Gençliği* teşkilatlarında da Türk gençleri vardı. Daha ziyade ideolojik bilgilendirmenin yapıldığı halk gençliği teşkilatlarında okuma-yazma kursları da düzenlenmekteydi.⁶⁰

Her ne kadar dernek olmasa da burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli kurum Şehir Halk Heyetinin 1 Ocak 1950 günlü kararı ile Üsküp Azınlık Tiyatrosunun (daha sonraki adıyla Azınlık Tiyatrosu) kurulmasıdır. Tiyatro Türk ve Arnavut bölümünden oluşuyordu. Kurulduğunda Türk grubu 12 erkek ve iki kadın, Arnavut grubu da 10 erkek ve 4 kadından oluşuyordu.⁶¹ Tiyatronun ilk Müdürü Abduş Hüseyin'dir. Türk tiyatrocularının ilk oyunun adı "Şüpheli Şahıs"tır.⁶² Daha sonraki yıllarda ayrılarak bağımsız olan Türk Azınlık Tiyatrosu, Makedonya Türklerinin en önemli kurumlarından biridir. Zaman içerisinde yurt içinde ve yurtdışında pek çok oyun sergileyen kurum hâlâ ayaktadır.

Azınlık Tiyatrosunun kurulduğu günlerde Yakimova'da da bir jimnastik cemiyeti açıldı. Cemiyetin futbol, yenik atletizm ve voleybol takımları oluşturuldu. En başarılı oldukları alan futboldu.⁶³ Aynı yıl Makedonya'nın İştıp kentinde Türk öğretmenlerinin teşebbüsü ve partinin yardımıyla kültür ve güzel sanatlar cemiyeti kuruldu. Cemiyete, Yugoslavya Halk Kuruluş Savaşı'nda ölen *Halim Hasan*'ın adı verildi. Cemiyetin başkanlığına Fadil Hüseyin seçildi.⁶⁴ Cemiyet faaliyetlerine 70 üye ile başladı. Hor, oyun, dram, müzik, manzume ve diğer daha başka grupları oluşturuldu. İlk müsamesesini İştıp'te verdi.⁶⁵ Dedeli köyünde de 25 Şubat 1950 günü kültür maarif cemiyeti kuruldu. Cemiyet başkanlığına Hasan İbrahim seçildi. Cemiyetin şarkı oyun grupları, manzume, dram, koru grupları mevcuttu.⁶⁶

⁵⁶ Avni Salih, "Ohri 'Kardeşlik' Cemiyeti Onuncu Yıldönümünü Kutluyor", *Birlik*, 31 Ocak 1959, s. 7.

⁵⁷ Cemal Süleyman, "Kardeşlik Birlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği Canlanıyor", *Birlik*, 21 Şubat 1974, s. 5; Fahriye Recep, "Ohri Kardeşlik KGSD'nin Başarıları", *Birlik*, 25 Mart 1995, s. 12.

⁵⁸ *Birlik*, 20 Kasım 1949, s. 4.

⁵⁹ *Birlik*, 14 Haziran 1948, s. 2.

⁶⁰ *Birlik*, 10 Ekim 1949, s. 4.

⁶¹ *Birlik*, 20 Temmuz 1950, s. 3.

⁶² *Birlik*, 10 Ocak 1950, s. 3.

⁶³ Fahri Kaya, "Jimnastik Cemiyeti", *Birlik*, 24 Mart 1950, s. 4.

⁶⁴ *Birlik*, 10 Ocak 1950, s. 3.

⁶⁵ *Birlik*, 24 Mart 1950, s. 5. İştıp'te kurulan bir diğer dernek *Yeni Sevdah*'tır. Bu derneğin yeni mi yoksa Halim Hasan KGSD'nin adının değiştirilmesiyle mi ortaya çıktığı tespit edilememiştir. Bk. Şükrü Ramo, "Milli Azınlıkların Yaşlılar Arasında Kültürel Tahsil ve Kültür Problemleri", *Birlik*, 28 Aralık 1961, s. 11.

⁶⁶ Hasan Yusuf, "Dedeli köyünde Türklerin Her Taraflica Faaliyeti", *Birlik*, 31 Mayıs 1950, s. 3.

1950 yılında kurulan bir diğer dernek *Türk Yazarlar Cemiyetidir*. Cemiyet, 1951 yılında yaptığı birinci yıllık toplantısında çalışmalarını, “ileriye doğru atılan büyük bir adım” olarak değerlendirdi. Cemiyet, fereceyi yasaklayan kanunu desteklemek için Yeni Yol Cemiyetinde bir program yaptı.⁶⁷ Ancak kısa süre sonra cemiyetin faaliyetleri durdu.⁶⁸ Aynı dönemde Gevgeli kazasında beş kültür-egitim cemiyeti vardı. Ancak bunların ikisi faaldi.⁶⁹

Okuma-yazma kurslarındaki başarıların ardından kültür-egitim ve kültür-güzel sanatlar cemiyetlerinin kurulmasına ağırlık verildi. Endüstri kuruluşlarındaki artışla beraber artan işçilere ekonomik bakımdan eğitim vermek için onlara yönelik pek çok kurs düzenlendi.⁷⁰ Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’nde 1950 yılında kültür-maarif cemiyeti sayısı 605’e ve kültür güzel sanatlar cemiyeti sayı 94’e ulaştı. Buralarda hor, oyun, şarkı, dram ve diğer kollarında 24.000 faal üye vardı. Derneklerin 76’sı Arnavut ve 50’si Türk cemiyeti idi. Bu cemiyetler üye sayılarını bilhassa 1 Mayıs 1950 günü iştip ve Kalkandelen’de yapılan festivaller öncesinde arttırdı.⁷¹ Makedonya Halk Cephesi, festivallerin şerefine imkânları mevcut olan Türk köylerinde yeni maarif kültür cemiyetleri teşkil edilmesine, imkânları yeterli gelmeyen yerlerde ise muhtelif gruplar kurulmasına karar verdi.⁷²

1951 yılında Kalkandelen’de Türk kültür sanat cemiyeti *Yeni Hayat* açıldı. Başkanlığa Hacı Yakup Hamdi Efendi seçildi.⁷³ Cemiyet kısa sürede kollarını kurdu. Üyelerin getirdiği şarkı musikisi enstrümanlarıyla Kalkandelen’de ve farklı şehirlerde pek çok program düzenlendi.⁷⁴ Yeni Hayat, 11 yıllık faaliyetinden sonra 1962-1970 yılları arasında duraksadı. Dernek, 1972-1973 yıllarında bir grup Türk aydınının girişimiyle yeniden faaliyete geçti.⁷⁵ Şarkı ve folklor kolları yanı sıra *Aşık Veysel* edebiyat kolu kuruldu.⁷⁶ 1974 yılında üye sayısı 80 kişiye ulaştı ve bünyesinde şarkı, oyun, solo şarkı kolları ile bağlama takımı oluşturuldu.⁷⁷ Zaman zaman duraksamalar yaşansa da dernek ayakta kalmayı başardı. Derneğin 1991 yılı itibariyle şarkı-türkü ve folklor gruplarında 120’nin üzerine üyesi vardı.⁷⁸ Yeni Hayat, günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir.

1961 yılı itibariyle Makedonya’da millî azınlıkların 4 Arnavut, 4 Türk, 1 Rom, 3 karışık kültür sanat cemiyetleri, köylerde de 24 Türk ve 77 Arnavut eğitim-kültür cemiyetleri çalışıyordu. Derneklerin hemen hemen hepsinde bir zayıflık vardı. Karşılaştıkları sorunların başında mesken geliyordu. Pek çoğunun faaliyetlerini yürüteceği kendilerine ait bir yerleri yoktu. Bir diğer sıkıntı kadro sorunuydu. 1950’lerde Türkiye Cumhuriyeti’ne başlayan göçler nedeniyle Türk cemiyetlerinde kadro sıkıntısı yıllar içerisinde artarak devam etti. Bununla beraber Türklere ait cemiyet sayısı da yıldan yıla düştü. Bazı dernekler faal oldukları dönem içerisinde Halk Cephesi’nin vermiş olduğu görevleri bitirmekle meşgul olduklarından yeterince kültür müsamereleri veremediler.⁷⁹ Kültür-spor kulüplerin de teknik malzeme noksanlığı faaliyetlerin çeşitlendirilememesinde önemli faktördü.⁸⁰

⁶⁷ *Birlik*, 28 Ocak 1951, s. 4.

⁶⁸ Engüllü, a.g.m., s. 55.

⁶⁹ *Birlik*, 20 Mayıs 1950, s. 3.

⁷⁰ Kemal Seyfullah, “YKB ve Millî Azınlıklar”, *Birlik*, 31 Mart 1960, s. 2.

⁷¹ Aziz Fetah, “Kültür ve Güzel Sanatlar Cemiyetleri Mebus Seçimleri Önünde Faaliyetlerini Arttıracaklar”, *Birlik*, 10 Kasım 1950, s. 4.

⁷² *Birlik*, 15 Nisan 1950, s. 4.

⁷³ Şeref Berzat, “Kalkandelen Yeni Hayat Topluluğu Yeni Mekana Kavuştu”, *Birlik*, 21 Mart 2000, s. 11.

⁷⁴ Sırrı Hacıoğlu, “Kalkandelen ‘Yeni hayat’ cemiyeti faaliyeti”, *Birlik*, 28 Mart 1955, s. 9.

⁷⁵ Berzat, “Kalkandelen Yeni Hayat Topluluğu”, s. 11.

⁷⁶ Faruk Lokan, “Kalkandelen Mektubu ‘Yeni Hayat’ Yeni Dönemde”, *Birlik*, 7 Şubat 1974, s. 6.

⁷⁷ Şeref B. Karacehennem, “Yeni Hayat Derneğinin 80 Etkin Üyesi”, *Birlik*, 2 Mart 1974, s. 6.

⁷⁸ Şeref B. Karacehennem, “Yeni Hayatı Altın Devrini Sürdürüyor”, *Birlik*, 21 Aralık 1991, s. 18.

⁷⁹ Fetah, a.g.m., s.4.

⁸⁰ “Şar’ın Umumu Toplantısı”, *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

Sosyalist propaganda amacı taşıyan konferans, tiyatro vs. faaliyetlerin muhafazakâr Türklerin cemiyetlere mesafeli durmasına sebep olduğu da muhakkaktır. Öte yandan cemiyet yönetimlerinin ilgisizliği, üstün körü iş yapmaları, bölüm ve grup sorumluları tarafından alınan görevlerin yerine getirilmemesi, bazı basit maddi eksikliklerin giderilmemesi de başarısızlığın diğer nedenleriydi.⁸¹ Aralarında en faal olanları Ohri'nin "Kardeşlik", Kalkandelen'in "Yeni Hayat", Üsküp'ün "Yeni Yol", İştip'in "Yeni Sevdah" Türk kültür güzel sanatlar cemiyetleriydi.⁸²

Resne'de 1968 yılında *Kardeşlik KGSD (Kültür Güzel Sanatlar Derneği)* kuruldu.⁸³ Derneğin daha çok folklor, şarkı ve enstrüman grubu etkili oldu.⁸⁴ Dernek bir dönem bazı üyelerinin gurbete gitmesi nedeniyle faaliyetlerine ara verdi.⁸⁵ Geride kalan üyelerin bir kısmı 1989 yılında Resne'de kurulan *Tose Milosevski KGSD*'de faaliyetlerine devam etti. Ancak bu kişiler 1991 yılında ayrılarak *Kardeşlik-Birlik* derneğini kurdular.⁸⁶ Dernek, Makedonya içinde ve dışında pek çok folklor etkinliklerine ve festivallerine katıldı. Bilhassa Resne ve yöresi folklorunu yaşatmayı amaçladı.⁸⁷ Dernek, günümüzde *Kardeşlik KGSD* adı altında faaliyetlerine devam etmektedir.

Türk gençleri tarafından kurulan bir diğer grup, *Orhan Veli Kanık Yazın-Oyun Topluluğu*'dur. Suat Engüllü'nün başkanlığında 1970 yılı ortalarında kurulan derneğin ilk faaliyeti Orhan Veli'nin yirminci ölüm yıldönümü adına yapılan programdır.⁸⁸ Topluluk kısa zaman içerisinde pek çok faaliyette bulundu. Bilhassa şiir resitalleri verdi. İlk toplu faaliyetini 19 Mart 1971 akşamı Halklar Tiyatrosu salonunda William Saroyan'ın "Her Dışarıdaki" ile İlhami Emin'in "Agop'un Gözleri" öykü oyunundan yapılan karma bir oyunuyla gerçekleştirdi.⁸⁹ Üsküp dışında Prizren gibi farklı şehirlerde de programlar sundu,⁹⁰ yarışmalara katıldı. Okullarda yazarlarla öğrencileri buluşturan etkinlikler düzenledi.⁹¹ Makedonya Türk Edebiyatına canlılık katan ikinci nesli bir araya getirdi.⁹² Orhan Veli Kanık Topluluğunun Yeni Yol KGSD ile 1973 yılı başında birleşmesi gündeme geldi ise de bu gerçekleşmedi.⁹³

Dönemin bir diğer cemiyeti, 15 Aralık 1971 tarihinde Gostivar'da kurulan *Güven Kültür Güzel Sanatlar Derneği*dir. Derneğin resmi kaydı 8 Şubat 1972'de yapıldı. Dernek çatısı altında müzik çalışmaları yanı sıra *Halide Edip Adivar* adlı edebiyat ve dram kolu da 10 yıl kadar başarılı bir şekilde yaşatıldı. Birçok müzisyen, şair ve yazar yetiştiren Güven,

⁸¹ *Birlik*, 24 Mart 1952, s. 1.

⁸² Ramo, a.g.m., s. 11.

⁸³ Selçuk Ural, "Tarihi Perspektif Işığında Makedonya'da Türklerin Gündelik Yaşamı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 14, 2016, s. 408; Çayırılı, a.g.m., s. 148-149.

⁸⁴ Fadıl Abdullah, "Resne Kardeşlik Derneği Kültürel Hayatı Zenginleştirdi", *Birlik*, 30 Ağustos 1994, s. 12.

⁸⁵ "Makedonya Türk Dernek ve Vakıflar", <https://dmgroupmk.com/makedonya-turk-dernek-ve-vakiflar.html> (Erişim tarihi: 24 Nisan 2024).

⁸⁶ Melahat Ali, "Resne Kardeşlik-Birlik Derneği Etkinliklerinden", *Birlik*, 14 Eylül 1996, s. 12.

⁸⁷ Fadıl Abdullah, "Kardeşlik KGSD'nin Etkinlikler Dikkate Değer", *Birlik*, 14 Ekim 1997, s. 12.

⁸⁸ İbrahim Arslan, "Üsküplü Şair-Yazar Suat Engüllü'nün Ölümü Ardından", *Yeni Balkan*, 8 Ekim 2023, <https://yenibalkan.com/tr/kultur/uskuplu-sair-yazar-suat-engullu-nun-olumu-ardindan-dostun-aci-haberi> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2024); *Birlik*, 13 Haziran 1970, s. 7.

⁸⁹ *Birlik*, 20 Mart 1971, s. 5.

⁹⁰ *Birlik*, 7 Haziran 1973, s. 6.

⁹¹ Fahri Ali, "Yazın Karşılaşmaları", *Birlik*, 12 Mart 1988, s. 13.

⁹² Bu yazarlar, Türkiye'deki Türk Dil Kurumunun başlattığı 'öz Türkçe' akımına uyararak eserlerini kaleme almaktaydılar. Bu dönemdeki yazarlardan bazıları; Alahettin Tahir, Avni Engüllü, Fahri Ali, Avni Abdullah, Suat Engüllü'dür. Bu arada M. Karahasan, N. Zekeriya, F. Ali gibi bazı edebiyatçıların kimi zaman Sırpça veya Makedonca yazdıklarını da belirtmek gerekir. Bayram Çolakoğlu, "Günümüz Makedonya Türkleri", <https://www.balturk.org.tr/gunumuz-makedonya-turkleri/> (Erişim tarihi: 11 Nisan 2024).

⁹³ Fahri Ali, "Ayın Kültür-Sanat Olayları", *Sesler*, S. 72-73, 1973, s. 108.

Gostivar Türk halkının kültürel alanda ihtiyaçlarını karşıladı ve bu yönde kalkınmasına katkı sağladı.⁹⁴ Makedonya'nın neredeyse tüm kentlerinde ve Türklerin bulunduğu köylerde ve farklı ülkelerde konserler düzenledi. Festivallere katıldı. Diğer kent ve köylerde derneklerin kurulmasına veya yeniden canlanmasına destek verdi. Derneğin bilhassa müzik gurubu çok etkindi. Bu gurubun Türk sanat müziği, bağlamalar ve batı müziği olmak üzere üç orkestrası vardı.⁹⁵ 1982 yılında Gostivar'da bulunan Makedon, Türk ve Arnavut ve Rom cemiyetleri *Braça Ginovski* adı altında birleştirildi. Böylece Güven Derneğinin tüm malzemeleri Braça Ginovski KGSD'ye aktarıldı. 1990 yılında çok partili sisteme geçiş döneminde şartların değişmesi ve devletin bu yönde sunduğu fırsatın ardından TDB (Türk Demokratik Birliği) Gostivar Şubesi aynı yılın Aralık ayında yaptığı Meclis toplantısında yeniden cemiyetinin kurulmasını kararlaştırdı. Ancak mevcut kanunlar derneğin eskiden olduğu şekli ile kurulmasına izin vermedi. Bu nedenle dernek, TDB çatısı altında aynı adla yeniden kuruldu. Eski üyelerin pek çoğu bir araya getirildi. Dernek başkanlığına Gayur Şeh seçildi. Derneğin en önemli sorunu çalışmaya elverişli yeri olmayıştıydı. Bu nedenle kimi etkinlik provaları TDB'nin Gostivar şubesi kulübünde yapıldı. Bir başka önemli sorun araç ve gereçlerin olmayıştıydı.⁹⁶ Dernek bir konser haricinde uzun yıllar bir faaliyet gösteremedi. 1996'da bir grup aydın ve derneğin eski üyeleri, derneği yeniden canlandırmak için hareket geçti. Orkestra kuruldu, eski ve yeni sanatçılar bir araya getirilmeye çalışıldı. Edebiyat, ilahi, dram ve bağlama grupları oluşturuldu.⁹⁷ TDB'nin partiye dönüşmesi ardından Güven KGSD ile ilişkisi kesildi.⁹⁸ Dernek takip eden yıllarda da faal bir şekilde çalıştı.⁹⁹

Bahsi geçen cemiyetlerin yanı sıra 1976'da Gostivar'da *Altın Parmaklar Derneği* ve 1977'de Yukarı Banisa'da *Mermeri Futbol Kulübü* kuruldu.¹⁰⁰ Kocacık yöresinde bulunan Novak köyünde de 1979 yılında *Gençlik* Derneği oluşturuldu. Dernek, folklor oyunları ve müzik faaliyetleri ile ilgilendi. İlköğretimde okuyan kızlardan da folklor etkinliklerine katılan oldu. Köyün öğretmenleri de dernek faaliyetlerine destek verdi.¹⁰¹ Bunların yanı sıra 1980'de Valandov'da *Bahar KGSD*, 1982'de Kırçova'da *Lisiçani Kardeşlik Futbol Kulübü* ve 1984'de Aşağı Banisa'da *İzvori Futbol Kulübü*, 1989 yılında Vrapçište'de *Yunus Emre KGSD* ve 1990 yılında Pirlepe'ye bağlı Kanatlar köyünde folklor ekibi olarak *Kınazlı Kızlar Folklor Ekibi* meydana getirildi.¹⁰²

1970'lerde Türk kültür-sanat cemiyetlerinin faaliyetlerinde ve sayılarında yeniden artış görüldü. Aynı yıllarda ortaya çıkan *ikinci nesil edebiyatçılar* olarak adlandırılan milliyetçi Türk genç edebiyatçılar, Makedon Türk Edebiyatı'na yeni bir soluk kazandırdı.¹⁰³ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 40'ın üstünde Türk şair ve yazarı yetişti. Şiir, öykü, tiyatro oyunu ve diğer türden yazın ödünlerini yarattılar, belirsiz sayıda yapıt ortaya çıkardılar. Bu çalışmalar derneklerin kültürel faaliyetlerinin de güçlü olmasını sağladı. Ancak sonraki yıllarda çok az insan yetişti. Siyasi ve ekonomik sorunların arttığı bilhassa 1980'li yılların

⁹⁴ H. Daut, "Gostivar'ın Güven KGSD Başkanı Sayın Gayur Şeh ile Konuşma", *Birlik*, 12 Aralık 1991, s. 14.

⁹⁵ Ömer Ömer – Kartal, "Gostivar Notları", *Birlik*, 18 Şubat 1993, s. 13.

⁹⁶ Daut, a.g.m., s. 14.

⁹⁷ Şeref Berzat, "Güven Derneği Yöredeki Folklorumuz ve Geleceğimizin Devamını Sağlayacak", *Birlik*, 12 Mart 1996, s. 12.

⁹⁸ *Birlik*, 6 Mayıs 1993, s. 13.

⁹⁹ Şeref Berzat, "Gostivar'ın Güven KGSD'i Yeniden Canlandırıldı", *Birlik*, 24 Şubat 1996, s. 17.

¹⁰⁰ Ural, a.g.m., s. 408; Çayırılı, a.g.m., s. 148-149.

¹⁰¹ Fahri Ali, "Novak'ta Türkülerle İç İç Bir Gün", *Birlik*, 1 Ağustos 1991, s. 22.

¹⁰² Ural, a.g.m., s. 408.; Çayırılı, a.g.m., s. 148-149; "Makedonya Türk Dernek ve Vakıflar", <https://dmgroupmk.com/makedonya-turk-dernek-ve-vakiflar.html>.

¹⁰³ Engüllü, a.g.m., s. 57.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya’da Kurulan Türk Cemiyetleri

sonlarına doğru derneklerin pek çoğunda faaliyetler azaldı. Gerek bunlar gerekse hayatta olan önceki kuşak şair ve yazarları 1990’lı yıllara gelindiği dönemde bir duraksamaya girdiler. Süreçte kimileri tek satır dahi yazmadı.¹⁰⁴

Sonuç

Demokratik Federal Yugoslavya’nın kurulmasının ardından başta yeni rejimi benimsetme çabası beraberinde pek çok kültür cemiyetlerinin kurulmasını getirdi. Halkı ideolojik açıdan eğitmek kurumların başlıca amacıydı. Bu nedenle kurulan derneklerde sık sık konferanslar ve müsamereler düzenlendi. Cemiyetler bu amacın yanı sıra pek çok sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetlerde de bulundu. Okuma yazma kursları bu faaliyetlerin başlıcasıdır. Öte yandan kültürel ve sanatsal yönlerden önemli çalışmalarda bulunuldu. Cemiyetlerin genelde etnik kimliğe göre kurulması, Türklerin milli varlığını ve milli değerlerini korumada avantaj sağlamıştır. Bu dernekler aracılığı ile Türk kültür, gelenek ve görenekleri, örf ve adetleri, folkloru yaşatılmış nesilden nesile aktarılmıştır. Pek çok türkü toplanmış ve geliştirilmiştir. Edebiyat yönündeki faaliyetler canlanmıştır. Sportif faaliyetlerde bulunulmuştur.

Tüm yerleşim birimlerinde küçük büyük kültürel, sosyal, sanatsal ve siyasal anlamda faaliyet gösteren teşkilatlanmalar söz konusudur. Kurulan dernekler sadece buldukları köy, kasaba ve şehirlere değil Makedonya’nın hatta Yugoslavya’nın çeşitli bölgelerinde folklor, müzik, müsamereler etkinlikleri düzenlemiştir. Türkler tarafından kurulan derneklerin yanı sıra kişi sayısının yeterli olmadığı yerlerde karma dernekler meydana getirilmiştir. Öte yandan cemiyetlerin pek çoğunun faaliyetleri zayıf kalmıştır. Cemiyetlerde çalışma yeri, kadro ve malzeme noksanlığı, maddi zayıflık başlıca problemlerdir. Bilhassa yeri olmayan derneklerin pek çoğu kısa süre içerisinde devamlılığını yitirmiştir. Bunun yansısı Türkiye’ye yapılan göç, Türk derneklerinin sayısının azalmasının bir başka önemli nedenidir. Zaman zaman duraksamalar yaşamakla beraber bazı dernekler günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiştir.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

Birlik, 15 Mart 1946.

Birlik, 27 Haziran 1946.

Birlik, 19 Eylül 1946.

Birlik, 10 Ocak 1947.

Birlik, 20 Nisan 1948.

Birlik, 20 Mayıs 1948.

Birlik, 14 Haziran 1948.

Birlik, 25 Temmuz 1948.

Birlik, 25 Ağustos 1948.

Birlik, 10 Kasım 1948.

Birlik, 12 Ocak 1949.

Birlik, 31 Temmuz 1949.

¹⁰⁴ Sabit Yusuf, “Sunkunluk Dönemini Yaşayanlar...”, *Birlik*, 6 Ekim 1990, s. 13.

Birlik, 30 Eylül 1949.
Birlik, 10 Ekim 1949.
Birlik, 20 Kasım 1949.
Birlik, 10 Aralık 1949.
Birlik, 10 Ocak 1950.
Birlik, 24 Mart 1950.
Birlik, 8 Nisan 1950.
Birlik, 15 Nisan 1950.
Birlik, 20 Mayıs 1950.
Birlik, 30 Haziran 1950.
Birlik, 20 Temmuz 1950.
Birlik, 10 Aralık 1950.
Birlik, 28 Ocak 1951.
Birlik, 10 Şubat 1951.
Birlik, 19 Nisan 1951.
Birlik, 24 Mart 1952.
Birlik, 13 Kasım 1956.
Birlik, 13 Haziran 1970.
Birlik, 20 Mart 1971.
Birlik, 7 Haziran 1973.
Birlik, 6 Mayıs 1993.
Birlik, 5 Şubat 1994.
Doğru Yol, 12 Şubat 1937.

2. Diğer Kaynaklar

Abdullah, Fadıl (1997), “Kardeşlik KGSD’nin Etkinlikler Dikkate Değer”, *Birlik*, 14 Ekim, s. 12.

Abdullah, Fadıl (1994), “Resne Kardeşlik Derneği Kültürel Hayatı Zenginleştirdi”, *Birlik*, 30 Ağustos, s. 12.

Ahmet, Enver (1987), “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 14 Kasım, s. 18.

Ali, Fahri (1991), “Novak’ta Türkülerle İç İçe Bir Gün”, *Birlik*, 1 Ağustos, s. 22.

Ali, Fahri (1973), “Aydın Kültür-Sanat Olayları”, *Sesler*, S. 72-73, s. 108.

Ali, Fahri (1987), “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 7 Kasım, s. 8.

Ali, Fahri (1988), “Yazın Karşılaşmaları”, *Birlik*, 12 Mart, s. 13.

Ali, Melahat (1996), “Resne Kardeşlik-Birlik Derneği Etkinliklerinden”, *Birlik*, 14 Eylül, s. 12.

Arslan, İbrahim (2023), “Üsküplü Şair-Yazar Suat Engüllü’nün Ölümü Ardından”, *Yeni Balkan*, 8 Ekim, <https://yenibalkan.com/tr/kultur/uskuplu-sair-yazar-suat-engullun-olumu-ardindan-dostun-aci-haberi> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2024)

Berzat, Şeref (1996), “Gostivar’ın Güven KGSD’i Yeniden Canlandırıldı”, *Birlik*, 24 Şubat,

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

s. 17.

- Berzat, Şeref (1996), "Güven Derneği Yöredeki Folklorumuz ve Geleceğimizin Devamını Sağlayacak", *Birlik*, 12 Mart, s. 12.
- Berzat, Şeref (2000), "Kalkandelen Yeni Hayat Topluluğu Yeni Mekana Kavuştu," *Birlik*, 21 Mart, s. 11.
- Çayırılı, Necati (2015), "Makedonya Türk Kimliği Bağlamında Makedonya'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları", *Avrasya Etüdüleri*, S. 48, s. 143-188.
- Çolakoğlu, Bayram (2011), "Günümüz Makedonya Türkleri", <https://www.balturk.org.tr/gunumuz-makedonya-turkleri/>, 30 Mart, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2024).
- Daut, H. (1991), "Gostivar'ın Güven KGSD Başkanı Sayın Gayur Şeh ile Konuşma", *Birlik*, 12 Aralık, s. 14.
- Engüllü, Suat (1996), "Balkan Savaşlarının Günümüze Kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu ve Göçler", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir MAK-GÖÇ, İzmir, s. 47-60.
- "Gençlik F. C. 'Zafer'", *Birlik*, 29 Ağustos 1946, s. 4.
- Fetah, Aziz (1950), "Kültür ve Güzel Sanatlar Cemiyetleri Mebus Seçimleri Önünde Faaliyetlerini Arttıracaklar", *Birlik*, 10 Kasım, s. 4.
- Hacıoğlu, Sırrı (1955), "Kalkandelen 'Yeni Hayat' Cemiyeti Faaliyeti", *Birlik*, 28 Mart, s. 9.
- "İştikte Türk Kulübü", *Birlik*, 31 Temmuz 1945, s. 4.
- İlyas, Enver (1994), "Ohri ve Manastır'da Halk Üniversitesi Kuruldu", *Birlik*, 17 Mart, s. 23.
- Karacehennem, Şeref B. (1974), "Yeni Hayat Derneğinin 80 Etkin Üyesi", *Birlik*, 2 Mart, s. 6.
- Karacehennem, Şeref B. (1991), "Yeni Hayatı Altın Devrini Sürdürüyor", *Birlik*, 21 Aralık, s. 18.
- Karahasan, Mustafa (1990), "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 3", *Birlik*, 12 Temmuz, s. 6
- Karahasan, Mustafa (1990), "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 5", *Birlik*, 17 Temmuz, s. 6.
- Karahasan, Mustafa (2002), *Suzan*, Üsküp: Birlik.
- Kaya, Fahri (1950), "Jimnastik Cemiyeti", *Birlik*, 24 Mart, s. 4.
- Kaya, Fahri (2001), "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", *Sesler*, S. 328, s. 10-12.
- Kaya, Fahri (t.y.), Şafak Sökerken, Ankara: Yeni Balkan Yayınları.
- Lokan, Faruk (1974), "Kalkandelen Mektubu 'Yeni Hayat' Yeni Dönemde", *Birlik*, 7 Şubat, s. 6.
- M. (1946), "Koçanada Türk Kültür Evi Açıldı", *Birlik*, 15 Şubat, s. 3.
- "Maarif-Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetleri'nin Tesisatı Süratla İleri Sürülüyor", *Birlik*, 20 Nisan 1948, s. 3.
- "Makedonya Maarif-Kültür ve Sanai-Nefise Cemiyetleri İttifakının Kongresi Yapıldı", *Birlik*, 20 Mayıs 1948, s. 3.
- "Makedonya Türk Dernek ve Vakıflar", 31 Aralık 2019, <https://dmgroupmk.com/makedonya-turk-dernek-ve-vakiflar.html> (Erişim tarihi: 24 Nisan 2024).
- "Manastır'da Kültür Olayları", *Birlik*, 26 Ocak 1946, s. 4.
- Ömer Ömer – Kartal (1993), "Gostivar Notları", *Birlik*, 18 Şubat, s. 13.

- Ramo, Şükrü (1961), "Milli Azınlıkların Yaşlılar Arasında Kültürel Tahsil ve Kültür Problemleri", *Birlik*, 28 Aralık, s. 11.
- Recep, Fahriye (1995), "Ohri Kardeşlik KGSD'nin Başarıları", *Birlik*, 25 Mart, s. 12.
- S., H. (1946), "Manastır Türk Gençliğinin Yeni NOMS Heyeti", *Birlik*, 15 Şubat, s. 3.
- Salih, Avni (1959), "Ohri 'Kardeşlik' Cemiyeti Onuncu Yıldönümünü Kutluyor", *Birlik*, 31 Ocak, s.7.
- Salih, Avni (1950), "Ohri'deki Azlıklar Arası Kültür Faaliyeti", *Birlik*, 12 Haziran, s. 4.
- "Santral Kültür Heyeti", kanun 1946, s. 4.
- Seyfullah, Kemal (1960), "YKB ve Millî Azınlıklar", *Birlik*, 31 Mart, s. 2.
- Süleyman, Cemal (1974), "Kardeşlik Birlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği Canlanıyor", *Birlik*, 21 Şubat, s. 5.
- "Şar'ın Umumu Toplantısı", *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.
- "Şar'ın Umumu Toplantısı", *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.
- Ural, Selçuk (2016), "Tarihi Perspektif Işığında Makedonya'da Türklerin Gündelik Yaşamı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 C. 14, s. 383-426.
- "Üsküp'te Türk Gençlik Birliği Heyeti Kuruldu", *Birlik*, 26 Ağustos 1945, s. 5.
- "Üsküp Türkleri Şehir Kültür Heyetini Kurdular", *Birlik*, 5 İkinci kanun 1946, s. 4.
- Voydanovski, P. (1951), "Yeni Yol Cemiyetinin işi zayıfladı", *Birlik*, 21 Ocak, s. 4.
- Yusuf, Hasan (1950), "Dedeli köyünde Türklerin Her Taraflica Faaliyeti", *Birlik*, 31 Mayıs, s. 3.
- Yusuf, Sabit (1990), "Sunkunluk Dönemini Yaşayanlar...", *Birlik*, 6 Ekim, s. 13.
- "Zafer Cemiyetinin Senelik Toplantısından", *Birlik*, 21 Aralık 1946, s. 4.

OSMANLI DEVLETİ'NDE KADINLARIN NÜFUS SAYIMINA DAHİLİ VE BU SÜREÇTE YAŞANAN SORUNLAR*

INCLUSION OF WOMEN IN THE CENSUS IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE CHALLENGES FACED DURING THIS PROCESS

Ahmet YADİ**, Mucize ÜNLÜ***

Geliş Tarihi/Received:27.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2024

YADİ, Ahmet-ÜNLÜ, Mucize, (2024), "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Nüfus Sayımına Dahili ve Bu Süreçte Yaşanan Sorunlar", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 225-242.

Öz

XIX. yüzyılda modernleşme yönünde atılan adımlar nüfus sayımı usulünün gelişmesinde de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde yapılmaya başlanmıştır. Sadece erkekleri kapsayan bu sayımın amacı asker kaynağı ve ekonomik durumu tespit etmektir. XIX. yüzyılda istatistik biliminin gelişmesiyle birlikte ülkeler gerekli planlamaları yaparak topluma daha iyi hizmet sunabilmek için gerçek nüfuslarını belirleme ihtiyacı duymuşlardır. Gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti de gerçek nüfusun tespit edilmesi yönünde adımlar atmıştır. Bu çerçevede daha önce bölgesel ya da münferiden sayılmış olan kadınlar 1881 yılında başlanan genel nüfus sayımına dahil edilmişlerdir. Ancak bu sayımda kadınların tamamının nüfusa kaydedilmesi mümkün olmamıştır. Özellikle aşiret yapısı ve kabilecilik anlayışının güçlü olduğu Balkanlar ve Orta Doğu'da bazı bölgelerde kadınların sayımında tepkilerle karşılaşmıştır. Söz konusu tepkiler daha önceki sayımlarda erkeklerin fiziksel özelliklerinin nüfus kayıtlarına işlenmesinden ileri gelmekteydi. Tepki gösterenler kadınların da fiziksel özelliklerinin kayıtlara geçirileceğini düşünmekteydi. Osmanlı yöneticileri istatistik açısından kadınların isim ve yaş bilgilerine ihtiyaç duyulduğu, sadece bu bilgilerin kayıt altına alınacağı yönünde açıklamalarda bulunmasına rağmen tepkilerin önüne geçememiştir. Tepkileri dikkate alan yetkililer bazı yerlerde kadınları nüfus sayımından istisna tutmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla istatistik amacıyla yapılan bu sayımda kayda geçirilemeyen kadınlar olmuştur. Söz konusu kadınlar, evlilik ve veraset işlemleri gibi konularda sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sebeple kadınların nüfusa kaydedilmesi için çaba sarf edildiği gibi yeni doğan kız çocuklarının kaydedilmesi için de teşvik edici uygulamalarda bulunulmuştur. Bu çalışmada kadınların 1881-1882/1893 genel sayımıyla birlikte nüfus sayımlarına dahil edilmesi ve bu süreçte karşılaşılan sorunlar örnekler üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca nüfus kaydı olup yaşları yanlış yazılan kadınlar, yeni doğan kız çocuklarının nüfusa kaydedilme süreci ve istatistiklerde kadınların nüfusu hakkında bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Sayımı, Kadın Nüfus, İstatistik, Tepki.

* Bu makaleye, Ahmet Yadi %60, Mucize Ünlü %40 oranında katkıda bulunmuşlardır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/TÜRKİYE, ahmetyadi87@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0405-3535>).

*** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/TÜRKİYE, munlu@omu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8263-5602>).

Abstract

In the 19th century, the steps taken towards modernization were effective in the development of the census procedure. The first census in the Ottoman Empire in the modern sense was conducted during the reign of Mahmut II. The purpose of this census, in which only men were counted, was to determine the military resources and economic situation. With the development of statistical science in the 19th century, countries needed to determine their real population in order to provide better services to the society by making the necessary planning. The Ottoman Empire, who was following the developments, also took steps to determine the general population. In this framework, women who had previously been counted regionally or individually were included in general censuses. However, it was not possible to register all women in the population. Especially in some regions of the Balkans and the Middle East, where the tribal structure and tribalism were strong, there were reactions to the census of women. These reactions stemmed from the fact that in the previous census, men's physical characteristics were recorded in the population registers. Those who reacted thought that the physical characteristics of women would also be recorded. Although Ottoman administrators made statements that women's names and ages were needed for statistics and that only their names and ages would be recorded, they were not able to prevent the reactions. Considering the reactions, the Ottoman authorities had to exempt women from the census in some places. Therefore, there were women who could not be recorded in this census conducted for statistical purposes. These women faced problems in matters such as marriage and inheritance procedures. For this reason, efforts were made to register women in the population and encouraging practices were also implemented to register newborn girls. In this study, the inclusion of women in population censuses with the general census of 1881-1882/1893 and the problems encountered in this process are discussed through examples. The study also provides information on women who were registered in the census but whose ages were written incorrectly, the process of registering newborn girls in the population and the population of women in statistics.

Keywords: *Census, Female Population, Statistics, Reaction.*

Giriş

Nüfus sayım işlemlerinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Çin'de M.Ö. XII. asırda sayım yapıldığı bilinmektedir. Kutsal Kitapta Yehuda ve Beni İsrail hükümdarlarının pek çok halkı kaydettikleri yazılıdır. Hz. Davut'un bu iş için Şuayib'i memur ettiği zikredilir. Yine Eski Roma'da da nüfus sayımı yapılmıştır.¹ Sayımlar belirli dönemlerde askeri, iktisadi ve toplumsal sınıflandırmayı tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.² Sadece nüfus miktarını öğrenmek için yapılan ilk sayım 1665'te Kanada'da gerçekleştirilirken modern anlamda ilk sayımlar İngiliz ve Fransızların sömürgelerinde yapılmıştır. İlk periyodik sayımlar ise İsveç'te 1748, Danimarka'da 1769, Amerika'da 1790 ve İngiltere'de 1801 yılında yapılmaya başlanmıştır.³ Fransa'da da 1801 yılında nüfus sayımı yapılmıştır.⁴

Türk tarihi açısından baktığımızda nüfus ve arazi tahriri eski bir Türk geleneği olup bu gelenek Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Yani sayım Osmanlı Devleti için yabancı bir uygulama olmayıp XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni fethedilen yerler başta olmak üzere ekonomik faaliyetleri ve insan kaynaklarını tespit etmek amacıyla arazi ve nüfus sayımları yapılmış, elde edilen veriler tahrir defterlerine kaydedilmiştir.⁵ Timar sisteminin de bir gereği olan sayım ve yazımlara dayanarak vergi ve asker mükellefleri belirlenmekteydi. Tahrir denen bu sistemde hane birimi esas alınmakta ve yalnızca erkek nüfus sayılmaktaydı. XVI. yüzyılda düzenli bir şekilde gerçekleştirilen sayım ve yazımlar XVII. yüzyıl başlarından itibaren yapılamamış, bu işlemler düzensiz yapılan bazı yoklamalarla sürdürülmüştür.⁶ XVII. yüzyıldan itibaren avarız vergileri düzenli hale getirilerek avarız tahrir defterleri hazırlanıp merkeze gönderilmiştir. Avarız sayımlarının yapılmasına XVIII. yüzyıl boyunca devam edilmiştir. Mali ve askeri amaçlarla yapılan tahrirlere tam olarak bugünkü manada nüfus sayımı denilemese de tahrir defterlerinden ait oldukları bölgenin nüfusu hakkında tahmini veriler elde edilebilmektedir.⁷

A. Osmanlı'da Modern Nüfus Sayımları

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti için artık birçok açıdan değişim ve dönüşüm kaçınılmaz bir durumdur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra öncelikli olarak yeni bir ordunun kurulması zorunlu hale gelmişti ki bu da yeni vergi kaynakları bulunmasını

¹ *Sabah*, Nr: 6063, 14 Eylül 1910, s. 3-4.

² W. Graham Claytor and Roger S. Bagnall, "The Beginnings of the Roman Provincial Census: A New Declaration from 3 BCE", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 55 (2015), p. 638; Frank C. Bourne, "The Roman Republican Census and Census Statistics", *The Classical Weekly*, 45/ 9 (Jan. 28, 1952), pp. 132-135.

³ Salih Şahin, *Geçmişten Günümüze ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 31.

⁴ *Sabah*, Nr: 6063, 14 Eylül 1910, s. 3-4. XIX. yüzyıldan itibaren birçok ülkede yapılagelen nüfus sayımları önemli veriler sunmaktadır. 1801-1885 yılları arasında tutulan kayıtlara göre Büyük Britanya hükümetinin umumi nüfusu dikkate değer oranda artmıştır. 1801 senesinde İngiltere'nin Galler (De Gal) bölgesinde 8.892.536 ve Londra şehrinde 908.863 nüfus sakindir. 1885 senesinde İngiltere'de 11. 947.726 erkek ve 12.660.665 kadın, Galler'de 677.000 erkek, 682.267 kadın olmak üzere toplam 25.968.286 ve Londra'da 4.861.615 nüfus olduğu tespit edilmiştir. 1885 senesinde gerçekleştirilen sayıma göre Norveç'in nüfusu 2.018.853 olup nüfusun 988.571'i erkek, 1.130.281'i kadındır. Norveç ahalisinin 382.393'ü kasabalarda sakindir ve umumi nüfusun %18'ini oluşturmaktadır. İsveç'te yalnız %15 şehirli nüfus bulunmaktadır. Aynı tarihte Danimarka'da kasaba nüfusu umumi nüfusa nispeten %25, Finlandiya'da %8,5'tir. (*Zerrat*, Nr: 1, Şirket-i Mürtebih Matbaası, İstanbul 1304, s. 31-32.)

⁵ Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3 (2012), s. 191.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 10-11; Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi*, 28/1 (2006), s. 73.

⁷ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 15 (Kış 2014), s. 222-225.

ve askerlik yapabileceklerin sayısının belirlenmesini gerektiriyordu.⁸ Bu gerekliliğin bir sonucu olarak ilk nüfus sayımına 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi arasındaki dönemde başlanmış ancak harp sebebiyle bu sayım sonuçlandırılmamıştır. İstanbul’da yapılan bu sayım modern sayım olmakla birlikte genel değildi. Bu nedenle savaştan sonra Osmanlı hükümeti yeni bir sayım için harekete geçmiştir. Geniş çaplı hazırlıklardan sonra Güneydoğu Anadolu, Mısır, Arabistan, Arnavutluk ve Bosna dışında ülke genelini kapsayan bir nüfus sayımı yapılmıştır. 1831 yılında yapılan bu sayım Osmanlı Devleti’nin modern anlamda ilk genel nüfus sayımı kabul edilir. Rumeli ve Anadolu’daki Müslüman ve Hristiyan erkek nüfusu gösteren sayımda Müslüman nüfus miktarı askerlik, Hristiyan nüfus miktarı ise vergi bakımından önemlidir.⁹ Toprak yazımı amacı olmadan yapılan ve yalnız erkekleri kapsayan 1831 sayımı hem tüm bölgelerde yapılmadığından hem de askerlik ve vergi endişesiyle sayıma dahil olmayanlar nedeniyle imparatorluğun gerçek nüfusunu yansıtmamaktadır.¹⁰ Nitekim sayımda çeşitli bölgelerde engellemelerle karşılaşmış, bazı yerlerde sayım daha sonraki yıllarda gerçekleştirilmiştir. Örneğin Silistre’de sayımın tamamlanması için 1834 yılında tekrar memur görevlendirilmiş, Erzurum ve Van civarında ise sayım ancak 1836 yılında yapılmıştır.¹¹ Anadolu ve Rumeli coğrafyasının büyük bölümünde uygulanan sayımdan sonra sonuçları değerlendirmek, hazırlanan defterleri incelemek ve muhafaza etmek üzere merkezde Ceride Nezareti kurulmuştur. Taşrada da bu birime bağlı defter nazırlıkları oluşturulmuştur.¹²

1831 sayımı planlanan askeri amaçlara hizmet etmediğinden yeni bir nüfus sayımına ihtiyaç duyulmaktaydı.¹³ Tanzimat’ın ilanından sonra idari ve mali alanda düzenlemeler yapılırken nüfus sayımı konusu tekrar gündeme gelmiştir. 1843’te orduda yapılan düzenlemeler kapsamında Müslüman erkek ve cizye mükellefi gayrimüslim erkek nüfusun belirlenmesi kararı alınmıştır.¹⁴ 1844 yılında kur’a usulünün kabulü üzerine yeni bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayım yeni vergiler konacağı ve nüfusun yoğunluğuna göre vergi yazılacağı söylentileri nedeniyle halk tarafından tereddütle karşılanmıştır. Bu tereddüt nedeniyle olsa gerek, bazı yerlerde görülen direnişler ve bazı yerlerde ise çeşitli nedenlerle sayım yapılmadığı için pek çok bölgenin nüfusunu tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Sayım sürecinde memurların yeterli gayreti göstermemeleri de sağlıklı veriler elde edilememesinde etkili olmuştur. Bu durumun farkında olan hükümet sayım sonuçlarını açıklama yoluna gitmemiştir.¹⁵ Ancak Fransız diplomat Ubicini’nin

⁸ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 10-11.

⁹ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 8, 22; Çimen, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, s. 194.

¹⁰ Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 60, S. 380 (Eylül 1988), s. 83-84.

¹¹ Fahri Maden, “Osmanlı Devleti’nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler”, *Türkiye’de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör: Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 100.

¹² Nuri Akbayar, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1239; Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlihi”, s. 222.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 70. Osmanlı nüfus sayımları üzerine yapılan ve ilk sayımlar konusunda yeni yaklaşımlar sunan yakın tarihli bir çalışmada ilk nüfus sayımının kurulacak yeni orduya uygun sayıda ve nitelikte asker adayının nüfusunu belirleme noktasında eksikliklerine rağmen başarılı olduğu ifade edilmektedir. (Mustafa Mesut Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımlarıyla Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2020, s. 64.)

¹⁴ Akbayar, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, s. 1239. Bazı çalışmalarda 1831 ve 1844 sayımları arasında başka yeni ve genel sayımlar yapıldığı belirtilmektedir. (Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımlarıyla Mukayesesi*, s. 67.)

¹⁵ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 9; Akbayar, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, s. 1239.

talibi üzerine bilgiler kendisine verilmiş¹⁶ ve sayımının sonuçları Ubcini ve Eugene Boré tarafından Avrupa'da yayımlanmıştır.¹⁷

1844 sayımından sonra 1852'de Rumeli'de, 1856'da Anadolu ve Suriye'de, 1866 yılında Tuna vilayetinde sayımlar yapılmıştır. 1870 yılında ise genel bir nüfus sayımı için çalışma başlatılmış ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu sayım gerçekleştirilememiştir.¹⁸ Oysa Kırım Harbi'nden sonra Osmanlı topraklarına gerçekleşen göçlerin neden olduğu nüfus hareketi, Islahat Fermanıyla cizyenin kaldırılıp bedel-i askeri usulünün kabul edilmesi gibi gelişmeler yeni bir nüfus sayımını gerekli kılmaktaydı. 1864 ve 1871 tarihli vilayet nizamnameleriyle taşra idaresinde yapılan değişiklikler yeni bir nüfus sayımı ihtiyacını daha da artırmıştır. Nüfus kayıtları kendi cemaat teşkilatlarına yapılan sayım gayrimüslimlerin nüfusunu belirlemek için nüfuslarını az gösterebildiklerinden sayım gayrimüslimlerin nüfusunu belirlemek açısından da önemli hale gelmiştir. Öte yandan çeşitli kamu hizmetlerinin planlanması için de nüfus yoğunluğunu bilmek önemliydi.¹⁹

1874 yılında nüfus işleriyle ilgilenmek üzere Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü kurularak yeni bir sayım yapılması ve kayıt sistemi oluşturulması için talimat yayınlanmış ve bu çerçevede çeşitli nizamnameler hazırlanmıştır. Ancak Bosna-Hersek'teki isyan, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, anayasa çalışmaları, 93 Harbi ve sebep olduğu nüfus hareketleri gibi nedenlerden dolayı bu nizamnameleri uygulamak mümkün olamamıştır. İstikrar sağlandıktan sonra nüfus sayımı konusu tekrar ele alınmış ve bunun için daha önce olduğu gibi yine Şûrâ-yı Devlet yetkilendirilmiştir. 1874'te çıkarılan nizamnameler de dikkate alınarak Sicill-i Nüfus Nizamnamesi hazırlanmış ve 4 Eylül 1881'de yürürlüğe koyulmuştur. Sayım için kaza birimi esas alınmış ve her kazada birer nüfus komitesi oluşturulmuştur. Bu komitelerde kaza idare meclisi ile belediye meclisinden birer üye, nüfus memuru, askeri bir temsilci ve gayrimüslimleri temsilen bir üye yer almıştır.²⁰

1881 sayımı için planlanan sayım ve kayıt düzeninin oluşturulması zaman almış, 1882 yılına kadar çalışmaya başlanamamıştır. Başlandıktan sonra ise kötü hava şartları ve ulaşım imkânlarının yetersizliği nedeniyle sayımları planlanan zamanda tamamlamak mümkün olamamıştır. Ulaşım sorunu olmayan yerlerden dahi sonuçların gelmesi gecikmiş, İstanbul'da 1885 yılında zor tamamlanabilen sayımlar birçok vilayette 1886-1887 yıllarına kadar sürmüştür.²¹ Sayımın sona erdiği 1893 yılında Erzurum, Van, Mamuretülaziz, İşkodra, Kosova, Manastır, Musul, Bağdat, Basra, Zor, Cezair-i Bahr-i Sefid, Halep ve Suriye'nin çeşitli bölgelerinde sayımı hala tamamlanamayan yerler vardı. Edirne'de de 1896 yılında hala sayımı yapılamayan yerler bulunmaktaydı. Sürecin uzunluğundan ve sayımların tamamlanamamasından da anlaşılacağı üzere bu sayımda da muhtelif bölgelerde çeşitli gerekçelerle sayımlara karşı çıkanlar ve engelleme girişimleriyle karşılaşmıştır.²²

¹⁶ Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", s. 86.

¹⁷ Karpát, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 76; Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", s. 196. 1844 sayımının sonuçlanması uzun zaman almıştır. 1852 yılında İzmir ve kazalarına sayım memurları görevlendirildiği bilinmektedir. (Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", s. 100.)

¹⁸ Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", s. 196.

¹⁹ Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", s. 93.

²⁰ Karpát, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 96; Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", s. 93-94.

²¹ Karpát, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 104.

²² Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", s. 95; Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", s. 109-110.

XIX. yüzyılda yapılan sayımlar içinde en güvenilir rakamları veren 1881-1882/1893 sayımının uzun sürmesinin sebeplerinden biri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kaybedilen yerlerden Osmanlı topraklarına yoğun şekilde yaşanan dış göçlerdir. Bu ve benzeri etkenlere rağmen Osmanlı yönetimi sayımı tamamlamak için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. İşlemleri hızlandırmak adına 1884 yılı sonlarında vilayetlerde "kol" adıyla yeni sayım ekipleri oluşturulması yönünde talimat verilmiş, 1885 yılı sonlarına doğru da sayım sonuçlarını denetlemek ve genel nüfus istatistikleri oluşturmak üzere müfettişlerden oluşan ekipler gönderme kararı alınmıştır.²³

Ahmet Cevdet Paşa sayım henüz sonuçlanmadan önce padişaha yaşanan çeşitli aksaklıklar nedeniyle elde edilen verilerin sıhhatli olmadığını, dolayısıyla oluşturulan defterlere güvenilemeyeceğini belirterek yeni bir nüfus sayımı yapılmasını tavsiye etmiştir. Ona göre sağlıklı bir sayım ciddi bir maddi kaynağı gerektirmektedir. Hazinesinin durumu bunun için müsait olmadığından sayım imece usulüyle masrafsız şekilde gerçekleştirilmeliydi. Taşradaki redif zabıtları, bölük emirleri, alay ve tabur kâtipleri sayım memurlarıyla birleşerek, muhasebe ve tahrirat kâtiplerinden bir kısmı da onlara katılarak yazılmış olan nüfus defterlerini düzeltebilirlerdi. Nizamname kadınların sayılmasını gerektirmekteyse de kadın nüfusun gerçek sayısını bilmek acil olmadığından yalnızca erkeklerin sayılmasıyla yetinilmeliydi. Erkek nüfusa bir o kadar daha eklenmek suretiyle toplam nüfus anlaşılabilir ve daha sonra nüfus memurlarınca tedricen kadınlar kaydedilerek kesin sonuçlara ulaşılabilir.²⁴

1881-1882/1893 sayımında kişilerin yaşı, cinsiyeti, doğum yeri, mesleği, fiziksel özelliği, cemaati, medeni ve sosyal durumuna ilişkin bilgiler kaydedilmiştir. Bu sayım Osmanlı döneminde o zamana kadarki en kapsamlı nüfus sayımı olup tüm nüfusun sicile kaydedilmesini sağlamak için yazılan herkese bir nüfus tezkiresi verilmiş, kaydolmayanlar için ise para ve hapis cezası öngörülmüştür.²⁵ Erkeklerle birlikte kadınların da dahil edildiği bu sayımda vergi ve asker potansiyelini belirleme gibi bir amaç gözetilmemiş, nüfusun niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Nüfus Yemen, Hicaz, Bingazi, Trablus gibi yerlerde hiç sayılmamasına ve bazı bölgelerde eksik sayılmasına rağmen sayım ülke genelinde yapılmıştır. Dahiliye Nezaretinde bunun için özel bir birim oluşturulmuş, ülkenin her yerinde geçerli standart yöntem ve formlar kullanılmıştır.²⁶

1881 yılındaki düzenlemeye göre nüfus sayımından sonra sürekli kayıt sistemi uygulamasına geçmek gerekiyordu. Bu çerçevede sayım sonrasında bütün doğum ve ölümler, evlilik ve boşanmalar, ikamet yeri değişiklikleri gerçekleştiği anda kaydedilmeye başlanmış, kayıtlar güncel tutularak imparatorluğun nüfusu ile ilgili daimi bir sistem oluşturulmuştur.²⁷ 1900 yılında çıkarılan bir kanunla 1881 Nizamnamesi yenilenmiş, 1902 yılında ise yeni bir kanun ve ek nizamnamelerle nüfus işlemleri daha ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Tüm vatandaşların sayılarak kaydedilmelerini sağlamak için nüfus tezkiresi ibrazına ilişkin hükümler biraz daha detaylandırılmıştır. Mülk alım-satım ve devir

²³ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 105-106.

²⁴ Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", s. 122-123.

²⁵ *Düstur*, Zeyl 2, İstanbul 1298, s. 16; Birgül Bozkurt-Şeyda Özçelik, "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelemiş Kadın", *"Tarihin İzinde Bir Ömür" Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan*, Editörler: Prof. Dr. Necdet Hayta, Doç. Dr. Bahattin Demirtaş, Dr. Mustafa Can, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 231-232; Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", s. 1241.

²⁶ Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", s. 197. Nüfus defterlerinde tahrifat yapılması, yangın gibi doğal afetler, sayım sonucunda elde edilen rakamların fazla bulunması gibi durumlar bazı yerlerde sayımın yenilenmesine sebep olmuştur. (Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", s. 116.)

²⁷ Bozkurt-Özçelik, "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelemiş Kadın", s. 226.

işlemlerinde, iş ve mesleğe kabullerde, resmi veya özel okullara kayıta, emeklilik süreci ile ilgili işlemlerde nüfus tezkiresi gösterme zorunlu hale getirilmiştir. 1903 yılında yeni bir genel nüfus sayımına başlanmıştır. 1906 yılında tamamlanabilen bu sayım son genel sayım olup Osmanlı döneminde bir daha genel nüfus sayımı yapılmamıştır. 1914 yılındaki sayım ise bizzat yerinde yapılmamış, taşradaki nüfus idarelerinin yıl içindeki değişikliklerle ilgili verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sicill-i Nüfus İdaresinin 1914 yılı genel nüfusuna ilişkin derlediği söz konusu veriler 1920 yılında yayınlanabilmiştir.²⁸

B. Kadınların Genel Nüfus Sayımlarına Dahil Edilmesi ve Gelen Tepkiler

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut devrinde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Bundan sonra 1844 yılında yapılan sayımda erkeklerle birlikte kadınların da sayıldığına dair ifadeler mevcutsa da²⁹ bunu doğrulayacak veriye sahip değiliz. Kadınların sayıldığına dair verilere XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlamaktayız. 1865 yılında Tuna, 1866 yılında Suriye vilayetinde yapılan sayımlarda kadınlar sayıma dahil edilmiştir.³⁰ Bölgesel nitelikteki bu sayımlardan sonra kadınlar 1881 yılındaki genel nüfus sayımında kaydedilmişlerdir.³¹ Bu sayım yapılmadan önce de kadınların münferiden sayıldığına dair örnek kayıtlar mevcuttur. Örneğin 1878 tarihli bir belgede Aksaray civarında ikamet eden Süleyman Paşa'nın konaklarında yaşayan kişilerin sayısına dair bilgiler bulunmaktadır. Süleyman Paşa'nın annesi, kızları ve cariyelerinin yer aldığı bu kayıta zikredilen kadınların isimleri ve yaşları hakkında bilgi verilmiştir.³²

1881 sayımında ilk olarak erkekler sayılmaya başlanmış fakat 17 Ekim 1881 tarihinde kadınların da nüfus sayımına dahil edilmesi kararı alınmıştır. Erkeklerin sayımına başlandığından iki iş yapmamak adına kadınların sayımının tehir edilmesi yönünde talepler olmuşsa da sonuçsuz kalmıştır. Bu durumda gönderilen defter ve evrakların kadın ve erkek nüfusu kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmiştir.³³ Nitekim Sicill-i Nüfus Nizamnamesine göre bütün Osmanlı vatandaşlarının kendilerini nüfusa kaydettirmesi gerekiyordu.³⁴

Sayım sürecinde İstanbul'da kadınların eşkâlinin, bakire veya dul olup olmadıklarının deftere kaydedileceği yönünde söylentiler çıkmıştır. Bu söylentiler üzerine kadınların sayılmasına karşı çıkanlar olmuştur. Bunlar, kadınların mevcudu bilinmek isteniyorsa mahalle imamları aracılığıyla öğrenilebileceğini ifade etmişlerdir.³⁵ Aslında Sicill-i Nüfus Nizamnamesinde bu konu açıkça belirtilmişti. Buna göre; kadın ve erkeklerin ismi, şöhreti,

²⁸ Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", s. 1241; Bozkurt-Özçelik, "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgeleşmiş Kadın", s. 226, 232. Macaristan hükümeti İstatistik İdare-i Umumiyesinin 1910 yılı Osmanlı nüfusuna dair bilgi talebi üzerine yapılan yazışmalarda da Osmanlı Devleti'nde 1905 yılından sonra nüfus sayımı yapılmadığı ifade edilmiştir. (BOA, *Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR)*, Nr: 87/123, 29 Şevval 1339 (6 Temmuz 1921).)

²⁹ Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", s. 86.

³⁰ Aşkın Koyuncu, "Tuna Vilâyetinde Nüfus ve Demografi (1844-1877)", *Turkish Studies*, 9/4, 2014, s. 689, 690-691.

³¹ Kadınların bu tarihten daha önce sayıldığını belirten bazı çalışmalar bulunmaktadır. Divriği'ye ait H. 1286 tarihli iki ciltlik Esas Nüfus Defteri incelenerek yapılan çalışma bunlardan biridir. Söz konusu çalışmada 1870 yılında nüfus sayımı yapıldığı ve bu sayıma kadınların da dahil edildiği, dolayısıyla kadınların sayıldığı ilk modern nüfus sayımının 1881 yılında değil 1870 yılında yapıldığı ifade edilmiştir. (Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", s. 74.)

³² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Müteferrik (Y.PRK.M)*, Nr: 1/34, 29 Zilhicce 1295 (24 Aralık 1878).

³³ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)*, Nr: 1338/12, 19 Zilhicce 1298 (12 Kasım 1881).

³⁴ *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1318, s. 2.

³⁵ BOA, *Mabeyn-i Hümâyün İrâdeleri (MB. İ)*, Nr: 72/8, 17 Şaban 1298 (15 Temmuz 1881).

baba ve anne isimleri, doğum yeri ve tarihi, ikamet yeri, milleti, sanat ve sıfatı yazılacak, sadece erkeklerin fiziksel özellikleriyle simaları kayıt altına alınacaktır.³⁶

1. Balkanlarda Meydana Gelen Hadiseler

1881 yılının sonlarında Balkanlarda kadınların sayılmasına karşı tepkiler görülmeye başlanmıştır. Tepki gösterenlerin önemli bir kısmı Kosova bölgesinde yaşayan Arnavutlardı. Mutaassıp Arnavutlar sekiz yaşından büyük olan kadınların nüfusa kaydedilmelerini doğru bulmuyorlardı. Oysa sekiz yaş üzerindeki kadınların nüfusa kaydedilmemesi ileride evlilik ve veraset işlemlerinde birtakım sıkıntılar doğuracaktı.³⁷ Yukarıda belirtildiği üzere tepkiler kadınların fiziksel özelliklerinin yazılacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı memurları asılsız söylentilere itibar edilmemesini, kadınların sadece isim ve sayılarının kaydedileceğini belirtmişlerdir. Bu açıklamalara rağmen Arnavutların tavırlarında ısrar etmeleri üzerine kadınların sayımı ertelenmiştir.³⁸ Nüfus sayımının üzerinden üç dört yıl geçtikten sonra da bölgede kadınların sayımına karşı tepkiler devam etmiştir. 1885 yılı başlarında Luma ve Bodrice bölgesinden Arnavutlar Prizren civarında toplanmışlardır. Karışıklık çıkmaması adına birtakım tedbirler alınmış ve bu çerçevede ilk olarak Prizren müftüsü ve müderrisinden, kötü bir durum yaşanmaması için çalışmaları istenmiştir. İpek ve Yakova'nın ileri gelenlerinden bazıları da nasihat için Prizren'e gitmişlerdir. Eş zamanlı olarak İpek'te de halktan toplananlar olmuştur. Asayişin korumak adına burada da gerekli önlemler alınmış ve bu sayede bir olay meydana gelmemiştir.³⁹ Rumeli'de kadınların sayımına tepki gösterilen yerlerden biri de Mitroviçe'dir. Ahali adına dilekçe veren köy muhtarı ve ihtiyar heyeti kadınların sayımdan istisna tutulmasını istemişlerdir.⁴⁰

Kadınların sayımına karşı tepkiler daha sonraki nüfus sayımlarında da görülmüştür. Önceki sayımda olduğu gibi kadınların eşkâline dair bilgilerin nüfus defterlerine kaydedileceği söylentileri çıkmıştır. Olaylardan biri 1905 yılı sonlarında Kalkandelen'de yaşanacaktır. Kaza halkının, nüfus defterlerine eşkâllerinin yazılacağı düşüncesiyle kadınların nüfusa kaydedilmesine engel olma niyetinde oldukları haberi alınmıştır. İncelemeler sonunda burada nüfus sayım işleminin bir müddet ertelenmesi uygun görülmüştür.⁴¹ Oysa 1903 sayımında kadınlara verilen nüfus tezkirelerine bakıldığında isim, baba adı, doğum tarihi ve yeri, mezhep, yaş, ikamet yeri, adres ve hane numaralarının kayıt altına alındığı görülür. Yani kadınların fiziksel özelliklerini tanımlayan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Erkeklerin ise göz rengi, boy, sakal ve bıyık gibi fiziksel özelliklerine yer verilmiştir.⁴² Kadınların sayımına karşı tepkiler gayrimüslimlerden ziyade Müslümanlardan gelmiştir. Hükümet tepkiler karşısında sert önlemler almak yerine kadınların nüfus sayımından istisna tutulması yoluna gitmiştir. Ancak bu uygulamanın daha sonraki sayımlarda yeni tavizleri gerektireceği aşikârdı ki bazı belgelerden devlet adamlarının halkın bu tür isteklerini karşılamanın onları şımartacağı düşüncesinde olduğu

³⁶ Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, s. 2.

³⁷ BOA, MB. İ, Nr: 87/19, 10 Muharrem 1299 (2 Aralık 1881); İrâde Dahiliye (İ. DH), Nr: 1295/101975, 10 Muharrem 1299 (2 Aralık 1881).

³⁸ BOA, Yıldız Sadaret Hususi (Y. A. HUS), Nr: 169/20, 11 Muharrem 1299 (3 Aralık 1881).

³⁹ BOA, Yıldız Perakende Askerî Maruzatı (Y. PRK. ASK), Nr: 26/30, 6 Cemaziyevvel 1302 (23 Mart 1885); Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), Nr: 125/62, 23 Nisan 1301 (5 Mayıs 1885).

⁴⁰ BOA, DH. ŞFR, Nr: 132/141, 20 Şubat 1302 (4 Mart 1887).

⁴¹ BOA, Y. A. HUS, Nr: 497/7, 18 Şevval 1323 (16 Aralık 1905); Y. PRK. ASK, Nr: 235/10, 20 Şevval 1323 (18 Aralık 1905).

⁴² BOA, Yabancı Arşivler Makedonya (YB.021), Nr: 129/296, 26 Mayıs 1317 (8 Haziran 1901); YB.021, Nr: 129/295, 13 Eylül 1320 (26 Eylül 1904).

anlaşılmaktadır.⁴³

2. Bağdat ve Musul'da Meydana Gelen Hadiseler

Arşiv kayıtları Bağdat ve Musul vilayetlerinde de kadın nüfusun sayımına karşı tepkiler meydana geldiğini göstermektedir. Bu bölgelerde de taassup nedeniyle kadınların sayımına karşı çıkılmaktaydı. Konuya dair dedikoduların artması hükümetin Bağdat'ta kadınların sayımdan istisna tutulması yönünde adım atmasına neden olmuştur.⁴⁴ 1887 yılında civar bölgede bulunan Musul'dan da aynı yönde talep gelmiştir. Daha sonraki yazışmalar iki vilayette de kadınların sayımdan istisna tutulduğunu göstermektedir. Karar yaşça büyük kadınları kapsamaktadır. Sicill-i Nüfus Nizamnamesine göre yeni doğan kız çocuklarının nüfusa kaydedilmesi gerektiğinden ona göre hareket edilmesi şart koşulmuştur.⁴⁵ Bağdat ve Musul'da kadınların nüfus sayımından istisna tutulduğu haberi civar bölgelerde hızla yayılmıştır. Musul'a yakın İmadiye kazasındaki aşiret ve kabileler kadınların sayımı konusunda aynı tavra sahip olduğundan bu bölgenin kadınları da sayımdan istisna tutulmuşlardır.⁴⁶

Tepki gelen yerlerde kadınların nüfusa kayıttan istisna tutulması, öngörüldüğü gibi ilerleyen yıllarda aynı tepki ve taleplerle karşılaşılmasını beraberinde getirmiştir. 1892 yılında Ferik Ömer Vehbi Paşa resmi olarak Musul'da nüfus sayımı yapılması için komisyon görevlendirmiş ve kadınların da sayılması uyarısında bulunmuştur. Sayımın başlamasıyla birlikte bölge halkı eskiden padişah emriyle kadınların sayımdan istisna tutulduğunu hatırlatarak bu uygulamanın devamını talep etmişlerdir. Talepleri kabul edilmeyince bir kısım halk hükümet binasının önündeki meydana toplanmıştır. Gelişmeleri hükümet dairesinden takip eden Ömer Vehbi Paşa, kadınların sayımdan istisna tutulduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır. Böylece kalabalık dağılmış ve çıkması muhtemel bir karışıklığın önüne geçilmiştir. Ardından Ömer Vehbi Paşa, Vilayet İdare Meclisinin toplanması için emir vermiş ve kendisi de 20 silahlı asker ve 2 zabitle meclise gelmiştir. Toplantıda Meclis-i İdare Azası Said Bey, Müftüzade Mehmet, Cercis, Yusuf, Abdülehad ve İshak Efendiler, azalıktan ayrılmış olan Süleyman Bey, Reji Müdürü Hasan Efendi ve Meclis-i İdare Başkâtibi Rauf Efendi'nin sayımda kadınların eşkallerinin yazılacağını söyleyerek halkı kışkırttıkları anlaşılmış ve asayişin bozulmasına sebep olduklarından hapsedilmeleri istenmiştir. Bunun üzerine Ömer Vehbi Paşa olaya karışanların azledilerek yerlerine yeni kişilerin tayin edilmesini talep etmiştir. Yazışmalardan Ömer Vehbi Paşa'nın hükümetten izin almadan nüfus sayımı yaptırmak istediği anlaşılmaktadır. Olayların çıkmasına sebep olan kişilerin hapse atılması halk arasında rahatsızlık yaratmıştır. Musul defterdarı ve naibi tarafından konuyla ilgili olarak İstanbul'a bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta kadınların nüfus sayımından istisna tutulması padişah emri olduğu halde Ömer Vehbi Paşa'nın bu emre uymadığı vurgulanarak bazı devlet adamlarını hapsedtiği belirtilmiş ve kanun dışı hareketlerde bulunmasından dolayı kendisinin azledilerek yerine başkasının atanması istenmiştir.⁴⁷ Hapiste bulunan kişiler 11 gün sonra tahliye edilmişlerdir. Haklarında daha önce şikâyet bulunmayan devlet adamlarının vazifelerine dönmesine karar verilmiştir.⁴⁸

Göçebe aşiret ve kabilelerin fazla olduğu yerlerde kadınların nüfus sayımından

⁴³ BOA, *Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO)*, Nr: 3587/268979, 26 Cemaziyelahir 1327 (15 Temmuz 1909).

⁴⁴ BOA, *DH. ŞFR*, Nr: 121/92, 5 Mayıs 1300 (17 Mayıs 1884).

⁴⁵ BOA, *DH. MKT*, Nr: 1409/37, 9 Recep 1304 (3 Nisan 1887).

⁴⁶ BOA, *DH. MKT*, Nr: 1413/83, 24 Recep 1304 (18 Nisan 1887); Bozkurt-Özçelik, "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelemiş Kadın", s. 230-231.

⁴⁷ BOA, *BEO*, Nr: 47/3513, 16 Muharrem 1310 (10 Ağustos 1892); *Y. A. HUS*, Nr: 263/85, 21 Muharrem 1310 (15 Ağustos 1892).

⁴⁸ BOA, *DH. MKT*, Nr: 59/17, 21 Zilkade 1310 (6 Haziran 1893).

istisna tutulması taleplerinin hükümetçe olumlu karşılanması Balkanlarda olduğu gibi bu bölgelerde de durumun suiistimal edilmesine yol açmıştır. Nitekim ileriki yıllarda kadınların nüfusa kaydedilmemeleri yönündeki taleplerde eski uygulamalar emsal gösterilmiştir.⁴⁹ Kadınların nüfusa kaydolmaları veraset ve nikâh işlemlerinde kolaylık sağladığı gibi nüfus istatistikleri oluşturmak için de sayımlara kadınların eklenmesi zaruriydi. Ancak hükümet sorun yaşanmaması adına 1881-1882/1893 sayımında olduğu gibi 1903 sayımında da bu konuda taviz vermek zorunda kalmış ve bu bölgelerde daha çok erkeklerin sayımıyla yetinilmiştir. Nitekim göçebe yaşam tarzlarından dolayı aşiret ve kabile erkeklerinin sayımı bile tam anlamıyla yapılamamaktaydı. Ancak nüfus sayımlarında istenilen verilerin elde edilememesi üzerine kadınların sayımına yanaşmayan kesimlerin ikna edilmesi yönündeki çabalar arttırılmıştır. Bu çerçevede eşraf ve ulemadan oluşan heyetler devreye sokulmuş ve bu heyetler halka kadınların eşkali hakkında bilgilerin kaydedilmeyeceğini anlatmışlardır. Bir yandan da söz konusu bölgelerde göçebelerin iskânına çalışılmıştır.⁵⁰ Bununla birlikte bazı bölgelerde nüfus sayımlarında kadınların istisna tutulmasına dair kararlar alınmaya devam edilmekteydi.⁵¹ Bu konuda daha çok Musul'da sıkıntı yaşanmıştır. Kimi kötü niyetli kişilerin de tahrikiyle 1906 yılında birtakım olaylar meydana gelmiştir. Örneğin kasabadaki dükkânlar öğlen vaktine kadar kapalı kalmış, alınan tedbirler sonrasında bir kısmı açılabilmiştir. Olaylara sebep olanlardan birkaç kişi hapse atılınca bunları kurtarmak maksadıyla toplanan 200 kadar kişi çarşıda devriye atan kolluk kuvvetlerine saldırmışlar ve olaylar büyümüştür. Neticede olaylara karışan üç kişi yaralı olarak ele geçirilmiş, diğerlerinin kaçmaları olayların daha da büyümesini engellemiştir.⁵² Tekrar karışıklık çıkmaması adına yakalanan kişiler serbest bırakılmış, çarşıdaki dükkânlar açtırılmıştır. Ancak olayların tekrarlanması veya daha büyük nümayişlerin meydana gelmesi ihtimali düşünülerek bölgede bir süre daha askeri birlik kalması sağlanmıştır.⁵³

Bağdat'ta da durum Musul'dakinden çok farklı değildir. 1907 yılında nüfus memurları sahada göreve başlayarak sayımı birçok yerde gerçekleştirmiştir. Görevlerini tamamlayıp başka bir bölgeye giderlerken karşılarına 300-400 kişilik bir grup çıkmış, bağırıp çağırarak içlerinden bazıları havaya ateş etmişlerdir. Abdülkadir Geylani Mahallesine giren grup Mehmet Efendi adında biri aracılığıyla kadınların nüfus sayımından istisna tutulmasını istemiştir. Bu olaylar üzerine Nakib Efendi kadınların sayımı hakkında dinen bir sakınca olmadığını söylemiş, kendisinin de o gün ailesiyle birlikte nüfusa kaydolduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine tepki gösteren gruba halktan katılan olmamış, askerlerin bölgeye gelmesiyle de kalabalık dağılmıştır. Musul'da olduğu gibi burada da halkı kıskırtanlar yakalanarak tutuklanmış, suçluların cezalandırılması için soruşturmaya devam edilmiştir.⁵⁴ Alınan tedbirlere rağmen kadınların sayılmasına karşı tepkiler bitmemiştir. Bundan dolayı da bölgede tedbirler arttırılarak karışıklığa neden olacak hadiseler önlenmeye çalışılmıştır.⁵⁵ Kadınların sayımına karşı tepkiler Musul ve Bağdat'a yakın Cizre, Mardin ve Nusaybin gibi yerlerde de görülmüştür.⁵⁶ Zikredilen bölgelerde tepki gösterenlerin ortak özelliği aşiret ve kabile mensubu veya konar-göçer olmalarıdır.

⁴⁹ BOA, *DH. MKT*, Nr: 2474/37, 28 Zilhicce 1318 (18 Nisan 1901).

⁵⁰ BOA, *DH. ŞFR*, Nr: 353/112, 1 Eylül 1321 (14 Eylül 1905); *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, Nr: 2751/36, 7 Şaban 1324 (26 Eylül 1906); *DH. ŞFR*, Nr: 334/37, 24 Eylül 1320 (7 Ekim 1904).

⁵¹ BOA, *BEO*, Nr: 2654/198991, 16 Ağustos 1321 (29 Ağustos 1905).

⁵² BOA, *DH. ŞFR*, Nr: 371/122, 28 Eylül 1322 (11 Ekim 1906).

⁵³ BOA, *BEO*, Nr: 2936/220136, 11 Ramazan 1324 (29 Ekim 1906).

⁵⁴ BOA, *DH. ŞFR*, Nr: 381/1, 15 Mayıs 1323 (28 Mayıs 1907).

⁵⁵ BOA, *DH. ŞFR*, Nr: 380/69, 15 Mayıs 1323 (28 Mayıs 1907); *DH. ŞFR*, Nr: 381/99, 24 Mayıs 1323 (6 Haziran 1907).

⁵⁶ BOA, *DH. ŞFR*, Nr: 393/24, 29 Kanunisani 1323 (11 Şubat 1908); *DH. SN. THR*, Nr: 31/106, 19 Rebiülahir 1330 (7 Nisan 1912).

C. Nüfusta Kaydı Olmayan Kadınlar

Sicill-i Nüfus Nizamnamesine göre bütün Osmanlı vatandaşlarının nüfusa kaydolması ve nüfus tezkiresi alması gerekirken uyarılara rağmen nüfus tezkiresi almayan veya alamayan kadınlar vardı. Sorunu gidermek adına buna sebep olan eş, veli, imam ve muhtarların cezalandırılması konusu gündeme gelmiştir. Eşi olmayıp elinde nüfus tezkiresi bulunmayan ve geçerli mazeretleri olmayan kadınlardan sadece para cezası alınması konusunda görüşmeler olmuş ancak bu konu neticeye bağlanamamıştır.⁵⁷ İlerleyen zamanlarda bu konu tekrar gündeme gelmiştir. Nüfusa kaydedilmedikleri tespit edilen aile üyelerinden ne miktarda nakdi ceza alınacağı konusu görüşülmüştür. Şûrâ-yı Devlet'te bu gibi durumlarda *nüfus-ı mektûme* (gizli nüfus) içinde yer alan kadınların cezadan istisna tutulması, erkeklerin ise her birinden bir mecdiye para cezası alınması uygun görülmüştür.⁵⁸ Bu karar öncesinde ve sonrasında konuya dair merkezle çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Örneğin; Kastamonu'dan merkeze nüfus tezkiresi olmayan kadınların ne şekilde cezalandırılacağı sorusunu içeren bir yazı gönderilmiştir. Yazıya nüfus tezkiresi olmayanlardan ceza olarak bir mecdiyeden bir altına kadar nakit para alınacağı ve bu kişilerin yirmi dört saatten bir aya kadar hapisle cezalandırılmaları gerektiği cevabı verilmiştir. Ancak meşru bir gerekçe gösteremeseler de kadınlar bu cezadan muaf tutulmuşlardır. Örneğin Edirne vilayetinde sayımlarda hanesiyle birlikte kendisini gizleyen kadınlardan nakdi ceza alınmazken erkeklerden birer mecdiye altını tahsil edilmiştir.⁵⁹ Bu ceza daha çok erkeklerin askerlik hizmetinden kaçmalarını engellemeye yönelik olduğundan kadınların istisnası kabul edilebilir bir durumdu. Nüfusa kayıtlı olmayan kadınların aileleri tarafından verilen dilekçelerde de bu konuya vurgu yapılarak ceza almalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁶⁰ Kadınların bir kısmının nüfusa kayıtlı olmaması sayım esnasında yerlerinde bulunmamalarından kaynaklanmaktaydı. Kaydı olmayan kadınlar kendilerini nüfusa kaydettirmek için ikamet ettikleri köy ve mahallelerden getirecekleri ilmühaberler ile birlikte nüfus idarelerinden yazılan müzekkireyi taşrada idare meclislerine, İstanbul'da ise Şehremaneti Meclisine vereceklerdi. Yanlarında şahit bulundurmalarının yanı sıra gerekli incelemeler yapıldıktan sonra bahsi geçen meclisler tarafından nüfusa kaydedileceklerdi. Bu süreçte kadınların bizzat meclislere giderek evraklarını teslim etmelerinin caiz olmadığı düşüncesinin dillendirilmesi üzerine kadınların hüviyetlerinin eş ve akrabaları tarafından beyan edilmesinin mümkün olup olmadığı konusu merkeze sorulmuştur. Verilen cevapta Nüfus Nizamnamesinin 66. maddesine atıfta bulunularak kadınların hüviyetlerinin eş ve akrabaları tarafından beyan edilebileceği ifade edilmiştir.⁶¹ Nüfus Nizamnamesinin 60. maddesine göre de yaş düzeltme işlemleri sırasında kadınların bizzat bulunmaları gerekmemekte, işlemleri kocaları veya yakınları tarafından yapılabilmekteydi.⁶²

Nüfusa kayıtlı olmamak suç olduğu gibi nüfus tezkiresi olmayan kadınların nikâhlarını kıymak da yasaktı. Dolayısıyla nikâh işlemlerinde nüfus tezkiresi ibraz etmek mecburiydi.⁶³ Bazı din adamlarının bu yasağı dikkate almayarak nikâh kıymaları nedeniyle ceza aldıkları bilinmektedir. Örneğin; Biga sancağında bir haham, nüfus tezkiresi olmayan bir kızın nikâhını kıyması üzerine mahkemeden bir beşlik nakdi ceza almıştır. Ancak bu gibi durumlarda bir

⁵⁷ BOA, ŞD, Nr: 2514/5, 26 Cemaziyelahir 1304 (22 Mart 1887).

⁵⁸ BOA, DH. MKT, Nr: 1757/75, 18 Muharrem 1308 (25 Temmuz 1891).

⁵⁹ Bozkurt-Özçelik, "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelemiş Kadın", s. 232.

⁶⁰ BOA, DH. MKT, Nr: 40/41, 1 Zilkade 1310 (17 Mayıs 1893).

⁶¹ BOA, BEO, Nr: 3251/243772, 14 Muharrem 1326 (17 Şubat 1908); ŞD, Nr: 2769/23, 8 Muharrem 1326 (10 Mayıs 1908); *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 22-23.

⁶² Bozkurt-Özçelik, "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelemiş Kadın", s. 233.

⁶³ *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 3.

beşlik ceza hafif olduğundan nüfus tezkiresi olmayanların nikâhlarının kıyılmasının önüne geçilemeyeceği öngörülmekteydi. Bununla birlikte bu konuda cezanın belirlenmesi yetkisi mahkemeye ait olduğundan yeni bir kanun yapılmasına gerek görülmemiştir.⁶⁴

D. Kadınların Yaşlarının Düzeltilmesi

Kadınların sayımı ve kaydı sırasında bazı hatalar yapılmıştır. Gerek sayım sırasında gerekse sonrasında kayıt ve tescil edilen kadınların gerçeğe aykırı olarak yaşlarının küçük ya da büyük yazılmış olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı mağduriyet yaşayan kadınlar, nüfus kayıtlarında yaşlarıyla ilgili bilgilerin düzeltilmesini istemişlerdir. Dahiliye Nezaretinin 5 Ocak 1889 tarihli kararına istinaden her şahıs nüfus kaydının yapıldığı tarihten sicil kayıtlarının teftişine kadar bir sene zarfında yaşlarının düzeltilmesi için dilekçe verme hakkına sahipti. Belirtilen süre haricinde müracaatta bulunanların talepleri kabul edilmemekteydi.⁶⁵ 1894 yılında Şûrâ-yı Devlet'te, hatalı yazılan yaşların düzeltilmesi hakkında bir karar alınmıştır. Buna göre yaşları yanlış yazılanlar bunu ispat etmeleri koşuluyla kur'a meclislerinde gerekli düzeltmeleri yaptıracaklardı.⁶⁶ Ancak bu karar özellikle kadınların nikâh ve evlenmelerinde bazı sorunlara neden olmuş, kadınların kur'a meclislerine müracaatlarında fayda olmadığı, evlilik işlemlerinin zorlaştığı görülmüştür. Bunun üzerine yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Buna göre kadınların gerçek yaşını belirten ilmühaberler mahalle veya köy ihtiyar meclisleri tarafından verilecek, gerekli incelemeler idare meclisleri tarafından yapılacaktır.⁶⁷

Müslümanların nikâh işlemleri şeri mahkemelerden, gayrimüslimlerinki ise dini liderleri tarafından verilen izinnamelemler üzerinden yapılmaktaydı.⁶⁸ Evlenmek için izinname talep edenlerden bazılarının yaşlarının küçük olması evlilik süreçlerini etkilemiştir. Örneğin; Köprü kazasından Çakıroğlu Hasan'ın kızı Ayşe 18 yaşında olduğu halde izinname talep ettiğinde nüfus kaydında 4 yaşında olduğu görülür ve bundan dolayı evliliğini ertelemek zorunda kalır. İncelemeler neticesinde yaşları küçük yazılan pek çok kadının olduğu anlaşılmıştır. Gerekli düzeltme yapılmadan evliliklerin mümkün olmaması mağduriyetlere yol açmıştır. Bu durum neslin devamı konusunda da önemli engel teşkil ettiğinden yukarıda belirtilen bir sene sürenin sadece askerlik durumundan dolayı şart koşulması, dolayısıyla sadece erkekler için uygulanması talep edilmiştir.⁶⁹

Kadınların yaşlarının yanlış yazılmasından kaynaklanan problemler ve bu problemleri gidermeye yönelik çözüm arayışı daha sonraki yıllarda da sürmüştür. 1902 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesinin 10. maddesine göre her vatandaşın gerekçelerini dilekçe ile belirtmek suretiyle yaşlarını düzeltme hakkı bulunmaktaydı. Yaşlarının hatalı kaydedildiğini iddia edenler taşrada idare meclislerine başvuracaklar, şahitlerin beyanları da dikkate alınarak yapılacak incelemeler sonunda durumları değerlendirilecekti. İstanbul'dakilerin ise mahallesinden getirecekleri ilmühaberleri şahitlerin de bulunduğu Şehremaneti Meclisinde incelenecek ve Şûrâ-yı Devlet kararına uygun olarak hatalar düzeltilecekti.⁷⁰ Yaşlarının yazımındaki hatalar dışında isimleri yanlış veya erkek olarak kaydedilen kadınlar da bulunuyordu. Bu konuda da Sicill-i Nüfus Nizamnamesine uygun hareket edilecekti.⁷¹

⁶⁴ BOA, *BEO*, Nr: 753/56420, 4 Şevval 1313 (19 Mart 1896).

⁶⁵ BOA, *ŞD*, Nr: 1790/7, 15 Cemaziyelahir 1307 (6 Şubat 1890).

⁶⁶ BOA, *DH. MKT*, Nr: 275/32, 13 Ağustos 1310 (25 Ağustos 1894).

⁶⁷ BOA, *BEO*, Nr: 635/47581, 21 Mart 1311 (2 Nisan 1895); *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, Nr: 84/98, 1 Zilhicce 1312 (26 Mayıs 1895); *DH. MKT*, Nr: 398/3, 22 Muharrem 1313 (15 Temmuz 1895).

⁶⁸ *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 13-14.

⁶⁹ BOA, *ŞD*, Nr: 1790/7, 15 Cemaziyelahir 1307 (6 Şubat 1890).

⁷⁰ *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 4-5.

⁷¹ BOA, *DH. MKT*, Nr: 1870/94, 18 Safer 1309 (23 Eylül 1891).

E. Yeni Doğan Kız Çocuklarının Nüfusa Kaydı

Nüfus sayımı tamamlandıktan sonra doğan çocukların babaları çocuklarını kaydettirmek zorundaydı. Doğumdan sonra 6 ay içerisinde çocuğun ismi, doğum yeri ve tarihi, anne ve baba adı, mahalle ve sokağı ve hane numarası imam ve muhtarlar, doğan çocuk Müslüman değilse papazlara bildirilecekti. Çocuğun babası yoksa akrabası tarafından 21 yaşını doldurmuş iki şahit huzurunda hazırlanacak ilmühaberle nüfus kaydı yapılacaktı.⁷² Köy ve mahalle muhtarlarından alınacak ilmühaberlerle doğum tarihleri doğru şekilde yazılarak bildirilecekti.⁷³ Yeni doğan bildirimlerini imam, muhtar, papaz ve hahamlar 3 ay içerisinde Nüfus İdaresine iletmeye mecburdular. Yurt dışında doğanların bilgileri ise buldukları yerdeki Osmanlı sefaret ve şehbenderlikleri vasıtasıyla Dahiliye Nezaretine iletilecekti.⁷⁴

Çocuklarını nüfusa kaydettirmeyenler Sicill-i Nüfus Nizamnamesi gereği 1 Osmanlı lirası nakdi ceza ödeyeceklerdi. 15 yaşından büyük, babaları hayatta olmayan kız çocukları cezadan istisna tutulmuşlardı. Nüfus sayımından önce doğan kız çocukları da nüfus-ı mektumeden sayılarak bu istisnaya dahil edilmişlerdir.⁷⁵ Bu durum nüfus sayımından sonra çocuğun babasının yanı sıra işini takip etmeyen imam, muhtar ve papazların da nakdi cezadan istisna tutulup tutulmayacağı konusunda tereddüt yaşanmasına neden olmuştur. Netice itibarıyla yeni doğan kız çocuğunu 6 ay içerisinde bildirmeyen baba 1, daha sonraki 3 ayda bildirmeyen imam, muhtar, papaz ve hahamlar ise yarım Osmanlı lirası ceza ödeyecekti.⁷⁶ Örneğin; İstanbul'un Sarıyer semtinde ikamet eden Helvacı Mavilioğlu Ahmet, kızı Aliye'yi belirtilen süre zarfında nüfusa kaydettirmediği için Beyoğlu Mutasarrıflığı kendisine 1 Osmanlı lirası para cezası kesmiştir.⁷⁷

F. Kadınların Nüfusuna Dair Örnek İstatistikler

Kadınların nüfus sayımına dahil edilmesi nüfus istatistiklerinin düzgün ve gerçekçi olmasını sağlamak bakımından önemliydi. Nüfus sayımları neticesinde oluşan veriler her sene istatistik cetvellerine kaydedilerek saklanacaktı.⁷⁸ İstanbul ve taşrada sayımlar yapıldıkça ortaya çıkan kadın ve erkekleri gösteren nüfus defterleri merkeze gönderilecekti.⁷⁹ Osmanlı Arşivinde yer alan nüfus defterleri dışında muhtelif tarihlere ait genel nüfus bilgilerini içeren belgeler mevcuttur. Kadın nüfusun da yer aldığı bu belgelerden iki örnek aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

⁷² *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 3-4, 10-11.

⁷³ BOA, *DH. MKT*, Nr: 2462/41, 25 Zilkade 1318 (16 Mart 1901).

⁷⁴ *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 10-12.

⁷⁵ BOA, *DH. MKT*, Nr: 2505/5, 14 Rebiülevvel 1319 (1 Temmuz 1901); *DH. MKT*, Nr: 2518/150, 20 Rebiülahir 1319 (6 Ağustos 1901); *DH. MKT*, Nr: 810/40, 27 Şevval 1321 (16 Ocak 1904).

⁷⁶ BOA, *Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ)*, Nr: 29/21, 27 Şevval 1321 (16 Ocak 1904).

⁷⁷ BOA, *Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB)*, Nr: 439/84, 26 Kanunievvel 1323 (8 Ocak 1908).

⁷⁸ *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*, s. 9.

⁷⁹ BOA, *DH. SN. THR*, Nr: 1/24, 28 Şaban 1327 (13 Eylül 1909); *DH. SN. THR*, Nr: 40/87, 25 Rebiülevvel 1332 (21 Şubat 1914).

Tablo 1. 1883 Yılı Osmanlı Nüfusu⁸⁰

Millet	Eski Sayım Bilgileri		Yeni Sayım Bilgileri		Artış		Düşüş	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Müslüman	7.377.709	6.443.541	7.568.300	6.647.723	190.091	204.182	-	-
Rum	1.255.351	1.121.992						
Kıpti Gayrimüslim	2.096	1.827	1.243.264	1.124.552	-	733	14.173	-
Ermeni ⁸¹	553.188	478.636	536.600	477.080	-	-	16.588	1.556
Bulgar ⁸²	447.464	373.782	457.387	386.668	9.923	12.886	-	-
Katolik	76.963	64.211						
Maruni	3.952	3.493	134.045	78.921	51.167	10.670	-	-
Keldani	1.923	543	-	-	-	-	-	-
Yahudi	10.5657	85.326	112.553	91.412	6.896	6.086	-	-
Protestan	22.233	20.009	22.983	20.050	750	41	-	-
Latin	12.358	9.115	12611	9.081	253	-	-	34
Süryani	18.714	15.291	25.450	16.190	6.736	899	-	-
Tebaa-i Ecnebiye	173.864	65.936	172.453	65.064	-	-	1.411	872
Toplam	10.051.512	8.683.706	10.285.656	8.916.741	266.316	235.497	32.172	2.462

1883 yılı tarihli yukarıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin Müslüman ve çeşitli gayrimüslim milletlerden kadın ve erkek nüfusunu gösteren rakamlar verilmiştir. Eski sayım ifadesinden muhtemelen sayımın yapıldığı ilk döneme ilişkin rakamlar kastedilmektedir. Eski ile yeni nüfus arasındaki farkın az oluşu bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Tabloya göre 1883 yılı öncesinde 8.683.706, 1883 yılında ise 8.916.741 kadın nüfus sayılmıştır. Bazı bölgelerde kadınların sayımına karşı çıktığı ve çeşitli sebeplerle nüfus sayımına dahil edilemeyen kadınların var olduğu bilindiği için bu rakamlar Osmanlı coğrafyasındaki kadın nüfusu tam olarak yansıtmamaktadır.

Sayım sonuçlarıyla ilgili olarak her vilayet için ayrı bir istatistik verisi hazırlanması gerekmektedir. Toplu olarak gönderilen bilgiler istatistik için uygun olmadığından 1893 yılında vilayetlerden kadın ve erkek nüfusu ayrı ayrı gösteren defterler talep edilmiş ve bilgilerin istatistik çıkarılmasına uygun bir şekilde tasnifli olarak gönderilmesi istenmiştir.⁸³ Buna rağmen çeşitli bölgelerden gönderilen defterlerde buna riayet edilmediği görülmüştür. 1896 yılına ait kayıtlarda Denizli, Aydın, Saruhan ve Muğla sancaklarındaki

⁸⁰ BOA, *Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı* (Y. PRK. DH), Nr: 1/61, 29 Zilhicce 1300 (31 Ekim 1883).

⁸¹ 1881-1882/1893 sayımına göre Edirne ve mülhakatında 7.520 erkek, 7.700 kadın olmak üzere toplam 15.220 Ermeni bulunmaktaydı. (Bülent Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882-1893) Göre Edirne'deki Ermeni Nüfusu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2 (Temmuz 2011), s. 95.) 1893 yılındaki istatistik verilerine göre Konya'da 9.730 Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Nüfusun 4.471'i kadın, 5.259'u erkekti. (BOA, DH. ŞFR, Nr: 160/43, 15 Temmuz 1309 (27 Temmuz 1893).)

⁸² 1881/1882-1893 nüfus sayımında İstanbul'da 3.977 Bulgar erkeği kaydedilmişken Bulgar kadınlarının sayısı 400'dür. 1894 yılında Bulgar erkeklerinin sayısı 5.758'e, kadınların sayısı 606'ya yükselmiştir. 1906/1907 sayımında ise her iki nüfus da azalmış, erkek nüfus 2.290'a, kadın nüfus 579'a düşmüştür. (Orlin Sabev, "Bulgaristan'da Muhafaza Edilen 1299/1881-82 Tarihli Bir Nüfus Defterine Göre Osmanlı İstanbulu'nun Bahçe ve Dükkânlarında Çalışan Bulgarlar", *Osmanlı İstanbulu V Bildirileri 19-21 Mayıs 2017*, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 610-611.)

⁸³ BOA, DH. MKT, Nr: 28/19, 6 Safer 1311 (19 Ağustos 1893).

Müslüman ve gayrimüslim kadınların nüfusları erkeklerin nüfusuyla birlikte verilmiştir.⁸⁴ Yine aynı şekilde 1909 yılında Şam vilayetinin kaza, nahiye ve köylerindeki Müslüman kadın ve erkekler ortak cetvellerde gösterilmiştir.⁸⁵ Şam ve Halep'e ait bir başka cetvelde kadın ve erkek nüfus milliyet ve dinlerine göre belirtilmiştir.⁸⁶ Edirne'ye bağlı kaza merkezlerinin 1914 tarihli din ve mezhebe dayalı kadın-erkek nüfus cetveli bulunmaktadır.⁸⁷ Erkek ve kadınların nüfusunun ortak cetvellerde verilmesi ilerleyen yıllarda da problem olmuş, merkezde istatistik verilerinin işlenmesinde zorluk yaşandığından nüfus cetvellerinin ayrı ayrı hazırlanarak gönderilmesi talebi yinelenmiştir.⁸⁸ Buna rağmen bazı yerlerde kadın ve erkek nüfusun ortak cetvelde gösterilmesine devam edilmiştir. Örneğin Gerze'nin nüfus istatistiklerinde kadın ve erkekler ayrı ayrı gösterilmediğinden 1917 yılı mayıs ayı sonlarında kayıtların yeniden düzenlenmesi istenmiştir.⁸⁹

Muhtelif belgelerden bazı bölgelerin kadın nüfusuna ilişkin net rakamlara erişebilmekteyiz. Örneğin 1904 yılında Selanik vilayetine bağlı Zihne kazasının tren hattı boyundaki köylerinde kadınların nüfusuna dair bir istatistik çıkarılmıştır. Buna göre kazada 3.462 Rum ve 734 Müslüman kadın nüfus bulunmaktadır.⁹⁰ 1914 yılındaki sayıma göre Halep merkezde 944 Bulgar kadın nüfus,⁹¹ 1915'te Çivril kazasında 8.873 kadın nüfus bulunmaktaydı.⁹² 1923 yılına ait bir Ünye haritasında kadın ve erkek nüfusun miktarları da gösterilmiştir.⁹³

Tablo 2. Osmanlı Devleti'nin 1912 Yılı Nüfusu⁹⁴

Cemaat	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	7.490.636	8.486.673	15.977.309
Rum	1.425.620	1.591.631	3.017.251
Ermeni	517.061	594.662	1.111.723
Bulgar	359.646	431.104	790.750
Sırp	4.130	4.430	8.560
Kazak	905	887	1.792
Ulah	26.320	31.471	57.791
Rum Katolik	15.984	17.353	33.337
Ermeni Katolik	40.199	47.055	87.254
Protestan	26.659	29.221	55.880
Latin	12.125	13.456	25.581
Maruni	13.635	15.731	29.366
Süryani	17.385	20.909	38.294

⁸⁴ BOA, *Yıldız Esas Kâmil Paşa Evrakı* (Y. EE. KP), Nr: 6/593, 17 Cemazielahir 1314 (23 Kasım 1896; Y. EE. KP, Nr: 7/604, 8 Recep 1314 (13 Aralık 1896).

⁸⁵ BOA, *Yıldız Esas Evrakı* (Y. EE), Nr: 34/78, 6 Rebiülahir 1327 (27 Nisan 1909).

⁸⁶ BOA, Y. EE, Nr: 35/63, 6 Rebiülahir 1327 (27 Nisan 1909).

⁸⁷ BOA, *Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı* (HSDHADB), Nr: 5/50, 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914).

⁸⁸ BOA, *DH. SN. THR*, Nr: 57/84, 18 Teşrinisanı 1330 (1 Aralık 1914).

⁸⁹ BOA, *DH. SN. THR*, Nr: 74/111, 5 Şaban 1335 (27 Mayıs 1917).

⁹⁰ BOA, *Rumeli Müfettişliği Selanik* (TFR. I. SL), Nr: 52/5124, 30 Ağustos 1320 (12 Eylül 1904).

⁹¹ BOA, *DH. SN. THR*, Nr: 78/81, 3 Recep 1336 (14 Nisan 1918).

⁹² BOA, *DH. SN. THR*, Nr: 61/44, 6 Cemazielahir 1333 (21 Nisan 1915).

⁹³ BOA, *Harita* (HR.Th), Nr: 625, 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923).

⁹⁴ BOA, *HSDHADB*, Nr: 5/49, 28 Şubat 1327 (12 Mart 1912).

Keldani	1.672	2.887	4.559
Yakubi	-	1.024	1.024
Yahudi	123.307	143.856	267.163
Yezidi	732	3.860	4.592
Samiri	115	157	272
Kıbtı	11.470	12.660	24.130
Tebaa-i Ecnebiye	27.560	40.371	67.931
Toplam	10.115.161	11.489.398	21.604.559

Tablo incelendiğinde gerek Müslümanlarda gerekse gayrimüslim milletlerde çok büyük farklar olmasa da erkek nüfusun kadın nüfustan fazla olduğu görülür. Samirilerde bu fark fazla olup kadın nüfus erkeklerin beşte biri kadardır. Kazak nüfus için verilen rakamlardan az bir farkla da olsa kadın nüfusun fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yakubiler için ise bu tarihte hiç kadın nüfus yazılmamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Sadece erkeklerin kaydedildiği bu sayımda fiziksel özellikler de kayıt altına alınmıştır. Bu durum kadınların da sayıldığı daha sonraki sayımlarda bazı tepkileri beraberinde getirmiştir. 1881 sayımında kadın nüfusun kayıt altına alınması sürecinde bazı bölgelerde yerel unsurların muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu tür sorunlar daha çok aşiret ve kabile yapısının hakim olduğu merkezden uzak, kontrolü sağlama noktasında güçlük çekilen bölgelerde yaşanmıştır. Kadınların fiziksel özelliklerinin de kayıt altına alınacağı söylentileri üzerine gösterilen tepkileri yetkililer ikna ve nasihat yoluyla önlemeye çalışmışlardır. Ancak istenilen sonuç alınamamış, bazı bölgelerde kadınları sayımdan istisna tutmak zorunda kalınmıştır. Bu uygulama daha sonraki sayımlarda da aynı bölgelerde tavizler verilmesini beraberinde getirmiş ve bundan dolayı kadınlarla ilgili veriler tam olarak elde edilememiştir. Vergiden kaçmak için nüfus sayımına dahil olmama eğilimleri nedeniyle bazı yerlerde de erkeklerin nüfusunun tam olarak belirlenmesi mümkün olmamıştır. Kayıt altına alımlarda yapılan yanlışlıklar ve tespit edilen aksaklıklar yetkililer tarafından giderilmeye çalışılmıştır.

Sayımlar sürecinde özellikle kadınların sayılması konusunda teşvik edici uygulamalarda bulunulması Osmanlı Devleti'nde modern nüfus istatistik bilincinin oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir. Eksikliklerine rağmen zor şartlarda gerçekleştirilen Osmanlı'daki modern sayımlar daha sonra yapılacak sayımlar için tecrübe olmuş ve gelişen nüfus sayım bilgisiyle birlikte Cumhuriyet döneminde yapılacak nüfus sayımları ve istatistikler için zemin oluşturmuştur.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO), Nr: 47/3513, 635/647581, 753/56420, 2654/198991, 2936/220136, 3251/243772, 3587/268979.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMs), Nr: 29/21.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), Nr: 28/19, 40/41, 59/17, 275/32, 398/3, 810/40, 1338/12, 1409/37, 1413/83, 1757/75, 1870/94, 2462/41, 2474/37, 2505/5, 2518/150.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR), Nr: 1/24, 31/106, 40/87, 57/84, 61/44, 74/111, 78/81.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), Nr: 121/92, 125/62, 132/141, 160/43, 334/37, 353/112, 371/122, 380/69, 381/1, 381/99, 393/24.

Harita (HR.Th), Nr: 625.

İrade Dahiliye (İ. DH), Nr: 1295/101975.

Mabeyn-i Hümayun İradeler (MB. İ), Nr: 72/8, 87/19.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), Nr: 84/98.

Rumeli Müfettişliği Selanik (TFR. I. SL), Nr: 52/5124.

Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB), Nr: 5/49, 5/50.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), Nr: 1790/7, 2514/5, 2751/36, 2769/23.

Yabancı Arşivler Makedonya (YB.021), Nr: 129/295, 129/296.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), Nr: 34/78, 35/63.

Yıldız Esas Evrak Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE. KP), Nr: 6/593, 7/604.

Yıldız Perakende Askeri Maruzatı (Y. PRK. ASK), Nr: 26/30, 235/10.

Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH), Nr: 1/61.

Yıldız Perakende Müteferrik (Y. PRK. M), Nr: 1/34.

Yıldız Sadaret Hususi (Y. A. HUS), Nr: 169/20, 263/85, 497/7.

Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB), Nr: 439/84.

Sürelî Yayınlar

Düstur, Zeyl 2, İstanbul 1298.

Sabah, Nr: 6063.

Zerrat, Nr: 1, **Şirket-i Mürtebih** Matbaası, İstanbul 1304.

Matbu-Araştırma Eserler ve Makaleler

Akbayar, Nuri (1985), "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1238-1246.

Bourne, Frank C. (1952), "The Roman Republican Census and Census Statistics", *The Classical Weekly*, 45/ 9, pp. 129-135.

Bozkurt, Birgül-Şeyda Özçelik (2019), "Sayılamazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelenmiş Kadın", *"Tarihin İzinde Bir Ömür" Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan*, Editörler: Prof. Dr. Necdet Hayta, Doç. Dr. Bahattin Demirtaş, Dr. Mustafa Can, Ankara: Berikan Yayınevi, s. 224-240.

Clayton, W. Graham-Roger S. Bagnall (2015), "The Beginnings of the Roman Provincial Census: A New Declaration from 3 BCE", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 55, s. 637-653.

Çimen, Adnan (2012), "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3 s. 183-216.

Eryılmaz, Bilal (1988), "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 60, S. 380, s. 81-114.

- Güneş, Mehmet (2014), "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, s. 221-240.
- Karal, Enver Ziya (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2. Baskı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koyuncu, Aşkın (2014), "Tuna Vilâyetinde Nüfus ve Demografi (1844-1877)", *Turkish Studies*, 9/4, s. 675-737.
- Maden, Fahri (2012), "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör: Mehmet Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 99-127.
- Özekmekçi, Mustafa Mesut (2020), *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımlarıyla Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa.
- Sabev, Orlin (2018), "Bulgaristan'da Muhafaza Edilen 1299/1881-82 Tarihli Bir Nüfus Defterine Göre Osmanlı İstanbulu'nun Bahçe ve Dükkânlarında Çalışan Bulgarlar", *Osmanlı İstanbulu V Bildirileri 19-21 Mayıs 2017*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 605-621.
- Sicill-i Nüfus Nizamnamesi (1318)*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Şahin, Salih (2010), *Geçmişten Günümüze ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*, 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, Bülent (2011), "Osmanlı Devleti'nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882-1893) Göre Edirne'deki Ermeni Nüfusu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 85-101.
- Yüksel, Hasan (2006), "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi*, 28/1, s. 73-89.

TANZİMAT DÖNEMİ MADEN POLİTİKASINDA YER ALAN İLTİZAM ŞİRKETE BİR ÖRNEK: SARIYER BAKIR (NUHAS) MADENİ KUMPANYASI VE SERMAYEDARLARI

A SAMPLE OF İLTİZAM COMPANY INCLUDED IN THE MINING POLICY OF THE TANZİMAT PERIOD: SARIYER COPPER (NUHAS) MINE COMPANY AND ITS CAPITALISTS

Sevim ERDEM*

Geliş Tarihi/Received:02.04.2024

Kabul Tarihi/Accepted:25.06.2024

ERDEM, Sevim, (2024), "Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 243-271.

Öz

İstanbul civarında ve Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde bulunan Sarıyer bakır madeni asırlar öncesine dayanan bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti döneminde işletilen maden, halkın ve devletin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli roller üstlenmiştir. İstanbul (Dersaadet)'a yakın olması bu madenin aktif olarak kullanılmasını sağlamıştır. 18. Yüzyılda Sarıyer bakır madeni, Tophane-i Amire'deki ocaklıklarda hammadde olarak kullanılırken, 1840'lı yıllara gelindiğinde madenin verimliliğinde azalma görülmüştür. Bir süre Tersane-i Amire tarafından işletilen maden, sonrasında atıl kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Sarıyer bakır madeni 1841-1862 yılları arasında Kumpanya usulü ile işletilmiştir. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın kuruluşunda, toplam hisse sayısı yüz olarak belirlenmiştir ve hisseler ilan yoluyla satışa çıkarılmıştır. Hisse senetlerinin her birinin değeri iki bin kuruştur, ilk yarısı peşin ikinci yarısı gerektiğinde ödenmek üzere iki taksitle satışa sunulmuştur. Hisse sahiplerine geniş bir işlem olanağı sağlanmış; hisselerini devredebilme, borçlarına karşılık gösterebilme, aileye veya akrabaya miras bırakabilme imkânı sağlanmıştır. Kumpanyanın sermayedarları, devletin hariciye, maliye, ticaret ve gümrük gibi birimlerinde görev yapan üst düzey memurlardan oluşmuştur. Kumpanyanın sermayedarları, bakır işinden ticaretinden anlayan kişiler değildi. Devlet bakır madenini çıkarma, işleme, nakletme ve satış gibi işleri yürütmek üzere mültezimlere verecektir. Mültezim, hissedarlardan mürekkep umumi bir heyet tarafından seçilmiş değildir. Devlet, sermaye sahiplerinin iradesini tecelli ettirme vazifesini üzerine almıştır. İltizam Şirket modelinde temel iki taraf bulunmaktadır. Taraflardan biri maden işinden anlayan mültezim diğeri ise sermayedardır. Bu makalede Tanzimat dönemi maden işletme politikasında yer alan İltizam Şirket konusunun Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası özelinde nasıl uygulandığı, atıl durumda kalmak üzere olan Sarıyer bakır madeninin aktif hale getirilmesi ve bakır madeninin devlet ve sermayedar ekonomisine kazandırılması çabası ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat Dönemi, İltizam Şirket, Boğaziçi-Sarıyer, Bakır (Nuhas) Madeni ve Sermayedar.*

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serdem@beu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6335-2992>).

Abstract

The Sariyer copper mine, located around İstanbul and on the Rumeli coast of the Bosphorus, has a history dating back centuries. The mine, which operated during the Ottoman Empire, played a significant role in meeting the needs of both the populace and the state. Its proximity to İstanbul (Dersaadet) enabled this mine to be used actively. While copper from the Sariyer mine was used as raw material in the Tophane-i Amire quarries in the 18th century, a decrease in the productivity of the mine was noted in the 1840s. The mine, which was operated by Tersane-i Amire for a while, later faced the danger of being abandoned. The Sariyer copper mine was managed using the Company method between 1841 and 1862. In the establishment of Sariyer Copper Mine Company, the total number of shares was determined to be one hundred, and the shares were put up for sale through an advertisement. The value of each share was two thousand kuruş, payable in two instalments, the first half of which would be paid in advance and the second half of which would be paid when necessary. Shareholders are offered a wide range of transaction opportunities, including the opportunity to transfer their shares, pay for their debts, and leave an inheritance for their families or relatives. The investors of the company consisted of high-level civil servants working in the state's departments such as foreign affairs, finance, trade, and customs. However, they were not experts in the copper industry. The state would assign mültezims to carry out operations such as extraction, processing, transportation, and sales. They were not elected by a general assembly of shareholders, unlike typical companies. The state took upon itself the duty of representing the interests of the capital owners. There were two main parties in the İltizam Company model; one of the parties was the mültezim, who was an expert in the mining business, and the other was a capitalist. This study discusses how the İltizam Company issue, which was the mining policy model of the Tanzimat period, was implemented at the Sariyer copper mine and the efforts to activate the Sariyer copper mine, which was about to remain idle, and to integrate the copper mine into the state and capitalist economies.

Keywords: *Tanzimat Period, İltizam Company, Bosphorus-Sariyer, Copper (Nuhas) Mine, and Capitalist.*

Giriş

Sariyer¹ bakır (nuhas) madeni Bizanslılardan evvel ve Cenevizliler zamanında çalıştırılmıştır². Sariyer'in 2.5 km kuzeybatı yönünde Nalbant çeşmesi³ yakınında bulunan metruk maden sahasındaki (Şema I.)⁴ cüruf harmanı Cenevizlilerden kalmıştır. Ancak şimdilik bu dönemlerde işletildiğine dair birkaç vesika tespit edilmiştir⁵. 19. Yüzyılın ilk yarısı ile beraber bu konudaki veriler yoğunlaşmaktadır.

Bakır madeni önemli bir stratejik hammadDEDİR. Devlet tarafından tüketilir ve yabancı ülkelere ihraç edilmesine izin verilmezdi. İstanbul (Dersaadet)'a ulaştırılan bakırın kullanım alanının devletin kurumları olduğu görülmektedir ki bunların başında Darphane, Tersane ve Tophane gelmekteydi. Osmanlı Devleti, bakırın devlet ekonomisinde ve savunma sanayisindeki önemi dolayısıyla bu madenin temini, dağıtımı ve miktarı üzerinde titizlikle durmuştur. Bakır ele aldığımız dönemde "Mühimmât-ı Cihâdiyye"⁶ dendi⁶ ve bakıra ihtiyacı olan kurumların bakır yoksunluğu yaşamaması için sık sık ilgili kurumlara "nuhâsın mîrî olduğu" hatırlatılmaktaydı⁷.

A. Tanzimat Dönemi Maden İşletme Modeli

Osmanlı Devleti'nin mali vaziyeti ve iktisadi bünyesi üzerinde önemli rol oynayan, vergi ve arazi sistemleri gibi muazzam ve muntazam bir teşkilata bağlanarak devletin belli başlı gelir kaynaklarından birini teşkil eden madenlerin işletilmesi meselesi (teknîği, personeli vs.) devleti meşgul eden konular arasında yer almıştır⁸.

Devlet, maden mevzuatında sahip olduğu miri rejim anlayışının bir gereği olarak devletçi ve tekelci bir zihniyeti ön plana çıkarmıştır. Maden işletmelerinde; iltizam, malikâne ve emanet usullerini uygulamış, bazen de kişisel işletmeciliklere de izin vermiştir. 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar en fazla tatbik edilen emanet usulü olmuştur. Emanet usulü; devlet için ekonomik ve askeri açılardan büyük önem arz eden madenlerde uygulanmıştır⁹.

1839'da Tanzimat'ın uygulamaya konmasıyla birlikte malî yapıdaki merkezleşme daha da hızlanmış ve pekişmiştir. Tanzimat'ın ilanının ardından, devlet gelirlerini toplamak ve idare etmek üzere "Hazine-i Celile-i Maliye" kuruldu. Tanzimat fermanı ülkedeki vergi kaynaklarının da yeniden değerlendirilmesini öngörmekteydi. Bu amaçla kazalarda "muhasıl" adı verilen maliye memurları görevlendirilecek ve bunlar bölgelerindeki

¹ Sariyer kelimesi orijinal belge metinlerinde صاری بار Sariyer olarak geçmektedir. Ancak literatürde ve katalogda Sariyer olarak geçtiği için genel yaygın kullanımına istinaden Sariyer olarak kullanılmıştır.

² Behçet Alpay, *Sariyer Altınlı Pirit ve Bakır Madeni Hakkında Rapor*, 15.12.1950, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Ankara-15.12.1950, s. 1.

³ Sulhi Yüngül, "Spontaneous Potential Survey Of A Copper Deposit At Sariyer, Turkey", *Geophysics*, XIX/3, July 1954, s. 455.

⁴ Vital Kovenko, *Sariyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Ankara-Etüt Tarihi-21.12.1939, Rapor Tarihi-28.12.1939. Bakınız Ek I. Sariyer Bakır Yatağının Şeması.

⁵ Behçet Alpay, *Sariyer Altınlı Pirit...*, s. 1.

⁶ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Belleten*, 59/226, Aralık-1995, s. 651. Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul-2014, s. 128. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara-2003, s. 92. Alaaddin Tok, "Küresel Çağda Avrupa'ya Maden Satmak: Ergani'den İngiltere'ye Bakır İhracatı (1866-1914)", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul-2019, s. 224.

⁷ Şennur Şenel, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane'de Madencilik ve Madencilik Hakkında Bazı Tespitler", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul-2019, s. 256.

⁸ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, 1943, s. 118.

⁹ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, 3, Ankara-1999, s. 313-314.

gerçek vergi olanaklarını yeniden saptayacaktı. Böyle bir sistemin getirilmesiyle birlikte “iltizam usulü” de kalkabilecekti. Gerçekten, yeni çıkarılan yasalarda artık “mukataa” sözcüğünün malî terminolojide kullanılmayacağı açıklanıyor ve bu arada eski iltizam usulü de fevkalâde yerilerek kaldırıldığı ilan ediliyordu. Ancak, her şeyden önce Tanzimat malî hükümlerinin bir anda tüm ülkede uygulanması mümkün değildi. Bu nedenle işe önce pilot olarak seçilen bazı bölgelerden başlamak gerekti ve her yere muhassıl gönderilememiştir.

Tanzimat ilkelerinden ve ilk saptanan esaslardan tavizler verilmek zorunda kalındı. Bunlardan hatırlanması ilk gerekeni, iltizam usulüydü. Uygulamadaki zorluklar nedeniyle, kısa bir süre sonra iltizam usulüne yeniden dönüldü. Fakat her türlü taviz ve bocalamaya rağmen Tanzimat dönemi, Osmanlı maliyesine yeni bir biçim vermeye devam etti¹⁰. Bir kere Tanzimat’ın ilanından sonra Osmanlı Devleti’nde çok sayıda kumpanya kuruldu, modern anlamda şirketleşme yönünde önemli adımlar atıldı, sağlanan teşvik ve himayeler sayesinde zaman içerisinde kurulan şirket sayısı da artış gösterdi¹¹.

19. Yüzyılın kendine özgü siyasi ve askeri yapısı içinde devlet, karşı karşıya kaldığı bütün zorluklara rağmen devlet ve toplum düzenini kapsayan geniş çaplı yapısal reformlar yaptı ve bu reformlardan madencilik sahası da nasibini aldı¹².

1. Tanzimat Dönemi’nin Maden İşletme Modeli: İltizam Şirketler

Gelişme halinde bulunan bir ekonomide finansman talebinin karşılanamaması, büyümenin hızını durdurduğu gibi, bu hızın durmasından kaynaklı iktisadi ve sosyal sahalarda devamlı aksamalar olur, boşluklar meydana gelir. Hâlbuki büyüme halinde olan bir ekonomide şirketlerin yayılmış bulunması finansman hususunda belirecek tıkanmaları önler ve büyümenin diğer icaplarının yerine getirilmesine yardım eder. Bilindiği gibi büyüme devamlı şekilde bir sermaye birikmesini icap ettirir. Bu ise fertlerin tasarruf kararlarına bağlı bulunduğu gibi, bu kararlara tesir eden etkenlere de bağlıdır¹³.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti’nde kumpanya kurma çabaları sermayenin tabana yayılması, sermaye birikiminin kumpanyalar aracılığıyla sağlanarak büyük yatırımlara dönüşmesi açısından Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası örnek bir model olmuş ve iltizam sistemi ile kumpanya sistemi karma bir şekilde uygulanmıştır. Cevdet Paşa’nın Tezâkir adlı eserinde geçen “iltizam şirketleri” ifadesinin:

“...Rıza Paşa¹⁴ ise Reşid Paşa’ya gelip “Efendim Mahmud Paşa işe yarar bir bendenizdir. Taşra gitmeyip de bari Meclis-i vala reisi olsa,, diyerek anı tavsiye etmiş idi. Vakı’a iltizam işlerine Kamil Paşa yaramayıp Mahmud Paşa ise herkesden ziyade bu misillü işlere yarardı. Reşid Paşa bu dakıykayı

¹⁰ Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul-1985, 932.

¹¹ İbrahim Sırma, “Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı”, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İletişim Fakültesi Dergisi*, 3/2, 2011, s. 4.

¹² Şennur Şenel, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane’de...”, s. 256.

¹³ Haydar Kazgan, *Maden İşletme Ekonomisi*, İstanbul-1965, s. 14-15.

¹⁴ “Sultan Abdülmecid’in tahta çıktığı zamanlarda Hüsrev Paşa’nın Sadrazamlığı ele geçirdiği vakitlerde Rıza Bey; Enderun-u Hümayun Ağalarının içinde en ileri gelenidir. Rıza Bey, tahta oturmuş olan padişahın iyi niyetini ve güvenini kazanmış idi. Ardından bu Rıza Bey vezirlik rütbesiyle Mabeyn-i Hümayun müşiri ve daha sonra memuriyetine ilave olarak tam bağımsız Ser-asker olan Rıza Paşa’dır...” Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi-Tezâkir*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, İstanbul-2019, s. 34. Rıza Bey (Paşa); Tanzimat fermanı sonrası Osmanlı Devleti’nde kurulacak olan pek çok şirketin sermayedarları arasında yer alacaktır. Örnek olarak; Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası ve Şirket-i Hayriye’yi vermek mümkündür. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Ankara-2023, s. 43; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Ticaret Defteri (Td)*, 1093.

tefattun ederek Rıza Paşa'nın garazi *iltizam şirketlerine* müsaid bir reis aramaktan ibaret olduğunu suret-i infiâlde Mahmud Paşa'ya söylemiş idi..."¹⁵ karşılığını Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyasında bulmak mümkün olmuştur.

İltizam şirkette, mültezim, hissedarlardan mürekkep umumi bir heyet tarafından seçilmiş değildir. Devlet, sermaye sahiplerinin iradesini tecelli ettirme vazifesini üzerine almıştır¹⁶. İltizam Şirketler sayesinde sermayeci ile mültezim (yönetici) ayrımı sağlanmış ve bu sayede profesyonel mültezimler, çoğu zaman yönetim bilgisinden yoksun olan sermaye sahipleri ve bunların aile fertlerinin yerini alarak özellikle risk kâr dengesini sağlamıştır. Bugün dahi sermaye sahipleri¹⁷ ile yöneticilerin sorunları aynı şekilde ortaya çıkmakta ve sermaye sahipleri, etkilerinin büyük bir kısmını profesyonel yöneticilere devretmiş bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti şirketlerin kurulmasını teşvik ettiğinde (başlangıçta) yabancı sermaye ve işgücüne sıcak bakmamış ve kurulacak olan şirketlerin; sermayedarlarının ve işgücünün tamamen Osmanlı tebaasından olması yönünde bir uygulama takip etmiştir¹⁸.

B. Sarıyer Bakır Madeni

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar içerisinde hâkim olduğu iktisadi coğrafyası, silah ve cephane üretiminde temelde gerekli olan; güherçile, kükürt, bakır ve demir cevherine sahip olmasına olanak sağlamıştır. Devletin sınırları genişledikçe, fethedilen yerlerde bulunan madenlere sahip olundukça, maden rezervleri ve çeşitliliği de artmıştır¹⁹.

Sarıyer bakır madeni, Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olduğu alanlarda bir tedarikçi konumundaydı. Dersaadet'e yakın olması devletin bu madenden aktif olarak yararlanmasına imkân sağlamıştı. Sarıyer bakır madeni askeri açıdan önemliydi ve top yapımında kullanılmaktaydı. Tophane-i Amire'nin ihtiyacı olan bakır Osmanlı coğrafyasındaki pek çok maden yataklarından karşılanılmaktaydı. Bu maden yataklarından biri de Sarıyer'di. Sarıyer bakır madeni 18. yüzyılda Tophane-i Amire'deki ocaklıklarda hammadde olarak kullanılmaktaydı²⁰. Kırım Harbi (1853-1856) yıllarında da Kumpanya tarafından Tophane-i Amire'ye bakır teslimatı yapılmıştır²¹.

1. Sarıyer Bakır Madenine Avrupa'dan Uzman Talep Edilmesi

II. Mahmud zamanında devlet, ordunun ve sanayinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi eliyle fabrika kurma faaliyetlerine başlamıştı. Bu faaliyetlerin Tanzimat döneminde de devam ettirilmiş olduğu ve yine bu doğrultuda gerekli olan makine ve teçhizat ile kalifiye elemanların Avrupa'dan getirilmiş olduğu bilinmektedir. Bunda da sanayi

¹⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir, 1-12*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara-1953, s. 32.

¹⁶ Haydar Kazgan, *Maden İşletme...*, s. 15, 18.

¹⁷ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Ankara-2023, s. 33-34.

¹⁸ BOA, *Td*, 1093.

¹⁹ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencililiğine Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11, 2007, s. 79. Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul, İstanbul-2017, s. 5, 36.

²⁰ Sarıyer bakır madeni hakkındaki bu bilgi 1717 yılına tarihlenen ve arşivde yapılmış olan özete dayanmaktadır. Katalogda özet bilgi olarak yer alan defter, zarar görmüş olmasından dolayı temin edilememiştir: "Tophane'de yirmi altı nöbet ocak, Gümüşhane ile Sarıyer madenlerinden gelen bakır dahi kullanılmak suretiyle de yüzaltı kıt'a topun ölçü ve tartılıyla alat isimlerini ve hepsinin muhasebesini mübeyyin defter." BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, 703/29515.

²¹ BOA, *Td*, 1093.

açısından Avrupa ülkeleri ile Osmanlı'nın arasındaki mesafenin kapatılabileceği düşüncesi etkili olmuştur²².

Yabancı askeri teknisyenleri ile zanaatkârları işe almak sadece Osmanlı Devleti'ne özgü bir durum değildi. Bu tüm Avrupa da oturmuş bir adetti. Venedikliler Alman topçuları; İspanyollar İtalyan, Alman, Flaman top ustaları istihdam ediyorlardı. İleri teknolojiyi temsil ettiği düşünülen ülkelere yabancı uzman istihdam etmek yeni teknoloji edinmenin asıl yöntemi²³.

Osmanlı Devleti Sarıyer bakır madenini önemsemekteydi. Zira Sultan II. Mahmud devrinin önemli sadrazamlarından olan Hüsrev Paşa'nın evlatlıklarından olup daha dokuz yaşlarında eğitim amacıyla Paris'e gönderilmiş olan İbrahim Edhem Bey (Paşa) ilerleyen yıllarda Sarıyer bakır madenine mühendis olarak atanacaktı. İbrahim Edhem Bey, Paris'te ilk olarak Institution Barbet'ye yerleştirildi, daha sonra 1835'de Paris Maden Mektebi'ne girdi. Maden Mektebi'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra saha tecrübesi edinmek amacıyla Fransa, Belçika ve İsviçre'nin madenlerini gezdi ve Avrupa'da uzun bir tetkik seyahati gerçekleştirdi. Bu seyahati sonrasında İstanbul'a döndü. İstanbul'a dönüşüyle birlikte Hüsrev Paşa'nın da aracılığıyla miralaylık rütbesi tevcih olundu. 1840'da Şura-yı Askeriye'ye memur edildi. Yine aynı sene Sarıyer Bakır Madeni Müdürlüğü'ne mühendis olarak tayin olundu²⁴.

Sarıyer bakır madenindeki ürün miktarı sürekli olarak azalmaktaydı ve türlü güçlüklerle elde edilen cevher kayba uğramaktaydı. Sarıyer bakır madeni mühendisi olan Miralay İbrahim Edhem Bey (Paşa) ve Alay Emni İbrahim Ragıp Bey, madenin modernize edilmesi yönündeki çalışmalara başladı. İlk olarak üretim kapasitesinin artırılması amacıyla dört farklı alanda nitelikli kalfalara ihtiyaçları olduğunu, talep edilen alanlardaki kalfaların Dersaadet'te temin edilmesinin pek de mümkün olmadığından Macaristan taraflarından talep edilmesi yönündeki yazılı öneriyi Ser-askeriye'ye sundu. Ser-askeriye talep edilen uzman kalfaların Dersaadet'te tedarikinin mümkün olmadığından Hariciye Nezareti aracılığıyla Macar topraklarından getirilmesi hususundaki yazıyı Sadaret aracılığıyla Padişah'ın iradesine sunmuştur.

Tablo 1. Sarıyer Bakır Madeninde İstihdam Edilmesi İstenen Kalfaların Uzmanlık Alanları ve Sayısı

Uzmanlık Alanı		Sayı
Ocakçı	Ocakları inşa etmek için kalfa	1
Kalcı	Madeni kal etmek için kalfa	1
İfrazcı	Kal olunacak madenleri tecrübe etmek üzere kalfa	1
İzabeci	Maden cevherini çıkartmak için kalfa	1

Sarıyer bakır madeninde çalıştırılmak üzere birkaç nefer madenci Macaristan'dan çağrılmış ve Sarıyer bakır madeninde çalıştırılmak üzere memur kılınmıştır. Sarıyer bakır madeni için Macaristan'dan birkaç uzman görevlendirildiği bildirilmiş olmakla birlikte uzmanların gelip gelmediği anlaşılamamıştır. Konunun tahkiki ve gerekirse tekrar tayin olunmaları hususunda talepte bulunulması ifade edilmiştir²⁵.

²² Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır...", s. 653.

²³ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar...*, s. 23. Ersoy Zengin, *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi (1861-1923)*, İstanbul-2020, s. 41.

²⁴ Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, II, İstanbul-1942, s. 404-405.

²⁵ BOA, *Cevdet Darphane (C.DRB)*, 30/1467.

Bu sırada Avusturya'dan Osmanlı madenlerini modernize, yeni usul ve tekniklere kavuşturulması yolunda uzman mühendisler gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Avusturya Devleti tarafından gönderilen mühendis Mösyö Gustave de Pauliny²⁶ ile anlaşmıştır. Maden-i Hümayun Baş Mühendisi olarak istihdam edilen Mösyö Pauliny ilk olarak çalışmalarına Tokad Nuhas Kalhanesinde başlamış ve kalhanenin yeniden inşa edilmesi yönünde talimatta bulunmuştur. Mösyö Pauliny buradaki çalışmalarının bitimi sonrasında sırasıyla Darphane-i Amire idaresinde olan madenleri modernize edecektir. Tokat'tan sonra Gümüşhane madenlerine uğraması kararlaştırılmış olup, şimdilik Mösyö Pauliny'nin Sarıyer bakır madenine gelmesi mümkün değildir. Mösyö Pauliny Tokad Nuhas Kalhanesindeki çalışmaları yarım bırakıp Sarıyer bakır madenine gelmesi halinde, başlamış olan çalışmaların yarıda kalmasına ve üretimde gecikmelere sebep olacaktır. Mevcut şartlar altında Sarıyer bakır madeni için yeniden yazışma yapılarak başka uzman madencilerin talep edilmesi yönünde yazı yazılmıştır²⁷.

2. Tersane-i Amire İdaresindeki Sarıyer Bakır Madeni'nin Durumu

Tersane-i Amire bir süreliğine Sarıyer bakır madeni sahasında imalat çalışmaları yürütmüştür. Hatta cevher çıkartılması için harcamalarda bulunmuş ve masrafı kendi hazinesinden karşılamıştır. Ancak bir süre sonra madeni terk etmiştir²⁸. Dönemin (1841) Ticaret Nazırı olan Said Paşa Meclis-i Ali'ye sunduğu tezkeresinde; Sarıyer'de zuhur etmiş olan bakır madeninin Tersane-i Amire tarafından bir süreliğine işletildiğini ve yakın zamanda terk edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Said Paşa tezkeresinde; Tersane-i Amire'nin yapmış olduğu masrafın karşılanması ve hali hazırda çıkarılmış olan cevherin Tersane hazinesinden yapılan masrafa karşılık olarak ödenmesini ve madenin atıl halden çıkarılması amacıyla bundan sonra madenin kumpanya yolu ile çalışmalarını yürütmesini ve idaresinin de Ticaret Nezareti'ne devredilmesi yönündeki önerilere de yer vermiştir²⁹.

Said Paşa'nın kumpanya kurulması ve Ticaret Nezareti'ne havale edilmesi yönündeki talebi Meclis-i Ali'de uygun görülerek Sultan Abdülmecid'in iradesine sunulmuştur. Sultan Abdülmecid'in fermanıyla; maden idaresinin Ticaret Nezareti'ne havale edilmesine, kumpanya ve diğer hususların görüşülmek üzere Meclis-i Umur-u Nafia'da müzakere edilmesine karar verilmiştir³⁰.

C. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın Kuruluşu

Devlet, miri sermaye ile bir yere varılamayacağından gerek demiryolu ve gerek diğer yatırım ve işletmecilikte rekabetin hızlanacağı ve bu sebeple riskleri dağıtmak ve özvarlıklarını korumak için başkalarını risklere ortak etmek için yeni işletme yöntemleri aramaya koyulmuştur³¹. Şirketler tasarrufların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Tanzimat dönemi şirketleşme dönemi olmuş ve en kısa zamanda Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın kuruluş çalışmalarına başlanmıştır.

Sarıyer bakır madeninin Ticaret Nezareti'ne devredilmesi sırasında Nazırlıkta görev değişimi gerçekleşmiş ve Said Paşa'nın yerine Sarim Efendi, Ticaret Nazırı olmuştur³².

²⁶ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı...", s. 82.

²⁷ BOA, C.DRB, 30/1467.

²⁸ BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ* (İ.MVL), 81/1595.

²⁹ BOA, *İrade Dâhiliye* (İ.DH), 39/1853. BOA Td, 1093.

³⁰ BOA, Td, 1093.

³¹ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s. 109.

³² BOA, Td,1093. Coşkun Çakır, "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 50/1-4, 2000, s. 147.

Meclis-i Umur-u Nafia'da konu görüşülerek Osmanlı Devleti'nde bu şekilde ortaya çıkmış olan madenlerin atıl bırakılmaması için bazı şartlar öne sürülerek kumpanya yolu ile taliplerine ihale olunarak işlettilerininin her yönüyle daha kârlı olacağı ifade edilmiştir.

Sarıyer bakır madeninin Dersaadet'e yakın olmasından dolayı her türlü kolaylığın sağlanması kararlaştırılmıştır. Başlangıçta eğer kumpanyayı idare edecek talip olmaz ise şimdilik Tersane-i Amire idaresinde³³ olmak üzere kumpanyanın kuruluş çalışmaları yürütülmüştür. Sermayesi 200.000 bin kuruş olan Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın ortakları, bu işe gönüllü olarak katılan, Osmanlı tebaasından olan ve sermayenin yüzde yüzünü oluşturan Padişah, zevat-ı kirâm ve diğer sermayedarlardan oluşmuştur. Tamamen özel sermaye ile kurulan bu kumpanyanın sermayesinin ilk yarısı peşin (100.000 bin kuruş) olarak ödenmiş ikinci yarısı ise gerektiğinde ödenmek üzere 1841'de kuruldu.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hisseleri (100 hisse) ilan yoluyla satıldı ve satılan hisselerin temettü (kâr) hakkı vardı. Kumpanya bakır madenini on beş yıllığına işletecekti. Bu süre mukavele senedinin kumpanyaya teslim edilmesi tarihinden itibaren başlamış olacaktı. Kumpanyanın maden işletme ruhsatında devlete ödenecek vergi oranı yüzde on beş (%15), maden hasılatından alınacak vergi oranı da beşte bir yani %20 olarak belirlenmişti. Elde edilecek madenin hasılat vergisi gerek nakdî gerekse aynı olarak Ticaret Hazinesi'ne verilecekti³⁴. Kumpanyanın idaresi kumpanya hissedarlarından bir hisseli 2000 kuruş muaccele bedeli ile Tüfenkhane Müdürü/Tophane-i Amire Mirlivası Bekir Paşa idaresine verildi³⁵.

Devlet kumpanyanın kuruluş sermayesini oluşturduktan sonra madenin işletme işini de bakır işinden ve ticaretinden anlayan mültezimler yolu ile gerçekleştirdi. Zira aşağıdaki tablolarda (2, 3 ve 4.) da görüleceği üzere kumpanya hissedarları maden işinden, ticaretinden anlayan kişiler değildi. Devlet bu işi tecrübeli mültezimlere verecekti. Devlet mültezimlerle ayrı mukavelename yaptı (Ek. III. Mukavelename örneği). Bakır madeninin çıkartılması, işlenmesi, nakli ve satış işlemleri anlaşma yapılan mültezimler aracılığıyla gerçekleştirilecekti³⁶.

Ticaret Nezareti, Ticarethane-i Amire, Şehbenderlik birimi, sermayedarlar ve mültezimler kumpanyanın organizasyon şeması içerisinde yer almıştır. Yukarıdaki verilere göre -her ne kadar belgelerde iltizam şirket olduğu belirtilmemişse de- Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası bir Osmanlı İltizam Şirketi örneğidir. Tanzimat dönemi, şirketleşme açısından bir deneme yanılma dönemidir.

1. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nda "Hums Nizamı" Meselesi

Osmanlı Devleti ele geçirdiği yerlerde eski mülk edinme türlerini devraldığı gibi eski vergi usullerini, para birimlerini de devraldı. Ziraat ve madencilik sistemlerini de kendi sistemine uydurdu³⁷. Maden sahalarını vergilendirmede şer'i hükümleri esas alıp bakır

³³ BOA, *Td*, 1093.

³⁴ BOA, *Td*, 1093. BOA, *İ.MVL*, 81/1595.

³⁵ BOA, *Td*, 1093.

³⁶ BOA. *Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meadin Nezaretleri (T.OMM)*, 728/5.

³⁷ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar...*, s. 28. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden ...", s. 119. Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul-2017, s. 37. Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kanunname-i Sultani Ber muceb-i Örfi Osmani (II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler)*, Ankara-1956), s. IX, XIII.

gibi miri nitelikte olan madenler için hums nizamını yürürlükte tuttu. İstisnai durumlar hariç vergilendirmede hums nizamını uyguladı³⁸.

1841’de Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası kurulurken, bakır madeni için devlet hazinesine, çıkarılan cevher hasılatının yüzde yirmisinin aynı ya da nakdî olarak ödeneceği belirtilmişti. Yapılan mukavelename hükümlerine göre hums nizamı uygulanmasına karar verilmişti. Ancak imalatın ilk yıllarında çıkarılan bakır kıyye miktarı, Tersane-i Amire idaresi zamanında yapılmış olan masrafın yarısını dahi karşılayamayacak düzeydeydi³⁹. Bunun üzerine dönemin (1846) Ticaret Nazırı Sarim Efendi⁴⁰ kumpanyanın mukavelename şartlarında güncellemeye gidilmesi yönünde taktir sundu. Sunduğu taktire bir de ödeme şablonunu gösteren bir pusula ekledi. Pusulada; Tersane-i Amire, Darphane-i Amire ve sermayedarlara ödenecek bakır kıyye miktarları belirtildi (Bakınız Ek. I. Pusula).

Pusula 1. Sarim Efendi’nin Meclis-i Vâlâ’ya Sunduğu Ödeme Şablonu

5 Rebiülevvel 1259-17 Rebiülahir 1262/5 Nisan 1843-14 Nisan 1846				
Bakır				
Kıyye				
11762,5				
Tersane-i Amire’nin Talebi			Darphane-i Amire’ye ödenecek meblağ	Sermayedarlar arasında taksimi lazım gelen
Pare	Kuruş		Öşür	Bakır
3,5	60148,5		Bakır	Kıyye
4,5	24243*		Kıyye	8001
19	35905	Tersaneye ödenecek meblağ	889	
*Pranga ve vardiyân yevmiyesiyle erzak ve elbise bahasının ödenmemesine karar verilecektir.				
Yeni şartlara göre Tersane-i Amire’ye Ödenecek Bakır				
			Kıyye	Beher kıyye fiyatı
			2872,5x	12,5 kuruş
Yekûn/kuruş			35906	
Tablodaki sayısal ifadelerde arşiv belgesindeki veriye bağlı kalınmıştır.				

Pusula 1’de görüldüğü üzere Kumpanya mukavelenamesinde yer alan Tersane-i Amire’nin daha önce yapmış olduğu masrafın tamamının (60,148,5 kuruş) ödenmesi halinde hissedarlara düşecek payın oldukça cüzi olduğu görülmüştür. Bu ise halkın daha yeni yeni alıştığı kumpanya gibi kuruluşlara olan şevkinin kırılmasına sebebiyet verecektir. Devlet, Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası’nın faaliyetlerine devam edebilmesi için birtakım iyileştirmelerde bulunacaktır. Bunlardan biri Tersane-i Amire’ye ödenmesi gereken borçtan “pranga ve vardiyân yevmiyesi ile erzak ve elbise bahasının” ödenmemesine (24,243 kuruş) karar verecektir. İkinci iyileştirme vergilendirme de gerçekleştirilecektir.

³⁸ BOA, *İ.MVL*, 81/1595. Celil Bozkurt, “Osmanlı Devleti’nde Kromun Keşfi ve Harmançık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)”, Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul-2019, s. 235.

³⁹ BOA, *İ.MVL*, 81/1595.

⁴⁰ Ticaret Nezareti 1839 yılında kurulmuş olup kuruluşundan iki yıl sonra 1841’de ilga edilmiştir. Ticaret Nezareti ilga edildiği sırada Sarim Efendi Ticaret nazırıydı. 1841’de ilga edilen Ticaret Nezareti, 1845 yılı Ağustos’unda yeniden kuruldu. Nazır olarak yine Sarim Efendi atandı. Coşkun Çakır, “Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında...”, s. 147-149.

Son olarak da kumpanyanın işletme süresi uzatılacaktır. Kumpanyanın ruhsatı yeniden düzenlenmiştir. Yeniden düzenlenen ruhsata göre; vergilendirme de hums nizamı yerine öşür nizamı uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca işletme süresi on beş yıldan yirmi yıla çıkarılmıştır⁴¹. Ancak ilk pusulada usul hatası yapılmıştır⁴².

“...ve maden-i mezbur hasılatı olan on bir bin yedi yüz bu kadar vukiyye nuhasın toptan evvel emirde hazine-i celile-i maliyeye aid olan öşürün tenzili lazımeden iken *Ticaret tarafından verilen pusulada sehven* hasılat-ı mezburden Tersane-i Amire'ye verilecek nuhas aşağı varıldıktan sonra öşrü hesab ve terkim olunmuş ve bu suret-i nizamına gayr-i muvaffak görünmüş olduğuna ve nizamına tevfikân bi'l-hesab bir kıt'a pusulası takdim kılındığına binaen...”

Kural gereğince önce hazinenin payı ödenir, daha sonra diğer birimlere ödeme yapılır. Meclis-i Vâlâ'nın uyarısı üzerine pusula (Ek. II. Yeniden Düzenlenen Pusula) yeniden düzenlenmiştir:

Pusula 2. Meclis-i Vâlâ'nın Uyarısı Üzerine Düzenlenen Ödeme Şablonu

Bakır	Ödeme
Kıyye	
11762,5	
1176,5	Öşür (Darphane-i Amire/Hazine-i Celile'nin payı)
10586	
2872,5	Tersaneye verilecek bakır kıyye miktarı
7713,5	Sermayedarlar arasında taksim edilecek bakır kıyye miktarı

Vergilendirmede öşür nizamının uygulanmasının en temel sebebi Kumpanya'nın faaliyetlerinin devamını sağlamak ve işin daha başındayken madenin atıl duruma düşmesini önlemektir⁴³. Devletin temel hedef beklentisi üretimde artış ve işletmede devamlılıktır.

2. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın Sermayedarlarına Ait Kâr Dağıtım (1843-1862)

Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası temelde iki çatıdan oluşmaktadır: Biri maden işinden anlayan mültezim diğeri ise sermayedardır. Mültezimin; madencilik, bakır madenciliği ve ticareti konularında tecrübeli olması önemliydi. Bu durum sermayedar için şart değildi. Kumpanyanın hissedarları arasında Osmanlı toplumunun her kademesinden sermayedarın yer alması hedeflenmişti. Ancak aşağıdaki tablolarda (2,3 ve 4.) görüldüğü üzere daha ziyade sermayedarlar arasında devletin üst düzey yöneticileri yer almıştır. Bu duruma sebep, Devlet'in ülke genelinde kumpanyaların kurulmasını teşvik etmeye çalışması, bunu da başta kendisi katılarak halkı kumpanyalar kurmaya yönlendirmesidir.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hissedarlarına ait kâr dağıtımını ilk yıllarda gerçekleştirmiş değildi. 1843-1847 yılları arasında bakır satışları gerçekleştirmiş. Ancak parça

⁴¹ “...bu makule meadin hakkında müesses olan hums nizamı meriü'l-icra ise de maden-i mezbur civar saltanat-ı seniyyede vak'ı olması cihetiyle elbette masarifatı ziyadece olacağından mazbata-ı mezkûrede gösterildiği vechle resmin öşre tahvili la-beis olub fakat meadin-i saireye sirayet etmemek şeraitinin derci lazımeden olmasıyla şart-ı mezkûrun mazbata-ı mezkûreye derci...” BOA, İ.MVL.81/1595.

⁴² BOA, İ.MVL.81/1595.

⁴³ BOA, İ.MVL.81/1595. BOA, *Td*, 1093.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

parça kâr dağıtımı yapılmamıştır. Kumpanyanın kâra geçmesi dört-beş yılı bulmuştur. İlk kâr dağıtımı 1843-1847 yılları arasına aittir. Daha sonraki yıllarda kâr payı dağıtımı belirli aralıklarla Ağustos 1862'ye kadar devam etmiştir. Devletin payı, masraf ve diğer hususlar karşlandıktan sonra hisse sahiplerine kârdan pay verilmiştir.

Devlet, hissedarlara kâr vaadinde bulunmuş ancak herhangi bir yüzdellik belirtmemiştir. Gerek kumpanya mukavelenamesinde gerekse mültezimlerle yapılan mukavelename hükümlerinde zarar vesairenin karşılanmayacağı açıkça belirtilmiştir⁴⁴. Bu durum günümüz uygulamalarından farklılık göstermektedir⁴⁵. Aşağıdaki tablolarda (2, 3 ve 4.)⁴⁶ 1843-1862 yılları arasında sermayedarlara yapılmış olan kâr dağıtımı yer almıştır (Ek. IV. Birinci ve İkinci Taksimlerde yer alan kâr dağıtımına ait kayıt).

Tablo 2. Birinci Taksimat 15 Safer 1259-29 Safer 1263 (17 Mart 1843-16 Şubat 1847) ve İkinci Taksimat 1 Rebiülevvel 1263-29 Zilhicce 1264 (17 Şubat 1847-26 Kasım 1848)

Birinci Taksimat 15 Safer 1259-29 Safer 1263 (17 Mart 1843-16 Şubat 1847)					İkinci Taksimat 1 Rebiülevvel 1263-29 Zilhicce 1264 (17 Şubat 1847-26 Kasım 1848)				
48 Aylık					22 Aylık				
Sermayedar	Hisse payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)	Sermayedar	Hisse Payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)
	9,5	900 x				9,5	380x		
Sultan Abdülmecid	10	“	“	9000	Sultan Abdülmecid	10	“	“	3800
Hamid Bey Efendi	2	“	“	1800	Hamid Bey	2	“	“	760
Şefik Bey Efendi	2	“	“	1800	Şefik Bey	2	“	“	760
Selim Bey Efendi	2	“	“	1800	Selim Bey Efendi	2	“	“	760
Hasan Efendi	2	“	“	1800	Hasan Efendi	2	“	“	760
Mehmed BeyEfendi	2	“	“	1800	Mehmed Bey Efendi	2	“	“	760
Mustafa Reşid Paşa	6	“	“	5400	Mustafa Reşid Paşa	6	“	“	2280
Arif Hikmet Bey	1	“	“	900	Arif Hikmet Bey	1	“	“	380
Rıfat Paşa	5	“	“	4500	Rıfat Paşa	5	“	“	1900
Fethi Paşa	4	“	“	3600	Fethi Paşa	4	“	“	1520
Kapudan Paşa	3	“	“	2700	Kapudan Paşa	3	“	“	1140

⁴⁴ BOA, İ.DH, 39/1853. BOA *Td*, 1093. BOA, İ.MVL.81/1595. BOA. *T.OMM*, 728/5.

⁴⁵ İbrahim Sırma, “Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı”, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/2, 2011, s. 17.

⁴⁶ Tablo (2, 3 ve 4.), BOA, *Td*, 1093 numaralı defterdeki verilere dayandırılarak oluşturulmuştur.

Rıza Paşa	5	“	“	4500	Rıza Paşa	5	“	“	1900
Arif Paşa	1	“	“	900	Arif Paşa	1	“	“	380
Mustafa Paşa	1	“	“	900	Mustafa Paşa	1	“	“	380
Ali Efendi	3	“	“	2700	Ali Efendi	3	“	“	1140
Sarim Efendi	5	“	“	4500	Sarim Efendi	5	“	“	1900
<i>Muhib Efendi**</i>	1	“	“	900	-	-	-	-	-
İzzet Paşa	3	“	“	2700	İzzet Paşa	3	“	“	1140
Mazlum Bey Efendi	1	“	“	900	Mazlum Bey Efendi	1	“	“	380
Edhem Efendi (Hacı)*	1	“	“	900	-	-	-	-	-
Said Bey Efendi	1	“	“		Said Bey Efendi'nin çocukları Esad ve Mustafa Mesud Bey Efendiler	1	“	“	380
Mümtaz Efendi	1	“	“	900	Mümtaz Efendi	1	“	“	380
Tevfik Bey Efendi	3	“	“	2700	Tevfik Bey Efendi	3	“	“	1140
Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	900	Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	380
Şevket Bey Efendi	1	“	“	900	Şevket Bey Efendi	1	“	“	380
Salih Efendi	1	“	“	900	Salih Efendi	1	“	“	380
Sadık Efendi	2	“	“	1800	Sadık Paşa'nın oğulları	2	“	“	760
İzzet Efendi	1	“	“	900	İzzet Efendi	1	“	“	380
Ali Muhlis Efendi	1	“	“	900	Ali Muhlis Efendi	1	“	“	380
Cemal Bey Efendi	2	“	“	1800	Cemal Bey Efendi	2	“	“	760
Edhem Efendi	2	“	“	1800	Edhem Efendi	2	“	“	760
Afif Bey Efendi	1	“	“	900	Afif Bey Efendi	1	“	“	380
Bekir Paşa	1	“	“	900	Bekir Paşa	1	“	“	380
Mustafa Efendi**	2	“	“	900	-	-	-	-	-
Cemil Bey Efendi	1	“	“	900	Cemil Bey Efendi	1	“	“	380
İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	900	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	380
Cavid Bey Efendi	1	“	“	900	Cavid Bey Efendi	1	“	“	380
Hasan Bey Efendi	1	“	“	900	Hasan Bey Efendi	1	“	“	380
İffet Bey Efendi	1	“	“	900	İffet Bey Efendi	1	“	“	380
Ali Bey Efendi	2	“	“	1800	Ali Bey Efendi	2	“	“	760
Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	900	Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	380
Feyzi Efendi (Sarim Efendi'nin Mühürdarı)	2	“	“	1800	Feyzi Efendi (Sarim Efendi'nin mühürdarı)	2	“	“	760

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır
(Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Nasır Efendi	1	“	“	900	Nasır Efendi	1	“	“	380
Hacı Bekir Ağa	3	“	“	2700	Hacı Bekir Ağa	3	“	“	1140
İbrahim Ağa*	2	“	“	1800	İbrahim Ağa*	1	“	“	380
İstefanaki Bey**	2	“	“	1800	-	-	-	-	-
Yusuf Haccar*	2	“	“	1800	Yusuf Haccar*	3	“	“	1140
-	-	-	-	-	Mahmud Efendinin oğulları	2	“	“	760
-	-	-	-	-	Hüsnü Beyzade Hacı Abdi Bey Efendi***	1	“	“	380
-	-	-	-	-	Arif Paşazade Atıf Bey Efendi***	1	“	“	380
-	-	-	-	-	Hamdi Bey Efendi***	2	“	“	760
Toplam Hisse	100				Toplam Hisse	100			
“**” işareti sermaye payı değişenleri ifade etmektedir, “***”işareti şirketten ayrılanları “****” işareti ise şirkete sonradan dâhil olanları ifade etmektedir.”									

Tablo 2’de görüldüğü üzere şirketin ortaklığından çıkanlar arasında Muhib Efendi, Mustafa Efendi ve İstefanaki Bey’i görmek mümkündür. Defter Eminliği görevinde bulunan Muhib Efendi ilk taksimatta şirketin ortakları arasında yer almakla birlikte daha sonraki yıllarda yer almamıştır. Mustafa Efendi ise Eski Gümrükçülerden olup, şirketin kuruluş aşamasında ve ilk taksimatta yer almıştır, daha sonraki yıllarda ismine tesadüf edilmemiştir. İstefanaki Bey, aslen Bulgar kavminden olduğu halde Rum milleti muteberlerindendir⁴⁷, ilk taksimatta yer alırken daha sonraki dönemlerde yer almamıştır.

Şirkette sermaye payı değişenler arasında; Eski Habbazin (Ekmekçi-Fırıncı) Müdürlüğünden İbrahim Ağa ve Avrupa Şehbenderi olan Yusuf Haccar’ı görmekteyiz. İbrahim Ağa’nın hisse payı ikiden bire düşmüştür. Yusuf Haccar’ın ise tam tersine hisse payı artmıştır ve ikiden üçe çıkmıştır. 1846’da Şehbender Yusuf Haccar, Ticaret Meclisine bağlı Murafaa Meclisi üyelerindendir⁴⁸.

Şirkete sonradan dâhil olanlar; Merhum Ali Necib Paşa’nın akrabası olan Hüsnü Beyzade Hacı Abdi Bey Efendi, şirketin kuruluş aşamasında ve ilk taksimatında yer almamaktadır. Arif Paşazade Atıf Bey Efendi şirketin kurulum aşamasında yer almakla birlikte, ilk taksimatta yer almamış, ikinci taksimatta ödeme yapılmıştır. Hamdi Bey Efendi, Vüzerayı Azam Kapu Kethüdasındandır. Şirketin, kuruluş aşamasında ve ilk taksimatta ismi tespit edilememiştir, ikinci taksimatta yer almıştır.

Maliye Meclisi Reisi olan Edhem Efendi (Hacı)’nin durumu biraz farklıdır. Şirketin ilk taksimatında bir hisseli olarak yer almış, daha sonraki taksimlerde şirketin ortakları arasında yer alan babası Mahmud Efendi (oğulları) olarak yer almıştır ve hisse sayısı artarak iki olmuştur. Mahmud Efendi, eski Hayriye Tüccarı Şehbenderlerindendir. Defterde, hisseye ait ödemeler; “Mahmud Efendi’nin oğulları”, “Mahmud Efendi’nin oğlu Hacı Edhem Efendi” olarak geçmiştir.

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi...*, s. 126.

⁴⁸ Coşkun Çakır, “Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında...”, s. 149, dipnot.34.

Tablo 3. Üçüncü Taksimat (1 Muharrem 1265-29 Rebiülahir 1268/27 Kasım 1848-21 Şubat 1852) ve Dördüncü Taksimat (1 Cemaziyelevvel 1268-29 Şevval 1272 /22 Şubat 1852-3 Temmuz 1856)⁴⁹

Üçüncü Taksimat 1 Muharrem 1265-29 Rebiülahir 1268 (27 Kasım 1848-21 Şubat 1852)					Dördüncü Taksimat 1 Cemaziyelevvel 1268-29 Şevval 1272 (22 Şubat 1852-3 Temmuz 1856)				
28 Aylık					54 Aylık				
Sermayedar	Hisse payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)	Sermayedar	Hisse Payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)
		9,5	185,5 x				13	225 x	
Sultan Abdülmecid	10	"	"	1855	Sultan Abdülmecid	10	"	"	2250
Mustafa Reşid Paşa	6	"	"	1113	Mustafa Reşid Paşa	6	"	"	1350
Arif Hikmey Bey (Efendi)	1	"	"	185,5	Arif Hikmet Bey Efendi	1	"	"	225
Sarim Paşa	5	"	"	927,5	Sarim Paşa varisleri	5	"	"	1125
Mehmed Ali Paşa*	4	"	"	742	Mehmed Ali Paşa*	3	"	"	675
Fethi Paşa *	3	"	"	556,5	Fethi Paşa *	4	"	"	900
Ali Paşa	3	"	"	556,5	Ali Paşa	3	"	"	675
Mustafa Nuri Paşa	1	"	"	185,5	Mustafa Nuri Paşa	1	"	"	225
Rıza Paşa	5	"	"	927,5	Rıza Paşa	5	"	"	1125
Rıfat Paşa	5	"	"	927,5	Rıfat Paşa	5	"	"	1125
Arif Paşa	1	"	"	185,5	Arif Paşa	1	"	"	225
İzzet Paşa	3	"	"	556,5	İzzet Paşa	3	"	"	675
Hamdi Paşa	2	"	"	371	Hamdi Paşa	2	"	"	450
Mehmed Paşa	2	"	"	371	Mehmed Paşa	2	"	"	450
Selim Bey Efendi	2	"	"	371	Selim Bey Efendi	2	"	"	450
Şefik Bey Efendi	2	"	"	371	Şefik Paşa	2	"	"	450

⁴⁹ Dördüncü taksimattaki kâr dağıtımı elli dört aylıktır. BOA, İ.DH, 351/23136.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır
(Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Mazlum Bey Efendi	1	“	“	185,5	Mazlum Bey Efendi	1	“	“	225
Tevfik Bey Efendi	3	“	“	556,5	Tevfik Bey Efendi	3	“	“	675
Mümtaz Efendi	1	“	“	185,5	Mümtaz Efendi	1	“	“	225
Şevket Bey Efendi	1	“	“	185,5	Şevket Bey Efendi	1	“	“	225
Necib Paşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	185,5	Necib Paşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	225
Cemal Paşa	2	“	“	371	Cemaleddin Paşa	2	“	“	450
Bekir Paşa	1	“	“	185,5	Bekir Paşa varisleri (oğlu Asım Bey, kızları Aişe Nedime ve Fatıma Faika)	1	“	“	250
Edhem Efendi	2	“	“	371	Edhem Efendi varisleri	2	“	“	450
Arif Paşazade Atf Bey Efendi	1	“	“	185,5	Arif Paşazade Atf Bey Efendi	1	“	“	225
Afif Bey Efendi	1	“	“	185,5	Afif Bey Efendi	1	“	“	225
Cemil Bey Efendi	1	“	“	185,5	Cemil Bey Efendi	1	“	“	225
İzzet Efendi	1	“	“	185,5	İzzet Efendi varisi Ahmed Nail Bey	1	“	“	225
Nasır Efendi	1	“	“	185,5	Nasır Efendi	1	“	“	225
Hacı Bekir Ağa	3	“	“	556,5	Hacı Bekir Ağa	3	“	“	675
Hamdi Bey Efendi	2	“	“	371	Hamdi Bey Efendi	2	“	“	450
Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	371	Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	450
Cavid Bey ve Hasan Bey (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	371	Cavid Bey ve Hasan Bey (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	450
İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	185,5	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	225
İffet Bey Efendi	1	“	“	185,5	İffet Bey Efendi	1	“	“	225
Ali Bey Efendi	2	“	“	371	Ali Bey Efendi	2	“	“	450
Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	185,5	Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	225

Feyzi Efendi (Sarım Efendi'nin Mühürdarı)*	2	“	“	371	Feyzi Efendi (Sarım Efendi'nin Mühürdarı)	1	“	“	225
Ali Muhlis Efendi	1	“	“	185,5	Ali Muhlis Efendi vereseşi	1	“	“	225
Sadık Paşa'nın oğulları	2	“	“	371	Sadık Paşa oğulları İbrahim Edhem Bey	2	“	“	450
Salih Efendizade Asım Bey	1	“	“	185,5	Salih Efendizade Asım Bey ve Karındaşı	1	“	“	225
Said Bey'in oğulları	1	“	“	185,5	Said Bey'in oğulları	1	“	“	225
Hasan Efendi varisleri	2	“	“	371	Hasan Efendinin oğulları	2	“	“	450
Hüsnü Beyzade Hacı Abdi Bey'in oğulları	1	“	“	185,5	Hacı Abdi Beyzade Fehim ve Ahmed Nesim Beyefendiler	1	“	“	225
Mahmud Efendi Mahdumları	2	“	“	371	Mahmud Efendi'nin oğlu Hacı Edhem Efendi	2	“	“	450
Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	185,5	Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	225
Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	556,5	Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	675
-	-	-	-	-	Kamil Beyzade Mehmed Bey***	1	“	“	225
Toplam Hisse	102				Toplam Hisse	102			
“***” işareti sermaye payı değişenleri ifade etmektedir, “***” işareti şirketten ayrılanları “***” işareti ise şirkete sonradan dâhil olanları ifade etmektedir.”									

Tablo 3'te görüldüğü üzere hissese değişenler arasında Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Fethi Paşa ve Feyzi Efendilerin olduğu tespit edilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın hissese üçüncü taksimatta dört olarak tespit edilmiştir. Dördüncü taksimatta üç olarak kayıtlıdır. Fethi Paşa'nın hissese ise birinci ve ikinci taksimatta dört iken üçüncü taksimatta hissese kaybı yaşamış ve üç hissese olmuştur. Ancak dördüncü taksimatta tekrar dört hissese olarak kayıt altına alınmıştır. Feyzi Efendi'nin hissese ilk üç taksimatta iki iken dördüncü taksimatta bir hissese düşmüştür.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Kumpanya kurulurken senetlerin tasarruf hakkının miras yoluyla evlada veya akrabaya intikal edeceği belirtilmiştir. Nitekim bilanço tablolarında görüldüğü üzere aile fertlerine, eş ve akrabaya hisseler intikal etmiştir. Sarım Paşa'nın hissesi, varisleri olan biraderi Hüsnü Bey ve Karısı Fatıma Hanım'a senediyle birlikte intikal etmiştir. Mühendishane-i Amire'de görev almış olan Bekir Paşa'nın vefatı üzerine hissesi oğlu Asım Bey'e ve kızları Aişe Nedime ve Fatıma Faika Hanımlara intikal etmiş olup 24 Şevval 1273/14 Haziran 1857'de şerh düşülmüştür⁵⁰.

Edhem Efendi, Meclis Vâlâ azalığı görevini yapmış olup bu görevi yürütürken vefat etmiştir, hissesi varislerine devredilmiştir⁵¹. Hacı Bekir Ağa, dördüncü taksimatta hissesini kendisi teslim almıştır. Ancak bir süre sonra vefat etmiş olup hisseleri oğlu Rifat Efendi'ye 5 Receb 1273/1 Mart 1857'de intikal etmiştir. Salih Efendi'nin vefatı sonrası hissesi önce oğlu Asım Bey'e daha sonra Asım Bey ve Salih Efendi'nin kardeşine kaydedilmiştir⁵².

Mehmed Vasfi Efendi, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarındandır. Şirket kuruluş aşamasında iken hisse satışı gerçekleşmiş ancak bir şekilde hissesi gözden kaçmıştır. Hissesi gözden kaçan bir diğer hissedar ise Şakir Efendizade Hamdi Bey'dir. Her iki hissedarın ikişer hissedenden toplamda dört hissesi vardır. Mehmed Vasfi Efendi ve Hamdi Bey'e 1850'de herhangi bir faize tabi olmaksızın geriye dönük ödeme yapılmıştır. Toplu ödeme yapılmış olup: ilk taksimat için 900x2:1800 kuruş ve ikinci taksimat için 380x2:760 kuruş ödenerek toplamda 5100 (5120) kuruş ödenmiştir⁵³.

Şirkete sonradan katılanlar arasında merhum Kamil Beyzade Mehmed Bey yer almaktadır. Dördüncü taksimatta hissedar olarak görülmektedir.

Kâtibin kalemine göre iki isimde farklı yazım olmuştur. Biri Hamid Bey Efendi⁵⁴ diğeri ise Cemal Bey Efendi'dir. Hamid Bey Efendi, 3.4.5. ve 6. taksimlerde Hamdi Paşa olarak geçmektedir. Cemal Bey Efendi'nin ismi de 4.5. ve 6. taksimlerde Cemaleddin Paşa olarak geçmiştir.

⁵⁰ BOA, *Td*,1093.

⁵¹ Edhem Efendinin varislerinden biri oğlu Mahmud Bey'dir. BOA, *Td*,1093.

⁵² BOA, *Td*,1093.

⁵³ Osmanlı Devleti hesaplamalarda yuvarlama yapmaktadır. 5120 kuruş değil 5100 kuruş ödenmiştir. BOA, *Td*,1093.

⁵⁴ Hamid Bey Efendi/Hamdi Paşa; Mabeyn-i Hümayun üyeliği, Kastamonu, Cezayir Bahr-i Sefid ve Konya Valiliği görevlerinde bulunmuştur. BOA. *Td*,1093.

Tablo 4. Beşinci Taksimat 1 Zilkade 1272-29 Rebiülahir 1276 (4 Temmuz 1856-25 Kasım 1859)⁵⁵ ve Altıncı Taksimat 1 Cemaziyelevvel 1276-15 Safer 1279 (26 Kasım 1859-12 Ağustos 1862)

Beşinci Taksimat 1 Zilkade 1272-29 Rebiülahir 1276 (4 Temmuz 1856-25 Kasım 1859)					Altıncı Taksimat 1 Cemaziyelevvel 1276-15 Safer 1279 (26 Kasım 1859-12 Ağustos 1862)				
42 Aylık					33,5 Aylık				
Sermayedar	Hisse payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)	Sermayedara	Hisse Payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş-pare)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)
		Muhtelif Fiyatlar 14 13,5 13	200 x				Muhtelif Fiyatlar 40-60 pare	260 x	
Sultan Abdülmecid	10	"	"	2000	Sultan Abdülmecid	10	"	"	2600
Ali Paşa	3	"	"	600	Ali Paşa	3	"	"	780
Mehmed Ali Paşa	3	"	"	600	Mehmed Ali Paşa	3	"	"	780
Hasan Rıza Paşa	5	"	"	1000	Hasan Rıza Paşa	5	"	"	1300
Reşid Paşa varisleri Paris Sefiri Mehmed Bey Efendi'ye	6	"	"	1200	Reşid Paşa	6	"	"	1560
Ahmed Fethi Paşa vereseleri* (Şerh: Köçeoğlu Agob Efendiye 4 hisse satılmıştır.)	4	"	"	800	Fethi Paşa vereseleri* (Şerh: Köçeoğlu Agob Efendiye satmıştır.)	4	"	"	1040
Şefik Paşa	2	"	"	400	Şefik Paşa	2	"	"	520
Mehmed Paşa	2	"	"	400	Mehmed Paşa	2	"	"	520
İzzet Paşa varisleri	3	"	"	600	İzzet Paşa (vefat)	3	"	"	780
Rifat Paşa varisleri Rauf Bey Efendiye	5	"	"	1000	Rifat Paşa varisleri Rauf Bey Efendi	5	"	"	1300

⁵⁵ Beşinci taksimattaki kâr dağıtımı kırk iki aylıktır. BOA, İ.DH, 447/29594.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır
(Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Mustafa Nuri Paşa	1	“	“	200	Mustafa Nuri Paşa	1	“	“	260
Arif Paşa	1	“	“	200	Arif Paşa	1	“	“	260
Hamdi Paşa	2	“	“	400	Hamdi Paşa	2	“	“	520
Sarım Paşa varisleri	5	“	“	1000	Sarım Paşa varisleri	5	“	“	1300
Selim Bey Efendi	2	“	“	400	Selim Bey	2	“	“	520
Şevket Paşa	1	“	“	200	Şevket Paşa	1	“	“	260
Tevfik Bey Efendi	3	“	“	600	Tevfik Bey Efendi	3	“	“	780
Mazlum Bey Efendi	1	“	“	200	Mazlum Bey Efendi	1	“	“	260
Arif Hikmet Bey varisleri	1	“	“	200	Arif Hikmet Bey varisleri	1	“	“	260
Bekir Paşa varisi	1	“	“	200	Bekir Paşa	1	“	“	260
Mümtaz Efendi	1	“	“	200	Mümtaz Bey Efendi	1	“	“	260
Edhem Efendi varisi	2	“	“	400	Edhem Bey Efendi	2	“	“	520
Afif Bey Efendi	1	“	“	200	Afif Bey Efendi	1	“	“	260
Ahmed Bey Efendi (Necib Paşazade)	1	“	“	200	Ahmed Bey (Necib Paşazade)	1	“	“	260
Arif Paşazade Atf Bey	1	“	“	200	Arif Paşazade Atf Bey	1	“	“	260
Cemil Bey Efendi	1	“	“	200	Cemil Bey	1	“	“	260
Nasır Efendi	1	“	“	200	Nasır Efendi	1	“	“	260
İzzet Efendi varisleri (Ahmed Nail Bey)	1	“	“	200	İzzet Efendi varisleri	1	“	“	260
Hacı Bekir Ağa'nın oğlu Rifat Efendi	3	“	“	600	Hacı Bekir Ağazade Rifat Efendi	3	“	“	780
Hamdi Bey	2	“	“	400	Hamdi Bey	2	“	“	520
Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	400	Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	520
Cavid Bey ve Hasan Paşa (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	400	Cavid Bey ve Hasan Paşa (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	520
İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	200	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	260
İffet Bey Efendi	1	“	“	200	İffet Bey Efendi	1	“	“	260

Ali Bey Efendi	2	“	“	400	Ali Bey Efendi	2	“	“	520
Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	200	Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	260
Feyzi Efendi (Sarım Paşa'nın Mühürdarı)	1	“	“	200	Feyzi Efendi (Sarım Paşa'nın mühürdarı)	1	“	“	260
Sadık Paşa'nın oğlu İbrahim Edhem Bey Efendi	2	“	“	400	Sadık Paşazade İbrahim Edhem Bey	2	“	“	520
Ali Muhlis Efendi varisleri	1	“	“	200	Ali Muhlis Efendi varisleri	1	“	“	260
Said Bey'in oğulları	1	“	“	200	Said Bey'in oğulları	1	“	“	260
Hasan Efendinin oğulları	2	“	“	400	Hasan Efendinin oğulları	2	“	“	520
Hacı Abdi Beyzade Fehim ve Ahmed Nesim Bey (Ahmed Nesim Bey'in vefatı üzerine hissesi oğlu Hüseyin Hüsnü Bey'e intikal)	1	“	“	200	Hacı Abdi Beyzade Fehim ve Ahmed Nesim Bey	1	“	“	260
Kamil Beyzade Mehmed Bey	1	“	“	200	Kamil Beyzade Mehmed Bey	1	“	“	260
Mahmud Efendi'nin oğlu Hacı Edhem Efendi	2	“	“	400	Mahmud Efendizade Hacı Edhem Efendi	2	“	“	520
Salih Efendizade Asım Bey ve Karındaşı	1	“	“	200	Salih Efendizade Asım Bey ve Karındaşı	1	“	“	260
Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	200	Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	260
Cemaleddin Paşa	2	“	“	400	Cemaleddin Paşa	2	“	“	520
Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	600	Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	780
Toplam Hisse	102				Toplam Hisse	102			

““*” işaretli sermaye payı değişenleri ifade etmektedir.”

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Tabloda görüldüğü üzere hissesi değişen sermayedar olarak Tophane-i Amire Müşiri Damat Ahmed Fethi Paşa yer almıştır. Hisse sayısı aynı görünmekle birlikte, hissesinin tamamını kaybetmiştir. Ahmed Fethi Paşa'nın piyasaya büyük miktarlarda borcu vardı⁵⁶. Kuyumcudan şekerlemeciye, tuhafiyeciden terziye, kürkçüden saatçiye, kömürçüden kebağcıya, ekmekçiye kadar büyüklü-küçüklü her çeşit meslek gurubundan oluşan bir alacaklı listesi vardı. Bu alacaklılar içinde dikkati çeken en yüksek meblağlardan biri Ahmed Fethi Paşa'nın Kuyumcusu Köçeoğlu Agob⁵⁷ ve ortağına olan mücevherat borcu⁵⁸. Sarıyer'deki bakır madeni hissesi⁵⁹ 62.000 kuruşa Köçeoğlu Agob'a müzayede usulüyle devredilmiştir⁶⁰.

Hacı Abdi Beyzade'nin oğlu Ahmed Nesim Bey'in vefat etmesi üzerine hissesi 12 Şaban 1276/12 Mart 1860'ta oğlu Hüseyin Hüsnü Bey'e intikal etmiştir.

Sultan Abdülmecid'in hissesine ait ödeme beşinci taksimatta kaime olarak yapılmıştır⁶¹. Bahriye Meclisi azasından olan Cemaleddin (Cemal) Paşa, senedini kaybetmiş olup eskisine itibar edilmemesi hususunda şerh bırakılmıştır. Yeniden tasarruf senedi düzenlenerek Raif Efendi eliyle 13 Ramazan 1276/4 Nisan 1860'ta teslim edilmiştir⁶².

Sonuç

Sarıyer bakır madeni, 18. yüzyılda Tophane-i Amire'deki ocaklıklarda hammadde olarak kullanılmıştır. 1840'lı yıllara gelindiğinde madenin verimliliğinde azalma görülmüştür. Bir süreliğine Tersane-i Amire tarafından idare edilen maden, sonrasında atıl kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tanzimat döneminin Ticaret Nazırlarından Said Paşa, Sarıyer bakır madenin pasif durumda kalmasındansa, bir vergi kaynağı haline getirilebilmesi için kumpanya yolu ile işletilmesi yönünde Meclis-i Ali'ye yazılı öneride bulunmuş ve bu önerisi kumpanyanın kurulması için bir başlangıç oluşturmuştur.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın kuruluşunda toplam hisse sayısı yüz (100) olarak belirlenmiş ve hisseler ilan yoluyla satışa çıkarılmıştır. Hisse senetlerinin her birinin değeri iki bin (2000) kuruştur, ilk yarısı peşin ikinci yarısı gerektiğinde ödenmek üzere iki taksitle satışa sunulmuştur. Hisse sahiplerine geniş bir işlem olanağı sağlanmış; hisselerini devredebilme, borçlarına karşılık gösterebilme, aileye veya akrabaya miras bırakabilme imkânı sağlanmıştır. Kumpanyanın sermayedarlarını genel olarak devletin üst düzey memurları oluşturmuştur. Sermayedarlar arasında devletin hariciye, maliye, ticaret ve gümrük gibi birimlerinde yer alan isimler vardır. Örneğin; Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Ticaret Nazırı Sarim Efendi (Paşa), Hariciye Nazırı Ali Bey (Paşa), vd.

Kumpanyanın sermayedarları, bakır işinden ticaretinden anlayan kişiler değildi. Devlet, madenin işletme işini; bakır çıkarma, işleme, nakletme, satış vs. işleri ile ilgilenmek

⁵⁶ Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi", *Bellekten*, LXXXIV:300 2020, s. 748, 753. BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)*, 339/93.

⁵⁷ "Son Osmanlı Hükümdarı IV. Mehmed'in Çengelköyü'nün üstündeki İstanbul'a muhteşem bir nezareti olan tepede otururdu. Bu köşkün sahibi Köçeoğlu Agob Efendi namında zengin bir Ermeni idi. Ayrıca Kadıköy'ünde bir mahallesi ve Köçeoğlu Hamamı diye meşhur birde hamamı vardı. Sultan Abdülmecid ekseriya Çengelköy'ündeki bu köşke gelir Köçeoğlu'na bir iltifat olmak üzere burada yemek yermiş..." ve "...Köçeoğlu Agop Efendi, bu köşkü naçizane hediye edivermiş..." . A. Ragıp Akyavaş, *Asitane I, Evvel Zaman İçinde İstanbul*, Ankara-2000, s. 128. Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Faruk İlikan, İstanbul-1994, s. 52.

⁵⁸ Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı..." , s. 757.

⁵⁹ "12 Safer 1277/30 Ağustos 1860 tarihinde satış gerçekleştirilmiş olup dört hissesi için yeniden bir mutasarrıf senedi düzenlenmesi ferman buyurulmuştur. BOA, *Td*, 1093.

⁶⁰ Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı..." , s. 763.

⁶¹ BOA, İ.DH, 496/33670.

⁶² BOA, *Td*,1093.

üzere profesyonel mültezimlere verecekti. Kumpanyanın Mültezimleri, sermayedarlar tarafından seçilmeyip, Devlet, mültezimlerle ayrı bir mukavelename imzalamıştır.

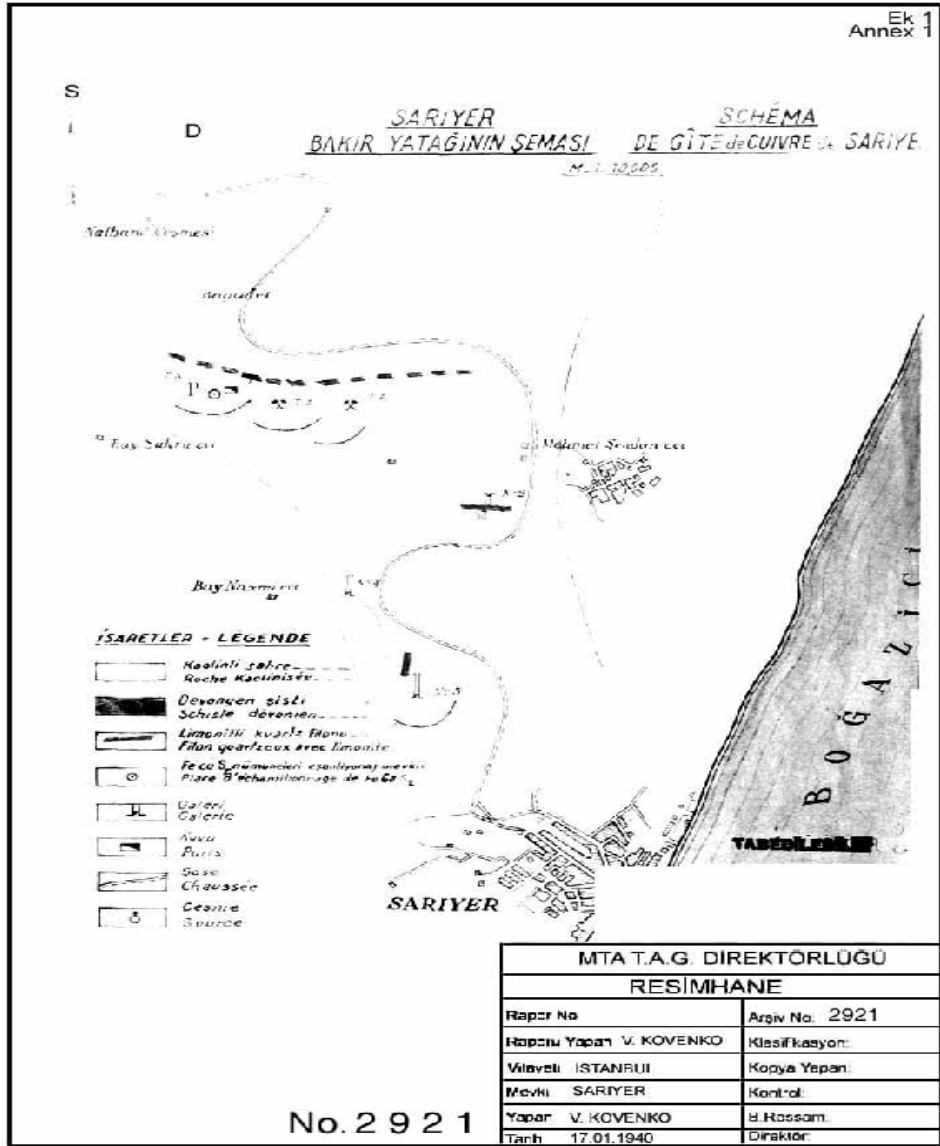
Osmanlı Devleti'nin Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nda uygulamaya çalıştığı İltizam Şirket modelinde: Devlet-Sermayedar, Devlet-Mültezim işbirliği görülmektedir. Ticaret Nezareti, Ticarethane-i Amire, Şehbenderlik birimi, sermayedar ve mültezim kumpanyanın organizasyon şeması içerisinde yer almıştır. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hem sermayedarları hem de mültezimleri Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasındandır.

Kumpanya sistemi büyük küçük sermayedarın ilgi duyup yararlanabileceği bir sistem olmuştur. Hazinenin aleyhine bir durumun oluşmasına izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti bir mali kaynağını yirmi yıllığına vergilendirmeye tabi tutmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde pek çok şirket kurulmuştur. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası, Osmanlı Devleti'nin farklılaşan dünya şartlarına uyum sağlama sürecindeki bir deneme yanılma örneği olmuştur.

1862'de Kumpanya işletme süresinin sona ermesinden sonra, Sarıyer bakır madeni sahası, tekrar eski usul olan iltizam usulü ile işletilecektir.

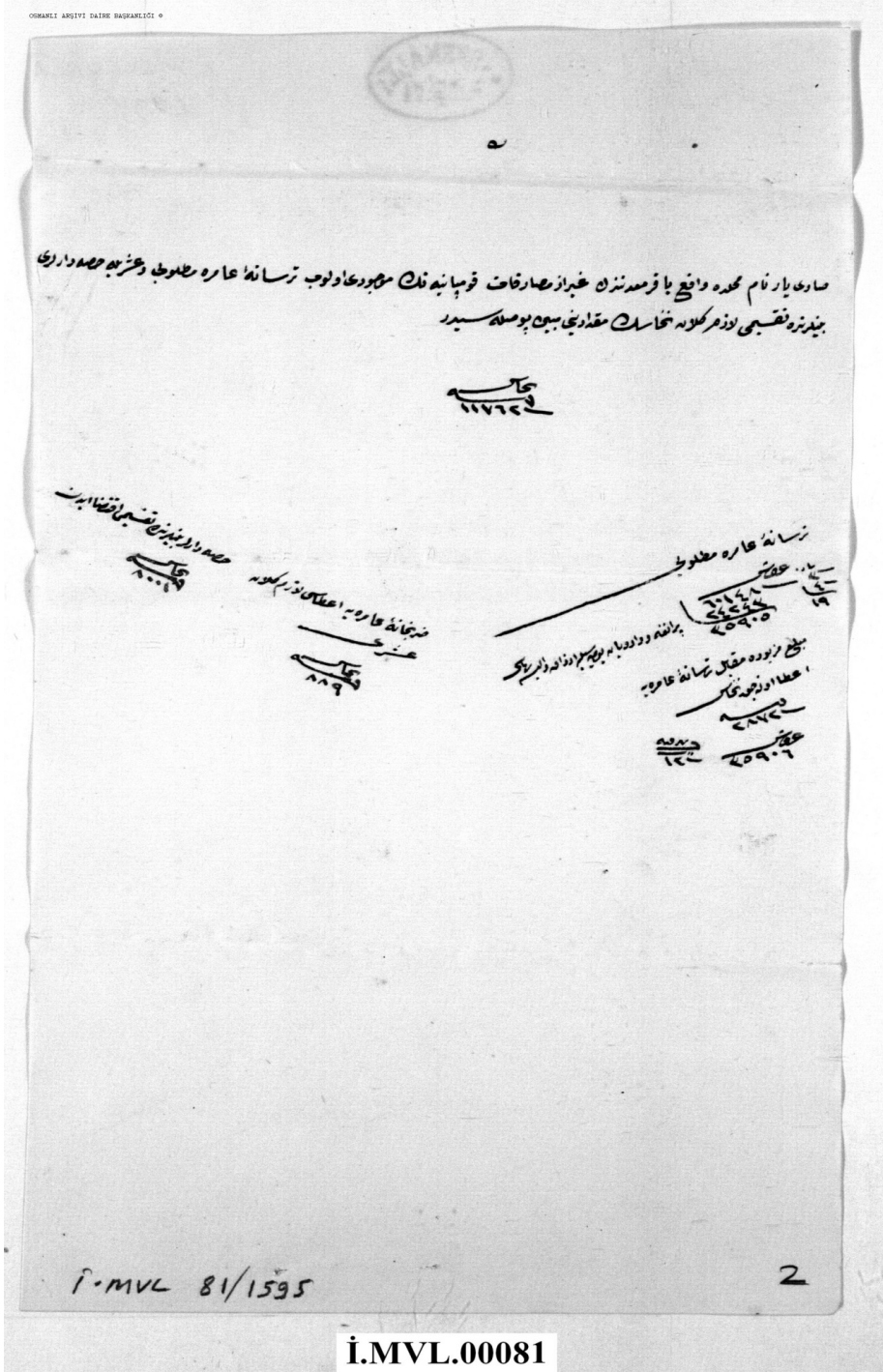
Şema I.

Sarıyer Bakır Yatağının Şeması⁶³

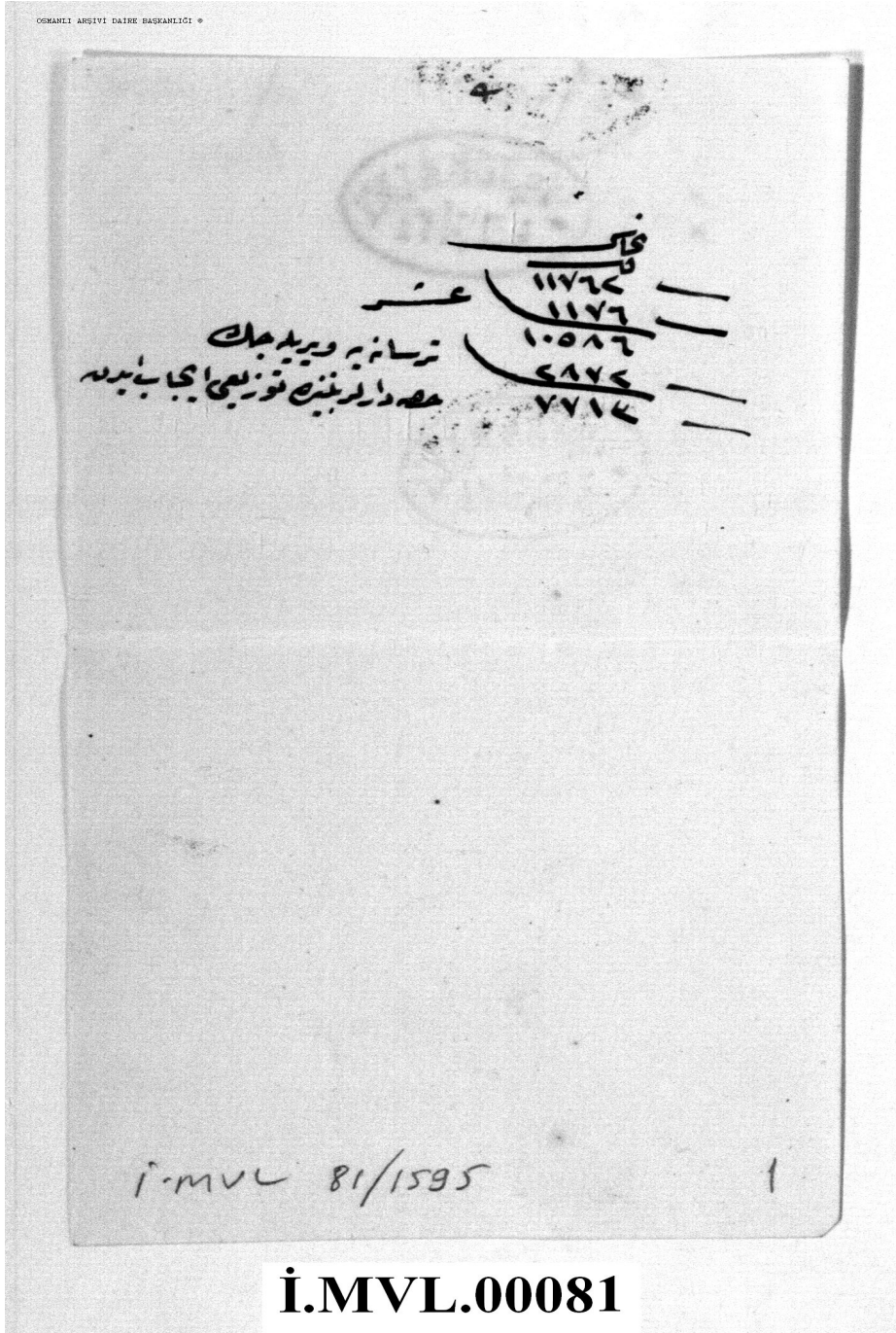

⁶³ Vital Kovenko, *Sarıyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Etüt Tarihi/21.12.1939, Rapor Tarihi/28.12.1939.

Ek. I. Meclis-i Vâlâ'ya Sunulan Pusula

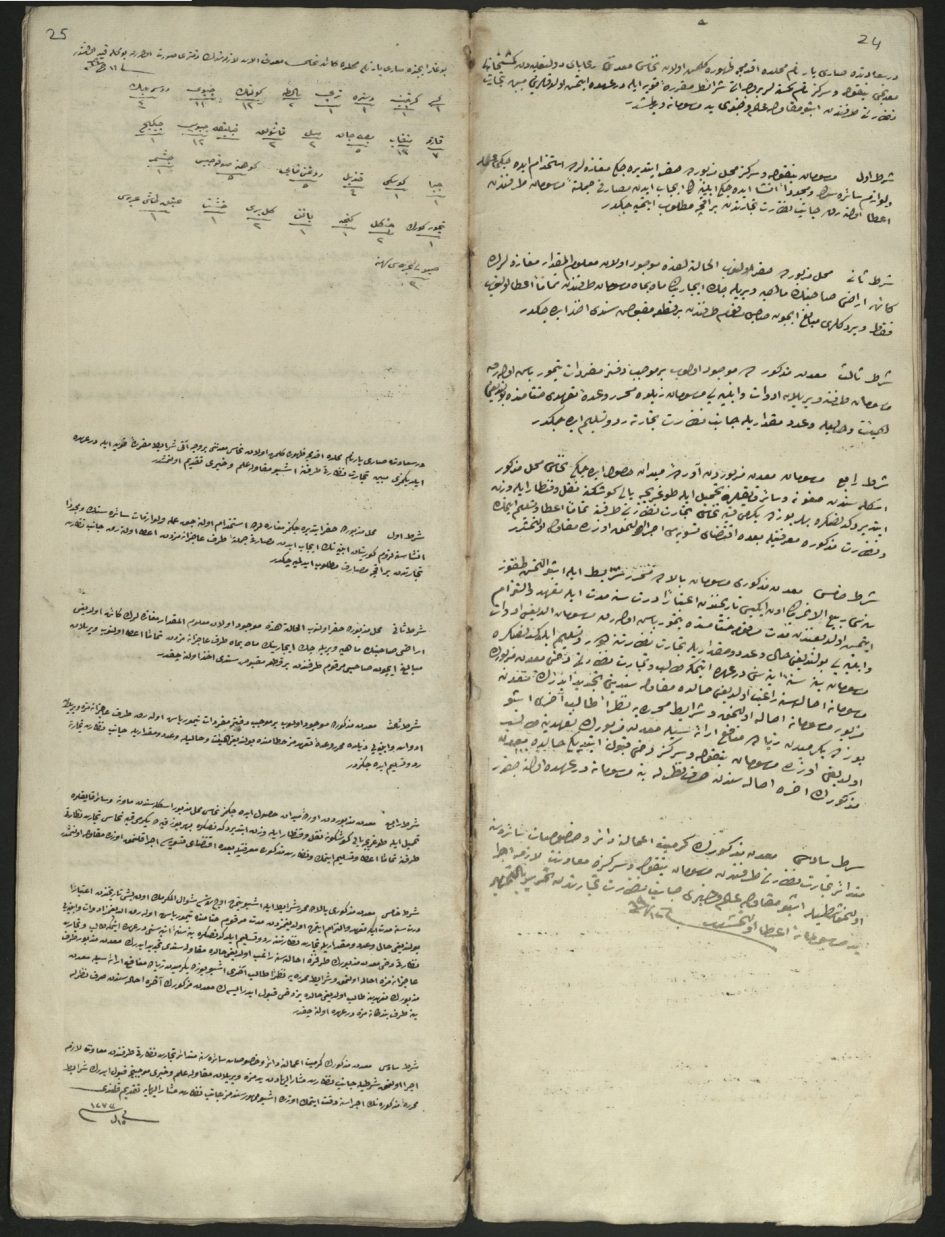

Ek. II. Meclis-i Vâlâ'nın Uyarısı Üzerine Yeniden Düzenlenen Pusula

Ek. III. Mütezimlerle Yapılan Mukavelename Örneği

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

T.d.01093

Ek. IV. Ticaret Defterinde Birinci ve İkinci Taksim Ödemelere Ait Kâr Dağıtımını Gösterir Sayfa.

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

39

38

Handwritten Ottoman Turkish text on two pages (39 and 38) detailing profit distribution. The text includes various financial entries, calculations, and signatures. The right page (38) features a prominent red signature at the top right. The left page (39) features a prominent red signature at the top left. The ledger entries are organized in columns and rows, with some entries underlined or circled. There are also some diagrams or sketches in the middle of each page, possibly representing shares or ownership structures.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

- BOA, AMD, 40/34, H. 29.12.1268/M. 14 Ekim 1852.
BOA, A.MKT,46/21, H. 21.07.1262/M. 15 Temmuz 1846.
BOA, A.MKT. NZD, 339/93, H. 05.07.1277/M. 17 Ocak 1861.
BOA, C.AS,703/29515, H. 28.02.1129/M. 11 Şubat 1717.
BOA, C.DRB, 30/1467, H. 29.12.1255/M. 4 Mart 1840.
BOA, İ.DH, 39/1853, H. 18.04.1257/M. 19 Haziran 1841, İ.DH, 351/23136, H. 02.12.1272/M. 4 Ağustos 1856, İ.DH, 447/29594, H. 02.05.1276/M. 27 Kasım 1859, İ.DH, 496/33670, H.07.03.1279/M. 2 Eylül 1862.
BOA, İ.MVL, 81/1595, H. 07.09.1262/M. 29 Ağustos 1846.
BOA, Td, 1093, H. 15 Ra 1279/M. 10 Eylül 1862.
BOA, T.OMM, 728/5, H. 15 Şevval 1277/M. 26 Nisan 1861.

Tetkik Eserler

- Agoston, Gabor (2017), *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa (2019), *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi-Tezâkir*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Akyavaş, A. Ragıp (2000), *Asitane I, Evvel Zaman İçinde İstanbul*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alpay, Behçet (1950), *Sarıyer Altınlı Pirit ve Bakır Madeni Hakkında Rapor, 15.12.1950*, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü.
- Alus, Sermet Muhtar (1994), İstanbul Yazıları, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, Faruk İlikan, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Yayınları.
- Anhegger, Robert-Halil İnalçık (1956), *Kanunname-i Sultani Ber muceb-i Örfi Osmani (II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bostan, İdris (2003), *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, Celil (2019), "Osmanlı Devleti'nde Kromun Keşfi ve Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap, s.235-248.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk (2013), *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cezar, Yavuz (1985), "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 924-933.
- Cevdet Paşa (1953), *Tezâkir, 1-12*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çağatay, Neşet (1943), "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, s. 117-126.
- Çakır, Coşkun (2000), "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 50/1-4, s. 141-166.
- Kazgan, Haydar (1965), *Maden İşletme Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

- Kazgan, Haydar (2023), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Kazgan, Haydar (2023), *Galata Bankerleri*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Keskin, Özkan (2007), "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11, s. 79-92.
- Kocakaplan, Saim Çağrı (2017), *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kovenko, Vital (1939), *Sarıyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Etüt Tarihi/21.12.1939, Rapor Tarihi/28.12.1939.
- Pakalın, Mehmed Zeki (1942), *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, II, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Sırma, İbrahim (2011), "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/2, s. 117-136.
- Sunay, Serap (2020), "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi", *Bellekten*, LXXXIV/300, s. 745-788.
- Şenel, Şennur (2019), "XIX. Yüzyılda Gümüşhane'de Madencilik ve Madenciler Hakkında Bazı Tespitler", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap, s. 249-266.
- Tızlak, Fahrettin (1995), "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Bellekten*, 59/226, s. 643-660.
- Tızlak, Fahrettin (1999), "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.312-321.
- Tok, Alaaddin (2019), "Küresel Çağda Avrupa'ya Maden Satmak: Ergani'den İngiltere'ye Bakır İhracatı (1866-1914)", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap, s. 223-234.
- Yüngül, Sulhi (1954), "Spontaneous Potential Survey Of A Copper Deposit At Sarıyer, Turkey", *Geophysics*, XIX/3, s. 455-458.
- Zengin, Ersoy (2020), *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi (1861-1923)*, İstanbul: Kitabevi.
- Zorlu, Tuncay (2014), *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Timaş Yayınları.

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.